

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΝΕΟΤΕΡΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΚΟΣΜΟΥ Γ' Τάξη ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ και Δ' Τάξη ΕΣΠΕΡΙΝΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ – ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΝΕΟΤΕΡΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΚΟΣΜΟΥ (από το 1815 έως σήμερα)

Γ' Τάξη ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ και
Δ' Τάξη ΕΣΠΕΡΙΝΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

ΒΙΒΛΙΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ

ISBN 978-960-06-2151-8

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ

**ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΝΕΟΤΕΡΟΥ ΚΑΙ
ΤΟΥ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΚΟΣΜΟΥ
(από το 1815 έως σήμερα)**

ΒΙΒΛΙΟ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ**

Ιωάννης Κολιόπουλος Κωνσταντίνος Σβολόπουλος Ευάνθης Χατζηβασιλείου
Θεόδωρος Νημάς Χάρις Σχολινάκη-Χελιώτη

**ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΝΕΟΤΕΡΟΥ
ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΚΟΣΜΟΥ
(από το 1815 έως σήμερα)**

**Γ΄ Τάξη Γενικού Λυκείου και Δ΄ Τάξη Εσπερινού Λυκείου
Γενικής Παιδείας**

ΒΙΒΛΙΟ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

**ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ**

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Ιωάννης Κολιόπουλος

Καθηγητής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Κωνσταντίνος Σβολόπουλος

Ακαδημαϊκός, Καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών

Ευάνθης Χατζηβασιλείου

Επίκουρος Καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών

Θεόδωρος Νημάς

Σχολικός Σύμβουλος Φιλολόγων - δρ. φ.

Χάρις Σχολινάκη - Χελιώτη

Εκπαιδευτικός Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης -

δρ. ιστορίας της τέχνης

ΚΡΙΤΕΣ

ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΕΣ

Αθανάσιος Βερέμης

Καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών

Άρτεμις Ξανθοπούλου - Κυριακού

Καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Δημήτριος Γιαννακόπουλος

Πάρεδρος ε.θ. του τμήματος Αξιολόγησης και

Επιμόρφωσης του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου -

δρ. ευρωπαϊκής ιστορίας

Βασίλειος Τσιλιμίγκρας

Σχολικός Σύμβουλος Φιλολόγων - μ.δ. ιστορίας

Αθανάσιος Χρήστου

Εκπαιδευτικός Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης -

δρ. ιστορίας

ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ/ ΕΠΙΟΠΤΕΙΑ

Αναστασία Κυρκίνη - Κούτουλα

Σύμβουλος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου - δρ. ιστορίας

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΝΕΟΤΕΡΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΚΟΣΜΟΥ
ΜΑΘΗΜΑ ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ Γ' ΤΑΞΗ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ
ΚΑΙ ΤΗΝ Δ' ΤΑΞΗ ΤΟΥ ΕΣΠΕΡΙΝΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

A. Ορισμοί - Πηγές - Μέθοδοι της Ιστορίας	8
B. Η Ιστορία ως μάθημα και το “Βιβλίο Ιστορίας”	10

ΚΕΦ. Α΄. Η Ευρώπη και ο κόσμος τον 19ο αιώνα (1815-1871)

1. Το Συνέδριο Ειρήνης της Βιέννης (1814-1815)	17
2. Τα εθνικά και φιλελεύθερα κινήματα στην Ευρώπη	19
3. Η Ελληνική Επανάσταση του 1821 - Ένα μήνυμα ελευθερίας για την Ευρώπη	22
4. Το ελληνικό κράτος και η εξέλιξή του (1830-1881)	39
5. Το Ανατολικό Ζήτημα και ο Κριμαϊκός Πόλεμος	48
6. Η Βιομηχανική Επανάσταση	51
7. Η κρίση της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων - Η ιταλική και η γερμανική ενοποίηση (1848-1871)	56
8. Η άνοδος των χωρών της αμερικανικής ηπείρου	61

ΚΕΦ. Β΄. Από τον 19ο στον 20ό αιώνα (1871-1914)

1. Η ακμή της ευρωπαϊκής αποικιοκρατίας	65
2. Η Άπω Ανατολή	67
3. Προσπάθειες για τον εκσυγχρονισμό της Ελλάδας	70
4. Εθνικά κινήματα στη Νοτιοανατολική Ευρώπη	74
5. Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι (1912-1913)	78

ΚΕΦ. Γ΄. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και οι άμεσες επιπτώσεις του

1. Οι ανταγωνισμοί των μεγάλων δυνάμεων (1870-1914)	83
2. Η διεξαγωγή και η έκβαση του πολέμου (1914-1918)	86
3. Η Ελλάδα στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο	90
4. Το Συνέδριο Ειρήνης των Παρισίων (1919 -1920)	95
5. Ο Μικρασιατικός Πόλεμος (1919-1922)	97
6. Η Ρωσική Επανάσταση	107

ΚΕΦ. Δ΄. Η Ευρώπη και ο κόσμος κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου

1. Η δεκαετία 1920 -1930	111
2. Εσωτερικές εξελίξεις στην Ελλάδα (1923-1930)	113
3. Η διεθνής οικονομική κρίση και οι συνέπειές της	115
4. Η Ελλάδα στην κρίσιμη δεκαετία (1930-1940)	119
5. Ο υπόλοιπος κόσμος	122

ΚΕΦ. Ε΄. Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος

1. Προς νέα ένοπλη αναμέτρηση	125
-------------------------------	-----

2. Η επικράτηση της Γερμανίας στην ηπειρωτική Ευρώπη και η επέκταση του πολέμου (1939-1942)	127
3. Η συμμετοχή της Ελλάδας στον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο και η Εθνική Αντίσταση	129
4. Η συμμαχική αντιμετώπιση και η ολοκληρωτική ήττα της ναζιστικής Γερμανίας - Η συνθηκολόγηση της Ιαπωνίας	137
5. Τα εγκλήματα πολέμου κατά της ανθρωπότητας. Το Ολοκαύτωμα	139
6. Ο ανταγωνισμός στο στρατόπεδο των νικητών	143
7. Οι συνθήκες ειρήνης και η ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου στην Ελλάδα	145
ΚΕΦ. ΣΤ'. Ο μεταπολεμικός κόσμος	
1. Η μεταπολεμική οργάνωση της διεθνούς κοινωνίας. - Η σύσταση και η λειτουργία του ΟΗΕ	149
2. Η έναρξη του Ψυχρού Πολέμου, οι επιπτώσεις του στην Ελλάδα και ο Εμφύλιος Πόλεμος	151
3. Η εξέλιξη και το τέλος του Ψυχρού Πολέμου	157
4. Η αποαποικιοποίηση και ο Τρίτος Κόσμος	160
5. Η πορεία προς την ευρωπαϊκή ενοποίηση: Πραγματικότητες και προοπτικές	163
6. Η Ελλάδα έως το 1974	165
7. Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης και η ένταξη στην Ενωμένη Ευρώπη	169
8. Το Κυπριακό Πρόβλημα	171
ΚΕΦ. Ζ'. Πνευματικά και καλλιτεχνικά ρεύματα από την περίοδο του ρομαντισμού έως τις αρχές του 21ου αιώνα	
1. Η κίνηση των ιδεών. Στοχασμός, επιστήμη και τέχνη του 19ου αιώνα	177
2. Ο πολιτισμός του 20ού αιώνα.	192
Επίλογος. Οι προκλήσεις του 21ου αιώνα	238
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	240

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η μελέτη της ιστορίας βοηθά στην κατανόηση της πολυπλοκότητας της ανθρώπινης δράσης και των παραγόντων που την επηρεάζουν, αλλά συγχρόνως συντελεί στη διαμόρφωση ιστορικής σκέψης, δηλαδή βοηθά στο να σκέφτεται και να ενεργεί κανείς συνειδητά. Γίνεται κατανοητό ότι οι μαθητές της Γ΄ Λυκείου, έχοντας καλλιεργήσει αρκετά την κριτική διάθεση και σκέψη, είναι σε θέση να αναπτύξουν μία διαλεκτική σχέση με την ιστορική πραγματικότητα, να δέχονται τα μηνύματα και να λειτουργούν με τη σειρά τους και οι ίδιοι ως ενσυνείδητοι φορείς της ιστορικής εξέλιξης. Την ενεργό αυτή συμμετοχή των μαθητών οφείλει να υπηρετήσει η διδασκαλία του μαθήματος της Ιστορίας.

Η εξέλιξη της σχολικής ιστοριογραφίας ακολουθεί οπωσδήποτε την εξέλιξη της επιστήμης της Ιστορίας και επηρεάζεται από αυτήν. Τις τελευταίες δεκαετίες έχει σημειωθεί σημαντική πρόοδος στη διδασκαλία της Ιστορίας, την οποία είναι υποχρεωμένος να λαμβάνει υπόψη ο καθηγητής και να προσαρμόζει τη διδακτική του σε αυτήν.

Στόχος του **Βιβλίου του Καθηγητή** είναι να υποστηρίξει διδακτικά το βιβλίο του Μαθητή **“Ιστορία του Νεότερου και του Σύγχρονου Κόσμου (1815 έως σήμερα)”**, που προορίζεται για το μάθημα Γενικής Παιδείας στην Γ΄ τάξη του Γενικού και την Δ΄ του Εσπερινού Λυκείου.

Ο Καθηγητής που θα διδάξει το μάθημα πρέπει να λάβει υπόψη του δύο βασικές παραμέτρους : τη διάταξη της ύλης του Βιβλίου του Μαθητή, σύμφωνα με την οποία τα γεγονότα που αφορούν στη Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία εξετάζονται μέσα στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ιστορίας και σε συνάρτηση με τις εξελίξεις σε παγκόσμιο επίπεδο, αλλά και την πολυπλοκότητα της ιστορούμενης περιόδου, αφού αυτή αναφέρεται σε δύο καθοριστικούς για τη φυσιογνωμία της Ανθρωπότητας αιώνες, τον 19ο και τον 20ό αιώνα.

Η δομή του βιβλίου του Καθηγητή περιλαμβάνει μία εισαγωγή (με κατατοπιστικά στοιχεία για την επιστήμη της Ιστορίας και τη διδακτική της στη Β/θμια Εκπ/ση) και , στο κύριο μέρος, διδακτική επεξεργασία ανά ενότητα. Ως προς τη διδακτική επεξεργασία, καθορίζονται οι διδακτικοί στόχοι και επισημαίνονται κομβικά σημεία, από τα οποία μπορεί να συνθέσει ο διδάσκων τον κεντρικό άξονα της διδασκαλίας του. Σε κάποιες ενότητες δίνονται περισσότερα ιστορικά στοιχεία (τοπικού και άλλου ενδιαφέροντος) από ό,τι στο ΒΜ, με σκοπό ο διδάσκων, όταν το κρίνει σκόπιμο, να τα χρησιμοποιεί. Παρατίθενται επίσης πρόσθετες πηγές προς εμπλουτισμό του μαθήματος και πληρέστερη γνώση του περιεχομένου του από τους μαθητές, και μία ενδεικτική βιβλιογραφία στο τέλος. Περιλαμβάνονται επίσης ορισμένες ενδεικτικές διδασκαλίες.

Καταβλήθηκε προσπάθεια το **Βιβλίο του Καθηγητή** να αποτελέσει ένα χρήσιμο εργαλείο της διδακτικής του μαθήματος, χωρίς να αγνοείται ότι οι οποιεσδήποτε παιδαγωγικές οδηγίες προς τον δάσκαλο δεν έχουν και δεν πρέπει να έχουν την έννοια ενός δεσμευτικού πλαισίου αρχών, σύμφωνα με τις οποίες θα επιτελέσει το διδακτικό του έργο.

Οι συγγραφείς

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Α. ΟΡΙΣΜΟΙ - ΠΗΓΕΣ - ΜΕΘΟΔΟΙ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Τι είναι ιστορία. Η έννοια της Ιστορίας θα μπορούσε να θεωρηθεί ως τριδιάστατη. Δηλώνει α) την ιστορική πραγματικότητα β) τη θεωρητική επιστήμη¹, η οποία ασχολείται με τη συστηματική έρευνα, γνώση και ερμηνεία της ιστορικής πραγματικότητας και γ) την παρουσίαση των πορισμάτων της επιστημονικής έρευνας κάποιου ιστορικού σε συστηματική μορφή. Η δεύτερη και η τρίτη έννοια συντίθενται και συναποτελούν την “ιστορία” ως ιστοριογραφία².

Αντικείμενο της Ιστορίας. Ο διαχωρισμός των “ιστορικών γεγονότων” από τα “απλά συμβάντα”, απηχεί βέβαια την παράδοση των πρώτων μεγάλων Ιστορικών της ελληνικής αρχαιότητας Ηροδότου και Θουκυδίδη, κυρίως όμως αποτελεί προϊόν του γερμανικού ιστορισμού του 19ου αιώνα, ο οποίος υπό την επίδραση του φιλοσοφικού ρεύματος του θετικισμού προσέδωσε επιστημονικά χαρακτηριστικά στην ιστορική σκέψη και πρακτική. Έκτοτε συντελέστηκε μεγάλη πρόοδος στην ιστορία και την ιστοριογραφία. Από τη δεκαετία του 1920 άρχισαν να διαμορφώνονται νέες αντιλήψεις για την επιστήμη της Ιστορίας, ώστε να ανταποκρίνονται στις νέες κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες. Εμφανίστηκαν διάφορες ιστορικές “σχολές” η **νέα ή συνολική ιστορία** στη Γαλλία, η **νέα οικονομική ιστορία** στην Αμερική, αλλά και ο **ιστορικός υλισμός** (ήδη από το τέλος του 19ου αιώνα), οι οποίες εξέφρασαν διαφορετικές αντιλήψεις για το περιεχόμενο της ιστορίας και τη μεθοδολογία της ιστορικής έρευνας³. Κατά βάση η ιστορική σκέψη του 20ού αιώνα αμφισβήτησε κάποιες από τις βασικές αρχές της παραδοσιακής ιστοριογραφίας και έδωσε στην ιστορική έρευνα μεγαλύτερο κοινωνικό προσανατολισμό. Από τη βαρύτητα στον ρόλο των ατόμων και των στοιχείων της προθετικότητας της παραδοσιακής ιστορίας, πέρασε στη σημασία των κοινωνικών δομών και των διαδικασιών των κοινωνικών αλλαγών. Η καθημερινή ζωή των ανθρώπων π.χ. αναγνωρίστηκε ως ιστορικός παράγοντας ισότιμος με τους παραδοσιακά θεωρούμενους ως τέτοιους, ενώ η μελέτη της νοοτροπίας των κοινωνικών ομάδων και η ποσοτική αποτύπωση της δράσης των πληθυσμών αποτέλεσαν ουσιαστικές μεθόδους ιστορικής ερμηνείας.

1. "Επιστήμη μπορούμε ν' αποκαλέσουμε το σύνολο των αντικειμενικού χαρακτήρα συστηματικών γνώσεων επί διαφόρων τομέων του επιστητού [...] Δεν υπάρχει ενιαίο, λογικά συνεχόμενο σύστημα επιστημών. Υπάρχουν μάλλον πολλές επιστήμες με ρευστά πολλές φορές μεταξύ τους όρια [...] Επιστήμη σημαίνει συνεχή πνευματική δημιουργία και απαρτισμό ενός διαρκώς αυξανόμενου θησαυρού συστηματικών γνώσεων που βρίσκονται σε πολυειδείς σχέσεις με τις υπόλοιπες πολιτιστικές δημιουργίες [...] Στη Δύση και στο δυτικό πολιτισμό, η Επιστήμη, κυρίως από την εποχή του Διαφωτισμού, βρίσκεται στο πολιτιστικό επίκεντρο τόσο αποφασιστικά όσο σε κανέναν άλλο πολιτισμό [...] Βασικές προϋποθέσεις για την ορθή καλλιέργεια της επιστήμης και για την επιστημονική πρόοδο είναι η ελεύθερη άσκηση της επιστήμης και η ελεύθερη διδασκαλία της. Τούτο είναι αρχή γενική για κάθε επιστήμη, απαραίτητη όμως ιδιαίτερα για τις ανθρωπιστικές και ιστορικές επιστήμες". Βλ. Ι. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Εισαγωγή στην επιστήμη της Ιστορίας*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 1989, σσ. 8-14.

2. Ι. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *ό.π.*, σσ. 15-16.

3. Γ. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ κ.ά., *Εισαγωγή στις ιστορικές σπουδές*, Αθήνα, ΟΕΔΒ, 1990, σσ.7-9*. ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ, *Η Ιστορία ως έρευνα και κριτική*, Αθήνα, Πατάκης, 1984, σσ.46-52.

Η κυρίαρχη αντίληψη για το ποιος είναι ο στόχος του ιστορικού σήμερα μπορεί να συνοψιστεί στο εξής: Η ιστορία έχει χρέος να αναζητά όχι μόνο την αλήθεια (η αλήθεια για την αλήθεια), αλλά και τα διδάγματα από αυτήν, καθώς και τις πρακτικές εφαρμογές της σε όλες τις πτυχές της ανθρώπινης δραστηριότητας, για να μπορεί να είναι χρήσιμη⁴.

Πηγές της Ιστορίας. Δεν είναι εύκολο στον ιστορικό να έχει προσωπική αντίληψη για όλα τα γεγονότα με τα οποία θέλει να ασχοληθεί. Όταν μάλιστα πρόκειται να μελετήσει ιστορικά γεγονότα του απώτερου παρελθόντος, τότε αυτό καθίσταται εντελώς αδύνατο. Επομένως πώς θα εργαστεί για να συνθέσει το έργο του; Βοήθεια σ' αυτό το πρόβλημα δίνουν οι ιστορικές πηγές. Πηγές της ιστορίας θεωρούνται: α) τα γραπτά μνημεία, β) η προφορική παράδοση (θρύλοι, μύθοι κτλ.), γ) τα αρχαιολογικά, και τα μνημεία τέχνης (κτίσματα, διάφορα αντικείμενα, έργα τέχνης κτλ.) και δ) το οπτικοακουστικό και ηλεκτρονικό υλικό (φωτογραφίες, κινηματογραφικές ταινίες ντοκιμαντέρ, διαδίκτυο). Οι πηγές διακρίνονται σε άμεσες και έμμεσες. Οι **άμεσες** πηγές αποτελούν μέρος της ίδιας της ιστορικής πραγματικότητας και αποτελούν αυθεντικές μαρτυρίες (π.χ. κείμενα συνθηκών, νομοθεσίες, έγγραφα, νομίματα, αρχαιολογικά μνημεία, οπτικοακουστικό υλικό), ενώ οι **έμμεσες** πηγές εκφράζουν την υποκειμενική γνώμη του συγγραφέα τους (π.χ. ιστοριογραφίες, χρονογραφίες, απομνημονεύματα, έργα λογοτεχνίας κ.ά.).

Αξιοπιστία των ιστορικών πηγών. Ο ιστορικός πρέπει να ελέγξει την αξιοπιστία κάποιας πηγής προτού τη λάβει υπόψη, γιατί δεν είναι αξιόπιστες όλες οι πηγές. Άλλες είναι πλαστές, άλλες επηρεάζονται από προσωπικές συμπάθειες ή αντιπάθειες του συντάκτη τους ή από τις φιλοδοξίες και τα συμφέροντά του, ή ακόμα και από την ιδεολογία του. Τη δυσκολία αναζήτησης της αλήθειας επισημαίνει ο Θουκυδίδης⁵: “ἐπιπόνως δὲ ἠύρισκτο διότι οἱ παρόντες τοῖς ἔργοις ἐκάστοις οὐ ταυτὰ περὶ τῶν αὐτῶν ἔλεγον, ἀλλ’ ὡς ἐκάτερον τις εὐνοίας ἢ μνήμης ἔχοι”. Αρσώ στο δύσκολο έργο του έχει ο ιστορικός την πολύπλευρη μόρφωσή του και τα πορίσματα άλλων επιστημών στα οποία μπορεί να καταφεύγει.

Η περιοδολόγηση στην Ιστορία. Από τον 18ο αιώνα οι ιστορικοί, για μεθοδολογικούς λόγους, χωρίζουν την ιστορία σε τρεις μεγάλες περιόδους (την αρχαία, τη μεσαιωνική και τη νεότερη και σύγχρονη). Η διαίρεση αυτή είναι συμβατική και γίνεται για καθαρά πρακτικούς λόγους. Κατανοούμε καλύτερα μια εποχή, αν γνωρίζουμε τι προηγήθηκε και τι ακολούθησε. Εκτιμούμε καλύτερα τη συμβολή της στον πολιτισμό, όταν γνωρίζουμε τι κληρονόμησε από την προηγούμενη ιστορική περίοδο και τι κληροδότησε στην επόμενη.

Συστήματα Χρονολόγησης. Οι άνθρωποι από παλιά ένιωσαν την ανάγκη του υπολογισμού του χρόνου. Σ' αυτό βοήθησε η εναλλαγή σε ημέρα και νύχτα, η διαδοχική εμφάνιση των εποχών, οι κινήσεις των άστρων, του ήλιου και της σελήνης. Έτσι καθιερώθηκαν το σεληνιακό και το ηλιακό ημερολόγιο. Το αστρονομικό έτος ισούται με 365 ημέρες, 5 ώρες, 48' και 46". Τη διαίρεση του έτους σε εβδομάδες καθιέρωσαν οι Εβραίοι και την αποδέχτηκαν οι Χριστιανοί και οι Μουσουλμάνοι. Οι αρχαίοι Ρωμαίοι και Αιγύπτιοι είχαν αμιγές ηλιακό ημερολόγιο. Στο ρωμαϊκό αρχή του έτους ήταν η 1η Ιανουαρίου, ενώ στο αιγυπτιακό η 29η ή 30η Αυγούστου.

Στον αρχαίο ελληνικό κόσμο ο τρόπος χρονολόγησης ήταν ποικίλος. Η χρονολόγηση με βάση τις Ολυμπιάδες είναι η πιο αποδεκτή. Η πρώτη Ολυμπιάδα τοποθετείται στο 776 π.Χ. Οι Ρωμαίοι μετρούσαν με βάση το έτος κτίσεως της Ρώμης (753 π.Χ.), αλλά και με βάση την ετήσια αρχή της υπατείας. Το δεύτερο σύστημα αχρηστεύθηκε το 541 μ.Χ., όταν ο Ιουστινιανός κατήργησε την υπατεία. Στην αρχαία Αθήνα μετρούσαν με βάση τη θητεία του επώνυμου άρχοντα, στη Σπάρτη με τη θητεία των εφόρων, στο Άργος με τη θητεία της ιέρειας της Ήρας.

4. ΑΠ. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ο χαρακτήρας των Ελλήνων, Ανιχνεύοντας την εθνική μας ταυτότητα. Έρευνα, πορίσματα, διδάγματα*, Θεσσαλονίκη 1983, σ.344.

5. ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ, *Ιστορία*, Α,22,3.

Ο χριστιανικός κόσμος καθιέρωσε δική του χρονολογία. Τον 6ο αιώνα ο μοναχός Διονύσιος ο Μικρός υπολόγισε τη γέννηση του Χριστού με βάση το έτος δημιουργίας του κόσμου. Έτσι το έτος 1 της σημερινής χρονολογίας αντιστοιχεί στο έτος 5508/9 από κτίσεως κόσμου. Αρχή του έτους στο Βυζάντιο ήταν η 1η Σεπτεμβρίου. Αυτό καθιερώθηκε τον 5ο αιώνα. Και σήμερα το εκκλησιαστικό έτος αρχίζει την ίδια ημέρα. Τότε καθιερώθηκε και η μέτρηση σε ινδικτιώνες. Με τον όρο “ινδικτιώνα” (λατ. indictio = φόρος ή επιβολή φόρου) προσδιορίζεται ένας κύκλος 15 ετών. Η αρίθμηση γινόταν ως εξής: πρώτη, δεύτερη ελ. ινδικτιώνα, ως τη δέκατη πέμπτη, οπότε η αρίθμηση ξανάρχιζε από την αρχή. Σε παλιούς ναούς ή παλιά εκκλησιαστικά έγγραφα και βιβλία η χρονολόγηση γίνεται με βάση τη δημιουργία του κόσμου. Π.χ. “Ανηγέρθη ο πάνσεπτος ούτος και θεός ναός του Κ<υρίου>υ και Θεού και Σωτήρος ημών Ι<ησο>ύ Χ<ριστο>ύ του Μεγάλων Πυλών/[...] επί έτους .ζξξ´ [7066-5509=1557], μηνί Νοε<μ>βρίω η’, ινδικτιώνος Αης:”.

Το Ιουλιανό ημερολόγιο [=έτος 365 ημερών και 1 επιπλέον ανά 4 χρόνια] καθιερώθηκε από τον Ιούλιο Καίσαρα το 45 π.Χ. και ίσχυσε για πολλούς αιώνες. Επειδή και αυτό παρουσίασε κάποια απόκλιση, το 1582 καθιερώθηκε το λεγόμενο Γρηγοριανό ημερολόγιο, από το όνομα του πάπα Γρηγορίου ΙΓ’, ο οποίος διόρθωσε το προηγούμενο. Το ημερολόγιο αυτό ίσχυσε αμέσως στο παπικό κράτος και τα περισσότερα καθολικά. Αργότερα έγινε αποδεκτό σε όλη την Ευρώπη. Στη Ρωσία μετά την Επανάσταση του 1917, στην Τουρκία το 1914 και στην Ελλάδα το 1923. Οι λεγόμενοι Παλαιοημερολογίτες ακολουθούν το Ιουλιανό (παλιό) ημερολόγιο, καθώς και τα Ορθόδοξα πατριαρχεία με το Άγιον Όρος.

Οι Μουσουλμάνοι χρονολογούν με βάση το έτος Εγίρας (622 μ.Χ.), δηλ. τη μετοικεσία του Μωάμεθ από τη Μέκκα στη Μεδίνα.

B. Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΩΣ ΜΑΘΗΜΑ ΚΑΙ ΤΟ “ΒΙΒΛΙΟ ΙΣΤΟΡΙΑΣ”

1. Διδακτική της Ιστορίας

Διδάσκοντας Ιστορία, πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι η Ιστορία ως μάθημα είχε και έχει έντονη αξιακή διάσταση, με την έννοια ότι διαμορφώνει κοινωνικές συνειδήσεις. Για τον λόγο αυτό εξάλλου το Συμβούλιο της Ευρώπης (από το 1995 κ.ε.) έχει δεχτεί την εξής βασική αρχή διδασκαλίας της Ιστορίας: παράλληλα με την προβολή της εθνικής ταυτότητας και την ανάδειξη της συμβολής των λαών στον παγκόσμιο πολιτισμό, τον σεβασμό του Άλλου /Γείτονα και την εξάλειψη των κοινωνικών και εθνικών προκαταλήψεων.

Περαιτέρω, υπενθυμίζουμε τα εξής:

1) Η ύλη οποιουδήποτε βιβλίου Ιστορίας, πολύ δε περισσότερο ενός σχολικού εγχειριδίου, είναι πολύ περιορισμένη και συνοπτική. Υπάρχουν πάρα πολλά άλλα ιστορικά γεγονότα, τα οποία εξ ανάγκης δεν συμπεριλαμβάνονται σ’ αυτό. Απαιτείται επομένως μία συνολική επιστημονική εποπτεία της ύλης από μέρους του διδάσκοντος.

2) Επειδή η Ιστορία ως επιστήμη αναφέρεται στο παρελθόν, είμαστε υποχρεωμένοι να ζωντανεύουμε τις συνθήκες υπό τις οποίες διαδραματίστηκαν τα εξεταζόμενα ιστορικά γεγονότα, ώστε να γίνουν κατανοητά από τους μαθητές μας.

3) Για τον σκοπό αυτό είναι απαραίτητος ένας προηγούμενος σχεδιασμός του μαθήματος με την έννοια της ακριβούς οριοθέτησης του θέματος και της παραστατικής του παρουσίασης.

4) Η επεξεργασία κάθε ενότητας θα πρέπει να γίνει με την ευρεία αξιοποίηση γραπτών και εικαστικών πηγών, χαρτών, διαγραμμάτων και λοιπού υποστηρικτικού υλικού αλλά και με την αξιοποίηση των Νέων Τεχνολογιών. Δηλαδή με μία πολυπρισματική προσέγγιση των εξεταζόμενων θεμάτων και με στόχο την ανάπτυξη της ιστορικής γνώσης και σκέψης των μαθητών μέσα από την ομαδοσυνεργατική οργάνωση του μαθήματος. Ας μη λησμονούμε ότι η σύγχρονη

διδασκική της Ιστορίας υπαγορεύει μία “δυναμική” επεξεργασία του υποστηρικτικού υλικού κάθε νέας ενότητας από τους μαθητές καθοδηγούμενη από τον διδάσκοντα και στο πλαίσιο της διερευνητικής μάθησης.

2. Βασικές αρχές

Οι διδάσκοντες οφείλουν να προσέχουν, ώστε οι ιστορικές γνώσεις που παρέχουν στους μαθητές τους να είναι έγκυρες και να αντιμετωπίζονται με επιστημονική υπευθυνότητα. Πρέπει να επιλέγουν δραστηριότητες και τεχνικές επικοινωνίας με την τάξη τέτοιες, που να διέπονται από παιδαγωγική ευθύνη, να στοχεύουν δε στην ανάπτυξη κριτικής σκέψης και όχι στείρας απομνημόνευσης. Να καλλιεργούν το κατάλληλο παιδαγωγικό κλίμα και να προσπαθούν να εξασκούν τις βασικές νοητικές λειτουργίες των μαθητών: επαγωγική και παραγωγική σκέψη, ανάλυση, κατηγοριοποίηση, αιτιολόγηση απόψεων, διατύπωση υποθέσεων, εξαγωγή συμπερασμάτων, διάκριση αιτιών και αφορμών από το αποτέλεσμα, της εκτίμησης από τα γεγονότα κ.ά. Ιδιαίτερη βαρύτητα μπορεί να δοθεί στη διαδικασία διερευνήσεως των ιστορικών γεγονότων με το να τίθενται προβλήματα προς επίλυση, στην προσέγγιση των ιστορικών πηγών, στη διατύπωση απόψεων από τους μαθητές και στην ανάπτυξη διαλόγου. Τέλος, οι διδάσκοντες οφείλουν να μην εμφανίζονται ως ιστορικές αυθεντίες αλλά ως εμπυχωτές και συντονιστές της διαδικασίας της ομαδοσυνεργατικής ανακαλυπτικής μάθησης.

Μεθοδολογία. Στην παραδοσιακή διδασκαλία έχουμε προφορική έκθεση/αφήγηση της διδασκτικής ύλης και ως διδασκτικά μέσα χρησιμοποιούνται το σχολικό βιβλίο και ο πίνακας. Το σύνολο των μαθητών εργάζεται με τον ίδιο τρόπο.

Σε μια εξελιγμένη μορφή διδασκαλίας χρησιμοποιούνται ποικίλες μέθοδοι, ώστε η τάξη να εργάζεται κατά το δυνατόν ομαδοσυνεργατικά. Οι μαθητές αναλαμβάνουν διάφορες δραστηριότητες και εκπονούν σχέδια εργασίας, με αποτέλεσμα η διδασκτική διαδικασία να γίνεται πιο σύνθετη και πιο δημιουργική.

α) **Η αφήγηση.** Όταν έχει ζωντάνια και ποικιλία, μπορεί να δώσει με συντομία και ακρίβεια την ιστορική ύλη στους μαθητές ενεργοποιώντας συγχρόνως τον προβληματισμό και το ενδιαφέρον τους. Όταν συνδυάζεται με διάλογο, επιτυγχάνει τη συμμετοχή των μαθητών στη μαθησιακή διαδικασία (ανάλυση, σύγκριση, σύνθεση, κατανόηση πολυπλοκότητας των ιστορικών γεγονότων). Η αφήγηση είναι σημαντική για την προσφορά της νέας ενότητας, πρέπει όμως να είναι συνοπτική, ώστε να εξασφαλίζεται ικανός χρόνος για την κριτική επεξεργασία της ιστορικής ύλης.

β) **Ο διάλογος.** Σ’ αυτόν, επιδιώκεται και ενθαρρύνεται η συμμετοχή ολόκληρης της τάξης με την αξιοποίηση των γνώσεων και των εμπειριών που έχουν ήδη αποκτήσει οι μαθητές. Μέσα από τον διάλογο μπορεί να γίνεται σύνδεση και σύγκριση των εξιστορούμενων με άλλα γνωστά ιστορικά γεγονότα, καθώς και διεπιστημονικές/διαθεματικές προεκτάσεις σε άλλα γνωστικά αντικείμενα (π.χ. κοινωνιολογία, λογοτεχνία).

γ) **Οι γραπτές εργασίες μαθητών.** Αυτές πρέπει να τίθενται σε θέματα που βοηθούν στην ανάπτυξη κριτικής σκέψης και όχι στην απλή αναπαραγωγή πληροφοριών, να δίνουν επίσης αφορμές για διάλογο. Οι γραπτές εργασίες μπορεί να είναι ατομικές ή ομαδικές και να αναφέρονται σε μία διδασκτική ενότητα ή σε ευρύτερες θεματικές ενότητες. Βάση των εργασιών πρέπει να είναι η κριτική επεξεργασία και παρουσίαση ιστορικών πηγών και χαρτών, εικαστικού υλικού, πινάκων και διαγραμμάτων, καθώς και η σύνθεση και παρουσίαση των παρατηρήσεων και συμπερασμάτων των μαθητών από επισκέψεις σε μουσεία και ιστορικούς τόπους κ.ά.

δ) **Η έρευνα των πηγών.** Η μελέτη άμεσων ή έμμεσων πηγών της ιστορίας εισάγει τους μαθητές στην ιστορική έρευνα, ώστε να βλέπουν την ιστορία ενεργητικά και διερευνητικά. Τους βοηθά να αναπτύξουν κριτική σκέψη, καθώς αναγκάζονται να αντιμετωπίσουν ιστορικά προβλήματα, και τους καθιστά ικανούς να αξιολογούν τις πηγές από άποψη εγκυρότητας και αντι-

κειμενικότητας. Η μελέτη των πηγών μπορεί να ακολουθήσει τα εξής στάδια: αναζήτηση πηγών, εντοπισμός των ιστορικών στοιχείων που περιέχουν, διερεύνηση της οπτικής του δημιουργού κάθε πηγής, κριτική εξέταση των υπό διερεύνηση στοιχείων, εξαγωγή συμπερασμάτων, ανταλλαγή απόψεων. Ο συντονιστικός και συμβουλευτικός ρόλος των διδασκόντων στη διαδικασία αυτή είναι πολύ σημαντικός.

ε) **Η βιοματιική προσέγγιση.** Σκοπεύει στην ενεργητική συμμετοχή των μαθητών στα ιστορικά γεγονότα με κατάλληλες ερωτήσεις, δραματοποιημένους διαλόγους (π.χ. διατύπωση και ανταλλαγή επιχειρημάτων από διαφορετικές οπτικές), συνεντεύξεις από επιζώντες ή αυτόπτες μάρτυρες των γεγονότων (προφορική ιστορία) και θεατρικές παραστάσεις. Σε κάθε περίπτωση πρέπει να καταβάλλεται μεγάλη προσοχή ώστε να μην εγκαταλείπεται χάριν της βιοματιικότητας η ιστορική πιστότητα.

στ) **Οι επισκέψεις σε μουσεία, ιστορικούς τόπους και αρχαιολογικούς χώρους.** Βοηθούν στην αισθητοποίηση και την εμπέδωση των γνώσεων και συμπληρώνουν τη διδασκαλία στην τάξη. Οι επισκέψεις αυτές πρέπει να είναι καταλλήλως προετοιμασμένες και να έχουν προκαθορισμένους στόχους και να μην καταλήγουν σε μια απλή ξενάγηση. Στις μέρες μας τα περισσότερα μουσεία έχουν ειδικούς μουσειοπαιδαγωγούς και οργανώνουν ειδικά εκπαιδευτικά προγράμματα, για τα οποία ο καθηγητής πρέπει να ενημερώνεται, ώστε να τα αξιοποιεί σε συνεργασία με την αρμόδια υπηρεσία του μουσείου.

ζ) **Νέες Τεχνολογίες.** Οι Νέες Τεχνολογίες παρέχουν στον εκπαιδευτικό τη δυνατότητα αξιοποίησης μιας ποικιλίας τεχνολογικών μέσων και εφαρμογών (διαδικτυακή αναζήτηση, εκπαιδευτικά λογισμικά και εργαλεία γενικής χρήσης, μικρόκοσμοι, διαδραστικοί χάρτες, νοητικοί χάρτες, διατύπωση υποθέσεων και επαλήθευση, κατασκευή βάσης δεδομένων, διασταύρωση πηγών, σύνθεση ιστορικού ψηφιακού κειμένου, ενδοσχολικός και εξωσχολικός διάλογος σε κοινότητες μάθησης), που επιτρέπουν διαφορετικού είδους προσεγγίσεις του ιστορικού υλικού, όπως η τοπική ιστορία, μικρή ιστορία, η διαθεματικότητα, η ιστορική έρευνα και η διαχείριση ιστορικών εννοιών. Η αξιοποίηση των Νέων Τεχνολογιών στη διδακτική της ιστορίας παρέχει τη δυνατότητα αναβάθμισης και μετεξέλιξης της διδακτικής πρακτικής του εκπαιδευτικού στο πλαίσιο του σύγχρονου σχολείου, που ακολουθεί τα επιστημονικά και κοινωνικά ρεύματα της εποχής, προσαρμόζεται στους κοινούς εκπαιδευτικούς στόχους της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ανταποκρίνεται αποτελεσματικά στις απαιτήσεις της σύγχρονης Κοινωνίας της Πληροφορίας και της Γνώσης. Ο διδάσκων επιβάλλεται να ενημερωθεί για τα εκπαιδευτικά Λογισμικά που έχουν παραχθεί με την ευθύνη του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου για το μάθημα της Ιστορίας στη Β/θμια Εκπ/ση, καθώς και όσων άλλων έχουν τύχει της έγκρισης του Π.Ι. και του ΥΠ.Ε.Π.Θ, ώστε να τα αξιοποιήσει. Ηλεκτρονική ιστορική γνώση επίσης παρέχεται από την Εκπαιδευτική Πύλη του ΥΠ.Ε.Π.Θ, από το Υπουργείο Πολιτισμού, από το “Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού” κ.ά.

3. Το σχολικό εγχειρίδιο

α) **Ιστορική αφήγηση.**

Δίδεται συνοπτικά και περιεκτικά η ύλη που προβλέπεται από το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών. Είναι προφανές ότι όπου η τοπική ιστορία της περιοχής, στην οποία βρίσκεται το σχολείο, προσφέρεται για εμπλουτισμό της αφήγησης του σχολικού βιβλίου με στοιχεία σημαντικά για την τοπική κοινότητα, ο καθηγητής πρέπει να ενθαρρύνει τους μαθητές να τα αναζητούν και να τα συμπεριλαμβάνουν στη διδακτική επεξεργασία του μαθήματος (π.χ. οι Βαλκανικοί Πόλεμοι συνδέονται αμέσως με την απελευθέρωση πολλών από τις πόλεις της Βόρειας Ελλάδας και των νησιών του Αιγαίου).

β) **Συμπληρωματικό υποστηρικτικό υλικό.**

Παραθέματα από γραπτές πηγές: Είναι σύντομα κείμενα, τα οποία τεκμηριώνουν (π.χ. στην περίπτωση των επίσημων διοικητικών ή διπλωματικών εγγράφων) ή και φωτίζουν από διάφο-

ρες οπτικές γωνίες την ιστορική αφήγηση (π.χ. στην περίπτωση ιστοριογραφικών ή δημοσιογραφικών αναλύσεων, πολιτικών αγορεύσεων, μαρτυριών από αυτόπτες μάρτυρες). Οι μαθητές πρέπει να ενθαρρύνονται από τον καθηγητή να αναζητούν τους λόγους για τους οποίους διατυπώνονται από τους συντάκτες των πηγών διαφορετικές εκτιμήσεις για τη δράση προσωπικοτήτων ή ανθρωπίνων συνόλων (κοινωνικών και θρησκευτικών ομάδων, εθνών κτλ.) και να εντοπίζουν με τη βοήθεια του καθηγητή αφενός το ιδεολογικό κέντρο και αφετέρου τις προσλαμβάνουσες παραστάσεις των δημιουργών των πηγών. Με τον εντοπισμό και τη σύγκριση των διαφορετικών οπτικών, την αναζήτηση της αιτίας τους και τον σχολιασμό της εγκυρότητας και της αξιοπιστίας τους αναπτύσσεται και ασκείται η κριτική και η δημιουργική σκέψη των μαθητών.

Χάρτες. Η σημασία του γεωγραφικού παράγοντα για την ουσιαστική κατανόηση των συνθηκών υπό τις οποίες συνέβησαν τα ιστορικά γεγονότα είναι καταλυτική. Οι ιστορικοί χάρτες διευκολύνουν τους μαθητές να τοποθετήσουν στον συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο τα γεγονότα του παρελθόντος και να διαπιστώσουν αποστάσεις, δυνατότητες μετακίνησης, μεταφορές αγαθών, σχέσεων και επικοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων παλαιότερων εποχών. Επίσης αναδεικνύουν εκείνα τα γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά που διευκολύνουν ή δυσχεραίνουν τη διεξαγωγή συγκεκριμένου τύπου πολεμικών επιχειρήσεων (π.χ. ανταρτοπόλεμος), τη στρατηγική ή την οικονομική σημασία πόλεων και χωρών ανάλογα με τη γεωπολιτική θέση τους κτλ.

Διαγράμματα. Τα διαγράμματα, οι πίνακες και οι άλλες σχηματικές παραστάσεις ιστορικών δεδομένων βοηθούν στην αισθητοποίηση, την ταξινόμηση και την κατανόηση των αφηρημένων εννοιών. Είναι πολύ χρήσιμα για την απεικόνιση αριθμητικών κυρίως μεγεθών που η ένταξή τους στην αφήγηση θα την καθιστούσε ιδιαίτερος κουραστική και ανιαρή για τους μαθητές. Επίσης σε ειδικούς πίνακες του βιβλίου συμπεριλαμβάνονται τα κυριότερα γεγονότα σημαντικών πολεμικών ή άλλων αναμετρήσεων, όπως π.χ. της Επανάστασης του 1821, των Βαλκανικών Πολέμων, του “Ψυχρού Πολέμου” κ.ά. ή ονόματα σημαντικών εκπροσώπων του πνευματικού και καλλιτεχνικού πολιτισμού, που δεν ήταν δυνατόν λόγω του εξαιρετικά συνοπτικού χαρακτήρα της αφήγησης να συμπεριληφθούν σ’ αυτήν χωρίς να διασπασούν τη συνοχή της και να επαυξήσουν υπερβολικά την έκτασή της (σε σχέση με τον διατιθέμενο από το Ωρολόγιο Πρόγραμμα του μαθήματος χρόνο για τη διδασκαλία του βιβλίου).

Εικόνες. Το εικαστικό υλικό (φωτογραφίες προσώπων, κτισμάτων, χώρων, γελιογραφίες, σκίτσα, πίνακες ζωγραφικής κ.ά.) κατέχει καίρια θέση στο διδακτικό βιβλίο. Δεν αποβλέπει μόνο στο να καταστήσει το βιβλίο ελκυστικό και αισθητικά αποδεκτό από τους μαθητές αλλά και στο να συμβάλει από κοινού με το υπόλοιπο υποστηρικτικό υλικό στην κατανόηση και την κριτική επεξεργασία του περιεχομένου του. Έχει, δηλαδή, το εικαστικό υλικό λειτουργικό ρόλο και πρέπει οπωσδήποτε να εμπλέκεται τόσο στη διδακτική διαδικασία, όσο και στην αξιολόγηση των μαθητών, διότι αποτελεί “ιστορική πηγή”, όχι πάντοτε υπό την αυστηρή επιστημονική έννοια του όρου, αλλά, όπως και τα γραπτά παραθέματα, ως υλικό που μπορεί να αξιοποιηθεί παιδαγωγικά, για την ανάπτυξη της κριτικής και δημιουργικής σκέψης των μαθητών.

Σημείωση: Για το κάθε είδους συμπληρωματικό ιστορικό υλικό πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι μπορεί και πρέπει να εμπλουτίζεται από τους μαθητές, με την ευθύνη και την καθοδήγηση του καθηγητή, από επί πλέον υλικό, το οποίο θα επιλέγεται από τη σχετική βιβλιογραφία ή από τοπικές ιστορικές πηγές και προφορικές μαρτυρίες. Είναι μάλιστα καλό να ενθαρρύνονται οι μαθητές να αναζητούν υλικό με διαφορετικές οπτικές για την ενίσχυση της πολυπορισματικής προσέγγισης της ιστορικής ύλης και για την άσκησή τους στην κριτική επεξεργασία της ιστορικής πληροφόρησης. Για διευκόλυνση της αναζήτησης, στο παρόν βιβλίο δίδονται, στο τέλος κάθε κεφαλαίου, πρόσθετες πηγές και παραθέματα, που μπορούν να αξιοποιηθούν διδακτικά από τον καθηγητή κατά την κρίση του και ανάλογα με τις δυνατότητες της τάξης.

Γλωσσάριο. Σ’ αυτό επεξηγούνται δύσκολοι ή εξειδικευμένοι ιστορικοί όροι και έννοιες του αφηγηματικού μέρους του βιβλίου. Το Γλωσσάριο βρίσκεται στο τέλος του βιβλίου, όπου οι μαθητές μπορούν να εντοπίσουν τους όρους με αλφαβητική σειρά, ώστε να είναι δυνατόν να

ανατρέχουν σ' αυτό ανεξάρτητα από τη διδακτική ενότητα την οποία μελετούν κάθε φορά.

Ερωτήσεις. Στο τέλος κάθε ενότητας δίδονται ορισμένες ερωτήσεις, οι οποίες στοχεύουν στην εμπέδωση και κατανόηση της διδαχθείσας ύλης. Είναι προφανές ότι οι ερωτήσεις αυτές είναι μόνο ενδεικτικές και ότι ο διδάσκων μπορεί να διατυπώσει δικές του με βάση και το τυχόν επιπλέον υποστηρικτικό υλικό που θα παρουσιάσει στην τάξη ή τον διάλογο που με την καθοδήγησή του θα αναπτυχθεί από τους μαθητές.

4. Τα διαθέσιμα εποπτικά και μηχανικά μέσα για την υποστήριξη του μαθήματος της Ιστορίας.

α. Είδη

Ο πίνακας: Αποτελεί το κατεξοχήν παραδοσιακό εποπτικό μέσο, που όμως δεν μπορεί να αναιρεθεί από καμιά τεχνολογική καινοτομία, δεδομένης της αμεσότητας και της απλότητας της χρήσης του. Είναι εξαιρετικά χρήσιμος για την αναγραφή και εξήγηση ιστορικών όρων και τον σχηματισμό πάσης φύσεως διαγραμμάτων.

Ο ανακλαστικός προβολέας: Αποτελεί έναν σχετικά εύκολο τρόπο προβολής και σχολιασμού εικόνων, πινάκων και κειμένων, κυρίως πρόσθετου υποστηρικτικού υλικού.

Τα φωτοαντίγραφα: Επιτρέπουν την εξατομικευμένη ή ομαδική επεξεργασία υλικού (π.χ. μιας ιστορικής πηγής, ενός ερωτηματολογίου που έχει συντάξει ο καθηγητής), εφόσον διανέμονται σε όλους τους μαθητές ή σε εκ των προτέρων ορισμένες μικρές ομάδες μαθητών.

Το βίντεο: Επιτρέπει την προβολή ντοκυμαντέρ και ιστορικών ταινιών, ώστε να ενταχθούν στη διδακτική διαδικασία. Στην περίπτωση της προβολής ταινιών απαιτείται συστηματική προετοιμασία από την πλευρά του καθηγητή, ο οποίος πρέπει να προλογίσει, να εντοπίσει εκ των προτέρων σημεία της ταινίας στα οποία θα επιστήσει την προσοχή των μαθητών για τον διάλογο που θα επακολουθήσει και να ζητήσει την αξιολόγηση του περιεχομένου της ταινίας με κριτήρια ιστορικά και παιδαγωγικά (π.χ. σε ποια σημεία φαίνεται η ταινία να αφίσταται της ιστορικής πραγματικότητας χάριν της πλοκής του σεναρίου), τα οποία θα έχει με σαφήνεια εκ των προτέρων προσδιορίσει. Υπάρχουν πολλές ταινίες ιστορικού και εκπαιδευτικού περιεχομένου τις οποίες έχει εγκρίνει το ΥΠ.Ε.Π.Θ και υπάρχουν στις σχολικές βιβλιοθήκες.

Ο ηλεκτρονικός υπολογιστής: Αποτελεί ένα σπουδαίο εργαλείο μάθησης, που επιτρέπει την περιήγηση σε μουσεία και ιστορικούς χώρους, τον εντοπισμό ιστορικών γραπτών και εικαστικών πηγών, τη δημιουργία βάσης δεδομένων, τη σύνθεση ιστορικών κειμένων και συνθετικών εργασιών, την επικοινωνία με άλλα σχολεία στην Ελλάδα και το εξωτερικό και την οργάνωση αισθητικά άρτιων παρουσιάσεων των εργασιών των μαθητών στους συμμαθητές τους. Επιπλέον, μπορεί να αξιοποιηθεί για την παρουσίαση έτοιμου εκπαιδευτικού λογισμικού το οποίο επιλέγει ο καθηγητής από τα εγκεκριμένα λογισμικά, όπως ήδη αναφέρθηκε. Είναι, όμως, το πιο απαιτητικό εργαλείο, διότι προϋποθέτει όχι μόνο σχετική υλικοτεχνική υποδομή αλλά και εξοικείωση του καθηγητή με τις Νέες Τεχνολογίες και με την αξιοποίησή τους για τη διδασκαλία των φιλολογικών μαθημάτων, καθώς και συστηματική συνεργασία με τους καθηγητές της Πληροφορικής.

β. Πλεονεκτήματα της χρήσης των εποπτικών μέσων διδασκαλίας:

- 1) Συγκεντρώνουν την προσοχή των μαθητών.
- 2) Εξασφαλίζουν ποικιλία ερεθισμάτων.
- 3) Βοηθούν στην κατανόηση και στην εμπέδωση της γνώσης.
- 4) Συμβάλλουν στην οργάνωση της ομαδοσυνεργατικής διδασκαλίας.
- 5) Ενισχύουν τη διερευνητική μάθηση (π.χ. η επίσκεψη στο διαδίκτυο).
- 6) Αναπτύσσουν τη δημιουργική σκέψη και τη φαντασία των μαθητών.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία

- MONIOT, Henri, *Η διδακτική της Ιστορίας*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2002.
- SAMARAN, Charles, *Ιστορία και Μέθοδοί της*, τ. Α-Δ', Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1985².
- STRADLING Robert, *Teaching 20th -century European history*, Έκδοση Συμβουλίου της Ευρώπης, 2002.
- ΓΚΕΡΣ, Γκέοργκ, *Η Ιστοριογραφία στον εικοστό αιώνα. Από την επιστημονική αντικειμενικότητα στην πρόκληση του μεταμοντερνισμού*. Μετάφραση: Παρ. Ματαλάς, Αθήνα, Νεφέλη, 1999.
- ΚΟΚΚΙΝΟΣ, Γ., - ΝΑΚΟΥ, Ειρ., *Προσεγγίζοντας την ιστορική εκπαίδευση στις αρχές του 21ου αιώνα*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2006.
- ΚΟΥΤΣΟΣ, Μιχ. Θ., *Διδακτική της Ιστορίας*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Ζήτη, 2000.
- ΜΑΥΡΟΣΚΟΥΦΗΣ, Δ., *Αναζητώντας τα ίχνη της Ιστορίας. Ιστοριογραφία, Διδακτική Μεθοδολογία και Ιστορικές Πηγές*, Θεσσαλονίκη, Αφοί Κυριακίδη, 2005.
- ΝΗΜΑ, Ελένη Α. - ΚΑΨΑΛΗΣ, Αχιλλέας Γ., *Σύγχρονη Διδακτική*, Θεσσαλονίκη, Παν/μιο Μακεδονίας, 2002.
- ΞΩΧΕΛΛΗΣ, Παναγιώτης Δ., *Η διδασκαλία της Ιστορίας στο Γυμνάσιο και το Λύκειο. Ερευνητική συμβολή στη Διδακτική της Ιστορίας*, Θεσσαλονίκη, Αφοί Κυριακίδη, 1987.
- ΣΚΟΥΡΟΣ, Τ. , *Η Νέα Ιστορία: Η σύγχρονη αντίληψη για τη διδασκαλία της ιστορίας με χρήση πηγών*, Λεμεσός: 1991.
- ΤΖΟΚΑΣ, Σπ. , *Διδακτικές στρατηγικές στο μάθημα της Ιστορίας. Εικαστικές και οπτικοακουστικές πηγές*, Αθήνα, Σαββάλας, 2002.

Για τη σημασία της εικόνας στη διδακτική πράξη γενικότερα και ειδικότερα στη διδασκαλία της ιστορίας μπορούμε να βρούμε ενδιαφέροντα στοιχεία στην ακόλουθη ενδεικτική βιβλιογραφία:

- ΒΡΥΖΑΣ, Κ., “Μέσα Επικοινωνίας και Εκπαίδευση”, *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 51 (1990) 77-89.
- CHARMAN, Laura H., *Διδακτική της τέχνης. Προσεγγίσεις στην Καλλιτεχνική Αγωγή*, Αθήνα, Νεφέλη, 1993
- ΚΑΤΣΑΡΟΥ, Ε., ΤΣΑΦΟΣ, Β., *Από την Έρευνα στη Διδασκαλία*, Αθήνα, Σαββάλας, 2003.
- ΚΟΖΑΚΟΥ-ΤΣΙΠΑΡΑ, Ο., *Εισαγωγή στην Εικαστική Γλώσσα*, Αθήνα, Gutenberg, 2000.
- ΚΟΣΣΥΒΑΚΗ, Φ., *Κριτική Επικοινωνιακή Διδασκαλία. Κριτική προσέγγιση της Διδακτικής Πράξης*, Αθήνα, Gutenberg, 2002.
- ΚΟΥΛΟΥΡΗ, Σ., “Οπτικός Αλφαριθμητισμός και Μάθηση”, *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 51 (1990) 90-95.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄ **Η ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΙ Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ (1815-1871)**

1. Το Συνέδριο Ειρήνης της Βιέννης (1814-1815)
2. Τα εθνικά και φιλελεύθερα κινήματα στην Ευρώπη
3. Η Ελληνική Επανάσταση του 1821 - Ένα μήνυμα ελευθερίας για την Ευρώπη
4. Το Ελληνικό Κράτος και η εξέλιξή του (1830-1881)
5. Το Ανατολικό Ζήτημα και ο Κριμαϊκός Πόλεμος
6. Η Βιομηχανική Επανάσταση
7. Η κρίση της αυτοκρατορίας των Αψβούργων. Η ιταλική και η γερμανική ενοποίηση (1848-1871)
8. Η άνοδος των χωρών του Δυτικού Ημισφαιρίου

1. Το Συνέδριο Ειρήνης της Βιέννης (1814-1815)

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- 1) Να γνωρίζουν και να κατανοήσουν οι μαθητές τις αποφάσεις του Συνεδρίου της Βιέννης (1815), για τη διαμόρφωση του νέου πολιτικού χάρτη της Ευρώπης μετά την Παλινόρθωση.
- 2) Να εκτιμήσουν τις συνέπειες αυτών των αποφάσεων για τους λαούς της Ευρώπης.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ: Διαρθρώνεται σε τέσσερις υποενότητες (α. Η σύγκληση του συνεδρίου - β. Η παλινόρθωση του παλαιού καθεστώτος - γ. Η «εποχή Μέτερνιχ». - δ. Το τέλος του Ναπολέοντα και η ίδρυση της Γερής Συμμαχίας).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:

α. Η σύγκληση του συνεδρίου.

- Το συνέδριο συγκαλούν (Βιέννη, 1η Νοεμβρίου 1814) οι τέσσερις μεγάλες δυνάμεις - αντίπαλες και νικήτριες Γαλλίας Μεγ. Ναπολέοντα (Αυστρία, Ρωσία, Πρωσία, Βρετανία).
- Σκοπός του συνεδρίου:
 - 1) επίσημος τερματισμός πολέμου,
 - 2) λύση προβλημάτων πολέμου,
 - 3) επαναφορά “παλαιού καθεστώτος” (ancien regime) αριστοκρατικών προνομίων,
 - 4) περιορισμός Γαλλίας στα προπολεμικά της σύνορα,
 - 5) αποκατάσταση παλαιού εδαφικού και πολιτικού καθεστώτος στις άλλες χώρες Ευρώπης.
- Διαφωνούσαν (μεταξύ τους):
 - 1) με βλέψεις Ρωσίας στη Φινλανδία και περιοχή Δούναβη,
 - 2) με εξάρθρωση αποικιακού κράτους Ισπανών και κατάληψη αποικιών Ισπανίας και Ολλανδίας από Βρετανία,
 - 3) με Ρωσία αποφασισμένη να έχει την επιρροή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

β. Η παλινόρθωση του «παλαιού καθεστώτος».

- Τρεις άνδρες, εκπρόσωποι παλαιού καθεστώτος:
 - 1) κόμης Κάσλρι, υπουργός εξωτερικών Βρετανίας,
 - 2) πρίγκιπας Μέτερνιχ, καγκελάριος Αυστρίας, πρόεδρος συνεδρίου,

3) Ταλλεϋράνδος, υπουργός εξωτερικών της Γαλλίας.

• Πίστευαν ότι:

- 1) η παλινόρθωση θα αναχαιτίζε δυνάμεις ανατροπής (απόρροια Γαλλικής Επανάστασης),
- 2) οι πολυεθνικές αυτοκρατορίες εξυπηρετούσαν την ειρήνη καλύτερα από εθνικά κράτη,
- 3) διάφορες γλωσσικές και θρησκευτικές κοινότητες Ευρώπης, μη έχοντας σαφή και ευδιάκριτα γεωγραφικά όρια, αν σχημάτιζαν εθνικά κράτη, θα είχαν πρόβλημα με μειονότητες, ενδεχόμενο που έγινε πραγματικότητα μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (1914-1918).

• Αρνήθηκαν αρχές λαϊκής κυριαρχίας και αυτοδιάθεσης λαών.

γ. Η εποχή Μέτερνιχ

• Στο Συνέδριο Βιέννης κυριαρχεί ο Μέτερνιχ (υποστηρικτής μοναρχικής εξουσίας και μονιμότητας) απειλή για συνοχή αυτοκρατορίας Αμβούργων.

• Μέτερνιχ, Κάσλρι και Ταλλεϋράνδος επιδίωκαν διατήρηση ισορροπίας ισχύος στην Ευρώπη. Γι' αυτό:

⇒ Δημιούργησαν ανάχωμα στη Γαλλία με ίδρυση ισχυρών κρατών ανατολικά της (Βασίλεια Ολλανδίας, Βελγίου και Σαρδηνίας).

⇒ Ουδετερότητα Ελβετίας.

⇒ Ενίσχυση Πρωσσίας με προσάρτηση σ' αυτή γερμανικών εδαφών ανατολικά του Ρήνου = γέφυρα Δυτικής με Ανατολική Ευρώπη.

⇒ Ενίσχυση Αυστρίας έναντι Γαλλίας (ανάκτηση Τοσκάνης και Μιλάνου, προσάρτηση Βενετίας).

⇒ Θύματα: γερμανικές και ιταλικές χώρες.

δ. Το τέλος του Ναπολέοντα και η ίδρυση της Ιερής Συμμαχίας.

• Απειλή έργου Συνεδρίου απο Ναπολέοντα Βοναπάρτη.

• Συντριβή στρατού Ναπολέοντα στο Βατερλώ (18 Ιουνίου 1815).

• Εξορία Ναπολέοντα στο νησί του Ατλαντικού Αγία Ελένη, όπου απεβίωσε το 1821.

• Γαλλία υπογράφει νέα συνθήκη ειρήνης χάνει το Σααρ, καταβάλλει πολεμική αποζημίωση και δέχεται στρατό κατοχής.

• 26 Σεπ. 1815. Ιδρύεται Ιερά Συμμαχία από Αυστρία, Ρωσία και Πρωσσία.

• Ιερά Συμμαχία ανάχωμα στις δυνάμεις που προωθούσαν αρχές εθνικής αυτοδιάθεσης και λαϊκής κυριαρχίας.

• Παλινόρθωση παλαιού καθεστώτος και καθιέρωση αρχών ισορροπίας δυνάμεων και παρέμβασης.

• Οι λαοί της Ευρώπης είχαν πάρει ήδη τα μηνύματα των Γάλλων επαναστατών.

• Υπόγεια δράση δυνάμεων που αμφισβητούσαν αρχές Ιεράς Συμμαχίας.

Πρόσθετα παραθέματα / πηγές

1. Οι ηγέτες που πρωταγωνίασαν στο συνέδριο της Βιέννης

“Αποφασιστικό ρόλο έπαιξε στο συνέδριο ο αινιγματικός αυτοκράτορας της Ρωσίας, η οποία ήταν η μεγαλύτερη χερσαία δύναμη της εποχής. Ο Αλέξανδρος επιθυμούσε να κρατήσει την Πολωνία, εννοούσε την εισαγωγή συνταγματικών θεσμών στην Ευρώπη και πρότεινε τη δημιουργία ενός διεθνούς συστήματος συλλογικής ασφάλειας. Από την πλευρά τους ο Μέτερνιχ και ο Κάσλρι, καθώς και ο υπουργός εξωτερικών της Γαλλίας Ταλλεϋράνδος επιδίωκαν να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις για τη διατήρηση μόνιμης ισορροπίας ισχύος στην ήπειρο. Αριστοκράτες του παλαιού καθεστώτος και οι τρεις, προσήγγιζαν το πρόβλημα της ευρωπαϊκής ασφάλειας με τις μεθόδους και τους στόχους της παραδοσιακής διπλωματίας. Πρωταρχικός τους στόχος ήταν η διατήρηση της ειρήνης και η προστασία της ανεξαρτησίας των ευρωπαϊκών χωρών με την αποφυγή της κυριαρχίας μιας μεγάλης δυνάμεως. Για ν' αποφευχθεί το ενδεχόμενο κυριαρχίας όπως αυτής που είχε επιβάλει ο Ναπολέων, ήταν ανάγκη να κατανεμηθεί η ισχύς, με τη μέθοδο

της αφαιρέσεως ή προσθήκης εδαφών από τη μια επικράτεια στην άλλη και την επίβλεψη των μεταξύ τους σχέσεων από τις μεγάλες δυνάμεις” .

I. Κολιόπουλος, *Νεώτερη Ευρωπαϊκή Ιστορία 1789-1945*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 1993, σσ. 80-81.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ :

Οι μαθητές πρέπει να παρατηρήσουν τον χώρο της Ευρώπης, όπως διαμορφώθηκε από τις αποφάσεις του Συνεδρίου της Βιέννης και να επισημάνουν τη συμπερίληψη πολλών διαφορετικών εθνών ή εθνοτικών ομάδων στις Αυτοκρατορίες των Αψβούργων και των Οθωμανών, καθώς και τον συσχετισμό ισχύος των μεγάλων δυνάμεων (η Βρετανία κατεξοχήν ναυτική δύναμη, η Ρωσία χερσαία και η αυτοκρατορία των Αψβούργων σε ρόλο διαιτητή/ισορροπιστή ανάμεσά τους), για να κατανοήσουν αφενός την εμμονή του Μέτερνιχ στη διατήρηση της ισορροπίας των δυνάμεων και αφετέρου στην αγωνία των ηγετών της Ιεράς Συμμαχίας για τυχόν εξεγέρσεις στα κράτη τους. Από τα γραπτά παραθέματα, το 1ο άρθρο της Συνθήκης της Ιεράς Συμμαχίας είναι χρήσιμο για να εντοπιστούν οι ηθικές αρχές που επικαλούνταν οι συμβαλλόμενοι και οι αμοιβαίες υποχρεώσεις που ανέλαμβαναν, ενώ το κείμενο για τη γένεση και την εξέλιξη της Ευρωπαϊκής Συμφωνίας εξετάζει το καθεστώς που καθιέρωσε την Ιερά Συμμαχία στην Ευρώπη υπό το πρίσμα της προοπτικής για συγκρότηση Ευρωπαϊκής Ομοσπονδίας, διαπιστώνοντας ότι δεν ήταν αυτό το πνεύμα των συμβαλλομένων μερών. Το πρόσθετο παράθεμα στο Βιβλίο Καθηγητή (στο εξής θα αναφέρεται ως BK) για τους ηγέτες που πρωταγωνίστησαν στο Συνέδριο αποβλέπει στην ενημέρωση των μαθητών για τις πολιτικές αντιλήψεις των ηγετών της Ευρώπης και σε συνδυασμό με τον πίνακα του βιβλίου μαθητή (Συνέδριο Βιέννης) και τα πορτραίτα του Αλέξανδρου Α΄ και του Μέτερνιχ, συμβάλλουν στην αισθητοποίηση της αφήγησης.

2. Τα εθνικά και φιλελεύθερα κινήματα στην Ευρώπη

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΣ ΣΤΟΧΟΣ

Να διαμορφώσουν μία εικόνα των επαναστατικών κινήματων (1820, 1830 και 1848) και του χαρακτήρα τους, των στόχων που επιδίωκαν και των αλλαγών που επέφεραν.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ: Διαρθρώνεται σε τέσσερις υποενότητες (α. Οι δυνάμεις της προόδου και οι πολιτικές ανατροπές, β. Ο χαρακτήρας των κινήματων, γ. Το εθνικό κίνημα των Γερμανών, δ. Τα κυριότερα κινήματα στην Ευρώπη κατά το πρώτο τέταρτο του 19ου αιώνα).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:

α. Οι δυνάμεις της προόδου και οι πολιτικές ανατροπές.

- Ο κόσμος μετά από τη Γαλλική Επανάσταση και τους Ναπολεόντειους πολέμους: διαφορετικός από προγενέστερο.
- Δυνάμεις συντήρησης⁶ συγκρούονται με δυνάμεις προόδου⁷.

6. Οι δυνάμεις της συντήρησης περιλάμβαναν τους θεσμούς της μοναρχίας, της εκκλησίας και της γαιοκτηνικής αριστοκρατίας, στηρίζονταν δε στην επιθυμία, ύστερα από μακρά περίοδο ανατροπών και αναστατώσεων, να αποκατασταθούν η ασφάλεια και η σταθερότητα.

7. Τις δυνάμεις της προόδου αντιπροσώπευαν τότε εθνικισμός, ο φιλελευθερισμός και ο ριζοσπαστισμός, στοιχεία των οποίων έκαναν την εμφάνισή τους από χώρα σε χώρα.

- Ρωμαλέα εθνικά⁸ και φιλελεύθερα⁹ κινήματα ως αποτέλεσμα μηνυμάτων Γαλλικής Επανάστασης και κλίματος ανατροπών, δεινών και μεγάλων προσδοκιών.
- Εθνικά κινήματα: κοινότητες με κοινή γλώσσα, θρησκεία και παράδοση επιδιώκουν εθνική ανεξαρτησία.
- Φιλελεύθερα κινήματα: προωθούν συνταγματικούς και κοινοβουλευτικούς θεσμούς, για εξασφάλιση πολιτικών δικαιωμάτων και ελευθεριών πολιτών ενός κράτους.
- Στηρίζονται και τα δύο στις αρχές της λαϊκής κυριαρχίας και αυτοδιαθέσεως.

β. Ο χαρακτήρας των κινήματων στην Ευρώπη

- Η Αμερικανική Επανάσταση¹⁰ (1776) συνδύαζε στοιχεία εθνικών και φιλελευθέρων κινήματων που εκδηλώθηκαν στην Ευρώπη και αλλού τον 19ο αιώνα.
- Βρετανία: ο εθνικισμός πρόβαλε και υποστήριξε παραδοσιακούς θεσμούς χώρας (κοινοβουλευτισμό και ατομικές ελευθερίες).
- Ισπανία, Ιταλία και Γερμανία (γαλλοκρατούμενες χώρες): εθνικά κινήματα αντιτάχθηκαν στον αυταρχικό μηχανισμό ναπολεόντειας αυτοκρατορίας.
- Ιταλία: λόγω κατατεμαχισμού χώρας, αναπτύχθηκε εθνική ταυτότητα και επιθυμία για ενιαία ιταλική πατρίδα.
- Πολωνία: το εθνικό κίνημα στρεφόταν κατά κυριάρχων Αυστριακών, Πρώσων και Ρώσων, δηλαδή αντιπάλων Ναπολέοντα.

γ. Το εθνικό κίνημα των Γερμανών.

- Το σημαντικότερο εθνικό κίνημα στην Ευρώπη. Επηρέασε την ανάπτυξη του εθνικισμού.
- Αντίδραση στη γαλλική παρουσία, αλλά και επαναστατικές ιδέες του Διαφωτισμού.
- Εποχική κινήματος Ρομαντισμού - Αμφισβήτηση Ορθολογισμού.
- Επιρροή από έργο Χέρντερ: κάθε αυθεντικός πολιτισμός πηγάζει από τον απλό λαό. Κάθε λαός, που έχει δική του γλώσσα, δικά του έθιμα, δικό του πνεύμα, κατά συνέπεια έχει δικό του πολιτισμό, αυτός δε ο πολιτισμός του έχει εθνικό χαρακτήρα.

δ. Τα κυριότερα κινήματα στην Ευρώπη κατά το πρώτο τέταρτο του 19ου αιώνα.

Ισπανία 1820: επαναφορά συντάγματος 1812 και διάλυση Ιεράς Εξέτασης.

Βασιλική αντεπανάσταση (1822) → ακιβερηνσία και επέμβαση γαλλικών στρατευμάτων για προστασία μοναρχίας.

Πορτογαλία 1820 (Αύγουστος): σύγκληση Εθνοσυνέλευσης (Ιαν. 1821), θέσπιση φιλελεύθερου συντάγματος (Σεπτ. 1822), κατάργηση φεουδαλικών προνομίων και Ιεράς Εξέτασης, καθιέρωση συνταγματικής μοναρχίας.

Ιταλική γερασόνησος 1820 (Ιούλιος):

- Διαφορετικοί στόχοι: ενοποίηση ιταλικών χωρών ή εισαγωγή φιλελευθέρων μεταρρυθμίσεων και οικονομικής ανάπτυξης.
- Επανάσταση στο Βασίλειο των Δύο Σικελιών (Σικελία και Νεάπολη-νότος), με υποστήριξη Καρμπονάρων, ριζοσπαστών που προωθούσαν ριζικές πολιτικές μεταρρυθμίσεις και αβασίλευτο πολίτευμα.

8. Έθνος είναι κοινότητα ανθρώπων που αποτελούν ομοιογενές σύνολο με δεσμούς κοινής καταγωγής, κοινό ιστορικό παρελθόν, κοινά πολιτισμικά στοιχεία, κοινά ιδανικά και, σήμερα όχι απαραίτητως, κοινή γλώσσα και θρησκεία. Επιπλέον έχουν συνείδηση της διαφοράς τους από άλλες ανάλογες κοινότητες ανθρώπων. Σύμφωνα με τη Γερμανική σχολή ένα έθνος προσδιορίζεται από την κοινή καταγωγή, την κοινή γλώσσα και την κοινή παράδοση. Αντίθετα σύμφωνα με τη Γαλλική σχολή ως κύριο κριτήριο για τον προσδιορισμό ενός έθνους είναι η συνείδηση κοινότητας, δηλαδή η συνείδηση των ίδιων των ανθρώπων ότι αποτελούν εθνικό σύνολο.

9. Λαός είναι το σύνολο των φυσικών προσώπων, μελών ενός κράτους, ανεξάρτητα από γλώσσα, θρησκεία και εθνικότητα, ήτοι το σύνολο των πολιτών ενός κράτους.

10. Οι μαθητές την έχουν ήδη διδαχθεί στη Β' τάξη του Λυκείου.

- α) Σικελία: αποτυχία και εμφύλια σύρραξη.
- β) Νεάπολη: στρατιωτική επέμβαση Αυστρίας (Μάρ. 1821) προλαβαίνει κατάρρευσή της.
- Επανάσταση στο Πεδεμόντιο (Μάρ. 1821), με υποστήριξη Καρμπονάρων. Κατεστάλη από στρατεύματα Αυστρίας (Απρίλιος).
Δυτική Ευρώπη: αντιπαράθεση φιλελευθερισμού ριζοσπαστισμού με Ιερά Συμμαχία και δυνάμεις παλινόρθωσης λήγει (προς το παρόν) με ήττα των πρώτων.
Νοτιοανατολική Ευρώπη (Βαλκάνια): 1821 Ελληνική Επανάσταση (επιρροή από ανατρεπτικά μηνύματα Γάλλων). Υποχώρηση φιλελεύθερων στοιχείων έναντι συντηρητικών, προκειμένου να εξασφαλισθεί η εθνική ανεξαρτησία (1830-1832) με συναίνεση και εγγύηση τριών Μεγάλων Δυνάμεων Ευρώπης (Βρετανίας, Γαλλίας, Ρωσίας).
Στη Ρωσία: 1825. Επανάσταση Δεκεμβριστών (νέων αξιωματικών) απέτυχε λόγω μεγάλης απολυταρχικής παράδοσης ⇒ Τσάρος ενισχυμένος. Τη μοναρχία στήριζαν η Εκκλησία και οι γαιοκτήμονες.

Πρόσθετα παραθέματα / πηγές

1. Από τον όρκο των Καρμπονάρων

«Τα σύνορα των ιδιοκτησιών θα εξαλειφθούν, όλες οι ιδιοκτησίες θα συναποτελέσουν κοινό πλούτο και η μία και μοναδική πατρίδα, η ευγενέστερη από τις μητέρες, θα προμηθεύει τροφή, παιδεία και εργασία σε όλο το σώμα των αγαπημένων και ελεύθερων παιδιών της. Αυτή είναι η λύτρωση στην οποία θα καταφύγουν οι συνετοί. Αυτή είναι η αληθινή αναδημιουργία της Ιερουσαλήμ. Αυτό είναι το μανιφέστο και η αναπόφευκτη απόφαση του Υπέρτατου Όντος».

M.J. Cohen - John Major, *History in Quotations*, Λονδίνο, Cassel, 2004, σ. 547: 6.

2. Ο Σιμόν Μπολιβάρ, ήρωας του απελευθερωτικού κινήματος της Λατινικής Αμερικής κατά των Ισπανών αποικιοκρατών

«Η επιτυχία θα στέψει τις προσπάθειές μας, γιατί η μοίρα της Αμερικής έχει αμετάκλητα παγιωθεί. Ο δεσμός που τη συνέδεε με την Ισπανία κόπηκε... Το μίσος που η Χερσόνησος (:η Ιβηρική) μας ενέπνευσε είναι μεγαλύτερο κι απ' τον ωκεανό (:τον Ατλαντικό) που μας χωρίζει. Θα ήταν λιγότερο δύσκολο να ενώσει κανείς τις δυο ηπείρους από το να συμφιλιώσει τα πνεύματα των δύο χωρών... υποφέραμε τα πάντα στα χέρια αυτής της αφύσικης μητριάς- της Ισπανίας. Το παραπέτασμα έχει πια σκιστεί σε κομμάτια. Μπορούμε τώρα να αντικρύσουμε το φως: θέλουν όμως να μας ξαναβουτήξουν στο σκοτάδι. Οι αλυσίδες μας έσπασαν και ελευθερωθήκαμε. Αλλά οι εχθροί μας θέλουν να μας ξανασκλαβώσουν πάλι. Για το λόγο αυτό η Αμερική (:η Λατινική Αμερική) αγωνίζεται απελπισμένα, και σπάνια η απελπισία δεν στέφεται από τη νίκη».

M.J. Cohen - John Major, *ό.π.*, σ. 545: 4.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ :

Ο διάσημος πίνακας του Ντελακρούά θα μπορούσε να χρησιμεύσει και ως αφορμή για τη διδασκαλία αυτής της ιστορικής περιόδου που χαρακτηρίζεται από μια σειρά εθνικών και φιλελεύθερων κινήσεων. Το παράθεμα με τίτλο “Εθνικισμός και φιλελευθερισμός” αναλύει τη σχέση και τη διαφορά ανάμεσα στα δύο ιδεολογικά κινήματα της εποχής προωθώντας περισσότερο την ανάλυση που ήδη υπάρχει στην αφήγηση της ενότητας στο βιβλίο του μαθητή (στο εξής ΒΜ). Ως χαρακτηριστικό δείγμα της ιδεολογίας των κινήσεων της εποχής μπορεί να αξιοποιηθεί το απόσπασμα από τον όρκο των Καρμπονάρων (ΒΚ), ενώ της ρητορικής τους το κείμενο από την ομιλία του Σιμόν Μπολιβάρ (ΒΚ). Τέλος, το κείμενο του λεγόμενου δόγματος

Μονρόε (BM) παρέχει την ευκαιρία να διαπιστώσουν οι μαθητές τον τρόπο σκέψης της “άλλης πλευράς” απέναντι στην Ευρώπη, αναπτύσσοντας έτσι την ικανότητά τους για πολυπρισματική προσέγγιση του ιστορικού γίνεσθαι.

3. Η Ελληνική Επανάσταση του 1821 - Ένα μήνυμα ελευθερίας για την Ευρώπη

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- 1) Να κατανοήσουν τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της Ελληνικής Επανάστασης, καθώς και τη δυναμική της, τις διαστάσεις και τη διεθνή απήχρησή της.
- 2) Να αξιολογήσουν τις στρατιωτικές προσπάθειες εδραίωσης της Επανάστασης και τις προσπάθειες για πολιτική συγκρότηση των επαναστατημένων Ελλήνων.
- 3) Να παρακολουθήσουν τη στάση των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων απέναντι στην Ελληνική Επανάσταση και τους λόγους που την καθόρισαν
- 4) Να κατανοήσουν τον ρόλο που διαδραμάτισαν οι ευρωπαϊκές Δυνάμεις στην ίδρυση του Ελληνικού Κράτους.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ: Διαρθρώνεται σε οκτώ υποενότητες (α. Ο χαρακτήρας της Ελληνικής Επανάστασης, β. Οργάνωση και έκρηξη της Επανάστασης, γ. Η Επανάσταση στις Ηγεμονίες, δ. Η εδραίωση της Επανάστασης, ε. Οι πρώτες αντιδράσεις στην Επανάσταση, στ. Η εξέλιξη της Επανάστασης, ζ. Η πολιτική συγκρότηση των Ελλήνων, η. Η έκβαση της Επανάστασης).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:

α. Ο χαρακτήρας της Ελληνικής Επανάστασης.

- Εξασφάλισε στο έθνος, ύστερα από πολλούς αιώνες δουλείας, ανεξάρτητη εθνική εστία και προϋποθέσεις για ανάπτυξη δημοκρατικών θεσμών.
- Ήταν προϊόν εθνικού κινήματος.
- Ως εθνικό κίνημα συγγένευε με εθνικά κινήματα Ιταλίας, Γαλλίας και Βορείου Αμερικής.
- Αποσκοπούσε στην απελευθέρωση του έθνους και στη συγκρότηση ανεξάρτητου κράτους αλλά και στη σύσταση αντιπροσωπευτικής και ευνομούμενης πολιτείας. Ήταν δηλαδή κίνημα εθνικό και πολιτικό.

β. Οργάνωση και έκρηξη της Επανάστασης.

- Οργανώθηκε από την Φιλική Εταιρεία (μυστική οργάνωση, Οδησός 1814).
⇒ Ίδρυτές Εμμ. Ξάνθος, Νικ. Σκουφάς, Αθ. Τσακάλωφ.
⇒ Μόνον έναν από τρεις στόχους πέτυχε, κατήχησε πλήθος Ελλήνων.
- Ι. Καποδίστριας, υπουργός Εξωτερικών Ρωσίας, αρνήθηκε αρχηγία της, επειδή έκρινε ότι περιστάσεις δεν ευνοούσαν επιτυχία εγχειρήματος.
- Ανάθεση ηγεσίας της στον Αλ. Υψηλάντη, Έλληνα αξιωματικό του Τσάρου.
- Έναρξη και αποτυχία Επαναστάσεως στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες (Φεβρ.1821).
- Επαναστατικές εστίες σε πολλά μέρη οθωμανικής επικράτειας.

γ. Η Επανάσταση στις Ηγεμονίες.

- Ο Αλ. Υψηλάντης διαβαίνει τον Προύθο και συνεργάζεται με τον ηγεμόνα Μιχαήλ Σούτσο. (Φεβρ. 1821). Την προηγούμενη μέρα η πρώτη μάχη Ελλήνων και Τούρκων στο Γαλάτσι.
- Στους θρόνους των Ηγεμονιών (Μολδαβίας και Βλαχίας) ήσαν Έλληνες Φαναριώτες, οι οποίοι είχαν στις υπηρεσίες τους πολλούς άλλους Έλληνες.
- Συγκρότηση Ιερού Λόχου
- Αρχική συνεννόηση Υψηλάντη - Βλαδιμηρέσκου, παρασπονδία και φόνος δευτέρου.
- Μάχη στο Δραγατσάνι (7 Ιουνίου 1821). Ολέθριες οι συνέπειες.
- Μάχη στο Σουλένι (17 Ιουνίου 1821). Θάνατος Αθ. Καρpenησιώτη

- Ανατίναξη μονής Σέκου από τον Γ. Ολύμπιο και σύλληψη Φαρμάκη (Σεπ. 1821)
- Αποτυχία Μονής Σέκου από Γ. Ολύμπιο και σύλληψη Φαρμάκη (Σεπ. 1821).
- Αποτυχία Επανάστασης στις Ηγεμονίες λόγω έλλειψης σοβαρού πολεμικού σχεδίου.

δ. Εδραίωση της Επανάστασης.

- Επαναστατικές εστίες σε όλες τις ελληνικές περιοχές (1821-1824):
 - ⇒ Πελοπόννησος: Μάνη (Μαυρομιχαλαίοι), Καλάβρυτα (Ασ. Φωτήλας, Ασ. Ζαΐμης), Αίγιο (Αν. Λόντος), Πάτρα (Μητροπολίτης Π. Πατρών Γερμανός), Καλαμάτα (Π. Μαυρομιχάλης, Παπαφλέσσας, Θ. Κολοκοτρώνης, Αναγνωσταράς, Νικηταράς, Δ. Πλαπούτας), Καρούταινα (Δελιγιανναίοι, Πλαπουταίοι), Μιστράς (Μητροπολίτης Βρεσθένης Θεοδώρητος, Παν. Γιατράκος), Άργος και Ναύπλιο (Χ. Περούνας). Σπουδαιότερες μάχες: Λεβίδι, Βαλτέτσι, (Θ. Κολοκοτρώνης), Γράνα, Τριπολιτσά (άλωση 23 Σεπ. 1821), Δερβενάκια (Θ. Κολοκοτρώνης), Μανιάκι (Παπαφλέσσας).
 - ⇒ Στερεά Ελλάδα: Αμφισσα (Ν. Πανουριάς), Γαλαξίδι (Ι. Γκούρας), Λιδορική (Δ. Σκαλισάς), Λιβαδιά (Αθανάσιος Διάκος), Μενδενίτσα (Ι. Δυοβουνιώτης), Δυτική Στερεά (Δ. Μακρής, Γ. Μπακόλας, Γ. Καραϊσκάκης). Σπουδαιότερες μάχες: Αλαμάνα (Αθ. Διάκος), Γραβιά (Οδ. Ανδρούτσος), Βασιλικά (Γ. Καραϊσκάκης), Αθήνα, Μεσολόγγι, Κεφαλόβρυσο (Μ. Μπότσαρης).
 - ⇒ Θεσσαλία: Ασπροπόταμος (Χριστόδ. Χατζηπέτρος, Ν. Σουρνάρας, Γρ. Λιακατάς, Αθ. Μάνταλος), Πήλιο (Ανθ. Γαζής), Άγραφα (Κ. Βελής, Λογ. Ζώτος).
 - ⇒ Μακεδονία: Χαλκιδική (Έμμ. Παππάς), Σιάτιστα-Βέροια-Νάουσα-Όλυμπος, (Γ. Νιόπλιος, Τσ. Καρατάσος, Γάτσος, Ζαφειράκης, Ν. Κασομούλης, Διαμαντής κ.ά.).
 - ⇒ Θράκη: Συμμετοχή σε ναυτικές επιχειρήσεις στα παράλια της Θράκης, της Μακεδονίας και το Αιγαίο του ιδιωτικού στόλου του Χατζη-Αντωνίου Βισβίτζη, και μετά τον θάνατό του (Ιούλιος 1822), της συζύγου Δόμνας Βισβίτζη.
 - ⇒ Ήπειρος: Καλαρύτες και Συρράκο (Ι. Κωλέττης), Σούλι, Πάργα.
 - ⇒ Κρήτη: Σφακιά, (Μανουσέλης, Δελιγιάννης, Μανουσογιαννάκης, κ.ά.) επ. Ρεθύμνου και επ. Κυδωνίας (Μ. Αφεντούλης), Δραπανιά, Κάνδαρος
 - ⇒ Νησιά Αιγαίου: Σπέτσες, (Λασκ. Μπουμπουλίνα, Γκ. Τσούπας), Ύδρα (Αντ. Οικονόμου, Δ. Κριεζής), Ψαρά, Άνδρος (Θ. Καίρης), Σάμος (Λ. Λογοθέτης), Χίος (Αντ. Μπουριάς). Σπουδαιότερες ναυμαχίες - πυροπολήσεις τουρκικών πλοίων: Χίος (Ανδ. Πιπίνος, Κ. Κανάρης), Μυκάλη (Γ. Σαχτούρης, Α. Μιαούλης), κόλπος Γέροντα (Α. Μιαούλης). Ακολούθησαν όλα τα υπόλοιπα νησιά.

ε. Οι πρώτες αντιδράσεις στην Επανάσταση

- Άγρια αντίδραση Σουλτάνου: απαγχονισμός πατριάρχη Γρηγορίου Ε΄ και σφαγή πολλών επιφανών Ελλήνων
- Συμπάθεια χριστιανικού κόσμου - ανάπτυξη φιλελληνικού κινήματος
- Πρώτη αντίδραση Μεγάλων Δυνάμεων Ευρώπης: αρνητική, ως απειλή νομιμότητας και σταθερότητας¹. Ο Ι. Καποδίστριας απέτρεψε τα χειρότερα.
- Ηγεσία Ελλήνων διακήρυξε ότι αγώνας τους ήταν νόμιμη επανάσταση εναντίον παρανόμου ηγεμόνου.
- Φιλελεύθερες θέσεις (στελεχών Φιλικής Εταιρείας) απευθύνονταν προς φιλελεύθερη διάνοηση Ευρώπης.
- Συντηρητικές θέσεις (προκρίτων, ιεραρχών, καπεταναίων) πρόβαλλαν την Επανάσταση ως εξέγερση συνετών νοικοκυραίων και όχι ριζοσπαστών.
- 1823. Ρήγμα στις σχέσεις Μεγ. Δυνάμεων λόγω Ελληνικού Ζητήματος.
 - Αγγλία αναγνωρίζει Έλληνες ως εμπόλεμο έθνος.

1. 11. Και πάλι στο σημείο αυτό μπορούν να δοθούν ως Πρόσθετα παραθέματα/πηγές, εκτός της κυρίως αφήγησης, οι συντηρητικές και οι φιλελεύθερες θέσεις των Ελλήνων επαναστατών.

- Προσανατολισμός Μεγ. Δυνάμεων στη δημιουργία μικρού Ελληνικού κράτους.
- Αγγλογαλλικός ανταγωνισμός για την Ελλάδα.

στ. Η εξέλιξη της Επανάστασης

- Επιζήτηση επαναστατών στη νότια Ελλάδα
 - α) λόγω μεγάλης απόστασης από τουρκικά στρατιωτικά κέντρα - εθνικής ομοιογένειας.
 - β) επειδή η ανταρσία του Αλή πασά στην Ήπειρο ανάγκασε τους Τούρκους να αποσύρουν ισχυρές στρατιωτικές δυνάμεις από τη νότια Ελλάδα.
 - γ) Πρώτες μεγάλες στρατιωτικές επιτυχίες Ελλήνων (υπό ηγεσία Κολοκοτρώνη) σημειώθηκαν στην Πελοπόννησο. Καθοριστική η νίκη στα Δερβενάκια².
- Καταστολή Επανάστασης στη βόρεια Ελλάδα λόγω εγγύτητας με Κων/πολη.
- Καταστροφή της Χίου (Απρ. 1822) μετά από κίνημα στη Σάμο με αρχηγό τον Λυκ. Λογοθέτη.
- Πυρπόληση ναυαρχίδας Καρά Αλή στον Τσεσμέ απο Κ. Κανάρη (6-7 Ιουλ. 1822).
- Μάχη στο Κεφαλόβρυσο της Ευρυτανίας, θάνατος Μ. Μπότσαρη (Αύγ. 1823).
- Συστηματική καταστροφή Πελοποννήσου από αιγυπτιακά στρατεύματα Ιμπραήμ πασά. Κίνδυνος καταστολής Επανάστασης (1825).
- Δεύτερη πολιορκία και έξοδος Μεσολογγίου (10/11 Απρ. 1826).
- Νίκη του Γ. Καραϊσκάκη στην Αράχοβα (24 Νοεμ. 1826).

ζ. Η πολιτική συγκρότηση των επαναστατημένων Ελλήνων.

- Συγκρότηση τοπικών επαναστατικών συμβουλίων αντιπρόσωποι στις τρεις πρώτες τοπικές γερουσίες Πελοποννησιακή Γερούσια - Άρειος Πάγος - Γερούσια της Δυτικής Χέρσου Ελλάδος.
- Οξεία διαμάχη Δ. Υψηλάντη και πολλών Φιλικών με προκρίτους Πελοποννήσου για άσκηση και νομή εξουσίας. “Ολιγαρχικοί” και “Δημοκρατικοί”.
- Τοπικοί άρχοντες (εξουσία στο παρελθόν) στην πράξη διαδέχονται εκπροσώπους οθωμανικής εξουσίας ως αντιπρόσωποι του έθνους στις εθνοσυνελεύσεις της Επανάστασης.
- Α' Εθνοσυνέλευση Επιδαύρου (1821-1822): Ψήφιση πρώτου δημοκρατικού συντάγματος της χώρας.
- Επιζήτηση Επανάστασης στη νότια Ελλάδα λύση Ελληνικού Ζητήματος προϋποθέσεις για ανάπτυξη Μεγάλης Ιδέας.
- Διαμάχες για έλεγχο εξουσίας προκαλούν βίαιες εμφύλιες συγκρούσεις με δυσμενή αντίκτυπο στη διεξαγωγή του πολέμου.
- 1) Επίμονες εκκλήσεις προς χριστιανικές δυνάμεις Ευρώπης για βοήθεια Ελλήνων επαναστατών.

η. Η έκβαση της Επανάστασης.

- Ανέφικτη η απόκτηση δημοκρατικού πολιτεύματος.
- Λύση εφικτή ως προς μορφή ανεξαρτησίας και εδαφική έκταση.
- Υπαγωγή σε καθεστώς εγγύησης των Μεγάλων Δυνάμεων, εποπτεία χώρας και μέλλοντος της.
- Ανάγκη πρόσκλησης Ευρωπαίου ηγεμόνα να βασιλεύσει με σύνταγμα στην Ελλάδα, δυνατότητα ξένων επεμβάσεων.
- Ελληνική επικράτεια: Πελοπόννησος, Στερεά, Κυκλάδες. Εκτός ιστορικές χώρες (Θεσσαλία, Ήπειρος, Μακεδονία, Θράκη).
- Το πολίτευμα των Ελλήνων διαμορφώνεται τελικά από τους φυσικούς ηγέτες του τόπου (πρόκριτους, αρχιερείς και καπετάνιους) με τη συνδρομή των λογίων.
- Συγκρατωτικό και πατερναλιστικό, δυνάμει αντιπροσωπευτικό, σύστημα παρέλαβε ο Ι.

2.12. Πίνακας με τις κυριότερες στρατιωτικές νίκες της Επανάστασης (τόπος, χρόνος, ηγέτης)

Καποδίστριας, όταν έφθασε στην Ελλάδα το 1828, ύστερα από πρόσκληση Γ' Εθνοσυνέλευσης και συναίνεση Μεγάλων Δυνάμεων.

- Ανέφικτο πλήρες δημοκρατικό πολίτευμα στην Ελλάδα.
- Αναπόδραστη ανάγκη η υπαγωγή της Ελλάδος σε καθεστώς εγγύησης εδαφικής ακεραιότητας, εθνικής ανεξαρτησίας και μοναρχίας (προικοδότηση από τρεις Μεγάλες Δυνάμεις: Βρετανία, Γαλλία, Ρωσία).
- Η έκταση Ελλάδος περιορίστηκε σε εδαφικά σύνορα που περιλάμβαναν τη Στερεά, την Πελοπόννησο και τις Κυκλάδες.
- Προϊόν καιρών και πολιτικών συνθηκών το μοναρχικό πολίτευμα που επιλέχτηκε. Πολίτευμα όχι αντίθετο προς εκπεφρασμένη διά αντιπροσώπων του βούληση ελληνικού λαού. Λαός αντίθετος στην απουσία συντάγματος.
- Πρώτος ηγεμόνας Ελλήνων, Όθων, γίνεται δεκτός ως Μεσσίας, με ανακούφιση και ενθουσιασμό.

Πρόσθετα παραθέματα / πηγές

1. Ο Αδ. Κοραΐς για την Επανάσταση του 1821

«Ο Αδαμάντιος Κοραΐς έμαθεν εις το Παρίσι τα ανέλπιστα νέα της εκρήξεως της Επαναστάσεως, τα γεγονότα των ηγεμονιών, τον απαγχονισμόν των αρχιερέων, την εξέγερσιν του Μορέως. Ο Δημ. Υψηλάντης του έγραψεν εξ Οδησσού 1 Απριλ. 1821 (Βαλέτας 808, Β', 252-3) αναγνωρίζων αυτόν ως πνευματικόν Πατέρα του κινήματος. Την 23ην Μαΐου γράφων προς τον Παντ. Βλαστόν εις Βιέννην ο Κοραΐς εκφράζει τον γεροντικόν του σκεπτικισμόν: "Να κρημνίσαι τις οικοδομήν, μεγάλη σοφία δεν χρειάζεται, όταν μάλιστα η οικοδομή κλονήται προ πολλών χρόνων αφ' εαυτής. Η μεγάλη και τρομερά δυσκολία είναι εις την ανοικοδομήν, ήτις χρειάζεται αρχιτέκτονας Αριστείδας και τοιούτους άλλους οποιός ήτο ο Αριστείδης, και οποιόν δεν βλέπω ακόμη κανένα εις το γένος [...] Το πιθανώτερον όμως είναι ότι οι έξωθεν δεν θέλουν μας συγχωρήσει να τεκτονήσωμεν μόνοι ημείς την οικοδομήν και άλλο δεν έμεινεν εις ημάς πλην να ευχώμεθα να ευρεθώσι μεταξύ μας άνδρες με τόσην μόνην γνώσην και αρετήν, όση χρειάζεται να ζητήσωσι καν ευλόγως τινάς και δικαίως συνθήκας από ξένους τέκτονας, πριν επιχειρήσωσι την οικοδομήν" (αρ. 810, Β', σ. 254). Διά μακρών δε απαντών προς τον Δημ. Υψηλάντην την 20.6.21 και παραδίδων τας νουθεσίας εις τον Σέκερην, υπεστήριξεν αναλυτικώτερον τα αυτά, αναπτύσσων την θεωρίαν της εννομίας, συνιστών ηπίαν μεταχειρίσιν των Τούρκων, αναγνωρίζων εις τους πολεμιστάς το δικαίωμα "να καταβάλωσι τα πρώτα θεμέλια της ανηψώσεώς της" (σ. 257), αμφιβάλλων αν διεθέτομεν νομοθέτας διά τας ανάγκας της νέας πολιτείας, αρνούμενος την ικανότητα αυτήν εις τους ιερωμένους και τους Φαναριώτας: "Μόνη η ελευθερία, αν έχωμεν νουν και φρόνησιν να την εποικοδομήσωμεν εις την ισονομίαν, μέλει να μας φέρη με πολλά αγαθά και την αληθή της ψυχής ευγένειαν" (αυτόθι) "εις μόνον το έθνος, αν δεν έχη πώς να κτίση το πολίτευμά του, ανήκει πάλιν να καλέση έξωθεν αρχιτέκτονας [...] Ενδεχόμενον όμως και να παρουσιασθή αυτόκλητος ο έξωθεν αρχιτέκτων και με εξουσίαν να δημιουργήση αυτός ως κρίνει το πολιτικόν μας σύστημα" (σ. 259), από τον εν λόγω νομοθέτην (υπονοεί τας Μ. Δυνάμεις) πρέπει να ζητήσωμεν συνθήκας, δηλαδή εγγυήσεις».

Νικ. Β. Τωμαδάκης, "Ήτο εθνικόν ή κοινωνικόν κίνημα η Ελληνική Εθνεγερσία;", *Μνημοσύνη*, 3 (1970-1971), σσ. 11-12.

2. Ο μέγας όρκος των Φιλικών

«Ορκίζομαι ενώπιον του αληθινού Θεού οικειοθελώς, ότι θέλω είμαι επί ζωής μου πιστός εις την Εταιρίαν κατά πάντα. Να μη φανερώσω το παραμικρόν από τα Σημεία και Λόγους της· μήτε να σταθώ κατ' ουδένα λόγον η αφορμή τού να καταλάβωσιν άλλοι ποτέ, ότι γνωρίζω τι περιούτων, μήτε εις συγγενείς μου, μήτε εις Πνευματικόν, ή φίλον μου [...]

Ορκίζομαι να μην ερωτώ ποτέ κανένα των Φιλικών με περιέργειαν, διά να μάθω, οποίος τον δέχθη εις την Εταιρίαν [...]

Τέλος, πάντων ορκίζομαι εις Σέ, ω Ιερά Πατρίς! ορκίζομαι εις τας πολυχρονίους βασάνους Σου· ορκίζομαι εις τα πικρά δάκρυα, τα οποία τόσους αιώνας έχυσαν τα ταλαιπώρα Τέκνα Σου· εις τα ίδια μου δάκρυα, χυνόμενα εις ταύτην την στιγμήν, και εις την μέλλουσαν Ελευθερίαν των Ομογενών μου, ότι αφιερώνομαι όλος εις Σε. Εις το εξής Συ θέλεις είσαι η αιτία και ο σκοπός των διαλογισμών μου. Το Όνομά Σου ο οδηγός των πράξεών μου, και η ευτυχία Σου η ανταμοιβή των κόπων μου. Η Θεία Δικαιοσύνη να εξαντλήση επί της κεφαλής μου όλους τους κεραυνούς της, το όνομά μου να ήναι εις αποστροφήν, και το υποκειμένον μου το αντικείμενον της κατάρας και του αναθέματος των Ομογενών μου, ανίσως λησμονήσω εις μίαν στιγμήν τας δυστυχίας των, και δεν εκπληρώσω το χρέος μου. Τέλος ο θάνατός μου ας ήναι η άφενκτος τιμωρία του αμαρτημάτων μου, διά να μη μολύνω την αγιότητα της Εταιρίας με την συμμετοχήν μου».

Ιωάννης Φιλήμων, *Δοκίμιον Ιστορικών περί της Φιλικής Εταιρίας*, Ναύπλιον 1834, σσ. 155-157.

3. Ο Ι. Καποδίστριας εκθέτει στον Τσάρο το Ελληνικό Ζήτημα

«Τέλος μοι εχορήγησε ο αυτοκράτωρ την ακρόασιν ην είχαν ζητήσει.

Αυτή διήρκεσεν υπέρ τας δύο ώρας. Ο Αυτοκράτωρ ήκουσε με καλωσύνην την ανακεφαλαίωση των ιστορικών γεγονότων συνεπεία των οποίων προσελήφθη εις την υπηρεσίαν Του, ως και την πιστήν αφήγησιν των περιστάσεων αίτινες μοι είχαν παράσχει, την ευτυχίαν να εργάζωμαι υπό τα όμματά Του. Υπέμνησα εις Αυτόν τας εξηγήσεις ας έσχομεν εν Παρισίοις τω 1815, ότε ηνδόκησε να με διορίση Γραμματέα της Επικρατείας. Εντεύθεν ορμώμενος κατέδειξα εις Αυτόν ότι το σύστημα, όπερ νυν ησπάζετο, με έθετε εις το δήλημα ή να παραβιάσω τα αισθήματα μου και πάντα τα καθήκοντα τα επιβαλλόμενα υπό της πατρίδος εις ην ουδέποτε έπανσα να ανήκω, ή να αθετήσω τα καθήκοντα της προς τον Αυτοκράτορα υπηρεσίας μου. Τοιαύτη θα ήτο πράγματι η θέσις μου εάν θεώρουν εισέτι εμαυτόν ικανόν να Τον υπηρετώ εις το Υπουργείον των Εξωτερικών εις στιγμήν καθ' ην θα εχρησιμοποιεί όλην την ισχύν Του εναντίον του ατυχούς Ελληνικού έθνους.

Έξέθηκα εις τον Αυτοκράτορα πώς εν Βιέννη και εν Βερώνη η Κυβερνήσις Του θα εδεικνύετο εχθρική προς τους εν Τουρκία ομοδόξους της Ρωσίας και διατί η μεγάλη αύτη θυσία ουδέν αποτέλεσμα θα απέφερε σύμφωνον προς τας προθέσεις της Αυτού Μεγαλειότητος.

Αφ' ου απέδειξα περιτράνωσ το συμπέρασμα τούτο, ικέτευσα τον Αυτοκράτορα να διατάξη τι έμέλλον να γίνω.

Ο Αυτοκράτωρ μοί απάντησεν: Εις την θέσιν σας θα έλεγον και θα έπραττον ως υμείς, αλλ' εις την θέσιν Μου αδυνατώ να μεταβάλλω απόφασιν».

Η Αυτού Μεγαλειότης έλαβε τον κόπον να μοι εκθέση λεπτομερώς τους λόγους Της. Ήσαν εκείνοι δι' ων επανειλημμένως ηθέλησε να μοι αποδείξη ότι προετίμα το αυστριακόν σύστημα μόνον και μόνον διά την επείγουσαν και επιτακτικήν ανάγκην της διατηρήσεως της ειρήνης εν Ευρώπη και της μεταξύ των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων συνεργασίας, ήτις ήτο η μόνη εγγύησις της ειρήνης ταύτης.

Ενθαρρυνθείς υπό της Αυτού Μεγαλειότητος, ήτις προφανώς επεθύμει να συμμερισθώτην γνώμην Της, ετόλμησα διά τελευταίαν φοράν να εκφράσω μετά βαθείας συγκινήσεως την θλίψιν μου διότι η συνείδησίς μου και η ασθενής μου κρίσις με κατεδίκασον να θεωρήσω τα πράγματα υπό όλωσ διάφορον άποψιν.

Τότε λοιπόν απήνησεν ο Αυτοκράτωρ, αφ' ου είναι ανάγκη, ας χωρισθώμεν.

Ιωάννης Καποδίστριας, *Αυτοβιογραφία*. Εισαγωγή - Μετάφρασις - Σχόλια
Μιχαήλ Λάσκαρι, Αθήνα, Γαλαξίας, 1962, σσ. 161-163.

4. Η κήρυξη της Ελληνικής Επανάστασης από τον Αλέξ. Υψηλάντη

«Ο Υψηλάντης, μετά την αποδοκιμασία του κινήματός του από τον τσάρο, δεν είχε πια επιβολή στο στρατεύμα. Το κύρος του το μείωναν ακόμη περισσότερο οι προσωπικές διενέξεις και οι προστριβές των αρχηγών των διαφόρων σωμάτων: ο καθένας ήθελε ν' ακούγεται ο λόγος του και να διοικεί. Οι ραδιουργίες άνοιξαν μεγάλα χάσματα μεταξύ των αρχηγών, πολιτικών και στρατιωτικών. Ο Υψηλάντης δεν μπόρεσε να επιβάλει κάποια τάξη στα πράγματα. Η κατάσταση αυτή γέννησε την απογοήτευση και την απελπισία στις ψυχές πολλών ανώτερων και κατώτερων στρατιωτικών. Μερικοί μάλιστα άρχισαν να λιποτακτούν και να καταφεύγουν στην Τρανσυλβανία, ενώ άλλοι γεμάτοι ανησυχίες διαλογίζονταν να κάνουν το ίδιο.

Η αναποφασιστικότητα του Αλέξ. Υψηλάντη, οι εθνικές διαφορές Ελλήνων, Ρουμάνων, Σέρβων, Βουλγάρων, οι διαφωνίες των αρχηγών, η ύποπτη και τελικά η προδοτική στάση του Βλαδιμηρέσκου και του Σάββα, ο φθόνος μεταξύ των Ελλήνων αρχηγών, το κύριο προϊόν του υπερφιάλου εγωισμού τους, η άγρια λασπολογία, η απειθαρχία των άτακτων στρατιωτών και η έλλειψη προσηλώσεως προς τα καθήκοντά τους διέβρωσαν, όπως ήταν φυσικό, την ενότητα και το ηθικό τους και τους αποσυνέθεσαν, προτού καν έλθουν σε επαφή με τον εχθρό. Όπως οι μεγαλύτερες εθνικές συμφορές, έτσι και η καταστροφή στη Μολδοβλαχία, προήλθε από το φοβερό και ανεπανόρθωτο πλήγμα, τη διάλυση εκ των έσω.

Οι μόνοι που υπομένουν τα πάντα και είναι αμόλντοι από το μίσημα της διχόνοιας, την κατάρτα, την καταστροφή αυτή των Ελλήνων (*the bane of the Greeks*), όπως την ονομάζει κάποιον ο ιστορικός George Finlay, είναι οι ιδεολόγοι πάντα νέοι, οι ενθουσιώδεις μαχητές του Ιερού Λόχου.

Μολαταύτα η αναστάτωση στις παραδουνάβιες ηγεμονίες, στα σύνορα Ρωσίας - Τουρκίας, ανησύχησε τους διπλωματικούς κύκλους της Ευρώπης περισσότερο παρά η σύγχρονη έκρηξη νέου ελληνικού κινήματος στο νότιο τμήμα της χερσονήσου του Αίμου. Έτσι έφερε μεγάλο αντιπερισπασμό στους Τούρκους και εννόησε την εξάπλωση και εμπέδωση της νέας επαναστατικής εστίας».

Απόστολος Ε. Βακαλόπουλος, *Νέα Ελληνική Ιστορία, 1204-1985*,
Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 1987², σσ. 160-161.

5. Διακοίνωση του Αχαικού Διευθυντηρίου προς τους προξένους των ξένων δυνάμεων

«Στις 26 Μαρτίου το Αχαικό Διευθυντήριο επέδωσε σε όσους προξένους των ξένων δυνάμεων δεν είχαν ακόμη εγκαταλείψει την πόλη την ακόλουθη διακοίνωση:

«Ημείς το Ελληνικόν έθνος των χριστιανών, βλέποντες ότι μάς καταφρονεί το οθωμανικόν γένος και σκοπεύει όλεθρον εναντίον μας, τότε μ' ένα και τότε μ' άλλον τρόπον, απεφασίσαμεν σταθερώς, ή ν' αποθάνωμεν όλοι, ή να ελευθερωθώμεν και τούτου ένεκα βαστούμεν τα όπλα εις χείρας, ζητούντες τα δικαίωμά μας. Όντες λοιπόν βέβαιοι, ότι όλα τα χριστιανικά βασίλεια γνωρίζουν τα δικάμας, και όχι μόνον δεν θέλουν μας εναντιωθή αλλά και θέλουν μας συνδράμει, και ότι έχουν εις μνήμην, ότι οι ένδοξοι προγονοί μας εφάνησαν ποτέ ωφέλμοι εις την ανθρωπότητα, διά τούτο ειδοποιούμεν την εκλαμπρότητά σας και σάς παρακαλούμεν να προσπαθήσετε, να ήμεθα υπό την εύνοϊαν και την προστασίαν του μεγάλου τούτου κράτους ».

Η απάντηση των προξένων ήταν ότι επιθυμούσαν να κρατήσουν ουδετερότητα και ότι θα διαβίβαζαν τη διακοίνωση στις κυβερνήσεις τους».

Εκδοτική Αθηνών, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΒ'.*
Η Ελληνική Επανάσταση, Αθήνα 1975, σ. 86.

6. Ο Πατριάρχης Γρηγόριος ο Ε' και η Επανάσταση

«§ 149. Ο Παναγιώτατος ων κατηχημένος πρότερον εδύνατο να φύγη διά να γλυτώση, πλην δεν ηθέλησε, διά να μην θυμώσωσιν οι Τούρκοι και θανατώσουν τους χριστιανούς, εγώ νομίζω, ότι εάν ο Πατριάρχης αυτός ως ων ενάρετος, ήρχετο εις την πατρίδα του την Πελοπόννησον, όλοι οι χριστιανοί ήθελον τον δεχθή ως βασιλέα, διότι ο αείμνηστος έχαιρεν μεγάλην υπόληψιν διά την αρετήν του, και δραστηριότητά του, λέγω, ότι ήθελε γίνη αυτό, και ελευθέρωνε τους χριστιανούς,

καθώς και ο αρχιερέυς των Μανροβουνησιών είναι και Κυβερνήτης του λαού, εάν ο Πατριάρχης ήρχετο τότε εις την Ελλάδα μέγαν όφελος ήθελον έχη οι Έλληνες έως τώρα, επειδή και αυτός δεν ήτον μήτε πλεονέκτης, μήτε φιλάργυρος, ως οι πολλοί των κακών ανθρώπων, αλλ' ήτον κατόλα ακτήμων, μεταδοτικός και εγκρατής καθ' όλα, ό,τι λογής τον θέλει ο μακάριος Παύλος. Πού τόρα τοιούτοι Πατριάρχει; Πού αρχιερείς και ιερείς; πάντες εξέκλιναν.

§150. Αναχώρησα εκείθεν με την ευχήν του Πατριάρχου, του οποίου την δεξιάν εφίλησα, και αμέσως με ευλόγησεν εκ ψυχής».

Διονύσιος Πύρρος ο Θεπαλός, Βιογραφία και Περιήγησις, Αθήνα 1848, σσ. 98-99.

7. Οι λόγοι της αποκήρυξης της Επανάστασης και του αφορισμού του Αλ. Υψηλάντη από τον πατριάρχη Γρηγόριο τον Ε΄

«Ίδού, λοιπόν τι πραγματικά συνέβη τότε και τι αποσκοπούσε ο αφορισμός του Αλέξανδρου Υψηλάντη ως αρχηγού της Ελληνικής Επανάστασης και η αποκήρυξή της από τον Πατριάρχη Γρηγόριο τον Ε΄ και την Ιερά Σύνοδο.

Με την έναρξη της Επανάστασης, το Φεβρουάριο 1821, το σύνολο σχεδόν των Ελλήνων, εγκατεστημένων σε διάφορες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, βρέθηκαν αυτόματα σε δεινή κατάσταση ομηρίας, επαγομένης τον κίνδυνο άμεσου εξολοθρευμού.

Και όταν εξογκωμένες πληροφορίες για σφαγή Τούρκων εμπόρων από τους επαναστάτες Έλληνες στη Μολδοβλαχία προκάλεσαν διαδηλώσεις φανατικών μουσουλμάνων στην Κωνσταντινούπολη με άγριες διαθέσεις, ο σουλτάνος και η κυβέρνηση του ως αντίμετρο δραστικό προς την Επανάσταση αποφάσισαν την ολική σφαγή των Ελλήνων. Για να εκτελεσθεί όμως η απάνθρωπη αυτή απόφαση, έπρεπε να εκδοθεί και “φετβάς” από το θρησκευτικό αρχηγό των Οθωμανών. Και τη θέση αυτή κατείχε τότε, κατ' αγαθή τύχη των Ελλήνων, άνθρωπος με φιλόανθρωπο ήθος και με πολιτικό σθένος, ο Χατζή Χαλήλ Εφέντης.

Ο γενναίος, λοιπόν, αυτός θρησκευτικός ηγέτης αρνήθηκε μέχρι τέλους να εκδώσει τον φρικτό “φετβά” και, για να δικαιολογήσει προς το σουλτάνο την άρνησή του, επικαλέσθηκε ότι δεν επιτρέπει το Κοράνι σφαγή αθώων και προς στήριξη του σωστικού αυτού επιχειρήματος, ζήτησε από τον Πατριάρχη τεκμηρία, ότι δεν είναι ολόκληρο το Γένος των Ελλήνων συνεχόγιο στην Επανάσταση. Σήμανε τότε η ώρα της μεγάλης ευθύνης για τον Πατριάρχη. Και υπήρξε ο έξοχος εκείνος Πατριάρχης Γρηγόριος ο Ε΄ άξιος της μεγάλης ευθύνης του: Αφού “εν θλίψει” διαλογίσθηκε πολύ “κατά μόνας”, διασκέφθηκε με τρεις άλλους ιεράρχες και αποφάσισαν από κοινού την τραγική απόφαση να εκδοθεί αφορισμός του αρχηγού της Επανάστασης Αλέξανδρου Υψηλάντη, συγκάλεσε την Ιερά Σύνοδο και συντάχθηκε το κείμενο του αφορισμού, όπως υπαγόρευε ο σκοπός του, και υπογράφηκε από το σύνολο των μελών της. Ο Χατζή Χαλήλ Εφέντης, ενισχυμένος με τον πανηγυρικό αυτό διαχωρισμό του αρχηγού του Γένους των Ελλήνων από την Επανάσταση, ενέμεινε στην άρνησή του να εκδώσει τον “φετβά” για τον ολικό εξολοθρευμό τους. Με τη σύμπραξη, λοιπόν, των δύο μεγάλων ανδρών της ώρας εκείνης της Ιστορίας, του Έλληνα Πατριάρχη Γρηγορίου του Ε΄ και του Οθωμανού θρησκευτικού αρχηγού Χατζή Χαλήλ Εφέντη, επιτεύχθηκε η σωτηρία του Γένους των Ελλήνων. Το βαρύ τίμημα της σωτηρίας αυτής υπήρξε και για τους δυο η απώλεια της ζωής τους. Ο Χατζή Χαλήλ Εφέντης καθαιρέθηκε από το αξίωμά του και θανατώθηκε με πνιγμό στην Προποντίδα, ενώ μεταφερόταν σε τόπο εξορίας. Ο Γρηγόριος ο Ε΄, ως γνωστόν, μαρτύρησε και απαγχονίσθηκε το Πάσχα του 1921. Και οι δυο είναι άξιοι της ενγνωμοσύνης των Ελλήνων.

Εκφραστικά της συνειδητής αυτοθυσίας του Εθνομάρτυρα Πατριάρχη είναι όσα είπε στους άλλους ιεράρχες, όταν ατέρριψε την εισήγησή τους να διαφύγει στην Πελοπόννησο:

“Και εγώ ως κεφαλή του Έθνους και ημείς ως Σύνοδος, οφείλομεν να αποθάνομεν διά την κοινήν σωτηρίαν. Ο θάνατος ημών θα δώσει δικαίωμα εις την Χριστιανοσύνην να υπερασπισθή το Έθνος εναντίον των Τούρκων. Αλλά, εάν υπάγωμεν ημείς να θαρρύνωμεν την Επανάστασιν, τότε θα δικαιώσωμεν τον Σουλτάνο, αποφασίσαντα να εξοντώσῃ όλον το Έθνος.

(Διεξοδική έκθεση των γεγονότων υπάρχει στο άρθρο του Αλέξανδρου Ι. Δεσποτοπούλου, “Ο Γρηγόριος ο Ε΄ και η Ελληνική Επανάσταση”, στην εφημερίδα “Η Καθημερινή” της 23 Απριλίου 1997, σελ. 12). Κωνσταντίνος Ι. Δεσποτόπουλος, ακαδημαϊκός.

Επιστολή στο περ. Ιστορικά της εφ. Ελευθεροτυπία, αρ. 67/25-1-2001.
Βλ. σχετικά και Ι.Ε.Ε., τ. ΙΒ΄, σσ. 33-34.

8. Φιλελληνισμός -1

«... Όταν έφτασε στην Ελλάδα ο Stanhope και παρατήρησε την έλλειψη πολιτικής ενότητας και την ύπαρξη εμφύλιας διαμάχης, προσπάθησε να καθυστερήσει την παροχή του δανείου και μάλιστα πρότεινε να συλλεχθεί στο Λονδίνο ένα πολύ μικρότερο ποσό. Επίσης αναζήτησε τρόπο να προωθήσει την πολιτική ενότητα των Ελλήνων φέροντας κοντά όλες τις φατρίες, ενώ μέχρι τότε η Επιτροπή είχε διαπραγματευτεί με τους αποκαλούμενους δυτικοποιημένους Έλληνες, που κατανοούσαν πλήρως το στόχο της εθνικής ανεξαρτησίας και ειδικότερα με τον Μαυροκορδάτο (στον οποίο ο Σέλλεβϋ είχε αφιερώσει το ποίημα Ελλάς).

Το 1824, όταν έφτασε ο Blanquiere στην Ελλάδα, ο Μπάιρον είχε ήδη πεθάνει, ο Stanhope είχε διαταχθεί από τη βρετανική κυβέρνηση να επιστρέψει στο Λονδίνο και δεν είχαν σταλεί άλλοι εντεταλμένοι από την Ελληνική Επιτροπή του Λονδίνου. Τα ποσά που είχαν κρατηθεί στη Ζάκυνθο δεν μπορούσαν να διανεμηθούν, παρά την απεγνωσμένη ανάγκη των Ελλήνων για χρήματα. Ο Blanquiere, έχοντας ταυτιστεί με τους Έλληνες, προσπάθησε να διοχετεύσει τα χρήματα σε αυτούς που μπορούσαν, όπως ο Μαυροκορδάτος, να κατανοήσουν την ιδέα της εθνικής ανεξαρτησίας. Κατά τον Blanquiere για να διαμορφωθεί και να τελειοποιηθεί η συνταγματική διακυβέρνηση και η ελευθερία έπρεπε να προηγηθεί η στρατιωτική επιτυχία και η εθνική ανεξαρτησία».

F. Rosen, “Ο Ελληνικός Εθνικισμός και ο Βρετανικός Φιλελευθερισμός”, Ε.Ι.Ε., 1998, σσ.39-40.

9. Φιλελληνισμός -2

«...Το αγγλικό ενδιαφέρον, που οι ρίζες του ανάγονταν στο τελευταίο ταξίδι του Βύρωνα και στη δράση του φιλέλληνα Edward Blanquiere, είχε καλλιεργηθεί από τον λόρδο Guilford, τον μαθητή του Τρικούπη, και μία επιτροπή Ζακυνθινών που πέτυχαν να εξασφαλίσουν την υποστήριξη του Κολοκοτρώνη. Με τον καιρό άρχισε να αποκτά ανάμεσα στους ηγετικούς παράγοντες των Ελλήνων περισσότερους οπαδούς από όσους είχε ο Καποδίστριας ή το γαλλικό κόμμα. Ακόμα και ο Μαυροκορδάτος βρέθηκε ανακατεμένος σ' αυτό, μόνο και μόνο επειδή δεν ήθελε να δει το γαλλικό κόμμα να μονοπωλείται από τον αντίπαλό του Κωλέττη...»

D. Dakin, Η ενοποίηση της Ελλάδας, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ, 1984, σ. 90.

10. Οι σφαγές και οι αρρώστιες μετά την άλωση της Τρίπολης

« § 156. [...] η πολιορκία εκράτησε τινάς μήνας, και εγώ όσον ηδυνάμην εκήρυστον και εσυμβούλευον τα δέοντα.

§ 157. Αφού η Τρίπολις εκκυριεύθη σχεδόν εξ εφόδου ήρχισαν αι σφαγαί και οι θάνατοι εις τους ανθρώπους, οι οποίοι καθεκάστην εφονεύοντο, τότε γυμνωθέντες όλοι και οι Τούρκοι και οι Χριστιανοί, όσοι έμειναν εκκυριεύθησαν από ενδημικήν νόσον, ώστε καθεκάστην απέθνησκον οι άνθρωποι, επειδή και τα σώματα των φονευθέντων, μάλιστα των τούρκων και βεραίων, έμεινον άταφα, ή ημιτεταμένα εις την γην, ώστε η πόλις όλη εβρώμα από την δυσοδιάν, εγώ δε εμβάς τότε εθεράπευον, όσον εδυνάμην ασθενείς, και πού να πρωτοτρέξω πρώτον, πολλάκις περιερχόμενος και επισκεπτόμενος τους ασθενείς εκκυριεύομην κατά τα σκέλη, από σπασμούς και ανατριχιάσιν, ως από πανώλην, η κάμφορα δε με εβοήθησε τα μέγιστα εις αυτήν την ενδημίαν, και ο καπνός της ελεεσφάκου, πολλοί βλάχοι τότε λαφυραγωγούντες τα έπιπλα των Τούρκων και Χριστιανών επωλούσαν τους μαργαρίτας αντί χάνδρας βαλίνους· και πού χρήματα τότε να αγο-

ράση τις τα καλλιώτερα πράγματα, χουσά και αργυρά εις παραμικράν τιμήν· αγαλά εγώ τότε ηγωνιζόμεν να θεραπεύσω τους αδελφούς μου Χριστιανούς, επειδή και τότε ουδείς άλλος ιατρός ευρίσκετο εις Τρίπολιν, εμῆ τινές ψευδοϊατροί».

Διονύσιος Πύρρος ο Θεσσαλός, Βιογραφία και Περίφησις,
Αθήνα 1848, σσ. 102-103

11. Οι πολιορκημένοι στο Μεσολόγγι οπλαρχηγοί απορρίπτουν πρόταση για "έντιμη" παράδοση τον Σεπτέμβριο του 1825

«Παράγγειλαν λοιπόν τον Τούρκο να εισέλθῃ μέσα εις το Φρούριον [...]

-Διά να ομιλήσωμεν καλύτερα, λέγει, πρώτον θα σας ειπώ το όνομά μου και την εμπιστοσύνην του Βεζίρη <προς εμέ>. Ονομάζομαι Χατζήμπεης Μαχμούτης Ιακώβαλης. [...] Ημεῖς, μ' όλον οπού σας πολεμούμεν και σκοτώναμέσθε, χαϊρόμεθα διότι εσεῖς νικάτε και προσοδεύετε. [...] Αφού σας ομίλησα ως φίλος ούτως, τώρα επιθυμούσα να σας ομιλήσω και ως απεσταλμένος από τον Βεζίρη. Πλην το πρόβλημα είναι πολλά δυσάρεστον εις τοιούτους άνδρας νικητάς <ωσάν εσάς>, ... (και εστάθη).

Ο Στορνάρης τον λέγει:

-Πριν μας το ειπής, το εκατάλαβαμεν. Εσύ είσαι ένας προξενήτης και συμπέθερος, και πάσχεις να υπανδρεύσης την νύφην με τον γαμβρόν. Λοιπόν, μη εντρέπεται να μας ειπής τα προικιά και ό,τι άλλο έχεις. Αν μας αρέση <ή νύφη> σε ακούγομεν, ειδέ σε λέγομεν εκείνο οπού πρέπει.

-Α!..., λέγει, χαλάλι να σας γένη· το απεικασέτε! [...] Ο Σουλτάνος επρόσταξεν τον Ιμπραϊμπασιαν να μεταβή εδώ, εις βοήθειαν του Ρούμελη (βαλισί), και να φροντίσουν <μαζί> την κυριεύσιν του Μισολογγιού. Ο Κιουταχής, ηξέυρετε εσεῖς οι ίδιοι με πόσον ζήλον έκαμνε το χρέος του και πόσαι τέχναις επιχειρίσθη, πολεμώντας σας ως παληγάρι, να σας πάρη, και δεν επέτυχεν· διατί; Διότι ηύρεν ανδρειότερους όσον δεν ήλπίζεν μέσα. Αν λυπήται από το εν μέρος, χαίρεται από το άλλο, διότι είσθε άνδρειοί, <αλλά, επειδή> και αυτός είναι παληγάρι -να μη καταδεχθήτε να ατιμηθή.

Όλοι, εις αυτούς τους λόγους, επρόσεξαν να ιδούν τι τρέχει αναμεταξύ αυτού και του Σουλτάνου, <ώστε> να προκαταλάβουν.

-Ο Ιμπραϊμπασιας έρχεται, και έρχεται με πολλά στρατεύματα, τακτικά και άτα-κτα, και με ταις δύο Αρμάδαις. Ο Κιουταχής άρχισεν να εμβαίνη εις υποψίαν [ότι], άμα <αυτός> φτάση, μήπως από φόβον ενδώσετε, και παραδοθήτε ευθύς εις αυτόν, και κάμετε συνθήκας. Και μ' έστειλεν να σας ειπώ: Αν έχετε αυτόν τον σκοπόν, ο Βεζίρης ευχαριστεῖται να κλείση ειρήνην με ό,τι λογής συνθήκας επιθυμήτε, φθάνει μόνον να ακουσθή εις τον Σουλτάνον ότι επροσκυνήσατε <εις τον Κιουταχήν, και αυτό> χωρίς να ταραχθήτε από την θέσιν σας, χωρίς να υστερηθήτε τίποτε από την τιμήν σας και από όσα δίκαια χαίρεσθε <τόρα>. [...]

Εν τοσούτω αποκρίνεται εις τον Χατζήμπεην ο Νότης:

-Άκουσε, τον λέγει· όσα μας είπες τα ακούσαμεν, και ειπέ εις τον Κιουταχήν ότι το Μισολόγγι δεν είναι ούτε Νεόκαστρον, ούτε Ναβαρίνοι, <ώστε> να φοβηθούν <και> να παραδοθούν (οι κλειόμενοι)· και αν <αυτός> έρχεται με αυτήν την ελπίδα, έχασεν, και <του> το λέγομεν από τώρα. Αν είχαμεν σκοπόν να τελειώσωμεν με συνθήκας, ημεῖς <έως τώρα> ευρέθημεν περισσότερον δυσκολευμένοι <εδώ> από τον Βεζίρη, παρά <οι άλλοι> από τας πολιορκίας οπού [αυτός] <ο Ιμπραϊμης> έκαμεν εις το Νεόκαστρον, και όμως δεν παρεδόθημεν>.

<Ο> Τζαβέλας:

-Και τι φαντάζεσθε, ότι από φόβον <τών Ελλήνων> επέτυχεν ο Ίμπραϊμης εις Νεόκαστρον και Ναβαρίνους; Ημεῖς κ' εκεί τον νικήσαμεν, και εδώ αν έλθῃ, θα πάθῃ τα χειρότερα. [...] Πῶς δεν επέτυχεν και εις τας λοιπάς θέσεις; Ας έλθῃ εδώ, και πάλιν ομιλούμεν· και βλέπετε αυτόν τον φοβερόν Ιμβραϊμην πόσον αξίζει έμπροσθέν μας. Αν θέλει μάλιστα ο Κιουταχής, τότες ας αφήση όλως διόλου τον Ιμπραϊμην <μοναχόν> εις την πολιορκίαν· ας τραβηχθή εις Ανατολικόν με το στρατεύμα του, και ας αφήση τους Στραβαράπηδες -και βλέπει όχι πολύ, παρά εις δύο ημέραις τι θα γίνη.

-Ε, λέγει ο Χατζής, τούτο <το> θέλει και ο Βεζύρης.

Ἐξήτησεν νερόν να πιη <και να δοκιμάση>. Τον ἤφεραν εις μίαν κούπαν πολλά καθαρόν και κρούον, νεόφερον. Ἦπιεν. [...]Ἐξήτησεν καί ψωμί· τον ἤφεραν, και ἦτον το πλέον καθαρότερον, και ψημένον καλά. Ἐφαγεν, τον ἄρσεν. Ταράζει το κεφάλι απελπισμένος.

Τί νά λέγονν, μωρέ, λέγει, τι να λέγονν, και κάθομέσθε και σκοτώνομέσθε. Πα, τι χρεία το ἔχετε και να παραδοθήτε ἢ εις ημάς ἢ εις εκείνους; Εἶναι μπο<υ>νταλάς ὅποιος το θαρρεῖ τούτο πλέον. Ὅσον διά τον πόλεμον, <εγώ> εἶμαι βέβαιος ὅτι <εσεῖς> περισσότερον αγαπάτε να πολεμάτε παρά να κάθεσθε· διότι αὐτή εἶναι ἡ τέχνη σας -και ἡ τέχνη μας. [...]Ε, λέγει εγώ ἦλθα να σας καταπείσω, και πεισίθην μόνος μου ὅτι αὐτό οπού φαντάζεται ο Βεζύρης δεν εἶναι δυνατόν να γίνη, ἀλλ' οὔτε <σεῖς> εἶσθε εις τοιαύτην θέσιν να το κάμετε.

Ο Στορνάρης:

-Βεβαίωσε τον Βεζύρην ὅτι ὄχι ὁ Ἰμπραϊμης, ἀλλά ὄλον το βασιλείον του ο Σουλτάνος να το κινήση, ημεῖς θα το ἀντικρούσωμεν. Αν υποτεθῆ ὅμως, και φαντάζονται ὅτι θα πέσωμεν <τυχόν> εις συνθήκας, <τότε> ὡς ἀρχαιότερον πολεμιστήν <ἀντίπαλόν> μας, πάντοτε με αὐτόν θα προτιμήσωμεν να ταις κάμωμεν παρά με ἄλλον διότι αὐτός μας γνωρίζει και τον γνωρίζομεν τόσον ημεῖς <αὐτόν>, καθῶς <αὐτός> και τα ρετζιάλια του [= οἱ ἐπίσημοι γύρω του] ημάς.

-Να το πιστεύσω; λέγει ο Τούρκος· να του το ειπώ...

-Εἰπέ <του> το, τον εἶπαν ὄλοι, ὅτι αὐτή εἶναι ἡ γνώμη ὄλων μας· μ' ὄλον οπού σκοπόν δεν ἔχομεν να το κάμωμεν, διότι φόβον <κανέναν> δεν ἔχομεν.

-Να σας ειπώ, λέγει ο Χατζήμπεγης· χαλάλι να σας γένη! Εἶσθε παληκάργια, και ο μεγαλύτερος <ἀκόμα> εχθρός σας πρέπει να σας αγαπά. Βαστάξατε, και εκείνος οπού θέλει να σας ρίξη βόλι εσάς, ο θεός να <του> το ρίξη ἀπᾶ-νω του. <Αὐτά κρῖνω, ἀπό> εκείνο οπού βλέπω εγώ.

Και εσηκώθη να φύγη. Τον ἐρώτησαν αν αγαπά να σεργιανίση, να ἰδή ταις θέσεις και το στρατεύμα. Εὐαρεστήθη. [...] παρατηρών ο Χατζήμπεγης δεν ἔπαυεν να φωνάζη:

-Μασιαλά <εὔγε> στρατεύμα, μασιαλά. Ο θεός να μη σας εντροπιάση.

Αφού πλέον εχόρασεν παρατηρώντας,

-Ε, λέγει, ποτέ κανέναν ελπίδας δεν δύναται να ἔχη· ἀπατήθημεν και ημεῖς, και ἐκτέθημεν τόσον, και εσοκώθημεν... Σας ἀφίνω υγιάν, λέγει, και ἐπιθυμῶ να με κατατάξετε εις την σειράν των φίλων σας -και εις <την> των παληκαργιών.

Οὕτως εβγήκεν ἔξω, και ἀναχώρησεν».

Νικόλαος Κ. Κασομούλης, *Ενθυμήματα Στρατιωτικά της Επαναστάσεως των Ελλήνων 1821-1833*, τ. 2, Αθήνα 1940, σσ. 120-124.

12. Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος ἢ Σύνταγμα της Επιδάυρου (Ψηφίστηκε ἀπό την Α' Εθνική Συνέλευση στην Επιδάουρο, 1 Ιαν. 1822)

«ΤΜΗΜΑ Α'.

Περί θρησκείας.

§ α' - Η επικρατούσα θρησκεία εις την Ελληνικήν επικράτειαν εἶναι ἡ τῆς Ανατολικῆς Ορθοδόξου του Χριστοῦ Εκκλησίας· ἀνεχεται ὅμως ἡ Διοίκησις τῆς Ελλάδος πάσαν ἄλλην θρησκείαν και αἱ τελεταί και ἱεροπραγαί ἐκάστης αὐτῶν ἐκτελοῦνται ἀκωλύτως.

ΤΜΗΜΑ Β'.

Περί των γενικῶν δικαιωμάτων των κατοίκων τῆς επικρατείας τῆς Ελλάδος.

§ β' - Ὅσοι ἀνόχθονες κάτοικοι τῆς επικρατείας τῆς Ελλάδος πιστεύουσιν εις Χριστόν, εἰσὶν Ἕλληνες και ἀπολαμβάνουσιν, ἀνευ τινός διαφοράς, ὄλων των πολιτικῶν δικαιωμάτων.

§ γ' - Ὅλοι οἱ Ἕλληνες εἰσὶν ὅμοιοι ἐνώπιον των νόμων, ἀνευ τινός ἐξαιρέσεως, ἢ βαθμοῦ, ἢ κλάσεως, ἢ αξιώματος.

§ δ'- Όσοι έξωθεν ελθόντες κατοικήσωσιν ή παροικήσωσιν εις την Επικράτειαν της Ελλάδος, εισίν όμοιοι με τους αυτόχθονας κατοίκους ενώπιον των νόμων.

§ ε'- Η Διοίκηση θέλει φροντίσει να εκδώση προσεχώς νόμον περί πολιτογραφήσεως των ξένων, όσοι έχουσι την επιθυμίαν να γίνωσιν Έλληνες.

§ ζ'- Όλοι οι Έλληνες, εις όλα τα αξιώματα και τιμάς, έχουσι το αυτό δικαίωμα, δοτήρ δε τούτων μόνη η αξιότης εκάστου.

§ ζ'- Η ιδιοκτησία, τιμή και ασφάλεια εκάστου των Ελλήνων είναι υπό την προστασίαν των νόμων.

§ η'- Όλοι αι εισπραξις πρέπει να διανεμώνται δικαίως εις όλας τας τάξεις και κλάσεις των κατοίκων, καθ' όλην την έκτασιν της ελληνικής επικρατείας, καμμία δε εισπραξις δεν γίνεται, άνευ προεκδοθέντος νόμου.

ΤΜΗΜΑ Γ.

Περί σχηματισμού Διοικήσεως.

§ θ'- Η Διοίκησης σύγκειται εκ δύο Σωμάτων, Βουλευτικού και Εκτελεστικού.

§ ι'- Τα δύο αυτά σώματα ισοσταθμίζονται με την αμοιβαίαν συνδρομήν των εις την κατασκευήν των νόμων διότι ούτε αι του Βουλευτικού αποφάσεις έχουσι κύρος νόμου άνευ της επικυρώσεως του εκτελεστικού Σώματος, ούτε τα σχέδια νόμων, όσα προβάλλονται παρά του Εκτελεστικού εις το Βουλευτικόν, έχουσι κύρος, αν δεν εγκριθώσιν από το Βουλευτικόν Σώμα.

§ ια'- Το Βουλευτικόν σύγκειται εκ πληρεξουσίων εκλεγμένων παραστατών των διαφόρων μερών της Ελλάδος [...].

§ κ'- Το Εκτελεστικόν σώμα σύγκειται εκ πέντε μελών, εκλεγομένων εκτός των μελών του Βουλευτικού, υπό Συνελεύσεως επίτηδες αθροιζομένης κατά τον περί τούτου ιδιαίτερον νόμον.

§ κα'- Το Εκτελεστικόν σώμα έχει Πρόεδρον και Αντιπρόεδρον, ενιασίους και αυτούς, εκλεγομένους κατά τον ανωτέρω νόμον [...].

Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας 1821-1832. Αι Εθνικαί Συνελεύσεις, τ. Α', Αθήνα, 1971, σσ. 25-27.

13. Νόμος της Επιδαύρου ήτοι Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος κατά την εν Αστρει Β' Εθνικήν Συνέλευσιν (29 Μαγτίου 1823)

«ΤΜΗΜΑ Α'.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περί Θρησκείας.

§ α'- Η επικρατούσα θρησκεία εις την Ελληνικήν επικράτειαν είναι η της Ανατολικής Ορθοδόξου του Χριστού Εκκλησίας· ανέχεται όμως η Διοίκησης, της Ελλάδος πάσαν άλλην θρησκείαν, και αι τελεταί και ιεροπραγία εκάστης αυτών εκτελούνται ακωλύτως.

ΤΜΗΜΑ Β'.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περί των Πολιτικών Δικαιωμάτων των Ελλήνων.

§ β'- Όσοι αυτόχθονες κάτοικοι της Επικρατείας της Ελλάδος πιστεύουσιν εις Χριστόν, εισίν Έλληνες, και απολαμβάνουσιν άνευ τινός διαφοράς όλων των πολιτικών δικαιωμάτων. Ομοίως Έλληνές εισι, και των αυτών δικαιωμάτων απολαμβάνουσιν, όσοι έξωθεν ελθόντες, και την ελληνικήν φωνήν πάτριον έχοντες, και εις Χριστόν πιστεύοντες, ζητήσωσι, παρηρησιαζόμενοι εις τοπικήν Ελληνικήν Επαρχίαν Αρχήν, να εγκαταριθμηθώσι δι' αυτής εις τους πολίτας Έλληνας

§ γ'- Όλοι οι Έλληνες εισίν ίσοι ενώπιον των Νόμων, άνευ τινός εξαιρέσεως.

§ δ'- Όσοι έξωθεν ελθόντες κατοικήσωσιν ή παροικήσωσιν εις την Επικράτειαν της Ελλάδος, εισίν ίσοι με τους Έλληνας ενώπιον των Νόμων.

§ ε' - Όλοι οι Έλληνες είναι δεκτοί επίσης εις τα πολιτικά και στρατιωτικά, και εις όλας εν γένει τας τιμάς· δοτήρ δε τούτων μόνη εκάστου η αξιότης.

§ ζ' - Η ιδιοκτησία, τιμή και ασφάλεια εκάστου Έλληνοσ, και παντός ανθρώπου, εντός της Επικρατείας ευρισκομένου, είναι υπό την προστασίαν των Νόμων.

§ ζ' - Όλοι αι εισπράξεις πρέπει να διανέμονται δικαίως, και αναλόγως εις όλους τους κατοίκους της Επικρατείας, καμμία δ' εισπράξισ δεν γίνεται άνευ προεκδοθέντος Νόμου και κανένασ Νόμοσ περί εισπράξεωσ δεν εκδίδεται, ειμή διά εν και μόνον έτοσ.

§ η' - Οι Έλληνεσ έχουν το δικαίωμα να κοινοποιώσιν άλλωσ τε και διά των τύπων τασ δοξασίασ των, αλλά με τους ακολούθουσ τρεισ όρουσ·

α'. Να μη γίνεται λόγος κατά της χριστιανικήσ θρησκείασ.

β'. Να μην αντιβαίνουσιν εις τασ κοινώσ αποδεδειγμένασ αρχάσ της ηθικήσ.

γ'. Να αποφεύγωσι πάσαν προσωπικήν ύβριν.

§ θ' - Εις την Ελληνικήν Επικράτειαν ούτε πωλείται, ούτε αγοράζεται άνθρωποσ· αργυρώνητοσ δε παντόσ γένουσ και πάσησ θρησκείασ, άμα πατήσασ το Ελληνικόν έδαφοσ, είναι ελεύθεροσ και από τον δεσπότην αυτού ακαταξήτητοσ.

§ ι' - Κανένασ δεν δύναται να βιασθή να διαφύγη το ανήκον κριτήριον.

§ ια' - Καθένασ δύναται να αναφέρεται προς το Βουλευτικόν εγγράφοσ προβάλλον την γνώμην του περι παντόσ πράγματοσ.

§ ιβ' - Η Διοίκησισ πολιτογραφεί αλλοεθνείσ κατά τους ακολούθουσ όρουσ·

α'. Να διατρούωσι πέντε ολόκληρα έτη, και εις το διάστημα τούτο να μην αποδειχθώσι ποτέ εγκληματίαι, και να αποκτήσωσιν εντόσ του πενταετούσ διαστήματοσ ακίνητα κτήματα εν τη Επικρατεία.

β'. Τα μεγάλα ανδραγαθήματα και αι σημαντικά εκδουλεύσεισ εις τασ χρείασ της Πατρίδοσ, ενούμεναι με την χρηστότητα των ηθών, είναι δικαίωματα ικανά εις πολιτογράφησιν.

§ ιγ' - Ο πολιτογραφούμενοσ απολαμβάνει αμέσωσ τα δικαίωματα, κατά τους § β', ζ' και η', το δε δικαίωμα του Παραστάτου, μετά δέκα έτη της πολιτογραφήσεωσ [...]."

Αλέξανδροσ Σβώλοσ, Τα Ελληνικά Συντάγματα. Η Συνταγματική ιστορία της Ελλάδοσ. Εισαγωγή-επιμέλεια: Λ. Αξελόσ, Αθήνα, Στοχαστήσ, 1972, σσ. 79-81.

14. Ο χαρακτήρασ της Ελληνικήσ Επανάστασησ

"Η Ελληνική Επανάσταση του 1821 είναι ένασ μεγάλοσ σταθμόσ όχι μόνο της νεοελληνικήσ ιστορίασ αλλά και της ευρωπαϊκήσ.

Ο εθνικοαπελευθερωτικόσ αγώνασ των προγόνων μασ από τη μια μεριά έδειξε τη ζωτικότητα της νεοελληνικήσ φυλήσ και από την άλλη το ξεχαρβάλωμα της Οθωμανικήσ Αυτοκρατορίασ που θεωρούτανε μια από τισ μεγαλύτερεσ στρατιωτικέσ δυνάμεισ στισ αρχέσ του 19ου αιώνα.

[..] Όταν όμως ήρθε το πλήρωμα του χρόνου, όταν δηλαδή το στρατιωτικο-φεουδαρχικό τουρκοικό σύστημα έπαθε πολλά ρήγματα, οι Έλληνεσ πατριώτεσ που ζούσαν στισ παροικίεσ του εξωτερικού άρχισαν να κινούνται και να σπέρνονν τον εθνικοαπελευθερωτικό σπόρο. Ο σπόροσ αυτόσ βρήκε καλό έδαφοσ όχι μόνο στισ παροικίεσ του εξωτερικού αλλά και στην Ελλάδα.

Όμωσ στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα πρωτοστάτησεν η νέα τάξη, η αστική.

Ο ρόλοσ της αστικής τάξησ στα περασμένα χρόνια παντού ήταν προοδευτικόσ: "Η νεώτερη αστική τάξη -γράφει ο Μαοξ- σε κάθε βαθμό της ανάπτυξησ της, πραγματοποιήσεν μιαν ανάλογη πολιτική πρόοδο [...]. ο ρόλοσ της αστικής τάξησ στην ιστορία υπήρξε από τους πιο επαναστατικούσ". Όπωσ και άλλού, έτσι και στην Ελλάδα, η αστική τάξη, όταν σχηματίστηκε, επηρεάστηκε από τισ γαλλικέσ δημοκρατικέσ ιδέεσ και προσπάθησε να μορφώσιν τον ελληνικό λαό και να τον ξυπνήσει από το λήθαργο της σκλαβιάσ.

Πρωτοπορία της δικήσ μασ αστικής τάξησ στάθηκαν οι έμποροι και οι καρaboκώρηδεσ. [...] αυτοί έχτισαν σχολεία. Αυτοί τύπωσαν βιβλία. Αυτοί έφτιαξαν βιβλιοθήκεσ. Στη μεγάλη τους πλειοψηφία, όλοι όσοι ανήκανε στην "Εταιρία του Ρήγα", ήταν αστοί. Το ίδιο έγινε και αργότερα.

Οι ιδρυτές της 'Φιλικής Εταιρείας' ήταν οι πιο πολλοί έμποροι. [...]

Όλα τα κείμενα μας πληροφορούν πως ο εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας στο προπαρασκευαστικό του μέρος ήταν έργο κυρίως των εμπόρων και εμποροναυτικών. Είναι απόλυτα βεβαιωμένο από τις πηγές ότι η αστική τάξη μπήκε επικεφαλής και αυτή προετοίμασε υλικά και ιδεολογικά τον αγώνα της εθνικής ανεξαρτησίας.

Συνεργάτες είχε τους διανοομένους καθώς και μερικούς Φαναριώτες και ανώτερους κληρικούς που είχαν προοδευτικές και φιλελεύθερες ιδέες ή έκαναν τους πατριώτες. [...]

Επίσης πρέπει να σημειώσω πως δεν ήταν από στατιστική άποψη πατριώτες όλοι οι Έλληνες αστοί. Υπήρχαν ανάμεσά σ' αυτούς ιδεολογικά και πολιτικά καθυστερημένοι που συμφωνούσαν με τους προύχοντες - κοτσαμπάσηδες.

Επίσης δεν πήραν τα όπλα όλοι οι φτωχοαγρότες και γενικά οι δουλεπτάδες. Σε μερικές περιοχές αναγκάστηκαν να πολεμήσουν [...]

Αμα κηρύχτηκε η Επανάσταση στη Μολδοβλαχία και το Μοριά, η "Φιλική Εταιρεία", που ήταν ο κινητήριο μοχλός του Αγώνα, έχασε τους συνδετικούς κρίκους της οργάνωσής της και έτσι, ύστερα από λίγο, την ηγεσία την πήραν οι Φαναριώτες, οι κοτζαμπάσηδες και οι μεγαλοεφοπλιστές της Ύδρας και των Σπετσών".

Γιάννης Κ. Κορδάτος, *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας*, τ. Β' (Η Επανάσταση του 1821), Αθήνα, Εκδ. '20ός αιώνας', 1957, σσ. 7-9.

15. Μια περιοδεία του Ι. Καποδίστρια στην ελληνική επαρχία

"Συνοδούς δε κατά την παρούσαν περιήγησιν <ο Καποδίστριας> είχε τον Γεν. Γραμματέα, τον Κολοκοτρώνη, τον Νικίτη, τον χαράξαντα το σχέδιον της πόλεως Πατρών μηχανικόν Βούλγαρη, τους δύο ιδιαιτέρους αυτού γραμματείς και τους δύο νεωτέρους συντάκτας. Προηγείτο δε οδηγός ο κύριος των ταχυδρομικών ίππων, φορών ένδυμα ελληνικόν χρυσοπόρφυρον και αναβαίων ίππον υψαύχενα. Και διά τούτο οι συρρέοντες εις προϋπάντησιν του Κυβερνήτου, συνηθισμένοι εις τας πολυτελείς και πομπικάς παρατάξεις των πασάδων και τας χρυσοϋφάντους στολάς των τετυφωμένων καπιταναίων και κοτζαμπασίδων, εκλαμβάνοντες τον κοκκινοφόρον και κυδρούμενον ταχυδρόμον αντ' εκείνου, προσεκύνουν αυτόν πίπτοντες εις έδαφος· δεν ενδούν πώς ήτο δυνατόν αρχηγός έθνους να αναβαίνει ίππον κυφαγωγόν, ουχί ζωηρότερον του πώλου του Ιησού, και να φορή ένδυμα οίον οι πολλοί. Αλλ' ουδ' αφίδες ή θριαμβικά τόξα ανηγείροντο ως σήμερον, ουδέ μουσικαί παιάνιζον, ουδέ πυροτεχνήματα εξηκοντίζοντο εις ουρανούς, καθ' όσον αι επιδείξεις αύται, γινόμεναι επιμελεία και αξιώσει των αρχών, διαθρύπτονσι μεν την ματαιότητα, βλάπτουσιν όμως τους ηγέτας των εθνών, αποκρύπτουσαι το αληθές φρόνημα. Οι δε λαοί, ακούοντες απροσοδοκίτως ότι ήρχετο ο Κυβερνήτης, έτρεχον ανθόρμητοι εις προϋπάντησιν αυτού, ουχί κράζοντες γεγωννία τη φωνή Ζήτω! αλλά κλαίοντες και σφραγιζόμενοι διά του σημείου του σταυρού, και βάλλοντες μετανοίας και καίοντες λιβανωτόν και ευλογούντες τον Θεόν, τον σώσαντα αυτούς από της δουλείας και της ολεθριωτέρας αναρχίας.

Ιδών δε ο Κολοκοτρώνης ότι ο λαός προσεκύνει τον ταχυδρόμον Καρδαράν, πλησιάσας είπε· -Το πράγμα, υπερεξοχώτατε, δεν 'πάγει καλά· πρέπει ο κόσμος να γνωρίση τον Κυβερνήτην του.

-Και τι θέλεις να κάμω;

-Να βάλ' η υπερεξοχότης σου την στολήν σου.

Και πεξεύσας εις μικράν τινά και σκιεράν κοιλάδα, ανέλαβε την στολήν αυτού, πενιχρότεραν και της των δασονόμων της αντιβα-σιλείας.

Ότε δε επλησιάσαμεν εις τον Άγιον Γεώργιον.

-Πού θα καταλύσωμεν απόψε; ηρώτησε τον πάριππον στρατάρχην της Πελοποννήσου.

-Εις του Δεσπότου.

-Πρέπει λοιπόν να φροντίσω, επανέλαβε μετά βραχείαν σιωπήν, να πληρωθώσιν όλα τα έξοδα.

-Ποία έξοδα; ηρώτησεν ο γέρον.

-Της τροφής μας, της τροφής των αλόγων και καθεξής.
 -Και ποίος, υπερεξοχώτατε, πληρώνει τοιαύτα έξοδα; [...]
 -Δέν τα πληρώνετε σεις, ανεφώνησεν οργίλως ο Κυβερνήτης, και διά τούτο παραπονείται εξ αιτίας σας ο λαός.
 -Και τι έχει να κάμη, υπερεξοχώτατε, ο λαός με το φαγητόν του Δεσπότη;.
 -Τι έχει να κάμη! ανέκραξεν εντόνος ο Κυβερνήτης, προσβλέψας βλοσυρός τον ερωτήσαντα. Μόλις αύριον θ' αναχωρήσωμεν και θα ρίψουν έρανον εις τους χωρικούς διά τα έξοδα του Κυβερνήτου, και το χειρότερον θα τα συνάξουν διπλά. Ούτω πως είσθε συνηθισμένοι σεις.
 -Ηξεύρεις πώς το 'πάγει η υπερεξοχώτης σου; είτε γελών ο Κολοκοτρώνης. Μίαν φοράν έπεσ' ένας ποντικός εις ένα πιθάρι λάδι κ' επλήγηκεν. Ο οικοκύρης τον ηύρε μετά δύο ημέρας και, ενώ τον ανέσυρεν, εφώναζεν η οικοκυρά. "Πρόσεξε μη στάξ η ουρά του και βρωμίση το λάδι".
 -Δέν εννοώ ποίαν σχέσηιν έχει ο μύθος σου με τα έξοδα του Δεσπότη, είπεν αδημονών ο Κυβερνήτης.
 -Μεγάλην, υπερεξοχώτατε· διότι, είτε πληρώσωμεν είτε μη, ο Δεσπότης θα συνάξη τα γρόσια. Τα ειδικά μας τα έξοδα είναι το λάδι της ουράς του ποντικού.
 Και εισώπησε μεν ο Κυβερνήτης, την δ'επιούσαν απέτισε μέχρι λεπτού τα δαπανηθέντα.
 Εκείθεν δε απελθόντες εις Άργος, εξενίσθημεν υπό του στρατηγού Τσώκρη. Ότε δ' εξήλθη ο λογαριασμός της δαπάνης, ο οικοδεσπότης, προσβληθείς, εγέλασεν υπεροπτικώς. Μαθών όμως ότι τοιαύτη ην η εντολή του Κυβερνήτου, τοσούτον ωργίσθη, ώστ' εσημείωσε και του άλατος την αξίαν".

Νικόλαος Δραγούμης, *Ιστορικά Αναμνήσεις*, τ. Α'.
 Επιμέλεια Άλκης Αγγέλου, Αθήνα, Ερμής, 1973, σσ. 93-95.

16. Ο ελληνικός αλτρωτισμός και το "Ρωμαϊκόν"

"Ρωμαϊκόν. Εις τας ψυχάς όλων των απλών χριστιανών, των υπό το κράτος της Τουρκίας, απ' αιώνων τεσσάρων και επέκεινα (αφ' ότου δηλ. εκυριεύθη υπό των Τούρκων η Ευρωπαϊκή λεγομένη Τουρκία, έπειτα και αυτή η Κωνσταντινούπολις) διεφυλάττετο η ιδέα και ελιτής της ελευθερώσεως και ανακτήσεως της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, υπό το όνομα "ρωμαϊκόν": το οποίον έλαβε την ονομασίαν από τους βασιλείς της Κωνσταντινουπόλεως Ρωμαίους, εξ ων ονομάσθη και όλη η Βυζαντινή Αυτοκρατορία Ρωμαϊκόν Κράτος και απλώς "Ρωμαϊκόν": το οποίον ισοδυναμεί με την λέξιν "ελευθερία" εις τους χριστιανούς τους υπό το κράτος της Τουρκίας. Αύτη λοιπόν η ιδέα, "ρωμαϊκόν", έμεινε εμπεφυτευμένη εις των χριστιανών Ελλήνων και ομοθησκων τας καρδιάς, και τρεφομένη από τους χρησίμους μάλλον της Βυζαντιδος, του Χρονογράφου, και του Αγαθαγγέλου, ηύξησε τόσον, ώστε να ερωτά ο υιός τον πατέρα και ο νέος τον γέροντα, πότε θα έλθη το "ρωμαϊκόν": και επέρασαν γενεαί δέκα τέσσαρες περιμένονσαι το "ρωμαϊκόν", ήγουν πότε να έλθη η ελευθέρωσις των χριστιανών από τους Τούρκους και η ανάκτησις της Κωνσταντινουπόλεως και Αγίας Σοφίας, περί ης ην διαδεδομένη εις τον λαόν (και σωζόμενη έτι πολλαχού) μία ιδέα, ότι: όταν εκυριεύθη η Κωνσταντινούπολις, εφονεύθη ο βασιλεύς Κωνσταντίνος ο Παλαιολόγος καθ' ην ώραν εγένετο η λειτουργία εις την Αγίαν Σοφίαν· όθεν ο λειτουργών ιερεύς την ώραν εκείνην δεν επρόφθασε να τελειώση την λειτουργίαν, αλλ' εκφωνήσας το "Μετά φόβον Θεού, πίστεως...", έμεινε ξηρός και επάγωσε με το ποτήριον εις χείρας, και ευθέως έκλεισαν αι πύλαι της Αγίας Τραπέζης· και έκτοτε μέχρι σήμερον στέκει ο παπάς παγωμένος με το ποτήριον εις χείρας, έως ότου να ελευθερωθή η Κωνσταντινούπολις από τους Τούρκους· και τότε μέλλουσι δήθεν να ανοιχθώσιν αι πύλαι της Αγίας Τραπέζης υπό του αγγέλου, ο δε παπάς, εκφωνήσας και το "Σώσον ο Θεός τόν λαόν σου...", να τελειώση τότε την λειτουργίαν και την ζωήν του. -Τοιαύται ιδέαι ήσαν και είναι ενσπαρμένοι εις τον απλούν λαόν, και διά τούτο είχε και έχει τον μέγαν ένθουσιασμόν διά το ρωμαϊκόν και το έξοχον σέβας εις τον ναόν της Αγίας Σοφίας. Έτι δε (άλλη πάλιν ιδέα) ο λαός της Τουρκίας [=οι υπόδουλοι στους Τούρκους] επρόσμενε το ρωμαϊκόν και το προσμένει ίσως ακόμη, να το απολαύση έτοιμον και αναίμακτον, όχι αφ' εαυτού, αλλ' από τον Μόσκοβον (ούτως ονομάζουσι την Ρωσίαν), χωρίς

πόλεμον και αιματοχυσίας και αιχμαλωσίας, ως το απήλασαν οι νυν Έλληνες· αυτό δεν είναι ρωμαϊκόν (λέγονσι)· δεν είναι Αυτοκρατορία της Κωνσταντινουπόλεως· δεν είναι Μόσκοβος(α) εις το μέσον· δεν είναι τρυφή και δόξα, παρά ελευθέρωσις, ελέω Θεού και βασιλέων, μιας χούφτας ανθρώπων εκ της Ελλάδος βασανισθέντων, κατασφαγέντων, αιχμαλωτισθέντων και εις τα χρέη βυθισθέντων. Όθεν τοιοῦτον ρωμαϊκόν ούτε το εννοοῦσιν, ούτε το επιθυμοῦσιν οι υπήκοοι της Τουρκίας».

Γεώργιος Γαζής, *Λεξικόν της Επανάστασεως και άλλα έργα*,
Ιωάννινα, Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, 1971, σσ. 132-133.

Ενδεικτική οργάνωση της διδασκαλίας της ενότητας:

Για τους διδακτικούς στόχους και τις επισημάνσεις των κύριων σημείων της διδακτικής ενότητας βλ. παραπάνω.

Προαπαιτούμενη γνώση των μαθητών:

A. Οι μαθητές γνωρίζουν από την ύλη της προηγούμενης τάξης τη μακροαίωνα περίοδο δουλείας, στην οποία περιέπεσαν οι Έλληνες μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς Τούρκους. Γνωρίζουν επίσης τις κύριες προσπάθειες εξέγερσης κατά της οθωμανικής εξουσίας και τις ελπίδες που έτρεφαν οι υπόδουλοι ότι θα τους συνδράμουν στον Αγώνα τους οι λαοί της χριστιανικής Δύσης και, από τον 18ο αιώνα και εξής, οι Γάλλοι του Ναπολέοντα ή η ομόδοξη Ρωσία. Ο Ελληνικός Διαφωτισμός και η διάδοση των νέων επαναστατικών ιδεών της Γαλλικής Επανάστασης στον ελλαδικό χώρο ως παράγοντας ανάπτυξης εθνικής συνείδησης τού είναι επίσης γνωστός.

B. Από τις προηγούμενες διδακτικές ενότητες είναι γνωστά στους μαθητές τα μέτρα που ελήφθησαν από τους ηγεμόνες της Ευρώπης για την επιβολή συστήματος ισορροπίας των δυνάμεων και παρέμβασης σε περίπτωση που η ισορροπία αυτή ετίθετο σε κίνδυνο από την επαναστατική δράση ομάδων ή πληθυσμών σε διάφορα σημεία της Ευρώπης. Γνωρίζουν, τέλος, τα φιλελεύθερα και εθνικά κινήματα που εκδηλώθηκαν στην Αμερική και στην Ευρώπη κατά το πρώτο μισό του 19ου αιώνα. Η γνώση αυτή θα τους βοηθήσει να κατανοήσουν ότι η Ελληνική Επανάσταση είχε ασφαλώς τη δική της εθνικοαπελευθερωτική ταυτότητα, εφόσον στρεφόταν εναντίον ενός ξένου και αλλόθρησκου δυνάστη, εντάσσεται όμως μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο των εθνικών και φιλελεύθερων κινήματων της εποχής, αποτελώντας μάλιστα το πρώτο ανάμεσά τους που στέφθηκε από επιτυχία παρά την έντονη εχθρότητα που αντιμετώπισε από την Ιερή Συμμαχία.

Γ. Στην τάξη αυτή θεωρείται, εξάλλου, ως δεδομένη η γνώση βασικών στρατιωτικών και πολιτικών γεγονότων της Επανάστασης και, επομένως, θα πρέπει να δοθεί περισσότερη έμφαση στην ανάλυση της σημασίας της.

Αφόρμηση:

Ο διδάσκων καλό είναι να αξιοποιήσει την προαπαιτούμενη γνώση των μαθητών, ώστε με τη βοήθειά του αυτοί να εντάξουν την Ελληνική Επανάσταση στο γενικότερο επαναστατικό κλίμα της Ευρώπης κατά το α΄ μισό του 19ου αιώνα.

Παρουσίαση των κύριων σημείων της ενότητας:

Κατά την παρουσίαση των κύριων σημείων της ενότητας και την προσφορά του νέου ιστορικού υλικού πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι παρά την τεράστια εθνική σημασία του θέματος, η αφήγηση δεν πρέπει να επεκταθεί σε αναλυτική απαρίθμηση και περιγραφή επί μέρους στρατιωτικών, πολιτικών και διπλωματικών γεγονότων. Τα γεγονότα αυτά δίδονται σε ειδικό πίνακα στο βιβλίο του μαθητή, χωρίς να αποτελούν αντικείμενο προς αποστήθιση. Ο καθηγητής μπορεί να προβεί σε σύντομη ενδεικτική παρουσίαση ενός από τα γεγονότα αυτά, που

συνδέεται ειδικότερα με την τοπική ιστορία ή που προσφέρεται για την επίτευξη των διδακτικών στόχων της ενότητας μέσα από διδακτική επεξεργασία με βάση τα παραθέματα του βιβλίου (ή άλλα που θα επιλέξει ο ίδιος).

Είναι, ωστόσο, απαραίτητη η διδακτική αξιοποίηση ιστορικού χάρτη της Επανάστασης, όπου οι μαθητές θα εντοπίζουν τους χώρους όπου διεξήχθησαν οι σημαντικότερες μάχες και θα μπορούν να παρακολουθήσουν τους κύριους σταθμούς της εξέλιξης του Αγώνα.

A. Για τον χαρακτήρα της Ελληνικής Επανάστασης είναι ιδιαίτερα χρήσιμο το παράθεμα από την Επαναστατική Προκήρυξη του Αλέξανδρου Υψηλάντη και από τη Διακήρυξη της Επιδαύρου. Με τα κείμενα αυτά τόσο η ηγεσία της Φιλικής Εταιρίας, όσο και οι απλοί αγωνιστές δίνουν το στίγμα του Αγώνα και τον συνδέουν απόλυτα με τα φιλελεύθερα και εθνικά κινήματα της εποχής. Στην Προκήρυξη του Υψηλάντη να προσεχθεί ιδιαίτερα η έμφαση που δίδεται στην αναγκαιότητα να ανταποκριθούν οι Έλληνες στις προσδοκίες των άλλων λαών της Ευρώπης, η οποία αντιμετωπίζεται ως ενιαία οντότητα, σύλληψη εξαιρετικά πρωτοποριακή για επαναστατικό κείμενο της εποχής (σε πανευρωπαϊκό επίπεδο). Στο ίδιο κείμενο να εντοπιστεί η φράση με την οποία ο Υψηλάντης εκφράζει την προσδοκία του περί ρωσικής βοήθειας και να σχολιαστεί η σκοπιμότητα της διατύπωσης και τα αποτελέσματά της ως προς την αντίδραση του τσάρου. Στη Διακήρυξη της Επιδαύρου να εντοπιστούν τα σημεία που δείχνουν ότι οι Έλληνες επαναστάτες στα πολιτειακά τους κείμενα επιδιώκουν τη νομιμοποίηση της Επανάστασης με την επίκληση της ευνομίας την οποία απολαμβάνουν οι ελεύθεροι ευρωπαϊκοί λαοί. Από τα πρόσθετα παραθέματα του βιβλίου για τον καθηγητή μπορεί να αξιοποιηθεί επίσης η Διακοίνωση του Αχαικού Διευθυντηρίου που κινείται στο ίδιο πνεύμα (παράθεμα 5). Σε αντίθεση με τη νομιμοποιητική αυτή προσπάθεια των επίσημων πολιτειακών κειμένων, ο "Μεγάλος Όρκος" των Φιλικών (πρόσθετο παράθεμα 2 στο βιβλίο καθηγητή) διαπνέεται από συνωμοτικό πνεύμα και χαρακτηρίζεται από μεγάλη συναισθηματική φόρτιση και ένταση, χαρακτηριστική της προπαρασκευαστικής περιόδου του Αγώνα.

B. Για την οργάνωση και την έκρηξη της Επανάστασης μπορούν να αξιοποιηθούν και δεδομένα της τοπικής ιστορίας και να εξηγηθούν οι λόγοι για τους οποίους σε ορισμένες περιοχές η Επανάσταση είχε καλύτερη τύχη από ό,τι σε άλλες, οι οποίες βρισκόνταν π.χ. πλησιέστερα σε μεγάλες στρατιωτικές δυνάμεις των Οθωμανών. Σημαντικό κρίνεται να συνειδητοποιήσουν οι μαθητές τη συσπείρωση την οποία έδειξαν όλες οι κοινωνικές ομάδες των υποδούλων, κληρικών και λαϊκών, κατά την έκρηξη της Επανάστασης. Παράλληλα, η αντίθεση που αναπτύχθηκε ανάμεσα στους οπλαρχηγούς και τους προεστούς/Φαναριώτες από το πρώτο κιόλας έτος του Αγώνα, μπορεί να επισημανθεί μέσα από παραθέματα, που θα φέρει ο καθηγητής (π.χ. από τα Απομνημονεύματα του Φωτάκου) ή και από το παράθεμα από τον Γιάννη Κορδάτο (πρόσθετο παράθεμα 14 του βιβλίου καθηγητή).

1) Η Επανάσταση στη Μολδοβλαχία και η σημασία της για την εξέλιξη του Αγώνα παρουσιάζονται και αναλύονται στο πρόσθετο παράθεμα 4 του ΒΚ, το οποίο πρέπει οπωσδήποτε να αξιοποιηθεί, αν ο καθηγητής κρίνει ότι πρέπει να εξηγήσει στους μαθητές αυτή την πτυχή του Αγώνα.

2) Ο απαγχονισμός του πατριάρχη Γρηγορίου Ε' και τα άλλα αντίποινα που χρησιμοποίησε η οθωμανική ηγεσία κατά των επαναστατών να εξεταστούν και ως παράγοντες ανάπτυξης του φιλελληνικού κινήματος. Ειδικότερα για τον αφορισμό του Αλέξανδρου Υψηλάντη και της Επανάστασης από τον πατριάρχη είναι διαφωτιστική η άποψη του ακαδημαϊκού Κ. Δεσποτόπουλου (πρόσθετο παράθεμα 7 στο ΒΚ). Το πρόσθετο παράθεμα 6 στο ΒΚ από τον Διονύσιο Πύρρο μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να αναδειχθεί η συμβολή της Εκκλησίας στον Αγώνα, όπως και ο ζωγραφικός πίνακας που απεικονίζει τον θάνατο του μητροπολίτη Σαλώνων

Ησαΐα (ΒΜ), του πρώτου ανώτερου κληρικού, ο οποίος έπεσε στο πεδίο της μάχης και αρνήθηκε να διαφύγει για να σωθεί, αν και του παρασχέθηκε από τους συμπολεμιστές του η δυνατότητα.

3) Το παράθεμα από τον Απ. Βακαλόπουλο δίνει τη δυνατότητα διερεύνησης των αιτίων του φιλελληνισμού, ενώ το κείμενο του Άγγλου ποιητή Πέρου Σέλλεϋ αποκαλύπτει ποιες πλευρές του σύγχρονου δυτικού πολιτισμού αναγνώριζαν οι διανοούμενοι κύκλοι της Ευρώπης ως οφειλές τους στην αρχαία Ελλάδα. Αξίζει επίσης να παρατηρηθεί στο τελευταίο αυτό κείμενο η ταύτιση του ποιητή με τους Έλληνες, ως συνέχεια της περιφημής ρήσης του Ισοκράτη για την παιδεία ως κριτήριο ελληνικότητας.

4) Για την κατανόηση του φιλελληνικού κινήματος είναι πολύ χρήσιμοι και οι ζωγραφικοί πίνακες που απεικονίζουν την Έξοδο του Μεσολογγίου (Βρυζάκης) και τη σφαγή της Χίου (Ντελακρουά), δύο γεγονότα που προκάλεσαν παγκόσμια συγκίνηση και κύματα συμπαθείας προς τον ελληνικό Αγώνα. Στον πρώτο πίνακα μπορούν να αναζητηθούν τα στοιχεία που εξιδανικεύουν τους Έλληνες πολεμιστές ενώ στον δεύτερο τα στοιχεία του ρομαντισμού που αποτέλεσε βασικό στοιχείο του φιλελληνικού κινήματος.

5) Από τα στρατιωτικά γεγονότα του Αγώνα, ελέχθη ήδη ότι είναι χρήσιμη η αξιοποίηση των δεδομένων της τοπικής ιστορίας, σύμφωνα και με τον πίνακα των γεγονότων. Ωστόσο, έχουν ενταχθεί στο βιβλίο του μαθητή δύο παραθέματα που μπορούν να αξιοποιηθούν για την παρουσίαση των πλεονεκτημάτων του κλεφτοπόλεμου, τον οποίο ανήγαγε σε υψηλή στρατηγική ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης στην περίφημη μάχη στα Δερβενάκια (Ιούλιος 1822) και για την προβολή της συμβολής των γυναικών στον Αγώνα (πρόκειται για τη μάχη στον Διό της Μάνης τον Ιούνιο του 1826). Παρά το γεγονός ότι ορισμένες μάχες υπήρξαν σημαντικότερες από άλλες για την επιτυχή τελική έκβαση του Αγώνα, θεωρούμε ότι ο καθηγητής είναι προτιμότερο να μην περιορίσει τη διδασκαλία του σ' αυτές αλλά να παρουσιάσει στους μαθητές τη συμβολή όλων των ελληνικών περιοχών στην Επανάσταση και να τους βοηθήσει να διερευνήσουν τους λόγους της επιτυχίας ή της αποτυχίας κατά περιοχή. Αυτό σημαίνει ότι μπορεί να επιλέξει άλλα παραθέματα από αυτά του βιβλίου του μαθητή (π.χ. για τη θυσία στην Αραπίτσα της Νάουσας) και να τα δώσει για επεξεργασία στους μαθητές.

6) Το ζήτημα της πολιτικής συγκρότησης των Ελλήνων μπορεί να στηριχθεί εν πολλοίς στα αποσπάσματα από τα Συντάγματα του Αγώνα. Στα πρόσθετα παραθέματα 8 και 9 του ΒΚ μπορούν οι μαθητές να δουν τις επιπλοκές που προκάλεσαν στην εξέλιξη της εθνικής υπόθεσης οι εμφύλιες διαμάχες, καθώς και το "πολιτικό παιχνίδι" του αγγλικού κόμματος σε σχέση με τη χορήγηση των εθνικών δανείων. Επειδή στην αφήγηση της ενότητας το κυβερνητικό έργο του Ι. Καποδίστρια δίδεται αναγκαστικά με εξαιρετικά συνοπτικό τρόπο, ο καθηγητής πρέπει να παραπέμψει τους μαθητές στο σχετικό παράθεμα για την προσωπικότητα και το έργο του Ι. Καποδίστρια και να το αξιοποιήσει για την κατανόηση των συνθηκών υπό τις οποίες δολοφονήθηκε ο Κυβερνήτης. Ο πίνακας που απεικονίζει την άφιξη του Όθωνα στο Ναύπλιο και τη θερμή υποδοχή της οποίας έτυχε μπορεί να συνδεθεί με την παρατήρηση των συγγραφέων του βιβλίου, κατά την οποία ο Όθωνας έγινε δεκτός "ως Μεσσίας με ανακούφιση και ενθουσιασμό". Τα ανωτέρω παραθέματα και το εικαστικό υλικό μπορούν να συμβάλουν στη διατύπωση της απάντησης στην ερώτηση 3 του βιβλίου του μαθητή.

7) Η μεταστροφή της αρχικά εχθρικής στάσης των κυβερνήσεων και των ηγεμόνων της Ευρώπης απέναντι στην Ελληνική Επανάσταση, μπορεί να αποδοθεί με την αναφορά στη ναυμαχία του Ναβαρίνου, της οποίας η εικαστική αποτύπωση υπάρχει στο βιβλίο του μαθητή. Οι μαθητές πρέπει να διαβάσουν τη σχετική λεζάντα και ξεκινώντας από το περιεχόμενό της να συζητήσουν για τους λόγους και για τα αποτελέσματα της μεταστροφής. Η συζήτηση αυτή θα είναι επιβοηθητική για την απάντηση στην πρώτη ερώτηση του βιβλίου του μαθητή, συνδέεται δε οπωσδήποτε και με τη δεύτερη, που αναφέρεται στα εθνικά δάνεια ή "δάνεια της Ανεξαρτησίας". Για τα εθνικά δάνεια ως εκδήλωση του φιλελληνικού κινήματος αλλά και ως

μέσο πολιτικής πίεσης προς τους επαναστάτες από την αγγλική πλευρά είναι ενδιαφέροντα και τα πρόσθετα παραθέματα 8 και 9 στο ΒΚ. Την εκτίμηση, εξάλλου, του Αδαμάντιου Κοραή για τις προοπτικές και τους πιθανούς όρους αποδοχής της Επανάστασης από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις ήδη από την έκρηξη του Αγώνα, παρουσιάζει με πληρότητα το παράθεμα του Τωμαδάκη για τη γνώμη του Αδαμάντιου Κοραή (ΒΚ, παράθεμα 1).

8) Για μια τελική αποτίμηση της ευρύτερης σημασίας της Ελληνικής Επανάστασης χρήσιμο είναι το παράθεμα από τα *Δοκίμια* του Παναγιώτη Κανελλόπουλου, το οποίο εξηγεί γιατί η Επανάσταση αυτή υπήρξε καταλυτική για τη νεότερη ευρωπαϊκή ιστορία. Βεβαίως, ο καθηγητής πρέπει να εξηγήσει στους μαθητές ότι αυτή η εκτίμηση δεν βρίσκει απαραίτητως σύμφωνους όλους τους μελετητές, διότι υπερτονίζει ενδεχομένως τη συμβολή της Ελληνικής Επανάστασης στην ευρωπαϊκή ιστορία. Θα ήταν σκόπιμο να προσκομισθούν από τον καθηγητή και άλλα παραθέματα από ιστορικούς που εξετάζουν το ζήτημα και από άλλες οπτικές γωνίες, για να αναπτυχθεί σχετικός προβληματισμός.

4. Το Ελληνικό κράτος και η εξέλιξή του (1830-1881)

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- 1) Να γνωρίσουν και να κατανοήσουν την πολιτική του Καποδίστρια ως κυβερνήτη της Ελλάδας. Να συνειδητοποιήσουν τις αντιστάσεις, εσωτερικές και εξωτερικές, στις οποίες αυτή προσέκρουσε.
- 2) Να γνωρίσουν την εσωτερική πολιτική κατάσταση κατά την περίοδο της απολυταρχίας του Όθωνα, τα οικονομικά και εθνικά προβλήματα, τις συνθήκες διαμόρφωσης της "Μεγάλης Ιδέας", την Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843 και το Σύνταγμα του 1844.
- 3) Να γνωρίσουν τις εξελίξεις από την εγκαθίδρυση της Συνταγματικής Μοναρχίας έως και την πρώτη περίοδο της βασιλείας του Γεωργίου Α'.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ: Διαρθρώνεται σε πέντε υποενότητες (α. Η εδαφική επικράτεια και το πολίτευμα του νεοσύστατου κράτους, β. Ο αλυτρωτισμός, γ. Οι πρώτες προσπάθειες συγκρότησης του κράτους, δ. Η Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843, ε. Η κατοχύρωση της λαϊκής κυριαρχίας).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:

α. Η εδαφική επικράτεια και το πολίτευμα του νεοσύστατου κράτους.

- Καίρια ζητήματα του νεοσύστατου ελληνικού κράτους: η έκταση και το καθεστώς του.
- Στο "Προσωρινό Πολίτευμα" της Επιδαύρου (1822) κριτήριο για να συμπεριληφθούν στην ελληνική επικράτεια κάποιες περιοχές ήταν η συμμετοχή τους στην Επανάσταση του 1821.
- 1828. Ο Ι. Καποδίστριας προτείνει στις Μεγάλες Δυνάμεις τη γραμμή Ζυγός Μετσόβου-Όλυμπος ως βόρειο ηπειρωτικό σύνορο. Λόγω συμμετοχής στην Επανάσταση δικαίωμα να συμπεριληφθεί στην Ελλάδα είχε και η νότια Μακεδονία.
- Ο Αδ. Κοραής θεωρούσε ως εθνικό κληροδότημα "τις ιστορικές ελληνικές χώρες" που βρίσκονταν βορείως της γραμμής Αμβρακικού - Παγασητικού Κόλπου και είχαν ελληνικούς πληθυσμούς (Θεσσαλία, Ήπειρος, Μακεδονία, Θράκη, Μικρά Ασία, Πόντος, Κύπρος, Κρήτη, νησιά Αιγαίου και Ιονίου).

β) Ο αλυτρωτισμός.

- Μεγάλη Ιδέα ονομάστηκε το εθνικό όραμα της ενώσεως όλων των ιστορικών ελληνικών χωρών σε μια νέα "Ελληνική Αυτοκρατορία", καθώς και ο ελληνικός "αλυτρωτισμός". Πρώτος χρησιμοποίησε τον όρο "Μεγάλη Ιδέα" ο πολιτικός Ιωάννης Κωλέττης (1844).
- Η Μεγάλη Ιδέα επικρίθηκε από πολλούς, αυτό όμως δεν εμπόδισε την ανάπτυξη ευρύτερης εθνικής συναίνεσης στο ζήτημα των αλυτρωτικών διεκδικήσεων.

- Στήριξη της εθνικής συναίνεσης από τον ιστορικό Κων. Παπαρρηγόπουλο, θεμελιωτή της πολιτιστικής συνέχειας του Ελληνικού έθνους στον χώρο και τον χρόνο (αδιάλειπτη συνέχεια ελληνικής γλώσσας και πολιτισμού).

γ. Οι πρώτες προσπάθειες συγκρότησης κράτους.

- Το 1830 η Ελλάς είχε:
 - 1) 750.000 κατοίκους,
 - 2) κατεστραμμένες τις παραγωγικές υποδομές της,
 - 3) ελάχιστες άξιες λόγου πόλεις¹³,
 - 4) πολλά χωριά αφανισμένα εντελώς,
 - 5) μέρος πληθυσμού της μετανάστες σε άλλες χώρες,
 - 6) εύπορους ομογενείς Διασποράς χωρίς διάθεση για εγκατάσταση και επένδυση σ' αυτή.
- Βρισκόταν σε οικονομική και κοινωνική υπανάπτυξη με πολλές εξαρτήσεις.
- Μαζί με βασιλιά Όθωνα έλευση πλήθους εκλεκτών συμβούλων και άριστων επιστημόνων και καλλιτεχνών για οικοδόμηση νέου κράτους.
- Εμπόδιζαν την ανάπτυξη της χώρας:
 - 1) Η έλλειψη διαθέσιμων κεφαλαίων,
 - 2) Η αδυναμία διανομής των εθνικών γαιών στους αγρότες (ήταν υποθηκευμένες για τη σύναψη των εθνικών δανείων του Αγώνα),
 - 3) Η ληστεία.
- Δυσανεμία κατά του Όθωνα αρχόντων προεπαναστατικής περιόδου λόγω παρακωτισμού τους από δημόσια πράγματα, καθώς και συντηρητικών εκκλησιαστικών κύκλων λόγω ανακηρύξεως αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Ελλάδος.

δ. Η Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843.

- Κύριο αίτημα η παραχώρηση Συντάγματος.
- Πράξη ανακήρυξης Αυτοκεφάλου της Εκκλησίας της Ελλάδος.
- Σύνταγμα 1844 φιλελεύθερο αλλά δεν κατοχύρωνε λαϊκή κυριαρχία λόγω ελλείψεως σταθερών πολιτικών σχηματισμών.
- Επάνοδος στα πράγματα παλαιών αρχόντων με κοινοβουλευτικό μανδύα.
- Διατήρηση φτώχειας και υπανάπτυξης.
- 1854. Κριμαϊκός πόλεμος. Αλυτρωτικές εξεγέρσεις σε Θεσσαλία, Ήπειρο και Μακεδονία. Κίνδυνος πολέμου με Τουρκία.
- 1862. Έξωση Όθωνα λόγω αδυναμίας του να επιλύσει πιεστικά εσωτερικά προβλήματα και δικαιώσει εθνικούς πόθους, καθώς και αδυναμίας του να δώσει στη χώρα Ορθόδοξο διάδοχο του θρόνου.

ε. Η κατοχύρωση της λαϊκής κυριαρχίας.

- 1864. Ένωση Επτανήσων με Ελλάδα (παραχώρηση από Αγγλία υπό την πίεση των αγώνων των Επτανησίων Πατριωτών).
- 1864. Ψήφιση νέου Συντάγματος - Θέσπιση πολιτεύματος "Βασιλευμένης Δημοκρατίας" αντί "Συνταγματικής Μοναρχίας".
- Πολιτικοί αγώνες Χαρ. Τρικούπη. Αρχή της "Δεδηλωμένης" (1875).
- Βάσεις για δημιουργία πολιτικών κομμάτων με σταθερές αρχές και προγράμματα.
- Νέα γενιά πολιτικών (Επ. Δεληγεώργης, Αλ. Κουμουνδούρος, Χ. Τρικούπης, Θ. Δηλιγιάννης).
- Υποτυπώδεις δομές οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης.
- 1871. Διανομή εθνικών κτημάτων.
- Προσπάθειες ορθολογικής οργάνωσης της Δημόσιας Διοίκησης και του Στρατού.
- Ένταση στα Βαλκάνια από διεκδικήσεις ιστορικών ελληνικών χωρών από Βουλγάρους,

13. Μπορεί να δοθεί πίνακας με τις κυριότερες πόλεις και τον πληθυσμό τους.

Σέρβους, Αλβανούς και Ρουμάνους (Μακεδονικό και Κουτσοβλαχικό Ζήτημα).

- Συμμαχίες αλλά και αντιπαραθέσεις με άλλα βαλκανικά κράτη.
- Κυρίαρχο εθνικό πρόβλημα ένωση Κρήτης με μητέρα πατρίδα.
- 1878. Ελληνικές εξεγέρσεις σε Θεσσαλία, Ήπειρο και Μακεδονία. Οι εγγυητριες δυνάμεις απέτρεψαν πόλεμο Ελλάδος με Τουρκία.
- 1878. Συνέδριο Βερολίνου. Υπόσχεση παραχώρησης Θεσσαλίας και τμήμ. Ηπείρου στην Ελλάδα.
- 1881. Ενσωμάτωση Θεσσαλίας και περιοχής Άρτας στην Ελλάδα.

Πρόσθετα παραθέματα / πηγές

1. Το ψήφισμα περί "αυτοχθόνων" και "ετεροχθόνων" [1844]

«Αλλ' είνε αξία ιδιαίτερας αναγραφής και μνείας η περιήγησις αὐτῆς Ἐθνοσυνελεύσεως τῆς Τριτῆς Σεπτεμβρίου [αναφέρεται στην Επανάσταση τῆς 3 Σεπ. 1843] καὶ δι' ἄλλο αὐτῆς κατόρθωμα, ἢ μάλλον πραξικόπημα κατὰ τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος τοῦ ἐλληνικοῦ γένους. Τίς ἀγνοεῖ, ὅτι το νένον ἐλληνικὸν κράτος ἰδρῦθη διὰ ποταμιῶν αἰμάτων τῶν πανελληνίων, διὰ τῶν θυσιῶν πάντων τῶν τμημάτων τῆς ἐλληνικῆς πατρίδος; Ἡ Πελοπόννησος, ἡ Στερεὰ Ἑλλάς, ἡ Ἕπειρος, ἡ Θεσσαλία, ἡ Μακεδονία, ἡ Θράκη, ἡ ἐλληνικὴ Μικρασία μεθ' ἀπασῶν τῶν ἐλληνίδων νήσων προσήνεγκον τὸν λίθον αὐτῶν πρὸς οἰκοδομίην τοῦ μεγάρου τῆς ἐλληνικῆς πολιτείας. Ἐν αὐτῇ τῇ Ἐθνοσυνελεύσει παρήδρεον ἀντιπρόσωποι πάντων τούτων τῶν τμημάτων τοῦ τε ἐλευθέρου καὶ τοῦ αλυτρώτου Ἑλληνισμοῦ. Καὶ ἐν τούτοις, κατ' ἀποφράδα τινὰ ἡμέραν [11 Ἰαν. 1844], συνεζητεῖτο ἐν τῇ Ἐθνοσυνελεύσει ταύτῃ ἀνόσιος καὶ μαρὰ πρότασις, ἡ τοῦ χωρισμοῦ τῶν Ἑλλήνων εἰς ἀτόχθονας καὶ ἐτερόχθονας, καὶ ἐξεδίδοτο ἀμέσως τὸ διαβόητον ψήφισμα, δι' οὐ κατετέμετο ἠθικῶς καὶ πνευματικῶς ὁ Ἑλληνισμός. Ὁ σάραξ τῆς διαιρέσεως εἰσῆρχετο εἰς τὸν ὀργανισμόν τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς. Πλείστοι τῶν Ἑλλήνων κατέλειπον τὸ ἐλευθέρων ἐδαφος τῆς διὰ τοῦ αἵματος αὐτῶν ἐλευθερωθεῖσης πατρίδος. Οἱ δὲ ἐν ἐπιμιξία καὶ ἐπικοινωνίᾳ διατελοῦντες ὁμογενεῖς μετὰ τῶν Μολδοβλάχων, τῶν Σέρβων, τῶν Βουλγάρων προσήγγιζον αὐτούς, συνεταιριζόμενοι σὺν τῷ χρόνῳ πρὸς ἐπιδιώξιν ἰδίᾳς ἐθνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀποκαταστάσεως καὶ αὐτονομίας. Οὐκ ὀλίγοι καθίσταντο ἀρχηγοὶ τῆς νέας ταύτης ἱστορικῆς κινήσεως ἐν ταῖς μὴ ἐλληνοφώνοις ταύταις χώραις τοῦ Αἴμου. Αἱ πρὸς τὸν Ἑλληνισμόν καὶ τοὺς Ἕλληνας συμπάθειαι ἀπεσβέννυντο, παρεμβαινοῦσης καὶ τῆς ξένης ἀνελληνικῆς πολιτικῆς. Ἡ ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι, ἀντὶ νὰ φιλοτιμηθῇ νὰ καταστή κέντρον καὶ πυρῆν, οὐ μόνον ἐθνικῆς πανελληνίου κινήσεως, ἀλλὰ καὶ χριστιανικῆς ἀκόμῃ, περιετυλίχθη εἰς τὰ σάβανα τοῦ αὐτοχθονισμοῦ. Καὶ ἐπεσε μὲν ἡ θεωρία αὐτῇ ὑπὸ τὴν κατακραυγὴν καὶ τὴν καταδίκην τοῦ πανελληνίου, τῶν τε ἐλευθέρων καὶ τῶν αλυτρώτων, ἀλλὰ τὸ ῥήγμα ἐγένετο, ἡ διάστασις ἐτελέσθη. Παρατηρητέον ἐν τούτοις, ὅτι ἡ θεωρία αὐτῇ τοῦ αὐτοχθονισμοῦ, ἀκριτῶς ριφθεῖσα ἐν τοῖς κόλποις τῆς Συνελεύσεως ἐκείνης, ὑπεστηρίχθη μετὰ ζήλου ὑπὸ τῆς ἐξωτερικῆς ἐκείνης πολιτικῆς, ἥτις ἀπὸ τῆς τετάρτης ἤδη δεκαετηρίδος τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος ἤρξατο ὑπονομεύουσα τὰ θεμέλια τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους. Ὁ σκοπὸς ἐπετεύχθη, ἐπλήθην ἡ ψυχρότης, ἡ ἀδιαφορία μεταξὺ τῶν ὁμοφύλων, ὠν οὐκ ὀλίγοι προσήλθον εἰς συνεργασίαν μετὰ λαῶν ἀλλοφύλων, καταστάντες ἐπὶ τέλους ἐχθροὶ ἀμείλικτοι, ἀποστάται τῆς ἰδίᾳς πατρίδος.

Εἰς τίνα ν' ἀποδοθῇ τὸ πραξικόπημα τούτο κατὰ τῆς ἐλληνικῆς ἐνότητος, τὸ προκλήθην διὰ τοῦ ψηφίσματος τῶν αὐτοχθόνων καὶ ἐτεροχθόνων; Εἰς τὸν βασιλέα Ὄθωνα; Ὅχι. Ἐκεῖνος ἦτο καθ' ὅλον τὸν χρόνον τῆς βασιλείας τοῦ ὁ πανελληνικώτατος τῶν Ἑλλήνων, μεγαλοϊδέατης ὑπὸ πᾶσαν ἐποψίν ψυχῇ τε καὶ σώματι. Εἰς τὸν ἐλληνικὸν λαόν; Ὁ αὐτῆς λαός, ἐξ ὀνόματος τοῦ οὐοίου τοσαῦτα ἐτελέσθησαν ἐγκλήματα κατὰ τὸ χρονικόν τούτο ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους διάστημα, ὑπῆρξεν ὅλως ξένος καὶ ἀμέτοχος πρὸς τὰς συζητήσεις τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως, ἥτις κατὰ τύπους μόνον τὸν ἐξεπροσώπει. Ἡ ὀλιγαρχία, ἐν τῇ διανομῇ τῶν λαφύρων τῆς ἐξουσίας, εἶνε ἡ προκαλέσασα τὴν καταχθόνιον καὶ ἀντεθνικὴν συζήτησιν. Ἡ ζήτησις μεγάλη,

η προσφορά ελαχίστη. Έπρεπε να καταστώσιν εκποδών απαιτηταί τινες· και εγένετο η εφεύρεσις αύτη. Οι Έλληνες διηρέθησαν εις αυτόχθονας και ετεροόχθονας!»

Νεοκλής Καζάζης, *Ο Κοινοβουλευτισμός εν Ελλάδι*
(Πολιτική Ψυχολογία), Αθήνα 1910, σσ. 14-15.

2. Ο Ιωάννης Κωλέττης "καθορίζει" την Μεγάλη Ιδέα στην Εθνοσυνέλευση του 1844

«Ομολογουμένως κατάπληξιν επήνεγκεν ο λόγος αυτού! [δηλ. του Κωλέττη]. Επί μίαν και πλέον ώραν άπαντες οι πληρεξούσιοι διετέλεσαν υπό την δύναμιν της στωμυλίας, υπό το κράτος αγορευσεως πατριωτικής, υπό γόητρον φωνής αντηχούσης μέχρι εγκάτων καρδιάς:

"Έν τω πνεύματι του όρκου τούτου και της Μεγάλης ταύτης Ιδέας είδον πάντοτε τους πληρεξουσίουσ του Έθνους να συνέρχωνται διά να αποφασίσωσιν ουχί πλέον περί της τύχης της Ελλάδος άλλ' ολοκλήρου του Ελληνικού Έθνους. Πόσον επεθύμουν να ήσαν παρόντες σημερον οι Γερμανοί, οι Ζαΐμηδες, οι Κολοκοτρώνηδες, οι των άλλοτε εθνικών συνελεύσεωσ πληρεξούσιοι και αυτοί οι δραξάμενοι τα όπλα έτι επί τω γενικώ τούτω σκοπώ διά να συνομολογήσωσι μετ' εμού πόσον εμακρύνθημεν της μεγάλης εκείνης και ευρυτάτης πατρίδος ιδέας, την οποίαν εις αυτό του Ρήγα το τραγουδι είδομεν κατά πρώτον εκπεφρασμένην».

Επαμ. Κυριακίδης, *Ιστορία του Συγχρόνου Ελληνισμού*, τ. Α', Αθήνα 1893, σ. 494.

3. Μεγάλη Ιδέα και Αλυτρωτισμός

«Το τρίτο χαρακτηριστικό στοιχείο της κυβερνήσεωσ του Κωλέττη ήταν η προβολή της "Μεγάλης Ιδέας" του ελληνικού έθνους, της "αποστολής" που είχε η Ελλάς να λυτρώσει όλους τους αλύτρωτους Έλληνες στο πλαίσιο μιας μεγάλης και ισχυρής ελληνικής αυτοκρατορίας, καθώς και της καλλιέργειας της εντυπώσεωσ ότι η κυβέρνηση εθεωρούσε την πραγματοποίηση αυτού του οράματος πρωταρχικό της μέλημα και ιερό καθήκον. Καπετάνιοι της Ρούμελης και της βορείου Ελλάδος, προσκεκίμενοι στον Κωλέττη, διενεργούσαν επιδρομές στις τουρκοκρατούμενες τότε ακόμη Θεσσαλία και Ήπειρο, στις οποίες χρησιμοποιούσαν εθελοντές κάθε προελεύσεωσ, μεταξύ των οποίων και πολλούς ληστές, προσκεκίμενους στους καπετάνιους. Οι επιδρομές αυτές, τις οποίες ο αλυτρωτικός Τύπος επρόβαλλε ως συνέχεια του Αγώνος της Ανεξαρτησίας, εξασφάλιζαν α') την περιοδική "εξαγωγή" του προβλήματος της ληστείας στην όμορη χώρα και την ανακούφιση της Στερεας από τα δεινά της μεγάλης αυτής μάστιγας της υπαίθρου, β') την ικανοποίηση των προσκεκίμενων στους κωλεττικούς καπετάνιους ληστών και άλλων εθελοντών εκτός της ελληνικής επικράτειας και εις βάρος της όμορης επκράτειας και γ) τήν εντύπωση ότι η κυβέρνηση προωθούσε με σθένος τη Μεγάλη Ιδέα. Από τις άμεσες συνέπειες αυτής της πολιτικής ήσαν αφενός η έξαρση του προβλήματος της ληστείας και αφετέρου η σύνδεση των ληστών με τον αλυτρωτισμό και η "αποδοχή" τους ως τμήματος του αλυτρωτικού στρατού του έθνους. Σύμπτωμα ενός σοβαρότερου προβλήματος, παρά συνέπεια αυτής της πολιτικής -το οποίο όμως έφερε στην επιφάνεια η πολιτική του αλυτρωτισμού-, ήταν η προφανής αυτοεξαπάτηση του έθνους και της ηγεσίας του και η αποδοχή αυτής της αυτοεξαπατήσεωσ. Ήταν αυτή η πρώτη σοβαρή άσκηση του έθνους και της ηγεσίας του στην φνγή από την πραγματικότητα με την αποδοχή ενός υποκατάστατου εθνικής αναπτύξεωσ».

Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος, *Ιστορία της Ελλάδος από το 1800*, τ. Α'. Το Έθνος, η Πολιτεία και η Κοινωνία των Ελλήνων, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 2000, σσ. 140-141.

4. Η κατάσταση στην Ελλάδα κατά την περίοδο της Αντιβασιλείας του Όθωνα (1833-1835)

«Όταν λοιπόν στις 25 Ιανουαρίον / 6 Φεβρουαρίον 1833 φθάνει ο Όθων στην Ελλάδα, συνοδευόμενος από τα τρία μέλη της αντιβασιλείας, τον Artmansperg, τον Maurer και τον Heideck, βρίσκει τη χώρα σε πλήρη αναρχία. [...] η οικονομική κατάσταση ήταν από κάθε άποψη αξιοθρήνητη. Αλλά και γενικά η ταμειακή κατάσταση του κράτους ήταν χαώδης. Έπρεπε να πληρωθούν οι καθυστερημένοι από το 1827 μισθοί των υπαλλήλων, που ως το τέλος του 1832 υπολογίζονταν σε 23.437.413 φοίνικες. Έπρεπε ν' αποζημιωθούν τα ναυτικά ησιά Ύδρα,

Σπέτσες και Ψαρά, για να κινηθεί το εμπόριο. Οι αποζημιώσεις αυτές υπολογίζονταν σε 5 εκατομ. φρ <άγκα>. Επίσης έπρεπε να εξοφληθούν οι αποζημιώσεις των αγωνιστών, που τις είχε αναγνωρίσει η συνέλευση της Τροιζήνας και που ανέβαιναν σε 9.300.000 φρ. Επίσης έπρεπε να καταβληθούν στην Τουρκία αποζημίωση 13.333.333 φρ. για την παραχώρηση της επαρχίας Λαμίας στα όρια του νέου ελληνικού κράτους. Επίσης έπρεπε να εξοφληθούν και μερικές άλλες μικροπιστώσεις. Εκτός από όλες αυτές τις απαιτήσεις, το ελληνικό κράτος έπρεπε ευθύς μετά την εγκατάσταση της αντιβασιλείας ν' αντιμετωπίζει τις τακτικές δαπάνες της κρατικής μηχανής, της πληρωμής των τόκων του δανείου των 60 εκατ., που υπολογίζονταν σε 3.351.950 φρ., και της υπηρεσίας του χρεωλυσίου που υπολογίζονταν σε 670.390 φρ.

Απόστολος Ε. Βακαλόπουλος, *Νέα Ελληνική Ιστορία, 1204-1985*, σσ. 210-211.

5. Το Σύνταγμα του 1844 και η συνταγματική πορεία της Ευρώπης

«Καθιερώνοντας έτσι ουσιαστικά την κ α θ ο λ ι κ ή και -με μία σειρά άλλων διατάξεων - την άμεση ψηφοφορία για την ανάδειξη της Βουλής, η Εθνοσυνέλευση της 3ης Σεπτεμβρίου πρωτοπορούσε, σε σχέση με τα ισχύοντα στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες της εποχής.

Πιο συγκεκριμένα, την ίδια εποχή, ένας μόνο στους 12 Βρετανούς πολίτες είχε δικαίωμα ψήφου, ενώ στη Γαλλία, χάρη στους περιορισμούς της τιμηματικής ψήφου, μόνο 170.000 πολίτες ψήφισαν σε συνολικό πληθυσμό 32 εκατομμυρίων κατοίκων. Η καθολική ψηφοφορία - του άρρενος βεβαίως πληθυσμού - στη μεν Γαλλία καθιερώθηκε σε μόνιμη βάση μετά το 1875, στο Βέλγιο το 1893, στη Νορβηγία το 1898, στην Αυστρία το 1907, στη Σουηδία το 1909 στην Ιταλία το 1912 και στην Αγγλία, την κοιτίδα του κοινοβουλευτισμού, μόνο μετά τον Α' Παγκόσμιο πόλεμο».

Ν. Αλιβιζάτος, *Εισαγωγή στην ελληνική συνταγματική Ιστορία*, Αθήνα 1981, σ. 66.

6. Η ληστοκρατία στην Ελλάδα

α. Οι Έλληνες ληστές

«Ο Ληστής.

Η ληστεία της Κατερίνης επανέφερεν επί του τάπητος το αιώνιον ελληνικόν ζήτημα, την ληστείαν. Και μαζί με τα διάφορα σχόλια δεν παραλείπεται και η εκπομπή απειλών και παχυτάτων λόγων. Κανένας όμως δεν ανεξήτησε την αλήθειαν, μίαν αλήθειαν, η οποία είναι ελληνική και ιστορική διά την Ελλάδα. Κανείς δεν εξεκαθάρισε τα πράγματα. Κάθε χώρα έχει και από εν διακριτικόν, και η Ελλάς την ληστείαν. Δεν ημπορεί να υπάρξη Ελλάς δίχως ληστές, δίχως κλαρί, δίχως βασιλείαν του βουνού. Η Ελληνική ληστεία, ζυμωμένη με τα ιερώτερα εθνικά κατορθώματα, δεν είναι δυνατόν να τερματίση την παράδοσιν. Και ο Μπαμπάνης, ο Γιαγκούλας και οι λοιποί βασιλείς των ορέων κρατούν με αυταπάρην την Ελληνικήν παράδοσιν [...]

Καθ' ην εποχήν, μέσα εις την πνιγηράν κίνησιν των πόλεων και εις τα πλακόστρωτα των χρηματαγορών των οι διάφοροι υλισταί κατακλύβουν τον κόσμον και ασωτεύουν εις τα καμπαρέ, σάς ερωτώ, πώς να μην είνε ευχαριστότεροι και συμπαθητικότεροι οι λησταί των ορέων, οι οποίοι ληστεύουν αλλά δεν κλέβουν, ληστεύουν αλλά δεν ασωτεύουν, ληστεύουν διά να παντρέψουν τα ορφανά;

Ιδού το διακριτικόν της Ελληνικής ληστείας. Εγκλείει μέσα εις τα έργα της μίαν σειράν φιλανθρωπικών και ιπποτικών παραστάσεων. Και εναντίον μιάς τοιαύτης παλληκαριάς, μα τον Θεόν, θεωρώ εγκληματικόν και ανθεθνικόν και ανθελληνικόν το έργον του κ. Κονδύλη, της κινητοποιήσεως δηλαδή όλων των δυνάμεων κατά των βασιλέων του βουνού. Έννοια σας όμως, και ο θεός του Ολύμπου σώζει τους πιστούς του. ΣΩΦΡΟΝΙΟΣ».

Εφημερίς των Βαλκανίων, φ. 27-2-1925, στο Θεόδ. Α. Νημάς, "Η ληστοκρατία στη Βορειοδυτική Θεσσαλία από την απελευθέρωσή της (1881) έως το 1930 περίπου", *Τρικαλινά*, 20 (2000), σ. 188.

β. Η ληστεία ως έκφραση αντιπαράθεσης

«Ωστόσο, ο σχεδόν θεομοθετημένη [...] τούτη έκφραση αντιπαράθεσης στην καθεστηκυία τάξη

και τις αγροτικές κοινωνίες που υποτάσσονται σ' αυτήν, δεν είναι μοναδικό φαινόμενο στη νεότερη ιστορία της Ελλάδας. Η σημαντική ανάπτυξη που γνωρίζει η ληστεία από τον καιρό της δημιουργίας του ελληνικού κράτους ως τις αρχές του αιώνα μας, δεν αποτελεί παρά τη συνέχιση της κλέφτικης και αρματολότητας παράδοσης, που, κι αυτή με τη σειρά της, πηγάζει από την παμπάλαιη παράδοση της ληστείας στα Βαλκάνια και τη Μ. Ασία.

Στάθης Δαμιανάκος, *Παράδοση ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός*.
Μτφρ. Γ. Σπανός, Αθήνα, Πλέθρον, 1987, σ. 75.

γ. Ληστεία και "Στρατιωτική Ζωή" ή "Κότα Πήτα"

"Ο στρατιώτης είναι πανταχού άνθρωπος μεταβατικός· σήμερα η υπηρεσία τον καλεί εις πόλιν, αύριον η ανάγκη τον στέλλει εις πλοίον, ή και εις την κορυφήν βουνού. [...] Επομένως θα απομακρυνθή από τον στρατώνα όπου έχει την κλίνην του, και θα στερηθή την ευκολίαν του συσσιτίου, το οποίον τον τρέφει όλην την ήμέραν με μόνον δεκαέξ λεπτά.

Η μεταβατική υπηρεσία του ανθρώπου αυτού εμπορεί να είναι και μιας ημέρας, εμπορεί όμως να διαρκέση και τρεις και εξ μήνας· αλλά και μιας αν είναι ημέρας, η συντήρησις του στρατιώτου αποβαίνει προβληματική εις τοιαύτην περιότασιν. Η Κυβέρνησις της Ελλάδος χορηγεί εις τον στρατιώτην δι' εκάστην ήμέραν μεταβατικής υπηρεσίας δεκατέσσαρα λεπτά ως επιμίσθιον. Τα δεκατέσσαρα αυτά προστιθέμενα εις τα άλλα δεκαέξ του συσσιτίου, κάμνουν τριάκοντα· και όλα αυτά τα τριάκοντα αμφιβάλλω αν αρκούν εις Κινέζον, και όχι εις Ευρωπαίον, να ζήση μίαν ήμέραν. Ως εκ τούτου εις την Ελλάδα, καθώς και εις πολλά άλλα Κράτη, ο μεταβατικός στρατιώτης ευρίσκειται φορτωμένος εις την ράχην του πολίτου. Ο πολίτης, κατά νόμον σιωπηλόν και παρόλογον, άγραφον όμως, είναι ηναγκασμένος να τω παραχωρήση στέγην και τροφήν. Εις τας πόλεις, όπου σχεδόν πάντοτε υπάρχουν στρατώνες και στρατιώται άλλοι, το κακόν τούτο σπανίως έρχεται, αλλ' εις τα χωρία συμβαίνει συχνότατα, και μάλιστα εις την Ελλάδα, της οποίας τα βουνά και αι κοιλάδες δεν παύουν ακόμη να αιματώνται από τών ληστών τα κακουργήματα. Ο χωρικός λοιπόν, ο μάλλον φορολογούμενος, φορολογείται κατ' ανάγκην και από τον στρατιωτην ιδιαίτερος, διά την συντήρησιν του οποίου πληρώνει όμως εις την Κυβέρνησιν πολλούς άλλους φόρους.

Αν ο μεταβατικός στρατιώτης, ο εις την ράχην του πολίτου, ή μάλλον ειπείν του χωρικού, φορτωμένος, ήτον εις θέσιν να εννοήση την θέσιν του, η "κότα πήτα" δεν θα είχε την απαίσιον εκείνην σημασίαν, η οποία ανατριχιάζει τον χωρικόν. Δεν είναι δυστυχώς εις θέσιν να την εννοήση, διότι ούτε ανώτερος ποτέ του την απέδειξεν, ούτε νόμος τις του την εξήγησεν απ' εναντίας η συνήθεια τον έκαμε να θεωρή ως δικαίωμα του ό,τι βλέπει να εξακολουθώ γινόμενον χωρίς καμίαν φιλονεικίαν. Αφ' ου δε άπαξ εθεώρησε δικαίωμά του το να συντηρήται από τον πολίτην κατά την μεταβατικήν του υπηρεσίαν, επόμενον ήτο ότι το δικαίωμα αυτό ηθέλησε και να ασκήση όσον το δυνατόν με τρόπον συμφέροντα εις αυτόν. Ο στρατιώτης έγινε αιαιτητικός, ο χωρικός δεν ετόλμησε να αντισταθή, και τοιοιτοτρόπως άμα στρατιωτικόν απόσπασμα φθάση εις χωρίον, και άμα διανεμηθώσι τα καταλύματα, ο χωρικός, ο δεχόμενος ένα ή δύο στρατιώτας, ηξεύρει ότι η κότα του, την οποίαν αυτός ελνυείτο να φάγη, πρέπει να θυσιασθή, και πήτα πρέπει αμέσως να ετοιμασθή. Η συνήθεια, η τάξις, ο κανών, είναι αυτός. Αληθέστατον όμως είναι ότι και ο τοιούτος κανών έχει τας εξαιρέσεις του».

Η Στρατιωτική Ζωή εν Ελλάδι. Χειρόγραφον Έλληνος υπαξιωματικού.
Επιμέλεια Mario Vitti, Αθήνα, Ερμής, 1977, σσ. 111-112.

7. Η αντίδραση εναντίον του βασιλιά Όθωνα

«Από το 1861 το αντιπολιτευτικό ρεύμα καθημερινά μεγάλωνε· η κατάσταση δεν ήταν πλέον ερηκτική μόνον στην Αθήνα, αλλά και στις περισσότερες επαρχίες [...]. Στο μεταξύ στην Αθήνα μεγάλωνε η αντίδραση όχι μόνο της νεολαίας αλλά και πολλών αξιωματικών εναντίον του Όθωνος, τον οποίο κατηγορούσαν ότι παραβίαζε το Σύνταγμα, καθιερώνοντας σύστημα δεσποτικό, ότι δεν άφηνε να ιδρυθή εθνοφυλακή (δηλ. να μοιραστούν σε όλους τους πολίτες όπλα), και

ότι άφηγε εκκρεμές το ζήτημα του διαδόχου του θρόνου. Η κατάσταση εντάθηκε ακόμη περισσότερο το Μάιο <1861>, όταν έφθασε στην κυβέρνηση καταγγελία για ύπαρξη συνωμοσίας εναντίον του καθεστώτος [...]. Και ενώ η κατάσταση καθημερινά οξύνόταν, στις 6 Σεπτεμβρίου η πρωτεύουσα αναστατώθηκε από τη δολοφονική απόπειρα εναντίον της βασίλισσας Αμαλίας».

Εκδοτική Αθηνών, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΓ'. Νεώτερος Ελληνισμός από το 1833 ως το 1881*, Αθήνα 1977, σσ. 188-189.

8. Η Προκήρυξη του βασιλιά Γεωργίου Α΄ προς τον Ελληνικό Λαό (19 Οκτωβρίου 1863)

«Έλληνες,

Αναβαίνων του θρόνου, εφ' όν με εκάλεσε η ψήφος υμών, αισθάνομαι την ανάγκην, όπως απευθύνω υμίν λόγους τινάς. Ούτε δεξιότητα ούτε νουν δεδοκιμασμένον φέρω εις υμάς· προσόντα τοιαύτα ουδέ να προσδοκάτε εδύνασθε από της ηλικίας μου. Αλλ' όμως φέρω υμίν πεποίθησιν και αφοσίωσιν ειλικρινή, μετά βαθείας πίστεως εις την εν τω μέλλοντι ταυτότητα της τύχης εμού τε και υμών. Υπόσχομαι υμίν ν' αφιερώσω την ζωήν μου σύμπασαν υπέρ της εντυχίας υμών. Ου μόνον θέλω σεβασθή και τηρήσει τους Νόμους υμών και προπάντων το Σύνταγμα, τον ακρογωνιαίον λίθον του νέου ελληνικού πολιτεύματος, αλλά θέλω σεβασθή και θέλω ασκηθή, όπως αγαπώ τους θεομούς υμών, τα ήθη και την γλώσσαν υμών, παν ό,τι υμείς αυτοί λατρεύετε, ως ήδη αγαπώ υμάς αυτούς. Παρακαλέσω δε τους αρίστους και δεξιωτάτους των παρ' υμίν ανδρών, ίνα συνταχθώσι περί εμέ, χωρίς να εμβλέψωσιν εις προγενεστέρας πολιτικάς διαφοράς. Τη νοήμονι και πεφωτισμένη συναρωγή αυτών θέλω προσπαθήσει, όπως αναπτύξω τα παντοειδή αγαθά σπέρματα και τους υλικούς πόρους, ους παρέχει η ωραία πατρις υμών και εμού γενομένη εφ' εξής. Ο σκοπός της φιλοδοξίας μου έσεται ούτος, να καταστήσω την Ελλάδα, εφ' όσον απ' εμού εξήρτηται, πρότυπον βασιλείου εν τη Ανατολή. Ο Παντοδύναμος, ισχυρός εν τη ασθενεία αναδεικνύμενος, χειραγωγήσει με εν ταις προσπαθείαις μου· είτε μηδέποτε επιτρέψει, όπως λησμονήσω τας πανδήμους υποσχέσεις ας έδωκα σήμερα. Επί τούτοις ικετεύω τον Θεόν ημών, ίνα σκέπη ημάς υπό την αγίαν και σωτήριον σκέπην αυτού.

Γεώργιος».

Σπ. Β. Μαρκεζίνης, *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος, τ. Β΄. Η Συνταγματική Βασιλεία, 1863-1909*, Αθήνα, Πάπυρος, 1966, σσ. 13-14.

9. Το Ψήφισμα της Βουλής της Επτανήσου για την Ένωση με την Ελλάδα

«ΨΗΦΙΣΜΑ

Η ΒΟΥΛΗ ΤΗΣ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ

Εκλεχθείσα συνεπεία προσκλήσεως της Προστάτιδος Δυνάμεως και συνελθούσα όπως οριστικώς αποφανθή περί της Εθνικής αποκαταστάσεως του Ιονίου λαού· πιστώσ δε εκδηλούσα τον διάπυρον πόθον και την ανέκαθεν σταθεράν αυτού θέλησιν, και συμφώνως προς τας προσηγηθείσας ευχάς και διακηρύξεις των ελευθέρων Ιονίων Βουλών

ΨΗΦΙΖΕΙ

Αι Νήσοι Κέρκυρα, Κεφαλληνία, Ζάκυνθος, Λευκάς, Ιθάκη, Κύθηρα, Παξοί και τα εξαρτήματα αυτών ενούνται μετά του Βασιλείου της Ελλάδος, όπως εσαεί αποτελώσιν αναπόσπαστον αυτού μέρος εν μια και αδιαρρέτω πολιτεία υπό το Συνταγματικόν Σκήπτρον της Αυτού Μεγαλειότητος του Βασιλέως των Ελλήνων Γεωργίου Α΄, και των διαδόχων Αυτού.

Εγένετο εν τω Βουλευτηρίω. Κερκύρα τη κγ' Σεπτεμβρίου του Σωτηρίου Έτους αωξγ'».

Εκδοτική Αθηνών, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΓ' (1833-1881)*, Αθήνα 1977, σ. 233.

10. Το σύνταγμα του 1864

«Αξίζει να επισημάνουμε εδώ ότι το Σύνταγμα του 1864, με το οποίο εισάγεται η βασιλευμένη δημοκρατία αντί της ως τότε συνταγματικής μοναρχίας, έμεινε σχεδόν το ίδιο (αν εξαιρέσει

κανείς τις εποποιήσεις προσθήκες και μεταβολές κατά τις αναθεωρήσεις του 1911 και 1952) ως την 21 Απριλίου 1967. Στο νέο σύνταγμα, μολονότι είναι καταφανείς οι επιδράσεις του παλιότερου, είναι διάχυτη η πνοή του εκδημοκρατισμού του πολιτεύματος: όλες οι εξουσίες πηγάζουν από το έθνος· ο τίτλος "βασιλεύς της Ελλάδος" αντικαθίσταται με το "βασιλεύς των Ελλήνων", δηλαδή η "ελέω Θεού" μοναρχία του Όθωνα με την "ελέω έθνους" βασιλεία του Γεωργίου Α΄· ο βασιλεύς θεωρείται ανεύθυνος και απαραβίαστος εν αντιθέσει προς τους υπουργούς οι οποίοι είναι υπεύθυνοι· καθιερώνεται η καθολική ψηφοφορία, ενώ ακόμη στα περισσότερα άλλα ευρωπαϊκά κράτη το δικαίωμα ψήφου περιοριζόταν στους οικονομικά ισχυρότερους· θεσπίζεται η μονήρης και μόνη βουλή· αναγνωρίζονται και κατοχυρώνονται τα ατομικά δικαιώματα του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι. Τότε ακόμη για πρώτη φορά καθιερώνεται η ανεξαρτησία της δικαστικής εξουσίας και κατοχυρώνεται με την ισοβιότητα και μονιμότητα των δικαστών. Οι άλλοι δημόσιοι υπάλληλοι δεν συμπεριλαμβάνονται στην ανθρωπιστική αυτή διάταξη, αλλά εξακολουθούν να παύονται με την ανάληψη της εξουσίας από άλλο πολιτικό κόμμα και αντικαθίστανται από τους οπαδούς του.

Το σύνταγμα όμως του 1864 δεν καθιέρωσε ρητώς το κοινοβουλευτικό πολίτευμα. Αυτό άρχισε να εφαρμόζεται μετά την 11 Αυγούστου 1875, οπότε ο Γεώργιος Α΄ στον λόγο του θρόνου -κατ' επιδράση του πρωθυπουργού του Χαρ. Τρικούπη- βεβαίωσε ότι το δικαίωμα σχηματισμού κυβερνήσεως θα είχαν εκείνοι οι πολιτικοί άνδρες που θα είχαν "την δεδηλωμένη προς αυτούς εμπιστοσύνην της πλειοψηφίας των αντιπροσώπων του έθνους».

Απόστολος Ε. Βακαλόπουλος, *Νέα Ελληνική Ιστορία*, 1204-1985, σσ. 261-262.

11. Τα κόμματα κατά την πρώτη περίοδο της βασιλείας του Γεωργίου Α΄

11α. «Όταν ο βασιλιάς Γεώργιος των Ελλήνων έφθασε στην Ελλάδα, διαπίστωσε ότι είχε να αντιμετωπίσει τέσσερα κύρια κόμματα. Του ενός αρχηγός ήταν ο Βούλγαρης, ο ηγέτης της εξέγερσης του 1862. Ένα δεύτερο κόμμα είχε επικεφαλής τον Αλέξανδρο Κουμουνδούρο, δικηγόρο από τη Μάνη, άνθρωπο με εξαιρετική ευφυΐα, που όταν είχε περάσει από το υπουργείο Οικονομικών στην πρώτη κυβέρνηση Βούλγαρη είχε κάνει κατάχρηση της ρουσφετολογίας εννοώντας τους προστατευμένους του. Το τρίτο κόμμα είχε ηγέτη τον Θρασύβουλο Ζαΐμη από τα Καλάβρυτα, γιο του ορμητικού ήρωα της Επανάστασης. Ο Ζαΐμης όμως ο ίδιος ήταν ένας συνεσταλμένος πολιτικός που εννοούσε την τήρηση μετριοπαθούς πολιτικής τόσο στα εσωτερικά όσο και στα εξωτερικά ζητήματα. Το τέταρτο κόμμα είχε αρχηγό τον Επαμεινώνδα Δεληγεώργη, δικηγόρο και βουλευτή από το Μεσολόγγι, που διακρινόταν για τη ρητορική του δεινότητα και είχε υποστηρικτές ανάμεσα στους νέους αξιωματικούς και τους φοιτητές που είχαν επηρεαστεί από τις δυτικές φιλελεύθερες ιδέες.

Τα τέσσερα αυτά κόμματα, συνασπισμοί προσωποπαγών ομάδων, συνέχιζαν τις παραδόσεις των παλαιών πελατειών και δεν κατάφεραν να γίνουν κόμματα με αρχές. Μεγαλύτερη σπουδαιότητα από το κομματικό πρόγραμμα είχε να κατέχει κανείς την εξουσία πριν από τις εκλογές και έτσι, κάνοντας χρήση της ρουσφετολογίας από τους κυβερνητικούς θώκους, να εξασφαλίζει κάποια πλειοψηφία στις κάλπες. Πραγματικά όλα τα κόμματα, και οι ομάδες που τα αποτελούσαν, συναγωνίζονταν ποιος θα έχει την τιμή να πετύχει στόχους για τους οποίους όλοι τους γενικά συμφωνούσαν. Στα θέματα της εσωτερικής πολιτικής σπαράσσονταν χωρίς τελειωμό για ασήμαντα θέματα.

Στα ζητήματα της εθνικής πολιτικής όλοι τους ήταν οπαδοί της Μεγάλης Ιδέας, αλλά βίαιες φιλονικίες επικρατούσαν σχετικά με το δρόμο και τη χρονική στιγμή της υλοποίησής της. Μερικοί εννοούσαν μία προσωπική πολιτική φιλίας απέναντι στην Τουρκία. Επιδίωκαν επίσης να διατηρηθούν και να αναπτυχθούν οι εθνικοί πλουτοπαραγωγικοί πόροι και να αναζητηθεί, προς το παρόν τουλάχιστον, η διεύρυνση των συνόρων της Ελλάδας με διπλωματικά μέσα. Άλλοι πάλι, επιδιώκοντας καθένas με τον τρόπο του γοηγορότερα αποτελέσματα, ενθάρρυναν τις μυστικές εταιρείες και τα ανατρεπτικά κινήματα κατά τον τουρκικού ζυγού. Αυτή ήταν η πολιτική που υποστήριζε ο Κουμουνδούρος, όπως και οι Βούλγαρης και Δεληγεώργης κατά

καιρούς. Όλοι νόμιζαν ότι η απόκτηση των Ιονίων νήσων θα άνοιγε μία νέα εποχή εδαφικών προσαρτήσεων και ο καθένας πίστευε ολόψυχα με τον δικό του τρόπο ότι η κατάσταση στην Ευρώπη εξελισσόταν ευνοϊκά για την Ελλάδα».

D. Dakin, *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, Αθήνα 1989, σσ.154-155.

11β. «Ειδικότερα, η μεγαλύτερη πολιτική σύγκρουση στις τρεις πρώτες δεκαετίες της μεταπελευθερωτικής περιόδου γινόταν ανάμεσα στις συγκεντρωτικές προσπάθειες της μοναρχίας και τις κεντρόφυγες τάσεις των διαφόρων ντόπιων ολιγαρχιών, που προσπαθούσαν να διατηρήσουν το είδος της αυτονομίας που απολάμβαναν στα χρόνια της επανάστασης, τότε που κυριολεκτικά δεν υπήρχε κεντρική κυβέρνηση. Απ' αυτή τη σκοπιά οι "δημοκρατικές επαναστάσεις" του 1844 και του 1862, που περιόρισαν τις εξουσίες του στέμματος και ενίσχυσαν τα πολιτικά κόμματα, δεν μπορούν να θεωρηθούν λαϊκές νίκες. Ήταν απλά και μόνο προσπάθειες των ντόπιων ολιγαρχιών να υπονομεύσουν τις απολυταρχικές τάσεις της βαβαρικής μοναρχίας. Όπως και στη σύγκρουση στέμματος-αριστοκρατίας στην Ευρώπη του *Ancient Regime*, οι έλληνες κοτσαμπάσσηδες, όταν πια συνειδητοποίησαν πώς η κρατική επέκταση ήταν αναπόφευκτη, προσπάθησαν ν' αντισταθμίσουν την απώλεια της τοπικής τους αυτονομίας ελέγχοντας το κράτος από μέσα».

N. Μουζέλης, *Νεοελληνική Κοινωνία. Όψεις υπανάπτυξης*, Αθήνα, Εξάντας, 1978, σσ. 36-37.

11γ. «Τα ονόματα των κομμάτων που λειτούργησαν στην περίοδο του Όθωνα δείχνουν έτσι μια απόλυτη ασυνάφεια προς τις κοινωνικές και ιδεολογικές διαφοροποιήσεις μέσα στη χώρα: το Αγγλικό Κόμμα, το Γαλλικό, το Ρωσικό. Αυτό ήταν πολύ φυσικό για όσον καιρό τα κόμματα μάχονταν το μονάρχη για την εξουσία και ο λαός δεν ψήφισε. Κυρίαρχος θεσμικός παράγοντας κι ανώτατο κέντρο πολιτικών αποφάσεων, το στέμμα είχε γεννηθεί από την ομοφωνία των ξένων προστατών. Η διάλυση αυτής της ομοφωνίας θα μπορούσε να σκορπίσει και τη δύναμη του στέμματος. Τα κόμματα ήταν λοιπόν αναγκασμένα να πολεμούν τον Όθωνα παίρνοντας θέση ανάλογα με τις διαμάχες ανάμεσα στους τρεις προστάτες, αληθινές ή φανταστικές, εμφανείς ή λανθάνουσες.

Τα κόμματα απέκτησαν σταδιακά ένα μερίδιο ουσιαστικής πολιτικής δύναμης με τη μεταβολή του καθεστώτος πρώτα σε συνταγματική μοναρχία υπό τον Όθωνα το 1843, ύστερα σε κοινοβουλευτική δημοκρατία υπό τον Γεώργιο Α' το 1864. Από εκεί κι έπειτα η θεσμοθετημένη κυριαρχία δεν κρυβόταν πια κάτω από το στέμμα, είχε μοιραστεί στα χέρια του λαού. Η πολιτική δύναμη δεν βρισκόταν πια μόνο στους διαδρόμους των πρεσβειών και στ' Ανάκτορα: ένα σημαντικό μέρος της ήταν διαθέσιμο μαζί με τις κοινοβουλευτικές και κυβερνητικές θέσεις που ήταν και το πραγματικό αντικείμενο του εκλογικού παζαριού. Ποιό όμως θα ήταν τώρα το νόμισμα στο παζάρι; Τα ονόματα των προστατών δε σήμαιναν πια μια πολιτική τοποθέτηση και μπορούσαν να εγκαταλειφθούν. Τα κόμματα όμως δεν αισθάνθηκαν ή δεν είχαν την ανάγκη για ονόματα με κάποιο κοινωνικοπολιτικό νόημα: μισό σχεδόν αιώνα αργότερα εξακολουθούσαν να διακρίνονται με τα επίθετα των αρχηγών τους».

Γ. Δερτιλής, *Κοινωνικός Μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση 1880- 1909*, Αθήνα 1977, σσ. 126-127.

12. Αντιδυναστικές διεργασίες - Καθιέρωση κοινοβουλευτισμού

«Δεν πρέπει να οδηγηθούμε σε μία υποτίμηση των βαθύτερων διεργασιών που άρχισαν να συντελούνται στο δημόσιο βίο της χώρας μας μετά το 1864. Και εννοούμε, κατά κύριο λόγο, τον επικεντρισμό της πολιτικής ζωής γύρω από τις εκλογικές αναμετρήσεις, που είχε ως συνέπεια να προσδοθεί στο πολίτευμα μια χαρακτηριστική ελαστικότητα που απέτρεπε τις καθολικές συρράξεις και τις συνακόλουθες κάθετες διχοτομήσεις του κοινωνικού σώματος. Γιατί, σε τελευταία ανάλυση, παρά τις όποιες αδιαμφισβήτητες απόπειρες επηρεασμού του εκλογικού

αποτελέσματος με τη βία, με απειλές ή με καλπονοθεύσεις, οι εκλογές αποτέλεσαν τον κανόνα του παιχνιδιού και, με την περιοδική διεξαγωγή τους, λειτούργησαν πάντοτε ως ασφαλιστική δικλείδα για την αποτροπή γενικευμένων συρράξεων».

N. Αλβιζάτος, *Εισαγωγή στην ελληνική συνταγματική Ιστορία*, Αθήνα 1981, σ. 87.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ :

Στην ενότητα αυτή παρουσιάζεται η πρώτη πενηκονταετία του ελεύθερου βίου της χώρας. Επειδή η περίοδος αυτή συμπεριλαμβάνει πολλά σημαντικά εθνικά και πολιτικά θέματα, θα πρέπει να οργανωθεί η διδασκαλία της έτσι ώστε να γίνουν κατανοητά στους μαθητές: α) η πολιτική του αλυτρωτισμού (πολύ χρήσιμο εν προκειμένω το παράθεμα από το έργο του John Petropoulos, όπου εκτίθενται οι διαφορετικές οπτικές, τις οποίες επισημαίνει και η αφήγηση του βιβλίου, ενώ και η γνωστή αγόρευση του Κωλέττη στο ΒΚ ως ιστορική απαρχή του όρου "Μεγάλη Ιδέα" θα ήταν καλό να δοθεί στους μαθητές), β) οι συνθήκες δημιουργίας και δραστηριοποίησης των πρώτων ελληνικών πολιτικών κομμάτων (υπάρχει πλούσιο πρόσθετο υλικό στο ΒΚ), γ) η Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου και τα δύο συντάγματα, του 1844 και του 1864 και δ) η καθιέρωση του κοινοβουλευτισμού στη χώρα (η συμβολή του Χαρ. Τρικούπη και η καταλυτική σημασία του άρθρου του με τον τίτλο "Τις πταίει" πρέπει οπωσδήποτε να τονιστούν ιδιαίτερω. Τέλος, αν και τα κυριότερα εθνικά γεγονότα της πενηκονταετίας δίνονται μόνον σε πίνακα (άρα δεν αποτελούν μέρος της κυρίως αφήγησης και της εξεταστέας ύλης), θα πρέπει οπωσδήποτε να γίνει αναφορά σ' αυτά και να συζητηθεί η ενημερωτική λεζάντα που υπάρχει στον πίνακα για το Ολοκαύτωμα του Αρκαδίου, καθώς και το πρόσθετο παράθεμα με το Ψήφισμα της Βουλής της Επτανήσου για την Ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα.

5. Το Ανατολικό Ζήτημα και ο Κριμαϊκός Πόλεμος

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- 1) Να κατανοήσουν τη σημασία του όρου "Ανατολικό Ζήτημα" και να γνωρίσουν τον ανταγωνισμό των ευρωπαϊκών δυνάμεων σε σχέση με την παρακμή της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.
- 2) Να γνωρίσουν τα αίτια και τις συνέπειες του Κριμαϊκού Πολέμου για την Ευρώπη, τα Βαλκάνια και την Ελλάδα.
- 3) Να κατανοήσουν τις πολιτικές και πολιτειακές εξελίξεις στην Ελλάδα σε συσχετισμό με την πολιτική των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων.
- 4) Να γνωρίσουν την κατάσταση στα Βαλκάνια και τις ελληνοβαλκανικές σχέσεις από την Ελληνική Επανάσταση ως το 1870.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ: Διαρθρώνεται σε πέντε υποενότητες (α. Το "Ανατολικό Ζήτημα" ως ιστορικός όρος, β. Το Ανατολικό Ζήτημα κατά τον 18ο και τον 19ο αιώνα. γ. Το ζήτημα των Στενών, δ. Ο Κριμαϊκός Πόλεμος, ε. Η Συνθήκη ειρήνης των Παρισίων).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:

α. Το "Ανατολικό Ζήτημα" ως ιστορικός όρος.

- Ανατολικό Ζήτημα: το διεθνές πρόβλημα πληρώσεως του κενού στα Βαλκάνια και την Εγγύς Ανατολή μετά την βαθμιαία συρρίκνωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.
- Για την ελληνική ιστορία αφετηρία του Α. Ζ. η ίδρυση της "Επτανήσου Πολιτείας", πρώτου αυτόνομου Ελληνικού κράτους (1800), και τέρμα η Συνθήκη της Λωζάννης (1923).
- Αρχή παρακμής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (17ος αι.): τερατισμός οθωμανικών κατακτήσεων και προβλήματα στην οικονομία και τη διοίκηση.
- Κατάκτηση Κρήτης (1669) από Οθωμανούς Τούρκους, η τελευταία μεγάλη επιτυχία τους.

- Αποτυχία και δεύτερης πολιορκίας Βιέννης (1683) τέλος νικών σε βάρος Ευρωπαίων.
- Μετά τους Αψβούργους και νέος μεγάλος αντίπαλος Οθωμανών Τούρκων, οι Ρώσοι.

β. Το Ανατολικό Ζήτημα κατά τον 18ο και τον 19ο αιώνα.

- Σχέδια για εκδίωξη Τούρκων από Ευρώπη και διανομή κηρσεών τους.
- Προτοβουλία κινήσεων: Αυστρία και Ρωσία.
- Κατάληψη Επτανήσων από Γάλλους (1797) και εκστρατεία Μ. Ναπολέοντα στην Αίγυπτο (1798) δίνουν νέα τροπή: έντονος ανταγωνισμός Μεγάλων Δυνάμεων.
- 1804. Εξέγερση Σέρβων ⇒ αγώνας ανεξαρτησίας ⇒ αφητηρία παλιγγενεσίας Σέρβων.
- Σύνδεση από Ρωσία Σερβικού Ζητήματος με το Ελληνικό.
- Συνθήκη ειρήνης Αδριανουπόλεως (1829) - Λήξη Ρωσοτουρκικού πολέμου (1828-1829). Πύλη αναγνωρίζει αυτονομία Σερβίας (1830).
- 1830. Η Ελλάδα εξασφαλίζει την ανεξαρτησία της.
- Αγώνας Ελληνικής Ανεξαρτησίας: ιδιαίτερο στάδιο Ανατολικού Ζητήματος.

γ. Το ζήτημα των Στενών.

- Σπουδαίο επιμέρους ζήτημα Ανατολικού Ζητήματος ήταν αυτό των Στενών.
- Διέλευση ρωσικού στόλου από Στενά ανησυχούσε Αγγλους.
- Κίνδυνος καταλήψεως Στενών από Ρωσία ανέβαλε διαμελισμό Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.
- Όξυση Α.Ζ. λόγω διαμάχης Μεχμέτ Αλή πασά Αιγύπτου με Σουλτάνο (1831).
- Νίκη Ιμπραήμ πασά στη Συρία επί των σουλτανικών στρατευμάτων (1831) - Εισβολή στη Μικρά Ασία και νικηφόρα προέλαση - Απειλή και ίδιας Κωνσταντινούπολης.
- Συνθήκη Χουνκιάρ Ισκελεσί (8 Ιουλίου 1841): Ρωσία προστάτις Σουλτάνου με στόλο της. Αντάλλαγμα μετατροπή Ευξείνου Πόντου σε κλειστή και ασφαλή θάλασσα της Ρωσίας - αναγνώριση στη Ρωσία σιωπηρώς του δικαιώματος εξόδου πολεμικών σκαφών της στο Αιγαίο.
- Επέμβαση Βρετανίας - Ανάληψη (από κοινού με άλλες δυνάμεις) προστασίας Πύλης - Ανατροπή ευνοϊκού υπέρ Ρωσίας καθεστώτος για διάπλοο Στενών.

δ. Ο Κριμαϊκός Πόλεμος και η στάση της Ελλάδας.

- 1850. Νέα παρέμβαση Ρωσίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.
- Αφορμή έριδα Ορθοδόξων και Καθολικών μοναχών για κατοχή ιερών προσκυνημάτων Αγίων Τόπων.
- Πιέσεις από τσάρο Νικόλαο Α΄ στον σουλτάνο υπέρ Ορθοδόξων και Γάλλου αυτοκράτορα Ναπολέοντος Γ΄ υπέρ Καθολικών οδηγούν σε πόλεμο:
 - ⇒ Μάιος 1853. Ρωσικά στρατεύματα περνούν τον Προύθο και εισβάλλουν στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, χωρίς κήρυξη πολέμου εναντίον Πύλης.
 - ⇒ Βρετανία και Γαλλία συμπράττουν με Σουλτάνο.
 - ⇒ Αποτέλεσμα: γενίκευση πολέμου (άνοιξη 1854) - Κριμαϊκός Πόλεμος (Κριμαία).
 - ⇒ Ουδετερότητα Αυστρίας.
 - ⇒ Εκκλήσεις Ρώσων προς Ορθοδόξους λαούς Οθωμανικής Αυτοκρατορίας για σύμπραξη με Ρώσους προς εκδίωξη Οθωμανών από Ευρώπη.
 - ⇒ Απήχηση στους Ορθοδόξους - Επαναστατικές ζυμώσεις.
- Ελλάδα. Κοινή γνώμη υπέρ Ρωσίας - Εξεγέρσεις σε Θεσσαλία, Ήπειρο και Χαλκιδική:
 - ⇒ Βασιλιάς Όθων με εξαναγκασμό από Βρετανία και Γαλλία (κατάληψη Πειραιά) αποπέμπει φιλορωσική κυβέρνηση Ελλάδος, διορίζει φιλοδυτική και ανακαλεί Έλληνες αξιωματικούς επικεφαλής ανταρτών σε Θεσσαλία, Ήπειρο και Μακεδονία.
 - ⇒ Βρετανία και Γαλλία καταλαμβάνουν Πειραιά και ασκούν πίεση στην Ελλάδα.
 - ⇒ Εξεγέρσεις στα αλύτρωτα εδάφη καταρρέουν, αντάρτες επανακάμπτουν στην Ελλάδα
 - ⇒ Έλληνες εξεγερθεϊσών περιοχών υποφέρουν από Αλβανούς ατάκτους.
 - ⇒ Σχέσεις Ελλάδος με Τουρκία επιδεινώνονται, διακοπή διπλωματικών σχέσεων έως Μάιο 1855.

ε. Η Συνθήκη ειρήνης των Παρισίων (1856).

- Διπλωματική απομόνωση Ρωσίας.
- Τερματισμός Κριμαϊκού Πολέμου (Ιαν. 1856).
- Υπογραφή Συνθήκης Ειρήνης Παρισίων (30 Μαρ. 1856):
 - ⇒ Εύξεινος Πόντος ουδέτερη θάλασσα, εκβολές Δουνάβειως ξανά στην Τουρκία.
 - ⇒ Επιβεβαίωση αυτονομίας Παραδουνάβιων Ηγεμονιών υπό προστασία Μεγάλων Δυνάμεων.
- Ο Σουλτάνος εκδίδει (18 Φεβρουαρίου 1856) το "Χάτι Χουμαγιούν": υπόσχεση για πλήρη ισότητα υπηκόων του ανεξαρτήτως θρησκευύματος ή καταγωγής.
- Οι συνέπειες του Κριμαϊκού πολέμου.
 - 1) Ήττα και ταπείνωση Ρωσίας, φανέρωση αδυναμιών της.
 - 2) Επιβεβαίωση καιροσκοπικής και τυχοδιωκτικής πολιτικής Βρετανίας και προϊούσας παρακμής Αυστρίας.
 - 3) Στροφή Ρώσων προς Σλάβους Βαλκανίων - εγκατάλειψη ρόλου προστάτη όλων Ορθοδόξων.
 - 4) Αποδοχή Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη λέσχη Μεγάλων Δυνάμεων της Ευρώπης, υπό την προστασία της Βρετανίας.
 - 5) Ενοποίηση Ιταλίας, με προβολή Πεδεμοντίου στο προσκήνιο της Ευρώπης και εξασφάλιση εύνοιας Γαλλίας και Βρετανίας.
 - 6) Ενοποίηση Μολδαβίας και Βλαχίας (1859) ⇒ Ανεξαρτησία Ρουμανίας (1878), με την αποχώρηση της Ρωσίας από την περιοχή.
 - 7) Ταπείνωση Ελλάδος, η κυβέρνηση της οποίας στο εξής θα ήταν υποχρεωμένη να ακολουθεί, σε περίπτωση πολέμου στην ευρύτερη περιοχή, πολιτική φιλική προς τη μεγάλη δύναμη που ήλεγχε τις θαλάσσιες επικοινωνίες.

Πρόσθετο παράθεμα / πηγή

1. Οι σπουδαιότεροι όροι της συνθήκης των Παρισίων της 30ής Μαρτίου 1856

«1) Οι Δυνάμεις αναγνωρίζουν την ανεξαρτησία και την ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Συγχρόνως, λαμβάνουν γνώση του χάτι χουμαγιούν, που δημοσίευσε ο σουλτάνος στις 18 Φεβρουαρίου και παρείχε εγγυήσεις για τη θρησκευτική ισότητα όλων των υπηκόων του.

2) Προκηρύσσεται η ουδετερότητα της Μαύρης θάλασσας, πράγμα που συνεπάγεται ότι καμία παράκτια χώρα, όπως η Ρωσία και η Τουρκία, δεν έχουν το δικαίωμα να διατηρούν πολεμικά πλοία ή ναυστάθμους. Η θάλασσα αυτή οφείλει να είναι ανοιχτή στα εμπορικά πλοία όλων των κρατών, αλλά κλειστή σε όλα τα πολεμικά πλοία.

3) Η νασιπλοΐα στο Δούναβη πρόκειται να είναι ελεύθερη κάτω από τον έλεγχο επιτροπής, στην οποία θα αντιπροσωπεύονται οι παρόχθιες χώρες.

4) Οι ηγεμονίες της Μολδαβίας και Βλαχίας γίνονται αυτόνομες κάτω από την επικυριαρχία του σουλτάνου. Επιπλέον η Ρωσία παραιτείται από το αποκλειστικό προτεκτοράτο της σε αυτές τις επαρχίες, που θα τεθούν στο εξής κάτω από τη συλλογική εγγύηση όλων των Δυνάμεων.

5) Ως προς τις εδαφικές ρυθμίσεις, η Ρωσία υποχρεώνεται να παραχωρήσει στη Μολδαβία και τη Νότιο Βεσσαραβία, πράγμα που έχει σαν συνέπεια να της στερήσει την πρόσβαση στο Δούναβη. Εξάλλου, η Σεβαστούπολη επιστρέφεται στη Ρωσία και το Καρς (που είχε καταληφθεί από τους Ρώσους) στην Τουρκία.

- Η συνθήκη των Παρισίων περιελάμβανε επίσης τη Σύμβαση των Στενών" του 1856, που ανανέωσε με ασήμαντες τροποποιήσεις τη σύμβαση του Λονδίνου του 1841.

- Τέλος, με χωριστή συνθήκη που υπογράφηκε στις 15 Απριλίου 1856, η Μ. Βρετανία, η Γαλλία και η Αυστρία συμφωνούν να θεωρήσουν αιτία πολέμου κάθε προσβολή στην ανεξαρτησία και

την ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας».

Ιωάν. Δ. Δημάκης, *Ιστορία του Ανατολικού Ζητήματος 1683-1923*,
Πανεπιστημιακές παραδόσεις, Πανεπιστήμιον Αθηνών,
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας / Τομέας Ιστορίας, Αθήνα, χχ. σσ. 200-201.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ:

Στην ενότητα αυτή θα πρέπει να επισημανθούν ιδιαίτερος η σημασία του Κρμαϊκού Πολέμου για την ευρωπαϊκή, την οθωμανική και την ελληνική ιστορία (τόσο ως προς την εξέλιξη των εθνικών ζητημάτων και ως προς την επίδραση στην ελληνική πολιτική ζωή, όσο και ως προς τη θέση της Ελλάδας στο διεθνές πλαίσιο). Για τις επιπτώσεις του πολέμου στην ελληνική ιστορία είναι χρήσιμα τα παραθέματα του ΒΜ, ενώ για τις αντίστοιχες στην ευρωπαϊκή και την οθωμανική τα πρόσθετα παραθέματα του ΒΚ.

6. Η Βιομηχανική Επανάσταση

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- 1) Να αναζητήσουν τις οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές συνέπειες της μεγάλης βιομηχανικής ανάπτυξης.
- 2) Να κατανοήσουν την ανάπτυξη του εργατικού και συνδικαλιστικού κινήματος και την εκδήλωση του γυναικείου κινήματος, καθώς και τις πολιτικές τους προεκτάσεις.
- 3) Να επισημάνουν τα αίτια και τα μέσα άσκησης της αποικιοκρατικής επεκτατικής πολιτικής των μεγάλων ευρωπαϊκών κρατών.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ: Διαρθρώνεται σε τρεις υποενότητες (α. Από την προβιομηχανική στη βιομηχανική εποχή, β. Η Βιομηχανική Επανάσταση στην Αγγλία, γ. Η εξάπλωση της Βιομηχανικής Επανάστασης στην Ευρώπη και στις ΗΠΑ).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:

α. Από την προβιομηχανική στη βιομηχανική εποχή.

- Οικονομία Ευρώπης (αρχές 19ου αι.) κατά βάση προβιομηχανική.
- Περισσότεροι Ευρωπαίοι ήταν αγρότες.
- Περισσότερα προϊόντα δευτερογενούς τομέα παραγωγής παράγονται σε μικρά εργαστήρια ή στα σπίτια των τεχνιτών.
- Περισσότερα οικιστικά σύνολα μικρά, τόποι ανταλλαγής καρπών γης και προϊόντων βιοτεχνίας, όταν δεν ήταν διοικητικά κέντρα.
- Διάσπαρτες ορισμένες παραγωγικές μονάδες, γνωστές ως βιομηχανικές. Οι περισσότερες στην Αγγλία και λιγότερες στην ηπειρωτική Ευρώπη.
- Αφετηρία ενός νέου παραγωγικού συστήματος, του εργοστασιακού.
Τρία βασικά γνωρίσματα νέου συστήματος (χαρακτηριστικά Βιομηχανικής Επανάστασης):
 - 1) υποκατάσταση ανθρώπου από μηχανή
 - 2) αντικατάσταση παραδοσιακών πηγών ενέργειας (υδατόπτωση, αιολική ενέργεια κ. ά.) από νέες, ιδιαίτερα τον γαιάνθρακα
 - 3) χρήση νέων και άφθονων πρώτων υλών, ιδιαίτερα ανόργανων.
- Βιομηχανική Επανάσταση = ιστορικό φαινόμενο που πρωτοεκδηλώθηκε στην Αγγλία.
- Εφευρέσεις και τεχνολογικά επιτεύγματα (Αγγλία κ.α.) συνέβαλαν στην ανεξέλεγκτη αύξηση της παραγωγικότητας και του κατά κεφαλήν εισοδήματος του ανθρώπου.
- Τεράστια οικονομική ανάπτυξη, σε συνδυασμό με ανάπτυξη επιστημών και τεχνολογίας, προκαλεί πρόσθετες επενδυτικές ανάγκες, δημιουργεί πλεονασμα προς επένδυση και προϋποθέσεις για νέους ρυθμούς παραγωγής και ανάπτυξης.

- Εξουδετέρωση παραγόντων που ήλεγχαν την αύξηση του πληθυσμού.
- Αλλαγές και διαφοροποιήσεις στον συσχετισμό δυνάμεως μεταξύ βιομηχανικών ευρωπαϊκών χωρών αφενός και μεταξύ Ευρώπης ως συνόλου και υπολοίπου κόσμου αφετέρου, καθώς και στις σχέσεις των διαφόρων κοινωνικών τάξεων σε κάθε χώρα.

β. Η Βιομηχανική Επανάσταση στην Αγγλία.

- Στην Αγγλία υπήρχαν οι κατάλληλες συνθήκες, ήτοι:
 - 1) Στα τέλη 18ου αι. αδυναμία ικανοποίησης της αγοράς με βαμβακερά υφάσματα.
 - 2) Τεχνολογικές δυνατότητες μεγάλης αυξήσεως παραγωγής κλωστής και υφασμάτων.
 - 3) Εφεύρεση μηχανικής ανέμης (της "κλώστριας Τζένης"), άλλων εφευρέσεων και τεχνολογικών εφαρμογών τους στην παραγωγή, με αποκορύφωμα την ατμομηχανή.
 - 4) Υπήρχαν τα απαραίτητα κεφάλαια προς επένδυση (από Εμπορική Επανάσταση).
 - 5) Υπήρχε διαθέσιμο εργατικό δυναμικό από άνεργους αγρότες.
 - 6) Διέθετε ελεγχόμενες πηγές πρώτων υλών και αγορές βιομηχανικών προϊόντων της.
 - 7) Διέθετε τον απαραίτητο εμπορικό στόλο για ασφαλή μεταφορά των προϊόντων της.
 - 8) Διέθετε ανεπτυγμένο σύστημα πλωτής και οδικής συγκοινωνίας.
 - 9) Διέθετε μεγάλες ποσότητες εξορυξίμου γαιάνθρακα.
 - 10) Ανεξέλεγκτη παραγωγή προϊόντων λόγω παρακμής μεσαιωνικών συντεχνιών.
 - 11) Απρόσκοπτη λειτουργία αγοράς χάρις στο αναπτυγμένο πιστωτικό σύστημα και νομοθεσία.
 - 12) Εκβιομηχάνιση δευτερογενούς τομέα παραγωγής από ιδιωτικό τομέα, σε καθεστώς ακώλυτης λειτουργίας της αγοράς.

γ. Η εξάπλωση της Βιομηχανικής Επανάστασης στην Ευρώπη και στις ΗΠΑ.

- Οικονομικό άλμα Αγγλίας υποχρεώνει και άλλες ευρωπαϊκές χώρες να στραφούν προς ίδια αναπτυξιακή κατεύθυνση.
- Τα αγγλικά βιομηχανικά προϊόντα απειλούσαν με ολοσχερή καταστροφή τις παλαιές βιοτεχνίες των ηπειρωτικών χωρών της Ευρώπης.
- Εκβιομηχάνιση παραγωγής στην ηπειρωτική Ευρώπη, όπως και στον υπόλοιπο κόσμο, καθυστέρησε λόγω απουσίας παραγόντων και συνθηκών Αγγλίας.
- Την εκβιομηχάνιση στην Ευρώπη ανέλαβαν και προώθησαν οι κυβερνήσεις με παρεμβάσεις που δεν επέτρεπαν την ελεύθερη λειτουργία της αγοράς.
- Εκβιομηχάνιση με καθυστέρηση στις χώρες της Ευρώπης (Βέλγιο, Γαλλία, Γερμανία και βόρεια Ιταλία). Μαζί με Αγγλία και ΗΠΑ αποτέλεσαν τον βιομηχανικό πυρήνα του κόσμου.
- Βιομηχανικές χώρες Ευρώπης και ΗΠΑ αποτελούν τον 19ο αι. το κέντρο ενός παγκοσμίου οικονομικού συστήματος.
- Χρυσή εποχή εξειδίκευσεως και ανταλλαγής σε παγκόσμια κλίμακα.
- Σύστημα μοναδικό, αλλά και ευαίσθητο και εύθραυστο, το οποίο βασιζόταν:
 - 1) στη συνεχή αύξηση του πληθυσμού της Ευρώπης (αύξηση κατά 50% μεταξύ 1850 και 1900, από 266 εκ. σε 400 εκ.),
 - 2) στην ελεύθερη μετανάστευση ανθρωπίνου δυναμικού και κεφαλαίων έξω από Ευρώπη,
 - 3) στην εκλεκτική ανάπτυξη της βιομηχανίας σε ορισμένες περιοχές του κόσμου,
 - 4) στην ανάπτυξη των συγκοινωνιών και των επικοινωνιών,
 - 5) στην ανάπτυξη του ασφαλιστικού και τραπεζικού συστήματος, και
 - 6) στην αύξηση του διεθνούς εμπορίου.
- Προϋποθέσεις για ομαλή λειτουργία του ευρωπαϊκού παγκοσμίου συστήματος ήταν η ειρήνη, η ελευθερία του διεθνούς εμπορίου και η οικονομική ηγεμονία των χωρών που αποτελούσαν τον πυρήνα του στον υπόλοιπο κόσμο.
- Ο χρυσός αποτελούσε το βάθος του συστήματος.
- Όλο το οικονομικό σύστημα κατέρρευσε με την έκρηξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου (1914).

δ. Οι κοινωνικές συνέπειες.

- Οι τεχνολογικές αλλαγές:
 - ⇒ Προκαλούν οικονομικές και κοινωνικές μετατοπίσεις και αναστατώσεις.
 - ⇒ Βλάπτουν συμφέροντα ορισμένων κοινωνικών ομάδων και ευνοούν συμφέροντα άλλων.
- Η ραγδαία εκβιομηχάνιση Ευρώπης δημιούργησε:
 - ⇒ Βιομηχανικές μεγαλουπόλεις, όπου συνέρρεαν ακτήμονες από ύπαιθρο για εργασία.
 - ⇒ Νέα κοινωνική τάξη (εργατική) ⇒ αντιεικείμενο εκμεταλλεύσεως από βιομηχάνους.
 - ⇒ Η μεγαλοαστική τάξη (με οικονομική ισχύ) αποκτά και πολιτική επιρροή.
 - ⇒ Σκληρές συνθήκες εργαζομένων ⇒ διανοούμενοι διατυπώνουν σοσιαλιστικές θεωρίες.
 - ⇒ Εμφάνιση συνδικαλισμού και γυναικείου κινήματος.
- Κάρολος Μαρξ (1818-1883). Μεγάλος ριζοσπάστης στοχαστής: Στο "Κομμουνιστικό Μανιφέστο" (1847) προεβύει ανατροπή κοινωνικού καθεστώτος από εργάτες, την πιο προοδευτική τάξη, προορισμένη να ανατρέψει τον καπιταλισμό και να επιτύχει την κοινωνική επανάσταση και την κομμουνιστική αταξική κοινωνία.
- Αντίθετα ο Βρετανός σοσιαλιστής Ρόμπερτ Όουεν (1771-1858) υποστηρίζει αραστή συνεργασία μεταξύ εργοδοτών και εργατών.

Πρόσθετα παραθέματα /πηγές

1. Η βιομηχανική επανάσταση

«Στον δέκατο ένατο αιώνα, η βιομηχανία πέρασε από δυο φάσεις, που το διαχωριστικό τους σημείο πέφτει γύρω στο έτος 1870. Καθεμιά τους είχε την ξεχωριστή της τεχνολογία και τις ξεχωριστές της οργανωτικές μορφές και ιδανικά. Η πρώτη φάση τριγύριζε πολύ φανερά την Μεγάλη Βρετανία· η δεύτερη ήταν περισσότερο διαχυμένη, με τις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Γερμανία, άλλα ειδικώς την τελευταία, σε ρόλους πρωτοπόρων και προτύπων.

Η ΠΡΩΤΗ (ΒΡΕΤΑΝΙΚΗ) ΦΑΣΗ. Η τεχνική πλευρά της πρώτης φάσης του νεώτερου βιομηχανικού συστήματος μπορεί να συνοψιστή με δυο λέξεις: Κάρβουνο και σίδηρο. Το στυλ αυτό τεχνολογίας βρήκε πλήρη έκφραση γύρω στα μέσα του αιώνα, όταν είχαν τεθή σε λειτουργία σιδηρόδρομοι, κλωστήρια, και εκατοντάδες άλλες νέες ή βελτιωμένες μηχανές και επινοήσεις. Η Μεγάλη Έκθεση του 1851 στο Λονδίνο παρουσίαζε και συμβόλιζε επιτυχημένα τον τεχνολογικό μετασχηματισμό, που εκείνο τον καιρό, απέδιδε τους καρπούς του στη Βρετανία.

Η χρήση άνθρακα και σιδήρου για βιομηχανικούς όσο και οικιακούς σκοπούς, δεν ήταν καρπός του δέκατου ένατου αιώνα για την Αγγλία. Ο Tomas Newcomen είχε χρησιμοποιήσει το 1712 άνθρακα για να κινήσει μια μηχανή· και τρεις χιλιάδες χρόνια τώρα το σίδηρο ήταν βασικό υλικό για την κατασκευή εργαλείων. Η καινοτομία στη Βρετανία του δέκατου ένατου αιώνα κρυβόταν στην κλίμακα χρήσεων των δύο αυτών βασικών υλών. Καθώς η ισχύς του ατμού έβρισκε αναρριθμητους τρόπους εφαρμογής σε σιδηρά μηχανήματα, οι μεταβολές στην κλίμακα γίνονταν μεταβολές σε είδος. Ξύλινοι αργαλειοί και ανέμες, που σκορπισμένοι σ' αγροτικές καλύβες ελιτοουργούσαν με την ανθρώπινη μνική ισχύ είχαν μικρή ομοιότητα με τις χιλιάδες τ' αδράχτια και τις δεκάδες τους ατμοκίνητους αργαλειούς που συγκεντρώνονταν σ' ένα από τα πρώτα Βικτωριανά βαμβακοκλωστήρια· και η φτήνεια, η τυποποίηση, και πάνω απ' όλα η ποσότητα των προϊόντων ξεπερνούσαν κατά πολύ, ως προς αυτές τις ιδιότητες, εκείνα που μπορούσαν να παραχθούν από το χέρι. Αλλαγές, το ίδιο σχεδόν ριζικές, σε άλλες παραδοσιακές τέχνες σαν τη μεταλλουργία και την τυπογραφία, και η δημιουργία νέων κλάδων σαν τη μηχανολογία και τη σιδηροδρομική τέχνη, ώθησαν τη νέα τεχνολογία βαθιά μες στο οικοδόμημα της Βρετανικής κοινωνίας ως το 1850.

Ως εκείνο τον καιρό, μερικά πνεύματα με φαντασία [...] είχαν αρχίσει να ξεχωρίζουν αγνά τη δυνατότητα για μια μελλοντική οικονομία αφθονίας, μιαν οικονομία στην οποία η σε μαζική κλίμακα εφαρμογή της μη ζωικής ισχύος στις βιομηχανικές διαδικασίες θα έβαζε τέρατα στην

ανθρώπινη ένδεια. Η άποψη, όμως, της πλειοψηφίας δεν έπαψε να κρίνει ότι η φτώχεια είναι ανεξίτηλη και ότι την όποια αύξηση σε αγαθά θ' απορροφούσε γοργά η αύξηση σε αριθμούς. Ασφαλώς ο πληθυσμός αυξήθηκε θεαματικά στη Βρετανία του δέκατου ένατου αιώνα, και μέσα στα είκοσι χρόνια από το 1801 ως το 1821 ανέβηκε κατά 34%. Για τον αιώνα συνολικά ο βρετανικός πληθυσμός έφτασε από 10 εκατομμύρια το 1801, σε 37 εκατομμύρια το 1901.

Από τη σκοπιά της τρέχουσας δεκαετίας του αιώνα μας, οι βιομηχανικοί μετασχηματισμοί που άρχισαν στην Αγγλία πριν δυο περίπου εκατονταετίες, και έφτασαν πραγματικά μαζικές αναλογίες έναν αιώνα μόνο και κάτι πριν από τον καιρό μας, μοιάζει σαν να συνθέτουν μια μετάλλαξη στην οικονομική και κοινωνική ζωή της ανθρωπότητας, ανάλογη σε μέγεθος με τη Νεολιθική μετάβαση από την αρπαγή στη γεωργία και την κτηνοτροφία. Στους Νεολιθικούς χρόνους, οι τεχνικές μέθοδοι των γεωργών που σκοπούσαν στην αναδιάρθρωση του φυσικού περιβάλλοντος, διέδυναν σημαντικά τις πηγές διατροφής και ισχύος, στήριξαν μια ριζική πληθυσμιακή αύξηση, και κατέστησαν δυνατή τη συγκέντρωση μεγάλων συγκριτικά πληθυσμών σε πόλεις, όπου η επαγγελματική ειδίκευση μπορούσε να καλλιεργήσει τις τέχνες και τη λεπτή υφή μιας πολιτισμένης ζωής. Σ' όλη τη διάρκεια της πραγματικής ιστορίας (ως και τις μέρες μας ακόμα), η πλειονότητα των ανθρώπων έχει πορευθεί τη ζωή της μέσα σ' ένα πλαίσιο, καθιερωμένο από την καθημερινή και ετήσια ρουτίνα της γεωργικής καλλιέργειας, υποκείμενο στις ιδιοτροπίες και τις συμφορές που πηγάζουν από τον καιρό, τον πόλεμο, ή τον λοιμό, και διαμορφωμένο από την ολοφάνερη σχέση ανάμεσα στην εσοδεία και την τραχιά δουλειά στα χωράφια. [...]

Παρ' όλ' αυτά, η παραδοχή αυτή ήταν εύλογη ως το 1870 περίπου, όταν η βιομηχανική ηγεσία στον κόσμο άρχισε να μετατοπίζεται από τη Βρετανία στη Γερμανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Ο Άνταμ Σμιθ (έτος θανάτου 1790) και όμοιοι μ' αυτόν σκεπτόμενοι φιλόσοφοι, ανέπτυξαν ένα επεξεργασμένο και εντυπωσιακό σώμα οικονομικής θεωρίας, που έδειχνε ότι η ορθολογική άσκηση της ελεύθερης ατομικής κρίσης σε θέματα αγοράς και πώλησης θα οδηγούσε στη μεγίστη ικανοποίηση των ανθρώπινων αναγκών. Επειδή οι Βρετανικοί θεσμοί φαινόταν να παρέχουν ασυνήθιστες προοπτικές σε μια τέτοια ακριβώς ατομική επιδίωξη του ιδιωτικού συμφέροντος, το συμπέρασμα, φανερό όπως έμοιαζε, ήταν ότι η σπάνια βιομηχανική πρόοδος της Βρετανίας απέρρεε άμεσα από τον ορθολογισμό των Βρετανικών νόμων, που απέφευγαν ν' ανακατεύονται με την ελευθερία των ατόμων στην αγορά. Η φιλοσοφία αυτή του *laissez faire* έγινε θεμελιώδες άρθρο της φιλελεύθερης πίστης στα μέσα του δέκατου ένατου αιώνα, και σε πολλές Ευρωπαϊκές χώρες έδωσε ένα σύνθημα συναγεμού για κείνους που χτυπούσαν τα νομικά και άλλα εμπόδια στην ανάπτυξη του βιομηχανικού συστήματος στις περιοχές τους.

Αλλά ακόμα και στον δέκατο ένατο αιώνα, τα γεγονότα είχαν αλλοιώς. Η τεχνολογία προέτρεξε πολύ των φιλελευθέρων θεσμών, και βρήκε στέγη σε κοινωνίες με πολύ διαφορετική δομή. Το πιο χτυπητό παράδειγμα αυτού του φαινομένου αποτελεί η εκβιομηχάνιση της Ιαπωνίας· αλλά και στους κόλπους ακόμα του Δυτικού κόσμου, η άνοδος της βιομηχανίας, στη Γερμανία μετά το 1870, και στη Ρωσία δυο ή τρεις δεκαετίες αργότερα, έφερε ολόκληρη την πανοπλία της σύγχρονης βιομηχανικής τεχνολογίας σε κοινωνίες, όπου η φιλελεύθερη παράδοση ήταν αδύναμη ή πολιτικά αμελητέα. Κι όμως, η βιομηχανία άνησε κάτω από τη φροντίδα κυβερνήσεων και οργανισμού υπαλλήλων, που το ποντάρισμά τους στην επιτυχία της επιχείρησης, όταν μετριέται με τον πήχυ του προσωπικού πλουτισμού μέσ' από τη συμμετοχή στα κέρδη, ήταν συχνά ασήμαντο ή τελείως ανύπαρκτο.

Ένας δεύτερος λόγος που έχασε η Βρετανία τη βιομηχανική ηγεσία, ήταν η έλλειψη κάθε προμελετημένου και συστηματικού δεσμού ανάμεσα στη θεωρητική επιστήμη και την τεχνολογική εφεύρεση. Καμιά φορά, βέβαια, όταν προέκυπταν ιδιαίτερες δυσκολίες, οι βιομήχανοι ζητούσαν τα φώτα θεωρητικών επιστημόνων. Έτσι, ιδιοκτήτες ορυχείων, ανέθεσαν το 1815 στον Sir Humphry να σχεδιάσει μια λυχνία ασφαλείας για χρήση στα ανθρακωρυχεία· και ένας καθηγητής της φυσικής φιλοσοφίας, ο Charles Wheatstone, έγινε συνεταιρός στην πρώτη

Βρετανική τηλεγραφική εταιρεία (1837), επειδή οι επιχειρηματίες χρειαζόνταν στους αρχικούς των πειραματισμούς τις γνώσεις του γύρω από τον ηλεκτρομαγνητισμό. Στην επόμενη γενιά, ο Λόρδος Kelvin, καθηγητής στη Γλασκώβη, έλυσε ορισμένες δυσκολίες που εμπόδιζαν τη μετάδοση υπερωκεάνειων τηλεγραφικών μηνυμάτων, και σχεδίασε ακόμα μια πυξίδα που θα μπορούσε να δονέψει πάνω στα καινούργια από σίδερο πλοία που κατασκευάζονταν στα ναυπηγεία της Γλασκώβης. Αλλά παρόμοιες αντιμετώπισεις επιστημονικής θεωρίας και τεχνολογικής πρακτικής παρέμεναν τυχαίες: τις πιο πολλές φορές, τις προκαλούσε μια ώρα ανάγκης, για ν' ακολουθηθεί, με κοινή συναίνεση, χωρισμός τη στιγμή που ένα ιδιαίτερο πρόβλημα είχε βρει τη λύση του. [...]

Η ΔΕΥΤΕΡΗ (ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΚΑΙ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ) ΦΑΣΗ (ως το 1917). Η τεχνολογία της δεύτερης φάσης του νεότερου βιομηχανικού συστήματος αγκάλιαζε μιαν ευρύτερη ποικιλία υλών και αξιοποιούσε νέες πηγές και μορφές ενέργειας· μα τα πρωτεία του άνθρακα και του σιδήρου δεν είχαν πραγματικά διαραραχθεί στην πριν από τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο περίοδο. Η ποικιλία που είναι συνυφασμένη με την άνοδο των βιομηχανιών ηλεκτρισμού, χημικών προϊόντων, πετρελαίου και ελαφρών μετάλλων, και τα παράγωγα προϊόντα τους όπως αυτοκίνητα, ραδιόφωνα, αεροπλάνα, και συνθετικά υφάσματα, μόλις είχε αρχίσει τότε να εκδηλώνεται. Παρ' όλα αυτά, ο άνθρακας και ο σίδηρος, οι δυο βασιλιάδες της παλαιότερης τεχνολογίας του δέκατου ένατου αιώνα, άρχισαν ήδη να μετασχηματίζονται σημαντικά. [...]

Η κοινωνική οργάνωση και τα ιδανικά που βρισκόταν στα θεμέλια της βιομηχανικής οργάνωσης των Ηνωμένων Πολιτειών πριν από τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, παρουσίαζαν στενή συγγένεια μ' εκείνα της Αγγλίας. Οι Ηνωμένες Πολιτείες συμμερίζονταν, ή διέθεταν σε εξογκωμένη μορφή, τις περισσότερες από τις ιδιομορφίες της Βρετανικής κοινωνίας: ήταν ακόμα πιο απομονωτικές, εμπιστεύονταν σε δημόσιους αξιωματούχους το ελάχιστο των οικονομικών και κοινωνικών λειτουργιών, και στερούνταν, τουλάχιστον στο βορρά, μια ξεκάθαρη διαφοροποίηση ανάμεσα σε κοινωνικές τάξεις. Καιρό πριν την Αμερικανική Επανάσταση, χρηματικοί υπολογισμοί και οι πανουργίες της αγοράς είχαν απλώσει βαθιές ρίζες στην κοινωνία της Νέας Αγγλίας και των Μεσοατλαντικών πολιτειών και η επινοητικότητα των Γιάνκηδων στον τομέα των μηχανικών εφευρέσεων, ήταν εφάμιλλη μ' οποιαδήποτε άλλη στον κόσμο. Σε μια τέτοια κοινότητα, το νεότερο βιομηχανικό σύστημα έπιασε εύκολα ρίζα, ιδιαίτερα όταν οι σιδηρόδρομοι και η ποταμοπλοία κατέστησαν προσιτά τα πλούσια αποθέματα σιδήρου και άνθρακα της Πενσυλβάνιας και άλλων μεσόγειων περιοχών. Οι τεράστιες φυσικές πηγές των Ηνωμένων Πολιτειών, και ο συγκριτικά αραιός μα γοργά αναπτυσσόμενος πληθυσμός, ήταν υπεύθυνοι παράγοντες για το γεγονός ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες διατήρησαν ως και μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο μιαν ατμόσφαιρα ανθηρής οικονομικής δραστηριότητας, όμοια σε πολλά σημεία μ' εκείνη που επικρατούσε στους βιομηχανικούς κύκλους στην Αγγλία ανάμεσα στο 1790 και το 1850. Επιπλέον, τα ατομιστικά ιδανικά και η ανταγωνιστική πρακτική των Αμερικανών βιομηχάνων, ήταν κομμένα από το ίδιο τόπι του υφάσματος που είχε καλύψει τις χοντροκοπιές της πρωίμης Βικτωριανής βιομηχανίας μ' έναν πέπλο δημόσιας ευπρέπειας. Οι σταδιοδρομίες μηχανικών και επιχειρηματιών όπως ο Θωμάς Έντισον (έτος θανάτου 1931) και ο Χένρυ Φορντ (έτος θανάτου 1947) ανακεφαλαίωναν τα επιτεύγματα ατόμων όπως ο Richard Arkwright (έτος θανάτου 1792) και ο Τζαίμης Βαττ (έτος θανάτου 1819), σε πιο μεγάλη, όμως, οικονομική κλίμακα, καθώς ταίριαζε στις ευρύτερες διαστάσεις του Αμερικανικού τοπίου και της εσωτερικής αγοράς.

William H. McNeill, *Ιστορία της Ανθρώπινης Κοινωνίας*.
Μτφρ. Κ. Ραμπαβίλας, Αθήνα, Καραβίας, 1969, σσ. 804-811.

2. Η συμμετοχή των Αυστριακών γυναικών στα εργατικά συνδικάτα

Μέλη

Έτος	Σύνολο	Γυναίκες	Ποσοστό
1902	135.178	5.868	4,3
1903	154.665	9.619	6,1
1904	189.121	13.055	6,9
1905	323.099	28.402	8,8
1906	448.270	42.190	9,4
1914	240.681	30.260	12,6
1915	177.113	25.689	14,5
1916	166.937	28.148	16,9
1917	311.068	79.002	25,0
1918	412.910	105.866	25,6

Ernest Borneman (επιμ.), *Der Neanderberg. Beiträge zur Emanzipationsgeschichte des 19. und 20. Jahrhunderts* [= Το Νεάντερμπεργκ. Συμβολές στην ιστορία της γυναικείας χειραφέτησης τον 19ο και τον 20ό αι.], Φραγκφούρτη κ.ά. 1983, σ. 136. Μτφρ. από τα γερμανικά Αγαθ. Αξέλης.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ:

Στην ενότητα αυτή συνιστούμε ιδιαίτερος την αξιοποίηση των παραθέματων, τόσο του ΒΜ, όσο και του ΒΚ, για να τονιστούν και οι κοινωνικές συνέπειες της Βιομηχανικής Επανάστασης.

7. Η κρίση της αυτοκρατορίας των Αψβούργων. Η ιταλική και η γερμανική ενοποίηση (1848-1871)

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- 1) Να αντιληφθούν τον αποφασιστικό ρόλο που διαδραμάτισε η δημιουργία δύο νέων εθνικών κρατών στην Ευρώπη, της Ιταλίας (1861) και της Γερμανίας (1871), για τις περαιτέρω εξελίξεις.
- 2) Να κατανοήσουν τη λειτουργία της "αρχής των εθνότητων".

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ: Διαρθρώνεται σε τέσσερις υποενότητες (α. Η Επανάσταση του 1848 στη Γαλλία και οι εξεγέρσεις στην υπόλοιπη Ευρώπη, β. Η Ιταλική Ενοποίηση, γ. Το Γερμανικό Ζήτημα, δ. Ο Γαλλοπρωσικός Πόλεμος).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:

α. Η Επανάσταση του 1848 στη Γαλλία και οι εξεγέρσεις στην υπόλοιπη Ευρώπη.

- Το 1848 ορόσημο στην ιστορία της Ευρώπης· δείχνει:
 - 1) Όρια φιλελευθερισμού και ριζοσπαστισμού,
 - 2) Προϊούσα παρακμή παλαιού καθεστώτος· το στήριζαν μόνο η Αυστρία και η Ρωσία.

- Η παρισινή επανάσταση εργατών και τεχνιτών (1848):
 - 1) Ανέτρεψε φιλελεύθερο καθεστώς Λουδοβίκου Φιλίππου,
 - 2) Ήρθε αντιμέτωπη με στρατό και νέο Βοναπάρτη, τον Λουδοβίκο Ναπολέοντα Γ΄,
 - 3) Έδωσε σύνθημα για εξεγέρσεις σε πολλές χώρες Ευρώπης (Αυστρία, γερμανικά κράτη).
- Η κατάσταση στην Αυστρία των Αψβούργων.
- Ουγγαρία. Ο Λάγιος Κοσούτ (1802-1894) ζητά σύνταγμα και καταδικάζει αψβουργική απολυταρχία (1848).
 - ⇒ Αναταραχή στην αυτοκρατορία, ιδίως στη Βιέννη. Ο Μέτερνιχ αποπέμπεται (1848).
 - ⇒ Αποπομπή Μέτερνιχ, αντί να κατευνάσει πνεύματα, ενθαρρύνει ηγέτες εθνικών κινημάτων αυτοκρατορίας να προβάλουν διεκδικήσεις τους.
 - ⇒ Μαγιάροι ανακηρύσσουν συνταγματικές μεταρρυθμίσεις = καθεστώς αυτονομίας.
- Οι Τσέχοι, με ηγέτη τον Φράνσις Πάλτσκνυ (1798-1876), κάνουν το ίδιο στη Βοημία.
- Πρώτοι τριγμοί στο στρατόπεδο των φιλελευθέρων.
- Έριδες μεταξύ Μαγυάρων, Τσέχων, Ρουμάνων, Κροατών και Σέρβων διευκολύνουν δυναμική επέμβαση Αυστριακών και καταστολή επαναστάσεων.
- Ο νέος αυτοκράτορας Φραγκίσκος Ιωσήφ (1848-1916) ανακαλεί (τέλος 1848) όλες τις παραχωρήσεις του Φερδινάνδου.

β. Η Ιταλική Ενοποίηση.

- Ιταλία ήταν, κατά τον Μέτερνιχ, μια "γεωγραφική έκφραση", κατακερματισμένη σε πλήθος κρατών.
- Την ιταλική ενοποίηση με επανάσταση κατά αυστριακής κυριαρχίας προωθούσαν:
 - 1) Οι φιλελεύθεροι στοχαστές και πατριώτες,
 - 2) Οι έμποροι και άλλοι εκπρόσωποι των Ιταλών αστών, που επιδίωκαν κατάργηση κρατικών συνόρων και δασμολογικών και άλλων νομικών φραγμών στην Ιταλία.
- 1848. Επανάσταση κατά αυστριακής κυριαρχίας, παρά αρχικές επιτυχίες, αποτυγχάνει.
- 1859. Νέα φάση αγώνα παλιγγενεσίας Ιταλών. Πρωτοστάτης το Βασίλειο του Πεδεμοντίου (βασιλιάς ο Βίκτωρ Εμμανουήλ Β΄, 1849-1878, κυβερνήτης ο Κ. Καβούρ, 1810-1861).
- Ο Καβούρ, ικανός φιλελεύθερος ηγέτης, οργάνωσε και εκσυγχρόνισε το Πεδεμόντιο: το κατέστησε πρωταγωνιστή ιταλικών πραγμάτων, σεβαστό σε φίλους και σε αντιπάλους.
- Άνοιξη 1859. Πεδεμόντιο με υποστήριξη Γαλλίας και Αγγλίας ηγείται αγώνα των Ιταλών: - Νικά Αυστρία: μεγάλες μάχες στο Σολφερίνο και τη Μαγέντα.
- Η πολύνεκρη μάχη του Σολφερίνου ώθησε τον Ελβετό ανθρωπιστή Ερρίκο Ντυνάν (1828-1910) να ιδρύσει τον Διεθνή Ερυθρό Σταυρό (1864).
- Νίκες Πεδεμοντίου ξεσηκώνουν και τον Νότο.
- Μάιος 1859. Ο Τζιουζέπε Γαριβάλδι (1807-1882), γενναίος αξιωματικός -επικίνδυνος τυχοδιώκτης κατά τον Καβούρ- αποβιβάζεται, με 1.000 "Ερυθροχίτωνες" οπαδούς του, στη Σικελία και αυτοανακηρύσσεται δικτάτορας του νησιού.
- Θέρος 1859. Γαριβάλδι καταλαμβάνει Νάπολη και σχεδιάζει να καταλάβει παπικά κράτη στο κέντρο, αλλά τον προλαβαίνει ο Καβούρ. Πρωτοβουλία κινήσεων στο Πεδεμόντιο.
- Οκτώβριος 1859. Νοτιοϊταλικά κράτη ζητούν με δημοψήφισμα ένωση με Πεδεμόντιο: ο Γαριβάλδι παραδίδει τις κατακτήσεις του.
- Φεβρ. 1860: Προσχωρούν στο Πεδεμόντιο: Πάρμα, Μοδένα, Τοσκάνη και Ρωμανία. Συνέρχεται στο Τορίνο, πρωτεύουσα Πεδεμοντίου, η πρώτη εθνοσυνέλευση ενωμένης Ιταλίας, η οποία ανακηρύσσει βασιλιά της χώρας τον Βίκτωρα Εμμανουήλ Β΄.
- Το 1866 διάδοχοι Καβούρ προσαρτούν τη Βενετία (συμμαχώντας με Πρωσία) και το 1871 τη Ρώμη.

γ. Το Γερμανικό Ζήτημα.

- Πρωσία (1848). Ο βασιλιάς Φρειδερίκος Γουλιέλμος Δ΄ (1840-1861) συγκαλεί Εθνοσυνέλευση και υπόσχεται σύνταγμα για να κατευνάσει τα πνεύματα.

- Σχεδιαζόταν για Γερμανία ομοσπονδιακή ένωση, με κληρονομικό ανώτατο άρχοντα και ισχυρό κοινοβούλιο.
- Αποτυχία ενοποιητικών προσπαθειών Γερμανών φιλελευθέρων.
- Σταδιακή αποτυχία φιλελευθέρης επανάστασης.
- Ανοιξη 1849. Ο Φρειδερίκος Γουλιέλμος στηρίζει ηγεμόνες άλλων γερμανικών κρατών με στρατό Πρωσίας.
- Γερμανική ενοποίηση ξεκινά από Πρωσία, το πιο σύγχρονο και ισχυρό γερμανικό κράτος.
- Στην Πρωσία έριδες μεταξύ δυναστείας Χοχεντσόλερν, γαιοκτητικής αριστοκρατίας Γιούγκερ που ήλεγχε τον στρατό και φιλελευθέρης αστικής τάξης που ήλεγχε το κοινοβούλιο.
- Νέος βασιλιάς της Πρωσίας Γουλιέλμος Α΄ (1861-1871) και αυτοκράτωρ Γερμανίας (1871-1888) επιδιώκει ενίσχυση του στρατού. Αντίθετο το κοινοβούλιο (αστική τάξη).
- Νέος καγκελάριος Όττο Βίσμαρκ (1815-1898) βγάζει τη χώρα από αδιέξοδο και κατευθύνει τύχες Πρωσίας και Γερμανίας (και Ευρώπης) επί τρεις σχεδόν δεκαετίες.
- Βίσμαρκ, αριστοκράτης και εχθρός Επανάστασης 1848:
 - 1) Προβαίνει σε μεταρρυθμίσεις, στον τομέα των κοινωνικών ασφαλίσεων, στην Πρωσία και τη Γερμανία.
 - 2) Ενώνει Γερμανία υπό σκήπτρο Πρωσίας αντιμετωπίζοντας με επιτυχία τρεις αντιπάλους: α) τους φιλελευθέρους της Πρωσίας, β) την Αυστρία και γ) τη Γαλλία.
 - 3) "Αφοπλίζει" φιλελευθέρους με σειρά μεταρρυθμίσεων κοινωνικού χαρακτήρα.
 - 4) Νικά κατά κράτος Αυστρία στο πεδίο της μάχης (1866), το ίδιο και τη Γαλλία (1870-71).
- Με Συνθήκη Πράγας (23 Αυγ. 1866) Αυστρία αποδέχεται αποκλεισμό της από γερμανικές υποθέσεις.
- 1867. Αυτοκρατορία Αψβούργων καθίσταται δυαδική μοναρχία.
- 1871. Βασιλιάς Γουλιέλμος ανακηρύσσεται αυτοκράτορας Γερμανίας στο Παρίσι.
- Συνθήκη ειρήνης Φραγκφούρτης (10 Μαΐου 1871): Η Γαλλία παραχωρεί στη Γερμανία την Αλσατία και τη Λωραίνη και καταβάλλει υψηλή πολεμική αποζημίωση.

δ. Ο Γαλλοπρωσικός Πόλεμος.

- Κήρυξη πολέμου από Γαλλία εναντίον Πρωσίας (19 Ιουλ. 1870). Αιτία: Διαδοχή ισπανικού θρόνου.
- Νοτιογερμανικά κράτη στο πλευρό της Πρωσίας.
- Μάχη Σεντάν, κοντά στα γαλλοβελγικά σύνορα (1 Σεπτ. 1870), ταπεινωτική ήττα Γαλλίας.
- Ο Ναπολέων υπογράφει συνθηκολόγηση στο Σεντάν (2 Σεπτ. 1870).
- 4 Σεπτ. 1870. Επανάσταση στο Παρίσι, προσωρινή κυβέρνηση, ανακήρυξη Γ΄ Γαλλικής Δημοκρατίας πάνω στα ερείπια της Β΄ Γαλλικής Αυτοκρατορίας.
- Το επαναστατημένο Παρίσι παραδίδεται στις 20 Ιαν. 1871 στους Πρώσους.
- Γουλιέλμος Πρωσίας ανακηρύσσεται αυτοκράτορας Γερμανίας (10 Ιαν.) στο Ανάκτορο των Βερσαλλιών.
- 26 Φεβρ. 1871. Υπογραφή προσωρινής συνθήκης ειρήνης μεταξύ των δύο χωρών.
- 10 Μαΐου 1871. Τελική Συνθήκη Ειρήνης της Φραγκφούρτης: η Γαλλία εκχωρεί στη Γερμανία την Αλσατία και τη Λωραίνη και καταβάλλει υψηλή πολεμική αποζημίωση.
- Οι εξελίξεις αυτές αποτελούν σταθμό μεγίστης σημασίας στην ιστορία της Ευρώπης.
- Περισσότεροι ανησυχούν για μέλλον Ευρώπης, άλλοι χαιρετούν ένωση γερμανικών κρατών υπό Πρωσία ως ευτυχές γεγονός.

1. Η θεατρική λογοκρισία στην Αψβουργική Μοναρχία (Αυστρία) κατά το πρώτο μισό του 19ου αι.

«Οι διατάξεις της λογοκρισίας, οι οποίες διατηρήθηκαν σε ισχύ έως το 1848 σχεδόν αναλλοίωτες, συνοψίστηκαν για πρώτη φορά το 1794 σε μια οδηγία από τον λογοκριτή Χέγκελιν. Οι επιθεωρητές της θεατρικής αστυνομίας με βάση αυτούς τους κανόνες έπρεπε να προσέχουν ώστε οι θεατρικές παραστάσεις, με τα αστυνομικά μέτρα, να γίνουν μια δημόσια ψυχαγωγία χωρίς κινδύνους για τον νου, την ψυχή, τα έθιμα και τη διάθεση του λαού... Τα έργα που είχαν κάποια μορφή πολιτικό περιεχόμενο, περνούσαν από πολύ αυστηρό έλεγχο και δεν έπαιρναν σχεδόν ποτέ την άδεια να παρουσιαστούν στη σκηνή, εκτός εάν υφίσταντο πρώτα άγριο ακρωτηριασμό. Διότι απαγορευόταν καθετί που μπορούσε να ξυπνήσει το αίσθημα της ελευθερίας, ή που ήταν γραμμένο με επαναστατικό πνεύμα ή τόνο. Ασφαλώς απαγορευόταν αυστηρά η αναφορά των λέξεων Διαφωτισμός, Ελευθερία και Ισότητα. Ακόμα και ιστορίες επαναστάσεων από περασμένους αιώνες δεν επιτρεπόταν να παρουσιαστούν στη σκηνή. Η μοναρχία δεν επιτρεπόταν να κατακρίνεται, ακόμη κι αν το θέμα αναφερόταν στα βάζια των αιώνων. Έπρεπε να αφαιρεθούν όλα τα σημεία που φέγγουν ή γελοιοποιούν κάποιο νόμο ή διάταγμα ή θεσμό της κρατικής διοίκησης, ή παρουσιάζουν πρίγκιπες, υπουργούς και δημοσίους υπαλλήλους με τρόπο που να ρίχνει μια απεχθή σκιά σε ολόκληρη την κοινωνική τάξη. Επίσης όλα τα σημεία που θα μπορούσαν να είναι σκανδαλιστικά ή προσβλητικά για μια δύναμη με την οποία η αυστριακή Αυλή διατηρεί φιλικές σχέσεις. Υπαινιμοί για σύγχρονα γεγονότα, υποθέσεις της κρατικής διοίκησης, φόρους, αυξήσεις τιμών και αντικείμενα που οδηγούν τον λαό σε δυσάρεστη και δύσθυμη κατάσταση, δεν επιτρέπεται να αναφέρονται.

Η διατήρηση των χρηστών ηθών ανήκε εξαρχής στα καθήκοντα της λογοκρισίας. [...] Οι θρασείες και φιλήθονοι εναγκαλισμοί ανδρών και γυναικών ηθοποιών πρέπει να αποβληθούν. Επίσης χρειάζεται προσοχή ώστε η ενδυμασία των γυναικών ηθοποιών να παραμένει πάντα στα όρια της αξιοπρέπειας, ακόμη κι αν η μόδα ξεπερνάει αυτά τα όρια».

Die Aera Metternich [= Η εποχή του Μέττερνιχ]. Βιέννη, Δημοτικό Μουσείο Βιέννης, 1984. σσ. 95-96. Μτφρ. από τα γερμανικά Αγαθ.. Αζέλης.

2. Η πολιτική προετοιμασία της ιταλικής ενοποίησης

«Οι μετριοπαθείς φιλελεύθεροι- ή moderati- με διαπρεπέστερο εκπρόσωπο τον Καβούρ, προήλθαν από τη συγχώνευση διαφορετικών πολιτικών παραδόσεων και ιδεολογικών ρευμάτων. Διαμορφώθηκαν με το πνεύμα και τις μεθόδους τόσο της ναπολεόντειας νομοθεσίας, όσο και της αυστριακής πεφωτισμένης δεσποτείας, με τη νομική και φιλοσοφική σκέψη που άνθισε στο βασίλειο της Νεάπολης, καθώς και με το πνεύμα ενός ανανεωμένου καθολικισμού. Ανήκαν στην πλειοψηφία τους στην αστική τάξη - πολλοί όπως ο Canouir και ο Ricasoli ήταν ιδιοκτήτες αγροτικών καπιταλιστικών επιχειρήσεων-, στους ανώτερους αξιωματούχους του κράτους και στους διανοούμενους που κατείχαν τις ανώτερες θέσεις της ακαδημαϊκής ιεραρχίας. Νομιμόφρονες και αντίπαλοι των επαναστατικών λύσεων, πίστευαν στη βαθμιαία πρόοδο και στις μεταρρυθμίσεις που θα προωθούσαν τον πολιτικό και οικονομικό εκσυγχρονισμό των ιταλικών κρατιδίων και στη δημιουργία μιας ομοσπονδίας που, χωρίς απότομες αλλαγές, θα εξασφάλιζε την πολιτική και οικονομική ενότητα....

Από τη δεκαετία του 1840 -1850, αρχικά ανάμεσα στους μετριοπαθείς φιλελεύθερους, είχε διαδοθεί η άποψη ότι το Πιεμόντε (:Πεδεμόντιο) θα μπορούσε να αναλάβει το ρόλο του πρόμαχου της ανεξαρτησίας της χερσονήσου απέναντι στους Αυστριακούς. Η ιδέα αυτή εδραιώθηκε σε ευρύτερα στρώματα μετά την αντίστασή του στην Αυστρία, κατά τη διάρκεια της επανάστασης του 1848-1849 και τη συμμετοχή του στον Κοιμητικό Πόλεμο στα 1854, και επηρέασε μια μεγάλη μερίδα δημοκρατικών απ' όλη την Ιταλία.

Οι πολιτικοί αυτοί που αντιλαμβάνονταν ότι, χωρίς ένα συμβιβασμό με τη μοναρχία, θα ήταν αδύνατο να εξασφαλίσουν την αναγκαία κρατική δύναμη για να διώξουν τις ξένες δυνάμεις και να πετύχουν την ένωση της Ιταλίας, ίδρυσαν στα 1857 την Ιταλική Εθνική Εταιρεία, μια πατριωτική οργάνωση με παραρτήματα σ' όλη τη χερσόνησο και το εξωτερικό. Η Εταιρεία ανέλαβε το διπλό έργο να ενθαρρύνει την κυβέρνηση και τους πολιτικούς του Πιεμόντε, να τους ωθήσει να εργαστούν για την ενοποίηση και ταυτόχρονα να εξασφαλίζει την ηγεμονία τους σ' ολόκληρο το πατριωτικό κίνημα της Ιταλίας. Στον πολιτικό χώρο κατέλαβε τις θέσεις ανάμεσα στους μετριοπαθείς φιλελεύθερους και τους ακραιφνείς δημοκρατικούς. Οι τελευταίοι, με θεωρητικό τους και ηγέτη τον Giuseppe Mazzini, συνέχιζαν την πολιτική παράδοση της επανάστασης του 1789 και του ιταλικού γιακωβινισμού, του καρμποναρισμού, του τεκτονισμού και των μυστικών εταιρειών της εποχής της παλινόρθωσης».

Αντώνης Λιάκος, *Η Ιταλική Ενοποίηση και η Μεγάλη Ιδέα*,
Αθήνα, Θεμέλιο, 1985, σσ. 22- 23.

3. Η Αυστρία προσπαθεί μάταια να παρεμποδίσει την πορεία προς τη γερμανική ενοποίηση

«Όλες της όμως οι προσπάθειες αποδεικνύονται μάταιες μπροστά στην ήρεμη αποφασιστικότητα του Πρώσου εκπροσώπου στη Δίαιτα (:συμβούλιο εκπροσώπων όλων των γερμανικών κρατών), του Όττο φον Βίσμαρκ, ο οποίος είναι αποφασισμένος να υπονομεύσει τα αυστριακά σχέδια. Για να προσεταιριστεί τον τσάρο, ο Βίσμαρκ πείθει τη Δίαιτα να εμποδίσει την παρέμβαση της Αυστρίας στον πόλεμο της Κριμαίας στο πλευρό των συμμάχων. Επίσης, αφού επιχειρεί να εκμεταλλευτεί το εθνικό ρεύμα που εμφανίζεται την επαύριο των αυστριακών ηττών στην Ιταλία, αποφεύγει, τελικά, έναν "γερμανικό" πόλεμο εναντίον της Γαλλίας, αντιλαμβάνομενος ότι αυτός θα απέβαινε προς όφελος της Αυστρίας. Ενώ η Αυστρία παρεμποδίζεται κατ' αυτό τον τρόπο στην υλοποίηση όλων των εγχειρημάτων της, η Πρωσία ενισχύεται αδιάκοπα. Το 1854 κατορθώνει παρά την αντίθεση της Βιέννης, να ανανεώσει την τελωνειακή της ένωση (Zollverein) με τα γερμανικά κράτη, και μάλιστα να την επεκτείνει συνεχίζοντας να αποκλείει την Αυστρία. Χάρη στα ορυκτά της εδάφη, η Πρωσία είναι ένα από τα κράτη τα οποία επωφελούνται από τη βιομηχανική ανάπτυξη που γνωρίζει η βόρεια και η δυτική Ευρώπη στα μέσα του 19ου αιώνα. Πράγματι, το Ρουρ και το Σάαρ φέρνουν το πρωικό κράτος δεύτερο στην παγκόσμια παραγωγή άνθρακα. Οι σιδηρόδρομοι αναπτύσσονται. Οι πρώτες μεγάλες βιομηχανικές εταιρείες κάνουν την εμφάνισή τους: Η Κρουπ στο Ρουρ, η Όπενφελντ στη Σιλεσία. Η βιομηχανική επανάσταση και η ανάπτυξη της σιδηρουργίας, που επηρεάζουν ελάχιστα το πέρα από τον ποταμό Έλβα τμήμα της Πρωσίας και ακόμα λιγότερο την Αυστρία, ανατρέπουν την ισορροπία των δυνάμεων προς όφελος των Χόντσόλερν (:βασιλικής δυναστείας της Πρωσίας)».

S.Berstein - P.Milza, *Ιστορία της Ευρώπης, Η Ευρωπαϊκή Συμφωνία και η Ευρώπη των Εθνών 1815-1919*, Αθήνα, εκδ. Αλεξάνδρεια, 1997, σσ. 130-131.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ:

Στην ενότητα αυτή είναι απαραίτητη η μελέτη των ιστορικών χαρτών, ώστε να κατανοηθούν από τους μαθητές οι εδαφικές διαφοροποιήσεις που συνεπάγονταν τα ενοποιητικά κινήματα της Γερμανίας και της Ιταλίας. Συνιστούμε επίσης να διερευνηθεί η προσωπικότητα και η πολιτική σκέψη και δράση των μεγάλων ηγετών της εποχής (Βίσμαρκ, Ναπολέοντος Γ' και Καβούρ, με την αξιοποίηση και των σχετικών παραθεμάτων), καθώς και η συμβολή του Καρόλου Μαρξ στη διαμόρφωση της επαναστατικής σκέψης των λαών της εποχής.

8. Η άνοδος των χωρών της αμερικανικής ηπείρου

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- 1) Να γνωρίσουν τις συνθήκες, υπό τις οποίες εκδηλώθηκαν επαναστατικά κινήματα στη Λατινική Αμερική και να διακρίνουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους.
- 2) Να παρακολουθήσουν τις εσωτερικές εξελίξεις στις ΗΠΑ, καθώς και την πολιτική που ακολούθησαν στην αμερικανική ήπειρο ως χώρο επιρροής.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ: Διαρθρώνεται σε τέσσερις υποενότητες (α. Τα εθνικά κράτη στην Αμερική, β. Ο Εμφύλιος Πόλεμος, γ. Η ανάπτυξη των ΗΠΑ, δ. Οι άλλες χώρες της αμερικανικής ηπείρου).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:

α. Τα εθνικά κράτη στην Αμερική.

- Εθνικά κράτη από πρώην αποικίες Βρετανίας, Γαλλίας, Ισπανίας και Πορτογαλίας αντίγραφα των πρωτοτύπων τους στην Ευρώπη.
- Νέος Κόσμος προέκταση κόσμου γηραιάς ηπείρου, από άποψη θεσμών, αρχών και αξιών.
- Η ελευθερία, οι αντιπροσωπευτικοί και συνταγματικοί θεσμοί και η κοσμική εξουσία, εφαρμόστηκαν σε νέο περιβάλλον και, γι' αυτό, οι πολιτείες που προέκυψαν ήσαν διαφορετικές από τις πρωτότυπες.
- Διαφορετικές οι κοινωνίες των χωρών του Νέου Κόσμου:
 - 1) Πρώην Ευρωπαίοι έποικοι: α) στη λατινόφωνη Κεντρική και Νότιο Αμερική σχεδόν αναμίχθηκαν με ιθαγενείς "Ινδιάνους", β) στην αγγλόφωνη και γαλλόφωνη Βόρειο Αμερική σχημάτισαν διακριτό σώμα.
 - 2) Μαύροι δούλοι από Αφρική: α) στη Βόρειο Αμερική παρέμειναν υπό καθεστώς δουλείας έως το 1862, β) στη λατινόφωνη Κεντρική και Νότιο Αμερική ελευθερώθηκαν σύντομα.
- Στην ισπανόφωνη Αμερική προσπάθεια να μεταφρευθούν δύο τουλάχιστον θεσμοί από τις μητροπόλεις: α) η γαιοκτητική αριστοκρατία και β) η νόμο κρατούσα Εκκλησία.
- Οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής που προήλθαν από τις αποικίες συγκρότησαν μια από τις πιο φιλελεύθερες δημοκρατίες των νεωτέρων χρόνων.
- Στις ΗΠΑ το δημοκρατικό πολίτευμα στηρίχθηκε σ' ένα σύνταγμα κατά βάση συντηρητικό. Διαχωρισμός τριών εξουσιών και μεταξύ τους έλεγχος. Πολλές αναθεωρήσεις χωρίς αλλοίωση αρχικής πρόβλεψης.
- Το σύνταγμα εξασφάλισε στην αμερικανική κοινωνία εντυπωσιακή ευημερία, πρόοδο του πολιτισμού, των επιστημών και της τεχνολογίας, καθώς και αξιόλογη πολιτική ομαλότητα μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο (1861-1865).

β. Ο Εμφύλιος Πόλεμος.

- Αιτία: Η άρνηση των νοτίων Πολιτειών να καταργήσουν τη δουλεία και η εν συνεχεία απόσχιση τους από την Ομοσπονδία και η ανακήρυξη της ανεξαρτησίας τους.
- Σκληρός πόλεμος ανάμεσα στον βιομηχανικό Βορρά και τον αγροτικό Νότο.
- Ο πρόεδρος Αβραάμ Λίνκολν (1809-1865), επιδίωξε διάσωση της ομοσπονδίας.
- Είχε 720.000 θύματα, τα περισσότερα από κίτρινο πυρετό και δυσεντερία.
- Βορράς και Νότος είχαν διαφορετικές απόψεις για την Ομοσπονδία.
- Οι Νότιοι υποστήριζαν το δικαίωμα αποχωρήσεως από την Ομοσπονδία.
- Οι Βόρειοι υποστήριζαν πως το Σύνταγμα της χώρας απαγόρευε την αποχώρηση.
- Ο Λίνκολν υποστήριξε με σθένος Ομοσπονδία και Σύνταγμα, και κατάργησε τη δουλεία το 1862.
- Αίτια ήττας Νοτίων:
 - 1) Δεν διέθεταν τη βιομηχανική και οικονομική ισχύ των Βορείων,

- 2) πολεμούσαν για διατήρηση δουλείας, που είχε καταργηθεί στον υπόλοιπο Δυτικό κόσμο
- 3) δεν τους ευνοούσε η εμμονή σε αρχές και αξίες μιας παρωχημένης κοινωνικής οργάνωσης (γαιοκτητική αριστοκρατία που αδυνατούσε να παρακολουθήσει τους ατούς του Βορρά στην εκβιομηχάνιση της παραγωγής και στην εν γένει οικονομική ανάπτυξη).

- Ο Εμφύλιος Πόλεμος αποτέλεσε αφητηρία ραγδαίας βιομηχανικής και οικονομικής αναπτύξεως στον αμερικανικό Βορρά.

γ. Η ανάπτυξη των ΗΠΑ.

- Μετά τον πόλεμο ραγδαία οικονομική ανάπτυξη των ΗΠΑ, διότι διέθεταν:
 - 1) Ανεξάντλητο πλούτο πρώτων υλών,
 - 2) Εντυπωσιακή αύξηση πληθυσμού (δεκαετία 1870, 2000 περίπου μετανάστες ημερησίως),
 - 3) Ένα σταθερό δημοκρατικό πολίτευμα.
- 1870. Οι ΗΠΑ διαθέτουν το πιο εκτεταμένο σιδηροδρομικό δίκτυο και το εργοστασιακό σύστημα με τη μεγαλύτερη ιπποδύναμη στον κόσμο.
- Στον γεωκτηνοτροφικό τομέα η χώρα παράγει τις μεγαλύτερες ποσότητες δημητριακών, βάμβακος και κρέατος.
- Ποτέ πριν σε μια χώρα τόσος πλούτος και τέτοιες παραγωγικές δυνατότητες όπως στις ΗΠΑ.
- 1876. Εορτασμός 100ής επετείου ιδρύσεως ΗΠΑ με μεγαλειώδη διεθνή έκθεση στη Φιλαδέλφεια. Παρουσίαση τηλεφώνου από εφευρέτη Γκράχαμ Μπελ (1847-1929), γραφομηχανής και κονσερβοποιημένου συμπυκνωμένου γάλακτος.

δ. Η νέα κατάσταση στην Αμερικανική ήπειρο.

- Χώρες Κεντρικής και Νοτίου Αμερικής δεν αναπτύσσονται αναλόγως και υστερούν.
- Περιέρχονται σε καθεστώς οικονομικής κηδεμονίας ελεγχόμενο από ΗΠΑ και οικονομικά ισχυρές χώρες Ευρώπης, ιδίως τη Βρετανία και τη Γερμανία.
- Εκποτισμός παλαιών αποικιοκρατικών χωρών (Ισπανίας και Πορτογαλίας).
- Εποχή νέας αποικιοκρατίας ή του ιμπεριαλισμού.
- Καθολικές χώρες Κεντρικής και Νοτίου Αμερικής:
 - 1) Υστέρηση και δυσλειτουργία θεσμών αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας,
 - 2) Υστέρηση οικονομικής και τεχνολογικής ανάπτυξης.
- Αντιθέτως, πρώην Βρετανοί (έποικοι ΗΠΑ) αναπτύσσουν έναν πρωτόγνωρο δυναμισμό σε όλους τους τομείς του δημοσίου και ιδιωτικού βίου.

Πρόσθετο παράθεμα

Η ραγδαία οικονομική ανάπτυξη των ΗΠΑ μετά τον Εμφύλιο πόλεμο

«..Κατά την έκρηξη του Εμφυλίου Πολέμου η χώρα ήταν ακόμη κυρίως αγροτική και εμπορική, εκτός από ορισμένες περιοχές της Νέας Αγγλίας και τις κεντροατλαντικές πολιτείες. Αλλά μέχρι το 1890 η αξία των βιομηχανικών προϊόντων ξεπέρασε εκείνη των αγροτικών αγαθών. Δέκα χρόνια αργότερα έγινε διπλάσια από αυτήν. Η συνολική αξία των βιομηχανικών προϊόντων στις Ηνωμένες Πολιτείες ήταν \$1.9 δις το 1860. Ως το 1900 είχε επταπλασιαστεί. Κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα, η ετήσια παραγωγή άνθρακα από 69 εκατομμύρια τόνους αυξήθηκε περισσότερο από το τετραπλάσιο αυτού του ποσού. Κατά την ίδια περίοδο ο ετήσιος αριθμός βαρελιών καθαρού πετρελαίου σχεδόν τριπλασιάστηκε, η ποσότητα του ετησίως εξορυσσόμενου χαλκού δεκαπλασιάστηκε και το ετήσιο τοννάξ προϊόντων σιδήρου και χάλυβα υπερτετραπλασιάστηκε ώσπου έφτασε σχεδόν τα 30 εκατομμύρια τόνους ως το 1900.

Ένας από τους σημαντικούς παράγοντες της κορύφωσης της βιομηχανικής ανάπτυξης ήταν η επέκταση του σιδηροδρομικού δικτύου. Η περίοδος μεταξύ 1843 και 1893 μπορεί να ονομαστεί

"Εποχή του σιδηροδρομικού καπιταλισμού". Κατά το διάστημα των πενήντα αυτών ετών το αμερικανικό σιδηροδρομικό σύστημα έγινε το μεγαλύτερο στον κόσμο... ως το 1914 οι Ηνωμένες Πολιτείες είχαν περισσότερα μίλια σιδηροδρομικών γραμμών από ότι όλες οι χώρες της Ευρώπης μαζί. Ο σιδηρόδρομος ήταν κάτι περισσότερο από μεταφορέας αγαθών. Αποτελούσε επίσης ο ίδιος μια τεράστια αγορά. Ανερχόταν στο 20% του ετήσιου ακαθάριστου εθνικού εισοδήματος τη δεκαετία του 1870 και στο 15% στη δεκαετία του 1880. Απαιτώντας ατμομηχανές, αυτοκίνητα, μηχανήματα, σίδηρο και χάλυβα, καθώς και άνθρακα σε μεγάλες ποσότητες η κατασκευή των σιδηροδρομικών ενεργοποιούσε και άλλες βιομηχανίες. Το Εθνικό εισόδημα ανερχόταν με ραγδαίο ρυθμό, και νέες θέσεις εργασίας δημιουργούνταν για το αυξανόμενο εργατικό δυναμικό. Το συνεχώς αυξανόμενο εισόδημα, με τη σειρά του, προωθούσε τη δημιουργία βιομηχανιών καταναλωτικών αγαθών».

Institute of Economic Affairs, New York University, *The Permanent Frontier, An illustrated history of the U.S. economy in action*, εκδ. Haig Babian, Η.Π.Α., γ.γ., σ. 53.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ:

Το υποστηρικτικό υλικό του ΒΜ στην ενότητα αυτή εστιάζει την προσοχή στον Εμφύλιο Πόλεμο και στην κατάργηση της δουλείας. Το πρόσθετο παράθεμα στο ΒΚ παρουσιάζει με συγκεκριμένα ποσοτικά μεγέθη την τεράστια οικονομική και τεχνολογική ανάπτυξη των ΗΠΑ κατά τις πρώτες δεκαετίες μετά τον Εμφύλιο. Οι μαθητές μπορούν να συζητήσουν με βάση το περιεχόμενο του πρόσθετου αυτού παραθέματος την τεράστια σημασία του σιδηροδρόμου για τη βιομηχανική και τη γενικότερη οικονομική ανάπτυξη του νεότερου κόσμου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

ΑΠΟ ΤΟΝ 19ο ΣΤΟΝ 20ό ΑΙΩΝΑ (1871-1914)

1. Η ακμή της ευρωπαϊκής αποικιοκρατίας
2. Η Απω Ανατολή
3. Προσπάθειες για τον εκσυγχρονισμό της Ελλάδας
4. Εθνικά κινήματα στη Νοτιοανατολική Ευρώπη
5. Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι (1912-1913)

1. Η ακμή της ευρωπαϊκής αποικιοκρατίας

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- 1) Να κατανοήσουν τις επιπτώσεις της αποικιοκρατικής επεκτατικής πολιτικής των ευρωπαϊκών κρατών και τις νέες σχέσεις που αναπτύχθηκαν μεταξύ των αποικιοκρατικών δυνάμεων.
- 2) Να κατανοήσουν τις μορφές των σχέσεων μεταξύ αποικιοκρατών-αυτοχθόνων.
- 3) Να κατανοήσουν τα αίτια της δημιουργίας των ευρωπαϊκών οικονομικών και στρατιωτικών Συνασπισμών.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ: Διαρθρώνεται σε τέσσερις υποενότητες (α. Τα αίτια της αποικιοκρατίας, β. Αποικιοκρατία και ιμπεριαλισμός, γ. Αποικιοκρατία και εθνικισμός, δ. Η επιβολή της Δύσης στον υπόλοιπο κόσμο).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:

α. Τα αίτια της αποικιοκρατίας.

- Κόσμος Ασίας και Αφρικής μαστιζόταν από δουλεία, σκλαβοπάζαρα, αναλφαβητισμό, δεισιδαιμονία, τυραννία και βαρβαρότητα: όχι περήφανοι και ευτυχημένοι, άγριοι.
- Κίνητρα αποικιακής εξάπλωσης:
 - 1) Πολιτιστική ενσωμάτωση υπανάπτυκτων λαών.
 - 2) Αναζήτηση αγορών και πηγών πρώτων υλών.
 - 3) Αζλόγητη πίστη στην ανωτερότητα του Δυτικού πολιτισμού.
 - 4) Το χρέος εξαγωγής αξιών και θεσμών Δυτικού Πολιτισμού.
 - 5) Η φιλανθρωπία.

β. Αποικιοκρατία και ιμπεριαλισμός.

- Από 16ο αι. ιδρύουν αποικίες οι Ισπανία, Πορτογαλία, Αγγλία, Γαλλία, Ολλανδία, κυρίως σε Αμερική και Ασία.
- Βασικά στοιχεία: εγκατάσταση εποίκων και λειτουργία κοινοτήτων εποίκων ως πυρήνων.
- Η νέα αποικιοκρατία, γνωστή ως "ιμπεριαλισμός", διαφέρει:
 - 1) Οι νέες αποικίες δεν δημιουργήθηκαν από δημογραφικό πλεόνασμα, ή ανεπιθύμητες θρησκευτικές ή άλλες ομάδες της Ευρώπης.
 - 2) Δεν ανέπτυξαν θεσμούς μητροπόλεων Ευρώπης.
 - 3) Αποκτήθηκαν από χώρες Ευρώπης και Η.Π.Α., σε υπανάπτυκτες περιοχές με εξαναγκασμό ή χρήση βίας, για εξυπηρέτηση κυρίως οικονομικών και στρατηγικών συμφερόντων.

γ. Αποικιοκρατία και εθνικισμός.

- Εξυπηρέτηση οικονομικών και στρατηγικών συμφερόντων όχι μοναδικό κίνητρο.
- Η απόκτηση αποικιών υπήρξε εθνική επιδίωξη με λαϊκή υποστήριξη.

- Οι αποικίες θεωρήθηκαν επιβράβευση δυνατοτήτων και ισχύος, στόχος εθνικός, εθνική "αποστολή".
- Αποικιοκρατία άρρηκτα και οργανικά συνδεδεμένη με εθνικισμό.
- Πυρήνας αποικιοκρατίας είχε στοιχεία μεσσιανισμού και εθνικής αποστολής:
 - ⇒ Βρετανοί: "χρέος του λευκού ανθρώπου".
 - ⇒ Γάλλοι: "πολιτιστική τους αποστολή".
 - ⇒ Ανάλογες αναφορές οι Γερμανοί και οι Βέλγοι.
 - ⇒ Έλληνες: όραμα να «φωτίσουν» και να απελευθερώσουν την «καθ' ημάς Ανατολή».
- Δυτικοί αποικιοκράτες δημιούργησαν θεσμούς διακυβερνήσεως και εθνικές ενότητες (Βρετανοί στη ΒΑ και νότια Αφρική, και στην Ινδία).
- Γάλλοι κατέλαβαν ΒΔ Αφρική.
- Γερμανία, Βέλγιο και Ιταλία κατέλαβαν χώρες στην Κεντρ. Αφρική.

δ. Η επιβολή της Δύσης στον υπόλοιπο κόσμο.

- Θεσμοί αποικιών Γάλλων, Γερμανών, Βέλγων και Ιταλών λιγότερο ανθεκτικοί.
- Πρώην αποικίες Αφρικής ⇒ κρίση 20ού αιώνα προβληματικά, χωρίς συνοχή.
- 19ος αι. Ολοκλήρωση διεξόδου Δυτικών στον εξωευρωπαϊκό κόσμο (αρχή από 16ο αι.).
- Προσπάθεια ενσωματώσεως στον Δυτικό πολιτισμό διαφορετικών λαών.
- Προσαρμογή παραγωγικών δυνατοτήτων αποικιών στις ανάγκες μητροπολιτικών χωρών.
- Εξάρθρωση παραδοσιακών κοινωνικών δομών χωρίς δημιουργία βιωσίμων δυτικών θεσμών.
- Εξάλειψη θανατηφόρων επιδημιών, δουλείας και άλλων ενδημικών μαστίγων.

Πρόσθετα παραθέματα / πηγές

1. Έκταση και πληθυσμός των μεγάλων ιμπεριαλιστικών κρατών

Χώρες	Μητρόπολη		Εξαρτημένες περιοχές		
	Έτος	Έκταση, σε τετρ. χιλμ.	Πληθυσμός (σε εκατ.)	Έκταση, σε τετρ. χιλμ.	Πληθυσμός (σε εκατ.)
Αγγλία	1881	315	34,5	22138	257,3
	1909	315	45,0	29557	349,0
Ρωσία	1881	5046	72,5	16604	15,4
	1901	5377	125,3	16654	26,7
Γαλλία	1881	529	36,9	527	5,6
	1909	536	39,3	5948	42,7
Γερμανία	1881	540	45,2	-	-
	1909	540	60,6	2657	12,4
ΗΠΑ	1881	9272	50,2	-	-
	1909	9420	85,8	306	8,7

W. Hug - J. Hoffmann - F. Bahl, *Geschichtliche Weltkunde 3. Von der Zeit des Imperialismus bis zur Gegenwart.* [= *Οικουμενική ιστορία 3. Από την εποχή του ιμπεριαλισμού έως σήμερα.*] Φρανκφούρτη 1979, σ. 8. Μτφρ. από τα γερμανικά Αγαθ. Αζέλης.

2. Υπέρ και εναντίον της αποικιοκρατίας

- Τα επιχειρήματα ενός φιλελεύθερου αστού:

«Από οικονομική άποψη, τι χρειάζονται οι αποικίες; Αρχικά προσφέρουν ένα άσυλο και εργασία στους κατοίκους των φτωχών χωρών ή στους κατοίκους των χωρών που παρουσιάζουν υπερπληθυσμό. Αλλά υπάρχει κι ένας δεύτερος λόγος, που προσιδιάζει στους λαούς οι οποίοι διαθέτουν περίσσειμα από κεφάλαια ή από προϊόντα. Αυτός ο δεύτερος λόγος εναρμονίζεται περισσότερο με τη σημερινή πραγματικότητα. Κύριοι, υπάρχει κι άλλο ένα σημείο που πρέπει επίσης να θίξω. Είναι η ανθρωπιστική και πολιτιστική πλευρά του θέματος. Πρέπει να πούμε καθαρά ότι οι ανώτεροι φυλετικά λαοί έχουν καθήκον απέναντι στους κατώτερους λαούς να τους εκπολιτίσουν».

*Λόγος του Ζυλ Φερύ, Υπουργού Εξωτερικών της Γαλλίας,
στη Γαλλική Βουλή στις 28 Ιουλίου 1885.*

3. Ο Νέλσον Μαντέλα για τις φυλετικές διακρίσεις (Απαρτχάιντ) στη Νότια Αφρική

«Μισώ τις φυλετικές διακρίσεις και το γεγονός ότι η συντριπτική πλειοψηφία της ανθρωπότητας νιώθει το ίδιο ενισχύει το μίσος μου. Μισώ την παιδεία που ενσταλάζει συστηματικά στα παιδιά τις ρατσιστικές προκαταλήψεις και την μισώ ακόμα πιο λυσσασμένα γιατί την περιφρονώ μαζί μ' εκατομμύρια ανθρώπους στον κόσμο. Μισώ την έπαρση που φυλάγει, ότι καλύτερο για την μειοψηφία και κρατά την πλειοψηφία σε κατάσταση δουλείας, μόνο για να δουλεύει και να ζει σύμφωνα με τους κανόνες τους οποίους επιβάλλει αυτή η μειοψηφία. Καμιά, από τις ποινές που θ' αποφασίσει το δικαστήριο δεν θα μπορέσει να σβύσει το μίσος μου. Τίποτα δεν θα μπορέσει να το σβύσει, παρά μόνο το τέλος της αδικίας και της βαρβαρότητας, αυτών των δύο πληγών στην πολιτική, κοινωνική και οικονομική ζωή αυτής της χώρας, ενάντια στις οποίες παλεύω αδιάκοπα».

Νέλσον Μαντέλα, Το Απαρτχάιντ, Αθήνα, Ηρόδοτος, 1989, σ. 63.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ:

Απαραίτητη η αξιοποίηση του ιστορικού χάρτη για την επισήμανση των περιοχών του πλανήτη που τελούσαν υπό το αποικιοκρατικό καθεστώς και για την κατανόηση από την πλευρά των μαθητών της τεράστιας οικονομικής και πολιτικής ισχύος που αντλούσαν από τις αποικίες τους οι ισχυρές αποικιοκρατικές χώρες και ιδίως η Μ. Βρετανία. Πολύ χρήσιμη για την αξιολόγηση του φαινομένου της αποικιοκρατίας μέσα από μια κατά το δυνατό πολυπρισματική προσέγγιση, εκτός από τα διαλαμβανόμενα στην αφήγηση του ΒΜ, η επεξεργασία των παραθεμάτων (τόσο του ΒΜ όσο και των πρόσθετων του ΒΚ).

2. Η Άπω Ανατολή¹⁴

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- 1) Να γνωρίσουν την κατάσταση που επικρατούσε στον υπόλοιπο κόσμο στο μεταίχμιο των δύο αιώνων.
- 2) Να ενημερωθούν για τις εξελίξεις στα κράτη της Εγγύς και της Άπω Ανατολής και τις συνέπειές τους για τη διεθνή πολιτική σκηνή.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ: Διαρθρώνεται σε τέσσερις υποενότητες (α. Η διείδυση στην Ασία, β. Η Ινδία, γ. Η Κίνα, δ. Ιαπωνία).

14. Η Ανατολή (Ασία), που έπλασε η Δύση (σε αντίθεση με Αφρική, Αμερική, Ωκεανία) δεν υπέκυψε στην Ευρώπη εύκολα και αμαχητί. Υπήρξε λίκνο σπουδαίων πολιτισμών και βασικών θρησκειών του κόσμου (Ιουδαϊσμού, Χριστιανισμού, Ισλαμισμού).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:

α. Η διείσδυση στην Ασία.

- Ευρωπαϊκή διείσδυση στην Ανατολή και εξαγωγή προϊόντων και θεσμών.

β. Η Ινδία ¹⁵.

- Βρετανική Κυβέρνηση, μέσω Εταιρίας Ανατολικών Ινδιών, ιδρύει εμπορικούς σταθμούς.
- Τέλη 18ου αι. Βρετανικό Κοινοβούλιο θεσπίζει “δουαδικό έλεγχο” εμπορικών αποικιών στην Ινδία (από Εταιρία και Βρετανό μονάρχη).
- Αρχές 19ου αι. Βρετανική Κυβέρνηση τερματίζει μονοπώλιο Εταιρίας στο εμπόριο της Ινδίας και προσαρτά διάφορα κρατικά μορφώματα της χώρας. Ινδία αποικία του στέμματος.
- Έως Α΄ Παγκ. Πόλεμο, Βρετανία ολοκληρώνει κυριαρχία σε Ινδία, Πακιστάν και Βιρμανία.
- Θρησκεία στήριγμα -πολιτισμού Ινδίας- και γειτνίαση με περιοχές αστάθειας, ευνόησαν διείσδυση ξένων κυριάρχων, διάσπαση και καθυπόταξη της.

γ. Η Κίνα.

- Πολιτισμός Κίνας (με κυρίαρχη θέση θρησκείας¹⁶) στηριζόταν στους Μανδαρινούς (ισχυρή και ανθεκτική ηγετική κοινωνική ομάδα που ήλεγχε διοίκηση της χώρας).
- Αλληπάλληλη διαδοχή αυτοκρατορικών δυναστειών.
- Τέλος 13ου αι. Μάρκο Πόλο επισκέπτεται Πεκίνο.
- 1521. Πορτογάλοι έμποροι και ιεραπόστολοι στην Κίνα: περιορισμός τους στο Μακάο (ΝΑ Κίνα).
- Μέσω Μακάο και Καντώνας (αποικίας Βρετανίας από 17ο αι.), διεξάγονται εμπορικές συναλλαγές Κίνας με Δύση και υπόλοιπο κόσμο επί πολλούς αιώνες.
- Επί δυναστείας Μαντσού (1644-1912), η Κίνα περιλάμβανε Μαντσουρία, Μογγολία, Θιβέτ και Τουρκεστάν, είχε δε ως φόρου υποτελείς Κορέα, Νεπάλ, Σιάμ και Βιρμανία.
- 1689. Κίνα υπογράφει πρώτη συνθήκη με ευρωπαϊκή δύναμη, τη Ρωσία (διευθέτηση βορείων συνόρων).
- 1842. Τέλος Α΄ Πολέμου του Οπίου με Βρετανία, εκχωρεί σ’ αυτή το Χονγκ Κόνγκ.
- 1858-1860. Εκχωρεί Σιβηρία στη Ρωσία.
- 1895. Εκχωρεί Κορέα και Ταιβάν στην Ιαπωνία, και διάφορους λιμένες σε άλλες μεγάλες δυνάμεις της εποχής.
- 1900. Επανάσταση των Μπόξερ.
- 1911. Ανατροπή δυναστείας Μαντσού.
- 1912. Ανακήρυξη Δημοκρατίας.

δ. Ιαπωνία.

- Ιαπωνία = αντίπαλη δύναμη Κίνας στην Άπω Ανατολή.
- Υιοθεσία από Κίνα πολλών πολιτιστικών στοιχείων και θεσμών.
- Επίσημη θρησκεία ο Βουδισμός (από 6ο αι.).
- Στρατιωτική φεουδαρχία των Σογκούν ελέγχει τον αυτοκράτορα.
- Μέσα 19ου αι. Επίσκεψη (πρώτη) Πορτογάλων εμπόρων και ιεραποστόλων.

15. Στην Ινδία υπήρξε μακροαίωνη συμβίωση Ινδουιστών και Μουσουλμάνων κυριάρχων λαών. Στον 11ο και 12ο αι. κατακτήθηκε από τουρκικά φύλα. Τέλος 14ου αι. στόχος νέων κατακτητών (ορδών Ταμερλάνου): πολιτικός κατακερματισμός. Στον 16ο αι. νέος κυρίαρχος, ο Αφγανός πρίγκιπας Μπαμπούρ, απόγονος Ταμερλάνου και Τσεγγισχάνου. Ιδρυτής δυναστείας Μογγόλων [1526 κατάκτηση πρωτεύουσας (Δελχί). 1530 (θάνατός του) η κυριαρχία από Καμπούλ έως Βεχάρη, νοτίως ανατολικού Νεπάλ]. Διασημότερος δυναστείας Μογγόλων (1526-1707) ο Ακμπάρ (1556-1605), σύγχρονος βασιλείας Ελισάβετ Α΄ της Αγγλίας (1558-1603) και Φιλίππου Β΄ της Ισπανίας (1556-1598).

16. Θρησκείες Κίνας: Ταοϊσμός και Κομφουκιανισμός (ιδρύθηκαν 6ο αι. π.Χ.), Βουδισμός (1ος αι. μ.Χ.), Νεστοριανός Χριστιανισμός και Ισλαμισμός (από 7ο έως 10 αι.).

- Οι Δυτικοί δεν κατορθώνουν να εκπορθήσουν την Ιαπωνία. Έως μέσα 19ου αι. περιορίζονται στο Ναγκασάκι, όπου συναλλάσσονται με Ιάπωνες.
- Πρώτοι εξασφαλίζουν εμπορική συμφωνία οι Αμερικανοί (1854).
- Με γοργούς ρυθμούς η Ιαπωνία υιοθετεί δυτικούς θεσμούς, αποκτά σύνταγμα (1889) και προωθεί εκβιομηχάνιση δευτερογενούς τομέα παραγωγής.
- 1894-95. Πόλεμος με Κίνα.
- 1902. Συνθήκη συμμαχίας με Βρετανία.
- 1904-1905. Πόλεμος κατά της Ρωσίας και μεγάλη νίκη.

Προβάλλεται στο διεθνές προσκήνιο ως μεγάλη δύναμη άξια σεβασμού.

Πρόσθετο παράθεμα

1. Τα εργοστάσια υφαντουργίας στην Ιαπωνία

«Μετά περίπου το 1890 η εργατική δύναμη που συνέρρεε στα υφαντουργεία δεν μπορούσε πια να καλύψει τις ανάγκες τους. Οι επιχειρήσεις χρησιμοποίησαν στη συνέχεια ένα σύστημα στρατολόγησης εργατών, το οποίο, εκμεταλλευόμενο τις ανάγκες των αγροτικών νοικοκυριών, παρέχει φρέσκο, φτηνό και πρόθυμο εργατικό δυναμικό.

Ειδικόι μεσάζοντες επισκέπτονταν τις αγροτικές οικογένειες. Έταζαν στους γονείς λαγούς με πετραχίλια, μια ευχάριστη καθημερινότητα στο εργοστάσιο και φανταστικές προοπτικές γάμου για τις κόρες τους. Τα χρηματικά δώρα, δηλαδή μια άμεση προκαταβολή μισθού που διέφερε από περιοχή σε περιοχή, και ένα σύστημα υποχρεωτικής αποστολής ενός τμήματος του μισθού στους γονείς, κάλυπταν κάπως τις χρηματικές ανάγκες του νοικοκυριού. [...]

Ανάμεσα στον άνδρα που ήταν αρχηγός της οικογένειας, δηλ. τον πατέρα ή τον αδελφό του κοριτσιού, έναν δικό τους άνθρωπο ως εγγυητή και τον μεσάζοντα υπογραφόταν μετά μια σύμβαση εργασίας ορισμένου χρόνου, δύο ή τριών ετών. [...] Η προκαταβολή καθώς και τα έξοδα μετακίνησης προς το εργοστάσιο θεωρούνταν ως άτοκο δάνειο και έπρεπε να επιστραφεί αμέσως σε περίπτωση καταγγελίας της σύμβασης εργασίας, η οποία σύμφωνα με τα περισσότερα συμβόλαια έπρεπε να γίνει με τη συγκατάθεση του εργοστασίου.[...]

Πολλά εργοστάσια έμοιαζαν με ένα μείγμα κάστρου και φυλακής, φραγμένα με φράχτες και τείχη με μία πύλη, μερικά ακόμη και με υδάτινες τάφρους. Εκεί μέσα ήταν το εργοστάσιο, οι κοιτώνες και οι καντίνες των κοριτσιών. Μέχρι να αποπληρωθεί η προκαταβολή, που κατακρατείτο σε μηνιαίες δόσεις από το μισθό, δεν είχαν δικαίωμα εξόδου. Μετά μπορούσαν να βγουν από τον χώρο του εργοστασίου, υπό ευνοϊκές συνθήκες κάπου μια φορά τον μήνα. Όταν παντρεύονταν και άνοιγαν δικό τους νοικοκυριό μπορούσαν να μετακομίσουν.

Τα εργοστάσια ωραιοποιούσαν τα μέτρα παίρνοντας από τους γονείς την κηδεμονία των κοριτσιών και προσπαθώντας με αυτό το επιχείρημα να τους επιβάλουν απόλυτη υπακοή».

Ernest Borneman (επιμ.), ό. π., σσ. 213-214. Μτφρ. από τα γερμανικά Αγαθ. Αζέλης.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ:

Απαραίτητη η αξιολόγηση του ιστορικού χάρτη, ώστε οι μαθητές να εντοπίσουν τον γεωγραφικό χώρο της περιοχής και τη θέση των χωρών για τις οποίες γίνεται λόγος στην ενότητα. Η μελέτη του παραθέματος για τους Πολέμους του Οπίου σε συνδυασμό με τη γελοιογραφία που παρουσιάζει την επίθεση των αποικιοκρατών στην Κίνα να αποτελέσουν αφορμή προβληματισμού για την εικόνα που σχημάτισε κατά την εποχή εκείνη ο κινεζικός λαός για τους Δυτικούς. Το πρόσθετο παράθεμα στο ΒΚ για τα εργοστάσια στην Ιαπωνία, παρέχει μια εικόνα των συνθηκών που επικρατούσαν κατά την εποχή της Βιομηχανικής Επανάστασης στην ιαπωνική κοινωνία

3. Προσπάθειες για τον εκσυγχρονισμό της Ελλάδας

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- 1) Να κατανοήσουν τη σημασία της συμβολής του Χ. Τρικούπη στην εξομάλυνση της ελληνικής πολιτικής ζωής και να αξιολογήσουν τις προσπάθειές του για την ανασυγκρότηση της Ελλάδας.
- 2) Να σταθμίσουν τις οικονομικές και διπλωματικές συνέπειες της ήττας του 1897.
- 3) Να γνωρίσουν το κίνημα του 1909 και τις συνθήκες εισόδου του Ε. Βενιζέλου στην ελληνική πολιτική ζωή.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ: Διαρθρώνεται σε τέσσερις υποενότητες (α. Η κατάσταση στο ελληνικό κράτος κατά την πρώτη πενήνταετία του βίου του, β. Προϋποθέσεις για τον εκσυγχρονισμό, γ. Ο Χαρίλαος Τρικούπης και η εκσυγχρονιστική πολιτική του, δ. Το Κίνημα στο Γουδί και ο Ελευθέριος Βενιζέλος).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:

α. Η κατάσταση στο Ελληνικό κράτος κατά την πρώτη πενήνταετία του βίου του.

- 1864. Ένωση Επτανήσων με Ελλάδα (παραχώρηση από Βρετανία).
- 1878. Εξεγέρσεις σε Θεσσαλία, Μακεδονία, Ήπειρο.
- 1878. Συνέδριο Βερολίνου: Όχι στη Μεγάλη Βουλγαρία. Σύσταση στην Τουρκία για παραχώρηση Θεσσαλίας και Ηπείρου στην Ελλάδα.
- 1881. Ενοσμάτωση Θεσσαλίας και περιοχής Άρτας στην Ελλάδα.
- Παραμένουν “αλύτρωτες” Ήπειρος, Μακεδονία, Θράκη, Κρήτη και νησιά Αιγαίου.
- Παρά τα συντάγματα, παραμένει παλιά μορφή διακυβέρνησης.
- Οικονομία αγροτική, μεταποίηση με αργούς ρυθμούς ανάπτυξης.
- Εμπόριο: αξιολογή ανάπτυξη, χάρη στους Έλληνες της Διασποράς.

β. Προϋποθέσεις για τον εκσυγχρονισμό.

- Εκσυγχρονισμός, ήτοι:
 - 1) ισχυρός τακτικός στρατός και πολεμικό ναυτικό,
 - 2) ανάπτυξη οδικού και σιδηροδρομικού δικτύου,
 - 3) ανάπτυξη ταχυδρομικού και τηλεγραφικού δικτύου,
 - 4) εισαγωγή νέων καλλιεργητικών μεθόδων στη γεωργία,
 - 5) εμπέδωση τάξης και ασφάλειας σε μετακινήσεις και μεταφορές,
 - 6) ανάπτυξη πιστωτικού συστήματος και διεθνούς πίστης χώρας.
- Εκσυγχρονισμός απαιτούσε:
 - 1) οικονομικούς πόρους,
 - 2) ορθολογική ιεράρχηση διάθεσης πόρων,
 - 3) αμετάκλητη προσήλωση στην εξυπηρέτηση εθνικών προτεραιοτήτων,
 - 4) ορθολογικό προσδιορισμό εθνικών συμφερόντων.
- Εθνική προτεραιότητα ⇒ απελευθέρωση “αλύτρωτων” ιστορικών χωρών (ύψιστο εθνικό συμφέρον). Επισήμανση άλλων προτεραιοτήτων (εκσυγχρονισμός κράτους και κοινωνίας).
- Υποστηρικτές απελευθέρωσης (δυναμική πολιτική μερίδα): εκσυγχρονισμός και οικονομική ανάπτυξη Ελλάδος ανέφικτοι χωρίς επέκταση εθνικής επικράτειας.
- Υποστηρικτές εκσυγχρονισμού: αλυτρωτισμός = αδιέξοδη και πολυέξοδη εθνική πολιτική.

γ. Ο Χαρίλαος Τρικούπης και η εκσυγχρονιστική πολιτική του.

- Δεκαετία 1880 κ.ε. ο Χ. Τρικούπης:
 - 1) Προώθησε ευρύ πρόγραμμα διοικητικών μεταρρυθμίσεων και δημοσίων έργων.
 - 2) Μείωσε αριθμό των βουλευτών,
 - 3) Όρισε αυστηρά κριτήρια επιλογής των δημοσίων υπαλλήλων,

- 4) Προώθησε εκκαθάριση δικαστικού κλάδου από κομματικούς εγκαθέτους.
- 5) Επέβαλε γενναίες αλλαγές στα σώματα ασφαλείας.
- 6) Αναδιοργάνωσε στρατό και στόλο (μετάκληση ειδικών από Γαλλία και Αυστρία).
- 7) Περιορίσε δυνατότητα αξιωματικών να εκλέγονται βουλευτές.
- 8) Έλαβε μέτρα για εκσυγχρονισμό δημόσιας εκπαίδευσης.
- 9) Επέκτεινε το σιδηροδρομικό και οδικό δίκτυο της χώρας.
- Για χρηματοδότηση φιλόδοξο αναπτυξιακού προγράμματός του ο Τρικούπης:
 - 1) Προσπάθησε να προσελκύσει το ελληνικό παροικιακό κεφάλαιο.
 - 2) Αύξησε τη φορολογία.
 - 3) Σύναψε σειρά δανείων από το εξωτερικό.
 - 4) Παραμέλησε τους αγρότες της Θεσσαλίας και ευνόησε τους τσιφλικάδες.
- Ελληνική οικονομία δεν άντεξε βάρος εξωτερικού χρέους.
- 1893. Ο Τρικούπης κηρύσσει πτώχευση της χώρας και παραιτείται.

δ. Το Κίνημα στο Γουδή και ο Ελ. Βενιζέλος.

- 1897. Ατυχής πόλεμος με Τουρκία. Δεινή ήττα. Ο τουρκικός στρατός έξω από τη Λαμία. Υπογραφή ανακωχής με παρέμβαση Ρωσίας.
- 22-11-1897. Υπογραφή οριστικής ειρήνης με Τουρκία με αποδοχή όρων προκαταρκτικής ειρήνης (6/18-9-1897): Νέα διαρρύθμιση των συνόρων υπέρ της Τουρκίας, καταβολή πολεμικής αποζημίωσης στην Τουρκία κ.ά.
- Αύγ. 1909. Κίνημα στο Γουδή από “Στρατιωτικό Σύνδεσμο”, ηγέτης συν/ρχης Νικ. Ζορμπάς:
 - ⇒ Φορέας εξυγίανσης.
 - ⇒ Απαιτεί από βασιλιά Γεώργιο Α΄ δραστικά μέτρα.
 - ⇒ Προσκαλεί Ελ. Βενιζέλο:
 - α) τον ορίζει εκπρόσωπό του στις διαπραγματεύσεις με πολιτειακή και πολιτική ηγεσία,
 - β) του δίνει εντολή να προωθήσει ευρύτερες συνταγματικές και διοικητικές μεταρρυθμίσεις.
- Ελευθέριος Βενιζέλος:
 - 1) Συνέχισε έργο Τρικούπη.
 - 2) Πίστευε: εκσυγχρονισμός Ελλάδος = εθνική ανάγκη υψίστης προτεραιότητας.
 - 3) 1911. Προέβη σε ευρεία μεταρρύθμιση Συντάγματος 1864 (ουσιαστικά νέο Σύνταγμα).
 - 4) Μείωσε πλειοψηφία από ήμισυ βουλευτών στο ένα τρίτο, για επίσπευση νομοθετικού έργου.
 - 5) Απέκλεισε εκλογή εν ενεργεία αξιωματικών στο αξίωμα του βουλευτή.
 - 6) Θέσπισε δυνατότητα κράτους για απαλλοτριώσεις λόγω δημοσίου συμφέροντος.
 - 7) Καθιέρωσε συνταγματικώς μονιμότητα δημοσίων υπάλληλων.
 - 8) Προσκάλεσε στρατιωτικές αποστολές από Γαλλία και Αγγλία για εκσυγχρονισμό στρατού και στόλου.
- Αρνητικά: Παρά τις υποσχέσεις του δεν απαλλοτριώσε μεγάλες γαιοκτησίες (τσιφλίκια) Θεσσαλίας - Ευνόησε τσιφλικάδες που ήταν οι περισσότεροι Θεσσαλοί βουλευτές του.

Πρόσθετα παραθέματα / πηγές.

1. Οι συνέπειες του ατυχούς Πολέμου του 1897 και η θυσία της Κουτσούφλιανης

[Μετά τον ατυχή, λεγόμενο, Πόλεμο του 1897, η Ελλάδα υποχρεώθηκε να υπογράψει ταπεινωτική ειρήνη με την Τουρκία και να δεχτεί νέα διαρρύθμιση των συνόρων της προς όφελος της Τουρκίας. Με τη διαρρύθμιση αυτή το ακριτικό βλαχοχώρι Κουτσούφλιανη Καλαμπάκας δόθηκε στην Τουρκία. Όταν στις 13 Μαΐου 1898 εφαρμόστηκε η απόφαση της διεθνούς επιτροπής, τότε οι 700 περίπου βλαχόφωνοι κάτοικοί της, παρά τις δελεαστικές προτάσεις της Τουρκίας και της ρουμανικής προπαγάνδας, εγκατέλειψαν το χωριό τους, και αφού το πυρπόλησαν, έφυγαν

πρόσφυγες στην Ελλάδα, όπου ίδρυσαν τη Νέα Κουτσούφλιανη (σημ. Παναγία). Η πράξη τους αυτή συγκίνησε το Πανελλήνιο και αποτέλεσε πρωτοσέλιδο θέμα των αθηναϊκών εφημερίδων. Χαρακτηριστικά είναι τα πρωτοσέλιδα έμμετρα σχόλια της σατιρικής εφημερίδας του Γ. Σουρή "Ο Ρωμηός" (φ. της 16-5-1898), όπου στο ένα εξαιρείται η ηρωική πράξη των Κουτσουφλιανιτών και στο άλλο διακωμωδείται η επαισχυντη ήττα του Ελληνικού Στρατού στον Πόλεμο του 1897].

α

**«Κατάκτησις Ελληνική
χωρίς να παίξει μουσική.»**

*Κι έγραψεν ο Περικλέτος "Αδελφέ μου Φασουλή,
γλύτωσαν κι οι Θεσσαλοί,
κατακτούμε την Ταράτσα*, κατακτούμε και τη
Φούρκα**,
σκάσε, Τούρκε, σκάσε, Τούρκα.*

*Φασουλή μου θεριακλή,
πήγαμε στο Δαουκλή**,
πάμε και στην Άσπρη Βούσι
το λαϊμό μας να δροσίση.*

*Μπρος ιππείς και πυροβόλα,
πίσω, Τούρκοι κουρελήδες,
πάμε στο Μεσενικόλα***,
κι όλοι οι Μεσενικολήδες
βγήκαν έξω να μας δουν
και χαρούμενοι πηδούν.*

*Πήγαινα κι εγώ για χάξι,
σαν χωλός εχώλαινα,
βρε καλώς τον, μου φωνάζει
μια Μεσενικόλαινα.*

*Η παντιέραις μας ψηλά
και στο Σάββα Μαγουλά
γρήγορα να φθάσωμε
δίχως ν' αποστάσωμε.*

* Τοποθεσία στις βόρειες παρυφές της Λαμίας, έσχατο όριο υποχωρήσεως του Ελληνικού Στρατού, ως την υπογραφή της ανακωχής ύστερα από μεσολάβηση του Τσάρου.

** Χωριά κοντά στη Λαμία.

*** Χωριό των Αγραφών, κοντά στην Καρδίτσα

*Τι χαρά! τι πατατόρα!
ξαναχαίρε, Καλαμπάκα,
και χωρίς περικόλλα ...
μαρς και για τα Τρίκαλα.*

*Πάμε και μες στην Καρδίτσα,
βγαίνουν άνδρες και κορίτσα,
πάμε και στο Δομοκό
δίχως μαρς πολεμικό.*

*Πάνε πια τα ξαφνικά μας,
και τα Φάροσαλα δικά μας,
με Στρατό μαζί και Στόλο
μπαίνομε και μες στο Βόλο.*

*Βρε καλώς σε βρήκα πάλι,
γη του Κώστα του Τοπάλη****,
καλώς ώρισες μου λένε
κι από τη χαρά τους κλαίνε.*

*Τώρα ρίχτε το βαρειά,
δόξα στο Βασίλειο,
με τα τόσα τα χωριά
πήραμε το Πήλιο.*

*Ίδρωτα ποτάμι χύνω,
σκυλοκάψα, σκόνη, μυγιά,
πάμε και στο Βελεστίνο
και στον Πλάτανο του Ρήγα».*

**** Τσιφλικάς και βουλευτής Βόλου.

β

«Στην Κουτσούφλιανη την σκλάβια, που σκορπά φωτιαίς και λάβα.»

Ω χωριό, που καις τα σπήτια, τους σταυρούς, τα μνήματά σου,
τι ντροπαίς ασπρίζει μαύραις η καπνίλα της φωτιάς σου.
Μες στη στάκτη σου της Δόξας θεμελιόνετ' Εκκλησιά,
κάθε σπίθα κι ένας ήλιος, κάθε φλόγα και δροσιά».

2. Το Κίνημα στο Γουδί

«Δεν ήταν οι κατώτερες τάξεις (στην Ελλάδα) που είχαν πάρει την εξουσία το 1909, αλλά ο στρατός. Ούτε ήταν οι μικροαστοί και οι εργάτες, αλλά μάλλον οι αστοί κι οι αγρότες που τροφoδότησαν τους Φιλελεύθερους με στελέχη και με τον όγκο των ψήφων που χρειάζονταν για ν' ανέβουν στην αρχή. [...] Οι αξιωματικοί του 1909 ήταν γόννοι κυρίως αριστοκρατικών και αστικών οικογενειών. Το ίδιο ισχύει, φαίνεται, και για μερικούς υπαξιωματικούς, αν και η πλειοψηφία τους ήταν αστικής και μικροαστικής προέλευσης».

Γ. Δερελίης, Κοινωνικός μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση 1880-1909, Αθήνα 1977, σσ. 183, 191.

3. Αποσπάσματα από τον πρώτο λόγο του Ελ Βενιζέλου στην Αθήνα (1910)

«Συμπολίται,

Γνωρίζετε ποία υπήρξαν τα αίτια, τα οποία προεκάλεσαν την εξέγερση του Αυγούστου παρελθόντος έτους, επομένως δεν έχω ανάγκη να υπομνήσω αυτά εις υμάς διά μακρών [...]

Κατά την κρισιμοτάτην περίοδον της επαναστάσεως, αὐτὴ μου έκαμε την τιμὴν να ζητήση την γνώμην μου περὶ του πρακτέου. Και η γνώμη μου, μορφωθεῖσα μετ' επιτόπιον μελέτην των πραγμάτων, ήτο ότι ο Στρατός έπρεπε να επανέλθη το ταχύτερον εις τους στρατώνας, ίνα αφοσιωθῆ ολοψύχως εις το επείγον έργον της στρατιωτικῆς ανασυντάξεως, αξιών προς τούτο και επιβάλλων εν ανάγκη την σύγκλησιν **Αναθεωρητικῆς Βουλῆς**.

(ΦΩΝΑΙ: Συντακτική, Συντακτική).

- Αξιῶν και επιβάλλων εν ανάγκη την σύγκλησιν **Αναθεωρητικῆς Βουλῆς**.

(ΝΕΑΙ ΦΩΝΑΙ: Συντακτική. Ζήτηω η Συντακτική).

- Επιμένω ότι έδωκα την γνώμην να αφοσιωθῆ ο Στρατός εις το επείγον έργον της ανασυντάξεως των στρατιωτικῶν δυνάμεων της χώρας και συγχρόνως έδωκα εις την επανάστασιν την συμβουλὴν να αξιῶση και επιβάλῃ εν ανάγκη την σύγκλησιν της **Αναθεωρητικῆς Βουλῆς**, ...

(ΦΩΝΑΙ: Όχι ... Όχι, Συντακτική).

ΕΤΕΡΑΙ ΦΩΝΑΙ: Σιωπή. Σιωπή).

- ήτις θα προέβαιεν εις την αναθέωρησιν των διατάξεων εκείνων του Συντάγματος, την ανάγκην της μεταρρυθμίσεως των οποίων είχε καταδείξη η πείρα ημῖσος σχεδόν αἰῶνος[...]

Η επανάστασις δεν εδίστασε να αποδεχθῆ την γνώμην μου ταύτην [...]

Η εκ των εκλογῶν της 8ης Αυγούστου προεληθούσα λαϊκή αντιπροσωπεῖα αποστολήν είχαν ὅπως αναθεωρηθῆ ωρισμένας διατάξεις του Συντάγματος. Αλλά θα παρεγνώριζέ τις προφανή αλήθειαν, εάν δεν ανεγνώριζεν ότι εύρυνσις του κύκλου των εργασιῶν αὐτῆς, ὅπως αναθεωρηθῶσι και ἄλλαι διατάξεις του Συντάγματος, μη θίγουσαι οὔτε την μορφήν της Πολιτείας, οὔτε την εξουσίαν ή το πρόσωπον του Βασιλέως, οὔτε την τάξιν της διαδοχῆς, ανταποκρίνεται προς ισχυράν αξίωσιν της Κοινῆς Γνώμης [...]

Το επ' εμοί συναισθάνομαι εξ ἄλλου βαθέως τας βαρυτάτας ευθύνας, αἵτινες επίκεινται επί των ὤμων των πολιτικῶν ανδρῶν της χώρας [...] Δεν έρχομαι ενταύθα ως αοργῆς νέου και

εσχηματισμένον κόμματος. Έρχομαι απλώς σημαιοφόρος νέων πολιτικών ιδεών. (Εύγε, εύγε, χειροκροτήματα)[...]

Σπ. Β. Μαρκεζίνης, *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1828-1964*, τ. 3, Αθήνα, Πάπυρος, 1966, σσ. 361-364.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ:

Το υποστηρικτικό υλικό αναφέρεται κυρίως στις διαφορές ανάμεσα στην πολιτική των δύο μεγάλων πολιτικών αντιπάλων, Χαρ. Τρικούπη και Θ. Δηλιγιάννη, παρέχοντας δυνατότητες σύγκρισης και αξιολόγησης. Επειδή στην αφήγηση της ενότητας δεν αναφέρεται ο ατυχής πόλεμος του 1897, θα πρέπει οπωσδήποτε ο καθηγητής να επεξεργαστεί το σχετικό παράθεμα από το βιβλίο του Θ. Βερέμη, για να αναπτυχθεί προβληματισμός σχετικά με τις συνθήκες υπο τις οποίες αναλήφθηκε και τις συνέπειες που είχε για την Ελλάδα ως χώρα και ως κοινωνία ο πόλεμος αυτός. Τα ποιήματα του Σουρή στο ΒΚ μπορούν να δώσουν με σατιρικό τρόπο τον αυτοσαρκασμό που εκδηλώθηκε από τον ελληνικό λαό για τον ατυχή αυτόν πόλεμο. Για το κίνημα στο Γουδί και την έλευση του Ελευθερίου Βενιζέλου στην Ελλάδα θα πρέπει να αξιοποιηθούν τα πρόσθετα παραθέματα από το ΒΚ.

4. Εθνικά κινήματα στη Νοτιοανατολική Ευρώπη

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- 1) Να κατανοήσουν τους λόγους της σοβαρής κρίσης του Ανατολικού Ζητήματος κατά την περίοδο αυτή και να προβληματιστούν για τη βαλκανική πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων.
- 2) Να κατανοήσουν την πολιτική της ρωσικής διείσδυσης στα Βαλκάνια και τη σημασία της για τις διαβαλκανικές σχέσεις και την Ελλάδα.
- 3) Να συσχετίσουν τα κινήματα του 1908 και 1909 σε Τουρκία και Ελλάδα αντίστοιχα, και να εκτιμήσουν τη σημασία τους για την εσωτερική και εξωτερική πολιτική των δύο χωρών.
- 4) Να συνειδητοποιήσουν τη σημασία της νέας κατάστασης που διαμορφώθηκε με το τέλος των Βαλκανικών πολέμων για τις μετέπειτα σχέσεις των Βαλκανικών λαών.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ: Διαρθρώνεται σε επτά υποενότητες (α. Ο γεωγραφικός χώρος και τα ιστοριογραφικά στερεότυπα, β. Οι Σέρβοι, γ. Οι Βούλγαροι, δ. Μακεδονικός Αγώνας, ε. Οι Ρουμάνοι, στ. Οι Αλβανοί, ζ. Οι Οθωμανοί Τούρκοι).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:

α. Ο γεωγραφικός χώρος και τα ιστοριογραφικά στερεότυπα.

- Στερεότυπα: 1) “Βαλκάνια” (οροσειρά του Αίμου) = Μεταφορικά περιοχή αστάθειας, εθνικών προστριβών και συγκρούσεων.
2) Λαοί Βαλκανίων = συμπαθείς, εξωτικοί πρωτόγονοι, “εθνικιστές”, διαφέρουν από λαούς υπόλοιπης Ευρώπης, όσο και μεταξύ τους.
- Μελέτη Ιστορίας λαών Ευρώπης δείχνει: θρησκευτικές και εθνικές συγκρούσεις περισσότερες στη Δυτική και Κεντρική Ευρώπη.
- Πρότυπο εθνικής ανάπτυξης το εθνικό κίνημα των Ελλήνων.
- Λαοί Βαλκανίων αναζητούν ανάλογες ιστορικές καταβολές, προβάλλουν όραμά τους για το μέλλον, ορίζουν ταυτότητά τους και αντίπαλους τους.

β. Οι Σέρβοι.

- Βασικοί εθνικοί αντίπαλοί τους οι κυρίαρχοι Οθωμανοί Τούρκοι.
- Από 1804 ως Συνθήκη Βερολίνου (1878) στρέφονται κυρίως κατά Οθωμανών Τούρκων.
- Με Αυτοκρατορία Αψβούργων (όπου μεγάλη σερβική Διασπορά):
⇒ Αρχικά αναπτύσσουν δεσμούς,

⇒ Μετά 1878 σχέσεις ανταγωνιστικές (διεκδικούν Σλοβένους, Κροάτες και άλλους).

- Ρήξη Σεβρίας με Αυστρία και έκρηξη Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου (Αύγ. 1914).

γ. Οι Βούλγαροι.

- Ανάπτυξη εθνικού κινήματος με σχετική καθυστέρηση.
- Στο προσκήνιο με ισχυρή ώθηση Πανσλαβιστών Ρωσίας (μέσα 19ου αιώνα).
- 1870. Εξασφαλίζουν (με υποστήριξη Ρώσων) αναγνώριση Εξαρχίας από Σουλτάνο.
- Ρήξη με Πατριαρχείο και Έλληνες (διεκδικούσαν μητροπόλεις Μακεδονίας και Θράκης από Πατριαρχείο).
- 1878. Συνθήκη Αγίου Στεφάνου (την επέβαλαν οι Ρώσοι) ιδρύει “Μεγάλη Βουλγαρία” = σημερινή Βουλγαρία, ολόκληρη η Μακεδονία και η Θράκη.
- Η “Μεγάλη Βουλγαρία” περιορίζεται δραστικά στο Συνέδριο του Βερολίνου (1878) από μεγάλες δυνάμεις Ευρώπης - φόβος από επιρροή Ρωσίας στη ΝΑ Ευρώπη.
- Όραμα “Μεγάλης Βουλγαρίας” ανησυχεί Τούρκους, Έλληνες, Σέρβους και Ρουμάνους.
- Οξύς ανταγωνισμός Βουλγάρων με Σέρβους και Έλληνες για επαρχίες Μακεδονίας.
- Προσπάθεια Βουλγάρων να ελέγξουν (με ιερείς και δασκάλους) εκκλησίες και σχολεία.
- Εκατέρωθεν προσπάθειες στηρίζουν ένοπλες ανταρτικές ομάδες γηγενών και ομάδες από Ελλάδα (Μακεδονομάχοι) και Βουλγαρία (Κομιτατζήδες).

δ. Μακεδονικός Αγώνας (1904-1908).

- Ονομάζεται ο σκληρός πόλεμος Ελλήνων και Βουλγάρων ανταρτών, μεταξύ τους και εναντίον των Τούρκων.
- Οι γηγενείς Μακεδόνες έπρεπε να επιλέξουν στρατόπεδο.
- Πολλά θύματα.
- Περίσσεια ανδρείας και αγριότητας, φιλανθρωπίας και προδοσίας, συναδελφικότητας και δολιότητας.
- Σπεύδουν να πολεμήσουν στη Μακεδονία νέοι από όλη την Ελλάδα (Θεσσαλία, Στερεά Ελλάδα, Ήπειρο, Πελοπόννησο, Κρήτη, ακόμη και Κύπρο).
- Αντιπροσωπευτικοί ήρωες-μάχητες Ελλήνων: Παύλος Μελάς, αξιωματικός από Αθήνα, και Καπετάν Κώτας, από χωριό Ρούλια (σημ. Κώτας) της Φλώρινας.
- Βούλγαροι ήρωες: Γκότσε Ντέλτσεφ και Γιάννε Σαντάνσκυ από Μακεδονία.
- 1908. Κίνημα Νεοτούρκων διακόπτει αναμέτρηση μεταξύ Ελλήνων και Βουλγάρων.
- 1912. Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος. Έλληνες και Βούλγαροι σύμμαχοι κατά των Τούρκων.

ε. Οι Ρουμάνοι.

- Μολδαβοί και Βλάχοι (σημερινοί Ρουμάνοι)¹⁷ Παρίστριων Ηγεμονιών (ανάγονν καταγωγή τους στους εκλατινισμένους Δάκες) στρέφονται προς Γαλλία.
- Εθνικοί τους αντίπαλοι οι κυρίαρχοι Οθωμανοί Τούρκοι και οι Έλληνες ηγεμόνες.
- Δυνάμει αντίπαλοι και οι Ρώσοι.
- Κριμαϊκός Πόλεμος (1853-1856) και συνθήκη των Παρισίων (1856) οδηγούν (με υποστήριξη Γαλλίας) στην ένωση των δύο ηγεμονιών σε ενιαίο κράτος (1861), τη Ρουμανία. [Το όνομα Ρουμανία είχε δώσει ο Θεσσαλός λόγιος Δανιήλ Φιλιππίδης].
- 1878. Η Ρουμανία αποκτά πλήρη ανεξαρτησία.
- Ρουμάνοι, εξαιτίας εδαφικών διεκδικήσεων, αντιμέτωποι με Ρώσους (Βεσσαραβία-Μολδαβία), Βουλγάρους (Δοβρουτσά) και Ούγγρους (Τρανσυλβανία).
- Προβλήματα με Ελλάδα (διεκδικούσαν κυριότητα περιουσιακών στοιχείων Οικουμενικού Πατριαρχείου και Μονών Άθω, Δουσίου κ.ά. στις Παρίστριες Ηγεμονίες, καθώς και Βλάχους Ελλάδος ως δήθεν ομοεθνείς τους - ρουμανική προπαγάνδα).

17. Δεν έχουν καμία σχέση με τους Έλληνες Βλάχους, εκτός του ότι η γλώσσα και των δύο προέρχεται από τη δημόδη λατινική. Η γλώσσα των Ελλήνων Βλάχων είναι κατά δύο αιώνες αρχαιότερη.

στ. Οι Αλβανοί.

- Τελευταίος λαός ΝΑ Ευρώπης που αναπτύσσει εθνικό κίνημα οι Αλβανοί.
- Αναζητούν καταβολές τους στους αρχαίους Ιλλυριούς.
- Από 14ο αιώνα κ.ε. εξελληνίζονται στον νότο και εκσερβίζονται στον βορρά.
- Από 17ο αιώνα εξισλαμίζονται μαζί και δρουν ως ισχυρός βραχίονας των Τούρκων.
- Πρώτα εθνικά σκιρτήματα έργο Αλβανών λογίων που σπούδαζαν στην Ιταλία.
- Ιταλία: μήτρα εθνικού κινήματος και αυτόκλητη προστάτιδα εθνικού κράτους Αλβανών.
- 1878 (Συνέδριο Βερολίνου). Στο προσκήνιο εθνικό κίνημα Αλβανών με πρωτοβουλία Αλβανικού Συνδέσμου Πρισρένης. Στρεφόταν όχι κατά Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά κατά Σερβίας και Ελλάδος.
- 1913. Ίδρυση Αλβανικού κράτους.

ζ. Οι Οθωμανοί Τούρκοι.

- Εθνικό κίνημα Τούρκων:
 - ⇒ Πρόληψη περαιτέρω ακρωτηριασμού της αυτοκρατορίας.
 - ⇒ Στρεφόταν και κατά ανίκανου καθεστώτος Σουλτάνου.
- Νεοτουρκικό Κίνημα 1908:
 - ⇒ Αρχικά υποσχέθηκε στους λαούς της αυτοκρατορίας ισονομία, ισοπολιτεία και ευρύτατο μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα.
 - ⇒ Κατέληξε να έχει ως κύριο στόχο τον εκτουρκισμό της αυτοκρατορίας.
 - ⇒ Εκδηλώθηκε με εθνοκάθαρση αυτοκρατορίας και εκδίωξη Χριστιανών υπηκόων (στη διάρκεια Βαλκανικών Πολέμων και Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου).

Πρόσθετα παραθέματα / πηγές

1. Ο Μακεδονικός Ελληνισμός πρωτοστάτης στον Μακεδονικό Αγώνα

«Εν τω μεταξύ, ήδη από του βουλγαρικού εκκλησιαστικού σχίσματος, ο Μακεδονικός Αγών ευρίσκεται εν προοδευτική εξέλιξη με πλήρη κατ' αρχήν πρωτοβουλίαν των Βουλγάρων, οι οποίοι πιέζουν τον Μακεδονικόν Ελληνισμόν, ιδία δε το εκ σλανοφώνων τμήμα αυτού, διά παντός μέσον. Οι κοιμιτατζήδες προσπαθούν να εκβιάσουν την κυριαρχίαν επί των Κορεστίων, διά των οποίων θα πλευροκοπήσουν το ελεύθερον Βασίλειον και εγκαθίστανται προοδευτικώς επί της βορείας όχθης της τέως λίμνης των Γιαννιτών, διχοτομούντες τοιουτρόπως τον εν γένει Ελληνισμόν. Ο κίνδυνος είναι θανάσιμος, την άμυναν δε της Μακεδονίας αναλαμβάνει διά λογαριασμόν του Ελληνικού Έθνους, ως πάντοτε, ο Μακεδονικός Ελληνισμός, με εξαίρετον ψυχικήν ενότητα και πατριωτισμόν με τα ελληνόφωνα, τα βλαχόφωνα, τα σλανόφωνα και αλβανόφωνα μέλη του, με τας λαμπράς κοινότητάς του, με τα περίφημα σχολεία του και με τους ακαταβλήτους μακεδονομάχους του, οι σπουδαιότεροι των οποίων ήσαν σλανόφωνοι».

Κων. Α. Βαβούσκος, *Η Μεγάλη Ιδέα ως ιδέα και πραγματικότητα*, Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ., 1970, σσ. 37-38.

2. Η σημασία του Μακεδονικού Αγώνα για τον Ελληνισμό

«Ο ιστορικός που θεωρεί τα γεγονότα της εκατονταετίας 1821-1921 ξεχωρίζει τρεις μεγάλους σταθμούς: την επανάσταση του 1821, τον Μακεδονικόν αγώνα (τέλη 19ου - αρχές 20ού αι.) και την εξόρμηση του 1912-1913. Ο δεύτερος σταθμός που φθάνει στην ύψιστή του ακμή στα 1904-1908, γιατί τότε συστηματοποιείται και κορυφώνεται ο Μακεδονικός αγώνας, είναι συνεχής και έντονος, πλούσιος σε ηρωικές θυσίες, αλλά και σε επιτεύγματα. Ο δεύτερος αυτός σταθμός είναι ο συνδυετικός κρίκος ανάμεσα στον πρώτο και στον τρίτο, ο κρίκος ανάμεσα στα 1821 και στα 1912-1913. Εκφράζει τους πόθους ελευθερίας ενός αδικημένου μετά την Επανάσταση του '21 λαού από τη χάραξη των συνόρων. [...] Χάρη στον Μακεδονικό Αγώνα [...] διασώθηκε η ελληνική συνείδηση της Μακεδονίας. Οι Μακεδονομάχοι με την ειλικρινή τους πίστη στα μεγάλα ιδανικά

αξιώθηκαν να νηοθούν ως τη σφαίρα του μύθου, και την πίστη τους αυτή τη σφράγισαν με τον θάνατό τους. Λίγοι, αλλ' αποφασιστικοί πρόσφεραν στο έθνος πολλά και μεγάλα. Με την πνοή και τον ενθουσιασμό τους συνεπήραν όλους τους Έλληνες και δημιούργησαν την αναγκαία ομοθυμία και ομοψυχία, η οποία εκδηλώθηκε λαμπρά κατά τους βαλκανικούς πολέμους 1912-1913 που εξασφάλισαν την επιβίωση του έθνους».

Απόστολος Ε. Βακαλόπουλος, *Ο Μακεδονικός Αγώνας (1904-1908) ως κορυφαία φάση των αγώνων των Ελλήνων για τη Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ, 1985, σσ. 36-37.

3. Νεοτουρκικό Κίνημα 1908

3α. «Στις 21 Οκτωβρίου 1908 ο απεσταλμένος της ελληνικής κυβέρνησης προς την “Επιτροπή για την Ένωση και την Πρόοδο” που πραγματοποίησε τη νεοτουρκική επανάσταση, Απόστολος Αλεξανδρής, διαβεβαίωνε τον Ενβέρ Πασά (από τους πρωτεργάτες της Επανάστασης) ότι “Το Ελληνικόν Έθνος εύχεται ολοψύχως πλήρη ευόδωσιν του έργου των Νεοτούρκων. Μία ισχυρά Τουρκία θα απαλλάξη τον εν Τουρκία Ελληνισμόν από καταδυνάστευσιν εκ μέρους των Σλαύων...”».

Θ. Βερέμης, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα 1986, σ. 32.

3β. «Όλος ο Ελληνισμός, άμα τη μεταπολιτεύσει του παρελθόντος Ιουλίου, συνησθάνθη βαθύτατα και ως εξ ενστίκτου, ότι η επιτυχία του νεοτουρκικού κινήματος έσφωξεν όχι μόνον το τουρκικόν κράτος, αλλά και τον Ελληνισμόν από του διαμελισμού και της καταστροφής. Επειδή δε ο Ελληνισμός δεν υπήρξε ποτέ δύναμις κατακτητική, αλλ' εκπολιτιστική, έσχεν αμέσως την συναίσθησιν ότι η παγίωσις του συνταγματικού πολιτεύματος εν Τουρκία απετέλει, υπό άλλον βεβαίως τύπον, πολύ μετριόφρονα, αλλά τον οποίον πλήρως απεδέχτο η ελληνική συνειδήσις, πραγμάτωσιν της Μεγάλης Ιδέας, αφού το εν Τουρκία διαβιούν, ασυγκρίτως λόγω μεγαλύτερον μέρος του Ελληνισμού, ηδύνατο ούτω, εν ελευθέρα συνταγματική πολιτεία, να επιτελέσῃ εξίσου την εκπολιτιστικήν του αποστολήν, με το όχι ευκαταφρόνητον πλεονέκτημα της εξωτερικής ασφαλείας, την οποίαν εγγυάται εις αυτόν η αναγέννησις της ευρείας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας».

Απόσπασμα από άρθρο του Ε. Βενιζέλου στην εφημερίδα “Κήρυξ” των Χανίων.
Πρβλ. Κ. Σβολόπουλος, *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1900- 1945*, σ. 65.

3γ. «Ισως τίποτα να μη γέμισε τόσο πολύ το μάτι του κόσμου, όσο οι πρωτοβάθμιες εκλογές για το κοινοβούλιο [...]. Η πιο επιβλητική απ' όλες ήταν η πομπή που μετέφερε τις κάλπες του Πέρα, διασχίζοντας την πόλη μέσα σε καταστόλιστες πολυτελείς άμαξες, με συνοδεία μουσικής, λαβάρων, στρατιωτών, σχολιαρόπαιδων κι άλλων αντιπροσωπευτικών ομάδων, που έφτασαν σε αριθμό τις αρκετές χιλιάδες [...]. Αργότερα παρέλασε μια μακριά σειρά από άμαξες όπου ιμάμηδες και Αομένιοι παπάδες, ιμάμηδες και Έλληνες παπάδες, ιμάμηδες και Καθολικοί παπάδες, κάθονταν δύο-δύο με τους μακρής επενδύτες του αντίστοιχου δόγματος».

Απόσπασμα, από το βιβλίο του Ν. G. Dwight, *Κων/πολη Παλαιά και Νέα*, 1915, Τζον Φούλι, *Κων/πολη, από τον Χριστιανισμό στο Ισλάμ*, ελληνική μετάφραση, 2001, σσ. 319-320.

3δ. «Η τροπή του Κομιτάτου (των Νεοτούρκων) προς την ενίσχυση της κεντρικής εξουσίας και τον εκτουρκισμό της αυτοκρατορίας ήταν εύλογο να ανατρέψει κάθε συγκυρία πρόσφορη να συντελέσει στην ευόδωση των οραματισμών της (ελληνικής) ομάδας της Κωνσταντινουπόλεως. Η υιοθέτηση από την ελληνική κυβέρνηση, με αφορμή ιδίως το Κρητικό Ζήτημα, αρχών και ενεργειών ικανών να παραβλάψουν το έργο της Οργανώσεως (της Κωνσταντινουπόλεως που ήταν φιλική προς τους Νεότουρκους) αποτελεί επιφανόμενο της τελικής επλογής των Νεοτούρκων. Κατά μοιραία συγκυρία, το Κίνημα στο Γουδί, έκφραση της εθνικής αντιδράσεως και για την εξακολουθητική αδυναμία του εθνικού κέντρου να προωθήσει τις αλυτρωτικές διεκδικήσεις, θα εκ-

δηλωθεί ευθύς μετά την ταπεινωτική καθυπόταξη της Αθήνας στα κελεύσματα της Πύλης (ενν. η “Άσφογος στάσις”) και των μεγάλων Δυνάμεων, το καλοκαίρι του 1909».

Κ. Σβολόπουλος, *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1900-1945*, Αθήνα, 1992, σ. 54.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ:

Η παρατήρηση του ιστορικού χάρτη της Βαλκανικής για τον εντοπισμό της θέσης, της έκτασης και των συνόρων των διαφόρων βαλκανικών χωρών της εποχής είναι απαραίτητη, ώστε να κατανοηθούν και οι τυχόν εδαφικές ή άλλες διεκδικήσεις τους απέναντι των όμορων χωρών τους. Τα κυριότερα σημεία της ενότητας, τα οποία υποστηρίζονται και από τα παραθέματα είναι ο Μακεδονικός Αγώνας και το Νεοτουρκικό κίνημα του 1908. Ειδικότερα για το δεύτερο, θα πρέπει να συσχετιστεί με το Κίνημα στο Γουδί (στην προηγούμενη διδακτική ενότητα), και μάλιστα η αλληγορική λιθογραφία που το απεικονίζει και που είναι έργο του ίδιου καλλιτέχνη ο οποίος φιλοτέχνησε και την αντίστοιχη της άλλης ενότητας, πρέπει να γίνει αντικείμενο ανάλυσης και σύγκρισης ως προς τα ιδεολογικά μηνύματα που εκπέμπει.

5. Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι (1912-1913)

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- 1) Να κατανοήσουν τις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες που επικρατούσαν στον χώρο της Βαλκανικής και να σταθμίσουν τις δυνατότητες ενδοβαλκανικής συνεννόησης στο πλαίσιο της πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων απέναντι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.
- 2) Να συνειδητοποιήσουν τη σημασία της νέας κατάστασης που διαμορφώθηκε με το τέλος των Βαλκανικών πολέμων για τις μετέπειτα σχέσεις των Βαλκανικών λαών.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ: Διαρθρώνεται σε τρεις υποενότητες (α. Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος, β. Διαφωνίες μεταξύ των συμμάχων, γ. Ο Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος και η Συνθήκη του Βουκουρεστίου).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:

α. Ο Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος.

- 22 Φεβρ. 1912. Σόφια. Υπογραφή συνθήκης συμμαχίας μεταξύ Σερβίας και Βουλγαρίας: (Σύμπραξη. Βουλγαρία εδάφη ανατολικάς Ροδόπης και Στρυμόνος - Σερβία εδάφη βορειώς και δυτικώς όρους Σκάρδου - Ρωσία διαιτητής). Επιδίωξη αποκλεισμού Ελλάδος.
- Δεινή θέση Ελλάδος ανέτρεψε ο Βενιζέλος: σύναψη ζετούς αμυντικής συμμαχίας Ελλάδος - Βουλγαρίας (16/29 Μαΐου 1912).
- Σκοπός απελευθέρωση εναπομεινάντων ευρωπαϊκών εδαφών αυτοκρατορίας.
- Τουρκία: από πόλεμο με Ιταλία είχε χάσει Τριπολίτιδα, Κυρηναϊκή και Δωδεκάνησα.
- Αποτέλεσμα: τερματισμός τουρκικής κυριαρχίας στην Ευρώπη - αλλαγή πολιτικού χάρτη Ν.Α. Ευρώπης.
- Κήρυξη πολέμου από Μαυροβούνιο (25 Σεπτ. 1912 π.η.).
- 30 Σεπ. 1912: Κοινή διακοίνωση βαλκανικών κρατών προς Τουρκία με αίτημα εφαρμογή μεταρρυθμίσεων.
- Κήρυξη πολέμου από Τουρκία στη Σερβία και τη Βουλγαρία (4 Οκτ. 1912) και Ελλάδα (5 Οκτ. 1912).
- Επιχειρήσεις Στρατού Μαυροβουνίου (εκ 37.000 ανδρών): Κατάληψη Ντίσιτσιτς (27 Σεπ. 1912), Ραγκάι (28 Σεπ.), Βράνιας (30 Σεπ.), οχυρών Σίπτανι (1 Οκτ.), Χελμ (2 Οκτ.), Πλάβας (6 Οκτ.), Ιπέκ (18 Οκτ.) και Σκόδρας (9 Απρ. 1913), η οποία στις 23 Απρ. παραδόθηκε σε διεθνές στρατιωτικό απόσπασμα.

- Επιχειρήσεις Στρατού Σερβίας (εκ 200.000 ανδρών πεζικού και 3.000 ιππικού): Κατάληψη Νόβι Παζάρ (10 Οκτ. 1912), Κουμάνοβο (10-11 Οκτ.), Σκοπίων, Ιστίπ και Μιτροβίτσας (13 Οκτ.), Περλεπέ (23 Οκτ.), Μοναστηρίου (5 Νοεμ.), Δυρραχίου (15 Νοεμ.) και Βερατίου (Μάρ. 1913).
- Επιχειρήσεις Στρατού Βουλγαρίας (του μεγαλύτερου των Βαλκανίων συμμάχων): Κατάληψη Κιρτζαλί (7 Οκτ. 1912), Σαράντα Εκκλησιών (11 Οκτ.), Λουλέ Μπουργκάς (16 Οκτ.), Νευροκοπίου (19 Οκτ.), Δράμας (23 Οκτ.), Σερρών (24-25 Οκτ.), Καβάλας (27/31* Οκτ.), Ραιδεστού (29 Οκτ.), Αλεξανδρούπολης (6/15* Νοεμ.), Ξάνθης (7/8* Νοεμ.), Κομοτηνής (8 Νοεμ.) και Αδριανούπολης (13/26 Μαρ. 1913). Ανεπιτυχής επίθεση στη γραμμή Τσατάλζας (4-6 Νοεμ. 1912).
- Ελληνική προέλαση και νίκες.

Μέτωπο Μακεδονίας:

- Μάχη Ελασσόνας (6-7 Οκτ. 1912).
- Μάχη Σαρανταπόρου (9-10 Οκτ.). Πρώτη σημαντική νίκη. Άνοιξε τον δρόμο για την απελευθέρωση της Δυτικής Μακεδονίας.
- Απελευθέρωση Κοζάνης (11 Οκτ.).
- Διάβαση ποταμού Αλιάκμονα (13 Οκτ.).
- Απελευθέρωση Κατερίνης και Βέροιας (16 Οκτ.).
- Μάχη Γιαννιτσών (19-20 Οκτ.). Άνοιξε τον δρόμο για την απελευθέρωση της Κεντρικής Μακεδονίας και της Θεσσαλονίκης.
- Είσοδος Ελληνικού Στρατού (I Μεραρχία) στη Θεσσαλονίκη (27 Οκτ. 1912).
- Απώλεια Μοναστηρίου λόγω αιφνιδιασμού και άτακτης υποχωρήσεως V Μεραρχίας από Αμύνταιο στην Κοζάνη (26 Οκτ.).
- Απελευθέρωση Φλώρινας (7 Νοεμ.). Εγκατάσταση Γενικού Στρατηγείου.
- Απελευθέρωση Καστοριάς (10 Νοεμ.).
- Απελευθέρωση Κορυτσάς (7 Δεκ.).

Μέτωπο Ηπείρου:

- Κατάληψη υψωμάτων Γριμπόβου (6 Οκτ. 1912).
- Απελευθέρωση Φιλιπιάδας (12 Οκτ.).
- Απελευθέρωση Πρέβεζας (21 Οκτ.).
- Μάχη στα Πέντε Πηγάδια (24-30 Οκτ.).
- Απελευθέρωση Χιμάρας από Σπύρο Σπυρομίλιο (5 Νοεμ.).
- Απελευθέρωση Σκάλας Παραμυθιάς (26 Νοεμ.).
- Πολιορκία Μπιζανίου (29 Νοεμ. 1912 - 19 Φεβ. 1913).
- Τελική επίθεση και κατάληψη Μπιζανίου (19-21 Φεβ. 1913).
- Είσοδος Ελληνικού Στρατού στα Γιάννενα (22 Φεβ. 1913).
- Απελευθέρωση Κόνιτσας (24 Φεβ.).
- Απελευθέρωση Αγίου Σαράντα, Αργυροκάστρου και Δέλβινου (3 Μαρ.).
- Κατάληψη Τεπελενίου (4 Μαρ.).

Αγώνες στη θάλασσα.

Κυριαρχία Ελληνικού Ναυτικού στο Αιγαίο:

- Απελευθέρωση Λήμνου (8-9 Οκτ. 1912).
- Βύθιση τουρκικής κορβέτας “Φετίχ Μπουλέντ” στο λιμάνι Θεσσαλονίκης (18 Οκτ. 1912).
- Απελευθέρωση Θάσου και Ίμβρου (18 Οκτ.).
- Απελευθέρωση Αγίου Ευστρατίου και Σαμοθράκης (19 Οκτ.).
- Απελευθέρωση Ψαρών (22 Οκτ.).
- Απελευθέρωση Τενέδου (24 Οκτ.).
- Απελευθέρωση Αγίου Όρους (2 Νοεμ.).
- Απελευθέρωση Ικαρίας (4 Νοεμ.).

- Απελευθέρωση Λέσβου (8 Νοεμ.).
- Απελευθέρωση Χίου (12 Νοεμ.).
- Ναυμαχία Έλλης (3 Δεκ.).
- Ναυμαχία Λήμνου (5 Ιαν. 1913).
- Ένωση Σάμου με Ελλάδα (2 Μαρ. 1913).
- Σερβία και Βουλγαρία προ οδυνηράς εκπλήξεως από νίκες Ελλήνων.
- Βούλγαροι δεν είναι διατεθειμένοι να αφήσουν Θεσσαλονίκη στους Έλληνες.
- 3 Δεκ. 1912. Βούλγαροι, Σέρβοι και Μαυροβούνιοι συνάπτουν ανακωχή με Τούρκους.
- Ελλάδα συνεχίζει επιχειρήσεις και ναυτικό αποκλεισμό Ηπείρου και Αιγαίου.
- Συμμετοχή Ελλάδος στις διαπραγματεύσεις ειρήνης Λονδίνου.
- Επανάληψη εχθροπραξιών και νέες ήττες Τούρκων.
- Μάρτιος: Αδριανούπολη στους Βουλγάρους, Απρίλιος: Σκόδρα στους Μαυροβούνιους.
- Συνθήκη Λονδίνου (17/30 Μαΐου 1913). Μεγάλες Δυνάμεις:
 - ⇒ Αφαιρούν από Τουρκία ευρωπαϊκά εδάφη δυτικάς γραμμής Αίνου - Μηδείας και τα εκχωρούν σε νικητές πολέμου (χωρίς να τα καταλείβουν).
 - ⇒ Σε εκκρεμότητα καθεστώς νησιών Αιγαίου (οριστική παραχώρηση στην Ελλάδα με Συνθήκη Λωζάννης) και Αγίου Όρους (έμμεση αναγνώριση ελληνικής κυριαρχίας με Συνθήκη Λωζάννης).
 - ⇒ Παραίτηση σουλτάνου από κυριαρχικά δικαιώματά του στην Κρήτη.
 - ⇒ Δεν αποφασίζουν για τύχη Δωδεκανήσων (τα κατείχαν οι Ιταλοί προσωρινώς!).

β. Διαφωνίες μεταξύ των συμμάχων.

- Σερβία, αποκλεισθείσα από Αδριατική εξαιτίας ιδρύσεως Αλβανίας, αναζητεί τρόπο αναθεώρησης συμφωνηθέντων με Βουλγαρία, η οποία αρνείται κάθε συζήτηση.
- 5 Μαρτίου 1913. Σερβία και Ελλάδα υπογράφουν πρωτόκολλο συνεργασίας.
- 19 Μαΐου/1 Ιουν. 1913. Συνάπτεται Ελληνοσερβική 10ετής Συμμαχία (εναντίον Βουλγαρίας).
- Διαπραγματεύσεις Ελλάδος - Σερβίας αντιληπτές από Ρωσική Κυβέρνηση.
- Προσπάθεια (από Ρωσία) επίλυσης διαφορών σλαβικών χωρών (Βουλγαρίας-Σερβίας).
- Βουλγαρία επιμένει σε όρους Σερβοβουλγαρικής Συνθήκης (1912) - Σερβία απαιτεί αναθεώρηση.
- Ελλάδα δέχεται διαιτησία Ρωσίας.

γ. Ο Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος και η Συνθήκη του Βουκουρεστίου.

- Μάιος 1913. Σοβαρά επεισόδια μεταξύ Βουλγάρων και Ελλήνων (Νιγρίτα).
- 16 Ιουνίου 1913. Επίθεση Βουλγάρων κατά Ελλήνων (Νιγρίτα, Ελευθερές, Μπέροβο, Καρασούλι) και Σέρβων (Γευγελή).
- Βουλγαρικές δυνάμεις ηττώνται κατά κράτος από ελληνικές και σερβικές.
- Προέλαση Ελληνικού Στρατού:
 - ⇒ Μάχη Κιλκίς-Λαχανά (19-21 Ιουν. 1913).
 - ⇒ Μάχη Δοϊράνης (23 Ιουν.).
 - ⇒ Κατάληψη Σρώμνιτσας (26 Ιουν.).
 - ⇒ Κατάληψη στενών Κρέσνας (8-11 Ιουλ.).
 - ⇒ Μάχη Σιμιτλί (12-13 Ιουλ.).
 - ⇒ Μάχη Άνω Τζουμαγιάς (17 Ιουλ.).
- Απελευθέρωση πόλεων Αν. Μακεδονίας και Δυτ. Θράκης από Ελληνικό Στρατό: Κιλκίς (21 Ιουν. 1913), Καβάλας (26 Ιουν.), Σιδηροκάστρου (28 Ιουν.), Σερρών (28 Ιουν. - απόγευμα, το πρωί της ίδιας ημέρας οι Βούλγαροι είχαν κάψει ολοσχερώς την πόλη), Δράμας (1 Ιουλ.), Αλεξανδρούπολης (12 Ιουλ.), Ξάνθης (12 Ιουλ.) και Κομοτηνής (14 Ιουλ.).
- Οι Βούλγαροι σφάζουν εκατοντάδες αμάχους στην κομόπολη του Δοξάτου Δράμας (30 Ιουν. 1913).

- Ρουμανία από βορρά και Τουρκία από ανατολή καταλαμβάνουν εδάφη Βουλγαρίας.
- Παρέμβαση Ρωσίας για αποτροπή πλήρους συντριβής βουλγαρικού στρατού.
- Ρουμανικά στρατεύματα πρόθυρα Σόφιας - Βουλγαρία υπογράφει ανακωχή με Ρουμανία.
- Σύναψη ανακωχής Ελλάδος - Βουλγαρίας (18 Ιουλ. 1913).
- Μεσολαβητικός ρόλος βασιλιά Ρουμανίας Καρόλου.
- 17/30 Ιουλίου 1913. Αρχή Διασκέψεως Βουκουρεστίου.
- Διαπραγματεύσεις για παραχώρηση Καβάλας στην Ελλάδα (από Βουλγαρία).
- Ρωσία και Αυστρία υποστηρίζουν Βουλγαρία. Αγγλία και Ιταλία ουδέτεροι.
- Γαλλία και Γερμανία υποστηρίζουν (παρασκηνιακώς διά της Ρουμανίας) την Ελλάδα.
- Συνθήκη ειρήνης Βουκουρεστίου (10 Αυγ. 1913):
 - ⇒ Καβάλα και περιοχή της στην Ελλάδα,
 - ⇒ στη Σερβία και Ρουμανία περιοχές που είχαν κατακτηθεί από Βουλγάρους. Δυτική Θράκη στη Βουλγαρία - Κατάληψη από βουλγαρικό στρατό: Κομοτηνής (8 Αυγ. 1913), Αλεξανδρούπολης (10 Αυγ.).
 - ⇒ Μετά αποχώρηση Ελληνικού Στρατού από Ξάνθη (10 Αυγ.), κάτοικοί της ζητούν αυτονομία
 - ⇒ δεν δίδεται
 - ⇒ 9.000 Έλληνες Ξάνθης καταφεύγουν στην ελεύθερη Ελλάδα.
 - ⇒ Μετά την οριστική απελευθέρωση (1919/20) επιστρέφουν μόνο 5.000.
- Βουλγαρία αποδέχεται όρους αντιπάλων της.
- Προηγήθηκε αναγνώριση (από Ελλάδα - επιστολή πρωθυπουργού Ελ. Βενιζέλου) θρησκευτικών και εκπαιδευτικών προνομίων στους Έλληνες Βλάχους Ηπείρου και Μακεδονίας. Αντάλλαγμα η υποστήριξη της Ρουμανίας στο ζήτημα της Καβάλας.
- Αθήνα, 1/13 Νοεμ. 1913. Ειδική ελληνοτουρκική συνθήκη: Ρυθμίζει εκκρεμή θέματα.
- Με Συνθήκη Βουκουρεστίου: Επιφάνεια Ελλ. Κράτους 120.308 τ.χ. (από 63.211) και πληθυσμός 4.718.221 κ. (από 2.631.952).

Πρόσθετο παράθεμα / πηγή

Η εθνική ανάγκη για την κατάληψη της Θεσσαλονίκης

«Η Κυβέρνηση, μη έχοντας ακόμη πληροφορηθεί την υπογραφή του πρωτοκόλλου για την παράδοση της Θεσσαλονίκης (σημείωση: έγινε στις 23.00' της 26ης Οκτωβρίου), λόγω δυσχερειών στα μέσα επικοινωνίας, ανησυχούσε μήπως οι Βούλγαροι προλάβουν και καταλάβουν πρώτοι την πόλη. Για το λόγο αυτό ο Πρωθυπουργός απέστειλε στις 02.30 της 27ης Οκτωβρίου προς τον Αρχιστράτηγο το παρακάτω τηλεγράφημα, με το οποίο τον διέτασε να αποδεχθεί χωρίς καμία αναβολή την παράδοση:

“Αρχηγόν Στρατού

Αρ. 80200. Παραγγέλλεσθε ν’ αποδεχθείτε την προσφερομένην υμίν παράδοσιν της Θεσσαλονίκης και εισέλθητε εις αυτήν άνευ τινός αναβολής. Καθιστώ Υμάς υπεύθυνον διά πάσαν αναβολήν έστω και στιγμής.

Αθήναι 27-Χ-12 ώρα 2.30' π.μ.

Πρωθυπουργός Βενιζέλος.

Λίγο αργότερα όμως, την ίδια ημέρα, του γνωστοποιήθηκαν οι σχετικές αναφορές του Αρχιστράτηγου και έδωσε αμέσως εντολή να ανακληθεί η προηγούμενη διαταγή του, επειδή δεν ανταποκρινόταν πλέον στην κατάσταση. Η διαταγή όμως αυτή είχε ήδη φτάσει στο Γενικό Στρατηγείο και όταν έλαβε γνώση της ο Αρχηγός Στρατού, συνέταξε ο ίδιος την παρακάτω απάντηση, η οποία όμως τελικά δεν διαβιβάστηκε, γιατί στο μεταξύ ενημερώθηκε για την αύρωση της διαταγής που προκάλεσε την αιτία της απαντήσεως αυτής.

“Συναισθάνομαι πλήρως την ευθύνην ήν φέρω και παρακαλώ εις το εξής να μη μοι υπομιμηθήκηται τούτο δι’ οιανδήποτε υπόθεσιν. Εάν ώφειλον ή ου να παραδεχθώ την παράδοσιν της Θεσ-

σαλονίκης ήμην ο μόνος αρμόδιος να κρύνω ευρισκόμενος επί τόπου και επιβάλλων τους όρους. Απόδειξις δε το επιτευχθέν αποτέλεσμα.

Κωνσταντίνος”.

Το πρωί της ίδιας ημέρας, 27 Οκτωβρίου, οι αντιπρόσωποι του Έλληνα Αρχιστράτηγου στη Θεσσαλονίκη υπέγραψαν με τον Αρχηγό του Τουρκικού Στρατού συμπληρωματικό πρωτόκολλο με το οποίο ρυθμίζονταν διάφορες λεπτομέρειες που αφορούσαν την παράδοση του Τουρκικού Στρατού και την κατάληψη της Θεσσαλονίκης. [...] Τις μεσημβρινές ώρες εισήλθε στη Θεσσαλονίκη το Απόσπασμα Ευζώνων με τμήμα Ιππικού και κατευθύνθηκε στους εκεί στρατώνες.

Γενικό Επιτελείο Στρατού / Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Επίτομη Ιστορία των Βαλκανικών Πολέμων 1912-1913*, Αθήνα 1987, σ. 62

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ:

Είναι προφανής και στην ενότητα αυτή η αναγκαιότητα της μελέτης του ιστορικού χάρτη σε συσχετισμό με τον χάρτη της προηγούμενης ενότητας, ώστε να γίνει κατανοητή η διαμόρφωση των συνόρων ανάμεσα στις βαλκανικές χώρες μετά τους Βαλκανικούς πολέμους. Στον πίνακα των κυριότερων νικών του ελληνικού στρατού κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους, που ασφαλώς δεν προορίζεται για απομνημόνευση, θα πρέπει να εντοπιστούν κυρίως οι αναφορές που συνδέονται ειδικότερα με την ιδιαίτερη πατρίδα των μαθητών ή με την περιοχή που βρίσκεται το σχολείο (εφόσον πρόκειται για περιοχή που απελευθερώθηκε κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους) και να επισημανθεί και σχολιαστεί η κυριολεκτικά ραγδαία νικηφόρα προέλαση του ελληνικού στρατού και η εξαιρετική αποτελεσματικότητα του ελληνικού πολεμικού στόλου κατά τους πολέμους αυτούς. Οι μαθητές είναι χρήσιμο να δουν την πολεμική αυτή περίοδο και από τη σκοπιά της καθημερινότητας του Έλληνα στρατιώτη, όπως προκύπτει από την επιστολή από το μέτωπο (ΒΜ), ενώ το επίμαχο ζήτημα της διαφωνίας ανάμεσα στον πρωθυπουργό Ελ. Βενιζέλο και τον αρχιστράτηγο και διάδοχο του θρόνου Κωνσταντίνο για την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης, καλύπτεται από το πρόσθετο παράθεμα στο ΒΚ. Τέλος, το λήμμα από το *Λεξικό* του Γ. Μπαμπινιώτη για τους Κουτσόβλαχους διευκρινίζει τα της σημασίας του όρου και περιγράφει με επάρκεια και σαφήνεια τα ιστορικά χαρακτηριστικά αυτής της ομάδας του ελληνικού λαού, στην οποία εστιάστηκε το ενδιαφέρον της ρουμανικής κυβέρνησης κατά τη διάρκεια της διάσκεψης για την υπογραφή της Συνθήκης του Βουκουρεστίου. Θεωρούμε, τέλος, εξαιρετικά χρήσιμο από παιδαγωγική άποψη, να παρατηρήσουν και να σχολιάσουν οι μαθητές τον τρόπο που απεικονίζονται στη λαϊκή εικόνα με τίτλο “Τα βαλκανικά [χράτη] κατά του τυράννου” οι εκπρόσωποι των συμμάχων βαλκανικών λαών και η Οθωμανική αυτοκρατορία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

Ο Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΜΕΣΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΟΥ

1. Οι Ανταγωνισμοί των μεγάλων δυνάμεων (1870-1914)
2. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Η διεξαγωγή και η έκβαση του πολέμου (1914-1918)
3. Η Ελλάδα στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο
4. Το Συνέδριο Ειρήνης των Παρισίων (1919 -1920)
5. Ο Μικρασιατικός πόλεμος 1918-1923
6. Η Ρωσική Επανάσταση

1. Οι ανταγωνισμοί των μεγάλων δυνάμεων (1870-1914)

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- 1) Να εκτιμήσουν τη σημασία του πολύπλευρου ανταγωνισμού των Μεγάλων Δυνάμεων για την έναρξη και την πορεία του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.
- 2) Να γνωρίσουν και να αξιολογήσουν τα γεγονότα που οδήγησαν στην έκρηξη του πολέμου.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ: Διαρθρώνεται σε τρεις υποενότητες (α. Εθνικοί ανταγωνισμοί, β. Συγκρουόμενα συμφέροντα, γ. Οι ευρωπαϊκές συμμαχίες και η πολεμική δυναμική τους).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:

α. Εθνικοί ανταγωνισμοί.

- Σεράγεβο (15/28 Ιουν. 1914). Δολοφονία Αψβούργου Αρχιδούκα Φραγκίσκου - Φερδινάνδου (από τον Σέρβο φοιτητή Γαβρίλο Πρίντσιπ - συμμετείχαν και άλλοι εθνικιστές νέοι).
- Αύγ. 1914. Η Ευρώπη στην μεγαλύτερη πολεμική περιπέτεια (με ανακούφιση!).
- Πόλεμος = λύτρωση από πεζή καθημερινότητα, ευκαιρία για ηρωισμούς και διακρίσεις!
- Γερμανοί στρατιωτικοί: ευκαιρία για απαλλαγή από περικύκλωση Γαλλίας και Ρωσίας.
- Ηγεσία βρετανικού ναυτικού: τέρμα στις προσπάθειες Γερμανών για αξιόλογο ναυτικό.
- Γάλλοι στρατιωτικοί: εκδίκηση για ταπείνωση Γαλλίας από Γερμανία (1870).
- Αυστριακοί: μάθημα στη Σερβία, επίλυση προβλήματος εθνοτήτων Αυτοκρατορίας.
- Υποτελείς στους Αυστριακούς και Μαγυάρους λαοί (Τσέχοι, Πολωνοί, Σλοβάκοι, Νοτιοσλάβοι): ίδιο πρόβλημα - αντίθετες επιδιώξεις.
- Λαοί ΝΑ Ευρώπης: επίλυση προβλημάτων εις βάρος Οθωμ. Αυτοκρατορίας ή γειτόνων - κατοχύρωση εδαφικών κερδών (Έλληνες, Σέρβοι, Μαυροβούνιο) ή αναθεώρηση προσφάτων μη ευνοϊκών συνθηκών (Τούρκοι, Βούλγαροι).

β. Συγκρουόμενα συμφέροντα.

- Μια δολοφονία οδήγησε σε ευρωπαϊκό πόλεμο = βασική αδυναμία ευρωπαϊκής κοινωνίας στην οργάνωση διακρατικών σχέσεων και πολεμικών μηχανισμών.
- Παγκόσμια συμφέροντα μεγάλων δυνάμεων + δύο συνασπισμοί ⇒ γενίκευση κρίσεων.
- Τριπλή Συμμαχία (Γερμανία, Αυστρία, Ιταλία).
- Τριπλή Συνεννόηση (Βρετανία, Γαλλία, Ρωσία).
- Απω Ανατολή (1895-1900 και 1904-1905), Μαρόκο (1905 και 1911), ΝΑ Ευρώπη (1908 και 1912-1913), ευρωπαϊκές δυνάμεις στα πρόθυρα πολέμου.

- Ραγδαία εκβιομηχάνιση + οικονομική ανάπτυξη + αστυφιλία ⇒ αλλαγή δομών κοινωνίας, αποδέσμευση από παραδοσιακούς περιορισμούς και αναστολές
⇒ δημιουργία αποσταθεροποιητικών παραγόντων (γενική ανησυχία, ανατρεπτικές οργανώσεις, κινήματα, εκδηλώσεις βίας).
- Τέτοια φαινόμενα συνηθισμένα στην περιφέρεια της Ευρώπης (Ιρλανδία, Πορτογαλία, Ισπανία, Ιταλία, Βαλκανικές χώρες και ανατολική Ευρώπη).

γ. Οι ευρωπαϊκές συμμαχίες και η πολεμική δυναμική τους.

- Καμία μεγάλη δύναμη:
 - 1) Δεν επιθυμούσε γενικό πόλεμο.
 - 2) Δεν ανέμενε πόλεμο μεγάλης κλίμακας και διάρκειας.
 - 3) Δεν ήταν διατεθειμένη να φανεί διαλλακτική, μην ερμηνευτεί ως αδυναμία.
 - 4) Δεν μπορούσε να πάρει ευθύνη αναβολής κινητοποιήσεως ή τερματισμού της.
- Αυστρία για περιφρούρηση ενότητας και γοήτρου της ⇒ επιβολή θέλησής της στη Σερβία.
- Ρωσία αδυνατούσε να εγκαταλείψει Σερβία.
- Γερμανία υποχρεωμένη να βοηθήσει στρατιωτικά την Αυστρία.
- Γαλλία υποχρεωμένη να βοηθήσει στρατιωτικά τη Ρωσία.
- Βρετανία αναγκασμένη να επέμβει υπέρ Γαλλίας, Ρωσίας και Βελγίου.
- Κινητοποίηση πολεμικών μηχανισμών με σπουδή.
 - ⇒ Πρώτη κινητοποίησε δυνάμεις της η Ρωσία (λόγω μεγάλων αποστάσεων).
 - ⇒ Ακολούθησαν Γερμανία και Αυστρία.
 - ⇒ Κατόπιν η Γαλλία και τελευταία η Βρετανία.
- Ιταλία παρέμεινε ουδέτερη.
- Μεγάλος Πόλεμος = παράλογη συνέπεια λογικών μέτρων.

Πρόσθετα παραθέματα

1. Η κούρσα των εξοπλισμών ανάμεσα στις ευρωπαϊκές δυνάμεις

«Η κούρσα των εξοπλισμών και η αύξηση των στρατιωτικών δυνάμεων και στα δύο στρατόπεδα λαμβάνουν επίσης ανησυχητικές διαστάσεις. Η Γερμανία αυξάνει από το 1911-1912 τον στρατιωτικό προσανατολισμό της, σχεδιάζει να ενισχύσει το επόμενο έτος τη στρατιωτική της δύναμη σε περίοδο ειρήνης από 600.000 σε 800.000 άνδρες και να επιταχίνει το πρόγραμμα των ναυτικών εξοπλισμών της. Η Αυστροουγγαρία υιοθετεί διαδοχικά δύο νόμους για τον στρατό (1912 και 1913) με στόχο να ενισχύσει κι αυτή το αμυντικό της δυναμικό. Η Ρωσία ξεκινά ένα στρατιωτικό πρόγραμμα που θα της προσφέρει έναν στρατό 1.800.000 ανδρών το 1917 και το γαλλικό κοινοβούλιο ψηφίζει, τον Αύγουστο του 1913, το "νόμο των τριών ετών" που επιτρέπει στη Γαλλία να θέσει επί ποδός πολέμου 750.000 άνδρες. Συγχρόνως, καθένας από τους μελλοντικούς εμπόλεμους αυξάνει και εκσυγχρονίζει το πολεμικό υλικό του, ιδίως στο χώρο του βαρέως πυροβολικού».

S. Berstein - P. Milza, ό.π., τ.2, σ. 262.

2. Οι εύθραυστες συμμαχίες πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

"Η άποψη ότι το σύστημα των ευρωπαϊκών συμμαχιών προκάλεσε τον πόλεμο υπήρξε εξαιρετικά δημοφιλής μετά το 1918, όταν οι φιλελεύθεροι όλης της Ευρώπης αισιοδοξούσαν ότι οι αρχές που εισηγήθηκε ο πρόεδρος Ουίλσον θα αποτελούσαν τη βάση της νέας διεθνούς τάξης και ότι η σύσταση της Κοινωνίας των Εθνών θα εγκαινίαζε μια περίοδο ανοικτής διπλωματίας και δημοκρατικού ελέγχου της εξωτερικής πολιτικής - ακόμη και αν ουδέποτε διευκρινίστηκε τι θα σήμαινε αυτό στην πράξη. Είναι γεγονός βέβαια ότι το σύστημα των συμμαχιών είχε λειτουργήσει πριν το 1914, όταν οι σύμμαχοι είχαν παρόμοιες στρατηγικές και πολιτικές ανάγκες, αλλά είχε αποτύχει να επηρεάσει την πολιτική τους όταν τα κοινά συμφέροντα απουσίαζαν. Έτσι, η γαλλο-ρωσική συμμαχία είχε σαφές νόημα το διάστημα που και οι δύο χώρες είχαν λόγους να

φοβούνται τη Γερμανία, αλλά ήταν φανερό πως δεν θα εφαρμοζόταν έξω από την Ευρώπη. [...] η γερmano-αυστριακή συμμαχία είχε νόημα όσο η γερμανική κυβέρνηση θεωρούσε απαραίτητη την ύπαρξη της Αυστροουγγαρίας για τη διατήρηση της ισορροπίας των στρατιωτικών και πολιτικών δυνάμεων στην κεντρική και την ανατολική Ευρώπη. Πράγματι, μόλις οι Γερμανοί άρχισαν να καταλαμβάνονται από το φόβο της περικύκλωσης, ειδικά μετά την αγγλο-ρωσική συμφωνία του 1907, η Αυστροουγγαρία παρουσιαζόταν ως η μοναδική αξιόπιστη σύμμαχος τους, την οποία όφειλαν να υποστηρίξουν με κάθε κόστος. Εξάλλου, για την αυστροουγγρική κυβέρνηση, όσο ευάλωτη και αν ήταν απέναντι στους Γερμανούς και στην καταπιεστική και προστατευτική στάση της Γερμανίας απέναντί της, η γερμανική υποστήριξη ήταν το μοναδικό μέσο που θα της επέτρεπε να ελπίζει στη διευθέτηση του νοτιοσλαβικού προβλήματος χωρίς την ανάμειξη της Ρωσίας.

[...] Αν και το 1912 η Ιταλία ανανέωσε την Τριπλή Συμμαχία της με τη Γερμανία και την Αυστροουγγαρία, είχε επίσης βελτιώσει τις σχέσεις της με τη Γαλλία και ήταν πρόθυμη να συνεργαστεί με τη Ρωσία προκειμένου να προωθήσει τις επιδιώξεις της στα Βαλκάνια - στις αλβανικές ακτές, τις οποίες θεωρούσε ύψιστης στρατηγικής σημασίας για τα συμφέροντα της. [...] Οι Ιταλοί εθνικιστές ανυπομονούσαν να ολοκληρώσουν την ενοποίηση της Ιταλίας ενσωματώνοντας τους κατοίκους των "αλύτρωτων" περιοχών (Italia Irredenta) του Τρεντίνο και της Τεργέστης, όπου ζούσαν ακόμη Ιταλοί υπό αυστριακή κυριαρχία, ενώ η παρουσία μιας μικρής ιταλικής μειονότητας κατά μήκος της δαλματικής ακτής έστρεφε το ιταλικό ενδιαφέρον στην ανατολική ακτή της Αδριατικής. [...] Παρά την ιταλοαυστριακή συμμαχία λοιπόν οι σχέσεις των δύο χωρών ήταν αδύνατο να γίνουν εγκάρδιες. Μπορούσαν όμως πάντα να επιδεινωθούν και μάλιστα με ασήμαντες αφορμές. [...] Επομένως, δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι, όταν ξέσπασε ο πόλεμος, η Ιταλία αργήθηκε να ακολουθήσει τους συμμάχους της [...] Παρόμοιες περίπου συνθήκες καθιστούσαν παράλογη τη συμμαχία της Ρουμανίας με τη Γερμανία και την Αυστροουγγαρία».

James Joll, *Η Ευρώπη 1870-1970*. Μτφρ. Ελπίδα Κ. Βόγλη - Επιμ. Λουκ. Ι. Χασιώτης, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 2006, σσ. 246-248.

3. Η σύγκρουση των εθνικισμών ακυρώνει την ισορροπία των δυνάμεων του Συνεδρίου της Βιέννης

« Σε λιγότερο από δυο εβδομάδες η βαλκανική κρίση (: της δολοφονίας του διαδόχου της Αυστρίας από Σέρβο εθνικιστή) μετατρέπεται σε γενικευμένη σύρραξη, προελούδιο του πρώτου "παγκοσμίου πολέμου" της ιστορίας. Έτσι επαληθεύονται οι φόβοι των διπλωματών του συνεδρίου της Βιέννης. Η Ευρώπη, στην οποία είχαν θελήσει να δώσουν σταθερή μορφή, θρυμματίστηκε απ' όλες τις πλευρές. Θεμελιωμένη στην αρχή της νομιμότητας των δυναστειών, παραγνωρίζοντας τις βλέψεις των λαών, άσκησε μεγάλη πίεση στα έθνη. Οι συχνά νικηφόροι αγώνες των τελευταίων σημάδεψαν τον αιώνα που χωρίζει το συνέδριο της Βιέννης από το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Όμως ο θρίαμβος των εθνών συνεπήρε ολόκληρη την Ευρώπη με μια μεταδοτική κίνηση που κάνει ολόκληρη την ήπειρο να ενδιαφέρεται για οποιαδήποτε αλλαγή έρχεται σε μια από τις χώρες που την απαρτίζουν. Συγχρόνως, το εθνικό συναίσθημα μετατράπηκε σιγά σιγά σε ένα αλαζονικό και απόλυτο πάθος, που δεν ικανοποιείται παρά μόνο με την εξύψωση του κράτους σε βάρος των άλλων. Η σύγκρουση αυτών των ζηλοτυπιών και επιθετικών εθνικισμών βυθίζει τελικά την Ευρώπη σε μια σύρραξη της οποίας εξάλλου δεν αντιλαμβάνεται το μέγεθος: ένας πόλεμος τριών ή τεσσάρων μηνών, το πολύ, εκτιμούν όλες οι κυβερνήσεις. Κανείς δεν φαντάζεται ότι από αυτή την πρώτη "παγκόσμια" σύρραξη η Ευρώπη θα βγει εντελώς αλλαγμένη, και επιπλέον εξαντλημένη και μειωμένη, έχοντας χάσει όχι μόνο την πρωτοκαθεδρία της στον υπόλοιπο κόσμο αλλά και την ίδια την αίσθηση του πεπρωμένου της».

S. Berstein - P. Milza, ό.π., τ.2, σ. 266.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ:

Το παράθεμα στο βιβλίο του μαθητή προσφέρεται για να σχολιαστεί η ανάπτυξη του μιλιταριστικού πνεύματος στη Γερμανία του Κάιζερ, από την πλευρά των αντιπάλων της Γερμανίας (σάιτσο-γελοιογραφία). Ο ανταγωνισμός στους εξοπλισμούς ανάμεσα στα αντίπαλα στρατόπεδα και η εκτροπή του πατριωτισμού σε ελιθετικό εθνικισμό για την κυριαρχία επί των άλλων εθνών μπορούν να υποστηριχθούν και από τα πρόσθετα παραθέματα από την ιστορία των Berstein-Milza (BK).

2. Η διεξαγωγή και η έκβαση του πολέμου (1914-1918)

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- 1) Να γνωρίσουν τα κυριότερα μέτωπα και τις κυριότερες φάσεις του πολέμου.
- 2) Να κατανοήσουν τη σημασία της εισόδου των ΗΠΑ στον πόλεμο και να εμβαθύνουν στα αίτια της ήττας των Κεντρικών Δυνάμεων.
- 3) Να γνωρίσουν τις αλλαγές στη διεξαγωγή του πολέμου και να κατανοήσουν τη σημασία της αξιολόγησης των επιστημονικών και τεχνολογικών επιτευγμάτων σ' αυτόν.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ: Διαρθρώνεται σε πέντε υποενότητες (α. Το δυτικό μέτωπο, β. Το ανατολικό μέτωπο, γ. Ο πόλεμος γίνεται παγκόσμιος, δ. Το μακεδονικό μέτωπο και το τέλος του πολέμου, ε. Οι συνέπειες του πολέμου).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:

α. Το δυτικό μέτωπο.

- Δυτικό μέτωπο(από Μάγνη ως γαλλοελβετικά σύνορα).
- Γερμανία στρέφεται κατά Γαλλίας μέσω ουδέτερου Βελγίου.
Βέλγιο αντιστέκεται σθεναρά, αλλά ηττάται.
Γάλλοι υποχωρούν ως ποταμό Μάρνη, όπου αναχαιτίζουν γερμανική προέλαση.
- 4 χρόνια πόλεμος χαρακωμάτων, στάσιμος και μονότονος ⇒ Τάφος άνθους Γερμανίας Γαλλίας και Βρετανίας.

β. Το ανατολικό μέτωπο.

- Γερμανοί και Αυστριακοί εναντίον Ρώσων. Εναλλαγή νικητών, τεράστιες απώλειες σε άνδρες και πολεμικό υλικό. Ανακωχή 1917.
- Χρήση τεχνολογίας (ευρεία χρήση πολυβόλου και πυροβόλου), δηλητηριωδών αερίων (1915) και άρματος μάχης (1916).
- Προσαρμογή στον πόλεμο χαρακωμάτων της χειροβομβίδας και του ολμοβόλου.
- Χρήση αυτοκινήτου και αεριπλάνου.

γ. Ο Πόλεμος γίνεται Παγκόσμιος.

- Πόλεμος παγκόσμιος. Προσπάθεια προσεταιρισμού ουδέτερων χωρών.
- Σταδιακή προσχώρηση ουδέτερων χωρών στο ένα από τα δύο στρατόπεδα.
- Κίνητρα ή ανταλλάγματα (π.χ. Ιαπωνία στην Τριπλή Συνεννόηση).
- Οθωμανική Αυτοκρατορία στις Κεντρικές Δυνάμεις (Νοέμ.1914) ⇒ Διευκόλυνε εξοδο και άλλων χωρών.
- Ιταλία εγκαταλείπει παλαιούς συμμάχους (Γερμανία και Αυστρία) και προσχωρεί στην Τριπλή Συνεννόηση (Αντάντ).
- Βουλγαρία στις Κεντρικές Δυνάμεις (για διεκδικήσεις από Σερβία και Ελλάδα).
- Ήττα Σερβίας από Αυστρία και Βουλγαρία. Σερβικός στρατός στην Ελλάδα.
- Αποτυχία Βρετανών στην Καλλίπολη για εκπόρθηση Στενών Ελλησπόντου.
- Πεισματώδης και εξουθενωτικός πόλεμος στη θάλασσα.

- Πρώτη φορά οι Γερμανοί χρησιμοποιούν υποβρύχια.

- 1917. Ιδιαίτερης σημασίας γεγονότα:

- 1) Άνοδος Κλεμανσώ στην εξουσία Γαλλίας,

- 2) Έξοδος Η.Π.Α. στον πόλεμο,

- 3) Ρωσική Επανάσταση.

δ. Το μακεδονικό μέτωπο και το τέλος του πολέμου.

- Διεξάγεται στα βόρεια της ελληνικής Μακεδονίας.

- Δυτικοί Σύμμαχοι (Άγγλοι, Γάλλοι) εναντίον Γερμανών, Αυστριακών και Βουλγάρων συμμάχων τους.

- Φθινόπωρο 1918. Ήττα και συνθηκολόγηση Βουλγαρίας και Τουρκίας.

- 11 Νοεμβρίου 1918. Υπογραφή ανακωχής.

ε. Οι συνέπειες του πολέμου.

- Πόλεμος πρωτόγνωρος για την Ευρώπη και τον κόσμο.

- Έλαβαν μέρος 65 εκατ. άνδρες.

- Εκατομμύρια στρατιώτες πολέμησαν και θυσίαστηκαν μάταια.

- Σκοτώθηκαν πάνω από 10 εκατομ.

- Τραυματίστηκαν 20 εκατομ., πολλά θύματα μεταξύ αμάχων.

Θύματα: ⇒ Γάλλοι πάνω από 3,3 εκατ.,

⇒ Γερμανοί 2,5 εκατ.

⇒ Βρετανοί πάνω από 1 εκατ. (στη Φλάνδρα, από Ιούλιο ως Οκτώβριο 1917⇒

400.000 Βρετανοί νεκροί για λίγα χιλιόμετρα λασπότοπου).

- Πόλεμος θεωρήθηκε απρόσωπη και ανεξήγητη θεομηνία.

- Πρώτη φορά τόσο εκατομμύρια νεκροί σε τόσο μικρό χρονικό διάστημα.

- Πρώτη φορά χρησιμοποιήθηκαν ως όπλο δηλητηριώδη αέρια.

- Δήλωση προέδρου ΗΠΑ Ουίλσον (14 σημεία).

- Τεράστιο οικονομικό κόστος πολέμου.

- Εδαφικές υποσχέσεις και δάνεια:

- 1) Περιέπλεξαν διακρατικές σχέσεις και αύξησαν ξένες επιρροές και επεμβάσεις.

- 2) Υποβίβασαν επίπεδο διεθνών σχέσεων.

- 3) Για προσεταιρισμό Ιταλίας και Ελλάδας, ανέφικτες παραχωρήσεις εις βάρος Αυστρίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

- 4) Ανικανοποίητες προσδοκίες Ιταλών εξέθρεψαν φασισμό.

- 5) Υποσχέσεις Συμμάχων συνέβαλαν στον εθνικό διχασμό και τη Μικρασιατική καταστροφή.

- 6) Ανάλογες επιδράσεις συγκρουόμενων συμμαχικών υποσχέσεων σε Άραβες και Εβραίους.

- 7) Βρετανία - Γαλλία υποστηρίζουν επανάσταση - εθνική αποκατάσταση Αράβων και υπόσχονται (Βρετανία 1917) ίδρυση εθνικού κράτους Εβραίων.

Πρόσθετα παραθέματα

1. Η γενοκτονία των Αρμενίων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία

«Μοιρασμένος ανάμεσα στη Ρωσία και την Τουρκία, ο αρμενικός λαός επιθυμούσε να ξαναβρεί την ανεξαρτησία που είχε χάσει δεκατρείς αιώνες πριν. Οι Αρμένιοι, υποχρεωμένοι να διαλέξουν μεταξύ δύο αρχηγών, ως χριστιανοί που ήταν, προτιμούσαν την επιτροπεία του τσάρου απ' αυτήν των Τούρκων, που ήταν και πιο σκληρή. Εξάλλου, ο τσάρος διεκδικούσε για λογαριασμό τους τα αρμενικά εδάφη που είχαν μείνει στα χέρια των Τούρκων και είχε υποσχεθεί να τους παραχωρήσει μερικές θρησκευτικές και διοικητικές ελευθερίες. Όμως τις παραμονές του πολέμου δεν είχε πραγματοποιήσει καμία από τις υποσχέσεις του και το εθνικό αρμενικό κίνη-

μα άρχισε να ακολουθεί αντιρωσική πολιτική. Εν τω μεταξύ οι εχθροπραξίες ξαναζωάνεψαν τους παλιούς φόβους των Αρμενίων της Ρωσίας για τους Τούρκους, καθώς και την επιθυμία τους να “ελευθερώσουν” τους αδελφούς τους που ζούσαν στην άλλη πλευρά των συνόρων. Το 1915 το μεγαλύτερο εθνικό αρμενικό κόμμα... έστειλε μυστική αποστολή στη Δύση για να συνηγορήσει υπέρ της ανεξαρτησίας της Αρμενίας. Έκτοτε οι Αρμένιοι της Ρωσίας ενθάρρυναν τους αδελφούς τους να ξεγελοούν εναντίον των Τούρκων, οι οποίοι όμως δεν είχαν τα μέσα να το κάνουν. Η ευκαιρία παρουσιάστηκε όταν ο στρατός του σουλτάνου νικήθηκε στο Σαρικαμίσκ και αναγκάστηκε να οπισθοχωρήσει. Οι Αρμένιοι της Τουρκίας πίστεψαν ότι η ώρα της ελευθερίας είχε πλέον φτάσει. Πολλοί από αυτούς λιποτάκτησαν, ενώ στην Αρμενία οι πολίτες υποδέχτηκαν με κοροϊδευτικά επιφωνήματα τα νικημένα στρατεύματα και πραγματοποίησαν σαμποτάζ μετά το πέρασμά τους. Η τιμωρία τους γι’ αυτό από τους Τούρκους ήταν τρομερή. Όλοι οι Αρμένιοι της Αυτοκρατορίας απομακρύνθηκαν από το στρατό, αφοπλίστηκαν, συγκεντρώθηκαν σε ομάδες καταναγκαστικής εργασίας και εξορίστηκαν. Στη συνέχεια ήρθε η σειρά των αμάχων: στις περιοχές όπου η πλειοψηφία του πληθυσμού ήταν Αρμένιοι, όπως στο Βαν, στο Μπιτλίς, στο Σασούν κτλ., οι πολίτες και όσοι συμμετείχαν σε ομάδες καταναγκαστικών έργων σφαγιασθήκαν εν ψυχρώ. Κάηκαν ολόκληρα χωριά, και οι άνδρες, οι γυναίκες, οι γέροι και τα παιδιά, δεμένοι με σχοινιά, οδηγήθηκαν προς τα ορεινά με άγνωστο προορισμό. Οι τραγικές πομπές ξεκίνησαν για το νότο στην αρχή του καλοκαιριού. Οι πιο αδύνατοι πέθαιναν στο δρόμο, ενώ οι επιζήσαντες έφτασαν στο Αλέπ εντελώς εξαντλημένοι. Από εκεί τους οδήγησαν στην έρημο, όπου οι περισσότεροι πέθαναν από αστία. Τα στατιστικά στοιχεία είναι ανύπαρκτα, όμως ξέρουμε ότι στο Ερζερούμ από τους 20.000 Αρμένιους επέζησαν 200. Σχεδόν ένα εκατομμύριο άτομα, άνδρες και γυναίκες εξορίστηκαν, ενώ οι μισοί από αυτούς πέθαναν από αστία ή βασανιστήρια».

Marc Ferro, *Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος 1914-1918*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1993, σσ. 215-216.

2. Η ζωή στα χαρακώματα κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

α. Στο Δυτικό Μέτωπο

«Το ηθικό είναι πολύ χαμηλό. Έχομε ξαπλώσει στα αμπριά μας εδώ και δυο ώρες. Και να που το δικό μας πυροβολικό ρίχνει στα δικά μας χαρακώματα. Είναι η τρίτη φορά μέσα σε τέσσερις εβδομάδες που γίνεται αυτό. [...]

Το μέτωπο είναι ένα κλουβί μέσα στο οποίο πρέπει να περιμένεις νευριασμένος τα γεγονότα. Είμαστε ξαπλωμένοι κάτω από το καγκελωτό που σχηματίζουν οι τροχιές των βλημάτων και ζούμε μέσα στην υπερένταση του αγνώστου. Επάνω μας πλανάται η τύχη. Όταν ένα βλήμα φτάνει, μπορώ να σκύψω κι αυτό είναι όλο. Δεν μπορώ ούτε να ξέρω ακριβώς που θα πέση, ούτε να επηρεάσω την τροχιά του.

Είναι αυτή η τύχη που μας κάνει αδιάφορους. Προ μηνών καθώμουνα σ’ ένα αμπρί κ’ έπαιζα χαρτιά. Έπειτα από λίγο σηκώθηκα και πήγα σ’ ένα άλλο αμπρί που είχα κάτι γνωστούς. Όταν επέστρεψα δεν υπήρχε ούτε ψίχουλο από το πρώτο. Τό ‘χε κατεδαφίσει κάποια μεγάλη οβίδα. Επήγα τότε στο δεύτερο αμπρί, κ’ έφθασα πάνω στην ώρα για να βοηθήσω να το αδειάσουμε, γιατί μόλις είχε καταστραφή κι αυτό με την σειρά του.

Έτσι κατά τύχη βρισκόμαί ζωντανός όπως και από τύχη μπορώ να τραυματισθώ. Στο αμπρί, από οβίδες μπορώ να καταχωθώ ενώ στο ύπαιθρο, μέσα σε δέκα ώρες γερό βομβαρδισμό μπορεί να μη λάβω ούτε ένα τραύμα. Ανάμεσα σ’ αυτά τα τυχερά γλυτώνουν οι στρατιώτες. Και κάθε στρατιώτης έχει πίστη κ’ εμπιστοσύνη στην τύχη. [...]

Πυρ φουλαριστό, πυρ φραγμού, πυρ παραπετάματος, οβίδες, αέρια, τανκς, πολυβόλα, χειροβομβίδες, όλ’ αυτά είναι λέξεις, λέξεις, αλλά περικλείουν την τιμή του κόσμου.

Τα πρόσωπα μας είναι γεμάτα λάσπες: η σκέψη μας έχει σβύσει. Είμαστε θανάσιμα κουρασμένοι. Όταν φθάνει η επίθεσις, πρέπει να χτυπήσεις πολλούς με γροθιές για να ξυπνήσουν και ν’ ακολουθήσουν. Τα μάτια είναι φλογισμένα, τα χέρια γδαρμένα, σχισμένα, τα γόνατα ματωμένα, οι αγκώνες τσακισμένοι. [...]

Ο Χάη Βέστους πεθαίνει με την ράχη σπασμένη. Σε κάθε αναπνοή του, το πλεμόνι του χτυπά πάνω στην πληγή του. Μπορώ ακόμα να του σφίξω το χέρι.

-Τελείωσαν όλα φίλε μου, μούγγρισε δαγκώνοντας το χέρι από τον πόνο.

Βλέπομε ανθρώπους στους οποίους το κρανίο έχει φύγει και να εξακολουθούν να ζουν. Βλέπομε στρατιώτες να τρέχουν και τα δύο τους πόδια να είναι σπασμένα.

Ένας στρατιώτης, πρώτης τάξεως, περπατά με τα δύο του χέρια, επί δύο χιλιόμετρα, σέρνοντας πίσω του δύο γόνατα τσακισμένα. Ένας άλλος πηγαίνει στον υγειονομικό σταθμό ενώ τα άντερά του είναι βγαλμένα και τα κρατά με τα χέρια του. Βλέπομε ανθρώπους δίχως στόμα, δίχως μασσέλα, δίχως πρόσωπο. Συναντάμε κάποιον, ο οποίος επί δύο ώρες κρατούσε σφιγμένο με τα δόντια το πίσω μέρος του χεριού του για να μη χάση όλο του το αίμα.

Ο ήλιος βγαίνει, έρχεται η νύχτα, οι οβίδες σφυρίζουν. Η ζωή σταματά.

Και όμως το μικρό κομμάτι γης που είναι σχισμένο και που μας το παράδωσαν, παρ' όλες τις μεγαλύτερες δυνάμεις του εχθρού, το φυλάμε. Μονάχα μερικές εκατοντάδες μέτρα θυσίαστηκαν. Αλλά, για κάθε μέτρο, υπάρχει ένας νεκρός».

Έριχ Μαρία Ρεμάρκ, Ουδέν νεώτερον από το Δυτικό Μέτωπο, Αθήνα, Μπόμπολης, χ.χ., σσ. 98-99, 128-130.

β. Στο Βαλκανικό Μέτωπο

«Κάθε συνεργείο πρέπει να βαθύνει το χαράκωμα ορσμένα κατοστά του μέτρου. Κατόπι μπορεί να γυρίσει πίσω και να τεμπελιάσει ως την άλλη νύχτα.

Ετούτο το αδιάκοπο σκάψιμο δεν μπορούν να το χωνέψουν οι δικοί μας. Εμείς ήρθαμε να κάνουμε πόλεμο, λένε. Να βοηθήσουμε τους Γάλλους και τους Σέρβους ενάντια στο Γερμανό και στο Βούλγαρο. Ενάντια στο Βασιλιά. Δεν ήρθαμε να πιάσουμε κασμά. Αμ' αν ήταν έτσι καθόμασταν εκεί στον τόπο μας και σκάβαμε τις ελιές του πατέρα μας, όχι τα βουνά της Σερβίας. Οι αξιωματικοί μας κι οι φραντσέζοι οδηγοί του τομέα αδιαφόρετα πολεμούν να τους δώσουν να καταλάβουν πως αυτό το σκάψιμο είναι ίσα-ίσα ή σωτηρία της ζωής μας. Ένας λοχαγός τότε επιγραμματικά:

- Όποιος δε σκάβει το χαράκωμα, σκάβει το λάκκο του...

Απο μακριά έρχεται ως εδώ ώρες-ώρες ο θόρυβος του πολέμου. Είναι οβίδες που σκίζουν τον αγέρα και κάποιον πέτρα σκάνουν. Είναι πολυβόλα που δουλεύουν ήσυχα σα ραπτομηχανές. Κατόπι σωπαίνουν. Κατόπι ξαναρχίζουν. Είναι κι οι ρουκέτες που ανθίζουν μέσα στη νύχτα σαν ξωτικά φωτερά λουλούδια, ταξιδεύουν αργά-αργά στον αγέρα, κατόπι σιγά-σιγά μαραίνονται και σβήνουν χάμον ή χάνονται από τα μάτια μας πίσω απ' τους λόφους. Ένα άλλο που δεν μπορούν οι φαντάροι μας να κόψουν είναι η φασαρία. Σωστή οβρείκη χάβρα. Ξεχνιούνται κι αρχίζουν κουβέντες, καβγάδες και σαχλαμάρες. Οι Φραντσέζοι φρενιάζουν. [...]

Μελετήσαμε τις θέσες, τις σκοπιές, τ' "αμπριά βομβαρδισμού" (άλλη λαχτάρα αυτή), τις "φωλιές" για τις χειροβομβίδες. Γνωρίσαμε το δαίδαλο του χαρακώματος, τα συματοπλέγματα και την έβγασή τους. Τη σφαλνά σαν πόρτα ο "αχνός", ένα σύστημα από σιδερόβεργες και μπερδεμένα σύρματα, όλο μυτερά ατσάλενα αγκάθια. Εγκαταστήσαμε τις φρουρές και κοιμηθήκαμε ως την άλλη το μεσημέρι.

Εδώ το χαράκωμα είναι πολύ πιο περιποιημένο, πιο βαθύ και πιο νοικοκυρεμένο. Μερικές - μεριές περπατάμε μέσα ολόρθοι. Είναι σκαμμένο πάνω απ' ένα μπόι. Και το σπουδαιότερο, όλοι μας λίγο - πολύ βρήκαμε έτοιμη από μια τρύπα αρκετά σίγουρη και σγυρισμένη, κάτ' από τη γης, για να κουρνιάσουμε. Εγώ μένω πάλι με τον αδερφό μου. Είναι ένα αμπρί ολότελα παράξενο.

Κατεβαίνεις μες στη γης τέσσερα σκαλιά σανιδένια και βρίσκεσαι μπροστά, σ' έναν τάφο σκοτεινό, αρκετά φαρδύ για έναν άνθρωπο, πολύ στενό για δυο. Είναι σκαμμένος υπομονετικά μέσα σ' ένα βράχο σκληρό. Τούτη η πετρώνα σπηλιά είναι τρυπημένη στο γρανίτη στυρί-στυρί, με το καλέμι. Ο ήλιος δεν την ξέρει. Είναι μέρα μεσημέρι κι ακόμα έχω αναμμένο το κερί για να

μπορώ να βλέπω. Σιμώνω τη φλόγα στο ταβάνι, στα τοιχώματα. Παντού το ξύσιμο του σμιλαριού. Συλλογιόμαστε πόσοι άνθρωποι, πόσα μερόνυχτα να δούλεψαν εδώ μέσα για να γίνει τούτη η δουλειά που προστατεύει σήμερα το κεφάλι μας. Αιστάνομαι τρυφερή ευγνωμοσύνη για δαύτους. Φίλοι ή οχτροί, ο Θεός να φυλάει τα δάχτυλά τους, αν ζούνε. Και ο Θεός ν' αναπάψει τα χεράκια τους, αν σκοτώθηκαν».

Στρατής Μυριβήλης, *Η Ζωή εν τάφω. Το βιβλίο του πολέμου*,
Αθήνα, Εστία, 1959⁸, σσ. 94, 129-130.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ:

Στην ενότητα αυτή, θα πρέπει να αξιοποιηθούν και όσα στοιχεία, εικαστικά ή κειμενικά, δίνονται στα ΒΜ και ΒΚ για τα χαρακώματα και για την πολεμική τεχνολογία κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο (π.χ. αεροπλάνο). Συνιστάται επίσης να αναγνωσθεί και να σχολιαστεί το πρόσθετο παράθεμα από το βιβλίο του Γάλλου ιστορικού Marc Ferro (ΒΚ) για τη Γενοκτονία των Αρμενίων, η οποία συντελέστηκε στην Οθωμανική αυτοκρατορία κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Το παράθεμα αυτό μπορεί να ληφθεί υπόψη και σε επόμενες διδακτικές ενότητες, που αναφέρονται στα εγκλήματα πολέμου και στη σχετική Σύμβαση του ΟΗΕ. Τέλος, στην ενότητα αυτή θα πρέπει να συζητηθούν και να σχολιαστούν τα περίφημα 14 σημεία του Ουίλσον, που αποτέλεσαν τη βάση των συζητήσεων κατά τη διάσκεψη που έγινε για την ειρήνη στο Παρίσι (βλ. ενότητα Γ4). Η υπενθύμιση αυτών των σημείων μπορεί να λειτουργήσει και ως αφόρμηση για την προσφορά της ενότητας εκείνης.

3. Η Ελλάδα στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- 1) Να κατανοήσουν τις επιπτώσεις του ανταγωνισμού των Μεγάλων Δυνάμεων στην Ελλάδα και τις άλλες χώρες της Βαλκανικής Χερσονήσου κατά τις παραμονές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.
- 2) Να κατανοήσουν τις συνθήκες υπό τις οποίες εκδηλώθηκε και τις συνέπειες που είχε για την εξωτερική πολιτική της χώρας ο Εθνικός διχασμός.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ: Διαρθρώνεται σε πέντε υποενότητες (α. Οι εκκρεμότητες της Συνθήκης του Βουκουρεστίου, β. Η στάση της Ελλάδας κατά την κήρυξη του πολέμου και η διαφωνία Κωνσταντίνου-Βενιζέλου, γ. Ο Εθνικός Διχασμός, δ. Το κίνημα της "Εθνικής Άμυνας" και τα "Νοεμβριανά", ε. Η εκθρόνιση του Κωνσταντίνου και η είσοδος της Ελλάδας στον πόλεμο).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:

α. Οι εκκρεμότητες της Συνθήκης του Βουκουρεστίου.

- Σε εκκρεμότητα σύνορα Ελλάδας με υπό σύσταση Αλβανικό κράτος.
- Με Πρωτόκολλο Φλωρεντίας (4/17 Δεκ. 1913) δίνονται στην Αλβανία περιοχές με πλειονότητα Ελλήνων κατοίκων (Χιμάρα, Άγιοι Σαράντα, Αργυροκάστρο, Κορυτσά).
- Ρύθμιση υπαγορευμένη από Ιταλία και Αυστρία.
- Διακοίνωση Δυνάμεων (Φεβρ.1914): όρος για αναγνώριση ελληνικής κυριαρχίας στα νησιά Αιγαίου η έγκαιρη εκκένωση Βορείου Ηπείρου από Ελληνικό Στρατό.
- Ελλάδα αποδέχεται - Έλληνες Β. Ηπείρου κηρύσσουν αυτονομία περιοχής.
- Ζήτημα νησιών Ανατολικού Αιγαίου σε εκκρεμότητα.

β. Η στάση της Ελλάδας κατά την κήρυξη του πολέμου και η διαφωνία Κωνσταντίνου-Βενιζέλου.

- Ελλάδα, σύμφωνα με Ελληνοσερβική Συνθήκη 1913, όφειλε να βοηθήσει τη Σερβία.
- Διαφωνούν: βασιλιάς Κωνσταντίνος, υπουργός Εξωτερικών Γ. Στρέιτ και Γενικό Επιτελείο (Ι. Μεταξάς), επειδή:
 - 1) Θεωρούν στιγμή ακατάλληλη (ανάγκη ανασυγκρότησης χώρας για ενσωμάτωση εκτεταμένων απελευθερωθέντων εδαφών),
 - 2) Ανησυχούν για εδαφική ακεραιότητα Ελλάδας σε περίπτωση εμπλοκής στον πόλεμο (Βουλγαρία και Τουρκία καραδοκούν).
- Πρωθυπουργός Ελ. Βενιζέλος κρίνει ότι Ελλάδα δεν πρέπει να συνδέσει τύχη της με Αυστρία και Γερμανία υποστηρικτές Βουλγαρίας και Τουρκίας.
- Εκτιμά ότι γεωπολιτική θέση χώρας την αναγκάζει να είναι σύμμαχος με Αγγλία που ελέγχει θαλάσσιες επικοινωνίες.
- Θέση Ελλάδας επιδεινώνουν πιέσεις Γερμανίας για ουδετερότητα και διακοπή διαπραγματεύσεων για νησιά Αιγαίου από Τουρκία.
- Κίνδυνος ελληνικών συμφερόντων από προσέγγιση Αντάντ προς Βουλγαρία.
- Κίνδυνος ελληνικής ακεραιότητας από προσχώρηση Τουρκίας στην Τριπλή Συμμαχία.
- Βενιζέλος πείσθη ότι συμμετοχή Ελλάδας στις επιχειρήσεις Αγγλογάλλων για την εκπόρθωση Στενών (Ιαν. 1915) είναι αναγκαία.

γ. Ο Εθνικός Διχασμός.

- 21 Φεβρ. 1915. Παραίτηση Βενιζέλου λόγω διαφωνίας με Κωνσταντίνο.
- 24 Φεβρ. Κυβέρνηση Δημ. Γούναρη.
- Αρχή μακράς περιόδου πολιτικής και συνταγματικής ανωμαλίας και περιπετειών (Εποχή “Εθνικού Διχασμού”).
- Νίκη Βενιζέλου στις εκλογές 31ης Μαΐου 1915. Εξωθείται πάλι σε παραίτηση.
- Επιδείνωση θέσης Ελλάδας από είσοδο Βουλγαρίας στον πόλεμο με Τριπλή Συμμαχία.
- Μυστικές συνεννοήσεις Κωνσταντίνου με Γερμανία.
- Ελληνική πολιτική εμφανίζεται ως αλλοπρόσαλλη και σχέσεις με Γαλλία και Αγγλία διαταράσσονται.
- 5 Οκτ. 1915. Νέα παραίτηση Ελ. Βενιζέλου.
- 6 Δεκ. 1915. Νέες εκλογές. Αποχή βενιζελικών.
- Βενιζέλος καταγγέλλει βασιλιά για ωμή παραβίαση Συντάγματος και θεωρεί αντισυνταγματική τη Βουλή.
- 10 Ιαν. 1916. Αγγλογάλλοι καταλαμβάνουν Κέρκυρα για φιλοξενία Σερβικού Στρατού.
- Ως εκθρόνιση Κωνσταντίνου 1917 ουσιαστικά κυβερνούν ο βασιλιάς και οι σύμβουλοί του

δ. Το κίνημα της “Εθνικής Άμυνας” και τα “Νοεμβριανά”.

- 14 Μαΐου 1916. Βούλγαροι καταλαμβάνουν οχυρό Ρούπελ και Στενά Σιδηροκάστρου.
- Βενιζέλος καταγγέλλει Κωνσταντίνο και κυβέρνηση για αδυναμία προστασίας χώρας.
- Γαλλία και Αγγλία με στόλους τους αποκλείουν ελληνικά παράλια και απαιτούν:
 - 1) αποστράτευση ενόπλων δυνάμεων της χώρας,
 - 2) άμεση αντικατάσταση φιλοβασιλικής κυβέρνησης,
 - 3) διάλυση Βουλής και προκήρυξη νέων εκλογών.
- Διαίρεση Ελλήνων:
 - ⇒ βασιλικοί ή αντιβενιζελικοί διαθέτουν “Επιστράτους”.
 - ⇒ βενιζελικοί τους “Αμυνίτες” της Θεσσαλονίκης.
 - ⇒ Επικράτεια βασιλικών “Παλαιά Ελλάδα” (Αθήνα).
 - ⇒ Επικράτεια βενιζελικών “Νέες Χώρες” (Θεσσαλονίκη).
- Θέρος 1916. Βουλγαρικές δυνάμεις εισβάλλουν στην Ανατολική Μακεδονία.
- Διωγμοί Ελλήνων από Βουλγάρους (σκοπός εκβουλγαρισμός Αν. Μακεδονίας).

- Προσπάθειες αναχαίτισης διωγμών από Συμμάχους και Γερμανούς απέτυχαν.
- 16/29 Αυγ. 1916, Θεσσαλονίκη. Κίνημα Εθνικής Αμυνας με υποστήριξη Γάλλου στρατηγού Σαρράγ.
- 29 Αυγ. 1916. Συμφωνία παραδόσεως Δ' Σώματος Στρατού στους Γερμανούς. Μεταφορά του στο Γκαίρλιτς της Σιλεσίας (Γερμανία).
- 26 Σεπ. 1916: Βενιζέλος σχηματίζει προσωρινή κυβέρνηση στη Θεσσαλονίκη (Τριανδρόια: Ελ. Βενιζέλος, Παν. Δαγκλής, Π. Κουντουριώτης) και επισπεύδει έξοδο Ελλάδος στον πόλεμο με πλευρά Αντάντ.
- Εκπρόσωποι Γαλλίας και Αγγλίας εγείρουν αξιώσεις από κυβέρνηση Αθηνών.
- 18 Νοεμ. 1916. Αιματηρές συγκρούσεις στρατού Αθηνών και γαλλικών αγημάτων ("Νοεμβριανά").

ε. Η εκθρόνιση του Κωνσταντίνου και η είσοδος της Ελλάδας στον πόλεμο.

- 10 Νοεμ. 1916. Τριανδρόια κηρύσσει πόλεμο εναντίον Βουλγαρίας και Γερμανίας.
- 19 Νοεμ. 1916. Συγκρούσεις και διώξεις βενιζελικών από "Επίστρατους" Μεταξά.
- Σκλήρυνση θέσης Γαλλίας έναντι Κωνσταντίνου.
- Απογοήτευση μεγαλομανών Σέρβων και Ιταλών, επειδή ανατρέπονταν σχέδιά τους.
- Γαλλία, σε συνεννόηση με Αγγλία και Ιταλία, εκθρονίζει Κωνσταντίνο.
- 29 Μαΐου 1917. Ο Κων/νος εγκαταλείπει χώρα· δεν παραιτείται από δικαιώματά του.
- 30 Μαΐου 1917. Βασιλιάς Ελλάδος ο δευτερότοκος γιος του Αλέξανδρος.
- 13 Ιουν. 1917. Ο Βενιζέλος επανέρχεται στην Αθήνα. Κυβέρνηση με "Βουλή Λαζάρων".
- 17 Ιουν. 1917. Ελλάδα εισέρχεται επισήμως στον πόλεμο.
- Ελλάδα παραμένει βαθύτατα διχασμένη.
- Επιχειρήσεις Ελληνικού Στρατού εναντίον Γερμανο-Βουλγάρων:
 - 1) 22 Απρ. 1917. Κατάληψη από III/1 Συντάγματος (διτής λοχαγός Γ. Κονδύλης) οχυρού λόφου Σεμέν ντε Φερ, 3 χλμ. νοτίως Ειδομένης.
 - 2) 1 Μαΐου 1917. Κατάληψη αμυντικής τοποθεσίας Ραβινέ, ανατολικά Σκρο.
 - 3) 17 Μαΐου 1918. Μάχη Σκρο και μεγαλειώδης νίκη Ελληνικού Στρατού.
 - 4) 1 Σεπ. 1918. Γενίκευση επιθέσεως Ελληνικού Στρατού.
 - 5) 6 Σεπ. 1918. Μάχη Δοϊράνης. Συμμετοχή Μεραρχιών Σερρών και Κρήτης, 3ου Σ. Ιππικού.
- Ήττα Βουλγαρίας και άνευ όρων συνθηκολόγησή της (16 Σεπ. 1918).
- Ανακαταλήψεις Σερρών (21 Σεπ.), Καβάλας (23 Σεπ.) και Δράμας (27 Σεπ. 1918).
- 17/30 Οκτ. 1918. Ανακωχή Μούδρου με Τουρκία.
- 3 και 11 Νοεμ. 1918 (ν.η.). Συνθηκολόγηση Αυστρίας και Γερμανίας αντιστοίχως.
- Επιτυχίες κυβερνήσεως Βενιζέλου:
 - 1) Σχηματισμός αξιόμαχων μονάδων από συντρίμια.
 - 2) Διάκριση Ελληνικού στρατού στο Μακεδονικό Μέτωπο.
 - 3) Αποφασιστική συμβολή στη νίκη Συμμάχων.
 - 4) Αποκατάσταση τραυματισμένου κύρους ενόπλων δυνάμεων.
 - 5) Δυνατή συμμετοχή Ελλάδος στο τραπέζι διαπραγματεύσεων μεταξύ νικητών.

Πρόσθετα παραθέματα /πηγές

1. Ο Εθνικός Διχασμός. Αναφορά του Γάλλου στρατιωτικού ακολούθου στην Αθήνα (14-1-1916)

«[...] Πίσω από το βασιλιά, μια κυβέρνηση αποτελούμενη από ανόμοια στοιχεία, χωρίς κανένα συνολικό πρόγραμμα ούτε άλλο ιδεώδες παρά πώς θα διατηρηθεί από μέρα σε μέρα για να εξυπηρετήσει καλύτερα τα προσωπικά συμφέροντα. Ζηλεύονται μεταξύ τους, αλλά συνασπίζονται από ένα κοινό μίσος κατά του Βενιζέλου, που τους κάνει να υπακούουν τυφλά στο βασιλιά και το γερμανόφιλο κόμμα.

[...] Αυτός ο φοβερός γερμανικός οργανισμός, που προετοιμάστηκε πολλά χρόνια και λειτουργεί θαυμασία, ήταν τόσο ισχυρός, που ανέτρεψε το Βενιζέλο, για να οδηγήσει τη Συμμαχία σε αποτυχία και θα μπορούσε να φοβηθεί κανείς πως σε μια δεδομένη στιγμή ο ελληνικός στρατός θα στρεφόταν εναντίον των στρατευμάτων μας.

[...] Εκτός των εχθρικών αυτών στοιχείων, η πλειονότητα του ελληνικού έθνους είναι με το μέρος μας τόσο συναισθηματικά όσο και λόγω παραδόσεων [...] Είναι καιρός αυτή η κατάσταση να πάρει τέλος. Δε βλέπω να φθάνουμε σ' ένα αποτέλεσμα με κανονικά μέσα. Μόνο μια απλή, γρήγορη και ριζική λύση υπάρχει [...] Πρέπει η Συμμαχία να θέσει ένα δυνατό χέρι πάνω σ' όλη τη χώρα [...]

Μόνο η εμφάνιση του στόλου στην Αθήνα και μερικές μέρες έλλειψη ειδών διατροφής [...] θα επιτρέψουν να κυλίσει αυτή η επιχείρηση χωρίς επεισόδιο. Δε θα πρέπει να υπάρξει και δε θα υπάρξει, εάν κανείς ξέρει να το χειριστεί κατάλληλα, ούτε μια σταγόνα αίματος».

Χάρης Τσιρκινίδης, Επιτέλους τους ξεριζώσαμε... Η γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου, της Θράκης και της Μ. Ασίας μέσα από τα γαλλικά αρχεία, Θεσσαλονίκη, Αφοί Κυριακίδη, 1999, σ. 121.

2. Η αιχμαλωσία του Δ' Σώματος Στρατού¹⁸ (1916) και η μεταφορά του στο Γκαϊρόλιτς της Γερμανίας (Αφήγηση Έλληνα στρατιώτη)

«Οχι δεν μας πιάσαν αιχμαλώτους. Τι, δεν ήμασταν αιχμάλωτοι. Ιμείς δεν είχαμι τίποτι. Ιμείς ήμασταν ουδέτεροι. Ιμείς δεν μπορούσαμε να πιράσουμε προς τον Στρυμόνα κι παραμείναμι. Απόυ κατ' απ' την Καβάλα όλα τα μικρά σωματεία¹⁹ μέχρι τη Δράμα, Σέρρες κι Διμίρ Ισάρ [=Σιδηρόκαστρο]. Μέσα στη Δράμα ιδρεύουν δυο συντάγματα, 22ου και 23ου. Στας Σέρρες άλλα δυο συντάγματα, το 16ου και 17ου, στον Διμίρ Ισάρ του 18ου. Λοιπόν μας συγκεντρών' ικεί πέρα κι μας λεν' να παραδώσουμε όλον τον οπλισμό μας και ο κάθε στρατιώτης να πάρει μία κουβέρτα, σακκίδιο, κονταλουπήρονο και όχι μαχαίρι²⁰». [...] <Οι αξιωματικοί> δεν έφεραν καμία αντίρρηση²¹, γιατί ήμασταν ουδέτεροι κι δεν πιρμέναμε ένα τέτοιο πράμα. Ήρθαν δηλαδή ξαφνικά [...] Το απόγευμα κατά τις 7 η ώρα μας βάζουν κατά τετραδάς ο κάθε λοχαγός

18. Ο διοικητής του Δ' Σ.Σ. συνταγματάρχης Ιωάννης Χατζόπουλος (1847-1921), αποκομμένος στην Καβάλα από ξηρά και θάλασσα, στις 29 Αυγούστου 1916 (π.η.), προκειμένου να αποφύγει την πλήρη αιχμαλωσία της δυνάμεώς του από τους Βουλγάρους, συμφώνησε με τον Γερμανό ταγματάρχη Φον Σβάνιτς (Von Schweinitz) να παραδώσει το Σώμα στους Γερμανούς. Έτσι δύναμη 400 αξιωματικών και 6.000 ανδρών περίπου του Δ' Σ.Σ. συγκεντρώθηκε στις Σέρρες και με τραϊνό μεταφέρθηκε στο Γκαϊρόλιτς (Görlitz) της Σιλεσίας στη Γερμανία. Εκεί παρέμεινε ως το τέλος του Πολέμου υπό καθεστώς «φιλοξενίας» και όχι ομηρίας. Βλ. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Πρώτον Παγκόσμιο Πόλεμον 1914-1918. Α' Η Ελλάς και ο Πόλεμος εις τα Βαλκάνια*, Αθήνα 1958, σσ. 134-154.

19. Δηλαδή μικρές στρατιωτικές μονάδες.

20. Πράγματι στη Δράμα είχε την έδρα της η V Μεραρχία με τα 22ο και 23ο Συντάγματα Πεζικού, το 3/37 Συντάγμα Κρητών και την V Μοίρα Ορειβατικού Πυροβολικού. Στις Σέρρες βρισκόταν η VI Μεραρχία με τα 16ο και 17ο Συντάγματα Πεζικού, καθώς και την IV Μοίρα Ορειβ. Πυρ/κού, ενώ το 18ο Σ.Π. ήταν στο Σιδηρόκαστρο. Στην Καβάλα, όπου η έδρα του Δ' Σ.Σ., βρισκόταν το 19ο Σ.Π., το 2/21 Συντάγμα Κρητών και η VII Μοίρα Ορειβ. Πυρ/κού, ενώ το 20ό Σ.Π. ήταν στην Ελευθερούπολη (Πράβι). Βλ. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ό.π.*, σ. 310.

21. 2.000 περίπου αξιωματικοί και στρατιώτες της VI Μεραρχίας με τον διοικητή της συνταγματάρχη Χριστοδούλου, καθώς και ένα τάγμα του 2ου Συντ/τος Κρητών, αξιωματικοί και οπλίτες της VI Μοίρας Ορειβ. Πυρ/κού, όλοι οι αξιωματικοί και 600 περίπου οπλίτες του 7ου Σ.Π.Π. και άλλοι 300 περίπου οπλίτες διαφόρων τμημάτων, διέφυγαν στη Θάσο, για να ενταχθούν στις δυνάμεις της Εθνικής Αμύνης. Οι υπόλοιποι, είτε επειδή δεν τους επέτρεψε ο διοικητής του Σώματος, είτε επειδή αρνήθηκε ο αγγλικός στόλος να τους μεταφέρει στην Παλαιά Ελλάδα, μεταφέρθηκαν στη Γερμανία σε ασφαλή αιχμαλωσία. Βλ. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ό.π.*, σ. 152.

κι μας είπαν “αλλαγή κατευθύνσεως κατά το Διμίτ Ισάρ”. Λοιπόν μας βάζουν κατά τετράδας και προχωρούν. Δίπλα είχαμι τους Βουλγάρους. Είχαν βάλει εφ’ όπλον λόγχη και ‘μεις άοπλοι σαν αιχμάλωτοι, ας πούμι. Βαδίζοντας λοιπόν κι μας παν στον Διμίτ Ισάρ σουρουπώνοντας ακριβώς. Άρχισε να σουρουπώνει. Εκεί ήταν το σύνταγμα του 18ου, μέσα στη λακκιά αυτή. Βάζουν και τα δυο συντάγματα, τον 16ου κι τον 17ον και μας φύλαγαν όλη τη νύχτα οι Βούλγαροι. Όπου μείς δεν πήραμι ούτε να φάμι τίποντις, νηστικοί, μόνο σακκίδιο, καραβάνια, παγούρι, αλλά άδεια αυτά. Απροόπτως και δεν προκανάμε να πάρουμι ούτε συσσίτιο, τίποντι. Ύπνος όμως όλη τη νύχτα δεν μας ακόλλησε. Όχι μείς, όχι οι κύριοι αξιωματικοί, όλος ο κόσμος διανυκτερεύσαμι. Το να βλέπ’ τους Βουλγάρους κι τα γουρουντσάρουχα κι μι τ’ς παλιογκέτες να σι φυλάγουν άντρες κι ανάστημα δύο μιτρών [=μέτρων]. Και σαν Έλληνες περφήναμι να βλέπουμε τους Βουλγάρους, λοιπόν, να μας συνοδεύουν σαν αιχμάλωτοι, του θεωρούσαμι μιγάλη προνοβουλή. Τέλος πάντων, πώς σταμάτασι η Αρχή τότε κι δεν θέλτσι να αντισταθούν στους Βουλγάρους, δεν του ξέρουμι αυτό. Γιατί; δεν το ‘χον μάθει αυτό. Τέλος πάντων”.

Θ. Α. Νημάς, “Ο περιπετειώδης βίος του εκ Πλατάνου Τρικάλων στρατιώτη Κων/νου Τσόγια (1894-1987)”, *Τρικαλινά*, 23 (2003), σσ. 134-136.

4. Η υποδοχή και παραμονή του Ελληνικού Στρατού στο Γκαίρλιτς (Αφήγηση Έλληνα στρατιώτη)

«Ήταν τον Σεπτέμβριο μήνα το 1916 <που πήγαμε στη Γερμανία>. Τρία χρόνια κάναμε. Το 1919 ²² φύγαμε απ’ τη Γερμανία. Τέλος πάντων, πιγαίνοντας ικεί πέρα στη Γερμανία, φτάνουμι στον Γκαίρλιτς. Εκεί είχι σταματήσει η αμαξοστοιχία κι μας κοιτούσι ου κόσμους. Η κίνηση απαγορεύονταν ανστηρά για να πιράσει ο Ελληνικός Στρατός, να κάνει παρελάση. Σταμάτασι όλος ο κόσμος. Βλέποντας όταν ο στρατηγός μας ο κ. Χατζόπουλος σταμάτασι με το φάκελο στις χείρας του, έφτασι ο υπασπιστής του Κάιζερ κι τον Επιτιλείον κι έκαναν αλλαγές κι άρχισαν οι σάλπιγγες να χτυπάν τατατά ταρατατά. Όπους συνήθως. Έκαναν αλλαγές στα έγγραφα. Έγραψι ο καθένας ας πούμι: “Καλωσορίσατε Ελληνικέ Στρατέ, κύριοι αξιωματικοί, καλωσορίσατε και τα λοιπά. Τα συνθησιμένα”. [...], αλλά δεν σας είπα του εξής όμως. Όταν κατεβήκαμι, μας παρэдουσαν κι τον οπλιισμό οι Γερμανοί απ’ τα βαγόνια. Βάλαμι εφ’ όπλον λόγχη.[...] Εμπρός, αρχ, λοιπόν, άρχισαν οι σάλπιγγες, λοιπόν, το Βερίκοκο να παίζου, ο δε γερμανικός λαός στα παρэдθουρα, στα μπαλκόνια και στους δρόμους βγήκαν και ρίχναν ανθοδέσμες, ρίχναν συνήθως ρίζια, ρίχναν κουφέτα και να λεν: “Καλώς ορίσατε, Έλληνες στρατιώτες”.

Θ. Α. Νημάς, ό.π., σσ. 136-138.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ:

Ο Εθνικός Διχασμός, κυρίαρχο στοιχείο της ενότητας αυτής, υποστηρίζεται από δύο γραπτά παραθέματα, εκ των οποίων το ένα (ΒΜ) εκφράζει την εκτίμηση Έλληνα ιστορικού και το άλλο (πρόσθετο παράθεμα στο ΒΚ) την οπτική του Γάλλου στρατιωτικού ακολούθου στην Αθήνα κατά την περίοδο εκείνη. Εκτός από τον συσχετισμό και τον σχολιασμό των δύο αυτών οπτικών, οι μαθητές πρέπει να συγκρίνουν και να σχολιάσουν επίσης το φωτογραφικό υλικό που υπάρχει στο ΒΜ, όπου υποστηρικτές και πολιτικοί αντίπαλοι του Κωνσταντίνου διαδηλώνουν κρατώντας πλακάτ με τα συνθήματά τους. Οι μαθητές πρέπει να παρατηρήσουν τις ομοιότητες και τις διαφορές ανάμεσα στις δύο ομάδες διαδηλωτών και να διατυπώσουν τα συμπεράσματα και τις εκτιμήσεις τους. Στο ΒΚ υπάρχουν και δύο πρόσθετα παραθέματα που αναφέρονται στην περιπέτεια του Δ’ Σώματος Στρατού (τη μεταφορά του στη Γερμανία) κατά τη διάρκεια του πολέμου, τα οποία αποτελούν χαρακτηριστικό δείγμα προφορικής ιστορίας και παρουσιάζουν όχι

22. Το 1918 γύρισε στην Ελλάδα το μεγαλύτερο μέρος της δυνάμεώς του, χωρίς τη διοίκησή του. Οι υπόλοιποι 2.500 επέστρεψαν το καλοκαίρι του 1919 με τον οπλιισμό τους. Βλ. ΜΕΕ, τ. Η’λ. *Γκαίρλιτς*

μόνο ιστορικό αλλά και λαογραφικό ενδιαφέρον λόγω της τοπικής διαλέκτου του αφηγητή. Υπάρχει επίσης απόσπασμα από αναφορά του Γαλλικού ΓΕΣ/ Υπηρεσίας Πληροφοριών (αφ. 290/8-9-1917) για τους εκποτισμούς Ελλήνων της Ανατολικής Μακεδονίας στη Βουλγαρία κατά τη διάρκεια του πολέμου.

4. Το Συνέδριο Ειρήνης των Παρισίων (1919-1920)

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΣ ΣΤΟΧΟΣ

Να γνωρίσουν τα αποτελέσματα της Συνδιάσκεψης των Παρισίων και να εκτιμήσουν τη σημασία των συνθηκών με τις οποίες τερματίστηκε ο πόλεμος.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ: Διαρθρώνεται σε πέντε υποενότητες (α. Εισαγωγικά, β. Η συνθήκη των Βερσαλλιών, γ. Οι συνθήκες ειρήνης με τις άλλες ηττημένες δυνάμεις, δ. Οι συνέπειες των συνθηκών ειρήνης του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου, ε. Η Συνθήκη Ειρήνης της Λωζάνης).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:

α. Εισαγωγικά.

- Συνέδριο ειρήνης Παρισίων. Παρακάθονται μόνο οι νικητές.
- Στόχοι:
 - 1) ρύθμιση γερμανικού ζητήματος,
 - 2) χάραξη εκ νέου του χάρτη Ευρώπης και Εγγύς Ανατολής.
- Κύρια χαρακτηριστικά ρυθμίσεων: διαμελισμός ή ακρωτηριασμός πολυεθνικών αυτοκρατοριών και δημιουργία νέων ή επανασύσταση παλαιών κρατών.
- Σύσταση Κοινωνίας των Εθνών (ΚΤΕ): Πρώτος παγκόσμιος Οργανισμός.
- Σύστημα “συλλογικής ασφάλειας” στις διεθνείς σχέσεις.
- Αρχές Αμερικανού προέδρου W. Wilson: αυτοδιάθεση λαών, ελευθερία εμπορίου, κατάργηση μυστικής διπλωματίας, ισότητα μεταξύ των κρατών κ.ά.

β. Η συνθήκη των Βερσαλλιών.

- Συνθήκη ειρήνης των Βερσαλλιών (28 Ιουν. 1919) μεταξύ Γερμανίας και νικητών:
 - 1) Ανταναγκούσε απόψεις νικητών και ιδιαίτερα Γαλλίας.
 - 2) Κυριότεροι όροι: εδαφικοί, στρατιωτικοί και οικονομικοί.
- Γερμανία:
 - 1) Χάνει Αλσατία και Λορραίνη, άλλες μικρότερες περιοχές και αποικίες της.
 - 2) Αποστρατιωτικοποιείται Α. όχθη Ρήνου (βάθος 50 χλμ.) και καταλαμβάνεται από Συμμάχους.
 - 3) Υποχρεώνεται να παραδώσει όλα τα εμπορικά πλοία χωρητικότητας άνω 1600 τόνων.
 - 4) Να παραδίδει επί δέκα χρόνια δωρεάν γαιάνθρακα σε Γαλλία, Βέλγιο και Ιταλία.
 - 5) Να αποζημιώσει Συμμάχους για υλικές καταστροφές που υπέστησαν.
 - 6) Σύνολο πολεμικής αποζημίωσης ανερχόταν σε 15 δισεκατομμύρια στερλίνες!

- Γαλλία: προσαρτά Αλσατία και Λορραίνη. Παίρνει πολεμικές αποζημιώσεις.
- Βέλγιο και Πολωνία προσαρτούν περιοχές Γερμανίας. Παίρνουν πολεμικές αποζημιώσεις.

γ. Οι συνθήκες ειρήνης με τις άλλες ηττημένες δυνάμεις.

- Αφορούσαν συμμαχικές χώρες που διεκδικούσαν εδάφη τους: Ιταλία, Ρουμανία, Γιουγκοσλαβία, Τσεχοσλοβακία, Πολωνία.
- Τσέχοι καταλαμβάνουν εδάφη όπου κατοικούν Σλάβοι: Σουδητία και γερμανική Βοημία.
- Ιταλοί προσαρτούν νότιο Τυρόλο, Ιστρία, βόρεια Δαλματία και Φιούμε.
- Γιουγκοσλάβοι προσαρτούν νότια Στυρία.
- Πολωνοί προσαρτούν Γαλικία.
- **Συνθήκη ειρήνης Σαίν Ζερμαίν** (10 Σεπτ. 1919) με Αυστρία.

Αυστρία: Χάνει εδάφη και υποχρεώνεται

1) Σε καταβολή πολεμικής αποζημίωσης στους Συμμάχους.

2) Να μην ενωθεί με τη Γερμανία χωρίς συγκατάθεση Κοινωνίας των Εθνών.

• **Συνθήκη του Νεϊγύ** (27 Νοεμ.1919) με Βουλγαρία.

1) Βουλγαρία χάνει Δοβρουτσά (Ρουμανία) και Δυτική Θράκη (Ελλάδα).

2) Επιβεβαιώνει ελληνική κυριαρχία επί εδαφών που όριζε η Συνθήκη του Βουκουρεστίου.

• **Ειδική Σύμβαση:** α) Ανταλλαγή πληθυσμών από Ελλάδα και Βουλγαρία.

β) Δυνατότητα ρευστοποιήσεως περιουσιακών στοιχείων τους.

• **Αποτέλεσμα Συμβάσεως Νεϊγύ:** Μετανάστευση από Ελλάδα 100.000 περ. Βουλγάρων.

Εναπομεινάντων (150.000 περ.) βουλγαροφάνων θεωρήθηκε ότι επιλογή τους να μείνουν στην Ελλάδα δήλωνε και επιλογή εθνικής ταυτότητας και πατριδας.

• **Συνθήκη ειρήνης Τριανόν** (4 Ιουνίου 1920) με Ουγγαρία.

Ουγγαρία: Χάνει εδάφη (παίρνουν: Τσεχοσλοβακία τη Σλοβακία και τη Ρουσινία, Γιουγκοσλαβία την Κροατία και Ρουμανία την Τρανσυλβανία).

• **Συνθήκη των Σεβρών** (28 Ιουλίου/10 Αυγούστου).

1) Παραχωρείται στην Ελλάδα η Θράκη, δυτική και ανατολική, τα νησιά Ίμβρος και Τένεδος και Δωδεκάνησα πλην Ρόδου.

2) Κωνσ/πολη και Στενά αποτελούν ουδέτερη ζώνη (έλεγχος συμμαχικής επιτροπής).

3) Βουλγαρία: δικαίωμα ελεύθερης διαμετακομίσεως στον λιμένα Αλεξανδρουπόλεως.

• Βραχύβια για Ελλάδα η ισχύς της.

• Ταπείνωση Τουρκίας Εθνικιστικό κίνημα Μουσταφά Κεμάλ.

δ. Οι συνέπειες των συνθηκών ειρήνης του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου.

• Δημιουργία πολλών μειονοτήτων (25 εκατ. Ευρωπαίοι).

• Ίδρυση Κοινωνίας των Εθνών εγγυήσεις για μειονότητες προστριβές και συγκρούσεις προϋποθέσεις για αναθεωρητισμό.

• Αφοπλισμός Γερμανίας και ταπείνωσή της ανάπτυξη εθνικισμού Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος.

ε. Η Συνθήκη Ειρήνης της Λωζάννης (24 Ιουλίου 1923).

• Οριστική συνθήκη ειρήνης μεταξύ Τουρκίας και συμμάχων (24 Ιουλίου 1923).

1) Τουρκία ανέκτησε Αν. Θράκη και περιοχή Σμύρνης.

2) Κυριαρχία Ιταλίας στα Δωδεκάνησα.

3) Έβρος σύνορο Ελλάδας και Τουρκίας.

Πρόσθετα παραθέματα

1. Η ψυχολογική αδυναμία της Συνθήκης των Βερσαλλιών

« Η πιο επικίνδυνη αδυναμία του διακανονισμού των Βερσαλλιών, ωστόσο, ήταν καθαρά ψυχολογική. Η παγκόσμια τάξη που δημιούργησε το Συνέδριο της Βιέννης είχε παγιωθεί από τη βασική αρχή της συντηρητικής ενότητας, η οποία είχε συμμειχθεί με τις ανάγκες της ισορροπίας των δυνάμεων. Στην πραγματικότητα, οι δυνάμεις οι οποίες χρειάζονταν για να τηρηθεί αυτή η διευθέτηση τη θεωρούσαν επίσης δίκαιη. Η Συνθήκη των Βερσαλλιών ήταν θνησιγενής επειδή οι αξίες που εκθείαζε έρχονταν σε αντίθεση με τα κίνητρα τα οποία χρειάζονταν για να την επιβάλουν: Τα περισσότερα κράτη που έπρεπε να υπερασπιστούν τη συμφωνία τη θεωρούσαν άδικο κατά τον ένα ή τον άλλο τρόπο...Επειδή οι ηγέτες στις Βερσαλλίες δεν ήταν διατεθειμένοι να μειώσουν τη γερμανική ισχύ εφαρμόζοντας τα δικαιώματα που τους έδινε η νίκη ή τους υπολογισμούς της ισορροπίας των δυνάμεων, υποχρεώθηκαν να δικαιολογήσουν τον γερμανικό αφοπλισμό σαν την πρώτη φάση ενός γενικού προγράμματος αφοπλισμού και τις αποζημιώσεις σαν εξέλιξη για τις ενοχές του ίδιου του πολέμου. Δικαιολογώντας τον γερμανικό αφοπλισμό με αυτό τον τρόπο, οι Σύμμαχοι υπονόμισαν την ψυχολογική ετοιμότητα που χρειάζονταν για τη βιωσιμότητα της συμφωνίας τους. Από τις αρχές η Γερ-

μανία μπορούσε να ισχυριστεί, όπως και το έκανε, ότι ήταν θύμα άνησης μεταχείρισης και απαιτήσε ή να της επιτραπεί ο επανεξοπλισμός ή να αφοπλιστούν και άλλα έθνη στο ίδιο επίπεδο με το δικό της. Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι όροι αφοπλισμού της Συνθήκης των Βερσαλλιών είχαν σαν αποτέλεσμα, την ηθική κατάπτωση των νικητών. Σε κάθε συνδιάσκεψη αφοπλισμού, η Γερμανία μιλούσε από θέση ηθικού κύρους και την υποστήριζε συνήθως η Μεγάλη Βρετανία».

Henry Kissinger, *Διπλωματία*, Αθήνα, Νέα Σύνορα-Λιβάνη, 1995, σσ. 273-274.

2. Οι επανορθώσεις της Γερμανίας και τα σφάλματα των Βερσαλλιών

«Το ζήτημα που προκάλεσε τη σοβαρότερη γαλλογερμανική κρίση κατά τη δεκαετία του 1920, το οποίο φανέρωσε τις αποκλίσεις μεταξύ της γαλλικής και της βρετανικής πολιτικής και με τον ένα ή τον άλλο τρόπο συνέβαλε στην επιδείνωση της οικονομίας των εμπλεκόμενων χωρών, ήταν στην πραγματικότητα το ζήτημα των επανορθώσεων. Οι όροι της Συνθήκης των Βερσαλλιών σχετικά με τις επανορθώσεις αποδοκιμάστηκαν άμεσα, ειδικά στο έργο του νεαρού άγγλου οικονομολόγου Τζον Μέιναρντ Κέινς, ο οποίος παραιτήθηκε από τη βρετανική αντιπροσωπεία στο συνέδριο ειρήνης για να εκδώσει το καλοκαίρι του 1919 το βιβλίο του **Οι οικονομικές συνέπειες της Ειρήνης**, που περιέκλειε έναν εξαιρετικό και επικριτικό απολογισμό του συνεδρίου και μία σκληρή κριτική των αποτελεσμάτων του. [...] Ακόμη και σήμερα συνεχίζεται η διαμάχη για το εάν οι Γερμανοί θα μπορούσαν να καταβάλουν μεγαλύτερες προσπάθειες προκειμένου να πληρώσουν και για το μέγεθος της ζημιάς που προκάλεσαν στη γερμανική οικονομία οι πληρωμές που πραγματοποιήθηκαν. Είναι βέβαιο πάντως ότι η επιβολή των όρων για τις επανορθώσεις δεν έφεραν στους Συμμάχους τα χρήματα που οι ίδιοι ανέμεναν. Αντίθετα, τα πρώτα πέντε χρόνια μετά τον πόλεμο οι όροι αυτοί εμπόδιζαν τη σταθερότητα του ευρωπαϊκού διεθνούς συστήματος και, επιπλέον, συνέβαλαν τόσο για ψυχολογικούς όσο και για οικονομικούς λόγους στην αποδυνάμωση της εξουσίας που ασκούσε η δημοκρατική κυβέρνηση της Γερμανίας».

James Joll, *Η Ευρώπη 1870-1970*. Μτφρ. Ελπίδα Κ. Βόγλη - Επιμ. Λουκ. Ι. Χασιώτης, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 2006, σσ. 383-384.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ:

Το υποστηρικτικό υλικό της ενότητας στο ΒΜ αναφέρεται κυρίως στην ίδρυση της Κοινωνίας των Εθνών (ο συσχετισμός με τα 14 σημεία του Ουίλσον από την ενότητα Γ2 απαραίτητος) και περιλαμβάνει γελοιογραφίες που σχολιάζουν τις πραγματικές δυνατότητες παρέμβασής της για την περιφρούρηση της παγκόσμιας ειρήνης και της δικαιοσύνης στις διεθνείς σχέσεις. Τα παραθέματα στο ΒΚ αναλύουν τις αδυναμίες της Συνθήκης των Βερσαλλιών και τις συνέπειες των αδυναμιών αυτών για το μέλλον της Ευρώπης και του κόσμου. Μπορούν να μελετηθούν σε συσχετισμό και με τα παραθέματα που αναφέρονται στον καταλογισμό της ευθύνης για τον πόλεμο στη γερμανική πλευρά από τη Συνθήκη των Βερσαλλιών (ΒΜ).

5. Ο Μικρασιατικός Πόλεμος (1919-1922)

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- 1) Να γνωρίσουν την νεότερη ιστορία και τη γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου.
- 2) Να αντιληφθούν τα αίτια της συνέχισης του πολέμου στη Μ. Ασία
- 3) Να συσχετίσουν την πορεία και την έκβασή του με τις εσωτερικές εξελίξεις στην Ελλάδα και την Τουρκία, καθώς και με την πολιτική των Συμμάχων.
- 4) Να εκτιμήσουν τις συνέπειες του πολέμου για τον ελληνισμό. Να γνωρίσουν και να εκτιμήσουν τις διαστάσεις του προσφυγικού προβλήματος.

5) Να γνωρίσουν τις διεργασίες κατά τη Συνδιάσκεψη της Λωζάνης, το περιεχόμενο και τη σημασία της συνθήκης για τα Βαλκάνια, την Τουρκία και ιδιαίτερα την Ελλάδα.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ: Διαρθρώνεται σε τέσσερις υποενότητες (α. Οι ελληνικές διεκδικήσεις μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, β. Η κίνηση για την ανεξαρτησία του Πόντου, γ. Η συμμαχική εντολή για την απόβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη και η έκβαση του πολέμου, δ. Συμπεράσματα).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:

α. Οι ελληνικές διεκδικήσεις μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο.

- Η διασφάλιση των εθνικών συμφερόντων της Ελλάδος δεν ήταν εύκολη υπόθεση.
- Πολεμική εμπλοκή Ελλάδος εξυπηρέτησε εδαφικές διεκδικήσεις της (Θράκη, Μ. Ασία).
- Ελληνικές διεκδικήσεις στη Μ. Ασία συγκρούονταν με βλέψεις Ιταλίας.
- Ευνοϊκές συγκυρίες: απουσία Ρωσίας από εξελίξεις - επιθυμία Αγγλίας και Γαλλίας να περιορίσουν βλέψεις Ιταλίας χρησιμοποιώντας την Ελλάδα.
- Εθνικές διεκδικήσεις Ελλάδος (υπόμνημα Βενιζέλου, Δεκέμβριος 1918):
 - 1) Βόρειος Ήπειρος, Θράκη, δυτικά παράλια Μικράς Ασίας και νησιά ανατολικού Αιγαίου.
 - 2) Στηριζόνταν στην εθνολογική σύνθεση του πληθυσμού τους²³.
- Βενιζέλος και ελληνική αντιπροσωπεία εκμεταλλεύονται όλες τις δυνατότητες.
- Για ενίσχυση διαπραγματευτικής θέσεως θέτει στη διάθεση Γαλλίας και Αγγλίας το Α΄ Σώμα Στρατού (συμμετοχή σε πόλεμο κατά Μπολσεβίκων - Ουκρανία 1919).

β. Η κίνηση για την ανεξαρτησία του Πόντου.

- Από θέρους 1918 προωθείτο αίτημα για ίδρυση ανεξάρτητου ποντιακού ή ποντοαρμενικού κράτους.
- Βενιζέλος θεωρούσε ίδρυση ενός τέτοιου κράτους ανέφικτη. Ευνοούσε στηρίξη από Έλληνες Πόντου ενός αρμενικού κράτους.
- Έλληνες Πόντου ενισχυμένοι από Ποντίους Ρωσίας (1919) επέμειναν.
- Προκρίθηκε η δημιουργία ποντοαρμενικής ομοσπονδίας (Ιαν. 1920).

γ. Η συμμαχική εντολή για την απόβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη και η έκβαση του πολέμου.

- Ο Βενιζέλος κατανόησε ρευστότητα διακρατικών σχέσεων.
- Εκμεταλλεύτηκε ανησυχία Αγγλίας και Γαλλίας από προώθηση Ιταλών στη Μ. Ασία.
- Εκμεταλλεύτηκε ανθελληνικές εκδηλώσεις Τούρκων στην περιοχή Αϊδινίου.
- Ευνοϊκή για Ελλάδα η διεθνής συγκυρία.
- Εξασφάλισε συμμαχική εντολή (Μάιος 1919) για κατάληψη περ. Σμύρνης [απών Ιταλός αντιπρόσωπος από Ανώτατο Συμβούλιο (Αγγλία, Γαλλία, Ιταλία, Η.Π.Α., Ιαπωνία)].
- Συμμαχική εντολή ήταν προσωρινής ισχύος.
- Οριστική τύχη Σμύρνης και ενδοχώρας θα έκρινε δημοψήφισμα μετά πέντε χρόνια.
- Αποστολή στρατιωτικών δυνάμεων στη Μικρά Ασία για προστασία ομοεθνών στηριζόταν σε ευρύτερη εθνική συναίνεση.
- Ανέλαβε να διατηρήσει τάξη σε μια περιοχή με συμπαγή ελληνικό πληθυσμό.
- Δονητικό. Ελληνική παρουσία συνέβαλε στην ανάπτυξη εθνικού κινήματος Τούρκων ⇒ οριστική απώλεια και ξεριζωμός Ελλήνων Μ. Ασίας.

23. Παράθεμα: Έχει σημασία ο ορισμός της εθνικής ταυτότητας που διατύπωσε ο Βενιζέλος στην εισήγησή του στη συνδιάσκεψη: "Το θρήσκευμα, η φυλή, η γλώσσα δεν δύνανται να θεωρηθούν ως βέβαια ενδείξεις εθνικότητας. Ο μοναδικός αλάνθαστος παράγον είναι η εθνική συνείδησις, δηλαδή η εσκεμμένη θέλησις των ατόμων όπως καθορίσουν την τύχην των και αποφασίσουν εις ποίαν εθνικὴν οικογένειαν επιθυμοῦν να ανήκουν".

- Οι επιχειρήσεις του Ελληνικού Στρατού στη Μικρά Ασία:
 - ⇒ Πρώτη απόβαση Ελληνικού Στρατού στη Σμύρνη στις 2 Μαΐου 1919 (I Μεραρχία).
 - ⇒ Με σειρά καταλήφθηκαν: Μαινεμένη (9-5-1919), Μαγνησία (12-5-1919), Αϊδίνιο (14-5-1919), Αϊβαλί (16-5-1919), Πέργαμος (30-5-1919).
 - ⇒ Το Ανώτατο Συμμαχικό Συμβούλιο δίνει άδεια προελάσεως του Ελλ. Στρατού για κατάληψη σιδηροδρομικής γραμμής μέχρι Πάνορμο, για έλεγχο Στενών (6-6-1920). Ο Ελληνικός Στρατός κατέλαβε: το Σαλιγλί (10-6-1920), τη Φιλαδέλφεια (11-6-1920), την Πάνορμο (19-6-1920), την Προύσα (25-6-1920), την Ραιδεστό (7-7-1920), το Λουλέ Μπουργκάς (10-7-1920) και την Αδριανούπολη (12-7-1920) στην Αν. Θράκη, το Ουσάκ (16-8-1920) και το Τουμλού Μπουνάρ (12-3-1921) στη Μ. Ασία.
 - ⇒ Μετά την πολιτική αλλαγή στην Ελλάδα: Παράδοση Τενέδου στους Έλληνες από την Αγγλία (21-6-1921). Οριστική κατάληψη Αφιόν Καραχισάρ (30-6-1921). Κατάληψη Κιουτάχειας (4-7-1921) και Δορυλαίου (6-7-1921).
 - ⇒ Σύσκεψη Πολεμικού Συμβουλίου υπό την προεδρία του βασιλιά Κωνσταντίνου στην Κιουτάχεια και απόφαση για προέλαση προς Αγκυρα (15-7-1921).
 - ⇒ Έναρξη προελάσεως προς Σαγγάριο (1-8-1921). Αρχή διαβάσεως Σαγγαρίου (6-8-1921). Κατάληψη Σαπάντζας και Καλέ Γκρότο (14-8-1921).
 - ⇒ Αρχή συμπτώξεως Ελληνικού Στρατού στη γραμμή Όρμος Κίου - Δορύλαιο - Αφιόν Καραχισάρ (29-8-1921).
 - ⇒ Έναρξη τουρκικής αντεπιθέσεως (13-8-1922). Γενική σύμπτυξη Στρατιάς Μικράς Ασίας - Κατάρρευση του Μετώπου (14-8-1922). Εγκατάλειψη Σμύρνης - Σφαγή μητροπολίτη Χρυσοστόμου (27-8-1922). Πυρπόληση Σμύρνης (30-8-1922). Εγκατάλειψη Μικράς Ασίας (5-9-1922).
 - ⇒ Υπογραφή Συνθήκης Ανακωχής στα Μουδανιά (28-9-1922).
- Επικεφαλής ο Μουσταφά Κεμάλ (μετέπειτα Ατατούρκ).
- Κεμαλικό καθεστώς δεν αποδέχτηκε ανακωχή Μούδρου και Συνθήκη Σεβρών.
- Συγκρότησε ισχυρό στρατό και αμφισβήτησε δυναμικά ελληνική στρατιωτική παρουσία στη Μικρά Ασία (από άνοιξη 1919 κε.).
- Ποντοαρμενική ομοσπονδία πρώτο θύμα εθνικού κινήματος Τούρκων.
- Απόλεια εδαφών και ταπείνωση χώρας ευνόησε ανάπτυξη τουρκικού εθνικού κινήματος.
- Ελλάδα. Νοέμ. 1920. Εκλογική ήττα Ελ. Βενιζέλου - Επιστροφή βασιλιά Κωνσταντίνου.
- Καθεστωτική αλλαγή στην Ελλάδα πρόσχημα για αποδέσμευση Γαλλίας και Βρετανίας από ηθικές και συμβατικές υποχρεώσεις τους προς αυτή.
- Ελλάδα χωρίς συμμάχους, οικονομικά εξαντλημένη, δυνάμεις της παρατεταγμένες σ' ένα εκτεταμένο μέτωπο και λάθη ηγεσίας της (πολιτικής και στρατιωτικής), "υφίσταται μια χωρίς προηγούμενο ήττα και καταστροφή" (Αύγουστος 1922):
 - ⇒ Κατάρρευση ελληνικού μετώπου,
 - ⇒ Πυρπόληση Σμύρνης από Τούρκους,
 - ⇒ Απηνής διωγμός Ελλήνων Μικράς Ασίας, Πόντου και Ανατολικής Θράκης.
- Κίνημα αξιωματικών στρατού και στόλου (Σεπ. 1922) με επικεφαλής Νικ. Πλαστήρα απομακρύνει οριστικά βασιλιά Κωνσταντίνο από Ελλάδα. Διάδοχος Γεώργιος βασιλιάς.
- Αδυναμία διατηρήσεως Ανατολικής Θράκης, παρά την ανασύνταξη του εκεί μετώπου.
- 1,5 εκατομμύριο προσφύγων ζητούν καταφύγιο στην Ελλάδα.
- 15 Νοέμ. 1922. Επέλεσε έξι στελεχών βασιλικής παρατάξεως ως υπαιτίων Μικρασιατικής Καταστροφής (μη τεκμηριωθείσα κατηγορία εσχάτης προδοσίας).
- Συνθήκη Λωζάνης (23 Ιουλίου 1923). Τελική ρύθμιση ελληνοτουρκικού ζητήματος.
- Καθιέρωσε χερσαία σύνορα Ελλάδος και Τουρκίας (ποταμός Έβρος).
- Τερμάτισε και τελευταίο εκκρεμές ζήτημα.
- Τουρκία ανέκτησε Ανατολική Θράκη και περιοχή Σμύρνης.

- Αναγνωρίστηκε κυριαρχία Ιταλίας στα Δωδεκάνησα.
- Έλυσε πλήθος εκκρεμών ζητημάτων.
- Διπλωματικός αντίπαλος Ελλάδος η νέα κεμαλική Τουρκία.
- Ουσιαστικός αντίπαλος Ελλάδος η φασιστική πλέον (από Οκτώβριο 1922) Ιταλία.
- Πρώτη σύμβαση μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας (30 Ιαν. 1923):
 - α) Υποχρεωτική ανταλλαγή Ορθόδοξων Χριστιανών Τουρκίας και Μουσουλμάνων Ελλάδος. Εξαιρέθηκαν Μουσουλμάνοι Δυτικής Θράκης και Χριστιανοί Κωνσταντινουπόλεως και νησιών Ίμβρου και Τενέδου.
 - β) Αναγνωρίζεται παραμονή Οικουμενικού Πατριαρχείου στην Κωνσταντινούπολη.
- Επισημοποίησε προσφυγοποίηση τεράστιων ανθρωπίνων μαζών.

δ. Συμπεράσματα.

- Συνθήκη Λωζάννης ταπεινωτική σε σύγκριση με Συνθήκη Σεβρών.
- Ελλάδα το 1923: ηττημένη στρατιωτικά, διχασμένη πολιτικά, απομονωμένη διεθνώς, εξαντλημένη οικονομικά και υποχρεωμένη να περιθάλπει 1 εκατομ. πρόσφυγες.
- Γενική αποτίμηση από έκβαση δεκαετούς πολεμικής προσπάθειας Ελλάδος:
 - 1) Απελευθέρωσε το μεγαλύτερο τμήμα περιοχών εκ παραδόσεως ελληνικών.
 - 2) Αποδεδειχθήκε από υποχρεώσεις συμπαράταξέως με άλλες χώρες.

Πρόσθετα παραθέματα / πηγές

1. Οι καταπιεσμένοι από τους Βουλγάρους Τούρκοι της Δυτ. Θράκης ζητούν την ενσωμάτωσή της στην Ελλάδα

«*Εν πάση περιπτώσει δεν δύναται να υπάρξει μεγαλύτερα αναγνώρισις εκείνης, η οποία προέρχεται εξ εκείνων κατά των οποίων εστρέφετο επί αιώνας η Μεγάλη Ιδέα. Πράγματι οι Τούρκοι της Δυτικής Θράκης διά των βουλευτών των εις την βουλγαρικήν βουλήν Μεχμέτ Τζεμάλ, Ισμαήλ Χακκί, Σαλήμ Νουρί, Τεβφίχ, Εντέμ Ροννί, Σαφρέτ Σονκρί, Μεχμέτ Χατζζίλ και Κεμάλ εις έγγραφον υπόμνημα το οποίον υπέβαλον εκ Σόφιας την 31ην Δεκεμβρίου 1918 προς τον αρχιστράτηγον των συμμαχικών στρατευμάτων, τον Γάλλον στρατηγόν Francais d' Esperey, δεν εδίστασαν να ζητήσουν την συμμετοχήν των ελληνικών στρατευμάτων εις την κατάληψιν της Δυτικής Θράκης με το επιχείρημα πρώτον ότι αδυνατούν να διαβιώσουν υπό βουλγαρικήν διοίκησιν... και δεύτερον, ότι, ως έγγραφον, “οι Έλληνες εδείχθησαν πάντοτε φιλελεύθεροι έναντι ημών, διότι είναι έθνος με το οποίον δυνάμεθα άριστα να συνεννοηθώμεν και διότι θα ηδύναντο συγχρόνως μετά των συμπατριωτών των να προστατεύσουν και ημάς, οι οποίοι ευρισκόμεθα υπό τας αυτάς συνθήκας, κατά των ωμοτήτων και των υπερβασίων των Βουλγάρων”.*

Το υπόμνημα τούτο υπέβαλον οι αυτοί, προς συνηγορίαν του αιτήματός των [...] και εις τον τότε πρωθυπουργόν Ελευθέριον Βενιζέλον με ιδιαίτερον συνοδευτικόν υπόμνημα, εις το οποίον μεταξύ άλλων ανεφέροντο τα εξής: “... παρ’ όλον ότι έχομεν απόψεις προφανώς διαφόρους των ιδικών σας εις το θέμα του πολιτικού μέλλοντος της Δυτ. Θράκης, σταθερώς πεπεισμένοι περί του φιλελευθέρου χαρακτήρος σας, καταφεύγομεν προς υμάς διά να σας παρακαλέσωμεν όπως θελήσητε αν όχι δι’ άλλον λόγον τουλάχιστον εκ φιλανθρωπίας να παρεμβήτε υπέρ ημών...”.».

Κων. Βαβούσκος, *Η Μεγάλη Ιδέα ως ιδέα και πραγματικότης*, Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ., 1970, σσ. 41-43.

(Ολόκληρο το Υπόμνημα στου Δημ. Κ. Σβολοπουλου, *Η Θράκη υπό την ελληνικήν διοίκησιν*, Κωνσταντινούπολις 1922, σ. 115 κε.)

2. Ο σκεπτικισμός του Ιωάννη Μεταξά ως προς τις προοπτικές επιτυχίας της Μικρασιατικής Εκστρατείας

«Το τρίτο και πιο βασικό κείμενο του Ιωάννη Μεταξά ως προς τις απόψεις του για την αποφυγή της εμπλοκής της Ελλάδος σε πόλεμο κατά της Τουρκίας είναι τα πρακτικά μιας συζητήσεως που είχε με τον βασιλέα Κωνσταντίνο <8-3-1915> [...]. Ο πόλεμος κατά της Τουρκίας, υποστηρίζει στην συνομιλία του με τον Κωνσταντίνο, θα είναι ολοκληρωτικός πόλεμος που θα διεξαχθεί με όλα τα μέσα. Η Ελλάδα δεν μπορεί να τον διεξαγάγει παρά χρησιμοποιώντας το σύνολο των δυνάμεών της. Οτιδήποτε άλλο αποτελεί πλάνη. Πολλά είναι τα απρόβλεπτα που κρύβει ο κάθε πόλεμος, συνεχίζει. “Μίαν όμως περίστασιν δυνάμεθα από τούδε να προΐδωμεν: τους διωγμούς εν μεγάλη κλίμακι και πιθανότατα τας σφαγάς των Ελλήνων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Οιαδήποτε απόφασις και αν ήθελε ληφθή επί τούτου εκ των προτέρων (=ακόμη και αν η Ελλάς είχε προκαταβολικώς αποφασίσει να μην επέμβει στρατιωτικώς στην Μικρά Ασία), η εθνική αγανάκτησις, το λαϊκόν πάθος, η ανάγκη της σωτηρίας εκατομμυρίων ομοθησσκων και ομοεθνών, το αίσθημα της εκδικήσεως εξαπτόμενον εις ύπατον βαθμόν, θα παρέσυρεν πάσαν ψυχράν και λελογισμένην πολιτικήν ...”. Και η Ελλάς, παρά την αντίθετη αρχική της απόφαση, θα ήταν τότε υποχρεωμένη να αποβιβάσει στην Μικρά Ασία όχι απλώς δυνάμεις, αλλά ολόκληρο τον στρατό της για να αντιμετωπίσει τον εχθρό. Ένα εχθρό ξεσηκωμένο, φανατισμένο και αποφασισμένο να αντισταθεί. Στο σημείο αυτό ο Μεταξάς, παρ’ όλον που δεν χρησιμοποιεί ευθέως τον όρο, αναφερόμενος στην τουρκική αντίδραση σαφώς περιγράφει συνθήκες “εθνικής αντιστάσεως”. Τέλος εφιστά την προσοχή του Βασιλέως απέναντι στο “ισχυρόν δέλεαρ της νομιζομένης ευκόλου καταλήψεως των παραλίων τουρκικών πόλεων προς σωτηρίαν των ελληνικών πληθυσμών».

Κώστας Μ. Σταματόπουλος, “Τα αίτια της Μικρασιατικής Καταστροφής”, *Νέα Κοινωνιολογία*, τεύχ. 38 (Ανοιξη 2004), σσ. 89-92.

3. Οι εκποτισθέντες Έλληνες του Πόντου κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

«Επίσημος στατιστική των εκποτισθέντων κατά τον Γενικόν Πόλεμον

Μητροπόλεις	Πόλεις και χωριά	Καταστραφέντα	Πληθυσμός
Αμασείας	441	344	161.715
Χαλδείας-Κερασούντος	264	137	115.471
Νεοκαισαρείας	179	124	80.925
Τραπεζούντος	73	42	50.524
Ροδοπόλεως	59	50	23.780
Κολωνίας	95	86	51.503
	1.111	783	483.918

Εις τα ανωτέρω δέον να συμπεριληφθώσι και τα καταστραφέντα χωριά της Σινόπης και του βορείου τμήματος Τοκάτης.

Εκ του ανωτέρου πληθυσμού εξέλιπον κατά τον Γενικόν πόλεμον 232.556 ψυχαί συμφώνως με την επίσημον στατιστικήν.

Κατά την στατιστικήν της Μαύρης Βίβλου, την οποίαν εξέδωκεν Αγγλιστί και Γαλλιστί το εν

Αθήναις Κεντρικόν Συμβούλιον του Πόντου κατά το 1922, οι σφαγέντες και οπωσδήποτε εξολοθρευθέντες Έλληνες του Πόντου από του 1914 μέχρι του 1922 ανέρχονται εις τους εξής αριθμούς:

Περιφ. Αμασειάς	εξολοθρευθέντες ή αποθανόντες εν τη εξορία	134.078
“ Ροδοπόλεως	“ “	17.479
“ Χαλδείας-Κερασούντος	“ “	64.582
“ Νεοκαισαρείας	“ “	27.216
“ Τραπεζούντος	“ “	38.435
“ Κολωνίας	“ “	21.448
	Σύνολον	303.238

Ἦτοι σύνολον φονευθέντων ή αποθανόντων εν εξορία, μη συμπεριλαμβανομένων των βραδύτερον εκ του αποκλεισμού και κακουχιών εκλιπόντων μέχρι σήμερα.

Μέχρι όμως του έαρος του 1924, ήτοι από της καταρρεύσεως του Μικρασιατικού μετώπου μέχρι της ως άνω ημερομηνίας το τραγικόν μαρτυρολόγιον του Πόντου περιέλαβεν εισέτι 50.000 περίπου νέους μάρτυρας, το πλείστον των οποίων γυναίκες και παιδιά.

Όλη ώστε η εις ανθρώπινον υλικόν απώλεια των Ποντίων δύναται να υπολογισθή από του Γενικού πολέμου μέχρι Μαρτίου 1924 εις τριακοσίας πενήκοντα τρεις χιλιάδας φονευθέντας, απαρχουισθέντας και αποθανόντας εκ πείνης, ασθενειών και κακουχιών».

Γεώργιος Κ. Βαλαβάνης, Σύγχρονος Γενική Ιστορία του Πόντου, Θεσσαλονίκη, Αφοί Κυριακίδη, 1986² (1η έκδ. 1925), σσ. 23-24.

4. Οι απόψεις του Βενιζέλου για την Ποντοαρμενική συνεργασία

«Αξίως όπως ιδρυθή ίδιον Κράτος Πόντου δεν νομίζω ότι έχει ελπίδα τινά επιτυχίας, τοσούτω μάλλον, όσον οι διατυπώσαντες την αξίωσιν υπεστήριξαν ύπαρξιν δύο εκατομμυρίων Ελλήνων εν αυτώ, ήτις υπερβολή διέθεσε κακώς την Συνδιάσκεψιν. Εν αποτυχία δε του σχεδίου τούτου κινδυνεύομεν να ίδωμεν το Βιλαέτιον της Τραπεζούντος, λόγω της μεγάλης εν αυτώ υπεροχής του Τουρκικού στοιχείου, υπαρόμενον εις το Τουρκικόν Κράτος, τούθ' όπερ θεωρώ ως ενέχον κίνδυνον διά την ασφάλειαν των Ελλήνων του Πόντου.

Διά τούτο κρίνω συμφερότερον διά τους Έλληνας του Πόντου να συμπεριληφθώσιν εις το Αρμενικόν Κράτος, όπερ δεν θα έχη πλειονοψηφίαν Αρμενικήν, αλλά θα είνε Κράτος μικτού πληθυσμού και εν τω οποίω ο Ελληνισμός του Πόντου, μετά του Ελληνισμού της Κιλικίας, ίσως δε και της Καππαδοκίας, θα διαδραματίση σπουδαιότατον ρόλον. Επειδή δε η διαίρεσις θα γίνη επί τη βάσει τοπικών εθνικών επικρατήσεων, εκάστη εθνότης θα απολαύση πλήρους αυτονομίας, υπό ευρωπαϊκήν δε διοίκησιν, οία επιβληθήσεται επί μακρόν χρόνον εις το νέον Κράτος, ο Ελληνισμός του Πόντου θα εύρη ευκαιρίαν αναπτύξεως, εντός Κράτους, όπερ κατ' ουσίαν θα αποβή ομοσπονδιακόν».

Γεώργιος Κ. Βαλαβάνης, ό.π., σσ. 31-35.

5. Τα αυστριακά αρχεία για την εξόντωση των Ελλήνων του Πόντου

«Κάνει εντύπωση στον ερευνητή των διπλωματικών αυτών εγγράφων (: των αυστριακών διπλωματικών αρχείων) η διαπίστωση ότι οι εξοντωτικές πορείες -τις λένε εκτοπισμούς για στρατιωτικούς λόγους- γίνονται στα χρόνια 1916-1917 και 1918 γύρω στα Χριστούγεννα, περνούν στον Γενάρη και στον Μάρτη κάποτε, αρκεί να έχει χιόνι ακόμη. Ενώ οι επιθέσεις των ανταρτών -αν αυτό είναι η αιτία των πορειών θανάτου- γίνονται κατά προτίμηση τους θερινούς μήνες, οι

κυρώσεις και η αντεκδίκηση γίνεται τον χειμώνα με ένα ως δυο μέτρα χιόνι. Δηλαδή η γενοκτονία μπορεί να περιμένει, γίνεται κατά το μετεωρολογικό δελτίο, πρέπει να έχει πέσει πολύ χιόνι και βραχειμμωνιά. Επίσης σατανικός είναι και ο τρόπος της ανακοίνωσης ότι τα χωριά πρέπει να εκκενωθούν για στρατιωτικούς δήθεν λόγους. Οι κάτοικοι πρέπει να αφηνιδιασθούν, δεν πρέπει να το γνωρίζουν εγκαίρως για να ετοιμασθούν, να πάρουν τα ζεστά τους παλτά, χορήματα, τρόφιμα [...]. Μια εποχή του έτους, ο χειμώνας, ανακηρύσσεται σε φονιά [...]

Δεν λείπουν βέβαια μέσα σε τέτοιες τραγωδίες διαρκείας και πράξεις ανθρωπιάς από την πλευρά των ίδιων των Τούρκων. Ο αυστριακός πρόξενος στη Σαμφούντα Κβιατκόβσκι αναφέρει την περίπτωση ενός τούρκου λοχαγού που στην εκτέλεση αθώων χωρικών στα περικόρα της Πάφρας ψήλωσε το μυαλό του από το αθώο αίμα που χυνόταν, σε τέτοιο βαθμό ώστε να φύγει κρυφά για να αναφέρει τα αίτια που συνέβησαν εκεί στο στρατιωτικό διοικητή της Σαμφούντας, που τον άκουσε, συγκινημένος, μάς λέει το έγγραφο. Οι σφαγές στην Πάφρα συνεχίστηκαν και τις άλλες μέρες. Για τον τούρκο λοχαγό όμως δεν ακούσαμε τι έγινε».

Πολυχρόνης Κ. Ενεπεκίδης, *Γενοκτονία στον Εύξεινο Πόντο. Διπλωματικά έγγραφα από τη Βιέννη (1909-1918)*, Θεσσαλονίκη, Εύξ. Λέσχη Θεσ/νίκης, 1996, σσ. κ'-κθ'.

6. Το κατηγορητήριο του Αμερικανού δημοσιολόγου Γκίμπους

«Τα Αρμενικά χωριά έχουν προ πολλού καταστραφεί. Ήλθε τώρα η σειρά των Ελλήνων. Οι άνδρες, τα παιδιά, τα γεωργικά εργαλεία, τα κτήνη, ο σπόρος εξέλιπον, και οι γυναίκες, μη δυνάμενοι να πορισθούν τα προς το ζην, έρχονται εις Τραπεζούντα, σύρουσαι τα μικρά των, εις αναζήτησιν τροφής.

Όπισθεν ακαθάρτων ρακών εκ πλεκτών τριχών κρύπτονται οπωσδήποτε τα ωραία κοράσια, αλλ' ο εκβιασμός κατέστη τώρα κοινός, τα δε κοράσια φονεύονται μετά το έγκλημα! Αι αρχαί, εννοείται, δεν διεξάγουν ανακρίσεις.

-Όπου και οι Τούρκοι συγκινούνται.

Οι εξέχοντες Τούρκοι του Τζεβιλιέκ ήλθον εις Τραπεζούντα έντρομοι διά να διαμαρτυρηθούν. «Το Τζεβιλιέκ κράζει προς τον ουρανόν καθ' ημών' εδήλωσεν εις εξ αυτών. «θα είμεθα καταδικασμένοι μεταξύ των εθνών». Άλλος κατεχόμενος υπό σφοδράς λύπης και τρόμου, απέσπα την κόμην του έμπροσθεν του Βαλή, ικετεύων όπως μη κηλιδούται πλέον η εθνική Τουρκική τιμή δι' εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητος. Καίτοι ο Βαλής Χαζίμ βέης και ο δήμαρχος Χουσεϊν βέης Καζάζ Ζατέ αισχύνονται διότι μάχονται κατά μικρών παιδίων, είνε όμως ανίσχυροι να σταματήσουν την εκτέλεσιν διατάγματος αποφασισθέντος υπό μυστικής επιτροπής, η οποία κυβερά την χώραν ταύτην.

Η επιτροπή αυτή της Αγκύρας, κατά το υπόδειγμα του κομιτάτου της Ένώσεως και Προόδου' έχει αντιπροσώπους παντού, οι οποίοι υπαγορεύουν εις τους κυβερνητικούς υπαλλήλους και τους επιτηρούν. Όστις δεν υπακούει συλλαμβάνεται και δικάζεται επί προδοσία και κάποτε τουφεκίζεται.

Οι Νομάρχαι και οι στρατιωτικοί διοικηταί Τραπεζούντος αντικατεστάθησαν μερικάς φορές, όταν υπάλληλοι των προσεπάθησαν να κάμουν ελαφροτέρους τους διωγμούς. Οι πλέον φανατικοί εθνικιστικοί πράκτορες, οι οποίοι είνε απ' ευθείας επιφορτισμένοι την εξόντωσιν των Ελλήνων, είνε οι επίτροποι Υγείας, οι ιατροί και οι διευθυνταί της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως. Οι πεπαιδευμένοι λοιπόν Νεότουρκοι είνε οι υπεύθυνοι.

-Να καταστραφούν οι Έλληνες.

Τούρκος Χότζας, Κρητικής καταγωγής, διατελών, ως φαίνεται, άνευ εργασίας και μη φανταζόμενος το μέγεθος της κακουργίας των ομοθησικών του, προφανώς παρεξηγών τον σκοπόν της συσσωρεύσεως τόσων παιδίων, προσεφέρθη ως γνωρίζων τα ελληνικά, να ανοίξη ελληνικών σχολείων διά τα παιδιά εκείνα. Ο διευθυντής της Εκπαιδεύσεως εκμανείς ανεφώνησε: «Τι; Ενώ ημείς εργαζόμεθα να καταστρέψωμεν τους ανθρώπους τούτους εσύ προτείνεις να τους διατηρήσωμεν ζώντας;»

-Να καταστραφούν οι Έλληνες.

Τούρκος Χότζας, Κρητικής καταγωγής, διατελών, ως φαίνεται, άνευ εργασίας και μη φανταζόμενος το μέγεθος της κακουργίας των ομοθρήσκων του, προφανώς παρεξηγών τον σκοπόν της συσσωρεύσεως τόσων παιδίων, προσεφέρθη ως γνωρίζων τα ελληνικά, να ανοίξη ελληνικόν σχολείον διά τα παιδιά εκείνα. Ο διευθυντής της Εκπαιδεύσεως εκμανείς ανεφώνησε: 'Τι; Ενώ ημείς εργαζόμεθα να καταστρέψωμεν τους ανθρώπους τούτους εσύ προτείνεις να τους διατηρήσωμεν ζώντας;'

Ουδεμία ελπίς υπάρχει διά τους Χριστιανούς υπό την κυριαρχίαν των Εθνικιστών. Δεν υπάρχει μέλλον διά τους Χριστιανούς εις τας εκτός της Ελληνικής κατοχής περιοχάς της Ανατολής, εκτός αν η Ευρώπη και η Αμερική κηρύξουν την υπομονήν των λήξασαν και προγράψουν την Κυβέρνησην της Αγκύρας.

Γκίμπους.

Γεώργιος Κ. Βαλαβάνης, ό.π., σσ. 107-109.

7. Η τύχη των Ελλήνων Νίκαιας (14-15 Αυγ. 1920) και της Πάφρας

α. "Έχουμε μπροστά μας μια μακροσκελή έκθεση της τραγωδίας της Νίκαιας.

Είναι η νύχτα 14 προς 15 Αυγούστου, που οι εθνικιστές διάλεξαν για να θέσουν σε εκτέλεση το σχέδιό τους. Οι δυστυχείς κάτοικοι της πόλης πήγαιναν να γιορτάσουν της γιορτή της Μεγάλης Προστάτιδας, της Μητέρας του Θεού.

[...] Σύμφωνα με το έθιμο της Ελληνικής Εκκλησίας, που προπαρασκευάζεται για τις μεγάλες γιορτές του έτους με Αργυρνίες, πολλοί πιστοί συγκεντρώθηκαν μέσα στις εκκλησίες και ειδικότερα μέσα σ' αυτήν της Παρθένου, για να περάσουν εκεί μερικές ώρες με προσευχή. Όλη η χριστιανική πόλη προετοιμαζόταν να γιορτάσει τη μεγάλη γιορτή της επομένης.

Οι τσέτες υπό τη διοίκηση του Τζεμίλ μπέη έκαναν ξαφνικά την εμφάνισή τους. Περικύκλωσαν όλη τη χριστιανική συνοικία, περισσότερα από 100 σπίτια, για να εμποδίσουν τη φηγή. Κάνοντας περιπολίες επισκέπτονταν κάθε σπίτι συλλαμβάνοντας και παίρνοντας μαζί τους κάθε κάτοικο, γυναίκα ή άνδρα, όποια ηλικία κι αν είχαν. Οι δυστυχείς οδηγήθηκαν στη συνέχεια εκτός πόλης προς την κατεύθυνση 'Levke' κοντά σ' ένα αρχαίο φρούριο, όπου βρισκόταν ένα ανώμαλο έδαφος, με βαθιές εκσκαφές και μεγάλα πηγάδια. Εκεί σφάχτηκαν με μαχαιριές και ξιφολόγχες...".

(Δημοσίευμα γαλλικής εφημερίδας).

β. «Εκ των αρρένων κατοίκων της Πάφρας εμείς οι διασωθέντες 29 καταλύσαμε ενταύθα, οι λοιποί υπέρ τας 3 χιλιάδας καθ' οδόν ετουφεκίσθησαν ή εσφάγησαν. Αι οικίαι αυτών εληλατήθησαν, αι γυναίκες, αι παρθένοι και ανήλικα ακόμη κοράσια διεκορευθήσαν και ητμάσθησαν.

Εκ των 1.040 Αμεισινών της πρώτης αποστολής οι διασωθέντες 339 κατελύσαμεν ενταύθα, οι λοιποί 701 εφονεύθησαν εν Καβάκ».

(Ενθυμήσεις στους τοίχους της αρμενικής εκκλησίας του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου στο χωριό Γενί Χαν, όπου κατέλυσε η 6η αποστολή εκτοπιζομένων Αμεισινών στις 11-8-1921, από αφήγηση του Αντ. Γαβριηλίδη).

Χάρης Τουρκινίδης, ό.π., σσ. 179-179 και 203.

8.. Η τουρκική οπτική για τους διωγμούς ως μέσου σφοδρονισμού

«Άγκυρα 16 Ιουλίου 1337 [=1921]

Οι προσπάθειες των εχθρών του τουρκικού έθνους, που αποβλέπουν στην εκμηδένιση των μουσουλμάνων χωρίς διάκριση ηλικίας ή φύλου, συνεχίζουν ν' αναπτύσσονται και οι καταληφθείσες από τα ελληνικά στρατεύματα περιοχές έχουν μεταβληθεί σε έρημο. Εξάλλου η μουσική Ελληνική Εταιρεία και η περίφημη Εταιρεία του Πόντου αναπτύσσουν μια έντονη δραστηριότητα για την οργάνωση μιας ελληνικής κυβέρνησης στις ακτές της Μαύρης Θάλασσας με σκοπό να εγκαταστήσουν την κυριαρχία μιας ελληνικής μειονότητας πάνω στη μουσουλμανική πλειοψηφία.

Αυτές οι Εταιρείες, με στόχο να διευκολύνουν μια επίθεση του βασιλιά Κωνσταντίνου και ν' απομακρύνουν από τη ζώνη πολέμου ένα σημαντικό μέρος των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων, προκάλεσαν εδώ και μερικές εβδομάδες μια ένοπλη εξέγερση στην περιοχή Σαμφούντας. Όσον αφορά τις συμμορίες, οι οποίες αμέσως μετά την ανακωχή του 1918 διοχέτευσαν όπλα στα ελληνικά χωριά, αυτές ερημώνουν τη χώρα και σφάζουν τους μουσουλμάνους χωρικούς που πέφτουν στα χέρια τους.

Είμαστε περήφανοι στο ότι ο στρατός μας, τον οποίου την ανθρωπινή διαγωγή αποδεικνύει ο μεγάλος αριθμός μαρτυριών, δεν απάντησε σ' όλα αυτά τα εγκλήματα παρά με ένα παραδειγματικό σωφρονισμό.

Γιουσούφ Κεμάλ

Υπουργός Εσωτερικών Κυβέρνησης Αγκυρας

Χάρης Τσιρκινίδης, ό.π., σσ. 217-218.

9. Διαμαρτυρία των Συμμάχων προς την Κυβέρνηση της Αγκυρας για τις σφαγές των Ελλήνων του Πόντου (4-9-1921)

«Κωνσταντινούπολη 4 Σεπτεμβρίου 1921

Προς την Αυτού Εξοχότητα Γιουσούφ Κεμάλ μπέη,
Υπουργό Εξωτερικών Κυβερνήσεως
της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης της Τουρκίας.
ΑΓΚΥΡΑ

Οι Υπογεγραμμένοι ύπατοι αρμοστές δεν παρέλειψαν να διαβιβάσουν στις κυβερνήσεις τους τη διαμαρτυρία των υπευθύνων της Αγκύρας, η οποία τους στάλθηκε από τον υπουργό Εξωτερικών τον περασμένο Ιούλιο σχετικά με ανοσιουργήματα διαπραχθέντα από τα ελληνικά στρατεύματα κατά την εκκένωση της Νίκαιας.

Με τη λήψη των νέων, που είχαν φτάσει για τα δυσάρεστα γεγονότα της Νίκαιας, οι σύμμαχοι ύπατοι αρμοστές στην Κωνσταντινούπολη αποφάσισαν αμέσως να ορίσουν Επιτροπή διασυμμαχική όχι μόνο να ερευνήσει επί τόπου, αλλά και να εξασφαλίσει την προστασία όλων των μουσουλμάνων, που θα βρισκόταν εκεί σε κίνδυνο. Το πόρισμα αυτής της Επιτροπής, που έφτασε στη Νίκαια την 28η Ιουνίου, ανακοινώθηκε αμέσως στις κυβερνήσεις της Γαλλίας, Μεγ. Βρετανίας και κατά τρόπο πολύ ενεργητικό προς την ελληνική κυβέρνηση, εναντίον αυτών των ανοσιουργημάτων και εναντίον της αδυναμίας των υπευθύνων ελληνικών στρατιωτικών Αρχών να εξασφαλίσουν την προστασία των μουσουλμάνων μέσα στα κατεχόμενα από αυτούς εδάφη. Σαν συνέχεια αυτού του αιτήματος, η ελληνική κυβέρνηση δεσμεύτηκε να κάνει έρευνα και να επιβάλει τις αναγκαίες κυρώσεις.

Οι Αρχές της Αγκύρας θα αναγνωρίσουν, χωρίς αμφιβολία, ότι η αναληφθείσα, γι' αυτό το θέμα, ενέργεια των κυβερνήσεων και των υπατών αρμοστών των συμμάχων δείχνει επαρκώς τη φροντίδα τους προς τους καταπιεζόμενους μουσουλμάνους και ότι καμιά αδικία σε βάρος μουσουλμάνων δεν θα γίνει ανεκτή.

Οι ίδιοι ύπατοι αρμοστές των συμμαχικών δυνάμεων λυπούνται επίσης που διαπιστώνουν ότι, σύμφωνα με λεπτομερείς εκθέσεις που έλαβαν, ο χριστιανικός πληθυσμός των πόλεων του Πόντου είναι τώρα εκτεθειμένος σε παρόμοια ανοσιουργήματα. Εκφράζουμε την ελπίδα ότι οι υπεύθυνοι της Αγκυρας, για λογαριασμό τους, θα κάνουν το καθήκον τους διατάσσοντας μια άμεση και αυστηρή έρευνα για να διαπιστώσει τις επαναλαμβανόμενες προφάσεις εξοριών, σφαγών, βιασμών και κάθε είδους άλλων εγκλημάτων, διαπραχθέντων σε βάρος του χριστιανικού πληθυσμού στην Ινέμπολη, Σαμφούντα, Κερασούντα, Ορντού, Τρίπολη, Τραπεζούντα και σε άλλες πόλεις και χωριά του Πόντου, καθώς και του εσωτερικού της Ανατολής.

Θα ήταν ευγνώμονες στην Εξοχότητα του Γιουσούφ Κεμάλ μπέη, αν τους κοινοποιούσε το δυνατόν συντομότερον το αποτέλεσμα αυτής της έρευνας, η οποία θα οφείλει να αφορά κυρίως τα διαπραχθέντα πολυάριθμα εγκλήματα στην περιοχή της Σαμφούντας - Κερασούντας από

συμμορίες του Οσμάν αγά, τις εξορίες προς το εσωτερικό κατά τους τελευταίους μήνες του Ιουνίου και Ιουλίου, πολλών Οθωμανών υπηκόων, χριστιανικού θρησκευόμενου, που ανήκουν σε πληθυσμούς των ακτών της Ανατολής, χωρίς να εξαιρεθούν ακόμη γυναίκες και παιδιά. Αυτές οι εξορίες πραγματοποιήθηκαν κάτω από τις πλέον άγριες συνθήκες και έδωσαν ευκαιρία για υπερβολές. Ένα μέρος των εξοριστών σφάχτηκε στο Καβάκ και τα περίχωρα. Περισσότερα από 70 χωριά έχουν καταστραφεί στην περιοχή Σαμψούντας, μεταξύ των οποίων τα χωριά Ατα, Κόρα, Βεργκίν, Ντερέ, (δυσαναγνώστα), κλπ.

Περισσότεροι από 3.500 χριστιανοί χάθηκαν. Σφαγή του αρμενικού πληθυσμού του Τζεϊτούν και του Μαρσιβάν κατά τη διάρκεια του τελευταίου Ιουλίου.

Τα προαναφερθέντα γεγονότα, στην περίπτωση που θα επιβεβαιωθούν, θα αποδείκνυαν την ανικανότητα της οθωμανικής διοίκησης να εξασφαλίσει την ελευθερία και την ασφάλεια των χριστιανικών μειονοτήτων και δεν θα μπορούσε παρά να προκαλέσει στην κοινή γνώμη μια αγανάκτηση πολύ επιβλαβή για την υπόθεση της Τουρκίας.

Στρατηγός Pelle (Γάλλος)
Ser Rumbold (Άγγλος)
Κύριος T. Caponi (Ιταλός)
Κύριος T. Uchida (Ιάπωνας)”.

Χάρης Τσιρκινίδης, ό.π., σσ. 218-220.

10. Η απάντηση της Άγκυρας στις διαμαρτυρίες των Συμμάχων (15-9-1921)

«...Ποτέ και με κανένα πρόσχημα οι χριστιανικές και ισραηλιτικές μειονότητες στην Τουρκία δεν είδαν να θίγονται οι ελευθερίες τους, είτε στην ενάσκηση της θρησκείας τους είτε σ' οποιαδήποτε άλλη εκδήλωση των δραστηριοτήτων τους, όσο καιρό υπάκουαν στους υπάρχοντες νόμους και απέφευγαν να συνωμοτούν κατά της ασφάλειας του κράτους.

Αυτή η ανοχή δυστυχώς δεν ανταποδόθηκε. Και όταν, κατά τη διάρκεια της ιστορίας, σημαντικά εθνικά τμήματα χριστιανικής θρησκείας είχαν, με την υποστήριξη του εξωτερικού, επιτύχει να γίνουν κύριοι ορισμένων τμημάτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αδιάλειπτα χρησιμοποιήσαν όλα τα μέσα για να εκμηδενίσουν τον τουρκικό πληθυσμό ή τον μουσουλμανικό που περνούσε υπό τον ζυγό τους...».

Youssouf Kemal
Υπουργός Εξωτερικών
Χάρης Τσιρκινίδης, ό.π., σσ. 222-228.

11. Μουσταφά Κεμάλ: Τους αφήσαμε ελεύθερους να φύγουν ...

«Άγκυρα 22 Νοεμβρίου <1922>, Νο 411.

Ανακοίνωσα στον στρατηγό Pelle την άφιξη της δεσποινίδας Ellison, ανταποκρίτριας πολλών αγγλικών εφημερίδων. Πήρε συνέντευξη τον Μουσταφά Κεμάλ.

Ιδού ένα απόσπασμα της αναφοράς του:

‘... Μιλούν για την αλαζονεία και την ξενοφοβία μας. Δεν πολέμησα ποτέ από μίσος, αλλά για να σώσω μερικές αλήθειες. Μίσος για τους Έλληνες δεν έχουμε και επιπλέον είμαι πεπεισμένος ότι αυτοί θα είναι οι καλύτεροι φίλοι μας σε λίγο. Κανένα μέτρο δεν πάρθηκε κατά των Ελλήνων, απλώς τους αφήσαμε ελεύθερους να φύγουν ή να μείνουν. Πολλοί απ’ αυτούς, που εξορίστηκαν, αρχίζουν ήδη να γυρίζουν. Αλλά μια τρομερή προπαγάνδα διαστρεβλώνει την κοινή γνώμη και η Αμερική είναι η κύρια υπεύθυνη γι’ αυτό».

Mougin».

(Αναφορά του Γάλλου συνταγματάρχη Mougin από Άγκυρα, 22-11-1922).

Χάρης Τσιρκινίδης, ό.π., σ. 267.

12. Διαταγή του Τούρκου διοικητή Σμύρνης Νουρεντίν πασά (Αύγ. 1922)

«Σύμφωνα με έγγραφη διαταγή, που έλαβα από την κεντρική διοίκηση, είναι δυνατό το ελληνικό έθνος, υπό τας παρούσας περιστάσεις ανάγκης, να προβεί σε εκδηλώσεις φανατισμού.

Κατά συνέπεια με την παρουσία της ελάχιστης αντίστασης κάθε στρατιώτης οφείλει να πράξει το καθήκον του και να σκοτώσει μεγάλο αριθμό απ' αυτούς.

Είναι η πατριδα που διατάσσει. Δεν πρέπει να παραμελήσετε το καθήκον σας. Κάθε στρατιώτης είναι υποχρεωμένος να σκοτώσει τέσσερις - πέντε Έλληνες για τη δόξα της χώρας μας.

Είμαι υποχρεωμένος να σας κοινοποιήσω αυτή την έγγραφη διαταγή της κεντρικής διοίκησης και επιπλέον είμαι στη διάθεση των ενδιαφερομένων για κάθε προφορική πληροφορία.

Όλοι οι στρατιώτες είναι υποχρεωμένοι να συμμορφωθούν προς το περιεχόμενο αυτής της διαταγής.

Ο Στρατοπεδάρχης

Νουρεντίν”.

Χάρης Τσιρκινίδης, ό.π., σ. 279.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ:

Στην ενότητα αυτή υπάρχει πλήθος υποστηρικτικού υλικού και ασφαλώς χάρτης της Μικρασιατικής εκστρατείας που πρέπει να συμβουλευθούν οι μαθητές για να κατανοήσουν την έκταση και τους κινδύνους του όλου εγχειρήματος της ελληνικής πλευράς. Ο διδάσκων θα μπορούσε, λόγω της τεράστιας σημασίας του θέματος για τον ελληνισμό, να διαθέσει δύο διδακτικές ώρες, ώστε να αξιοποιήσει κατά το δυνατόν περισσότερα παραθέματα και εικόνες. Θεωρούμε ότι το Διάγγελμα του Ελευθερίου Βενιζέλου και το απόσπασμα από την ομιλία του Κεμάλ Ατατούρκ μπορούν να αξιοποιηθούν για να δουν οι μαθητές τις οπτικές των δύο πλευρών. Ειδικότερα στο διάγγελμα του Βενιζέλου αξίζει να εντοπιστούν και να παρουσιαστούν από τους μαθητές η δημοκρατική συνείδηση του ανδρός, ο σεβασμός του προς τις αποφάσεις της διεθνούς κοινότητας και η ευαισθησία που επιδεικνύει προς τα αισθήματα των λαών ανεξαρτήτως εθνικότητας. Ιδιαίτερη έμφαση στην ενότητα αυτή πρέπει να δοθεί στο θέμα της μεθοδομένης εξόντωσης των Ελλήνων της Μ. Ασίας και του Πόντου από τους Τούρκους εθνικιστές, καθώς και στον μαρτυρικό θάνατο του Μητροπολίτη Σμύρνης Χρυσοστόμου. Ο διδάσκων θα επιλέξει τα παραθέματα που κατά την εκτίμησή του προσφέρονται περισσότερο και θα τα επεξεργαστεί διδακτικά, ώστε να προκαλέσει προβληματισμό και συζήτηση μεταξύ των μαθητών. Αν στην τάξη υπάρχουν απόγονοι προσφύγων της Μικρασιατικής Καταστροφής μπορεί να τους ενθαρρύνει να προσκομίσουν προφορικές μαρτυρίες για να τις παρουσιάσουν και να τις συζητήσουν στην τάξη.

6. Η Ρωσική Επανάσταση

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- 1) Να κατανοήσουν τον χαρακτήρα και τη διεθνή απήχηση της Οκτωβριανής Επανάστασης στη Ρωσία.
- 2) Να αξιολογήσουν την εξέλιξη του σοβιετικού καθεστώτος κατά τον Μεσοπόλεμο.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ: Διαρθρώνεται σε τέσσερις υποενότητες (α. Η έκρηξη και η πρώτη φάση της επανάστασης, β. Η Οκτωβριανή Επανάσταση και η εγκαθίδρυση του κομμουνιστικού καθεστώτος, γ. Η ίδρυση της Τρίτης Διεθνούς, δ. Η ίδρυση και η οργάνωση της ΕΣΣΔ).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:

α. Η έκρηξη και η πρώτη φάση της επανάστασης.

- Αρχές 1917. Αντοχή λαού Ρωσίας είχε εξαντληθεί.
- Ογκώδεις διαδηλώσεις δυσαρεστημένων πολιτών στην Πετρούπολη.
- Εκτεταμένες ανταρσίες στον στρατό.
- Πτώση μοναρχίας και ανάληψη εξουσίας από προσωρινή κυβέρνηση (Μάρ. 1917).
- Πόλεμος επιτάχυνε ορισμένες εξελίξεις,
- Μοναρχία, Εκκλησία και Στρατός διατηρούσαν ένα σαθρό καθεστώς.
- Με έκρηξη πολέμου συγκρούσεις και ανταγωνισμοί επιτείνονται:
- Την εξουσία αναλαμβάνει προσωρινή κυβέρνηση (επικεφαλής ο μετριοπαθής Αλέξ. Κερένσκι). Πηγή εξουσίας: συνέλευση εργατών και στρατιωτών, παράλληλη λειτουργία Βουλής (Δούμα). Δυαδικό καθεστώς: προσωρινή κυβέρνηση χωρίς σημαντική δύναμη και συνελύξεις (σοβιέτ) εργατών - στρατιωτών με αυξανόμενη δύναμη και επιρροή.

β. Η Οκτωβριανή Επανάσταση και η εγκαθίδρυση του κομμουνιστικού καθεστώτος.

- Συντηρητική πολιτική κυβερνήσεως Κερένσκι ευνοεί ριζοσπαστικές θέσεις πλειοψηφίας Σοσιαλιστών και μπολσεβίκων:
 - ⇒ άμεση κατάπαυση εχθροπραξιών,
 - ⇒ ελευθερία εθνοτήτων,
 - ⇒ εθνικοποίηση γαιών, μεγάλων επιχειρήσεων και τραπεζών,
 - ⇒ έλεγχος βιομηχανικής παραγωγής από εργάτες.
- 25 Οκτωβρίου (7 Νοεμ. ν.η.) 1917. Οι Μπολσεβίκοι ανατρέπουν βιαίως κυβέρνηση και καταλαμβάνουν την εξουσία.
- Στις πρώτες ενέργειες μπολσεβίκων και η πρόταση άμεσης ανακωχής.
- 3 Μαρτίου 1918. Επαναστατική κυβέρνηση Ρωσίας δέχεται γερμανικούς όρους και υπογράφει συνθήκη του Μπρέστ-Λιτόφσκ: Ρωσία εγκαταλείπει στη Γερμανία την Πολωνία, Ουκρανία, Λιθουανία και επαρχίες Βαλτικής, και στην Οθωμανική Αυτοκρατορία την περιοχή Κανκάσου.

γ. Η Ίδρυση της Τρίτης Διεθνούς

- Μάρτιος 1919. Ίδρυση διεθνούς οργανώσεως όλων των κομμουνιστικών κομμάτων (Τρίτη Διεθνής ή Κομμουνιστική Διεθνής).
- Σκοπός: προαγωγή διεθνούς Επανάστασης εναντίον καπιταλισμού και αστικών καθεστώτων και στήριξη νέου κομμουνιστικού καθεστώτος στη Ρωσία .
- Εντολές Κ.Δ. προκάλεσαν ίδρυση κομμουνιστικών κομμάτων (από σοσιαλιστικά κόμματα).
- Σοσιαλιστικά κόμματα αντίπαλα με κομμουνιστικά στο εξής.
- Εμφάνιση κομμουνιστικών κομμάτων και η εκδήλωση δύο κομμουνιστικών επαναστατικών κινήματων [Σπαρτακιστών στη Γερμανία (Ιαν. 1919), και του Μπέλα Κουν στην Ουγγαρία (άνοιξη 1919) προκαλούν σοβαρές ανησυχίες στον κόσμο].

δ. Η ίδρυση και η οργάνωση της ΕΣΣΔ.

- 1922. Ίδρυση Ενώσεως Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (Ρωσία, Ουκρανία, Λευκορωσία, Υπερκανκασία, δηλαδή χώρες προεπαναστατικής ρωσικής αυτοκρατορίας).
- Συνδυασμός αρχής αυτονομίας εθνοτήτων και διεθνισμού: χώρες - μέλη Σοβιετικής Ενώσεως, κατά το σύνταγμα του 1924, αυτόνομες στο πλαίσιο μιας ομοσπονδίας.
- Εξουσία συγκεντρώθηκε σε τέσσερα όργανα - υπηρεσίες με πυραμιδοειδή δομή:
 - 1) Συμβούλια (σοβιέτ), 2) Κομμουνιστικό κόμμα, 3) Αστυνομία και 4) Στρατός.
- Βάση συστήματος συμβουλίων εκτεινόταν σε όλες τις πόλεις και τα χωριά:
 - ⇒ Κάθε χωριό εξέλεγε το συμβούλιό του και αυτό αντιπροσώπους για το περ. συμβούλιο.
 - ⇒ Το περ. συμβούλιο εξέλεγε αντιπροσώπους για συμβούλιο δημοκρατίας - μέλους Σ.Ε.
 - ⇒ Τα συμβούλια δημοκρατίας εξέλεγαν το ανώτατο συμβούλιο της χώρας (2.000 αντιπρόσωποι, οι οποίοι συνέρχονταν κάθε δύο χρόνια για να εκλέξουν την Κεντρική Εκτελε-

στιγή Επιτροπή (μετά το 1936, Ανώτατο Σοβιέτ).

⇒ Το ανώτατο όργανο αναδείκνυε το Προεδρείο (Πρεζίντιουμ), χωρίς σοβαρές εξουσίες. Την εξουσία ασκούσε το Συμβούλιο Επιτρόπων του Λαού (διοριζόταν από την Κεντρική Εκτελεστική Επιτροπή και προεδρευόταν από τον Λένιν (1917 μέχρι θάνατό του, 1924).

Πρόσθετα παραθέματα

1. Σοβιετικός κομμουνισμός και "δικτατορία του προλεταριάτου"

«Περισσότερο από όλα τα ευρωπαϊκά κράτη η Ρωσία αντιλαμβάνονταν τον εαυτό της με ιδεολογικούς όρους, και έδινε ιδεολογικές εξηγήσεις για οτιδήποτε έκανε. Από την άποψη αυτή το κράτος που δημιουργήθηκε από τον Λένιν και τους μπολσεβίγκους αποτελούσε ένα νέο και βαθιά διασπαστικό στοιχείο στα παγκόσμια πράγματα. Το καθεστώς αυτοαποκαλούνταν δικτατορία του προλεταριάτου, που σκοπό του είχε την οικοδόμηση του σοσιαλισμού στο εσωτερικό και την προώθηση της επανάστασης στο εξωτερικό».

P.M.H. Bell, *Τα αίτια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου στην Ευρώπη*.

Μτφρ. Λουκ. Χασιώτης, Αθήνα, Πατάκης, 2002, σ. 185.

2. Η Νέα Οικονομική Πολιτική και η αντιμετώπιση της αντιπολίτευσης στη Σοβιετική Ρωσία

«Στη Ρωσία, μόλις απομακρύνθηκε η άμεση απειλή εναντίον του καθεστώτος και τερατίστηκε ο εμφύλιος πόλεμος, εκδηλώθηκε απεγνωσμένα η ανάγκη για ένα διάστημα ανάσας, για μία περίοδο χαλάρωσης μετά τις κακουχίες του "πολεμικού κομμουνισμού", μία περίοδο που θα χρησιμοποιε για τον περιορισμό της εσωκομματικής κριτικής. Η ανάγκη αυτή οδήγησε τον Μάρτιο του 1921 στη διακήρυξη της περίφημης Νέας Οικονομικής Πολιτικής (ΝΟΠ) και, παράλληλα, στην υιοθέτηση μίας περισσότερο ασυμβίβαστης τακτικής για την καταπολέμηση της εσωκομματικής κριτικής όσο και της εξωκομματικής αντίδρασης. Η δραματική εξέγερση των ναυτών του στόλου στην Κροστανόδη τον Μάρτιο του 1921 έδωσε στην εσωτερική αντιπολίτευση το επιχείρημα ότι η ηγεσία του κόμματος αδιαφορούσε σκληρά για τις ανάγκες και τις αξιώσεις των χωρικών και των απλών ανθρώπων στο σύνολό τους. Η αποφασιστικότητα του Λένιν να συντρίψει την αντιπολίτευση -η καταστολή της εξέγερσης της Κροστανόδης υπήρξε εξαιρετικά σκληρή- συνδυάστηκε με την προσπάθειά του στο πλαίσιο της ΝΟΠ να ανακτήσει την υποστήριξη των αγροτών, οι οποίοι μετά από τρία χρόνια υποχρεωτικών επιτάξεων είχαν εξαπληθεί. Η ΝΟΠ επίσης άφηνε κάποια περιορισμένα περιθώρια στο ιδιωτικό εμπόριο με την προσδοκία να ανακάμψει η οικονομία της χώρας και να ικανοποιηθούν οι απαιτήσεις των απλών ανθρώπων για μία μικρή ιδιωτική περιουσία και μερικά καταναλωτικά αγαθά».

James Joll, *Η Ευρώπη 1870-1970*. Μτφρ. Ελπίδα Κ. Βόγλη - Επμ. Λουκ. Ι. Χασιώτης, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 2006, σσ. 356-357.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ:

Τα παραθέματα στα ΒΜ και ΒΚ περιλαμβάνουν ένα κατά το δυνατό ευρύ φάσμα απόψεων (τις θέσεις του Λένιν, την κριτική που ασκεί στον Στάλιν ο Σολζενίτιν, καθώς και τις απόψεις ιστορικών της εποχής του Ψυχρού Πολέμου, όταν η ΕΣΣΔ βρισκόταν στο απόγειο της ισχύος της, που εκφράζουν την εκτίμησή τους για τον τρόπο οργάνωσης και ανάπτυξης της σοβιετικής κοινωνίας. Τα παραθέματα αυτά, καθώς όσα άλλα τυχόν μπορεί να αντλήσει από δικές του πηγές ο διδάσκων, μπορούν να αξιοποιηθούν για την καλύτερη κατανόηση και αποτίμηση της σημασίας που είχε η Ρωσική Επανάσταση για τον ρωσικό λαό και για την παγκόσμια κοινότητα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄ Η ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΙ Ο ΚΟΣΜΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ

1. Η δεκαετία 1920 -1930
2. Εσωτερικές εξελίξεις στην Ελλάδα 1923-1930
3. Η Διεθνής Οικονομική Κρίση και οι συνέπειές της
4. Η Ελλάδα στην κρίσιμη δεκαετία 1930-1940
5. Ο υπόλοιπος κόσμος

1. Η δεκαετία 1920-1930

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- 1) Να γνωρίσουν τους στόχους και τα όργανα λειτουργίας της ΚΤΕ και να εκτιμήσουν τις προσδοκίες που γέννησε αλλά και την αδυναμία της να ανταποκριθεί σ' αυτές.
- 2) Να εκτιμήσουν τη νέα κατάσταση που διαμορφώθηκε στην Ευρώπη μετά τις συνθήκες ειρήνης και ιδιαίτερα τη σημασία της ομαλοποίησης των γαλλογερμανικών σχέσεων για την ευρωπαϊκή ειρήνη και ασφάλεια.
- 3) Να εκτιμήσουν τις πρωτοβουλίες για την προώθηση της παγκόσμιας ειρήνης, και να αναζητήσουν τους λόγους για τους οποίους αυτές οι προσπάθειες απέτυχαν.
- 4) Να κατανοήσουν τη διαμόρφωση νέας ισορροπίας στα Βαλκάνια και την Εγγύς Ανατολή.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ: Διαρθρώνεται σε τρεις υποενότητες (α. Η οργάνωση της ειρήνης, β. Η οικονομική και κοινωνική συγκυρία, γ. Οι προκλήσεις κατά της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας και του φιλελευθερισμού).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:

α. Η οργάνωση της ειρήνης.

- Φροντίδα ηγετών (δεκαετίας 1920-1930) για διατήρηση ειρήνης.
- Σύσταση Κοινωνίας των Εθνών (ΚΤΕ).
- Μειονέκτημα: τα κράτη θέτουν πρώτα το εθνικό συμφέρον και μετά το γενικό.
- Σύστημα “συλλογικής ασφάλειας” αδύναμο στην πρακτική ανταγωνισμού μεταξύ κρατών.
- Αρχικά φάνηκε δυνατή η συνύπαρξη δύο αντιλήψεων για διατήρηση ειρήνης.
- Κοινή γνώμη αποστρεφόταν ενδεχόμενο νέας αιματοχυσίας.
- 1925. Συμφωνίες Λοκάρνο.
- 1926. Ένταξη Γερμανίας στην ΚΤΕ.
- 1928. Σύμφωνο Μπριάν - Κέλλογκ: κήρυξη πολέμου “εκτός νόμου”.
- 1929. Αρ. Μπριάν, υπουργός Εξωτερικών Γαλλίας, προτείνει ένωση Ευρώπης.

β. Η οικονομική και κοινωνική συγκυρία.

- Πρώτη μεταπολεμική δεκαετία: αισθητή οικονομική ανάκαμψη.
- Βιομηχανική παραγωγή Ευρώπης και ΗΠΑ αυξανόταν κατά 50%.
- Αρνητικοί κραδασμοί από πιέσεις για αποπληρωμή πολεμικών χρεών και πολεμικών αποζημιώσεων.
- Παρουσίαση προβλημάτων από νέες οικονομικές εξελίξεις στην Ευρώπη:
 - ⇒ Δυσχέρεια στην εξεύρεση αγορών για βιομηχανικά αγαθά.
 - ⇒ Πίστη ότι θα αντιμετωπιστούν και τα προβλήματα αυτά με μεθόδους δημοκρατικές.

γ. Οι προκλήσεις κατά της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας και του φιλελευθερισμού.

- Αναγκαία μια πειστική απάντηση για τα ανοιχτά κοινωνικά προβλήματα.
- Ο Στάλιν επιχειρεί συγκεντρωτικά, μετά 1924, οικοδόμηση σοσιαλισμού στην ΕΣΣΔ.
- Επιβάλλει: 1) Κρατικοποίηση καλλιεργήσιμης γης,
2) Επιτάχυνση εκβιομηχάνισης (αυστηρά προγραμματισμένη οικονομία υπό πλήρη έλεγχο του κράτους).
- Ιταλία. Άλλη πρόταση. Μπενίτο Μουσολίνι, εμπνευστής φασιστικής ιδεολογίας:
- Έξαρση εθνικισμού.
- Διεκδίκηση στο όνομα “δικαιώματος” Ιταλών στη δημιουργία ισχυρού κράτους.
- Έξαρση δύναμης και βίας, ως παραγώνων της πολιτικής.
- Επίκληση συνθημάτων (και σοσιαλιστικών) υπέρ κοινωνικής ισότητας.
- Άνοδος φασιστών στην εξουσία απόρροια αίσθησης ότι Ιταλία αδικήθηκε από Συμμάχους και από φόβο μήπως διαταραχτεί η κοινωνική τάξη από ταραχές και απεργίες.
- Βαθμιαία ταύτιση κόμματος και κράτους απολήγει στην ολοκληρωτική κατάλυση δημοκρατικών θεσμών και στη δημιουργία ενός προτύπου για οπαδούς Φασισμού.

Πρόσθετα παραθέματα /πηγές

1. Επιστολή ανέργου Γερμανού

«Αξιότιμε κ. μυστικοσύμβουλε δρ. Ντούισμπεργκ.

Μέσα στην μεγάλη μου ανάγκη, στην απελπισία μου, παίρνω το θάρρος να σας προσπέσω και να σας παρακαλέσω να μου δώσετε για μια μόνο φορά ένα δείγμα της καλοσύνης σας.

Με αδιεφύνητη θεία θέληση δοκιμάστηκα πάρα πολύ σκληρά, ώστε θα προτιμούσα να πεθάνω παρά να ζω, μολονότι είμαι μόλις 29 ετών. Αλλά έχω ένα παιδί επτά ετών, που έχει χειροουργηθεί δύο φορές στο τοπικό νοσοκομείο, και βλέπω μέσα στην μεγάλη μου αθλιότητα να έρχεται ένα δεύτερο παιδί, με μεγάλο τρόμο. Επίσης έχω αναπηρία στο βάδισμα. Παίρνω ένα μικρό χρηματικό ποσό από κάποια ανθρωπιστική οργάνωση, αλλά δεν φτάνει για τη διατροφή μας.

Συγκεντρώνονται τόσα χρήματα για την κοινωνική πρόνοια, για “Μητέρα και παιδί” κτλ., αλλά, μάρτυς μου ο Θεός, μέρες και εβδομάδες ολόκληρες έτρεξα σε όλες τις μεριές, μέχρι που κατέρρευσα, και μέχρι σήμερα δεν πήρα ούτε ένα ξεροκόμματο, έτσι ώστε πριν από την Πεντηκοστή μείναμε χωρίς φαγητό και αναγκαστήκαμε να φέρουμε τα πράγματα που μας είχαν απομείνει, στο ενεχυροδανειστήριο της πόλης. Επίσης δεν έχω σεντόνια και παιδικά πράγματα και βρισκομαι στην πιο ακραία ανάγκη, βλέποντας με τρόμο και απελπισία τη γένηνα που πλησιάζει. Και, μάρτυς μου ο Θεός, είναι αυτή η κατάσταση απελπισίας που με κάνει να σας ζητήσω μια μικρή βοήθεια ή μια καλή συμβουλή, για τις οποίες θα ήμουν ενγνώμων. (υπογραφή)».

Hilla Peetz, ό.π. σ. 241. Μτφρ. από τα γερμανικά Αγαθ. Αζέλης.

2. Το σχέδιο Μπριάν

«Στις αρχές Σεπτεμβρίου του 1929, ο Γάλλος πρωθυπουργός (Aristide Briand) προτείνει από το βήμα της Κ.Τ.Ε. τη σύσταση Ομοσπονδίας των Ευρωπαϊκών Κρατών. Η αρχική εισήγησή του θα προσλάβει σαφέστερο περιεχόμενο τον Μάιο του 1930, όταν, με εξουσιοδότηση των εικοσιεπτά ευρωπαϊκών κρατών-μελών του Διεθνούς Οργανισμού, θα διατυπώσει σε εκτενές γραπτό υπόμνημα την πρόταση για μια νέα πολιτική και οικονομική οργάνωση της Ευρώπης. Η λειτουργία του νέου θεσμού θα εντασσόταν στα πλαίσια και θα τελούσε κάτω από την αιγίδα της Κ.Τ.Ε. Η κατοχύρωση της ισότητας και η διατήρηση των κυριαρχικών δικαιωμάτων των συμβαλλομένων μερών σνινοτούσαν τον ακρογωνιαίο λίθο του νέου οικοδομήματος. Η Ευρωπαϊκή Συνδιάσκεψη, σαν κατευθυντήρια δύναμη, η Πολιτική Επιτροπή, σαν εκτελεστικός φορέας, και η Γραμματεία, θα αποτελούσαν τα κύρια όργανα της λειτουργίας του. Τολμηρό στη βασική σύλληψή του, το Σχέδιο Μπριάν όχι μόνο δεν αντέφασκε αλλά και έτεινε να ανταποκριθεί σε απτές πολι-

τικές αναγκαιότητες: την κατοχύρωση της εδαφικής ασφάλειας και την ενίσχυση της ειρηνικής συνεργασίας στον ευρωπαϊκό χώρο. Η τελική, παρελκυστική στη βασική της συντεταγμένη, στάση των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων ήταν απότοκη της ετερογένειας των βραχυπρόθεσμων, και συχνά ανταγωνιστικών, επιδιώξεών τους».

Κ. Σβολόπουλος, *Η οργάνωση της διεθνούς κοινωνίας*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Σάκκουλα, 1996, σσ. 66-67.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ:

Τα παραθέματα στο ΒΜ φωτίζουν από διάφορες οπτικές το φαινόμενο του φασισμού (να σχολιαστεί και η σχετική γελιογραφία), καθώς και ορισμένες πλευρές της κοινωνίας του Μεσοπολέμου στην Ευρώπη (δικαιώματα γυναικών, μαζική κατανάλωση, ψυχαγωγία και αθλητισμός). Στα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα της Γερμανίας κατά την ίδια περίοδο αναφέρεται το πρώτο πρόσθετο παράθεμα στο ΒΚ, ενώ το δεύτερο παρουσιάζει το σχέδιο Μπριάν και αναλύει τους λόγους για τους οποίους δεν έτυχε της ανταπόκρισης των άλλων ευρωπαϊκών χωρών.

2. Εσωτερικές εξελίξεις στην Ελλάδα (1923-1930).

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΣ ΣΤΟΧΟΣ

Να γνωρίσουν τις πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα και τα κοινωνικά προβλήματα μετά την ανακήρυξη της Δημοκρατίας (1924).

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ: Διαρθρώνεται σε τρεις υποενότητες (α. Προς την πολιτική σταθεροποίηση, β. Οικονομική και κοινωνική πρόοδος, γ. Η διεθνής θέση της Ελλάδας).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:

α. Προς την πολιτική σταθεροποίηση.

- Μετά το 1923. Περίοδος συνεχών αναταραχών και στρατιωτικών κινήσεων.
- Φιλοβενιζελικό στρατιωτικό καθεστώς.
- Επαναφορά (τέλη 1923) κοινοβουλευτικού καθεστώτος, όχι και πολιτικής ομαλότητας.
- 21-22 Οκτ. 1923. Αντεπανάσταση (στρατηγός Γ. Λεοναρδόπουλος - Π. Γαργαλίδης) καταστέλλεται.
- 18 Δεκ. 1923. Απομάκρυνση βασιλιά Γεωργίου Β΄.
- 25 Μαρ. 1924. Ανακήρυξη από Βουλή αβασίλευτης Δημοκρατίας.
- 13 Απρ. 1924. Επικύρωση πολιτειακής αλλαγής με δημοψήφισμα.
- Τρόπος θεσμοθέτησής της αμφισβητήθηκε από φιλοβασιλική παράταξη.
- Κυβερνητική αστάθεια, ταραχές, απειλή επέμβασης Στρατού στην πολιτική ζωή.
- 25 Ιουν. 1925. Επibολή Δικτατορίας από στρατηγό Θ. Πάγκαλο.
- 21-22 Αυγ. 1926. Ανατροπή δικτατορίας Παγκάλου από στρατηγό Γ. Κονδύλη.
 - ⇒ Σχηματισμός Κυβερνήσεως υπό τον Γ. Κονδύλη.
 - ⇒ Δημοσίευση νέου Συντάγματος.
 - ⇒ Δημοσίευση Ν. 3363: εισαγωγή εκλογικού συστήματος απλής αναλογικής.
- Εκλογές 7 Νοεμ. 1926. Κανένα κόμμα αυτοδύναμο.
- 4 Δεκ. 1926. Ορκωμοσία Οικουμενικής Κυβερνήσεως υπό Αλέξ. Ζαΐμη και συμμετοχή αντίπαλων πολιτικών κομμάτων (βενιζελικοί Καφαντάρης-Μιχαλακόπουλος και αντιβενιζελικοί Μεταξάς).
 - ⇒ Ιδρύεται Υπ/γείο Γεωργίας (υπουργός Αλ. Παπαναστασίου)
 - ⇒ Ιδιαίτερη μέριμνα για τη γεωργία (αγροτικοί συνεταιρισμοί, γεωργικά σχολεία κ.ά.).

- ⇒ 1927. Ψήφιση νέου Συντάγματος (Προεδρευομένη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία).
- 19 Απριλίου 1927. Επιστροφή Βενιζέλου στην Ελλάδα.
- 19 Αυγ. 1928. Εκλογές με πλειοψηφικό. Πανηγυρική εκλογή Βενιζέλου (Φιλελεύθεροι 61,02 %, 223 έδρες. Αντιβενιζελικοί 33,03 % από 42 %, ΚΚΕ 1,41 % από 4,38 %).
- Επάνοδος Ελ. Βενιζέλου στην εξουσία για μία τετραετία.

β. Οικονομική και κοινωνική πρόοδος.

- Αξιοσημείωτες εξελίξεις οικονομικής, κοινωνικής και εξωτερικής πολιτικής.
 - Στα τέλη δεκαετίας 1920:
 - 1) Βελτίωση παραγωγική διαδικασίας.
 - 2) Κατασκευή σημαντικών έργων υποδομής.
 - 3) Σταθεροποίηση εθνικού νομίσματος.
 - 4) Ανάπτυξη εμπορικής κινήσεως και ενίσχυση εγχώριας βιομηχανίας.
 - 5) Αύξηση καλλιεργήσιμων γαιών και εκτέλεση σημαντικών αποξηραντικών έργων στη βόρεια Ελλάδα.
 - 6) Αντιμετώπιση οξέων κοινωνικών προβλημάτων από έλευση προσφύγων.
 - Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση 1929 (υπουργοί Παιδείας: Κ. Γόντικας, Γ. Παπανδρέου).
 - ⇒ Διοχέτευση μαθητών προς επαγγελματικές και τεχνικές σχολές.
 - ⇒ Κατάργηση “Ελληνικών Σχολείων.
 - ⇒ Καθιέρωση εξαετούς υποχρεωτικής εκπαίδευσως.
 - ⇒ Καθιέρωση εισαγωγικών εξετάσεων για τα πανεπιστήμια.
 - ⇒ Εισαγωγή διδασκαλίας στη δημοτική και στα γυμνάσια.
 - ⇒ Κατάργηση διδασκαλείων και ίδρυση παιδαγωγικών ακαδημιών.
- Αρνητικά:
Επιβάρυνση εξωτερικού δανεισμού.

γ. Η διεθνής θέση της Ελλάδας.

- Εγκατάληψη πολιτικής Μεγάλης Ιδέας.
- Μεταξύ 1928-1932 (από Ελ. Βενιζέλο) συνάπτονται σημαντικές διμερείς συμφωνίες:
 - 1) Με Ιταλία (23 Σεπτ. 1928).
 - 2) Με Γιουγκοσλαβία (27 Μαρτ. 1929).
 - 3) Με Τουρκία (10 Ιουν. και 30 Οκτ. 1930)· Ελληνοτουρκικό Σύμφωνο Φιλίας.
- Αποκατάσταση φιλικών σχέσεων με Μ. Βρετανία και Γαλλία.
- Ελληνική κυβέρνηση υποστηρίζει το σχέδιο Αρ. Μπριάν για ευρωπαϊκή ενοποίηση.
- Ελλάδα κατορθώνει να ενισχύσει το διπλωματικό κύρος της.

Πρόσθετα παραθέματα

1. Προεκλογική ομιλία του Ελευθέριου Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη, Ιούλιος 1928

«Αλλά μεγαλειότεραν ακόμη σημασίαν έχουν αι αρχαί υπό τας οποίας επηγγέλην εις τον ελληνικόν λαόν, κατά την προ 18 ετών έλευσίν μου εις τας Αθήνας, ότι θα ασκήσω πάντοτε την εξουσίαν. Αι αρχαί αύται είναι: Ότι γνώμων πάσης πολιτικής πράξεώς μου θα είναι το γενικό συμφέρον, ποτέ δε το συμφέρον των ατόμων, ουδέ καν το συμφέρον του κόμματος. Ότι πρώτιστον καθήκον πολιτικού ανδρός είναι να λέγη την αλήθειαν και αν αύτη είναι δυσάρεστος. Ότι η εφαρμογή των νόμων είναι άκαμπτος και εις περιπτώσιν, καθ' ην πρόκειται να πληγούν ισχυροί ή φίλοι. Ότι εις την εξουσίαν αποβλέπω όχι ως εις σκοπόν, αλλά ως εις μέσον προς πραγματοποίησιν υψηλοτέρου σκοπού, έτοιμος πάντοτε να απορρίψω αυτήν, εάν η διατήρησίς της μέλλει να εξαγορασθή δια της θυσίας του κυβερνητικού προγράμματος.

[...] Δια την επιτυχίαν της νέας αυτής ανορθώσεως, ζητώ την συνδρομήν όλων ημών.

Δια την επιτυχίαν αυτής, ζητώ ιδιαίτατα την συνδρομήν της νέας γενεάς. Όπως κατά την μετά το 1910 περίοδον ασθενείας δεν ευρέθη ακόμη. Υπόσχομαι μόνον εις τον λαόν, αν με ενισχύση αποστέλλων εις την νέαν βουλήν ισχυράν πλειοψηφίαν, δια να καταστήση δυνατήν την εφαρμογήν

του προγράμματός μου, να τον οδηγήσω με σταθεράν πάντοτε χείρα εις την οδόν, η οποία θα τον φέρη ολίγον κατ' ολίγον προς το τέρας, το οποίον διέγραψα προ μικρού. Η τετραετία της προσεχούς βουλευτικής περιόδου θα είνε αρκετή δια να φθάσωμεν εις το τέρας τούτο και όταν φθάσωμεν εις αυτό και συγκρίνωμεν την τότε Ελλάδα προς την Ελλάδα την σημερινήν, θα την εύρωμεν αγνώριστον».

Σ.Ι. Στεφάνου (επιμ.), *Ελευθερίου Βενιζέλου: Τα κείμενα*, τ. Γ', Αθήναι, 1981, σσ. 469-470.

2. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος περιγράφει τους στόχους της εξωτερικής πολιτικής του το 1928-1932 σε ομιλία του στη σύσκεψη των πολιτικών αρχηγών, 26 Φεβρουαρίου 1934

«Θ' αναγνωρίσετε, Κύριοι, ότι δια να ιδώμεν ποία είναι η δημιουργηθείσα κατάστασις μετά την υπογραφήν του υπό συζήτησιν Συμφώνου, καλόν είναι να εξετάσωμεν ποία ήτο η εξωτερική πολιτική, η οποία μέχρι της υπογραφής του Συμφώνου τούτου ηκολουθείτο κατόπιν συνεννοήσεως ολοκλήρου του πολιτικού κόσμου της χώρας μας.

Η πολιτική αυτή συνίστατο πρώτον εις την αποκατάστασιν σχέσεων με την Μεγάλην Μεσογειακήν Δύναμιν, την γειτονά μας Ιταλίαν, σχέσεων όσον είναι δυνατόν εγκαρδίων και αναλόγων με εκείνας, τας οποίας έχει η Ελλάς επί ένα όλον αιώνα με την Γαλλιάν και Αγγλίαν.

Δευτέρα βάσις της εξωτερικής μας πολιτικής ήτο να εκκαθαρίσωμεν τας διαφοράς μας ου μόνον με την Γιουγκοσλαβίαν εξ αφορμής της Σερβικής Ζώνης της Θεσσαλονίκης, αλλά και με την Τουρκίαν και μετά ταύτην με την Βουλγαρίαν και την Αλβανίαν, διότι συμφέρον ημών ήτο να φθάσωμεν αν ήτο δυνατόν, και με αυτά τα Κράτη εις μίαν πλήρη εκκαθάρισιν του παρελθόντος και την ίδρυσιν στενών σχέσεων φιλίας, μολονότι η φιλία μας με τας δύο τελευταίας γειτονικάς χώρας ήρχετο εις δευτέραν μοίραν.

Τρίτη βάσις ήτο η επιμελής αποφυγή της εξαρτήσεώς μας από οιονδήποτε εκ των συνδυασμών των Μεγάλων Δυνάμεων και δη εκείνων, αίτινες εξήτουν να ασκούν επιρροήν εις τα Βαλκάνια εις τρόπον ώστε, αν θα είχεν η ανθρωπότης την δυστυχίαν να ιδη και πάλιν εκρηγνυόμενον έναν μεγάλον πόλεμον, να μη παρασυρθώμεν και ημείς εις αυτόν υποχρεωτικώς ως εκ του συνδέσμου, τον οποίον θα είχομεν με τον ένα των διαμαχομένων».

Κ. Σβολόπουλου, *Το βαλκανικόν σύμφωνον και η ελληνική εξωτερική πολιτική 1928-1934*, Αθήνα, Εστία, 1974, σ. 37.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ:

Τα παραθέματα στο ΒΜ καλύπτουν τον πολιτικό εκσυγχρονισμό της χώρας, τις προσπάθειες επίλυσης κοινωνικών προβλημάτων και κυρίως του προσφυγικού, την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του Ελ. Βενιζέλου –και την ίδρυση του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης– και, τέλος, την έξοδο της Ελλάδας από τη διπλωματική αδυναμία στην οποία είχε περιέλθει μετά τη Μικρασιατική καταστροφή με τις πρωτοβουλίες που ανέλαβε ο Ελ. Βενιζέλος. Από τα δύο πρόσθετα παραθέματα (ΒΚ), τα οποία αποτελούν αποσπάσματα από ομιλίες του Ελ. Βενιζέλου, το πρώτο αναλύει τους στόχους της εσωτερικής και το δεύτερο της εξωτερικής πολιτικής του.

3. Η διεθνής οικονομική κρίση και οι συνέπειές της

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- 1) Να κατανοήσουν τα αίτια της μεγάλης οικονομικής κρίσης και να αξιολογήσουν τις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές συνέπειές της σε παγκόσμια κλίμακα.
- 2) Να κατανοήσουν τη σημασία της λειτουργίας της ΚΤΕ.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ: Διαρθρώνεται σε δύο υποενότητες (α. Η εκδήλωση και οι συνέπειες της κρίσης 1929-1932, β. Η κατάρρευση της ΚΤΕ).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:

α. Η εκδήλωση και οι συνέπειες της κρίσης 1929-1932.

- Μεγάλη οικονομική κρίση ετών 1929-1931.
- Αφετηρία η αιφνίδια οραδαία πτώση τιμών στο χρηματιστήριο Νέας Υόρκης.
- Άμεσες επιπτώσεις:
 - 1) Διαδοχικές τραπεζικές πτωχεύσεις στις ΗΠΑ (και στην Ευρώπη).
 - 2) Απόσυρση αμερικανικών κεφαλαίων από Ευρώπη (ιδιαίτερα από Γερμανία).
 - 3) Μείωση βιομηχανικής παραγωγής και εμπορικών συναλλαγών σε παγκόσμια κλίμακα.
 - 4) Αποδιοργάνωση διεθνούς νομισματικού συστήματος (υποτίμηση και αγγλικής λίρας, 1931).
- Δραματικές κοινωνικές συνέπειες: 1932, πάνω από 30 εκατ. άνεργοι - 5 εκ. στη Γερμανία!
- Πλήγμα στη φιλελεύθερη οικονομία και, κατ' επέκταση, στην διαφαινόμενη ευημερία.
- Κοινοβουλευτική δημοκρατία δέχεται ανυπόφερτη κριτική εχθρών της.
- ΕΣΣΔ και φασιστική Ιταλία (στο εξωτερικό), και οπαδοί τους στο εσωτερικό δημοκρατικών χώρων Ευρώπης, ενθαρρύνονται και ενισχύονται.
- Χαρακτηριστική περίπτωση Γερμανίας. Εθνικο-σοσιαλιστικό κόμμα Αδόλφου Χίτλερ: (από 2,6 % το 1928, φθάνει το 44% στις εκλογές Μαρτίου 1933).
 - ⇒ Κατάληψη εξουσίας με όχι μόνο δημοκρατικές μεθόδους αλλά και άσκηση βίας.
 - ⇒ Χίτλερ “καγκελλάριος”. Κατάργηση, και με δημοψήφισμα, 1934, δημοκρατίας.
 - ⇒ Αυτοαναγόρευση Χίτλερ σε Πρόεδρο του Ράιχ - ενός ενιαίου γερμανικού κράτους.
 - ⇒ Συγκέντρωση εξουσιών και κατάπιξη κάθε εσωτερικής ιδεολογικής διαφοροποίησης.

β. Η κατάρρευση της Κοινωνίας των Εθνών (ΚΤΕ).

Γερμανία:

- Αποτελεσματική προπαγάνδα υπέρ νέου καθεστώτος (Γκαίμπελς).
- Αποτελεσματική αντιμετώπιση προβλημάτων οικονομίας και δραστική μείωση ανεργίας.
- Βίαιη καταστολή κάθε αντίδρασης (αρχηγός “Γκεστάπο” και Ες-Ες ο Χίμλερ).
- Ολοκληρωτική επικράτηση Ναζισμού στη Γερμανία.
- Κίνδυνος για όλη την Ευρώπη.
- Οι Γερμανοί, ως καθαρόαιμοι “Άρειοι” κατά Χίτλερ (“Ο Αγών μου”), οφείλουν:
 - ⇒ Να συνενώσουν όλους τους πληθυσμούς που ομιλούν τη γερμανική γλώσσα.
 - ⇒ Να επεκτείνουν την κυριαρχία τους προς Ανατολάς για εξασφάλιση “ζωπικού χώρου”.
- Υπό πίεση γεγονότων αυτών η ΚΤΕ εξασθενεί και καταρρέει.
- Σύστημα “συλλογικής ασφάλειας” αποδεικνύεται ανίσχυρο.
- 1931. ΚΤΕ αδυνατεί να αποτρέψει κατάληψη Μαντζουρίας από Ιαπωνία.
- Ματαιώση σχεδίων για γενικό αφοπλισμό, συντελεί στην παραπέρα υποβάθμισή της.
- Προκλητική εισβολή φασιστικής Ιταλίας κατά ανίσχυρης Αιθιοπίας δεν επισύρει κυρώσεις.
- Ιαπωνία και ναζιστική Γερμανία αποχωρούν από ΚΤΕ.
- Η πορεία προς τον πόλεμο.

Πρόσθετα παραθέματα

1. Η εξαγωγή της οικονομικής κρίσης στην Ευρώπη

«Η αλληλεξάρτηση ευρωπαϊκής και βορειοαμερικανικής οικονομίας δεν αργεί να εμπλέξει στην κρίση και την Ευρώπη. Προτού καλά καλά συνέλθει από τον πόλεμο η Ευρώπη δοκιμάζεται από δυσχέρειες στη γεωργική παραγωγή και μαζικές κερδοσκοπικές επενδύσεις στους πρωτοποριακούς τομείς της δεύτερης βιομηχανικής επανάστασης. Ο περιορισμός των διεθνούς εμπορίου (που έχασε τα δύο τρίτα της αξίας του μεταξύ 1929 και 1932) επιδρά ιδιαίτερα σε όσες χώρες της Ευρώπης στήριζαν την οικονομία τους στις εξωτερικές συναλλαγές – τέτοιες ήταν βασι-

κά το Ηνωμένο Βασίλειο και η Γερμανία. Πάνω απ' όλα, η μετάδοση της κρίσης επισπεύδεται από τη στενότητα των διεθνών πιστώσεων, που μειώνονται στο μισό στα δυο χρόνια που διαδέχονται το κραχ, και τη μαζική απόσυρση των αμερικανικών κεφαλαίων από την ευρωπαϊκή αγορά...

Αν και σε διαφορετικό βαθμό, η κρίση θα πλήξει κοινωνικά κάθε ομάδα και κάθε χώρα της Ευρώπης. Οι αγρότες υποφέρουν περισσότερο στις αιτοπααραγωγικές χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, όπου η πτώση των πωλήσεων και η μείωση των καλλιεργειών χειροτερεύουν τη θέση των αγροεργατών και επισπεύδουν την πτώχευση των μεγάλων γαιοκτημόνων. Οι μισθωτοί στον τομέα του εμπορίου και της βιομηχανίας πλήττονται από την κάμψη των μισθών, τον περιορισμό των ωρών εργασίας και ιδίως από την ανεργία. Στις χώρες με μεγάλο αριθμό ξένων μεταναστών, όπως η Γαλλία (3 εκατομμύρια ή 7% του πληθυσμού στα 1931), η οργή των εργατών διαχετεύεται συχνά σ' αυτούς τους "εσωτερικούς εχθρούς" που είχαν έρθει, είτε είναι Ιταλοί είτε Πολωνοί είτε Ισπανοί, "να πάρουν τη δουλειά των ντόπιων" και να μεταδώσουν "ανατρεπτικές ιδέες". Τέλος, οι μεσαίες τάξεις πλήττονται από τις υποτιμήσεις (εισοδηματίες), τις πτωχεύσεις και το μαρασμό του λιανικού εμπορίου (χειροτέχνες και μαγαζάτορες, έρμαια του ανταγωνισμού των μεγάλων επιχειρήσεων), ή ακόμη τα αντιπληθωριστικά μέτρα (δημόσιοι υπάλληλοι) που παίρνουν ορισμένες κυβερνήσεις για να αναχαιτίσουν την κρίση. Πάμπολλοι είναι στις κοινωνικές αυτές κατηγορίες όσοι ρίχνουν το φταιξιμό για την κρίση και την αποτυχία των διαφόρων θεραπειών της στην αδυναμία του φιλελεύθερου δημοκρατικού καθεστώτος».

S. Berstein - P.Milza, *Ιστορία της Ευρώπης τ. 3, Διάσπαση και Ανοικοδόμηση της Ευρώπης, 1919 έως σήμερα*, Αθήνα, εκδ. Αλεξάνδρεια, 1997, σσ. 68-69.

2. Η οικονομική πολιτική του ναζισμού

«Ένα σταθερό χαρακτηριστικό της γερμανικής οικονομικής πολιτικής αυτή την εποχή είναι η επέμβαση του κράτους. Βέβαια το καπιταλιστικό σύστημα δεν θίγεται στις βάσεις του, αφού όλα τα μέσα παραγωγής παραμένουν στα χέρια ιδιωτών. Αλλά από την άλλη πλευρά το κράτος είναι πανταχού παρόν για να θέτει κανονισμούς στην οικονομία και να επιβάλλει τις ρυθμίσεις του σύμφωνα με τους στόχους που το ίδιο θέτει... Το κράτος ελέγχει επίσης τη ζωή των εργατών. Κάθε εργάτης είναι υποχρεωμένος να κατέχει ένα βιβλιάριο εργασίας, όπου σημειώνονται οι διαδοχικές απασχολήσεις του. Άλλωστε δεν έχει δικαίωμα να αλλάξει τον εργοδότη του χωρίς την άδεια των αρχών. Συχνά μάλιστα, κυρίως στην πολεμική βιομηχανία, υποχρεώνεται να εργάζεται ακόμα και τις Κυριακές, και να κάνει επίσης υπερωρίες χωρίς συμπληρωματική αμοιβή. Η απεργία είναι βέβαια απαγορευμένη από το 1933... Αναμφισβήτητη η πολιτική της πλήρους απασχόλησης που υλοποιεί ο εθνικοσοσιαλισμός εννοεί την εργατική τάξη. Όμως οι μισθοί την εποχή αυτή συμπιέζονται... Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι οι συνδρομές που επιβάλλονται για ορισμένες υπηρεσίες ή οργανώσεις και οι έκτακτες οικονομικές συνεισφορές που επιβάλλει το κράτος στους πολίτες, "ροκανίζουν" τις αμοιβές των εργατών.

Συμπερασματικά θα μπορούσε να λεχθεί ότι η τάξη (ή ακριβέστερα η κατηγορία) η πιο ευνοημένη από την οικονομική πολιτική του εθνικοσοσιαλισμού είναι οι μεγάλοι βιομήχανοι και ιδιαίτερα οι πολεμικοί βιομήχανοι. Ήταν ακριβώς αυτοί που επωφελούντο από τις μεγάλες κρατικές παραγγελίες και τις σοβαρές φορολογικές ελαφρύνσεις. Ας αναφερθεί σαν παράδειγμα η περίπτωση της οικογένειας *Krupp*, πάμπλουτων ιδιοκτητών πολεμικών εργοστασίων. Άλλωστε, όλες οι βιομηχανίες που είχαν σχέση με τον πόλεμο, έστω κι αν δεν κατασκεύαζαν όπλα, ευνοούνται, όπως η *Siemens* και η *AEG* (ηλεκτρικές βιομηχανίες), η *I.G.Farben* (χημική βιομηχανία), η *Vereinigte Stahlwerke* (χαλυβουργία). Ας σημειωθεί ότι αυτές οι βιομηχανίες αποτελούσαν *cartels*. Και τα *cartels* ευνοούνταν από τον εθνικοσοσιαλισμό, όπως γενικά όλες οι μεγάλες βιομηχανίες, εξαιτίας της πιο μεγάλης αποτελεσματικότητάς τους. Γι' αυτό διαπιστώνει κανείς αυτή την εποχή μια παρακμή των μικρών βιομηχανιών, και πολύ περισσότερο των επιχειρήσεων βιοτεχνικού χαρακτήρα, προς όφελος των βιομηχανιών μεγάλης κλίμακας και της βιομηχανικής

συγκέντρωσης. Έτσι, περισσότερο από 10.000 επιχειρήσεις εξαφανίζονται μεταξύ 1933 και 1939, τη στιγμή που αναπτύσσονται με ταχύτατο ρυθμό οι μεγάλες επιχειρήσεις...».

Ι. Δημάκης, *Η Γερμανία από την ενοποίησή της μέχρι τη νέα διαιρέσή της (1817-1945)*. Πανεπιστημιακές σημειώσεις, Παν/μιο Αθηνών - Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, σσ. 119-122.

3. Διαγραμματική παρουσίαση του μεσοπολεμικού φαινομένου του ολοκληρωτισμού στις περιπτώσεις της Ιταλίας και της Γερμανίας

Ιταλικός φασισμός του Μουσολίνι	Γερμανικός ναζισμός του Χίτλερ
<ul style="list-style-type: none"> • Λαϊκή αναταραχή λόγω της οικονομικής κρίσης. • Εθνική απογοήτευση από την άρνηση των νικητών εταίρων της Entente να ικανοποιήσουν όλες τις εδαφικές απαιτήσεις της Ιταλίας. • Επιθυμία της εύπορης αστικής τάξης (ιταλικός βορρράς) για τετρατισμό της κοινωνικής αναστάτωσης που είχε αρνητικές συνέπειες στο οικονομικό της επίπεδο. • Δράση της παραστρατιωτικής ομάδας των "μελανοχιτώνων" με την ανοχή του επίσημου κράτους. • Βίαιη κατάληψη της εξουσίας από τους μελανοχιτώνες του Μπενίτο Μουσολίνι με την περίφημη πορεία προς τη Ρώμη (Οκτώβριος του 1922). • Εξόντωση πολιτικών αντιπάλων (Δολοφονία του σοσιαλιστή Ματεότι, 1923). • Εγκαθίδρυση μονοκομματικού φασιστικού κράτους από το 1926 κ.ε. 	<ul style="list-style-type: none"> • Διάχυτο αίσθημα εθνικής ταπείνωσης από την ήττα και την οικονομική εξόντωση στην οποία υπέβαλαν τη Γερμανία οι νικητές του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου. • Επαναστατικό κλίμα και πολιτικές ακρότητες (1919-1921). • Ίδρυση από τον Χίτλερ του Εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος των Γερμανών Εργατών (1919). • Ανεπιτυχής απόπειρα πραξικοπηματικής κατάληψης της εξουσίας το 1923. • Μεθόδευση ενίσχυσης της εκλογικής δύναμης με εθνικιστική προπαγάνδα και τρομοκρατία από παραστρατιωτικές ομάδες. • Μετά την πρόσκαιρη εκλογική άνοδο του εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος μεταξύ 1929-1931, εξαιτίας της οικονομικής κρίσης, κατακόρυφη πτώση της δημοτικότητας του ηγέτη του από το 1932 κ.ε. • Εκβίαση της παραχώρησης της εξουσίας, από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, Στρατάρχη Χίντεμπουργκ (Ιανουάριος 1933).
Οργανωτικές Βάσεις	
<ul style="list-style-type: none"> • Κατάληψη των δημοκρατικών θεσμών • Δίωξη των κομμουνιστών. • Συντήρηση ως φορέα τρομοκρατίας του σώματος των μελανοχιτώνων. • Απαίτηση υπακοής και πίστης στον εμπνευσμένο ηγέτη (Duce). • Επιθετικότητα και βίαιη εδαφική επέκταση του κράτους. • Μαζοποίηση του ατόμου και υπαγωγή του στο Κράτος και το Κόμμα. • Αναβίωση του οράματος της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Η Μεσόγειος ιταλική θάλασσα (mare nostrum). 	<ul style="list-style-type: none"> • Εξαπόλυση διώξεων κατά των δημοκρατικών πολιτών, των προοδευτικών διανοουμένων και όλων των αντιφρονούντων. • Συντριβή της ατομικής προσωπικότητας. • Τυφλή προσηλωση στον Αρχηγό (Führer). • Πίστη στη φυλετική καθαρότητα και συστηματική εξόντωση των μη γερμανικών μειονοτήτων (Εβραίων, Τσιγγάνων κτλ.). • Δυναμική λύση των εδαφικών διαφορών της Γερμανίας με τους γείτονές της βάσει της θεωρίας περί "ζωτικού χώρου" (Lebensraum). • Τρομοκρατία στο εσωτερικό με τη δράση των στρατιωτικών ταγμάτων Εφόδου (S.A) και Μονάδων Προστασίας (S.S).

4. Ο χαρακτήρας του ναζισμού υπό το πρίσμα της Πολιτικής Επικοινωνίας

(I) «...Το ραδιόφωνο είναι ένα "θερμό" επικοινωνιακό μέσο που περιορίζει την κριτική αξιολόγηση και ενισχύει την υποβλητική συμμετοχή. Ο ακροατής δεν βλέπει αλλά υποβάλλεται με ακρίβεια σε ό,τι ακούει. Ο Χίτλερ –θερμό μήνυμα, με ανάλογη φωνητική υποβλητικότητα– αντιστοιχούσε απόλυτα στο θερμό επικοινωνιακό χαρακτήρα του ραδιοφώνου. Αντίθετα, η τηλεόραση είναι τεχνικά ένα "ψυχρό" επικοινωνιακό μέσο που επιτρέπει και ενθαρρύνει τη συμπληρωματική συμμετοχή του θεατή και την κριτική εκτίμηση. Αν η τηλεόραση υπήρχε την εποχή του Χίτλερ, είναι πολύ πιθανό ότι θα τον είχε γελοιοποιήσει γιατί ένα ψυχρό επικοινωνιακό μέσο δεν ανέχεται εύκολα ένα θερμό μήνυμα».

(II) «...Στη ναζιστική Γερμανία εφαρμοζόταν με σημαντική επιτυχία η τεχνική "της ατομικής κοινωνίας". Η ατομική κοινωνία, η περιφέρση "Gleichschaltung", βασίζεται στη δημιουργία μιας κατακόρυφης, αποκλειστικής και ευθείας επικοινωνιακής σχέσεως μεταξύ του Führer και του κάθε Γερμανού. Η σχέση αυτή αποκλείει την οριζόντια επικοινωνιακή δομή μεταξύ ατόμων και ομάδων που θα μπορούσαν να ανταλλάξουν απόψεις για το πρόσωπο του Führer...».

A-I.Δ Μεταξάς, Πολιτική Επικοινωνία, Αθήνα, Σάκκουλας, 1976, σσ. 65 και 93.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ:

Τα παραθέματα στο ΒΜ αναφέρονται στα οικονομικά προβλήματα που προκάλεσε η κατάρρευση του Χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης το 1929. Στο ΒΚ ο συγκριτικός πίνακας για την άνοδο του φασισμού και του ναζισμού στην Ευρώπη του Μεσοπολέμου και τα πρόσθετα παραθέματα που αναφέρονται στην επικοινωνιακή πολιτική του ναζισμού μπορούν να δώσουν περισσότερες προεκτάσεις στη διδακτική επεξεργασία της ενότητας. Ειδικότερα, το πρώτο α) εξηγεί και ταυτόχρονα απομυθοποιεί τη μεγιστοποίηση της απήχησης των λόγων του Χίτλερ στις μάζες με τη χρήση του ραδιοφώνου, ως νέου τεχνικού μέσου της εποχής, β) υπονοεί τη θεατρικότητα ως μέθοδο επικοινωνίας με το πλήθος, την οποία χρησιμοποιούσαν Χίτλερ και Μουσολίνι. Το δεύτερο συμβάλλει στην κατανόηση του απώτερου σκοπού που επιδίωκε ο Χίτλερ με την κατάλυση της πολιτικής ελευθερίας, την κατάργηση των συνδικάτων και των αντιπροσωπευτικών κοινωνικών ενώσεων (οριζόντιες σχέσεις δημοκρατικών κοινωνιών). Για την κατάρρευση, τέλος, της ΚΤΕ χρήσιμο είναι να σχολιαστεί η σχετική γελοιογραφία στο ΒΜ, με τον τίτλο "Το χαλάκι της εισόδου" που δημοσιεύθηκε στον τύπο με αφορμή την εισβολή της Ιαπωνίας στη Μαντζουρία.

4. Η Ελλάδα στην κρίσιμη δεκαετία 1930-1940

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- 1) Να γνωρίσουν τις πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα και τα κοινωνικά προβλήματα μετά την ανακήρυξη της Δημοκρατίας (1924).
- 2) Να γνωρίσουν την πορεία της πολιτικής ζωής στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1928-1936 και να κατανοήσουν τις συνέπειες που είχε για την Ελλάδα η εγκαθίδρυση δικτατορικών καθεστώτων στην Ευρώπη.
- 3) Να εκτιμήσουν τον ρόλο της Ελλάδας ως παράγοντα σταθερότητας στην περιοχή της Βαλκανικής.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ: Διαρθρώνεται σε τρεις υποενότητες (α. Η πολιτική αστάθεια και η εγκαθίδρυση της δικτατορίας, β. Ο αντίκτυπος της διεθνούς κρίσης στην κοινωνία και την οικονομία, γ. Η θέση της χώρας στο διεθνές πλαίσιο της εποχής).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:

α. Η πολιτική αστάθεια και η εγκαθίδρυση της δικτατορίας.

- Η διεθνής κρίση επηρέασε τις εξελίξεις και στην Ελλάδα.
- Η προσπάθεια Βενιζέλου να κάμει την χώρα "αγνώριστον" σκόνταψε στο παγκόσμιο "κράχ".
- Εκλογές 25 Σεπτ. 1932. Νίκη Λαϊκού κόμματος, χωρίς απόλυτη πλειοψηφία. Κυβέρνηση συνεργασίας με μικρότερα κόμματα (Κονδύλη, Μεταξά, Χατζηκυριάκου) - μόνο δύο μηνών.
- 16 Ιαν. 1933. Κυβέρνηση Ελ. Βενιζέλου.
- Εκλογές 5 Μαρ. 1933. Επικράτηση αντιπάλων Βενιζέλου (Τσαλδάρη, Κονδύλη, Μεταξά, Χατζηκυριάκου).
- 6 Μαρ. 1933. Στρατιωτικό κίνημα Ν. Πλαστήρα αποτυγχάνει.
- 6 Ιουν. 1933. Απόπειρα δολοφονίας Ελ. Βενιζέλου.
- Φεβ. 1934. Υπογραφή τετραμερούς Βαλκανικού Συμφώνου (Ελλάδα, Ρουμανία, Γιουγκοσλαβία και Τουρκία).
- Κλίμα πολιτικής πόλωσης.
- 1 Μαρ. 1935. Φιλοβενιζελικό κίνημα με επίκληση κινδύνου της δημοκρατίας:
 - ⇒ Καταστέλλεται από αντιπρόεδρο Κυβερνήσεως και υπουργό Στρατιωτικών Γ. Κονδύλη.
 - ⇒ Επισπεύδει κατάργηση αβασιλευτης δημοκρατίας.
- 9 Ιουν. 1935. Εκλογές με αποχή αντιπολιτεύσεως και καταγγελίες για νοθεία.
 - ⇒ Νίκη Τσαλδάρη (254 έδρες). Κονδύλης 33, Μεταξάς 7, Ανεξάρτητοι 6.
- 10 Οκτ. 1935. Αρχηγοί Επιτελείων (Στρατού Αλ. Παπάγος, Ναυτικού Δ. Οικονόμου και Αεροπορίας Γ. Ρέππας), με έγκριση Γ. Κονδύλη, ως εκπρόσωποι Ενόπλων Δυνάμεων, αξιώνουν από Π. Τσαλδάρη παραίτηση κυβερνήσεως, για αθέτηση υποσχέσεως επαναφοράς βασιλιά.
- Παραίτηση κυβερνήσεως Π. Τσαλδάρη. Σχηματισμός κυβερνήσεως Γ. Κονδύλη.
- Επαναφορά βασιλευομένης δημοκρατίας και Συντάγματος 1911.
- 26 Ιαν. 1936. Εκλογές με απλή αναλογική. Φιλελεύθεροι (Σοφούλης) 37,26% (126 έδρες). Σύνολο βενιζελογενών κομμάτων 45,19% (142 έδρες), Λαϊκό Κόμμα (Τσαλδάρης) 22,10% (72 έδρες), Γενική Λαϊκή Ριζοσπαστική Ένωσις (Κονδύλης) 19,89 % (60 έδρες), Ελευθερόφρονες (Μεταξάς) 3,94 (7 έδρες). Σύνολο αντιβενιζελικών κομμάτων 47,60 % (143 έδρες). Παλλαϊκό Μέτωπο (ΚΚΕ) 5,76 % (15 έδρες).
- Η αδυναμία των μεγάλων κομμάτων να συνεργαστούν οδήγησε σε πολιτική κρίση.
- 4 Αυγ. 1936. Ο Ι. Μεταξάς κηρύσσει δικτατορία με στήριξη από βασιλιά.
- Η επικράτηση αυταρχικών καθεστώτων στην Ευρώπη και απώλεια σημαντικότερων πολιτικών ηγετών (Βενιζέλου, Τσαλδάρη, Κονδύλη, Παπαναστασίου και Μιχαλακόπουλου) ευνοεί τον Μεταξά.

β. Ο αντίκτυπος της διεθνούς κρίσης στην κοινωνία και την οικονομία.

- Επιπτώσεις διεθνούς κρίσης αισθητές στην Ελλάδα.
- Αυξημένη φορολόγηση και έκτακτα κυβερνητικά μέτρα δεν αποτρέπουν χρεοκοπία, 1932.
- Κάμψη εμπορίου.
- Μείωση εισοδήματος εργαζομένων.
- Κοινωνικές εντάσεις συνέβαλαν στην αυταρχική λύση πολιτικού προβλήματος.
- Λήψη σοβαρών μέτρων για κοινωνική ασφάλιση (σύσταση Ι.Κ.Α., 1937 από Μεταξά) αμβλύνει την κοινωνική αντίδραση, χωρίς να την εξαλείφει.

γ. Η θέση της χώρας στο διεθνές πλαίσιο της εποχής.

- Ισορροπία με βαλκανικούς γείτονες και Μεγάλες Δυνάμεις καταρρέει.
- Η υπογραφή (9 Φεβ. 1934) του τετραμερούς Βαλκανικού Συμφώνου απέναντι στην Βουλγαρία έτασε την Ελλάδα εμμέσως υπέρ του ευρύτερου ευρωπαϊκού μετώπου (Γαλλία, Μ. Βρετανία).

- Το 1936. Τα διπλωματικά διλήμματα της Ελλάδας ήταν μεγαλύτερα.
- Τα πάγια εθνικά συμφέροντα θα εξυπηρετούνταν καλύτερα με σύμμαχο την Αγγλία.
- Ελλάδα αποφεύγει οικονομικό και πολιτικό εναγκαλισμό χιτλερικής Γερμανίας.

Πρόσθετα παραθέματα /πηγές

1. Το κίνημα του 1933

«[...] στις 5.3.1933, ενωμένος ο βενιζελισμός, για τελευταία φορά υπό το φυσικό ηγέτη του, αντιμετώπισε με πλειοψηφικό σύστημα τον επίσης συμπαραταχθέντα αντιβενιζελισμό. Το εκλογικό αποτέλεσμα (σχετική ισορροπία των δύο παρατάξεων με ψήφους -46,32% οι βενιζελικοί, 46, 19% οι αντιβενιζελικοί-, αλλά άνετη επικράτηση των δεύτερων σε έδρες) έδωσε την ευκαιρία το ίδιο βράδυ των εκλογών, στο στρατηγό Πλαστήρα να επιχειρήσει την πραξικοπηματική παρεμπόδιση της παράδοσης της εξουσίας στους νικητές των εκλογών. Ο (ακόμη πρωθυπουργός) Ελ. Βενιζέλος κράτησε ουδέτερη στάση προς το κίνημα, αποφεύγοντας και να το ενθαρρύνει αλλά και να το καταστείλει, με αποτέλεσμα, μετά την τελική αποτυχία του να κατηγορηθεί στη βουλή, με πρωτοβουλία του Ιω. Μεταξά, ως ηθικός αυτουργός του. Ήταν, επομένως, αναπόφευκτο να δρομολογηθούν εξελίξεις που οδήγησαν το δράμα στην κορύφωση του.

Βιαιότατα επεισόδια στη βουλή κατά την “απολογία” Βενιζέλου, δολοφονική απόπειρα εναντίον του (σχεδιασμένη, κατά τα φαινόμενα, από σημαίνοντες παράγοντες του αντιβενιζελικού κρατικού μηχανισμού) στις 6.6.1933, απόπειρα της κυβέρνησης να παρεμποδίσει τη δικαστική διελεύκανση του εγκλήματος και, ενδεχομένως, να το “συμφηφίσει” με την αμνήστευση και του κινήματος Πλαστήρα, διωγμοί στη συνέχεια βενιζελικών στελεχών του στρατεύματος ως ενεχόμενων στο κίνημα αυτό, όλα αυτά ολοκλήρωσαν τη ρήξη: Μετά και την αποτυχία του, το 1934, λόγω της “προδοσίας” κάποιων πολιτικών του φίλων, να εκλεγεί από τη Βουλή και η Γερουσία Πρόεδρος της Δημοκρατίας, την 1η Μαρτίου 1935 ο Βενιζέλος ηγείται προσωπικά στασιαστικού αντικυβερνητικού κινήματος, το οποίο, στερημένο ηθικών και πολιτικών ερεισμάτων και με αποφασιστικό τον κατασταλτικό ρόλο του στρατηγού Κονδύλη, αποτυγχάνει. Αποτέλεσμα υπήρξε η πλήρης εκκαθάριση των Ενόπλων Δυνάμεων από κάθε βενιζελικό στοιχείο, οι εκτελέσεις αντεγκδικήσεως ορισμένων “δημοκρατικών” στρατιωτικών, η ερήμην καταδίκη σε θάνατο του Βενιζέλου (καθώς και άλλων βενιζελικών πολιτικών), οι διωγμοί βενιζελικών και στον κρατικό μηχανισμό και, κυρίως, η προβολή από βασιλόφρονες (πρώτα από τον Μεταξά) της αξίωσης για άμεση παλινόρθωση της μοναρχίας. Με μια λέξη, συνέπεια του αποτυχόντος κινήματος υπήρξε να εγκαθιδρυθεί, κατά τα πρότυπα της περιόδου 1916-1917, το αντιβενιζελικό κράτος».

Θ. Διαμαντόπουλου, *Η ελληνική πολιτική ζωή: εικοστός αιώνας. Από την προβενιζελική στη μεταπαπανδρεϊκή εποχή*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1997, σσ. 126-127.

2. Η κατάλυση της δημοκρατίας

«Οι εκλογές του Μαρτίου 1933 έφεραν το Λαϊκό Κομμα στην εξουσία μετά από 13 χρόνια αδιάλειπτης βενιζελικής διακυβέρνησης της χώρας. Η επίλυση παλιών διαφορών ανάμεσα στις δύο παρατάξεις μέσω των στρατιωτικών οπαδών τους ήταν ένα από τα συμπτώματα της μεγάλης κρίσης του φιλελεύθερου κοινοβουλευτισμού, αλλά και του αστικού συστήματος γενικότερα. Το αποτυχημένο βενιζελικό κίνημα του Μαρτίου του 1935 για να ανατραπεί η Κυβέρνηση Τσαλδάρη και να προληφθεί η παλινόρθωση της Μοναρχίας επιτάχυνε ακριβώς τις εξελίξεις που θέλησε να αποτρέψει. Ο καταστολέας του κινήματος Γ. Κονδύλης μεθόδευσε με επιτυχία την κατάλυση του βασιλείουτου καθεστώτος και την επιστροφή του Γεωργίου στο θρόνο της Ελλάδας».

Θ. Βερέμης - Γ. Γουλιμή (επιμ.), *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος. Κοινωνία - Οικονομία - Πολιτική στην εποχή του*, Αθήνα, Γνώση, 1989, σ. 24.

3. Η τετραμερής Βαλκανική Συνεννόηση

«Το Σύμφωνο της Βαλκανικής Συνεννοήσεως υπογράφηκε στις 9 Φεβρουαρίου στην Αθήνα από τους υπουργούς των Εξωτερικών της Ρουμανίας, της Γιουγκοσλαβίας, της Τουρκίας και της Ελλάδας. Στο προοίμιο αναφέρονταν τα βασικά κίνητρα των συμβαλλόμενων κρατών: κατοχύρωση της ειρήνης στα Βαλκάνια· διασφάλιση του σεβασμού των ανειλημμένων συμβατικών υποχρεώσεων· διατήρηση του εδαφικού καθεστώτος. Στο πρώτο άρθρο καθιερώνονταν η αμοιβαία εγγύηση των διαβαλκανικών συνόρων, ενώ το δεύτερο προέβλεπε την από κοινού συνεννόηση για τα ληπτέα μέτρα απέναντι σε κάθε ενδεχόμενο, συνυφασμένο με τα προκαθορισμένα από το σύμφωνο συμφέροντά τους, και επέβαλλε την αποχή από κάθε πολιτική πρωτοβουλία απέναντι σε βαλκανικό κράτος που δεν είχε υπογράψει τη συμφωνία, όπως και από κάθε πολιτική δέσμευση απέναντι σε οποιοδήποτε βαλκανικό κράτος, χωρίς την προειδοποίηση και την καθολική συγκατάνευση των συμβεβλημένων μερών. Το τρίτο άρθρο παρείχε τη δυνατότητα για μελλοντική προσχώρηση της Βουλγαρίας και της Αλβανίας. Παράλληλα, σε ειδικά συνημμένο πρωτόκολλο, προβλεπόταν η εφαρμογή του ορισμού του "επιτιθέμενου": σύμφωνα με το πρόσφατο πρωτόκολλο του Λονδίνου, σε περίπτωση προσβολής ενός των συμβαλλόμενων από βαλκανικό κράτος, έστω και ως συμμάχου μιας εξωβαλκανικής δυνάμεως».

Κ. Σβολόπουλου, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1900-1945*,
Εστία, Αθήνα 1992, σσ. 240-241.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ:

Η παραχώριση πολιτική ζωή της χώρας κατά τη διάρκεια της δεύτερης δεκαετίας του Μεσοπολέμου κυριαρχεί στα παραθέματα αυτής της ενότητας. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην κριτική του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου, ενώ χρήσιμο είναι να μελετήσουν οι μαθητές και τη νεκρολογία του Ελευθέριου Βενιζέλου από τον πολιτικό του αντίπαλο Παναγιώτη Κανελλόπουλο, με την οποία προβάλλεται όχι μόνο η προσωπικότητα του μεγάλου πολιτικού ανδρός της νεότερης Ελλάδας αλλά και το ήθος του συντάκτη του κειμένου. Στο ΒΚ υπάρχουν τρία πρόσθετα παραθέματα, τα οποία παρουσιάζουν την πολιτική κρίση του 1933 και του 1935.

5. Ο Υπόλοιπος κόσμος

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- 1) Να γνωρίσουν τις εξελίξεις στα αποικιακά καθεστώτα και ειδικότερα τα φαινόμενα παρακμής τους.
- 2) Να γνωρίσουν την ανάκαμψη των ΗΠΑ και την ενίσχυση της διεθνούς θέσης τους.
- 3) Να γνωρίσουν την εξέλιξη του κράτους της Ιαπωνίας και τις συνέπειες της εξωτερικής του πολιτικής στην ευρύτερη περιοχή.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ: Διαρθρώνεται σε τέσσερις υποενότητες (α. Τα κέντρα ισχύος στη διεθνή ζωή, β. Τριγμοί στο αποικιακό καθεστώς, γ. Η οικονομική ανάκαμψη των ΗΠΑ και η ενίσχυση της διεθνούς θέσης τους, δ. Ο ιαπωνικός επεκτατισμός).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:

α. Τα κέντρα ισχύος στη διεθνή ζωή.

- Έως Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η Ευρώπη επίκεντρο διεθνών εξελίξεων, κοιτίδα και τροφός πολιτιστικών και πολιτικών ρευμάτων, εστία ζυμώσεων παγκόσμιας ιστορίας.
- Και σε άλλες ηπείρους διαδραματίστηκαν γεγονότα καθοριστικά για τύχη ανθρωπότητας.
- Κυρίαρχα φαινόμενα Μεσοπολέμου:

- 1) Σημαντικό τμήμα πλανήτη υπό αποικιακό καθεστώς,
- 2) Ενίσχυση ισχύος Ηνωμένων Πολιτειών στην Αμερική και Ιαπωνίας στην ανατολική Ασία.

β. Τριγυμίο στο αποικιακό καθεστώς.

- Αποικιοκρατία διανύει τελευταία φάση της - φαινομενικά ανθηρή.
- Βρετανική Αυτοκρατορία θεωρείται πρώτη παγκόσμια δύναμη: Ελέγχει παραγωγή ζωτικών διατροφικών προϊόντων, ορυκτού πλούτου και υγρών καυσίμων.
- Γαλλία. Αποικιακή κυριαρχία: βόρεια Αφρική, εγγύς Ανατολή, δυτική και μεσημβρινή Αφρική, διατηρεί επίκαιρες θέσεις σε Ινδικό και Ειρηνικό Ωκεανό, ΝΑ Ασία (Ινδοκίνα) και Καραϊβική.
- Βέλγιο. Παρουσία στην κεντρική Αφρική (Κογκό).
- Ολλανδία. Παρουσία στην Ινδονησία.
- Ιταλία: βόρεια και ανατ. Αφρική (Λιβύη, Ερυθραία-Αιθιοπία), Δωδεκάνησα στο Αιγαίο.
- Αποικίες διαφοροποιούνται ως προς μορφή διοικητικής εξάρτησης και ως προς σκοπούς (πολιτικούς, στρατηγικούς, οικονομικούς).
- Αποικιακό φαινόμενο φέρει σπέρματα μεταγενέστερης παρακμής και αποσύνθεσής του.
- Εθνικιστικός αναβρασμός εκδηλώνεται στην Ασία και τη Μέση Ανατολή.
- Βίαιη αντίδραση αποικιακών αρχών και πρωτοβουλίες για μεταρρυθμίσεις ανάκαμες να καταπνίξουν οριστικά τις αντιδράσεις.

γ. Η οικονομική ανάκαμψη των ΗΠΑ και η ενίσχυση της διεθνούς θέσης τους.

- Οι ΗΠΑ ξεπέρασαν τις οικονομικές και κοινωνικές δυσκολίες της διεθνούς κρίσης.
- 1933. Φραγκλίνος Ρούσβελτ εφαρμόζει με επιτυχία νέα τολμηρή πολιτική "New Deal":
 - 1) Ενίσχυσε παρεμβατικό ρόλο κράτους και αύξησε αγοραστική δύναμη πολιτών.
 - 2) Αναδιοργάνωσε τραπεζικό σύστημα.
 - 3) Αποδέσμευσε δολλάριο από κανόνα του χρυσού.
 - 4) Μείωσε παραγωγή και αύξησε τιμή αγροτικών προϊόντων.
 - 5) Βελτίωσε μισθούς.
 - 6) Έλαβε σειρά κοινωνικών μέτρων υπέρ εργαζομένων.
 - 7) Προγραμματίσε και εξετέλεσε σειρά μεγάλων έργων δίνοντας εργασία σε πλήθος ανέργων.
 - 8) Σταθεροποίησε δημοκρατικό καθεστώς και επέτυχε ραγδαία οικονομική ανάπτυξη ΗΠΑ.
 - 9) Στον διπλωματικό τομέα:
 - α) βελτίωσε σχέσεις με κράτη κεντρικής και νότιας Αμερικής (πολιτική "καλής θέλησης"),
 - β) αντιμετώπισε κίνδυνο επικρατήσεως ολοκληρωτικών δυνάμεων,
 - γ) καταπολέμησε ψυχολογία "απομονωτισμού" και ουδετεροφιλίας κοινής γνώμης.

δ. Ο ιαπωνικός επεκτατισμός.

- Στρατοκρατική Ιαπωνία δεκαετίας 1930: πολιτική άκρατου επεκτατισμού:
 - 1) 1910. Προσάρτηση Κορέας.
 - 2) 1931. Κατάληψη Μαντζουρίας.
 - 3) 1937. Εισβολή και κατάληψη ανατολικής Κίνας.
 - 4) 1940. Στρέφεται και προς χώρες ΝΑ Ασίας (Ινδοκίνα).
 - 5) Λόγω κάμψης αποικιακών δυνάμεων, εμφανίζει εκστρατεία της ως "απελευθερωτική".
- Σύντομα αποκαλύπτονται:
 - α) ο βίαιος χαρακτήρας της κατάκτησης,
 - β) η στυγνή οικονομική εκμετάλλευση,
 - γ) η επιβολή καταναγκαστικής εργασίας στους εντοπίους για εκτέλεση έργων.

Πρόσθετο παράθεμα

Κίνα και Ιαπωνία

«Η Κίνα προσδοκούσε την ανάκτηση της επαρχίας Shantung που είχε αφαιρέσει η Ιαπωνία από τους Γερμανούς το 1914, αλλά στη Συνθήκη Ειρήνης στο Παρίσι το 1919 επιτράπηκε στην Ιαπωνία να κρατήσει την κατάκτησή της αυτή. Το κινεζικό εθνικό κίνημα της 4ης Μαΐου πήρε το όνομά του από την ημερομηνία που έφθασαν στην Κίνα τα νέα για την παραχώρηση της Shantung στους Ιάπωνες. Το κείμενο που ακολουθεί, τον Κινέζου εθνικιστή διανοούμενο Hu Shih, εκφράζει την αγανάκτηση του κινεζικού λαού για την απόφαση αυτή.

“Τα ιδεώδη του προέδρου Ουίλσον νικήθηκαν! Η πολιτική πυγμής του Κλεμανσώ θριάμβευσε! Ικανοποιήθηκε η απαίτηση της Ιαπωνίας για ελευθερία δράσης στη Shantung! Αυτή η προσβολή είναι πολύ βαριά για να την υποφέρουν οι νέοι της Κίνας... Οργάνωσαν και οδήγησαν το ηρωικό και πατριωτικό κίνημα που πέτυχε να υπερασπιστεί τα δίκαια της χώρας τους. Χωρίς το κίνημα της 4ης Μαΐου, οι αντιπρόσωποί μας (στο Συνέδριο της Ειρήνης στο Παρίσι) ίσως είχαν υπογράψει τη Συνθήκη Ειρήνης και τα δίκαιά μας αυτά ίσως είχαν χαθεί”».

History in Quotations, επιμ. M.J.Cohen, J. Major, Cassel, UK, 2004

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ:

Στην πολιτική του New Deal και την προσωπικότητα του αμερικανού προέδρου Φρ. Ρούζβελτ αναφέρεται το παράθεμα του ΒΜ. Τα συνεχή αιτήματα των ευρωπαϊκών χωρών προς τις ΗΠΑ για δανειοδότηση από την πλευρά της Ευρώπης κριτικάρει η αμερικανική γελοιογραφία, επιτρέποντας έτσι στους μαθητές να δούν την αμερικανική οπτική της οικονομικής κρίσης στην Ευρώπη. Στο ΒΚ το πρόσθετο παράθεμα παρουσιάζει την κινεζική αντίδραση στον επεκτατισμό της Ιαπωνίας και αναφέρεται στο πατριωτικό κινεζικό κίνημα της 4ης Μαΐου του 1919.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄ Ο Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

1. Προς νέα ένοπλη αναμέτρηση
2. Η επικράτηση της Γερμανίας στην ηπειρωτική Ευρώπη και η επέκταση του πολέμου (1939-1942)
3. Η συμμετοχή της Ελλάδας στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και η Εθνική Αντίσταση
4. Η συμμαχική αντεπίθεση και η ολοκληρωτική ήττα της ναζιστικής Γερμανίας.
Η συνθηκολόγηση της Ιαπωνίας
5. Τα Εγκλήματα του πολέμου κατά της Ανθρωπότητας - Το Ολοκαύτωμα
6. Ο ανταγωνισμός στο στρατόπεδο των νικητών
7. Οι συνθήκες ειρήνης και η ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου στην Ελλάδα

1. Προς νέα ένοπλη αναμέτρηση.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- 1) Να γνωρίσουν τις σημαντικότερες κρίσεις που απείλησαν κατά το διάστημα 1934-1940 την ειρήνη στην Ευρώπη και να κατανοήσουν τον ρόλο των δυνάμεων του Άξονα σ΄ αυτές.
- 2) Να γνωρίσουν και να αξιολογήσουν τις επεκτατικές τάσεις των φασιστικών καθεστώτων στην Ευρώπη καθώς και τις προσπάθειες αποτροπής τους.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ: Διαρθρώνεται σε δύο υποενότητες (α. Διατάραξη της ισορροπίας των δυνάμεων στην Ευρώπη, β. Η εισβολή στην Πολωνία και η έναρξη του πολέμου).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:

α. Διατάραξη της ισορροπίας των δυνάμεων στην Ευρώπη.

- Χιτλερική Γερμανία επιχειρεί να ανατρέψει διεθνή νομιμότητα:
 - 1) Μάρ. 1936. Πραξικοπηματική επαναστρατικοποίηση Ρηνανίας.
 - 2) 11 Μαρ. 1938. Ενσωμάτωση ανεξάρτητης Αυστρίας στο Γ΄ Ράιχ.
 - 3) 1938-1939. Διαμελισμός Τσεχοσλοβακίας και προσάρτηση Μοραβίας - Βοημίας.
- Οι εξελίξεις αυτές συντελούνται χωρίς αντίδραση γαλλικής ή βρετανικής κυβερνήσεως.
- Πρωθυπουργοί Γαλλίας (Νταλαντιέ) και Βρετανίας (Τσάμπερλαιν) ασκούν πολιτική “κατευνασμού”.
- 29 Σεπ. 1938 - Τετραμερής Συνδιάσκεψη Μονάχου (Μ. Βρετανία, Γαλλία, Ιταλία, Γερμανία), αποδέχονται απαίτηση Χίτλερ να προσαρτήσει εδάφη Τσεχοσλοβακίας (Σουδητία, όπου πλειοψηφία κατοίκων Σουδήτες - γερμανικής καταγωγής).
- Δήλωση Άγγλου πρωθυπουργού: Εξασφαλίστηκε “η ειρήνη για εκατό χρόνια”!
- 15 Μαρ. 1939. Ο Χίτλερ καταλαμβάνει ολόκληρη την Τσεχοσλοβακία.
- Αφύπνιση Άγγλου πρωθυπουργού και νέα δήλωση: κάθε παραπέρα διαπραγμάτευση είναι με τον Χίτλερ “αδύνατη”.
- Ο Χίτλερ γνώριζε ότι ενέργειές του μπορούσαν να οδηγήσουν σε γενικό πόλεμο.
- Επεδίωκε με πρωτοβουλίες του στρατιωτική υπεροχή προτού οι Σύμμαχοι επανοπλιστούν.
- Προβάλλει νέες εδαφικές διεκδικήσεις: πόλη του Ντάντσιχ και διάδρομο από Πολωνία.
- Πολωνική κυβέρνηση αρνείται κάθε διαπραγμάτευση και κυβερνήσεις Γαλλίας και Μ. Βρετανίας συμπαραστέκονται σταθερά.
- Υπέρ συμβιβαστικής λύσης τάσσεται η φασιστική Ιταλία, κυριότερη σύμμαχος του Χίτλερ.

- 24 Αυγ. 1939. Γερμανία και Σοβιετική Ένωση υπογράφουν συνθήκη μη επίθεσης (Σύμφωνο Ρίμπεντροπ - Μολότοφ) [και μυστικό πρωτόκολλο για διαμελισμό Πολωνίας].
- Χίτλερ ενισχυμένος δηλώνει ανυποχώρητος.

β. Η εισβολή στην Πολωνία και η έναρξη του πολέμου.

- 1 Σεπ. 1939. Γερμανικά στρατεύματα εισβάλλουν στην Πολωνία.
- Πολωνική κυβέρνηση επιζητεί βοήθεια συμμάχων της, Γάλλων και Βρετανών.
- 3 Σεπ. Τελεσίγραφο Συμμάχων: να αποσυρθούν γερμανικά στρατεύματα από Πολωνία.
- Απόρριψη του και κήρυξη αυθημερόν από Συμμάχους πολέμου προς τη Γερμανία.

Πρόσθετα παραθέματα /πηγές

1. Ο Χίτλερ για την εισβολή στην Πολωνία

«Ο Τζέγκις Χαν θανάτωσε εκατομμύρια γυναικών και ανδρών για το κέφι του και με ελαφριά καρδιά. Η Ιστορία τον βλέπει μόνο ως μεγάλο θεμελιωτή αυτοκρατορίας [...]. Έστειλα τις επίλεκτες μονάδες των SS στην Ανατολή για να σκοτώσουν δίχως έλεος άνδρες, γυναίκες και παιδιά της πολωνικής φυλής ή γλώσσας. Μόνο έτσι θα κερδίσουμε τον ζωτικό χώρο (Lebensraum) που μας χρειάζεται. Ποιος, εξάλλου, μιλάει σήμερα για την εξόντωση των Αρμενίων;».

(Από ομιλία του Χίτλερ προς τους στρατηγούς του στις 22 Αυγούστου 1939 λίγες μόνο ημέρες πριν από τη ναζιστική εισβολή στην Πολωνία).

History in Quotations επιμ. M.J. Cohen, J. Major, Cassel, UK, 2004

2. Η απόφαση του Χίτλερ για κατάληψη της Γαλλίας και Αγγλίας

«Κατά την [...] σύσκεψιν των στρατιωτικών ηγητόρων εις την Καγκελαρίαν, την 23ην Νοεμβρίου 1939, ο Γερμανός δικτάτωρ εδήλου, μεταξύ άλλων: “Έχω αποφασίσει αμετακλήτως. Θα επιτεθώ εναντίον της Γαλλίας και της Αγγλίας εις τον πλέον πρόσφορον χρόνον και ως οίον τε εγγύτερον. Ουδεμίαν σημασίαν έχει η παραβίασις της ουδετερότητος του Βελγίου και της Ολλανδίας. Ουδείς θα δημιουργήση ζήτημα, όταν θα έχωμε νικήσει. Δεν θα δικαιολογήσωμεν την παραβίασιν ταύτην τόσον ηλιθίως όσον και κατά το 1914.. Η επίθεσις κατά Δύσεως σημαίνει το τέλος του παγκοσμίου πολέμου και ουχί απλήν επιχειρήσιν. Δεν αφορά μόνον εις λεπτομερειακόν τι ζήτημα, αλλ’ εις την ύπαρξιν ή εξαφάνισιν του έθνους».

A. I. Κοραντής, *Διπλωματική Ιστορία της Ευρώπης (1919-1956)*, τ. 3., *Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος. Μέρος Πρώτον (1939-1943)*, Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ, 1979, σ. 152.

3. Η γερμανική προέλαση σε Βέλγιο και Γαλλία το 1940

«Την πέμπτη μέρα της επιθέσεως είχε ανοιχθεί στο μέτωπό μας ένα ρήγμα πενήντα χιλιόμετρα πλάτος. Μέσα σ’ αυτό το ρήγμα χύθηκαν οι γερμανικές τεθωρακισμένες μεραρχίες. Ο δρόμος του Παρισιού τούς ήταν ανοιχτός, αλλά στράφηκαν δυτικά, προς τις ακτές της Μάγχης. Από το Βέλγιο ξεχνόνταν ένα κύμα πρόσφνης, διωγμένοι απ’ τα μέρη τους απ’ τους βομβαρδισμούς, από το φόβο των Ναζί και από τις φήμες που διέδιδαν οι πράκτορες του εχθρού. Η ίδια ψύχωση της φυγής κατέλαβε τους πληθυσμούς της βόρειας Γαλλίας. Οι μεγάλοι δημόσιοι δρόμοι γέμισαν σε λίγο από εκατομμύρια ανθρώπους, άντρες, γυναίκες, παιδιά, κάρα, αυτοκίνητα, κτήνη, που δυσκόλευαν και έκαναν σχεδόν αδύνατες τις κινήσεις του συμμαχικού στρατού”.

Αντρέ Μωρουά, *Ιστορία της Γαλλίας*, τ. Β’. Μτφρ. Κοσμά Πολίτη, Αθήνα, Όμηρος, χ.χ. σ. 496.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ:

Με τον σχολιασμό του πίνακα του Πικάσο “Γκούερνικα” μπορεί να υπογραμμιστεί η φρίκη του πολέμου, αφού προηγουμένως ο καθηγητής αναφερθεί συνοπτικά στον Ισπανικό Εμφύλιο του 1936-39 και στη νίκη του δικτάτορα Φράνκο. Ο πίνακας, που απεικονίζει με εξαιρετική επιτυ-

χία τη φρίκη και το παράλογο του πολέμου, αποτελεί μια πολύ σημαντική εικαστική εισαγωγή για τον νέο παγκόσμιο πόλεμο που θα ακολουθήσει ύστερα από μια σειρά προκλητικών ενεργειών του Μουσολίνι και ιδίως του Χίτλερ εις βάρος άλλων χωρών. Τα υπόλοιπα παραθέματα παρουσιάζουν τις αντιτιθέμενες μεταξύ τους απόψεις του Τσάμπερλαν και του Τσώρτσιλ για την υπογραφή της Συμφωνίας του Μονάχου, καθώς και τις αξιώσεις του Χίτλερ στην Τσεχοσλοβακία. Σε πρόσθετα παραθέματα του ΒΚ υπάρχει επιπλέον πληροφόρηση για την εισβολή στην Πολωνία (όπου είναι πολύ ενδιαφέρων ο παράλληλισμός με τον Τσέγκις Χάν που κάνει ο Χίτλερ για τον εαυτό του, καθώς και η αναφορά του στη γενοκτονία των Αρμενίων), το Βέλγιο και τη Γαλλία. Ιδιαίτερη έμφαση στην ενότητα αυτή πρέπει να δοθεί και στον πόλεμο προπαγάνδας που πραγματοποιήθηκε από τον τύπο της εποχής, χαρακτηριστικά παραδείγματα της οποίας βρίσκονται στο ΒΜ (εικαστικά). Τα παραθέματα αυτά συμβάλλουν στην πολυπρισματική προσέγγιση της ιστορίας και στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης των μαθητών και γι' αυτό συνιστάται η αξιοποίησή τους.

2. Η επικράτηση της Γερμανίας στην ηπειρωτική Ευρώπη και η επέκταση του πολέμου (1939-1942).

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- 1) Να διερευνήσουν τους λόγους της ταχείας επέκτασης και επικράτησης της ναζιστικής Γερμανίας στην Ευρώπη.
- 2) Να γνωρίσουν την αντίσταση των λαών της Ευρώπης και τη μάχη της Αγγλίας.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ: Διαρθρώνεται σε πέντε υποενότητες (α. Η επέκταση της χιτλερικής Γερμανίας στη Δυτική Ευρώπη, β. Η μάχη της Αγγλίας, γ. Η γερμανική εισβολή στη Σοβιετική Ένωση, δ. Η είσοδος των ΗΠΑ στον πόλεμο, ε. Τα μέτωπα του πολέμου έως το 1942).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:

α. Η επέκταση της χιτλερικής Γερμανίας στη Δυτική Ευρώπη.

- Νέα πολεμική τακτική από Χίτλερ: “αστραπιαίος πόλεμος”.
- Αξιοποίηση μονάδων βαρέων, αλλά ευέλικτων τεθωρακισμένων.
- Πολωνία καταλήφθηκε από γερμανικά στρατεύματα σε ελάχιστες εβδομάδες.
- Ταυτόχρονη εισβολή και Σοβιετικών από ανατολικά.
- Γερμανοί και Σοβιετικοί μοιράζονται από κοινού τα εδάφη της Πολωνίας.
- Δυτικό Μέτωπο: Γάλλοι αναμένουν οκτώ μήνες περιχαρακωμένοι στη “γραμμή Μαξινό”.
- Χίτλερ επεκτείνεται μόνο προς βορρά: Δανία και Νορβηγία (Απρ. 1940).
- 10 Μαΐου 1940. Αιφνιδιαστική εισβολή σε Ολλανδία και Βέλγιο.
- Περιγκλωμένα συμμαχικά αγγίματα στο λιμάνι της Δουνγκέρκης φεύγουν με βαριές απώλειες για Αγγλία (28 Μαΐου - 3 Ιουνίου 1940).
- Γερμανοί εισβάλλουν μέσω Βελγίου στη Γαλλία. Κατάληψη Παρισιού (14 Ιουν. 1940).
- 10 Ιουν. 1940. Μουσολίνι κηρύσσει πόλεμο στη Γαλλία.
- Κατάληψη Γαλλίας προκαλεί διαίρεση και διάσπαση εσωτερικού μετώπου της.
- Στρατάρχης Πεταίν, ήρωας Α΄ Π. Π., αναλαμβάνει πρωθυπουργία και υπογράφει ανακωχή (22 Ιουν. 1940).
- Ηπειρωτική Γαλλία χωρίζεται σε δύο ζώνες: βόρεια (κατοχικό καθεστώς), και νότια, πρωτεύουσα το Βισύ (υπό έμμεση διοίκηση κατακτητών, υποτελής κυβέρνηση συνεργασίας).
- 18 Ιουν. 1940. Στρατηγός Κάρολος Ντε Γκολ, υφυπουργός πολέμου, απευθύνει μήνυμα από Λονδίνο κηρύσσοντας συνέχιση αγώνα μέχρι εσχάτων.

β. Η μάχη της Αγγλίας (από Αύγουστο έως Νοέμβριο 1940).

- Μετά επέκταση χιτλερικής Γερμανίας και συμμάχων της σ' όλη την ηπειρωτική Ευρώπη, μόνη εμπόλεμη αντίπαλος του άξονα απομένει η Μ. Βρετανία (αργότερα και Ελλάδα).
- Νέος πρωθυπουργός (Ουίνστον Τσώρτσιλ) διακηρύσσει απόφασή του μη υποταγής.
- Βρετανοί επικρατούν: πιλότοι Βασιλικής Αεροπορίας (RAF) και βρετανικός λαός επιδεικνύουν θάρρος, μαχητικότητα και ψυχραιμία, αντιστέκονται στις θυελλώδεις αεροπορικές επιθέσεις της “Λούφτβάφε” και ματαιώνουν σχέδια Βερολίνου για απόβαση.
- Αντίδραση Χίτλερ με κήρυξη “μάχης του Ατλαντικού” (στόχος: οικονομικός αποκλεισμός Μ. Βρετανίας, ενίσχυση πολεμικού μετώπου στη βόρεια Αφρική), αλλά και με στροφή του προς Ανατολάς, κατά Σοβιετικής Ένωσης.

γ. Η γερμανική εισβολή στη Σοβιετική Ένωση.

- 22 Ιουν. 1941. Γερμανικά στρατεύματα εισβάλλουν στη Ρωσία, καταπατώντας Σύμφωνο Ρίμπεντροπ - Μολότωφ (1939).
- Εφαρμογή Σχεδίου “Μπαρμπαρόσα” (καταρτίστηκε από Χίτλερ, Δεκ. 1940).
- Η επίθεση αυτή: επεδίωκε εξασφάλιση “ζωτικού χώρου”, και εξυπηρετούσε προπαγανδιστικά συνθήματα ναζιστικού καθεστώτος κατά διεθνούς κομμουνισμού.
- Αρχικά, ραγδαία προέλαση Γερμανών: κατάληψη σε λίγες εβδομάδες εδάφους εμβαδού ενός εκατομμυρίου τετραγωνικών μέτρων, προσέγγιση Λένινγκραντ και Μόσχας.
- Ο χειμώνας και η αντίσταση Σοβιετικών ανακόπτει νικηφόρα πορεία τους.
- Άνοιξη 1942. Γερμανικά στρατεύματα στρέφονται και ΝΑ προσβάλλοντας το Στάλινγκραντ, όπου προσκρούουν στην ισχυρή αντίσταση των Σοβιετικών.

δ. Η είσοδος των Η.Π.Α στον πόλεμο.

- Τηρώντας πολιτική ουδετερότητας, οι ΗΠΑ αποφεύγουν εμπλοκή στον πόλεμο.
- Πρόεδρος Φρ. Ρούζβελτ συνυπογράφει (Αύγ. 1941) με Τσώρτσιλ τον Χάρτη του Ατλαντικού (διακηρύσσονται οι δημοκρατικές αρχές διεθνούς ζωής).
- Έξοδος ΗΠΑ στον πόλεμο κατά του Άξονα προκαλείται από αιφνιδιαστική αεροπορική επίθεση Ιαπώνων κατά ναυτικής βάσης τους στο Περλ Χάρμπορ της Χαβάης (7 Δεκ. 1941).

ε. Τα μέτωπα του πολέμου έως το 1942.

- Έως μέσα 1942. Χίτλερ και σύμμαχοί του προσεγγίζουν στόχους τους:
- Η “Μεγάλη Γερμανία” των 100 εκατ. κατοίκων συμπεριελάμβανε σύνολο περιοχών που είχαν ενσωματωθεί στο Τρίτο Ράιχ από 1938.
- Εκτεταμένα εδάφη καταληφθέντα από Βέρμαχτ υπάγονται στη γερμανική διοίκηση.
- Σε ορισμένες περιπτώσεις (π.χ. νότια Γαλλία) εκχωρείται τυπικό δικαίωμα αυτοκυβερνήσεως υπό άγρυπνη εποπτεία Ναζί.
- Ακόμη και σύμμαχα κράτη (όπως Ουγγαρία, Βουλγαρία και φασιστική Ιταλία) υφίστανται ολοένα και περισσότερο ασφυκτικό έλεγχο του Βερολίνου.
- Και πέρα από Ευρώπη, Δυνάμεις του Άξονα είχαν αναλάβει πρωτοβουλία:
 - α) Βόρεια Αφρική. Στρατηγός Ρόμμελ απωθεί Συμμάχους έως Αίγυπτο.
 - β) Ιάπωνες κυριαρχούν σε Αν. Ασία και ελέγχουν μεγαλύτερο τμήμα Ειρηνικού Ωκεανού.

Πρόσθετα παραθέματα / πηγές

1. Απόσπασμα από την πρώτη προκήρυξη της γερμανικής αντιστασιακής αντιχιτλερικής ομάδας “Βάισε Ρόζε” [=Λευκό Ρόδο], οργανωμένης από τα αδέρφια Χανς και Σοφί Σολλ, 1942

«Τίποτε δεν είναι πιο ανάξιο ενός πολιτισμένου λαού από το να αφηθεί να κυβερνάται χωρίς αντίσταση από μια ανεύθυνη, παραδομένη σε σκοτεινά ένστικτα, ηγετική κλίκα. Δεν είναι αλήθεια ότι σήμερα κάθε έντιμος Γερμανός ντρέπεται για την κυβέρνησή του, και ποιος από μας υποψιάζεται το μέγεθος της ταλείνωσης που θα πέσει πάνω στους ίδιους και στα παιδιά μας, όταν κάποτε θα πέσει από τα μάτια μας ο πέπλος και θα βγουν στο φως τα πιο φορτικά εγκλήματα που ξεπερνάνε κάθε μέτρο;

Αν καθένας περιμένει από τον άλλο ν' αρχίσει, οι αγγελιαφόροι της εκδικητικής νέμεσης θα πλησιάζουν διαρκώς ενώ και το τελευταίο θύμα θα έχει ριχτεί δίχως νόημα στην εκδίκηση του αχόρταγου δαίμονα. Γι' αυτό πρέπει καθένας χωριστά να υπερασπιστεί αυτή την τελευταία στιγμή συνειδητά την ευθύνη του ως μέλος του χριστιανικού και δυτικού πολιτισμού, όσο μπορεί, να εργαστεί ενάντια στη μάστιγα της ανθρωπότητας, ενάντια στον φασισμό και κάθε όμοιο του σύστημα απολυταρχικού κράτους. Κάνετε παθητική αντίσταση - αντίσταση - όπου κι αν είστε, εμποδίστε τη λειτουργία αυτής της αθεϊστικής πολεμικής μηχανής πριν να είναι πολύ αργά, πριν γίνουν και οι τελευταίες πόλεις ένας σωρός από ερείπια, σαν την Κολωνία, και πριν η τελευταία νεολαία του λαού ξεψυχήσει κάπου για την ύβρη ενός υπανθρώπου. Μην ξεχνάτε ότι κάθε λαός αξίζει την κυβέρνησή που υπομένει».

Gobhart-Chvojka, *Zeitbilder. Geschichte und Sozialkunde. 8. Vom Ersten Weltkrieg bis zur Gegenwart* [=Εκόνες εποχών. Ιστορία και κοινωνιολογία. 8. Από τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο μέχρι σήμερα], Βιέννη 1991, σ. 113. Μτφρ. από τα γερμανικά Αγαθ. Αζέλης.

2. Απόσπασμα από την τελευταία προκήρυξη της γερμανικής αντιστασιακής αντιχιτλερικής ομάδας "Βάισε Ρόζε" [=Λευκό Ρόδο], οργανωμένης από τα αδέρφια Χανς και Σοφί Σολλ, 1943:

«Στο όνομα της γερμανικής νεολαίας απαιτούμε από το χιτλερικό κράτος να μας δώσει πίσω την προσωπική ελευθερία, το πολυτιμότερο αγαθό κάθε Γερμανού, για την οποία μας εξαπάτησε με τον χειρότερο τρόπο [...]. Πρέπει να αγωνιστεί ο καθένας μας για το μέλλον, για την ελευθερία και την τιμή μας σε ένα κράτος που έχει συνείδηση της ηθικής του αποστολής. Ελευθερία και τιμή! Δέκα ατέλειωτα χρόνια ο Χίτλερ και οι σύντροφοί του σύνθλιψαν μέχρι αηδίας αυτές τις δύο θαυμάσιες γερμανικές λέξεις [...]. Αυτό που εννοούν ως ελευθερία και τιμή το έδειξαν αρκετά στα δέκα χρόνια της καταστροφής κάθε υλικής και πνευματικής ελευθερίας, κάθε ηθικής υπόστασης του γερμανικού λαού. Ακόμα και στον πιο ανόητο Γερμανό άνοιξε τα μάτια το φορικτό λουτρό αίματος, το οποίο έκαναν στο όνομα της ελευθερίας και της τιμής του γερμανικού λαού σε όλη την Ευρώπη και το επαναλαμβάνουν διαρκώς. Το όνομα της Γερμανίας θα μείνει για πάντα εξευτελισμένο, αν η γερμανική νεολαία δεν ξεσηκωθεί επιτέλους και δεν εκδικηθεί, αν δεν λιώσει τους βασανιστές της και δεν ιδρύσει μια νέα πνευματική Ευρώπη».

W. Hug - J. Hoffmann - F. Bahl, ό.π., σ. 165. Μτφρ. από τα γερμανικά Αγαθ. Αζέλης.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ:

Ο χάρτης της επέκτασης του πολέμου είναι απαραίτητος για την κατανόηση της ενότητας. Τα παραθέματα του ΒΜ αναφέρονται στην εποποιία της μάχης της Αγγλίας, στην πολιορκία του Λένινγκραντ, καθώς και στον Χάρτη του Ατλαντικού. Τα δύο πρόσθετα παραθέματα στο ΒΚ παρουσιάζουν το αντιστασιακό κίνημα κατά του Χίτλερ στη Γερμανία κατά τη διάρκεια του πολέμου.

3. Η συμμετοχή της Ελλάδας στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και η Εθνική Αντίσταση.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- 1) Να κατανοήσουν τις επιπτώσεις του ανταγωνισμού των Μεγάλων Δυνάμεων στην Ελλάδα και γενικότερα στις ενδοβαλκανικές σχέσεις στις παραμονές του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.
- 2) Να κατανοήσουν την επίθεση της Ιταλίας εναντίον της Ελλάδας στο πλαίσιο της Ιταλικής επεκτατικής πολιτικής.
- 3) Να γνωρίσουν τη συμβολή της Ελλάδας στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και να εκτιμήσουν την ιδιαιτερότητα και τις διαστάσεις της Εθνικής Αντίστασης των Ελλήνων.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ: Διαρθρώνεται σε τέσσερις υποενότητες (α. Η απόκρουση της ιταλικής εισβολής στην Αλβανία, β. Η γερμανική εισβολή και η μάχη της Κρήτης, γ. Η συνέχιση του ένοπλου αγώνα στο πλευρό των Συμμάχων, δ. Η Εθνική αντίσταση κατά των δυνάμεων του Άξονα και η σημασία της).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:

α. Η απόκρουση της ιταλικής εισβολής στην Αλβανία.

- Ελλάδα: Συμπάθεια προς Μ. Βρετανία και συμμάχους, στον πόλεμο ουδετερότητα.
- Πολιτική ουδετερότητας δεν απέτρεψε την εμπλοκή στην ένοπλη σύρραξη.
- Μουσολίνι: κατάληψη Ελλάδος ⇒ πρώτο βήμα για στρατηγικό έλεγχο ανατολικής Μεσογείου. (Απρίλιο 1939 είχε καταλάβει την Αλβανία).
- Χαράματα 28ης Οκτωβρίου 1940 απαιτεί τηλεγραφικά εκχώρηση κυριαρχίας επί σημερινού τμήματος ελληνικού εδάφους.
- Πρωθυπουργός Ιωάννης Μεταξάς απορρίπτει ιταμή αξίωση Ιταλών.
- Ελλάδα θα υπεράσπιζε με τα όπλα τα κυριαρχικά της δικαιώματα.
- Ίδια στάση τηρούν όλοι οι Έλληνες και σπεύδουν με ενθουσιασμό στο Μέτωπο.
- 28 Οκτ. - 13 Νοεμ. 1940: Ελληνικός Στρατός ανακόπτει προέλαση Ιταλών και τους εκδιώκει από ελληνικά εδάφη: α) στην Ήπειρο (VIII Μεραρχία Ηπείρου- Διοικητής Χαρ. Κατσιμήτρος) και στην Πίνδο (I Μεραρχία Θεσσαλίας - Διοικητής Βασ. Βραχνός).
- 14 Νοεμ. - 28 Δεκ. 1940: Αντεπίθεση και καταδίωξη εχθρού σε βάθος 60 χλμ. εντός Αλβανίας (ορμητήριό του) και σε εδάφη κατοικημένα από ελληνικό πληθυσμό. Αλληπάλληλες νίκες Ελληνικού Στρατού: Κατάληψη Κορυτσάς (21 Νοεμ.), Μοσχόπολης (24 Νοεμ.), Πρεμετής, Πόγραδετς (30 Νοεμ.), Αγίων Σαράντα (6 Δεκ.), Αργυροκάστρου (8 Δεκ.), Χειμάρρας (22 Δεκ.).
- Το υποβρύχιο “Παπανικολής” (κυβερνήτης Μιλ. Ιατροίδης) βυθίζει το ιταλικό πετρελαιοφόρο “Αντουανέτα” και αιχμαλωτίζει το πλήρωμά του, κοντά στον Αυλώνα (22 Δεκ.). Επίσης τορπιλίζει και βυθίζει το οπλιταγωγό “Φιφέντσε”, κοντά στα στενά του Οτράντο (24 Δεκ.). Το υποβρύχιο “Πρωτεύς” (κυβερνήτης Ν. Χατζηκωνσταντής) βυθίζει το ιταλικό μεταγωγικό “Σαρδηνιά” κοντά στο νησί Σάσσων, και εν συνεχεία βυθίζεται και το ίδιο (29 Δεκ.).
- 29 Δεκ. 1940 - 5 Απρ. 1941: Νέες νίκες και σταθεροποίηση θέσεων: Κατάληψη Κλεισούρας (10 Ιαν. 1941), Υψομάτων 731 και Μπρέγκου Ράπιτ με τεράστια στρατηγική σημασία (22 Ιαν.), όρους Τρεμπεσίνα (29 Ιαν.), κορυφής 1723 υψώματος Γκόλικο (15 Φεβ.), κορυφή όρους Σεντέλι (16 Φεβ.), χωριού Πέστανι (19 Φεβ.). Παραπέρα προέλαση ανακόπτεται εξαιτίας δυσμενών καιρικών συνθηκών.
- Το υποβρύχιο “Κατσώνης” (κυβερνήτης Α. Σπανίδης) βυθίζει το ιταλικό πετρελαιοφόρο “Κουίντο”, έξω από τα χωρικά ύδατα της Γιουγκοσλαβίας (31 Δεκ.). Τα αντιτορπιτικά “Βασ. Όλγα”, “Βασ. Γεώργιος”, “Σπέτσει”, “Ψαρά” και “Κουντουριώτης” περνούν τα στενά του Ο-τράντο και βομβαρδίζουν ιταλικές θέσεις στον κόλπο του Αυλώνα (5 Ιαν. 1941). Το υποβρύχιο “Νηρέυς” (κυβερνήτης Βεροιοπούλος) βυθίζει στην Αδριατική μεγάλο ιταλικό εμπορικό σκάφος, που συνοδευόταν από δύο αντιτορπιτικά (23 Φεβ.). Το υποβρύχιο “Τρίτων” (κυβερνήτης Δ. Ζέπος) βυθίζει κοντά στο Πρίντεξι το ιταλικό πλοίο “Κάρνια”, που συνοδευόταν από δύο αντιτορπιτικά (23 Μαρ.).
- **9-24 Μαρτίου 1941.** Απόκρουση λυσσαλέας Εαρινής Επιθέσεως Ιταλών, παρόντος στο Μέτωπο του Μουσολίνι (κύριο βάρος I Μεραρχία Θεσσαλίας): Στο ύψωμα 731 ζωντανεύει νέος Μαραθώνας από 5ο Σύνταγμα Τριγάλων και 19ο Σύνταγμα Σερρών.
 - ⇒ Νίκη Ελλήνων χαιρετίστηκε ως νίκη ελευθέρων λαών κατά δυνάμεων βίας και ολοκληρωτισμού.
 - ⇒ Στρατηγικά, νίκη Ελλήνων απέτρεψε επικράτηση Άξονα στο βόρειο ήμισυ ανατολικής Μεσογείου και σε τμήμα Μέσης Ανατολής.

β. Η γερμανική εισβολή και η μάχη της Κρήτης.

- Ο Χίτλερ είχε αποφασίσει να επιτεθεί κατά Σοβιετικής Ενώσεως (σχέδιο “Μπαμπαρόσσα”) μέσα Μαΐου 1941.
- Προηγούμενος όφειλε να ασφαλίσει νότια του, εξουδετερώνοντας κάθε εστία απειλής στη Βαλκανική χερσόνησο ή το Αιγαίο πέλαγος.
- Δεκ. 1940. Σχέδιο “Μαρίτα” για εισβολή στην Ελλάδα.
- 6 Απρ. 1941. Γερμανική επίθεση εναντίον Ελλάδος (ελληνοβουλγαρικά σύνορα).
- Έλληνες αντιστέκονται με σθένος και αποφασιστικότητα.
- Ελληνική άμυνα κατά μήκος “οχυρής γραμμής Μεταξά” προκαλεί θαυμασμό Γερμανών.
- Μετά είσοδο Γερμανών στην Ελλάδα από Γιουγκοσλαβία, η οποία υποτάχθηκε, Έλληνες υπερασπιστές οχυρών παραδίδονται (9 Απρ.1941).
- Κατάληψη Θεσσαλονίκης (9 Απρ. 1941).
- Νικηφόρος Ελληνικός Στρατός Μετώπου Αλβανίας υποχωρεί ατάκτως.
- Στρατηγός Μετώπου (Γ. Τσολάκογλου, Ε. Μπάκος, Π. Δεμεστιχας) συνθηκολογούν με Γερμανούς.
- Πρωθυπουργός Αλέξανδρος Κορυζής αυτοκτονεί. Διάδοχός του ο Εμμανουήλ Τσουδερός.
- Ελληνική Κυβέρνηση και βασιλιάς Γεώργιος Β΄ καταφεύγουν στην Κρήτη (23 Απρ.).
- Κατάληψη Αθηνών (27 Απρ. 1941).
- Μάχη της Κρήτης (20-29 Μαΐου 1941). Γερμανοί αποβιβάζονται από αέρος με τεράστιες απώλειες (8.000 άνδρες, 220 κατεστραμμένα αεροπλάνα και 150 με σοβαρές ζημιές).
- Οι ίδιοι οι Κρήτες αντιμετωπίζουν τους εισβολείς με κάθε μέσο (“λαϊκός” πόλεμος).
- Τα γερμανικά στρατεύματα εκδικούνται με αγριότητα το χωριό Κάνδανος Χανίων και το ανασκάπτουν εκ θεμελίων (3 Ιουν. 1941).
- Βασιλιάς Γεώργιος Β΄ και Ελληνική Κυβέρνηση καταφεύγουν στην Αίγυπτο (23 Μαΐου 1941).
- Σχηματίζεται κατοχική Κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Γ. Τσολάκογλου.

γ. Η συνέχιση του ένοπλου αγώνα στο πλευρό των Συμμάχων.

- Ελληνο-γερμανική σύρραξη ανέβαλε εκτέλεση επιχείρησης “Μπαμπαρόσσα” κατά Σ.Ε.
- Καθυστερήση αυτή (από μέσα Μαΐου, στις 22 Ιουνίου 1941) συνέβαλε στην αποτυχία σχεδίου “Μπαμπαρόσσα” (γερμανικά στρατεύματα εξαιτίας ρωσικού χειμώνα δεν πρόλαβαν να καταλάβουν το Λένινγκραντ και τη Μόσχα).
- Εξόριστη Ελληνική Κυβέρνηση (από Κάιρο, Νότια Αφρική και Λονδίνο) με επίσημη αναγνώριση από συμμαχικά κράτη, υπερασπίζεται εθνικά συμφέροντα.
 - ⇒ Προτάσσει ελληνικές διεκδικήσεις επί αλύτρωτων εδαφών Δωδεκανήσου, Βορείου Ηπείρου και Κύπρου.
 - ⇒ Αναζητεί λύσεις στο επισιτιστικό πρόβλημα κατοίκων κατεχόμενης Ελλάδος.
 - ⇒ Συγκροτεί αξιόμαχα ένοπλα σώματα που μάχονται στα μέτωπα ανατολικής Μεσογείου: (μάχες Ελ Αλαμίν και Ρίμινι, επιδρομές Ιερού Λόχου στο Αιγαίο, πλούσια δράση Ελληνικού Ναυτικού - θρυλικά τα ονόματα της “Βασιλισσας Όλγας” και του “Αδριά”, ενεργός παρουσία αεροπορίας).

δ. Η εθνική αντίσταση κατά των δυνάμεων του Άξονα και η σημασία της.

- Ανάπτυξη ισχυρού κινήματος Εθνικής Αντίστασης στην κατεχόμενη Ελλάδα: αποτέλεσμα άρνησης ελληνικού λαού να συμβιβαστεί με καθεστώς τριπλής εχθρικής κατοχής (Γερμανών, Ιταλών και Βουλγάρων).
- 1942. Σύσταση και δράση ισχυρών αντιστασιακών οργανώσεων:
 - 1) Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ).
 - 2) Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Στρατός (ΕΔΕΣ).
 - 3) Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση (ΕΚΚΑ).

- Υπήρξαν και άλλες αντιστασιακές οργανώσεις με τοπική εμβέλεια.
- Οργανώσεις πόλεων, σε συνεργασία με Συμμαχικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής (ΣΣΜΑ), διενεργούσαν δολιοφθορές και κατασκοπεία.
- Ελλάδα: αναλογικά η καθολικότερη αντιστασιακή κίνηση στην Ευρώπη και ο μικρότερος αριθμός συνεργατών του κατακτητή.
- Μόνοι οι Έλληνες, από κατακτημένους λαούς, δεν συμμετείχαν στην εκστρατεία κατά της Ρωσίας.
- Τίμημα αντίστασης υπήρξε βαρύ: εκτελέσεις, βασανισμοί, φυλακίσεις χιλιάδων αγωνιστών.

Πρόσθετα παραθέματα / πηγές

1. Ο ιταλικός τύπος προετοιμάζει το έδαφος για την ιταλική εισβολή στην Ελλάδα

«Την προτεραίαν <2-6-1940>, ο Πολίτης ετηλεγράφει “αισθανόμενος την ανάγκην να σας ανακοινώσω την ανησυχίαν την οποίαν μοι εμπνέει η παρατήρησις ότι η Ελλάς εγένετο κατά τας τελευταίας ημέρας ο στόχος ιταλικών ανταποκρίσεων και ειδήσεων αίτινες παριστούν την Ελλάδα έρμαιον των ξένων επιρροών και την ελληνικήν κυριαρχίαν ήδη μειωμένην. Είναι άξιον παρατηρήσεως ότι συμβαίνει τούτο καθ’ ην στιγμήν η Ιταλία πρόκειται να εισέλθῃ εἰς τον πόλεμον”. Και κατέληγεν ο Έλληνας πρεσβευτής: “Ἡ Ελλάς προφανώς αποτελεί εἰς την ιταλικήν ἀντίληψιν πεδῖον ανοικτόν εἰς τους πολεμικούς συνδυασμούς της Ιταλίας. Δι’ ο και προπαρασκευάζεται διὰ του ιταλικού τύπου δικαιολογία δι’ ἣν περίπτωσιν θα εκκρίνετο σκόπιμος ἢ αναγκαία ἡ παραβίασις της κυριαρχίας της Ελλάδος”. Ολίγας ἡμέρας βραδύτερον (8 Ἰουνίου), ο αὐτός πρεσβευτής μετέδιδεν ὅτι αἱ ιταλικαὶ εφημερίδες “εἶχον λάβει παρὰ του Ὑπουργείου της Λαϊκῆς Μορφώσεως οδηγίας να καλλιεργήσουν τα ἐξῆς θέματα: 1) Εἰς την Ελλάδα οἱ ἰθύνοντες, καθ’ ο ποχείρι-οι της μασονίας, εἶναι υπέρ των Δυτικῶν Δυνάμεων, ἐνῶ ο λαός και ἰδίως οἱ νέοι εἶναι υπέρ του Ἄξονος. 2) Επειδή οἱ Σύμμαχοι και ἡ Τουρκία προτίθενται να καταλάβουν τας νήσους και την Θεσσαλονίκην, ἡ Ιταλία θα εὐρεθῇ εἰς την ἀνάγκην να υπερασπίσῃ την Ελλάδα. 3) Ἡ ελληνική κοινὴ γνώμη κουρασμένη ἀπὸ τας πιέσεις των Ἀγγλογάλλων, ἐπιθυμεί την προστασίαν της Ἰταλίας”. Παρεσκευάζετο κατ’ αὐτὸν τον τρόπον διὰ του ιταλικού τύπου ἡ δικαιολογία διὰ την περίπτωσιν καθ’ ἣν θα εξαπελύετο ἡ ἐναντίον της Ελλάδος πολεμικὴ ἐπιχείρησις».

A. I. Κοραντῆς, *Διπλωματικὴ Ἱστορία της Ευρώπης (1919-1956)*, τ. 3., *Ὁ Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος. Μέρος Πρώτον (1939-1943)*, Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ, 1979, σ. 356.

2. Η ανακοίνωση της ιταλικής επίθεσης στις ελληνικές πρεσβείες

«Ι. ΜΕΤΑΞΑΣ, ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΣ ΚΑΙ ΥΠΟΥΡΓΟΣ ΤΩΝ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ ΠΡΟΣ ΤΙΣ ΠΡΕΣΒΕΙΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Εγκύκλιος

Αθήνα, 28 Οκτωβρίου 1940

Την 3ην πρωινήν ο Πρεσβευτής της Ιταλίας μοι επέδωκε προσωπικώς διακοίνωσιν δια της οποίας ἡ ιταλικὴ Κυβέρνησις κατηγορεῖ την ελληνικὴν Κυβέρνησιν ὡς υπομείνασαν την ὑπὸ του ἀγγλικού στόλου χρησιμοποίησιν, κατὰ την ἐξέλιξιν των πολεμικῶν επιχειρήσεων, των χωρικῶν αὐτῆς ὑδάτων, των παραλίων της και των λιμένων της, ὡς ἐνοήσασαν τον ἀνεφοδιασμόν των ἐναερίων βρετανικῶν δυνάμεων, ὡς ἐπιτρέψασαν την ὀργάνωσιν εἰς το ελληνικὸν Ἀρχιπέλαγος μιας πηρεσίας στρατιωτικῶν πληροφοριῶν ἐναντίον της Ιταλίας. Ἡ ιταλικὴ Κυβέρνησις, λέγει, οφείλει να υπενθυμίσῃ εἰς την ελληνικὴν Κυβέρνησιν την προκλητικὴν δρᾶσιν την διεξαγομένην ἐναντι του ἀλβανικού ἔθνους διὰ της τρομοκρατικῆς πολιτικῆς την ὁποίαν υιοθέτησεν ἐναντι του πληθυσμοῦ της Τσαμουριάς και διὰ των ἐμμόνων προσπαθειῶν προς δημιουργίαν ἀνωμαλιῶν ἐκεῖθεν των συνόρων της. Προσθέτει ὅτι ἡ Ιταλία δεν δύναται να ἀνεχθῇ ἐφεξῆς πάντα ταῦτα. Ἡ οὐδετερότης της Ελλάδος ἀπέβῃ ὀλονέν και περισσότερον ἀπλῶς και καθαρώς φαινομενικῇ. Ἡ

ιταλική Κυβέρνησις κατέληξεν ως εκ τούτου εις την απόφασιν να ζητήση από την ελληνικήν Κυβέρνησιν, ως εγγύησιν της ουδετερότητος της Ελλάδος και ως εγγύησιν της ασφαλείας της Ιταλίας, το δικαίωμα να καταλάβη διά των ενόπλων αυτής δυνάμεων και διά την διάρκειαν της σημερινής συρράξεως μετά της Αγγλίας ωρισμένα στρατηγικά σημεία του ελληνικού εδάφους. Η ιταλική Κυβέρνησις ζητεί από την ελληνικήν Κυβέρνησιν όπως μη εναντιωθή εις την κατάληψιν ταύτην και μη παρεμποδίση την ελευθέραν διέλευσιν των στρατευμάτων των προοριζομένων να την πραγματοποιήσωσιν. Η ιταλική Κυβέρνησις ζητεί από την ελληνικήν Κυβέρνησιν όπως δώση αυθωρεί εις τας στρατιωτικάς αρχάς τας αναγκαίας διαταγάς, ίνα η κατοχή αυτή δυνηθή να πραγματοποιηθή κατά ειρηνικόν τρόπον. Εάν τα ιταλικά στρατεύματα ήθελον συναντήση αντίστασιν, η αντίστασις αυτή θα καμφθή διά των όπλων και η ελληνική Κυβέρνησις θα έφερε τας ευθύνας αι οποίαι ήθελον προκύψει εκ τούτου.

Επιδίδων την διακοίνωσιν ταύτην ο Πρεσβευτής της Ιταλίας μοι προσέθηκε προφορικώς ότι αι κινήσεις των ιταλικών στρατευμάτων προς είσοδον εις το ελληνικόν έδαφος θα αρχίσωσι την 6ην πρωινήν.

Απήντησα εις τον Πρεσβευτήν της Ιταλίας ότι εθεώρουν το περιεχόμενον της διακοινώσεως ταύτης και τον τηλεσιγραφικόν αυτής χαρακτήρα ως κήρυξιν πολέμου της Ιταλίας κατά της Ελλάδος.

Προσθέτω προς πληροφορίαν σας ότι η Ελλάς θα αμυνθή με όλας της τας δυνάμεις κατά της ιταλικής εισβολής».

Κ. Σβολόπουλος (επιμ.), 1940-1941: *Ελληνικά Διπλωματικά έγγραφα*, Υπουργείο Εξωτερικών, Αθήνα, 1980, σσ. 3-4.

3. Η εποποιΐα των οχυρών του Ρούπελ

α) «Η επίθεση εκδηλώθηκε κατά του Μπέλες στις πέντε και τέταρτο το πρωί, δηλαδή πριν ο πρεσβευτής Έρμπαχ επιδώσει τη διακοίνωση της χώρας του. Οι Γερμανοί χτύπησαν στο αδύνατο σημείο της γραμμής, ανάμεσα στο Τριεθνές και στο πρώτο οχυρό της σειράς, την Ποποτλίβιτσα [...] Η κύρια προσπάθεια του εχθρού ωστόσο γινόταν στο αριστερό του μετώπου, στο Μπέλες και στ' οχυρό Ρούπελ. Τα ενδιάμεσα οχυρά της γραμμής ήταν πέντε: από δυτικά προς τ' ανατολικά η Ποποτλίβιτσα, το Ιστιμπει, το Αρπαλούκι, το Κελκαγιά και οι Παλιουριώνες.

[...] οι Γερμανοί χτύπησαν με μεγάλη σφοδρότητα δύο κυρίως οχυρά: στ' αριστερά το Ρούπελ, στο Περιθώρι. Η επίθεση κατά του Ρούπελ είναι από τις μεγάλες στιγμές αυτού του πολέμου, που έμπαινε πια στο τελευταίο του στάδιο. Το Ρούπελ βρίσκεται στην ανατολική όχθη του Στρυμόνος, απαγορεύει τα στενά του ποταμού σε συνδυασμό με τ' οχυρό Παλιουριώνες από τη δυτική όχθη. Οι Γερμανοί έριζαν πάνω στο Ρούπελ όλο το βάρος τους. Βομβαρδισμός πυροβολικού άρχισε στις πέντε και τέταρτο το πρωί, στις έξη χύθηκαν από ψηλά τα Στούκας. Είχαν ειδικές σειρήνες, που ούρλιαζαν απαίσια καθώς γίνονταν οι βουτιές, για να σπάσουν τα νεύρα των αμυνομένων. Η τοποθεσία ολόκληρη ήταν μέσα στις φλόγες, ο αέρας έτρεμε, σκιζόταν από τις λάμπεις. Το θέαμα και το άκουσμα έπαιρνε ένα τρομαχτικό μεγαλείο καθώς το σύστημα πυρός του οχυρού απαντούσε τώρα σύσσωμο κι από αντίκρου ζύγωναν τ' άρματα μάχης τον εχθρού και οι μοτοσυκλέττες. Πυκνές μάζες πεζικό τ' ακολουθούσαν. Στο Στρυμόνα κατέβαιναν βάρκες από λάστιχο, ξέχειλες από γερμανικό στρατό, αμφίβια τέρατα με μυριάδες κεφαλές από πρασινωπό ασάλι. [...]

Στο μεταξύ, δεκαοχτώ βάρκες είχανε μπλέξει στο υποβρύχιο δίκτυ από σύρμα, στο Στρυμόνα, βούλιαζαν χτυπημένες από το πυροβολικό των οχυρών. Βούλιαζαν μαζί με το έμπυχο φορτίο τους. Εκατόν είκοσι αεροπλάνα βούιζαν, ούρλιαζαν αδιάκοπα πέρα - δώθε στον ουρανό. Οι υπερασπιστές του Ρούπελ έδειχναν θαναμαστή ψυχραιμία. Η αναμέτρηση φιλοπατρίας και σιδερένιας δύναμης ήταν εδώ σκληρή, αποφασισμένη. Σ' όλο το διάστημα της ημέρας, οι Γερμανοί, τεχνίτες πια στην επίθεση, στέλνουν τα κύματά τους το ένα πίσω από τ' άλλο, ακούραστα, ανεξάντλητα, διαλύονται, άλλα προβαίνουν πίσω, με τους ίδιους πυκνούς σχηματισμούς, με την ίδια

οριμή. Κάθε μισή ώρα, κύματα από Στούκας ξεχύνονται από πέρα, αντακλώνουν αφηνιασμένα τον ουρανό. Την τοποθεσία των οχυρών Παλιουριώνες, Ρούπελ, Καρατάς, τη χτυπάνε ογδονταδύο γερμανικές πυροβολορχίες. Το σύμπαν, κάτω κι απάνω, φαίνεται να έχει πνιγεί στη φλόγα. [...]

Αδικο αγωνίστηκαν οι Γερμανοί να σπάσουν και την αντίσταση των οχυρών Περιθώρι και Ρούπελ. [...] αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν με μεγάλη αταξία, ενώ τους χτυπούσαν τ' αντόματα του οχυρού. Το πεδίο της μάχης απόμεινε γεμάτο πτώματα και σκορπισμένο υλικό. [...] Στο Ρούπελ, απανωτές γερμανικές επιθέσεις, που γίνονταν με πείσμα ανεξάντλητο και σοβαρές απώλειες, αποκρούονταν όλες [...]

Ξημέρωνε η 9 Απριλίου κι ο αγώνας δεν είχε σταματήσει στα οχυρά που έμεναν ακόμα άπαρτα [...] Στο Ρούπελ, ύστερα από βομβαρδιισμό που κράτησε ως τις τρεις τ' απόγευμα, παρουσιάστηκαν κήρυκες με λευκή σημαία να πούνε πως η Θεσσαλονίκη είχε παρθεί και κάθε αντίσταση στο εξής είναι μάταιη. Ο διοικητής του οχυρού απάντησε πως τα οχυρά δεν παραδίνονται παρά μόνον όταν κατορθώσει ο αντίπαλος να τα πάρει. Οι κήρυκες έδωσαν το λόγο της τιμής τους πως δεν λένε ψέμματα κι έφυγαν αφού δήλωσαν πως θα ξανάρθουν τ' άλλο πρωί».

Αγγελος Τερζάκης, *Ελληνική Εποποιία 1940-1941*, Αθήνα, 1964, σσ. 195-203.

β) «Όταν τ' άρματα μάχης κήκκαν σαν το δαδί και βροντήθηκε το πεζικό, οι Γερμανοί κατάλαβαν πως η ελληνική άμυνα ήταν αδιαπέραστη και υποχώρησαν. Ήταν φανταχτερός ο εχθρικός σχηματισμός άμα ξεκινούσε· κι ατσάλνια νεύρα αν είχες τρώμαξες να τον βλέπης να 'ρχεται, δειλίαξες ν' ακούς μόνο τον αφάνταστο θόρυβό του. Μα διαλύθηκε κι οπισθοχώρησε με αταξία. Ένα λόφο που είχε κατορθώσει να καταλάβη δεν μπόρεσε μίτ' αυτόν να τον κρατήσει, γιατί φαντάροι από το Ρούπελ αντεπιτέθηκαν αμέσως με τόλμη, πήραν πίσω το ύψωμα κι έπιασαν τριάντα αιχμαλώτους».

Χρ. Ζαλοκώστας, Ρούπελ, Αθήνα, 1945, σσ. 19-20.

4. Οι Γερμανοί αναγνωρίζουν τον ηρωισμό των μαχητών των Οχυρών (Ρούπελ κ.ά.)

«Οι Γερμανοί, κατά την επαφή τους με τους διαφόρους Έλληνες ηγήτορες, τόνισαν το θαυμασμό τους για την αντίσταση του ελληνικού στρατού και για την πολεμική του αξία [...].

Στους Παλιουριώνες, ο εκεί Γερμανός συνταγματάρχης παρέταξε, τιμής ένεκεν, ένα γερμανικό τάγμα μπροστά στ' οχυρό και κάλεσε τον Έλληνα διοικητή να το επιθεωρήσει. Στο Ρούπελ ο εντεταλμένος για την παραλαβή του Γερμανός αξιωματικός, αφού συνεχάρη τον Έλληνα διοικητή του οχυρού, του δήλωσε πως είναι τιμή και περηφάνεια για τους Γερμανούς να έχουν τέτοιους αντιπάλους. Ο στρατηγός Πάουλ Χάσσε, σ' ένα του άρθρο σε γερμανική εφημερίδα, με τίτλο: «Οι ανδρείοι Έλληνες», έγραφε: «Τα επιτεθέντα συντάγματα είχαν ήδη πείραν διασπάσεως ωχρομένων γραμμών εκ προηγουμένων εκστρατειών εις τας οποίας είχαν λάβει μέρος. Οι Έλληνες όμως φρουροί των οχυρών ημύνθησαν, παρά τα φλογοβόλα και τας χειροβομβίδας, μετά σκληρού φανατισμού, αναλόγου του οποίου δεν είχαν συναντήσει οι Γερμανοί στρατιώτες εις ουδεμίαν των προηγουμένων εκστρατειών των. Εφ' όσον και ένας ακόμη στρατιώτης ηδύνατο να παραμείνη εις το Οχυρόν του, πυροβολούσε».

Ο στρατάρχης φον Λιστ, στην ημερήσια διαταγή του δήλωσε ότι «οι Έλληνες υπερησπίστησαν την πατρίδα των γενναίως». Και τέλος, στις 4 Μαΐου, σε λόγο του προς το Ράιχσταγ, ο Χίτλερ θα πει:

«Η ιστορική δικαιοσύνη όμως με υποχρεώνει να διαπιστώσω, ότι από όλους τους αντιπάλους που αντιμετωπίσαμε, ο Έλληνας στρατιώτης ιδίως επολέμησε με ύψιστον ηρωισμόν και αντοθυσίαν. Εσυνθηκολόγησε μόνον όταν η εξακολούθησις της αντιστάσεως δεν ήτο πλέον δυνατή και δεν είχε κανένα λόγο».

Αγγελος Τερζάκης, *Ελληνική Εποποιία 1940-1941*, Αθήνα, 1964, σ. 204.

5. Ο αρχιστράτηγος Αλ. Παπάγος αντιτίθεται στη συνθηκολόγηση

«ΓΕΝΙΚΟΝ ΣΤΡΑΤΗΓΕΙΟΝ
ΑΡΧΙΣΤΡΑΤΗΓΟΣ

Διοικητήν Τμήματος Στρατιάς Ηπείρου.

Πληροφορούμαι, ότι Αντιστράτηγος Τσολάκογλου, ανέλαβε πρωτοβουλίαν συνθηκολογήσεως. Δέον κατανοηθή παρὰ πάντων, ότι ύψιστα συμφέροντα Πατρίδος απαγορεύουσι τούτο. Επικαλούμαι πατριωτισμόν πάντων. Στρατός, δέον αγωνισθή μέχρις εσχάτου ορίου δυνατοτήτων του. Αντικαταστήσατε αμέσως Τσολάκογλου.

Αθήναι 21 Απριλίου 1941

Ο Αρχιστράτηγος

Αλ. Παπάγος».

ΓΕΣ/ΔΙΣ, Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Δεύτερον Παγκόσμιον Πόλεμον.
Το Τέλος μιας Εποποιίας. Απρίλιος 1941, Αθήνα 1959, σ. 295.

6. Το τελευταίο μήνυμα του ελεύθερου Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών (27 - 4 -1941)

«Εδώ ελεύθεροι ακόμα Αθήναι.

Έλληνες οι Γερμανοί εισβολείς ευρίσκονται εις τα πρόθυρα των Αθηνών.

Αδέλφια. Κρατήστε καλά μέσα στην ψυχή σας το πνεύμα του μετώπου. Το πνεύμα των συνεχιζόντων παντού ακόμα ηρώων της Στρατιάς του 40-41.

Εδώ Ραδιοφωνικός Σταθμός Αθηνών.

Ο εισβολεύς εισέρχεται με όλας τας προφυλάξεις εις την έρημον πόλιν με τα κατάκλειστα σπίτια.

Έλληνες! Ψηλά τις καρδιές.

Προσοχή, προσοχή.

Ο Ραδιοφωνικός Σταθμός Αθηνών ύστερα από λίγο δεν θα είναι Ελληνικός. Θα είναι Γερμανικός και θα μεταδίδη ψέμματα.

Έλληνες μην τον ακούτε.

Ο πόλεμός μας συνεχίζεται και θα συνεχισθή μέχρι της τελικής νίκης!

Ζήτω το Έθνος των Ελλήνων!!».

7. Ο απλός λαός της Αθήνας κατά την γερμανο-ιταλική κατοχή

«Από όλα όσα ακολουθούν, γίνεται από την αρχή μια εξαίρεση: των απλών ανθρώπων της Αθήνας. [...] Δεν πρόκειται να κριθούν, ούτε έστω ν' αναφερθούν ονομαστικά, παρὰ μόνο με βαθύ σεβασμό. Και εξαιρούνται, πρώτο, επειδή ο ρόλος τους ήταν πολιτικά παθητικός· δεύτερο, επειδή οι ενέργειες που αποφάσιζαν ομαδικά υπαγορεύονταν όχι από το μυαλό, αλλά απ' την καρδιά. Στο εξής, δεν πρέπει να σκέφτεται κανείς την Ελλάδα, χωρίς να φέρει πρώτα στο νου του εκείνες τις γυναίκες που πήραν τις σκούπες απ' τα χέρια των Βρεταννών αιχμαλώτων που σκούπιζαν τους δρόμους, για να κάνουν στο πόδι τους αυτή τη δουλειά: τα χαμίνια των δρόμων, που έρριχναν τα τσιγάρα, απ' τα οποία κέρδιζαν το ψωμί τους, μέσα στα φορτωμένα με Βρεταννούς αιχμαλώτους καμιόνια, καθώς περνούσαν· τις οικογένειες που πέθαναν στο στρατόπεδο του Χαϊδαριού, επειδή βοήθησαν Βρεταννούς αιχμαλώτους να δραπετεύσουν. Όταν ο απλός λαός κάνει τέτοιες πράξεις, επηρεάζει κι αυτός την ιστορία των ανθρώπινων σχέσεων· όχι όμως με τον ίδιο τρόπο όπως οι πολιτικοί, ούτε για τους ίδιους λόγους. Οι κάτοικοι της Αθήνας, άνδρες και γυναίκες, δεν κατευθύνονταν απ' τη λογική, αλλά απ' το συναίσθημα και το ένστικτο».

C. M. Woodhouse, *Το Μήλο της Έριδος. Η ελληνική αντίσταση και η πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων*, Αθήνα, Εξάντας, 1976, σ. 50.

8. Οι κινητοποιήσεις της ΕΠΟΝ εναντίον της επιστράτευσης Ελλήνων εργατών στη Γερμανία, Φεβρουάριος-Μάρτιος 1943

«Τώρα κυλάει βουερός κι ακαταμάχητος ο χείμαρρος προς το κέντρο. Τσαλακώνει και σαρώνει τ' αλλεπάλληλα φράγματα των αστυνομικών στην αρχή, των Ιταλών καραμπινιέρων με το ιππικό και τα γυμνωμένα σπαθιά μετά... Στα καιρία σημεία έρχεται αντιμετώπος με τους γκεσταπίτες, τα πολυβόλα, τα χιτλερικά μηχανοκίνητα, ελίσσεται, παρακάμπτει, υποχωρεί, ανασυντάσσεται, μάχεται με τούβλα, με σπασμένες πλάκες απ' τα πεζοδρόμια, με τα κοντάρια απ' τις σημαίες και τα πανώ, με τα γυμνά χέρια, με τα νύχια, με τη μάζα των πυρωμένων κορμιών».

Π. Ανταίος, Συμβολή στην ιστορία της ΕΠΟΝ. Βιώματα-Ντοκουμέντα-Μαρτυρίες, τ. Β', Αθήνα, Καστανιώτης, 1979, σσ. 25-26.

9. Κάψιμο και λεηλασίες χωριών Ασπροποτάμου Τρικάλων από Γερμανούς το 1943

«Μπαίνανε στα χωριά πούταν παντέρημα από ανθρώπους. Οι Γερμανοί στην αρχή σπάγανε όλες τις πόρτες και ψάχνανε τα σπίτια. Μετά ήταν το μεγάλο γλέντι τους. Αν δεν ήξερες, θα έλεγες πως είναι μάχη. Κι ανάμεσα απ' τις εκφυρσοκροτήσεις, από ντουφέκια και αντόματα, άκογγες κακαρίσματα, βελάσματα, σπαραχτικά γουλλίσματα γουρουνιών, αργόσυρτα βαριά μονκανίσματα - όλα μαζί σ' έναν τόνο πανικού και πόνου. Τους ερέθιζε και τους διασκέδαζε πολύ αυτό το εκ του ασφαλούς κνήγι, όταν όλοι μαζί γύρω-γύρω από ένα ξύλινο φράχτη ρίχνανε σ' ό,τι ζωντανά βρισκόντουσαν μέσα. Κι ύστερα, όταν είχαν πια τελειώσει, ρίχνανε και σε κανέναν κακόμοιρο σκίουρο πάνω στο έλατο - κι αφού τον περιεργαζόντουσαν για λίγες στιγμές (έτσι με τη σακατεμένη μικρή μουσούδα του που αιμόσταζε), μην ξέροντας πια τι να τον κάνουν, τον αρπάζανε απ' την φουντωτή ουρά και τον τινάζανε σβουρηχτά στον αέρα.

Όλα τα σκοτωμένα ζωντανά τα κουβαλούσανε αγκαλιές, κι αφού τα ξεκοιλιάζανε στην πλακοστρωμένη πλατεία του χωριού, κοντά στις βρύσες, ρίχνανε μέσα σε κάτι μεγάλους κουβάδες όλα τα σπλάχνα μαζί που ακόμα αγνίζανε και μετά όλ' αυτά: κοττόπουλα, κοκκόρους, πάπιες, χήνες, γουρούνια, γουρουνόπουλα, αρνάκια, μοσχάρια, βόδια, τα φορτώνανε σε κάτι ειδικά μολάκια και τα παίρνανε μαζί τους. Όταν φεύγαμε απ' το χωριό δεν έμεινε ούτε μια ζωντανή ψυχή πίσω μας. Περίπου μετά μισή ώρα, εμείς που περπατάγαμε κάπως στη μέση της φάλαγγας, βλέπαμε και τους καπνούς απ' τη φωτιά που είχαν βάλει στο χωριό τα τελευταία ειδικά τμήματα της οπισθοφυλακής. Με μια χημική άσπρη σκόνη πασπαλίζανε τα πάντα, κι αρκούσε ένας πυροβολισμός για να τα κάνει να καίγονται όλα μαζί: δέντρα, σπίτια, χωράφια, σα λαμπάδα».

Γιάννης Μπεράτης, Οδοιπορικό του '43, Αθήνα, Ερμής, 1976, σσ. 152-154.

10. Πεδία ρίψεως στην Ελεύθερη Ορεινή Ελλάδα

«Είχαμε φτάσει πια τα έλατα, ήταν πολύ πρωϊ, κι εδώ πάνω έκανε αφάνταστο κούο για καλοκαιρί. Πρώτη μου φορά έβλεπα “Πεδίον Ρίψεως”. Ήταν μια καλοδιαλεγμένη μικρή μακρόστενη κοιλάδα, απολύτως ίσια σχεδόν, κλεισιμένη γύρω-γύρω από απότομα ψηλά βουνά. Εν ανάγκη το αεροπλάνο (αν δεν ήτανε πολύ μεγάλο κι είχε καλό πιλότο) μπορούσε να προσγειωθεί. Τις νύχτες, όταν είχαν σχετική ειδοποίηση απ' τον ασύρματο, ανάβανε μεγάλες φωτιές στις τέσσερις γωνιές και περιμέναμε. Ο φόβος ήτανε μην περάσει κανένα εχθρικό - μα δεν μπορούσε να γίνει αλλοιώς.

Ήτανε τρία-τέσσερα τέτοια “Πεδία Ρίψεως” σ' όλη την Ελεύθερη Ορεινή Ελλάδα και κάποιον, λέει, ήτανε κι ένα κανονικό αεροδρόμιο. Έτσι τις σκοτεινές νύχτες, ανάμεσα στις μεγάλες φωτιές, με ειδικά αλεξίπτωτα, έπεφτε το “μάννα τ' ουρανού”: όπλα, φυνήγρια, στολές, πουλόβερ, μάλλινες κάλτσες και άρβυλα, ρύζι και στάρι καμιά φορά, κι εκείνα τα μικρά σιδερένια κασονάκια, που, όταν τ' άνοιγες, σαν μυθικός θησαυρός στραφτάλιζε μέσα τους, ανάκατη ή σε σειρές, η ολόχρονη εγγλέζικη λίσρα.

Πολλές φορές όμως φνυσούσε αέρας - και τι απογινότανε κανένα κασονάκι, κανείς δεν μάθαινε, εκτός βέβαια από κείνους που το βρόσκανε. Άλλες πάλι φορές πέφταν απότομα πάνω σε τίποτα βράχους και ξεκοιλιαζόντουσαν - κι άντε τώρα τρέχα και ψάχνε μεσ' στη νύχτα τις λίρες που σκορπίσανε εδώ κι εκεί μέσ' στα χορτάρια. Όλες τις τέτοιες νύχτες, τις νύχτες των "ρύψεων", κανένα χωριό της περιφέρειας δεν έκλεινε μάτι (από γεροπαπούδες ίσαμε ξεβρόακωτα εργόνα) και μέσ' στα σύδεντρα, κάτ' απ' τους θάμνους, όλο έβλεπες κάτι μαύρες σκιές ν' αργοσούρονται μπρουμντισμένες κι όλο να περισφίγγουν όλο και πιο πολύ τον κλοιό τους, σαν λιμασμένα μα μουνγγά τσακάλια που είναι έτοιμα ν' αλληλοσπαραχτούν».

Γιάννης Μπεράτης, ό.π., σσ. 56-57.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ:

Πρόκειται για μια διδακτική ενότητα με πλήθος παραθεμάτων, λόγω της μεγάλης σπουδαιότητας του περιεχομένου της για την εθνική μας ιστορία. Ο διδάσκων καλείται να επιλέξει τα παραθέματα τα οποία θα αξιοποιήσει με κριτήριο να καλυφθούν κατά το δυνατόν περισσότερες πλευρές του πολέμου (πόλεμος στην Αλβανία, μάχη της Κρήτης, οχυρό Ρούπελ) και της Εθνικής Αντίστασης (θα πρέπει οπωσδήποτε να γίνει λόγος για την ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοποτάμου ως συμβόλου της ενότητας και της συνεργασίας ανάμεσα στις αντιστασιακές οργανώσεις). Η φωτογραφία του γεφυριού της Πλάκας στα Τζουμέρκα αποτελεί μιαν άλλη, εικαστική, ευκαιρία για να αναδειχθούν οι προσπάθειες για κοινή δράση και συνεργασία ανάμεσα στον ΕΛΑΣ και τον ΕΔΕΣ. Ο πίνακας με τις εκατόμβες των θυμάτων της ναζιστικής κατοχής στην Ελλάδα, δίνει μια εικόνα, ενδεικτική και όχι εξαντλητική, του φόρου αίματος που κατέβαλε ο ελληνικός λαός κατά τη διάρκεια της αντιστασιακής του δράσης κατά των κατακτητών. Δεν προορίζεται για απομνημόνευση, αλλά πρέπει οπωσδήποτε να γίνει αναφορά στο περιεχόμενό του και σύνδεσή του με την τοπική ιστορία, εφόσον είναι εφικτό.

4. Η συμμαχική αντεπίθεση και η ολοκληρωτική ήττα της ναζιστικής Γερμανίας. Η συνθηκολόγηση της Ιαπωνίας

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- 1) Να γνωρίσουν τη διεθνοποίηση και την τροπή του πολέμου υπέρ των Συμμάχων.
- 2) Να γνωρίσουν και να αξιολογήσουν τη στρατιωτική και διπλωματική πορεία που οδήγησε στην ολοκληρωτική ήττα της Γερμανίας και της Ιαπωνίας.
- 3) Να προβληματιστούν για τις συνέπειες της χρήσης της ατομικής ενέργειας ως νέου πολεμικού μέσου.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ: Διαρθρώνεται σε τρεις υποενότητες (α. Η ήττα των δυνάμεων του Άξονα στη Σοβιετική Ένωση και στο αφρικανικό μέτωπο, β. Η αντεπίθεση των Συμμάχων, γ. Η παράδοση της Γερμανίας και της Ιαπωνίας).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:

α. Η ήττα των δυνάμεων του Άξονα στη Σοβιετική Ένωση και στο αφρικανικό μέτωπο.

- Φθινόπωρο 1942. Ανακόπεται νικηφόρα πορεία δυνάμεων του Άξονα.
- Άνοιξη 1943. Έκβαση επιχειρήσεων αντιστρέφεται προς όφελος Δυτικών Συμμάχων.
- Σεπτ. 1942. Γερμανοί καθλώνονται στην πόλη του Στάλινγκραντ.
- Βόρεια Αφρική - Ελ Αλαμείν. Βρετανοί και σύμμαχοί τους (και Έλληνες) νικούν Ρόμμελ.
- Ειρηνικός. Αμερικανοί αναχαιτίζουν οριστικά τους Ιάπωνες.
- Αρχές 1943. Στο Στάλινγκραντ νίκη Σοβιετικών και πρώτη οδυνηρή ήττα Βέρμαχτ.
- Αγγλοαμερικανική απόβαση στο Μαρόκο και Αλγερία. Μάιος 1943· εκδίωξη γερμανο-ιταλικών στρατευμάτων από αφρικανικό έδαφος.

- Ίδια περίοδος. Νικηφόρα αμερικανική αντιπίθεση στον Ειρηνικό και συνεχής απόθηση Ιαπώνων.

β. Η αντιπίθεση των Συμμάχων.

- Εξέλιξη πολεμικών επιχειρήσεων οδηγεί σταδιακά στην ολοκληρωτική ήττα και στη συνθηκολόγηση, διαδοχικά, της Ιταλίας, της χιτλερικής Γερμανίας και της Ιαπωνίας.
- 10 Ιουλ. 1943. Απόβαση Συμμάχων στη Σικελία. Πορεία προς βορρά και ισχυρή αντίσταση Γερμανών (έως άνοιξη 1945).
- 25 Ιουλ. 1943. Ανατροπή Μουσολίνι και εκτελεσή του από παρτιζάνους (Απρ. 1945).
- Ανατολικό Μέτωπο. Σοβιετικοί αποκρούουν ύστατη αντιπίθεση Γερμανών (καλοκαίρι 1943) και τους απωθούν από εδάφη τους.
- Καλοκαίρι 1944. Νικηφόρα προέλαση Σοβιετικών στην ανατολική Ευρώπη.
- Δυτικό Μέτωπο. Απόβαση Συμμάχων στη Νορμανδία (6 Ιουν. 1944) - σχέδιο "Overlord". Νικηφόρα προέλαση Συμμάχων έως το Παρίσι (απελευθερώνεται 25 Αυγ. 1944).
- Ανάπτυξη γαλλικής αντίστασης, υπό τον Στρατηγό Ντε Γκωλ.
- Ήττα χιτλερικής Γερμανίας αναπόφευκτη.
- 20 Ιουλ. 1944. Απόπειρα εναντίον Χίτλερ από επίλεκτους Γερμανούς αξιωματικούς.
- Θυελλώδης γερμανική αντιπίθεση στις Αρδέννες (Χειμώνας 1944-45) αποτυγχάνει.
- Μάρτ. 1945. Αγγλο-αμερικανικά στρατεύματα διαβαίνουν τον Ρήνο και Σοβιετικοί εφορμούν προς Βερολίνο.
- Συνάντηση Δυτικών και Σοβιετικών Συμμάχων στον ποταμό Έλβα (26 Απρ. 1945).

γ. Η παράδοση της Γερμανίας και της Ιαπωνίας.

- 30 Απρ. 1945. Κλειός συσφίγγεται γύρω από κέντρο γερμανικής πρωτεύουσας. Ο Χίτλερ αυτοκτονεί λίγο πριν παραδοθεί η πόλη στους Συμμάχους.
- 8 Μαΐου 1945. Συνθηκολόγηση Γερμανίας άνευ όρων από στρατηγό Γιόντλ στη Reims. Τελετή παράδοσης επαναλαμβάνεται επομένη στο Βερολίνο παρουσία Ρώσου αρχιστρατήγου Ζούκωφ.
- Παρά τις ήττες τους, οι Ιάπωνες αποφασισμένοι να πολεμήσουν μέχρις εσχάτων.
- Αμερικανοί, για αποφυγή άλλων θυμάτων τους, κάνουν χρήση ατομικής βόμβας (6 Αυγ. στη Χιροσίμα και 9 Αυγ. 1945 στο Ναγκαασάκι).
- Με την αμφιλεγόμενη ιστορικά αυτή ενέργεια, νέο κεφάλαιο ανοίγεται στην ιστορία της ανθρωπότητας.
- 2 Σεπτ. 1945. Συνθηκολόγηση Ιαπωνίας.

Πρόσθετο παράθεμα

Η ρίψη των ατομικών βομβών στη Χιροσίμα και το Ναγκαασάκι

«Τελικά οι Ηνωμένες Πολιτείες ήταν αυτές που έριξαν τις δύο πρώτες ατομικές βόμβες στην Ιαπωνία τον Αύγουστο του 1945, ενώ καθεμιά από αυτές κατέστρεψε μια πόλη μεσαίων μεγέθους σκοτώνοντας παράλληλα 130.000 άτομα μονομιάς. Χρησιμοποιούμενες από μία δύναμη εκτός Ευρώπης εναντίον μίας άλλης τέτοιας δύναμης με στόχο τον τερατισμό της μεταξύ τους σύγκρουσης, στην οποία οι Ευρωπαίοι είχαν παίξει μόνο βοηθητικό ρόλο, σηματοδότησαν το τέλος εποχής της παγκόσμιας ευρωπαϊκής κυριαρχίας, που είχαν εγκαινιάσει τα ταξίδια του Κολόμβου και του Vasco da Gama πριν <από> πεντακόσια σχεδόν χρόνια. Σηματοδότησαν επίσης το τέλος της εποχής του μαζικού πολέμου, των συγκρούσεων κατά τις οποίες οι πλήρως κινητοποιημένοι πληθυσμοί των βιομηχανικών χωρών είχαν αφιερώσει όλη τους την ενέργεια για την καταστροφή των εχθρών τους. Μέσα σε διάστημα μερικών ετών θα αναπτύσσονταν τα θερμοπυρηνικά όπλα, που καθένα τους θα εμπειρείχε περισσότερη καταστρεπτική ισχύ από εκείνη που είχε χρησιμοποιήσει η ανθρωπότητα σε ολόκληρη την ιστορία της, με πυραύλους που θα μπορούσαν ανά πάσα στιγμή να τους εξαπολύσουν εναντίον οποιουδήποτε σημείου της επιφάνειας της γης. Θα υπήρχε άραγε χώρος στην πυρηνική εποχή για τις παραδοσιακές ικανότητες των επαγ-

γελματιών στρατιωτών ή για την πιστή συμμετοχή των πατριωτικών λαών; Άραγε ο “πόλεμος”, όπως τον αντιλαμβάνονταν και τον διεξήγαν στην Ευρώπη εδώ και χίλια χρόνια, είχε λήξει;

Michael Howard, *Ο Ρόλος του Πολέμου στη Νεότερη Ευρωπαϊκή Ιστορία*, Αθήνα, Ποιότητα, 2000, σσ. 234-235.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ:

Στην καταστροφή της Δρέσδης και της Χιροσίμα από τους Συμμάχους, καθώς και στις τελευταίες μέρες του Βερολίνου πριν από την είσοδο του ερυθρού στρατού στην πόλη, αναφέρονται τα παραθέματα του ΒΜ. Ιδιαίτερα το ζήτημα της ρύψης ατομικής βόμβας στη Χιροσίμα αντιμετωπίζεται επίσης από το πρόσθετο παράθεμα στο ΒΚ. Πράγματι, η ενότητα αυτή προσφέρεται για σχολιασμό του γεγονότος και για την επισήμανση των συνεπειών του στην παγκόσμια ιστορία.

5. Τα εγκλήματα πολέμου κατά της ανθρωπότητας -Το Ολοκαύτωμα

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- 1) Να γνωρίσουν το Ολοκαύτωμα και να αξιολογήσουν τις συνέπειές του για τη συλλογική μνήμη της Ανθρωπότητας.
- 2) Να κατανοήσουν τη σημασία της Δίκης της Νυρεμβέργης για τη Διεθνή Κοινωνία.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ: Διαρθρώνεται σε τρεις υποενότητες (α. Η δίκη της Νυρεμβέργης, β. Το έγκλημα της γενοκτονίας των Εβραίων, γ. Οι συνέπειες του Β' Παγκοσμίου Πολέμου για την ανθρωπότητα).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:

α. Η δίκη της Νυρεμβέργης.

- Στη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου σημειώθηκαν ακραίες εκδηλώσεις βίας.
- Μικτή διεθνής επιτροπή υπό αιγίδα Ο.Η.Ε. ανέλαβε εντοπισμό και τιμωρία ενόχων.
- Κλήθηκαν να λογοδοτήσουν οι υπεύθυνοι:
 - 1) για προπαρασκευή και πρόκληση του πολέμου,
 - 2) για διάπραξη εγκλημάτων πολέμου,
 - 3) για διάπραξη εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας.
- Η ευθύνη για τις παραβιάσεις αυτές βάρυνε κυρίως τη γερμανική πλευρά.
- Δίκης Νυρεμβέργης (Ιαν. και Οκτ. 1946): καταδίκη ηγετικών στελεχών, πολιτικών και στρατιωτικών, της χιτλερικής Γερμανίας.
- Άλλα όργανα, διεθνή και εθνικά, επέβαλαν κυρώσεις σε βάρος εκατοντάδων υπευθύνων για καταστροφές και βιαιότητες.

β. Το έγκλημα της γενοκτονίας των Εβραίων.

- Ως μέγα έγκλημα κατά της ανθρωπότητας χαρακτηρίστηκε η προσπάθεια γενοκτονίας των Εβραίων.
- Συστηματικός διωγμός στη ναζιστική Γερμανία από το 1933.
- Με κατάληψη Πολωνίας δημιουργείται το “γκέτο” της Βαρσοβίας (500.000 Εβραίοι).
- Μετά την εισβολή στη Ρωσία επιχειρήθηκε καθολική εξόντωσή τους στην Ευρώπη.
- Για επίτευξη “τελικής λύσης” του προβλήματος (δηλ. για την εξόντωση των Εβραίων) επινοήθηκαν και εφαρμόστηκαν από Χίτλερ και συνεργάτες του εφιαλτικές πρακτικές, πρωτοφανέστες στην παγκόσμια ιστορία:
 - 1) Φυσική εξόντωση μετά από επώδυνη παραμονή σε “γκέτο” ή στρατόπεδα.
 - 2) Μαζικές εκτελέσεις.
 - 3) Χρήση δηλητηριωδών αερίων, όπως το “Σικλόν Β”, για πρόκληση μαζικών θανάτων.

- Στρατόπεδα συγκεντρώσεως (Αουσβιτς, Τρεμπλίνκα, Νταχάου, Μπέλζετς, Σομπιμπόρ) συνώνυμα απανθρωπίας και τρόμου.

γ. Οι συνέπειες του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου για την ανθρωπότητα.

- Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος προκάλεσε τεράστιες ανθρωπίνες και υλικές απώλειες σε κλίμακα παγκόσμια - κυρίως όμως στην Ευρώπη.
- 36.000.000 νεκροί στην Ευρώπη (μεταξύ των οποίων πολλοί άμαχοι).
- Καταστροφή πόλεων, οικισμών, λιμανιών, συγκοινωνιακών δικτύων και πλουτοπαραγωγικών πηγών.
- Λαοί Άπω Ανατολής πλήρωσαν βαρύ φόρο αίματος και υλικών καταστροφών.
- 6-8.000.000 νεκροί Κινέζοι.
- 2-3.000.000 νεκροί Ιάπωνες.
- Ανεξίτηλη εικόνα καταστροφής πόλεων Χιροσίμα και Ναγκασάκι από ατομική βόμβα.
- Σκληρή δοκιμασία και των νικητών.
- Μεταβολή διεθνούς οικονομικής ισορροπίας προς όφελος χωρών έξω από πεδίο επιχειρησίων (όπως οι ΗΠΑ).

Πρόσθετα παραθέματα / πηγές

1. Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης

« Οι Γερμανοί μετάφεραν ξαφνικά στη σχεδόν ειδυλλιακή για μας σήμερα ατμόσφαιρα της ανύποπτης και σκονισμένης βαλκανικής πολιτείας όλα τα αβυσσαλέα μεσαιωνικά πάθη και τους παραλογισμούς της γοτθικής Ευρώπης. Είχε τόση ψυχολογική προϊστορία το εβραϊκό ζήτημα γι' αυτούς, ώστε πρέπει να ήταν με το μίσος τους εντελώς εξοικειωμένοι και συμφιλιωμένοι. Εμάς πάντως τους αμάθητους μας είχαν ξαφνιάσει άσχημα κάτι μεγαλογράμματες έντυπες ανακοινώσεις, που έκαναν την εμφάνισή τους από τις πρώτες μέρες της Κατοχής στις τζαμαρίες των καλύτερων χριστιανικών καταστημάτων και που έγραφαν γερμανικά και ελληνικά: "Οι Εβραίοι είναι ανεπιθύμητοι" [...].

Το Σάββατο, 18 Ιουλίου 1942, στις 8 το πρωί, συγκεντρώνουν όλους τους άρρενες Εβραίους, από 18 ως 45 χρονών, στην πλατεία Ελευθερίας, που την έχουν ζωσμένη με πολυβόλα. Τους κρατούν, χωρίς εξήγηση, μες στον ήλιο, όρθιους, ασκεπείς, διψασμένους, ως τις 2 το μεσημέρι. Όποιος τολμάει να καθίσει υφίσταται καψόν άγριο. Τις επόμενες μέρες, όταν τους ξαναμάζεψαν, αποδείχτηκε ότι ήθελαν να τους καταγράψουν για καταναγκαστικά έργα, αλλά την πρώτη μέρα τους εξεντέλισαν χωρίς να τους πούνε τίποτα περισσότερο. Όλα αυτά διαδόθηκαν στην πόλη. Στα καταναγκαστικά αυτά έργα στάλθηκαν χιλιάδες Εβραίοι και αρκετοί από αυτούς δεν ξαναγύρισαν. Οι περισσότεροι όμως ανταλλάχτηκαν, ύστερα από αστρονομικά ποσά που κατέβαλε η Ισραηλιτική Κοινότητα. Μέγας ουθμιστής της ζωής και της μοίρας των Εβραίων είναι την εποχή αυτή ο πολύς δόκτωρ Μαξιμιλιανός Μέρτεν [...].

Το 1943 είναι η μαύρη χρονιά. Στις 6 Φεβρουαρίου, μέρα Σάββατο, ενσκήπτει στη Σαλονίκη ο Ντύτερ Βισλιτσέν, επικεφαλής πενταμελούς επιτροπής των S. D. "Πραγματικά τέρατα" [...]. Αυτοί είναι που μαζί με τον Μέρτεν, τον "Δόκτορα", θα οργανώσουν την απαγωγή των Εβραίων προς εξόντωση.

Πρώτα τους φορούν το άστρο, και τους επιτρέπουν να κινούνται μες στην πόλη ελεύθερα, αλλά με το άστρο. Τους είπαν· "άμα σας πιάσουμε χωρίς το άστρο, θα σας τουφεκίσουμε". Και οι Εβραίοι, πειθήνιοι, γύριζαν με το άστρο· ένα μεγάλο άστρο, φτιαγμένο από τσόχα κίτρινη που φαινόταν μιλία μακριά. Γέμισε η πόλη κίτρινα άστρα. Τότε καταλάβαμε πόσο πολλοί ήταν οι Εβραίοι [...]. Ακόμη και συμμαθητές μας φόρεσαν στο σχολείο το άστρο, για να μη χάσουν τα μαθήματα [...].

Ύστερα τους κολλούν σήματα στα μαγαζιά και στα σπίτια. Έξω από την πόρτα τους κολλούν χαρτιά, που γράφουν στα γερμανικά ότι το σπίτι είναι εβραϊκό, και ότι το κατοικούν αυτοί κι αυτοί. Τέλος, δημιουργούν τα προσωρινά γκέτο [...].

Οι Γερμανοί τότε προχωρούν στο επόμενο βήμα. “Δεν μπορείτε να βγαίνετε από το γκέτο, μόνο εδώ μέσα θα κινείσθε”, τους λένε. Επομένως δεν μπορούσαν να δουλέψουν, ούτε στα μαγαζιά τους να πάνε, εάν αυτά βρισκόταν έξω από το γκέτο. Και έτσι χάθηκαν τ’ αστέρια από την πόλη [...]. Στις γωνιές του γκέτο τοποθετούνται φρουροί, χωροφύλακες δικοί μας. Η φύλαξη είναι χαλαρή, αλλά οι Εβραίοι δεν τολμούν να βγούνε. Τους απειλούν με άμεση εκτέλεση όλης της οικογένειάς τους. Ο ένας συγκρατεί τον άλλον. Εμείς μπαίνοβγαίνομε όπως πάντα, κανένας δεν μας λέει τίποτε.

[...] Τέλος, ένα πρωί τους πήραν. Πάντως, οι Εβραίοι ως την τελευταία στιγμή πίστευαν ότι τους πηγαίνουν στην Κρακοβία για νέα και ενιαία εγκατάσταση [...]. Στο μεταξύ ετοιμάζεται πυρετωδώς το στρατόπεδο του βαρώνου Χιρς, μια φτωχοσυνοικία στον Παλιό Σταθμό κοντά. Στήνονται πολυβολεία, προβολείς, σύρματα. Οι Γερμανοί λένε ανοιχτά στους Εβραίους ότι θα τους μεταφέρουν στην Κρακοβία [...]. Αλλά στις 15 Μαρτίου του ’43, το πρωί, οι Γερμανοί αρπάζουν τις πρώτες τρεις χιλιάδες, τις φορτώνουν σ’ ένα τεράστιο τραίνο εμπορικό, με πάνω από σαράντα βαγόνια, και τους εξαποστέλλουν. Ήταν οι Εβραίοι ενός φτωχοσυνοικισμού, της Αγίας Παρασκευής. Από τη μέρα εκείνη συχνά πυκνά συμβαίνει το ίδιο [...].

Λίγες μέρες αργότερα, αργά μια νύχτα, ακούσαμε λιγμούς στην κουζίνα. Είχε γυρίσει ο πατέρας μου από ταξίδι, όπου τον είχαμε για μέρες χαμένον, και ούτε ξέραμε πού βρίσκεται, καθώς τότε σύνορα στα Βαλκάνια δεν υπήρχαν και οι μηχανοδηγοί ανέβαζαν τα τραίνα μέχρι το Βελιγράδι, αν δεν είχε βρεθεί άλλο προσωπικό. Ήταν μουτζουρωμένος και κατάκοπος, αλλά προπάντων στεναχωρημένος. [...] Είχε οδηγήσει ξαφνικά ένα τραίνο με Εβραίους μέχρι πάνω στη Σερβία και είχαν δει φοβερά πράγματα τα μάτια του. Οι Εβραίοι είχαν κιόλας αρχίσει να πεθαίνουν. Οι Γερμανοί σταμάτησαν το τραίνο σε μια ερημιά, είχαν το σχέδιό τους. Από μέσα οι Εβραίοι φώναζαν και κλωτσούσαν τα ξύλινα τειχώματα. Πατικωμένοι καθώς ήταν δεν μπορούσαν να πάρουν ανάσα, εξάλλου δεν είχαν νερό. Οι Γερμανοί με το πιστόλι στο χέρι άρχισαν ν’ ανοίγουν τα βαγόνια, όχι όμως για το καλό των Εβραίων, αλλά για να τους ξαφρίσουν από τα κρυμμένα κοσμήματα, ρολόγια και λίρες. [...] συνολικά έγιναν 19 αποστολές Εβραίων από τη Βόρεια Ελλάδα. Σύμφωντα με τις στατιστικές των Σιδηροδρόμων, από τη Θεσσαλονίκη μόνο μεταφέρθηκαν 42.830 ψυχές. [...] Από αυτούς το μεγαλύτερο μέρος οίχηκε, έτσι με τα βαγόνια, στον Δούναβη. Και το πρόβλημα λύθηκε. Τους Σαλονικιούς τους έκαψαν, κυρίως στα κρεματόρια του Μπιρκενάου».

Γιώργος Ιωάννου, *Το δικό μας αίμα. Πεζογραφήματα*,
Αθήνα, Κέδρος, 1980, σσ. 58-68.

2. Μαρτυρία Ελληνίδας Εβραίας που επέζησε από το στρατόπεδο του Μπίρκεναου.

«Απ’ αυτή τη στιγμή, η ζωή μου στο στρατόπεδο ανοίγει για μένα μιαν άβυσσο στην ανθρώπινη ψυχή, και θα μου αποκαλύψει τον άνθρωπο τελείως γυμνό, όπως φαίνεται να είναι από τη φύση του. Ένα μίγμα καλού και κακού... Το κουνούνι στις 4.30 το πρωί και συγχρόνως τα λουριά... που μας χτύπαγαν αλύπητα τα κορμιά μας, ήταν το καθημερινό πρωινό μας εγεργτήριο. Ένα πρόγραμμα αλάνθαστο χωρίς αλλαγή... Αφού γινόταν το προσκλητήριο έξω μιάς μοίραζαν για πρωινό ένα σκέτο καφέ, σ’ ένα κύπελο παλιό που ήταν ένα σκουριασμένο στρατιωτικό σκεύος, από το οποίο πίναμε ανά πέντε ένα αγχιστό νερόζουμο μία μία με τη σειρά μας... Κι ενώ οι θάλαμοι των αερίων δούλευαν συνέχεια και βγάζαν φωτιές και καπνούς, κατάδικοι βιοτοπόροι προερχόμενοι από τις μεγαλύτερες πόλεις της Ευρώπης και Ρωσίας με τα βιολιά τους “Στραντιβάριους” και “Αμάτι” που είχαν κουβαλήσει μαζί τους σ’ αυτό το παραπληγμένο τους ταξίδι, είχαν διαταγή σαν “Κομάντο Ορχήστρας” να μας παίζουν Μότσαρτ ή στρατιωτικά εμβατήρια. Τα πόδια ολονών μας, έπρεπε να βαδίζουν στο ρυθμό της μουσικής, ενώ αντίθετα τα χέρια μας παραμένουν ακίνητα καρφωμένα επάνω στο σώμα. Έτσι, με μουσική συνόδευαν όλα ανεξαιρέτως τα κομάντο στη δουλειά. Το δικό μας γκρουπ το έλεγαν Aussen κομάντο. Πέντε-πέντε στη γραμμή συνοδευόμενοι από τους “Κάπο” και από τους S.S. με τα λυκόσκυλα βγαίναμε μετά μουσικής, σ’ ένα δρόμο λασπωμένο από βροχές με λακούβες από νερό, περπατάγαμε αρκετά για να φθάσουμε επι τέ-

λους στο καθορισμένο μέρος. Ήταν πράγματι μια πέτρινη περιοχή, όπως μας τα΄παν οι παλιές. Μόλις σταματήσαμε αντιληφθήκαμε πως τα πράγματα ήταν δύσκολα. Μας έβαλαν καταναγκαστική εργασία και μας διέταξαν να κουβαλάμε μεγάλες κι ασήκωτες πέτρες, για να τις μεταφέρουμε ένα μίλι μακρύτερα. Μετά οι ίδιες πέτρες να επιστραφούν στο ίδιο μέρος απ' όπου αρχικά τις φέραμε. Οι S.S. γελούσαν και γλένταγαν με τις ταλαιπωρίες μας. Αλίμονο εάν δεν δουλεύαμε σβέλτα και γρήγορα. Τα σκυλιά είχαν εκπαιδευτεί να ορμούν επάνω στους καταδίκους και με το πρώτο πρόσταγμα πήδαγαν και δάγκωναν χωρίς έλεος κι άλλες φορές βίαζαν το θύμα και άλλοτε διέταξαν ν' αποτελειώσουν τα θύματά τους προς παραδειγματισμό».

Μπέρου Ναχμία, Κραυγή για το αύριο, Αθήνα, Κάκτος, 1989, σσ. 87-88.

3. Οι αναμνήσεις μιας Ερυθροσταυρίτισας αδελφής νοσοκόμου

Η παρακάτω μαρτυρία ανήκει στην κυρία Ζωή Τσουκαλά Κακαρούκα, 92 ετών, η οποία υπηρέτησε ως Ερυθροσταυρίτισα αδελφή νοσοκόμος στον πόλεμο του 1940 και έχει τιμηθεί για τη μεγάλη εθνική και κοινωνική της προσφορά. Η μαρτυρία αναφέρεται στη διάσωση μιας Ελληνίδας Εβραίας από τη Θεσσαλονίκη, η οποία φιλοξενήθηκε κατά τη διάρκεια της Κατοχής στη Σχολή Νοσοκόμων, όπου δίδασκε η κ. Τσουκαλά Κακαρούκα. Η οικογένεια ήταν ο πατέρας, η μητέρα στο μίνα της να γεννήσει και 3 παιδιά, τρισήμιση, πέντε και οχτώ ετών. Τους έβαλαν σε ένα μικρό βαγόνι του τραίνου και το κάρφωσαν, διότι στον Πλαταμώνα γινόταν έλεγχος από τους Γερμανούς, ζητούσαν τα χαρτιά τους, ταυτότητες δεν υπήρχαν.

«Με ειδοποίησε ο γαμπρός μου αν μπορούσα να παραλάβω, να κούνηω και να βοηθήσω να γεννήσει η μητέρα. Δέχθηκα ευχαρίστως, πρώτον ως ερυθροσταυρίτισα δεν μπορούσα να αρνηθώ και δεύτερον τα νιάτα, που δεν λογαριάζουν κίνδυνο. Μετά από λίγες ημέρες, ένα βράδυ, είχε πόνους τοκετού. Δυστυχώς ήταν βράδυ. Και λέω δυστυχώς, διότι οι γερμανικές περιπόλοι συχνά περνούσαν το βράδυ έξω από τη Σχολή, παρακολουθούσαν τα σπίτια, έπρεπε κανένα φως να μην υπάρχει. Όλα τα παράθυρα ήσαν με μαύρες κόλλες σκεπασμένα, κι αυτό για να μην υπάρχει κανένα φως, σημάδι επικοινωνίας με την Εθνική Αντίσταση.

Έντυσα τη μητέρα αδελφή, με μια μπέρτα σκέπασα την κοιλιά της, της είπα να μη φοβάται, την έσφιξα σφιχτά σφιχτά, έκαμα το σταυρό μου και είπα "Παναγία μου, βοήθησέ μας". Δόξα τω Θεώ, φθάσαμε στο μαιεντηγιο. Εκείνο το βράδυ δεν κοιμήθηκα. Υπερένταση, συγκίνηση, αγωνία, ανακούφιση και ικανοποίηση που μαζί με όλους τους άλλους κάτι βοήθησα κι εγώ. Αλλά πάνω απ' όλα πόσο ηρωική ήταν αυτή η μάνα, ν' αποφασίσει να μπει σε τέτοιο κίνδυνο για να σωθεί αυτή η ψυχούλα, που έτρεμε από φόβο πριν γεννηθεί.

Την οικογένεια την παρέλαβαν από την Αθήνα, περιπλανήθηκαν σε διάφορες πόλεις, κρύφτηκαν εδώ κι εκεί και δυστυχώς μετά από έξι μήνες τον πατέρα τον προόωσαν, τον συνέλαβαν και χάθηκε στα στρατόπεδα συγκεντρώσεως. Το κοριτσάκι που γεννήθηκε ονομάστηκε Φλώρα». Εξήντα χρόνια αργότερα, η Φλώρα, ώριμη γυναίκα πλέον, αναζήτησε και συνάντησε την κυρία Ζωή, για να της εκφράσει με ιδιαίτερη συγκίνηση την ευγνωμοσύνη της για τη σωτηρία της ίδιας και της μητέρας της».

Προφορική μαρτυρία

4. Μια πολιτεία με θανατηφόρα σύνορα...

Ταξιδεύουμε από τα χαράματα μέσα σε φορητά βαγόνια. Είναι θεοσκότεινα. Οι πιο πολλοί έχουμε κιόλας περάσει σαράντα μέρες στην απομόνωση και τέσσερις μήνες σ' ένα μικρό στρατόπεδο κοντά στο Ζίμερινγκ. Ήταν κι ένας Εβραίός εκεί. Οι Ες-Ες σχηματίζανε έναν ανοιχτό κύκλο γύρω του και φωνάζανε: "Μπάλα". Ο Εβραίός άρχιζε να τρέμει απ' τον έναν στον άλλο κι αυτοί τον κλοτσούσαν στα πόδια, στην κοιλιά, στα πλευρά, στο κεφάλι. Το ποδόσφαιρο σταματούσε όταν η "μπάλα" έμεινε ασάλευτη πάνω στη λάσπη από χόμα και αίμα.

Όταν βαρέθηκαν να παίζουν κάθε μέρα το ίδιο παιχνίδι, τον πνίξαν σ' ένα ρέμα που κυλούσαν μέσα οι οχετοί.

Ιάκωβος Στ. Καμπανέλλης, Μαουτχάουζεν, Αθήνα, Κέδρος,²¹1995, σ. 48.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ:

Η ενότητα αυτή αφορά τα εγκλήματα πολέμου και ειδικότερα το κορυφαίο έγκλημα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, το Ολοκαύτωμα. Η φωτογραφία της εισόδου του στρατοπέδου στο Άουσβιτς και ο χάρτης των κυριότερων ναζιστικών στρατοπέδων καλύπτουν το θέμα σε διεθνές επίπεδο. Τα υπόλοιπα παραθέματα αναφέρονται ειδικότερα στην εξόντωση των Ελλήνων Εβραίων και στις προσπάθειες που έγιναν από πολλούς, επίσημους και άσημους Χριστιανούς Έλληνες, για τη διάσωσή τους. Στα παραθέματα των ΒΜ και ΒΚ περιλαμβάνονται δημόσια έγγραφα, προφορικές μαρτυρίες επιζώντων και λογοτεχνικά κείμενα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει το κείμενο της Ελένης Αρβελέρ που αναφέρεται στις ευθύνες των απλών πολιτών για την προστασία των συνανθρώπων τους, καθώς και η φωτοτυπία της ψεύτικης ταυτότητας Ελληνίδας Εβραίας ως μαρτυρία της συντονισμένης προσπάθειας για τη διάσωση των Ελλήνων Εβραίων. Η ηρωική στάση του Μητροπολίτη και του Δημάρχου της Ζακύνθου, όπως και του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Δαμασκηνού, καθώς και άλλων αξιωματούχων και παραγόντων της δημόσιας ζωής (π.χ. του Διευθυντή της Αστυνομίας Αθηνών Άγγελου Έβερετ) πρέπει να αναφερθούν και να αξιολογηθούν. Ωστόσο, κύριος σκοπός της διδασκαλίας του Ολοκαυτώματος των Εβραίων από τους Ναζί είναι η αποτροπή παρόμοιων ειδεχθών εγκλημάτων κατά της Ανθρωπότητας στο μέλλον. Στο πλαίσιο αυτό, με αφορμή το Ολοκαύτωμα, οι μαθητές πρέπει να ενθαρρυνθούν να συζητήσουν και για τις άλλες γενοκτονίες που γνωρίζουν είτε εις βάρος ελληνικών πληθυσμών (π.χ. των Ποντίων) είτε εις βάρος άλλων λαών (π.χ. Αρμενίων, κατοίκων Ρουάντας κ.ά.).

6. Ο ανταγωνισμός στο στρατόπεδο των νικητών.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- 1) Να εκτιμήσουν την κατάσταση που διαμορφώθηκε στην Ευρώπη μετά την ήττα των Δυνάμεων του Άξονα στο πλαίσιο του ανταγωνισμού μεταξύ των Δυτικών Συμμάχων και της ΕΣΣΔ (π.χ. Γιάλτα και Πότσδαμ 1945).
- 2) Να ενημερωθούν για τις πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα μεταξύ 1944-45.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ: Διαρθρώνεται σε δύο υποενότητες (α. Ο ανταγωνισμός μεταξύ των Συμμάχων και οι συμφωνίες για το μέλλον της Ευρώπης, β. Η πολιτική κρίση στην Ελλάδα και τα “Δεκεμβριανά”).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:

α. Ο ανταγωνισμός μεταξύ των Συμμάχων και οι συμφωνίες για το μέλλον της Ευρώπης.

- Πριν από τερματισμό πολέμου διαφάνηκαν διαφορές μεταξύ των Συμμάχων σχετικά με τη μεταπολεμική μορφή της διεθνούς κοινωνίας.
- Οκτ. 1944. Τσώρτσιλ και Στάλιν κατανέμουν επιρροή τους σε Ελλάδα (Βρετανία), Βουλγαρία, Ουγγαρία και Ρουμανία (Σ.Ε.) και Γιουγκοσλαβία (κατ' ισομοιρία).
- Τριγμοί αισθητοί επαύριο Συνδιασκέψεως Τριών Μεγάλων (Τσώρτσιλ, Ρούζβελτ, Στάλιν) στη Γιάλτα (4-11 Φεβ. 1945).
- Συνδιάσκεψη κορυφής των Τριών στο Πότσταμ (17 Ιουλ. 1945).
- Εμμονή Σοβιετικής Ένωσης για έλεγχο στην Αν. Ευρώπη.
- Αντίθεση Δυτικών Συμμάχων στην πολιτική αυτή.
- Θάνατος Ρούζβελτ. Διάδοχός του Χάρρυ Τρούμαν υιοθετεί αυστηρή στάση έναντι ΕΣΣΔ.
- Είσοδος ανθρωπότητας σε νέα φάση ανταγωνισμού μεταξύ νικητών πολέμου: στην περίοδο του Ψυχρού Πολέμου.

β. Η πολιτική κρίση στην Ελλάδα και τα “Δεκεμβριανά”.

- “Συλλογίζομαι ότι η ειδυλλαχική Πλάκα είναι το μέρος όπου έγινε η πρώτη μάχη του Δυτικού και του Ανατολικού κόσμου...”. Γ. Σεφέρης για Δεκεμβριανά.

- Η διαίρεση των Ελλήνων αντανάκλαση της ευρύτερης αντιπαράθεσης του δυτικού καπιταλιστικού - φιλελεύθερου και του κομμουνιστικού προτύπου.
- Από περίοδο Κατοχής (1943) εμφανίζονται δύο διαφορετικές προτάσεις για τη μεταπολεμική Ελλάδα: κοινοβουλευτική δημοκρατία της Δύσης ή υπαρκτός σοσιαλισμός;
- Υπέρ της πρώτης επιλογής: η εξόριστη ελληνική κυβέρνηση και μέρος αντιστασιακών δυνάμεων.
- Υπέρ της δεύτερης: η ισχυρότερη ένοπλη αντιστασιακή οργάνωση, το ΕΑΜ - ΕΛΑΣ και το πολιτικό παράγωγό της, η Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΕΑ).
- Ο Γ. Παπανδρέου περιέλαβε στην εξόριστη ελληνική κυβέρνηση εκπροσώπους όλων των αντιμαχόμενων μεριδίων.
- Σύμφωνο Καζέρτας (26 Σεπ. 1944) μεταξύ συμμαχικών και ελληνικών πολιτικών και στρατιωτικών αρχών –με συμμετοχή και εκπροσώπων του ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ– ανατίθεται η διοίκηση των στρατιωτικών δυνάμεων στην Ελλάδα στον Βρετανό στρατηγό Σκόμπυ.
- Απελευθέρωση Αθηνών (12 Οκτ. 1944).
- Ενδοκυβερνητικές διαφωνίες και παραίτηση εαμικών υπουργών.
- Σύγκρουση στην Αθήνα φιλοκυβερνητικών ενόπλων δυνάμεων (μικρό τμήμα Ελληνικού Στρατού, Χωροφυλακή και μέλη Βρετανικού εκστρατευτικού σώματος) με τους άνδρες του ΕΑΜ - ΕΛΑΣ.
- Έκβαση συγκρούσεων στην Αθήνα (Δεκέμβριος 1944 - “Δεκεμβριανά”) υπέρ πρώτων.
- Συμφωνία Βάρκιζας (12 Φεβ. 1945): διεξαγωγή ελεύθερων εκλογών, δημοψηφίσματος επί πολιτειακού ζητήματος και αφοπλισμός ανταρτών ΕΛΑΣ, ΕΛΑΝ και Εθνικής Πολιτοφυλακής.

Πρόσθετα παραθέματα / πηγές

1. Υπόμνημα του Γ. Θεοδοκά προς τον πρωθυπουργό Γ. Παπανδρέου (19-10-1944)

«Σεβαστέ μου Κύριε Πρόεδρε,

Σας παρακαλώ να μου επιτρέψετε να σας υποβάλω συνοπτικά μερικές παρατηρήσεις που έχω κάμει σχετικά με την ομαδική ψυχολογία των ημερών αυτών.

Η ελληνική ζωή, από τη μια στην άλλη στιγμή, βγήκε από το ζόφο της δουλείας και της τρομοκρατίας στο άπλετο φως της εθνικής και της πολιτικής ελευθερίας. Μα βγήκε ουσιαστικά διαφορετική απ’ ό,τι την ξέραμε. Δεν είναι πια ο γνώριμός μας κόσμος της Πρώτης Δημοκρατίας. Το κοινωνικό και ψυχικό κλίμα έχει αλλάξει βαθιά κάτω από την επίδραση του φοβερού αυτού πολέμου και της επανάστασης που ζήσαμε από τα '40 στα '44 – γιατί ήταν και είναι αληθινή κοινωνική επανάσταση. Ένας νέος κόσμος, άμορφος κι ασυνείδητος, μα έντονος και δυναμικός, ζητά νέα συνθήματα, νέες μέθοδες. Την πραγματικότητα αυτή δεν τη βλέπουν οι παλαιότεροί σας πολιτικοί, οι λεγόμενοι τυπικά “φιλελεύθεροι”, για τούτο βρίσκονται κυριολεκτικά έξω από τη ζωή και δεν αντιπροσωπεύουν παρά μια στείρα γεροντοκρατία....

Αθήνα, 19 Οκτωβρίου 1944

Γ.Θ.

[Ιδιόγραφο σημείωση Γ.Θ.: “Παραδόθηκε στα χέρια του Γ. Παπανδρέου”].

Γιώργος Θεοδοκάς, *Τετράδια Ημερολογίου 1939-1953*.

Επιμ. Δημ. Τζιόβας, Αθήνα 32005, σσ. 502-503.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ:

Στο ΒΜ υπάρχει κυρίως φωτογραφικό υλικό, που συμβάλλει στην αισθητοποίηση των γεγονότων της περιόδου, καθώς και ένα απόσπασμα από τον Λόγο της Απελευθερώσεως, που εκφωνήθηκε στις 18 Οκτωβρίου 1944 από τον Γ. Παπανδρέου. Το παράθεμα στο ΒΚ αποτυπώνει το κλίμα της περιόδου..

7. Οι συνθήκες ειρήνης και η ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου στην Ελλάδα

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- 1) Να γνωρίσουν τις διπλωματικές προσπάθειες της Ελλάδας για την ευδόωση των εθνικών δικαιών.
- 2) Να γνωρίσουν τους όρους της Συνθήκης των Παρισίων και να εκτιμήσουν τη σημασία της παραχώρησης της Δωδεκανήσου στην Ελλάδα.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ: Διαρθρώνεται σε τρεις υποενότητες (α. Το εδαφικό καθεστώς της ηττημένης Γερμανίας, β. Η συνθήκη των Παρισίων και η τύχη των ελληνικών εθνικών διεκδικήσεων, γ. Η συνθήκη ειρήνης του Αγίου Φραγκίσκου).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:

α. Το εδαφικό καθεστώς της ηττημένης Γερμανίας.

- Προβλήματα προς επίλυση από αντιπροσώπους Συμμάχων:
 - 1) Μέλλον Γερμανίας: κατοχή, επανορθώσεις, ενδεχόμενο διαμελισμού της - χωρίς ουδέποτε να καταλήξουν σε κοινά αποδεκτές αποφάσεις.
 - 2) Διαίρεση Γερμανίας σε τέσσερις ζώνες κατοχής λειτούργησε στην πράξη:
 - το 40% του εδάφους της, ανατολικά, ρωσική ζώνη.
 - υπόλοιπο, δυτικά, από βορρά προς νότο, αγγλική, γαλλική και αμερικανική ζώνη.
 - το Βερολίνο αποτελούσε νησίδα υπό πολυμερή επίσης κατοχή.
 - 3) Μορφή και αρμοδιότητες, μιας κεντρικής γερμανικής διοίκησης - πολιτικής και οικονομικής.
- Δήλωση Αμερικανού υπουργού Εξωτερικών, Τζώρτζ Μάρσαλ (Δεκ. 1947): “Δεν μπορούμε προς το παρόν να προσδοκούμε την ενοποίηση της Γερμανίας· οφείλουμε να πράξουμε ό,τι είναι δυνατό στην περιοχή όπου η επιρροή μας είναι αισθητή...”
- Εδαφικό καθεστώς μεταπολεμικής Γερμανίας: Προς δυσμάς αμετάβλητο. Προς ανατολάς: διμερής ρωσο-πολωνική συμφωνία (17 Αυγ. 1945): μετακίνηση κατά 200 χλμ. συνόρων Πολωνίας, προς τα δυτικά, έως γραμμή Όντερ-Νάισσε.
- Ανατολικότερα, εδάφη Ουκρανίας και Λευκορωσίας ενσωματώνονται στην ΕΣΣΔ.

β. Η συνθήκη των Παρισίων και η τύχη των ελληνικών εθνικών διεκδικήσεων.

- Καθεστώς πέντε “δορυφόρων” Γερμανίας (Φινλανδίας, Βουλγαρίας, Ρουμανίας, Ουγγαρίας και Ιταλίας) καθορίζεται βάσει αντίστοιχων συνθηκών (Ειρηνευτική Συνδιάσκεψη στο Παρίσι, 10 Φεβ. 1947).
- Οι τρεις πρώτες χώρες (Φινλανδία, Βουλγαρία, Ρουμανία) είχαν υπογράψει (1944) ανακωχή με Σοβιετική Ένωση και είχαν υπαχθεί στον στρατιωτικό και πολιτικό έλεγχό της.
- Κατοχύρωση επιρροής Μόσχας στις χώρες αυτές.
- Εδαφικό καθεστώς Ρουμανίας και Βουλγαρίας σχεδόν ίδιο με προπολεμικό.
- Εδαφικό καθεστώς Φινλανδίας και Ουγγαρίας διαρρυθμίζεται με τρόπο που ικανοποιεί σοβιετικές απόψεις.
- Ριζικά διάφορη από άλλες ηττημένες χώρες ήταν η περίπτωση της Ιταλίας.
- Νέα δημοκρατική κυβέρνηση Ιταλίας υποχρεώθηκε να παραιτηθεί από κάθε τίτλο κυριαρχίας επί Αιθιοπίας, Αλβανίας και Δωδεκανήσου.
- Η Δωδεκανήσος (με ποσοστό 90% Έλληνες) παραχωρείται στην Ελλάδα.
- Η αρχή της αυτοδιαθέσεως δεν εφαρμόστηκε και στην περίπτωση των υπόλοιπων εδαφών που διεκδικούσε η Ελλάδα (Βορείου Ηπείρου και Κύπρου).
- Η σύνδεση του προβλήματος της Αλβανίας με ανταγωνισμό μεταξύ Συμμάχων, η επιθυμία Άγγλων ιθυνόντων να διατηρήσουν αζέραιη την Βρετανική Αυτοκρατορία, αλλά και η διεθνής αδυναμία της Ελλάδος λόγω του Εμφυλίου συνέβαλαν στην περιορισμένη ικανοποίηση των εύλογων αιτημάτων της κατά το Συνέδριο της Ειρήνης.

- Η αισιόδοξη θεώρηση του μεταπολεμικού κόσμου διασταυρωνόταν ήδη με μία πραγματική κατάσταση λιγότερο ευνοϊκή για την Ελλάδα απ' ό,τι αναμενόταν.

γ. Η συνθήκη ειρήνης του Αγίου Φραγκίσκου.

- Συνδιάσκεψη Αγίου Φραγκίσκου (7 Σεπ. 1951). Συνθήκη ειρήνης για το μέλλον της Ιαπωνίας.
- 49 κράτη συνομολογούν υποχρέωση Ιαπωνίας να παραιτηθεί από κάθε δικαίωμα σε εδάφη Ασίας, νότιας Σαχαλίνης, Ανταρκτικής και νοτίων κήσεων της στον Ειρηνικό.
- Για να μην πληγεί η οικονομία της, απαλλάσσεται από υποχρέωση άμεσης καταβολής του συνόλου των επιδικασμένων επανορθώσεων.
- Σοβιετική Ένωση, Ινδία και κομμουνιστική Κίνα δεν υπέγραψαν τη Συνθήκη.
- 8 Σεπ. 1951. Υπογράφεται διμερές αμερικανο-ιαπωνικό Σύμφωνο Ασφαλείας.

Πρόσθετα παραθέματα / πηγές

1. Από το διάγγελμα του πρώτου Έλληνα Στρατιωτικού Διοικητή της Δωδεκανήσου, αντιναύαρχου Περικλή Ιωαννίδη, 27 Μαρτίου 1947

«Με βαθυτάτην χαράν και εθνικήν υπερηφάνειαν αναλαμβάνω σήμερα την διοίκεισιν των στρατιωτικώς κατεχομένων εδαφών της ελληνικής Δωδεκανήσου, την οποίαν μοι μετεβίβασαν αι στρατιωτικάί δυνάμεις της μεγάλης και ευγενούς συμμάχου μας Μεγάλης Βρετανίας.

Μετά τόσων αιώνων δουλείαν, εις τα εδάφη της Δωδεκανήσου κυματίζει από σήμερα η γαλανόλευκος, η οποία κατά τον τελευταίον φοβερόν πόλεμον περιεβλήθη με νέαν δόξαν.

Εκ μέρους της Μητρος Ελλάδος σας φέρω τον χαιρετισμόν της ελευθερίας. Αι σκέψεις όλων των Ελλήνων, στρέφονται σήμερα με αγάπη προς τους αδελφούς Δωδεκανησίους και συμμερίζονται την χαράν σας δια το ιστορικόν αυτό γεγονός.

Την διοίκεισιν θα ασκήσω με πνεύμα δικαιοσύνης, εννομίας και ισοπολιτείας. Θα προστατεύσω χωρίς διακρίσεις όλα τα δικαιώματα των πολιτών, τα οποία προστατεύουν οι ελληνικοί θεσμοί και το δημοκρατικόν καθεστώς της ελευθέρου Ελλάδος. Ουδείς θα αδικηθή και ουδεμία νόμιμος αξίωσις θα παραγνωρισθή».

Λένα Διβάνη, Φωτεινή Κωνσταντοπούλου (επιμ.),
Δωδεκάνησος: Η μακρά πορεία προς την ενσωμάτωσιν. Διπλωματικά έγγραφα από το Ιστορικό Αρχείο του υπουργείου Εξωτερικών, Υπουργείο Εξωτερικών, Πανεπιστήμιο Αθηνών και εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 1996, σ. 296.

2. Τα Δωδεκάνησα γιορτάζουν την ένωση με την Ελλάδα

«ΡΟΔΟΣ 30 Μαρτίου (Του απεσταλμένου μας). - Τας πρωινάς ώρας τής χθες, ενώ τα πλήθη της Ρόδου περιέτρεχαν τας οδούς εν εξάλλω ενθουσιασμό, εν αναμονή της αυριανής ιστορικής ημέρας, κατάπλευσεν εις τόν λιμένα έχουσα μέγα σημασιοτολισμόν η κορβέττα “Κριεξής” με κυβερνήτην τον οδηγόν της μοίρας αντιτορπιλικών, υιόν του ναυάρχου, πλοίαρχου κ. Θ. Κωντουριώτην.

Εις την πρόραν του ελληνικού πολεμικού παρατεταγμένη η μουσική του “Αβέρωφ” ευθύς αμέσως ήρχισε παιανίζουσα το “Μαύρη ειν’ η νύχτα στα βουνά”, ενώ το υπόλοιπον πλήρωμα παρατεταγμένον εις “τάξιν αγκυροβολίας” μετά κόπου συνεκράτει τήν συγκίνησίν του. Την στιγμήν αυτήν που οι ήχοι της μουσικής του πλοίου αντήχουν εις την μαρτυρικής νήσον, οι χιλιάδες των κατοίκων της Ρόδου με δάκρυα εις τους οφθαλμούς κατέκλυζον την παράλιαν ζητωκραυγάζοντες και αλλόφρονες εξ ενθουσιασμού αλληλοησπάζοντο».

Π. Παλαιολόγος, εφ. *Τα Νέα*, 31 Μαρτίου 1947.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ:

Τα παραθέματα της ενότητας είναι αφιερωμένα στο μεγάλο εθνικό γεγονός της ενσωμάτωσης της Δωδεκανήσου στην Ελλάδα. Στο ΒΜ υπάρχουν φωτογραφίες και επίσημο κείμενο του αντιπροέδρου της ελληνικής κυβέρνησης από την πανηγυρική τελετή, ενώ στο ΒΚ παρουσιάζεται η υποδοχή του γεγονότος από τον λαό της Δωδεκανήσου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ' **Ο ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ**

1. Η μεταπολεμική οργάνωση της διεθνούς κοινωνίας. Η σύσταση και η λειτουργία του ΟΗΕ
2. Η έναρξη του Ψυχρού Πολέμου. Οι επιπτώσεις στην Ελλάδα και ο Εμφύλιος Πόλεμος
3. Η εξέλιξη και το τέλος του Ψυχρού Πολέμου
4. Η αποαποικιοποίηση και ο Τρίτος Κόσμος
5. Η πορεία προς την ευρωπαϊκή ενοποίηση: Πραγματικότητες και προοπτικές
6. Η Ελλάδα ως το 1974
7. Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης και η ένταξη στην Ενωμένη Ευρώπη
8. Το Κυπριακό ζήτημα

1. Η μεταπολεμική οργάνωση της διεθνούς κοινωνίας. Η σύσταση και η λειτουργία του Ο.Η.Ε.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- 1) Να γνωρίσουν τους παράγοντες που οδήγησαν στη διαμόρφωση του μεταπολεμικού κόσμου, τις ιδιαιτερότητές του και την οργάνωση της διεθνούς κοινωνίας.
- 2) Να κατανοήσουν την αναγκαιότητα της ίδρυσης του ΟΗΕ και να συγκρίνουν το έργο του με το έργο της ΚΤΕ.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ: Διαρθρώνεται σε δύο υποενότητες (α. Ο διπολικός κόσμος, β. Ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:

α. Ο διπολικός κόσμος.

- Τέλος Β' Π. Π. επιφέρει μεγάλες αλλαγές στη δομή διεθνούς συστήματος (έκλειψη παλαιών ευρωπαϊκών Μεγάλων Δυνάμεων).
- Σκηνάλη διεθνών υποθέσεων περνά σε δύο εξευρωπαϊκές δυνάμεις (ΗΠΑ και ΕΣΣΔ).
- ΗΠΑ και ΕΣΣΔ: μεγάλα κράτη, σε πληθυσμό, βαριά βιομηχανία, στρατό και κύρος.
⇒ Χαρακτηρίστηκαν ως υπερδυνάμεις.
⇒ Εκπροσώπουσαν διαφορετικές μορφές οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης:
 - ΗΠΑ ελεύθερη οικονομία και πολυκομματικό πολιτικό σύστημα.
 - ΕΣΣΔ κρατική ιδιοκτησία μέσω παραγωγής και μονοκομματικό πολιτικό σύστημα (παντοδυναμία Κομμουνιστικού Κόμματος).
- Μετά 1945 δημιουργήθηκαν δύο μεγάλοι συνασπισμοί κρατών:
Δυτικός συνασπισμός (ηγέτης ΗΠΑ). Μετείχαν κράτη Δυτ. Ευρώπης, Αυστραλία κ.ά.
Ανατολικός (ηγέτης ΕΣΣΔ). Μέλη χώρες Αν. Ευρώπης (Πολωνία, Τσεχοσλοβακία, Ουγγαρία, Ρουμανία, Βουλγαρία).
- Νέο διεθνές σύστημα ονομάστηκε διπολικό (από δύο αντίπαλα κέντρα ισχύος).
- Διπολισμός και στην ιδεολογική αντιπαράθεση Ανατολικού και Δυτικού κόσμου σχετικά με αποτελεσματικότερη οργάνωση κοινωνίας.
- Έντονος ανταγωνισμός δύο μεγάλων συνασπισμών σ' όλη τη μεταπολεμική εποχή. Επειδή δεν εξελίχθηκε σε γενικευμένη ένοπλη σύγκρουση έγινε γνωστός ως Ψυχρός Πόλεμος.
- Απόκτηση ατομικής βόμβας και από Βρετανία, Γαλλία, Κίνα.
- Μετά Χιροσίμα και Ναγκασάκι (1945) δεν χρησιμοποιήθηκαν πυρηνικά όπλα.

- Πυρηνικά οπλοστάσια δύο υπερδυνάμεων απέτρεψαν τον πόλεμο. Ισορροπία του τρομού.
- Αδιανόητος παγκόσμιος πόλεμος με πυρηνικά όπλα (καταστροφή όλων).
- Ευρώπη. Συνειδητοποίηση ανάγκης για συνεργασία, συμφιλίωση και ευημερία.
 - ⇒ Ανάπτυξη κινήματος ευρωπαϊκής ενοποίησης:
 - ⇒ 1957. Ίδρυση *Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας* (ΕΟΚ), προδρόμου *Ευρωπαϊκής Ένωσης*.
- Παγκόσμιοι Πόλεμοι επιτάχυναν παρακμή ευρωπαϊκών αποικιακών αυτοκρατοριών.
 - ⇒ Ως μέσα δεκαετίας 1960 περισσότερες αποικίες αποκτούν ανεξαρτησία.
 - ⇒ Πλειοψηφία νέων κρατών συγκροτεί τον Τρίτο Κόσμο.
 - ⇒ Διπολικός χαρακτήρας μεταπολεμικού διεθνούς συστήματος παραμένει.

β. Ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών.

- Επιθετικότητα Άξονα και Β΄ Π.Π. κατέδειξαν αδυναμίες παλαιάς Κοινωνίας των Εθνών.
- Εμφανής ανάγκη για νέα οργάνωση διεθνούς κοινωνίας, ικανής να κατοχυρώνει παγκόσμια τάξη και δικαιοσύνη.
- Απρίλιος-Ιούνιος 1945 (Άγιος Φραγκίσκος ΗΠΑ). Ίδρυτική διάσκεψη Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ), με συμμετοχή πενήντα χωρών (και Ελλάδα).
- ΟΗΕ ⇒ απόπειρα συγκρότησης ενός νέου συστήματος συλλογικής ασφάλειας.
- Καταστατικός Χάρτης ΟΗΕ αποτελεί υποχρεωτικό Διεθνές Δίκαιο.
 - Βάση: 1) Αρχή κυριαρχίας ισότητας μεταξύ κρατών,
 - 2) Απαγόρευση χρήσης βίας (επιτρέπεται μόνο για αυτοάμυνα).
- Βασικά όργανα ΟΗΕ:
 - Γενικός Γραμματέας (Γ.Γ.):**
 - ⇒ Επισημαίνει στο Σ.Α. περιπτώσεις απειλής διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας.
 - ⇒ Υποβάλλει κάθε χρόνο στη Γ.Σ. έκθεση με παρατηρήσεις και διαπιστώσεις για διεθνή κατάσταση.
 - ⇒ Παρίσταται στις συνεδριάσεις όλων των οργάνων του ΟΗΕ (εκτός Διεθνούς Δικαστηρίου Χάγης).
 - ⇒ Επαγρυπνεί για εφαρμογή διεθνών συνθηκών.
 - Γενική Συνέλευση (Γ.Σ.):**
 - ⇒ Συνεδριάζει τακτικά 1 φορά τον χρόνο.
 - ⇒ Συζητά για θέματα ειρήνης και ασφάλειας.
 - ⇒ Προβαίνει σε συστάσεις, χωρίς δικαίωμα επιβολής αποφάσεων της.
 - Συμβούλιο Ασφαλείας (Σ.Α.):**
 - ⇒ Είναι το ισχυρότερο όργανο του ΟΗΕ.
 - ⇒ Αποτελείται από 15 μέλη: πέντε μόνιμα [ΗΠΑ, ΕΣΣΔ (σήμερα Ρωσική Ομοσπονδία), Βρετανία, Γαλλία και Κίνα] και 10 αιρετά με 2ετή θητεία (εκλέγονται από τη Γ.Σ.).
 - ⇒ Επιβλέπει τη διεθνή ειρήνη.
 - ⇒ Λαμβάνει μέτρα για διευθέτηση διαφορών.
 - ⇒ Λαμβάνει μέτρα εξαναγκασμού ή επιβολής οικονομικών κυρώσεων (π.χ. εμπορικός αποκλεισμός).
 - ⇒ Αναπτύσσει στρατιωτικές επιχειρήσεις σε περίπτωση απειλής διεθνούς ειρήνης.
 - ⇒ Λήψη αποφάσεων με σύμφωνη γνώμη πέντε μόνιμων μελών (δικαίωμα βέτο). Αρνητικά. Κατάχρηση δικαιώματος βέτο ⇒ αδρανοποίηση του ΟΗΕ.
- Άλλες υπηρεσίες του ΟΗΕ:
 - ⇒ UNICEF (1946). Κύριος στόχος: προστασία και περιθάλψη παιδιών.
 - ⇒ UNESCO = Εκπαιδευτική, Επιστημονική και Πολιτιστική Οργάνωση των Ηνωμένων Εθνών (1946). Σκοπός: Ανάπτυξη παιδείας, επιστήμης και πολιτισμού.
- Σε πολλές περιπτώσεις, ο ΟΗΕ δεν μπόρεσε να διαχειριστεί με επιτυχία τα προβλήματα που αντιμετώπισε. Μία από αυτές τις περιπτώσεις ήταν και το Κυπριακό, ιδιαίτερα μετά το

1974. Ωστόσο, ο διεθνής οργανισμός συνέβαλε στη μείωση των διεθνών εντάσεων και στη συνειδητοποίηση της ανάγκης για διασφάλιση της ειρήνης.

Πρόσθετο παράθεμα

Η Σύμβαση του Ο.Η.Ε. για τη Γενοκτονία

«Η δέσμευση των Ηνωμένων Εθνών υπέρ των δικαιωμάτων του ανθρώπου ήταν εξίσου αδύναμη όσο και η γενική τους θέση μέσα στον πολιτικό συσχετισμό δυνάμεων. Από θεωρητική άποψη, τα ανθρώπινα δικαιώματα στον Καταστατικό Χάρτη είχαν προτεραιότητα έναντι των οικονομικών και των κοινωνικών δικαιωμάτων. Ως προς την προστασία των μειονοτήτων όμως, ο Χάρτης του Ο.Η.Ε. αποτελούσε οπισθοδρόμηση σε σχέση με την Κ.Τ.Ε. Η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του 1948 συμβόλιζε με τη νέα θέση του ατόμου στο διεθνές δίκαιο και την πάγια δυσπιστία απέναντι στο ναζιστικό δόγμα της προτεραιότητας του κράτους, δεν περιελάμβανε όμως εκτελεστικά μέτρα, και παραμένει ακόμα ευσεβής πόθος.

Σημαντικότερη ως προς τις προεκτάσεις της υπήρξε η Σύμβαση για τη Γενοκτονία, που εγκρίθηκε το ίδιο έτος, μετά την εντυπωσιακή σταυροφορία ενός και μόνο ανδρός: του Ράφαελ Λέμκιν, ο οποίος είχε απογοητευτεί από την άρνηση του Διεθνούς Στρατοδικείου της Νυρεμβέργης να δικάσει εγκλήματα που είχαν διαπραχθεί από τους ναζί πριν από το 1939. Ο Λέμκιν και ορισμένοι άλλοι είχαν θεωρήσει τις δίκες για τα εγκλήματα πολέμου μια ευκαιρία για να διασφαλιστεί η παγκόσμια ειρήνη, με την αύξηση των δυνάμεων που θα δέχονταν να αναλάβουν δράση υπό την αιγίδα του διεθνούς δικαίου ενάντια σε άτομα αλλά και σε κράτη. Η Σύμβαση για τη Γενοκτονία, πρόσθεσε ένα σημαντικό νέο έγκλημα σ' αυτά που αναγνωρίζει το διεθνές δίκαιο και επέβαλε την υποχρέωση στα κράτη που την κύρωσαν να ενεργούν ώστε να αποτρέψουν ή να τιμωρήσουν τη διάπραξη του. Αλλά οι δυνατότητες που άνοιξε η Σύμβαση αγνοήθηκαν παντελώς από τη διεθνή κοινότητα, και ελάχιστα στοιχεία στηρίζουν τον αντάρθεσκο ισχυρισμό του ΟΗΕ, πως «στην παγκόσμια κοινωνία θα αναπνυχθεί το αίσθημα ότι, προστατεύοντας τις εθνικές, φυλετικές, θρησκευτικές και εθνοτικές ομάδες παντού στον κόσμο, προστατεύουμε τον ίδιο μας τον εαυτό». Επί τέσσερις δεκαετίες μια σειρά από γενοκτονίες διαπράχθηκαν ατιμωρητί έξω από την Ευρώπη· το 1992 η αδιαφορία αυτή επεκτάθηκε στο εσωτερικό της».

Marc Mazower, *Σκοτεινή Ήπειρος, Ο Ευρωπαϊκός εικοστός αιώνας*, Αθήνα, εκδ. Αλεξάνδρεια, 2001, σσ. 208-209.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ:

Στο ΒΜ τα αποσπάσματα από τον Καταστατικό Χάρτη του ΟΗΕ και από την Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, καθώς και το Οργανόγραμμα του ΟΗΕ, επαρκούν για να υποστηρίξουν διδακτικά το περιεχόμενο της ενότητας, ενώ υπάρχουν και παράθεμα για την εξέλιξη του γυναικείου κινήματος κατά τη μεταπολεμική περίοδο. Στο ΒΚ το πρόσθετο παράθεμα αναφέρεται στη Σύμβαση του ΟΗΕ, για τη Γενοκτονία. Το παράθεμα μπορεί να συνδυαστεί με όσα έχουν αναφερθεί στις προηγούμενες ενότητες για γενοκτονίες στη διάρκεια των δύο παγκοσμίων πολέμων ή και στις μέρες μας.

2. Η έναρξη του Ψυχρού Πολέμου. Οι επιπτώσεις στην Ελλάδα και ο Εμφύλιος Πόλεμος

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- 1) Να προβληματιστούν για τις συνέπειες του Διπολισμού (πολιτικές, στρατιωτικές κ.ά.) στην Ελλάδα και να εμβαθύνουν στις συνθήκες που οδήγησαν στον Εμφύλιο Πόλεμο την Ελλάδα.
- 2) Να αξιολογήσουν την έκταση των συνεπειών του Εμφυλίου Πολέμου για την ελληνική κοινωνία.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ: Διαρθρώνεται σε τρεις υποενότητες (α. Η έναρξη του Ψυχρού Πολέμου στην Ευρώπη, β. Από το σχέδιο Μάρσαλ στην ίδρυση του ΝΑΤΟ, γ. Ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:

α. Η έναρξη του Ψυχρού Πολέμου στην Ευρώπη.

- Αντιφασιστικός συνασπισμός Β' Π.Π. = βιαστική πράξη ανάγκης (1941): από γερμανική επίθεση εναντίον ΕΣΣΔ και ιαπωνική εναντίον ΗΠΑ.
- Μετά ήττα Άξονα ανάγκη διαχείρισης προβλημάτων μεταπολεμικού κόσμου-διαφωνίες.
- Αρχική εντύπωση: Οι νικητές “μοίρασαν τον κόσμο” (Γιάλτα, Φεβρ. 1945 και Πότσταμ, Ιουλ.-Αύγ. 1945).
- Καμία συνολική συμφωνία για μεταπολεμικό κόσμο.
- Διαβουλεύσεις για τρέχοντα ζητήματα (διοίκηση κατεχόμενης Γερμανίας, εδαφικές διευθετήσεις στην Αν. Ευρώπη και λειτουργία ΟΗΕ).
- Μόνη ρύθμιση: Ορισμός σφαιρών επιρροής ή “συμφωνία ποσοτών”, από Τσώρτσιλ και Στάλιν (Μόσχα, Οκτ. 1944): ΕΣΣΔ έλεγχος χωρών εσωτερικού Βαλκανίων, Βρετανία έλεγχος Ελλάδος.
- Μετά 1945. Διαφωνίες για μέλλον Ανατολικής Ευρώπης και Γερμανίας.
- Ανατολική Ευρώπη (καταληφθείσα από Ερυθρό Στρατό). Εγκατάσταση από Σοβιετικούς φιλικών καθεστώτων μέχρι το 1947. Έλεγχος περιοχής απαραίτητος για ασφάλεια ΕΣΣΔ.
- Δυτικοί. Φοβούνται προώθηση επεκτατικής πολιτικής από ΕΣΣΔ και στη Δ. Ευρώπη.
- Μετά 1945. Διανομή Γερμανίας σε 4 ζώνες κατοχής (ΗΠΑ, Βρετανίας, Γαλλίας και ΕΣΣΔ). Βερολίνο (εντός σοβιετικής ζώνης) μοιράστηκε σε 4 αντίστοιχες ζώνες κατοχής.
- Γερμανία: Πεδίο ανταγωνισμού μεταξύ Δυτικών και Σοβιετικών (χώρα με ισχυρότατη βιομηχανική υποδομή και κεντρική θέση στην Ευρώπη).
- Σοβιετική Ένωση φοβάται επανεμφάνιση γερμανικού милитарισμού.
- Δυτικοί: χωρίς οικονομική ανάκαμψη Γερμανίας, αδύνατη ανασυγκρότηση Ευρώπης, άρα εύκολος έλεγχος της από Σοβιετικούς.
- Καμία πλευρά δεν επιτρέπει στον αντίπαλό της να ελέγξει σύνολο Γερμανίας.
- 1949. Δημιουργία δύο γερμανικών κρατών (Δυτική Γερμανία: πρωτεύουσα Βόννη και Ανατολική Γερμανία: πρωτεύουσα Ανατολικό Βερολίνο).

β. Από το Σχέδιο Μάρσαλ στην ίδρυση του ΝΑΤΟ.

- Αμερικανική ανησυχία για οικονομία Ευρώπης.
- Φόβος: Μη ανασυγκρότηση δυτικοευρωπαϊκών χωρών → υποταγή στη σοβιετική επιρροή.
- Ιούνιος 1947. Σχέδιο Μάρσαλ για όλη την Ευρώπη. Εφαρμογή από 1948 έως 1952.
- Συνολική οικονομική βοήθεια σε χώρες Δυτικής Ευρώπης περ. 13 δις. δολάρια.
- Καταλυτικός ρόλος στην ανασυγκρότηση Ευρώπης.
- Αποδοχή Σχεδίου Μάρσαλ οδήγησε στην ίδρυση Οργανισμού για την Ευρωπαϊκή Οικονομική Συνεργασία (ΟΕΟΣ) - αργότερα Οργανισμός για την Οικονομική Συνεργασία και Ανάπτυξη (ΟΟΣΑ).
- Σχέδιο Μάρσαλ προκαλεί δυσπιστία ΕΣΣΔ για προσπάθεια “εξαγοράς” Ευρώπης από ΗΠΑ.
- Σοβιετικοί εντείνουν έλεγχό τους σε χώρες Ανατολικής Ευρώπης.
- Ρήξη Γουγκοσλάβου ηγέτη Τίτο με Στάλιν (καλοκαίρι 1948).
- Ιούνιος 1948. Σοβιετικοί αποκλείουν Δυτικό Βερολίνο (αποκλεισμός Βερολίνου).
- Ανεφοδιασμός Βερολίνου επί ένα σχεδόν έτος από αμερικανικά αεροσκάφη.
- Σοβιετικές ενέργειες φοβίζουν Δυτ. Ευρώπη και διευκολύνουν συμμαχία της με ΗΠΑ.
- Ίδρυση Οργανισμού Βορειοατλαντικού Συμφώνου [ΝΑΤΟ=North Atlantic Treaty Organisation (Ουάσινγκτον, 4 Απρ. 1949)].

- Μέλη ΝΑΤΟ: ΗΠΑ, Καναδάς, Βρετανία, Γαλλία, Ιταλία κ.ά. Ελλάδα και Τουρκία από 1952, Δυτική Γερμανία από 1955.

γ. Ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος.

- Ελλάδα πρώτο πεδίο εκδήλωσης Ψυχρού Πολέμου.
- Αντίπαλοι:
 - ⇒ Φιλοδυτικές δυνάμεις Κέντρου και Δεξιάς (Κόμμα Φιλελευθέρων και Λαϊκό Κόμμα).
 - Ένοπλη δύναμη: *Εθνικός Στρατός*.
 - ⇒ Δυνάμεις Κομμουνιστικού Κόμματος (ΚΚΕ).
 - Ένοπλη δύναμη: *Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας (ΔΣΕ)*.
- Δεκ. 1947. Το ΚΚΕ τίθεται εκτός νόμου. Παραμένει στην παρανομία ως το 1974.
- 29 Αυγ. 1949. Λήξη Εμφυλίου Πολέμου με νίκη Εθνικού Στρατού.
- Συνέπειες:
 - 1) Μεγάλος αριθμός θυμάτων.
 - 2) Τεράστιες υλικές καταστροφές.
 - 3) Νέος Διχασμός Ελληνικού Λαού.
- Φόβος Δυτικών ότι σε νίκη κομμουνιστικών δυνάμεων στην Ελλάδα, η ΕΣΣΔ θα αποκοτούσε έξοδο στη Μεσόγειο.
- Φεβρ. 1947. Αδυναμία Βρετανίας για βοήθεια προς φιλοδυτική ελληνική κυβέρνηση.
- Αμερικανός πρόεδρος Χάρρυ Τρούμαν εξαγγέλλει Δόγμα Τρούμαν (12 Μαρ. 1947): οικονομική και στρατιωτική βοήθεια από ΗΠΑ σε Ελλάδα και Τουρκία για “αντίσταση στον κομμουνισμό”.
- Χάρη στη βοήθεια ΗΠΑ νίκη Εθνικού Στρατού εναντίον κομμουνιστών ανταρτών.
- Διείδυση Αμερικανών συμβούλων στη διαδικασία λήψης αποφάσεων στην Αθήνα.
- Έντονη συζήτηση για εξάρτηση Ελλάδας από εξωτερικό.

Πρόσθετα παραθέματα/πηγές.

1. Το σχέδιο Μάρσαλ και οι φόβοι της Σοβιετικής Ένωσης

«Το σχέδιο Μάρσαλ υποτίθεται ότι απευθυνόταν προς όλους τους Ευρωπαίους και στα τέλη Ιουνίου ο Μολότωφ ήρθε στο Παρίσι για να συζητήσει το θέμα με το Βρετανό και το Γάλλο υπουργό Εξωτερικών, τον Έρνεστ Μπέβιν και τον Ζωρζ Μπιντώ. Αλλά η δυνατότητα της Ρωσίας να δεχτεί καπιταλιστική οικονομική βοήθεια βρισκόταν υπό αμφισβήτηση και ο Μολότωφ αποχώρησε από τις συνομιλίες του Παρισιού στις 2 Ιουλίου, διαμαρτυρούμενος ότι το σχέδιο Μάρσαλ θα οδηγούσε στη βιομηχανική αναγέννηση της Γερμανίας και θα υπονόμευε την οικονομική ανεξαρτησία των ευρωπαϊκών χωρών, που θα γίνονταν ανδρείκελα των ΗΠΑ. Οι Σοβιετικοί ήδη ανησυχούσαν για τη δημιουργία από την Αμερική ενός παγκόσμιου δικτύου στρατιωτικών βάσεων, για το γεγονός ότι η Ουάσιγκτον κατείχε την ατομική βόμβα και για την οικονομική της δύναμη, απέναντι στα οποία τίποτε αντίστοιχο δεν μπορούσε να αντιπαρατάξει η ΕΣΣΔ. Αυτό που φαίνεται ότι ανησύχησε περισσότερο τους Ρώσους σχετικά με το σχέδιο Μάρσαλ ήταν ο πειρασμός που αντιπροσώπευε για τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Αυτό που στην Αμερική είχε παρουσιαστεί ως προσφορά για την επίλυση των οικονομικών προβλημάτων της Ευρώπης θεωρήθηκε από τη Μόσχα ως μια απόπειρα, με τη χρησιμοποίηση αμερικανικών δολαρίων, να υπονομευθεί ο σοβιετικός έλεγχος πάνω στην Ανατολική Ευρώπη, στο ακριβοπληρωμένο δηλαδή έπαθλο της Ρωσίας κατά τον πόλεμο».

John W. Young, *Η Ευρώπη του Ψυχρού Πολέμου, 1945-1991: Πολιτική Ιστορία*.

Μτφρ. Γιώργος Δεμερτζίδης, Αθήνα, Πατάκης, 2002, σσ. 45-46.

2. Η ανταρτοκρατία στη Δυτική Μακεδονία (1947-1949)

«Η ύπαιθρος της Μακεδονίας και ιδίως της περιοχής που εξετάζεται σε αυτήν τη μελέτη μετατόπηκε σταδιακά σε ένα είδος "ουδέτερης" ζώνης, εκτεθειμένης σε πάσης φύσεως

ενόπλους και ιδίως στις επιδρομές των Ανταρτών. Από τα κομμουνιστικά καθεστώτα που είχαν καταλάβει την εξουσία στις γειτονικές χώρες, αλλά ιδίως από το καθεστώς της Γιουγκοσλαβίας, η περιοχή αντιμετωπιζόταν, όχι ως τμήμα της ελληνικής επικράτειας, αλλά ως προέκταση της "κομμουνιστικής" Βαλκανικής και παρά τις ειλικρινείς ίσως διαβεβαιώσεις της ηγεσίας του ΚΚΕ διά των επισήμων οργάνων του, ότι οι Έλληνες Κομμουνιστές θα πολεμούσαν, αν χρειαζόταν, για να παραμείνει η ελληνική Μακεδονία αναπόσπαστο τμήμα της Ελλάδος, η εν λόγω περιοχή φαινόταν ολοένα και περισσότερο αποκομμένη από την υπόλοιπη χώρα και ελεγχόμενη από την "κομμουνιστική" αυτή Βαλκανική. Άσχετα από τους στόχους των Ανταρτών, το αποτέλεσμα των επιδρομών τους στα χωριά, σε συνδυασμό με τον διάχυτο φόβο της "κομμουνιστικής" Βαλκανικής, ήταν να παράλυνε προοδευτικά και να νεκρώνεται η ζωή στα ανταρτοκρατούμενα χωριά. Οι "επιχειρήσεις επιμελητείας", όπως κατ' ευφημισμό αποκαλούνταν οι Αντάρτες τις επιδρομές προς ανεφοδιασμό, και οι "επιχειρήσεις στρατολογίας" εξανάγκασαν να καταφύγουν στις πόλεις, εκτός από τους "Μοναρχοφασίστες", και όσους ήσαν σε θέση να επιβιώσουν μακριά από τους αγρούς και τα ζώα τους, υποζύγια και κοπάδια αιγοπροβάτων. Έκπληξη προκαλεί σήμερα, όχι η διαρροή πολλών χωρικών στις πόλεις, αλλά η παραμονή πολλών άλλων στις εστίες τους, καθώς και η δυνατότητά τους να παράγουν ακόμη προϊόντα για να ικανοποιούν τις "επιμελητειακές" ανάγκες των Ανταρτών. Ακόμη και πριν από την εκκένωση της ανταρτοκρατούμενης υπαίθρου με πρωτοβουλία της Κυβερνήσεως, η υποχώρηση της ζωής από τους μικρούς και αφρούρητους οικισμούς της περιοχής ήταν τέτοια που να δίνει την εντύπωση ότι στόχος της ηγεσίας των Ανταρτών ήταν όχι η νίκη επί του αντιπάλου και η δημιουργία επαναστατικής εξουσίας, αλλά η εξάρθρωση της οργανωμένης κοινωνικής και οικονομικής ζωής του τόπου, ώστε να οδηγηθεί η Κυβέρνηση στη συνθηκολόγηση με τους επαναστάτες. Είναι αλήθεια ότι η διάκριση των μέσων και των συνεπειών από τις επιδιώξεις είναι σε ανάλογες περιπτώσεις ομολογούμενος δύσκολη στην προκειμένη περίπτωση είναι μάλλον αδύνατη η διάκριση της καταστροφής ως συνέπεια της βίαιας κατακτήσεως της εξουσίας από την καταστροφή ως μέσο για τον εξαναγκασμό της Κυβερνήσεως να συνθηκολογήσει με τους επαναστάτες.

Ύστερα από δύο χρόνια επιδρομών προς ανεφοδιασμό και στρατολογία, που θα ξετασθούν εν συνεχεία, αλλά και για την τιμωρία "Μοναρχοφασιστών", καθώς και εκκαθαριστικών επιχειρήσεων από την πλευρά της Κυβερνήσεως, ύστερα από τη διαρροή μέρους του πληθυσμού των χωριών στις πόλεις, η υπαίθρος άρχισε να παρουσιάζει σοβαρά συμπτώματα αραιοκατοικήσεως και εξαρθρώσεως των παραγωγικών δυνατοτήτων της. Άνθρωποι περασμένης ηλικίας προσπαθούσαν να στηρίξουν την ετοιμόρροπη ζωή του χωριού, αγνοημένοι και από τους δύο αντιπάλους· οι οποίοι τους εγκατέλειπαν επιτέλους, αφού δεν είχαν πλέον να πάρουν ούτε νέους ή νέες ούτε εφόδια. Ποτέ η εν λόγω περιοχή δεν είχε χωριστεί σε δύο τόσο άνισους και ανόμοιους κόσμους, στον κόσμο των πόλεων, όπου συνέρρεε ο περισσότερος πληθυσμός και ήσαν συγκεντρωμένες όλες οι υπηρεσίες του σύγχρονου κράτους, και στον ανταρτοκρατούμενο και σχεδόν ερημωμένο κόσμο των πυκνοκατοικημένων άλλοτε χωριών. Το μέτωπο μεταξύ των δύο αντιπάλων ήταν παντού, λίγα μέτρα έξω από τις πολιορκημένες πόλεις· εκεί άρχισε η "ελεύθερη" Ελλάς των Ανταρτών».

Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος, Λεηλασία Φρονιμάτων, τ. Β'. Το Μακεδονικό Ζήτημα στην περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου (1945-1949) στη Δυτική Μακεδονία, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 1995, σσ. 180-182.

3. Το νέο "Παιδομάζωμα"

«Δεν είναι δυνατό να διαπιστωθεί το ποσοστό των εκουσίως μεταχθέντων παιδιών εκτός των ελληνικών συνόρων ούτε να θεωρηθεί η μεταγωγή αυτή - διά της ανάλυσεως των διαφόρων πλευρών της σε συσχετισμό με την κυβερνητικής εμπνεύσεως απομάκρυνση 10.000 παιδιών σε "Σπίτια του Παιδιού"- "αντίστοιχη" της κυβερνητικής μεταγωγής την ίδια εποχή. Θ' αποτελούσε δεοντολογικό απόηχο η αναζήτηση κινήτρων και εξηγήσεων στην πλευρά των επαναστατών

ανάλογων με εκείνα της Κυβερνήσεως στο ζήτημα της απομακρύνσεως των παιδιών από την περιοχή, και θα οδηγούσε σε δεοντολογικά απαράδεκτη "σχετικοποίηση" επιφανειακά μόνον παρόμοιων ενεργειών. Ούτε, εξάλλου, είναι σωστό να συναχθή από τις περιορισμένες σχετικά αντιδράσεις των Σλαβομακεδόνων στη μεταγωγή των τέκνων τους από τους Αντάρτες στο εξωτερικό ότι η στάση τους αυτή υποδήλωνε την εμπιστοσύνη τους στις επιδιώξεις των Ανταρτών. Δέν ήσαν "ανταρτόφιλοι" εκ πεποιθήσεως οι Σλαβομακεδόνες, δεν ήσαν ούτε καν περισσότερο "ανταρτόφιλοι" από τους άλλους χωρικούς της περιοχής· και δεν ήσαν λιγότερο παραδοσιακοί γονείς από τους άλλους χωρικούς, ώστε να επιθυμούν να στείλουν στο εξωτερικό τον μικρό Τράϊπσε ή τη μικρή Στογιάγκα, όσες δυσκολίες και αν αντιμετώπιζαν. Ούτε, τέλος, μπορεί να θεωρηθή ικανοποιητική εξήγηση αυτής της στάσεως των Σλαβομακεδόνων η έλλειψη εμπιστοσύνης προς την ομολογουμένως άστοργη και διαβεβλημένη από τον κομμουνιστικό μηχανισμό παραπληροφόρησεως Κυβέρνηση. Η εκ μέρους των "αποδοχή" της μεταγωγής των παιδιών στις κομμουνιστικές χώρες της εποχής οφειλόταν κυρίως στους εξής παράγοντες: α') στο γεγονός ότι οι σλαβομακεδονικοί θύλακοι της περιοχής ευρίσκονταν εντός του τελευταίου φρουρίου των Ανταρτών και του πολιτικού και προπαγανδιστικού ιστού του ΚΚΕ, β') στο γεγονός ότι οι περισσότεροι Σλαβομακεδόνες στρατεύσιμης ηλικίας των θυλάκων αυτών της "ελεύθερης περιοχής" ήσαν επιστρατευμένοι στον ΔΣΕ και γ') στο ότι πολλοί γονείς ή συγγενείς των μεταχθέντων Σλαβομακεδονοπαιδών ευρίσκονταν ήδη εκτός Ελλάδος και κυρίως στη Γιουγκοσλαβία. Από τα 11.848 "εκκενωθέντα" παιδιά των τριών τότε νομών της Δυτικής Μακεδονίας (Φλώρινα, 5.878 παιδιά, Καστοριά, 4.541 και Κοζάνη, 1.429), 5.590 παιδιά οδηγήθηκαν σε γονείς που ήδη ευρίσκονταν εκτός των ελληνικών συνόρων και κατ' εξοχήν στη Γιουγκοσλαβία. Δεν είναι, τέλος, δυνατό να συναχθή, από τον αριθμό των αιτήσεων για επαναπατρισμό των παιδιών (10.344) που υπεβλήθησαν διά του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού από γονείς ή συγγενείς εκπατρισθέντων παιδιών ότι τα παιδιά για τα οποία δεν υπεβλήθησαν αιτήσεις επαναπατρισμού είχαν όλα φύγει ή παρέμειναν στο εξωτερικό με τη θέληση των γονέων τους ή ότι όλες οι αιτήσεις επαναπατρισμού ήσαν ειλικρινείς. Όπως όλα τα ζητήματα της εποχής αυτής, το ζήτημα των εκουσίως ή ακουσίως εκπατρισθέντων παιδιών της βορείου Ελλάδος χρησιμοποιήθηκε και αυτό ως μέσο στον σκληρό πόλεμο των εντυπώσεων που συνεχίστηκε και μετά τη συντριβή της κομμουνιστικής επαναστάσεως στην Ελλάδα».

Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος, *Αηλασία Φρονημάτων Β'. Το Μακεδονικό Ζήτημα στην περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου (1945-1949) στη Δυτική Μακεδονία, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 1995, σσ. 218-219.*

4. Το Μακεδονικό κατά την περίοδο 1941-1949

«Με βάση όσα εκτέθηκαν πιο πάνω, καθώς και όσα σχετικά είναι γνωστά, μπορεί να υποστηριχθή ότι, α') η στάση της Γιουγκοσλαβίας απέναντι στην Ελλάδα προκαλούσε περισσότερες ανησυχίες στην Ελληνική Κυβέρνηση και δημιουργούσε περισσότερες ελπίδες στρατιωτικής επεμβάσεως στην Ελλάδα, σε πολλούς ηγέτες του ΚΚΕ, απ' όσες επέτρεπε η ψύχραιμη ανάλυση των δεδομένων της διεθνούς καταστάσεως· β') το ΚΚΕ, μολονότι δεχόταν ήδη κάθε είδους βοήθεια από τη Γιουγκοσλαβία και υπολόγιζε σε ακόμη μεγαλύτερη βοήθεια από τη χώρα αυτή, δεν αποδεχόταν τις γιουγκοσλαβικές θέσεις στο Μακεδονικό· γ') η ηγεσία του ΚΚΕ θεωρούσε τους Σλαβομακεδόνες "εθνική μειονότητα" της Ελλάδος, αλλά αναπόσπαστη από τη χώρα, και ταυτόχρονα ζωτικό κρίκο που συνέδεε το κομμουνιστικό επαναστατικό κίνημα της Ελλάδος με το αντίστοιχο κίνημα της Γιουγκοσλαβίας και υπολογισίμο επαναστατικό παράγοντα για το ενδεχόμενο ανοιχτής επαναστάσεως για την ανατροπή του αστικού καθεστώτος της χώρας· δ') η ηγεσία των Σλαβομακεδόνων της Ελλάδος, που είχε αναδειχθή προς το τέλος της Κατοχής, ήταν δέσμια των αναγκών του καθεστώτος της Λαϊκής Δημοκρατίας της Μακεδονίας και απηχούσε απόψεις και θέσεις που εξυπηρετούσαν τις ανάγκες αυτές, όχι τις τακτικές και στρατηγικές επιλογές του ΚΚΕ.

Τι απ' όλα, λοιπόν, όσα έλεγαν ή δεν έλεγαν οι ηγέτες του ΚΚΕ για το Μακεδονικό σε σχέση με το πολιτικό πρόβλημα της χώρας, πράγματι, είπίστευαν; Και τι απ' όλα όσα απέδιδαν στους ηγέτες του ΚΚΕ οι αντίπαλοί του είπίστευαν και αυτοί; Είπίστευε, πράγματι, ο Ζαχαριάδης, τον Οκτώβριο του 1945, αυτό που διακήρυξε για το Μακεδονικό, ότι δηλαδή το ΚΚΕ θεωρούσε την ελληνική Μακεδονία "ελληνική" και ότι οι Έλληνες Κομμουνιστές ηγέτες θα πολεμούσαν για να πραγματοποιήσει ελληνική; Και ήσαν ειλικρινείς οι Έλληνες Κομμουνιστές ηγέτες, όταν διεκήρυσσαν διά της Δευτέρας Ολομελείας της Κεντρικής Επιτροπής το 1946, ότι το ΚΚΕ θ' αγωνιζόταν για την αναγνώριση ίσων δικαιωμάτων στους Σλαβομακεδόνες της Ελλάδος, αλλά μόνο στο πλαίσιο του Ελληνικού κράτους; Και αν, πράγματι, τα είπίστευαν, συμβιβάζονταν όλα αυτά με τη συστηματική φυγάδευση στελεχών και μαχητών του ΕΛΑΣ στη Γιουγκοσλαβία με σκοπό, όχι μόνο την προστασία τους από την ανεξέλεγκτη δράση Δεξιών ενόπλων τυχοδιωκτών, αλλά και τη χρησιμοποίησή τους σε νέα αναμέτρηση με την Κυβέρνηση και μάλιστα στη Μακεδονία; Συμβιβάζονταν ιδίως με την ανοχή και την κάλυψη των διακηρυγμένων επιδιώξεων και των ενεργειών του ΝΟΦ και των πρακτόρων του στην ελληνική Μακεδονία; Από το άλλο μέρος, είπίστευαν πράγματι οι εκπρόσωποι της Κυβερνήσεως της χώρας, ότι το ΚΚΕ ήταν διατεθειμένο να εκχωρήσει εδάφη της ελληνικής Μακεδονίας στους βόρειους γείτονες της Ελλάδος, προκειμένου να εξασφαλίσει τη βοήθειά τους για να καταλάβει την εξουσία στη χώρα; Και είπίστευαν ακόμη ότι οι Σλαβομακεδόνες της Ελλάδος ήσαν ο Δούρειος Ίππος της Γιουγκοσλαβίας στη χώρα; Καταφατική μόνο απάντηση μπορεί να δοθεί στο καθένα από τα ερωτήματα αυτά, αν ληφθούν υπόψη οι εξής παράγοντες που επηρέαζαν τις απόψεις και την πολιτική τόσο του ΚΚΕ όσο και της Κυβερνήσεως: α) η προφανής σύγχυση που επικρατούσε στην ηγεσία του ΚΚΕ ως προς τους βραχυπρόθεσμους και τους μακροπρόθεσμους στόχους του κόμματος· β) η επίσης προφανής αδυναμία της ίδιας ηγεσίας να υπολογίσει και να σταθμίσει ψύχραιμα τον αντίκτυπο ορισμένων αποφάσεων και ενεργειών της· γ) η οήση με την οποία αντιμετώπιζε το ΚΚΕ τις πολιτικές δυνάμεις που δεν είχαν να επιδείξουν αντιστασιακό έργο ανάλογο με το δικό του και η οποία δεν ευνοούσε την ψύχραιμη ανάλυση των νέων δεδομένων, τόσο στο εσωτερικό της χώρας όσο και στο εξωτερικό· δ) η αντικομμουνιστική ψύχωση που κατέλαβε τους πολιτικούς αντιπάλους του ΚΚΕ μετά τα Δεκεμβριανά και η τάση τους ν' αποδίδουν στο ΚΚΕ μόνο αντεθνικές προθέσεις».

Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος, *Λεηλασία Φρονιμάτων Β'. Το Μακεδονικό Ζήτημα στην περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου (1945-1949) στη Δυτική Μακεδονία, Θεσσαλονίκη, Βάνιας 1995, σσ. 148-150.*

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ:

Οι μαθητές πρέπει να εντοπίσουν στον χάρτη της μεταπολεμικής Γερμανίας την ακριβή θέση του Βερολίνου, για να κατανοήσουν τις ψυχροπολεμικές εξελίξεις που το είχαν ως επίκεντρο. Η φωτογραφία της αερογέφυρας του Βερολίνου αξίζει να σχολιαστεί και για την ιστορική σημασία του γεγονότος στο οποίο αναφέρεται, και για το παράτολμο του εγχειρήματος. Στο ΒΜ το παράθεμα από την ομιλία του Τρούμαν αναπτύσσει την άποψη της αμερικανικής πλευράς, ενώ το πρόσθετο παράθεμα στο ΒΚ επιχειρεί μια νηφάλια ιστορική ερμηνεία του φαινομένου του Ψυχρού Πολέμου, σύμφωνη με πορίσματα της σύγχρονης ιστοριογραφίας. Στο ΒΜ υπάρχει επίσης επιστολή του Πέτρου Ρούσου, υπεύθυνου εξωτερικών σχέσεων του ΚΚΕ τον Δεκέμβριο του 1947, προς την ΥΠΕΞ της Ρουμανίας, όπου εκτίθεται η άποψη της ελληνικής αριστεράς για τη συμμετοχή της στον Εμφύλιο πόλεμο του 1946-49.

3. Η εξέλιξη και το τέλος του Ψυχρού Πολέμου.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- 1) Να κατανοήσουν τις πολλαπλές διαστάσεις του “Ψυχρού Πολέμου” και τις διεθνείς κρίσεις (Κορέα, Κούβα, Βιετνάμ, Αφγανιστάν), σε συνάρτηση με τη δημιουργία των δύο Συνασπισμών.
- 2) Να κατανοήσουν τις συνθήκες της κατάρρευσης των κομμουνιστικών καθεστώτων της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης και της επανένωσης των δύο Γερμανιών.
- 3) Να εκτιμήσουν την κοσμοϊστορική σημασία του γεγονότος.
- 4) Να γνωρίσουν τις ιδιαίτερες εξελίξεις στη Βαλκανική

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ: Διαρθρώνεται σε δύο υποενότητες (α. Από την Κορέα στο Βιετνάμ, 1950-1973, β. Η διεθνής ύφεση και το τέλος του Ψυχρού Πολέμου).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:

α. Από την Κορέα στο Βιετνάμ, 1950-1973.

- Μετά από ίδρυση NATO διεθνής ένταση μεταφέρεται στην Ασία.
- Φθινόπωρο 1949. Επικράτηση κομμουνιστών (ηγέτης Μάο Τσε-τούνγκ) στην Κίνα.
- Ίδρυση Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας.
- Ιούν. 1950. Επίθεση κομμουνιστικής Βόρειας Κορέας εναντίον φιλοαμερικανικής Νότιας.
⇒ Πόλεμος Κορέας. Εμπλοκή ΗΠΑ και κομμουνιστικής Κίνας, καθώς και ΟΗΕ.
⇒ Λήξη με ανακωχή (1953). Διατήρηση διαίρεσης Κορέας (Βόρεια και Νότια).
- Μάρτιος 1953. Θάνατος Στάλιν. Διάδοχός του ο Νικίτα Χρουστσόφ.
- ΕΣΣΔ: Πολιτική ειρηνικής συνύπαρξης. Πίστη επικράτησης κομμουνισμού χωρίς πόλεμο.
- 1955. Ίδρυση Συμφώνου Βαρσοβίας: συμμαχία χωρών Ανατολικής Ευρώπης με ΕΣΣΔ.
- Αρχές 1956. 20ό Συνέδριο ΚΚΣΕ. Χρουστσόφ εξαγγέλλει πολιτική αποσταλινοποίησης.
- Παρερμηνεία εξαγγελίας από ορισμένες χώρες Ανατολικής Ευρώπης.
- Φθινόπωρο 1956. Ουγγαρία αναγγέλλει αποχώρησή της από Σύμφωνο Βαρσοβίας:
⇒ σοβιετικά στρατεύματα εισβάλλουν στη χώρα και καταστέλλουν εξέγερση.
- Ίδια εποχή. Αγγλογάλλοι εισβάλλουν στην Αίγυπτο για ανατροπή ηγέτη της Νάσερ. Αποχωρούν μετά από σοβιετική και αμερικανική πίεση.
- Αρχές δεκαετίας 1960 δύο πολύ σημαντικές κρίσεις Ψυχρού Πολέμου:
- Αύγ. 1961. ΕΣΣΔ και Ανατ. Γερμανία αποκλείουν με τείχος το Δυτικό Βερολίνο για παρεμπόδιση επικοινωνίας των δύο τμημάτων της πόλης και διαφυγής Ανατολικο-γερμανών, κυρίως νέων, στη Δύση:
α) Επόμενα χρόνια. Απόπειρες πολλών Ανατολικογερμανών διαφυγής στη Δύση.
β) Πολλοί εκτελούνται προσπαθώντας να περάσουν το Τείχος.
γ) Η Δύση καταγγέλλει ανέγερση Τείχους ως εκδήλωση βαρβαρότητας.
δ) Τείχος Βερολίνου σύμβολο διαίρεσης Ευρώπης ως την πτώση του (1989).
- 1962. Κρίση πυραύλων Κούβας:
α) Κούβα από 1959 υπό ηγεσία Φ. Κάστρο αντιστέκεται στις ΗΠΑ και προσεγγίζει ΕΣΣΔ.
β) Φθινόπωρο 1962. Απόπειρα εγκαταστάσεως σοβιετικών πυραύλων στην Κούβα.
γ) Αμερικανικός στόλος αποκλείει Κούβα για να εμποδίσει προσέγγιση σοβιετικού στόλου.
δ) Απειλή παγκοσμίου (πυρηνικού) πολέμου.
ε) Συμφωνία ηγετών ΗΠΑ (Τζων Κέννεντυ) και ΕΣΣΔ (Ν. Χρουστσόφ) για μη εγκατάσταση σοβιετικών πυραύλων στην Κούβα. Αμερικανοί αποσύρουν πυραύλους τους από Τουρκία.
- Δεκαετία 1960 σημαδεύεται από πόλεμο Βιετνάμ (ως 1954 γαλλική αποικία).

⇒ 1954. Ήττα Γάλλων από κομμουνιστικές δυνάμεις Χο Τσι Μινχ.

⇒ Δημιουργία νέων κρατών:

- α) κομμουνιστικού Βορείου Βιετνάμ,
- β) φιλοαμερικανικού Νοτίου Βιετνάμ,
- γ) Καμπότζης,
- δ) Λάος.

⇒ Αρχές δεκαετίας 1960. Στο Νότιο Βιετνάμ αρχίζει εμφύλιος πόλεμος.

α) Τους Κομμουνιστές ενισχύουν οι Βορειοβιετναμέζοι.

β) Αμερικανοί παρεμβαίνουν: πρώτα με αποστολή στρατιωτικών συμβούλων, κατόπιν με αεροπορικές δυνάμεις και, από 1964, και με στρατό.

γ) Έδαφος Βιετνάμ και σχεδόν καθολική αντίσταση λαού καθηλώνουν Αμερικανούς.

δ) Ακρότητες αμερικανικών δυνάμεων, μεγάλες απώλειές τους και αντίθεση αμερικανικής κοινωνίας προκαλούν μαζικό κίνημα εναντίον πολέμου στις ΗΠΑ.

ε) Αμερικανοί αναγκάζονται να αποχωρήσουν από Νότιο Βιετνάμ (1973). Απόφαση προέδρου Ρ. Νίξον (υπουργός Εξωτερικών Χ. Κίσινγκερ).

στ) 1975. Βόρειο Βιετνάμ νικά Νότιο και χώρα επανενώνεται υπό κομμουνιστική εξουσία.

ζ) Πόλεμος Βιετνάμ προκάλεσε μεγάλο πλήγμα στο αμερικανικό γόητρο διεθνώς.

- 1968. Ένοπλη επέμβαση ΕΣΣΔ και άλλων χωρών Συμφώνου Βαρσοβίας στην Τσεχοσλοβακία και ανατροπή μεταρρυθμιστικού καθεστώτος Αλ. Ντούμπτσεκ (Άνοιξη της Πράγας).

- 1971-72. ΗΠΑ προσεγγίζουν κομμουνιστική Κίνα που είχε ήδη συγκρουστεί με ΕΣΣΔ.

Σινοαμερικανική προσέγγιση, επιτυχία Νίξον και Κίσινγκερ, σοβαρό πλήγμα για ΕΣΣΔ.

β. Η διεθνής ύφεση και το τέλος του Ψυχρού Πολέμου.

- Τέλη δεκαετίας 1960. Τάση για ύφεση (μείωση έντασης ανταγωνισμού δύο συνασπισμών).

- 1972. Νέα ανατολική πολιτική (Οστπολιτίκ) Δυτικογερμανού καγκελάριου Βίλλυ Μπράντ: Δυτική Γερμανία αναγνωρίζει την Ανατολική.

- Καλοκαίρι 1975. Διάσκεψη στο Ελσίνκι (ουδέτερης Φινλανδίας) με συμμετοχή 33 χωρών Αν. και Δυτ. Ευρώπης, ΗΠΑ και Καναδά.

Τελική Πράξη του Ελσίνκι: Διακήρυξη για συνύπαρξη κρατών με διαφορετικά πολιτικά και κοινωνικά συστήματα και για απαραβίαστο συνόρων στην Ευρώπη.

- 1973. Μεγάλη αύξηση τιμών πετρελαίου (αφορμή αραβοϊσραηλινός πόλεμος).

- Παγκόσμια πετρελαϊκή κρίση. Δυτικός κόσμος σε κατάσταση οικονομικής καχεξίας.

- 1979-81. Νέα πετρελαϊκή κρίση μετά επιτυχία ισλαμικής Επανάστασης στο Ιράν (Χομείνι).

- Δεκ. 1979. Σοβιετική Ένωση εισβάλλει στο Αφγανιστάν για περιορισμό ισλαμιστών.

- Ραγδαία αύξηση διεθνούς έντασης.

- 1981. Πρόεδρος ΗΠΑ ο Ρόν. Ρήγκαν. Επιδεικνύει σημαντικές επικοινωνιακές ικανότητες.

- Ρήγκαν: θεωρούσε ότι Σοβιετικοί εκμεταλλεύονται ύφεση για προώθηση θέσεών τους διεθνώς.

- Ένταση από απόφαση ΕΣΣΔ να εγκαταστήσει νέους πυραύλους στην Ευρώπη.

- Απάντηση ΝΑΤΟ με ανάπτυξη αμερικανικών πυραύλων Πέριουγκ και Κρουξ στη Δ. Ευρώπη.

- Αναταραχή στην Πολωνία από εργατικό συνδικάτο “Άλληλεγγύη” (ηγέτης Λεχ Βαλέσα).

- 1981. Επέμβαση πολωνικού στρατού. Στρατιωτική δικτατορία υπό στρατηγό Β. Γιαρουζέλσκι. Συνδικάτο “Άλληλεγγύη” εκτός νόμου.

- Στη Σοβιετική Ένωση έκδηλα σοβαρά οικονομικά προβλήματα.

- 1985. Στην εξουσία ΕΣΣΔ ο Μιχαήλ Γκορμπατσώφ. Εισάγει μεταρρυθμίσεις.

- Επιδίωξε διαφάνεια με ελπίδα οικονομικής ανασύνταξης ΕΣΣΔ.

- Πολιτική Γκορμπατσώφ δεν είχε τον χρόνο για επιτυχία.

- Εθνικιστικές αναταραχές σε Αρμενία, Γεωργία και Βαλτικές χώρες.

- Φθινόπωρο 1989. Ο Γκορμπατσώφ στο Αν. Βερολίνο τάσσεται υπέρ ελεύθερης επικοινωνίας του με το Δυτικό. Πρόκληση λαϊκής αναταραχής στην Ανατολική Γερμανία. Ομάδες πολιτών γκρεμίζουν τμήματα του Τείχους και περνούν στο Δυτικό Βερολίνο.
- 1989. Πτώση Τείχους Βερολίνου, γεγονός μεγάλης συμβολικής σημασίας.
- 1990. Επανένωση της Γερμανίας. Κατάρρευση φιλοσοβιετικών καθεστώτων Αν. Ευρώπης.
- Καλοκαίρι 1991. Πραξικόπημα για ανατροπή Γκορμπατσώφ αποτυγχάνει. Λαός κατεβαίνει στους δρόμους υπό ηγεσία προέδρου Ρωσικής Ομοσπονδίας Μπ. Γιέλτσιν. Πραξικόπημα σήμανε και τέλος ίδιας Σοβιετικής Ενώσεως.
- Συμφωνία Γιέλτσιν με ηγέτες άλλων σοβιετικών δημοκρατιών για διάλυση ΕΣΣΔ και δημιουργία μίας χαλαρής “Κοινοπολιτείας Ανεξαρτητών Κρατών.
- Δεκ. 1991. Εφαρμογή συμφωνίας και διάλυση ΕΣΣΔ. Τέλος διπολικού κόσμου.

Πρόσθετα παραθέματα

1. Η εξέγερση στην Ουγγαρία (1956). Μαρτυρία ενός φοιτητή

«Στις 8 Νοέμβρη, μίλησα σ' έναν νεαρό σοβιετικό τανκίστα. Ήταν πολύ παλικάρι, κατέβηκε από το τανκ του και μπήκε μοναχός του στο δρομίσκο μας. Έψαχνε για όπλα· θα μπορούσαμε να τον σκοτώσουμε άνετα, ήταν όμως τόσο νέος και με τόσο φοβισμένο ύφος ... και τα μάτια του έψαχναν για φιλικά βλέμματα

Η συζήτηση άρχισε δύσκολα αλλά πήρε στο τέλος πολύ εγκάρδιο χρώμα. Του δείξαμε το μεγάλο κατάστημα του γειτονικού δρόμου, που είχε πάρει φωτιά από τις ρωσικές οβίδες, και τον ρωτήσαμε αν ήταν αναγκαία η καταστροφή αυτή για την εξόντωση των “φασιστών”. Απέφυγε στην αρχή να απαντήσει άμεσα, έπειτα έβγαλε από την τσέπη του μανδύα του μία από τις διγλωσσες προκηρύξεις μας. Το κείμενο έλεγε: “Σοβιετικοί στρατιώτες! Φύγετε από τη χώρα μας! Δεν είμαστε φασίστες· θέλουμε μονάχα να ζήσουμε ελεύθεροι! Γυρίστε σπίτια σας: δεν έχουμε τίποτα μαζί σας και κανένας δεν θέλει το κακό σας”. Ξαναδιάβασε την προκήρυξη, που σίγουρα την ήξερε καλά, και μας ρώτησε: “Λέει αλήθεια;” Εμείς του απαντήσαμε: “Έχουμε φάτσες φασιστών;” Συνέχισε: “Μας είπανε ότι λέτε ψέματα, ότι πρέπει να πετάμε τις προκηρύξεις και να μην κάνουμε ερωτήσεις”. Έχωσε μετά την προκήρυξη στην τσέπη του. Καταλάβαμε. Αυτός ήξερε την αλήθεια».

Λαϊκές εξεγέρσεις στην Ανατολική Ευρώπη. Πολωνία, Ανατ. Γερμανία, Ουγγαρία, Σοβιετική Ένωση. Επιλογή κειμένων από το περ. *Socialisme ou Barbarie* [=Σοσιαλισμός ή Βαρβαρισμός], Αθήνα, Ύψιλον/Βιβλία, 1983, σσ. 110-111.

2. ΕΣΣΔ προς Βρετανία στην κρίση του 1956

«Υπάρχουν πλέον χώρες που δεν χρειάζεται να στείλουν ναυτικό ή πολεμικά αεροπλάνα στις ακτές της Βρετανίας αλλά θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν άλλα μέσα, όπως π.χ. πυραυλική τεχνολογία... Είμαστε απόλυτα αποφασισμένοι να συνθλίβουμε τους επιδρομείς και να αποκαταστήσουμε την ειρήνη στην Ανατολή με τη χρήση βίας. Ελπίζουμε ότι την κρίσιμη αυτή στιγμή θα επιδείξετε σύνεση και θα εξαγάγετε τα ορθά συμπεράσματα από αυτό».
(Σοβιετική νότα προς τη Βρετανία στις 5 Νοεμβρίου 1956).

HQ, 869: 10

3. Ο πόλεμος του Βιετνάμ

«Η τηλεόραση έφερε τη βαρβαρότητα του πολέμου μέσα στην άνεση του σαλονιού μας. Το Βιετνάμ χάθηκε στα σαλόνια της Αμερικής και όχι στα πεδία μάχης του Βιετνάμ.»
(Δήλωση του Αμερικανού στρατάρχη McLuhav στην εφ. *Montreal Gazette*, 16 Μαΐου 1975).

HQ 887: 10.

4. Από το Πρόγραμμα του Κομμουνιστικού Κόμματος της ΕΣΣΔ που υιοθετήθηκε από το 22ο Συνέδριο του Κόμματος στις 31 Οκτωβρίου 1961.

«Κατά την τρέχουσα δεκαετία (1961-1970) η ΕΣΣΔ δημιουργώντας την υλικοτεχνική βάση του κομμουνισμού, θα ξεπεράσει την ισχυρότερη και πλουσιότερη καπιταλιστική χώρα, τις ΗΠΑ, στην κατά κεφαλήν παραγωγή· το βιοτικό επίπεδο του λαού και το πολιτισμικό και τεχνολογικό τους επίπεδο θα βελτιωθούν ουσιαστικά· όλοι θα ζουν σε εύκολες συνθήκες· όλα τα συλλογικά και κρατικά αγροκτήματα θα γίνουν επιχειρήσεις υψηλής παραγωγικότητας και κερδοφορίας· το αίτημα του σοβιετικού λαού για πλήρως εξοπλισμένα και εφοδιασμένα σπίτια θα ικανοποιηθεί· η σκληρή χειρωνακτική εργασία θα εξαλειφθεί· Η ΕΣΣΔ θα έχει τη μικρότερης διάρκειας εργάσιμη ημέρα».

HQ 891: 5

5. Η διάλυση της ΕΣΣΔ

« Η διάλυση της ΕΣΣΔ δεν συνεπέφερε μόνο την κατάλυση του κομμουνιστικού συστήματος στο κέντρο του. Προκάλεσε και την κατάρρευση της ρωσικής εξουσίας σε βαθμό πρωτόγνωρο από την εποχή της Μεγάλης Αικατερίνης, αν όχι και παλαιότερα. Πράγματι, ειδικότερα στην ευρωπαϊκή της περιοχή, η σημερινή Ρωσική Ομοσπονδία είναι σε μέγεθος κατά πολύ μικρότερη όχι μόνον της ΕΣΣΔ αλλά και της παλαιάς τσαρικής Ρωσίας, αφού ανεξαρτητοποιήθηκαν και τα βαλτικά κράτη (Εσθονία, Λετονία, Λιθουανία), και η Λευκορωσία, αλλά, κυρίως, η Ουκρανία, χώρα μεγάλη με πληθυσμό πάνω από 50 εκατομμύρια. Η Ρωσία είχε και παλαιότερα ηττηθεί και εκλείψει ως Μεγάλη Δύναμη. Στο τέλος του 1991, ωστόσο, η κατάρρευση της ρωσικής εξουσίας υπήρξε πρωτόγνωρη σε έκταση (στοιχείο που επιτάθηκε με την οικονομική κατάρρευση της στο τέλος της δεκαετίας του 1990), με σημαντικές γεωπολιτικές συνέπειες, οι οποίες θα φανούν μόνο στο μέλλον».

Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην Ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, Αθήνα, Πατάκης 2001 σ. 319.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ:

Το χρονολόγιο των κυριότερων γεγονότων του Ψυχρού πολέμου, το οποίο, ασφαλώς, δεν θα υποχρεωθούν να απομνημονεύσουν οι μαθητές, είναι ένα πολύ χρήσιμο υπόμνημα για να διαπιστωθεί η χρονική αλληλουχία και ως ένα βαθμό η αιτιακή σχέση των κυριότερων γεγονότων του Ψυχρού Πολέμου και πρέπει να αξιοποιηθεί σχετικά. Ομοίως απαραίτητος για την κατανόηση των γεγονότων της περιόδου είναι και χάρτης των δύο μεγάλων συνασπισμών (ΝΑΤΟ και Συμφώνου Βαρσοβίας). Από τα παραθέματα του ΒΜ να προσεχθούν ιδιαίτερα ο περίφημος λόγος του Τζών Κέννεντυ απέναντι από το τείχος του Βερολίνου (σε συνδυασμό με την αντίστοιχη φωτογραφία) και οι αρχές της Τελικής Πράξης του Ελσίνκι. Από τα παραθέματα του ΒΚ τα αναφερόμενα στην συγγριική εξέγερση του 1956 και στην κατά το ίδιο έτος κρίση του Σουέζ, καθώς και όσα αναφέρονται στη διάλυση της ΕΣΣΔ έχουν εξαιρετικό ενδιαφέρον και μπορούν να υποστηρίξουν με επάρκεια διδακτικά την ενότητα. Αν υπάρχει χρόνος, η διερεύνηση των αιτίων της αμερικανικής ανάμειξης στον πόλεμο του Βιετνάμ (ΒΜ-ΒΚ) αξίζει να γίνει για να κατανοήσουν οι μαθητές τη σημασία του πολέμου αυτού για τη σύγχρονη αμερικανική κοινωνία.

4. Η αποαποικοποίηση και ο Τρίτος Κόσμος

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- 1) Να γνωρίσουν και να κατανοήσουν τις συνθήκες υπό τις οποίες προωθήθηκε η αποαποικοποίηση στις χώρες της Αφρικής και της Ασίας.
- 2) Να γνωρίσουν και να κατανοήσουν τη δημιουργία και την εξέλιξη νέων ανεξάρτητων κρα-

τών στην Ασία και την Αφρική.

- 3) Να κατανοήσουν το περιεχόμενο της έννοιας “Τρίτος Κόσμος” και να ενημερωθούν για τις σχέσεις των χωρών του “Τρίτου Κόσμου” με τις ανεπτυγμένες χώρες.
- 4) Να σταθμίσουν τον ρόλο του “Τρίτου Κόσμου” στη διεθνή πολιτική σκηνή.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ: Διαρθρώνεται σε δύο υποενότητες (α. Η πτώση των αποικιακών αυτοκρατοριών, β. Ο Τρίτος Κόσμος).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:

α. Η πτώση των αποικιακών αυτοκρατοριών.

- Α΄ μισό 20ού αι. Αποικιακές αυτοκρατορίες δέχονται ισχυρά πλήγματα.
- Παγκόσμιοι πόλεμοι δίνουν ώθηση στο αίτημα εθνικής ανεξαρτησίας.
- Πολεμική κινητοποίηση αποικιών συντελεί σε οργάνωση κοινωνιών τους, οικονομικά και στρατιωτικά· δεν ελέγχονται πλέον από μικρούς αποικιακούς στρατούς.
- Παγκόσμια οικονομική κρίση 1929 πλήττει τιμές αγροτικών προϊόντων αποικιών και επιτείνει οικονομικές και κοινωνικές αναταραχές σ’ αυτές.
- 1941-42. Ιάπωνες κατακτούν μεγάλες περιοχές Ασίας από δυτικούς (“η Ασία στους Ασιάτες” και καταρρίπτουν αίτητο αποικιοκρατών.
- Δύο υπερδυνάμεις μεταπολεμικής εποχής (ΕΣΣΔ, ΗΠΑ) αντίθετες στην αποικιοκρατία.
- Ινδία Μεσοπολέμου. Βρετανοί αντιμετωπίζουν κίνημα Μαχ. Γκάντι, υποστηρικτή μη βίας.
- 1947. Βρετανοί αποδίδουν στην Ινδία ανεξαρτησία.
- 1947. Εμφύλιος πόλεμος ινδουιστών και μουσουλμάνων. Διχοτόμηση (Ινδουϊστική Ινδία και μουσουλμανικό Πακιστάν).
- Πτώση βρετανικής αυτοκρατορίας Ινδιών οδηγεί σε ανεξαρτησία Κεϋλάνης, Βιρμανίας (από Βρετανούς), Ινδονησίας (από Ολλανδούς, 1949) και κρατών Ινδοκίνας (μετά ήττα Γάλλων από Βιετναμέζους κομμουνιστές, 1954).
- Μέση Ανατολή. Ανάπτυξη αραβικού εθνικισμού υπό ηγεσία Νάσερ (πρόεδρος Αιγύπτου, 1954). Απαλλαγή από βρετανική επιρροή.
- Από 1954. Πόλεμος στην Αλγερία εναντίον γαλλικής αποικιακής εξουσίας.
- Φθινόπωρο 1956. Αγγλογάλλοι εισβάλλουν στην Αίγυπτο (Σουέζ). Αποχωρούν αμέσως λόγω αντιδράσεως ΕΣΣΔ και ΗΠΑ.
- Ήττα δύο παλαιών αυτοκρατορικών δυνάμεων στο Σουέζ καταδεικνύει παρακμή ισχύος τους και επιταχύνει διαδικασία αποαποικιοποίησης.
- Στρατηγός Κ. Ντε Γκωλ παραχωρεί ανεξαρτησία στις γαλλικές αποικίες Αφρικής (1960) και στην Αλγερία (1962).
- 1960. Βέλγιο αποχωρεί από Κογκό.
- Ως 1965. Βρετανία αποχωρεί από αφρικανικές αποικίες.
- Πορτογαλία, υπό δικτατορικό καθεστώς, διατηρεί αποικίες (Μοζαμβίκη, Αγκόλα, Γουινέα-Μπισάου) ως 1975.
- Αφρική. Απομένουν δύο κατάλοιπα αποικιοκρατίας, ρατσιστικά καθεστώτα Ροδεσίας και Νότιας Αφρικής, με αυξανόμενη διεθνή απομόνωση.
- 1980. Καθεστώς Ροδεσίας παραδίδει εξουσία (χώρα μετονομάζεται σε Ζιμπάμπουε).
- Δεκαετία 1990. Καταρρέει καθεστώς Ν. Αφρικής, μετά από πολυετείς αγώνες πλειοψηφίας κατοίκων του (ηγέτης Νέλσον Μαντέλα).

β. Ο Τρίτος Κόσμος.

- Νέα κράτη (πρώην αποικίες) Ασίας και Αφρικής συγκροτούν τον Τρίτο Κόσμο.
- Αντιμετωπίζουν (τα περισσότερα) τεράστιες οικονομικές δυσχέρειες και άλλα προβλήματα:
 - ⇒ Ραγδαία αύξηση πληθυσμού τους.
 - ⇒ Εσωτερικές αναταραχές και εμφυλίους πολέμους.

- Κύρια επιδίωξή τους: κατοχύρωση εθνικής ανεξαρτησίας και οικονομική τους ανάπτυξη.
- Κύριο πλεονέκτημά τους (από δεκαετία 1960) πλειοψηφία Γενικής Συνέλευσης ΟΗΕ - χωρίς δυνατότητα λήψης δεσμευτικών αποφάσεων.
- Ένταξη στον Τρίτο Κόσμο και χωρών με πλούσιες πλουτοπαραγωγικές πηγές (π.χ. πετρέλαιο), καθώς και ισχυρής Ινδίας.
- Ινδία σημαντική ασιατική δύναμη (ηγεσίες Τζ. Νεχρού και κόρης του Ιντίρα Γκάντι).
- 1961 Διάσχεψη Βελιγραδίου. Κίνημα των Αδεσμεύτων από χώρες Τρίτου Κόσμου.
- Αδέσμευτοι επιζητούν όχι απλώς διατήρησή τους εκτός δύο συνασπισμών, αλλά ενεργητική ουδετερότητα στον Ψυχρό Πόλεμο.
- Ισχυρότερα μέλη Κινήματος Αδεσμεύτων: Ινδία, Αίγυπτος και Γιουγκοσλαβία (Τίτο). Μετείχε και η Κύπρος.
- Αδέσμευτοι φέρνουν στο προσκήνιο ζήτημα ανακατανομής πόρων του πλανήτη και οδηγούν, στις δεκαετίες 1970 και 1980, σε διάλογο Βορρά-Νότου, με σκοπό μείωση ανισοτήτων.
- Κίνημα Αδεσμεύτων δεν διέθετε επαρκή ισχύ και συνοχή για επιτυχία φιλόδοξων στόχων του.
- Ορισμένες χώρες Τρίτου Κόσμου έχουν (από μέσα δεκαετίας 1980) εντυπωσιακή οικονομική ανάπτυξη (Νότια Κορέα, Σιγκαπούρη, Ταϊβάν, Ινδία, Κίνα).
- Οι περισσότερες αντιμετώπισαν τεράστια οικονομικά προβλήματα, εσωτερικές διαμάχες (πολιτικές, φυλετικές ή εθνοτικές), λιμούς και εμφυλίους πολέμους.
- Πρόβλημα εξαθλίωσης και αστάθειας Τρίτου Κόσμου παραμένει. Πρόκληση για μέλλον ανθρωπότητας.

Πρόσθετα παραθέματα

1. Ο αποικιακός ανταγωνισμός και ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος

«Ο αποικιακός ανταγωνισμός ίσως να μην προκάλεσε, αυτός καθ' εαυτόν, τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, συνεισέφερε όμως στην έκρηξή του σε επίπεδο ψυχολογικό, καθώς ενέτεινε τις διαμάχες των ευρωπαϊκών Μεγάλων Δυνάμεων (και τις επεξέτεινε σε άλλα σημεία της υφηλίου), ενώ επίσης συνδυάστηκε με τους φόβους που εκφράζονταν την εποχή αυτή για την "αναπόφευκτη" παρακμή των κρατών που δεν θα κατάφεραν να μετάρχουν στη διανομή των εδαφών στον πλανήτη. Οπωσδήποτε, η αποικιακή επέκταση από τη δεκαετία του 1880 προσέδωσε στον διεθνή ανταγωνισμό ισχύος πλανητικές διαστάσεις».

Ευάνθης Χατζηβασιλείου, ό.π., σ. 325.

2. Το κίνημα των Αδεσμεύτων

«Η εμφάνιση του κινήματος των Αδεσμεύτων δεν απέφερε και την επιτυχία του. Η ίδια η Ινδία ταπεινώθηκε στον πόλεμο με την Κίνα το 1962, που κατέδειξε και το μάταιο των ιδεών για την ανάδυσση της Ασίας ως παράγοντα που θα μείωνε τον διεθνή ανταγωνισμό: άλλωστε, αμέσως μετά, οι πόλεμοι της ίδιας της Ινδίας με το Πακιστάν περιέπλεξαν και τη δική της διεθνή θέση ... Οπωσδήποτε, το κίνημα των Αδεσμεύτων έδωσε βροντερό παρόν στη Γενική Συνέλευση του Ο.Η.Ε. (και προσέφερε υποστήριξη στην Κύπρο κατά την κρίση του 1963-64 και αργότερα, ιδιαίτερα μετά την τουρκική εισβολή του 1974), αλλά οι αποφάσεις της Γενικής Συνέλευσης δεν ήταν υποχρεωτικές στην εφαρμογή τους, οπότε το πρόβλημα της αναποτελεσματικότητας της κοινής δράσης παρέμενε. Τούτο με τη σειρά του είχε συνέπειες μεσοπρόθεσμα δυσμενείς για τη συνοχή των Αδεσμεύτων: η πλειοψηφία του στη Γενική Συνέλευση δεν αρκούσε για να μετατρέψει την αριθμητική δύναμή τους σε μετρήσιμη διεθνή ισχύ: με άλλα λόγια, αποτελούσε τον σημαντικότερο μοχλό πίεσης που διέθεταν, αλλά ταυτόχρονα αποκάλυπτε και τα (πολύ στενά) όρια της ισχύος τους. Εξάλλου, η αρχική τοποθέτηση των μελών του κινήματος για ενεργητική παρέμβαση στις διεθνείς υποθέσεις με πνεύμα ίσων αποστάσεων από τους δύο οργανισμούς, σύντομα

προσέκοψε στην διαμόρφωση διαφορετικών απόψεων στους κόλπους του. Η συμμετοχή της Κούβας του Φιντέλ Κάστρο δημιούργησε μια ακόμη τάση, που υποστήριξε ότι ο Τρίτος Κόσμος έπρεπε να συνενώσει τις δυνάμεις του με τον κομμουνιστικό συνασπισμό, ώστε να ηττηθούν οι καπιταλιστικές χώρες, πολλές από τις οποίες ήταν στο παρελθόν αποικιοκρατικές δυνάμεις. Η διαμόρφωση της τάσης αυτής είχε ως αποτέλεσμα να θεωρηθεί από πολλούς ο χώρος των Αδεσμεύτων ως κατά βάση αντιδυτικός».

Ευάνθης Χατζηβασιλείου, ό.π., σσ. 413-414.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ:

Στην ενότητα αυτή σημαντική θέση, λόγω και της διαρκούς επικαιρότητάς του κατά τα τελευταία έτη, έχει το Μεσανατολικό πρόβλημα, για το οποίο υπάρχει ειδικό παράθεμα στο ΒΜ. Το άλλο παράθεμα, από ομιλία του Φραντς Φανόν, παρουσιάζει τις απόψεις των αντιπάλων της αποικιοκρατίας. Το παράθεμα (ΒΚ) που αναφέρεται στο Κίνημα των Αδεσμεύτων και μπορεί να συνδυαστεί η επεξεργασία του με τα πορτραίτα των ηγετών που βρίσκονται στο ΒΜ στην ίδια ενότητα.

5. Η πορεία προς την ευρωπαϊκή ενοποίηση: Πραγματικότητες και προοπτικές

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- 1) Να ενημερωθούν για την ίδρυση της ΕΟΚ, τους στόχους και την πορεία που ακολούθησε, τη μετεξέλιξη της σε Ε.Ε., τον ρόλο και τη σημασία της στην ενοποίηση της Ευρώπης.
- 2) Να εκτιμήσουν τον ρόλο της Ελλάδας στη διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ: Διαρθρώνεται σε τρεις υποενότητες (α. Η αναζήτηση της δυτικοευρωπαϊκής ενότητας, β. Η σύσταση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, γ. Η Ευρωπαϊκή Ένωση).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:

α. Η αναζήτηση της δυτικοευρωπαϊκής ενότητας

- Μετά 1945. Η διαιρεμένη Ευρώπη αναζητά μία νέα θέση στον κόσμο.
- Συνειδητοποίηση ανάγκης υπερθάσεως εθνικιστικών ανταγωνισμών παρελθόντος.
- Ανασυνγκρότηση και ανοικοδόμηση, εδραίωση δημοκρατίας, απαιτούν διεθνή συνεργασία.
- Επιτυχία Σχεδίου Μάρσαλ κατέδειξε οφέλη κοινής προσπάθειας.
- Μάιος 1949. Ίδρυση Συμβουλίου της Ευρώπης. Σκοπός: ανάδειξη κοινής ευρωπαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς και προστασία ανθρωπίνων δικαιωμάτων.
- Τέλη δεκαετίας 1940. Ιδέες ευρωπαϊκής ενοποίησης/ολοκλήρωσης αδιαμόρφωτες.
- Δύο προτάσεις: Διακυβερνητική συνεργασία (πρότυπα ΟΗΕ, Συμβούλιο Ευρώπης - βάση αρχή ομοφωνίας) και άμεση δημιουργία μίας ευρωπαϊκής ομοσπονδίας.
- Δεν υπήρχαν ακόμη προϋποθέσεις ενότητας και ιδιαίτερα μία κοινή ευρωπαϊκή οικονομία: αποτυχία προσπάθειας θα οδηγούσε σε κατάρρευση ιδέας ευρωπαϊκής ενότητας.
- Για ευρωπαϊκή ενοποίηση: διακυβερνητική συνεργασία δεν ήταν αρκετή, άμεση ομοσπονδοποίηση δεν ήταν εφικτή.
- Τρίτη οδός. Ο λεγόμενος “λειτουργισμός”: ενοποίηση στην αρχή ορισμένων βασικών τομέων της οικονομίας για δημιουργία πρακτικών προϋποθέσεων ενότητας:
 - ⇒ Διαδικασία αυτή θα συνέβαλε στην κατοχύρωση της ευρωπαϊκής ειρήνης.
 - ⇒ Επιτυχία σ’ αυτά τα πεδία θα οδηγούσε στο μέλλον και στην πολιτική ενότητα.
 - ⇒ Εφαρμογή με δημιουργία Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.
 - ⇒ Εκπρόσωποι της (οι Γάλλοι Ρομπέρ Σουμάν και Ζαν Μονέ, ο Βέλγος Πωλ-Ανρί Σπάακ, ο Γερμανός Κόνραντ Αντενάουερ) θεωρούνται ως “πατέρες της Ευρώπης”.

β. Η σύσταση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων

- Μάιος 1950. Έναρξη διαδικασίας ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.
- Γάλλος υπουργός Εξωτερικών Ρομπέρ Σουμάν προτείνει σχέδιο του Ζαν Μονέ.
- Σχέδιο Σουμάν προβλέπει: Δημιουργία μίας Ανώτατης Αρχής που θα ήλεγχε βιομηχανίες άνθρακα και χάλυβα Γαλλίας, Δυτικής Γερμανίας και άλλων χωρών.
- Πρόταση αποδέχτηκαν: Δυτική Γερμανία, Ιταλία και χώρες Μπενελούξ (Βέλγιο, Ολλανδία, Λουξεμβούργο).
- 1952. Σύσταση Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ).
- Ενοποιήθηκε ο πυρήνας ευρωπαϊκής βαριάς βιομηχανίας.
- Έλεγχος από υπερεθνική αρχή (υπερεθνικότητα).
- Υπερεθνικότητα: Δυνατότητα ΕΚΑΧ (και άλλων Κοινοτήτων και σημερινής Ευρωπαϊκής Ένωσης) λήψης αποφάσεων δεσμευτικών για κράτη-μέλη είναι το στοιχείο που διαφοροποιεί διαδικασία ευρωπαϊκής ενοποίησης από άλλους διεθνείς οργανισμούς.
- 1954. Αποτυγχάνει νέα προσπάθεια για δημιουργία Ευρωπαϊκής Αμυντικής Κοινότητας.
- 1955-56. Συστήνεται επιτροπή, υπό προεδρία Βέλγου πολιτικού Πολ-Ανρύ Σπάακ, για δημιουργία μίας ευρωπαϊκής κοινής αγοράς.
- Επιτροπή Σπάακ πετυχαίνει (25 Μαρ. 1957) την υπογραφή της Συνθήκης της Ρώμης, που ίδρυε την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ). Προβλέπει βασικές ελευθερίες στη διακίνηση προϊόντων, κεφαλαίων και ατόμων.
- Συνθήκη Ρώμης κάνει ρητή αναφορά σε μία “διαρκώς στενότερη ένωση” των ευρωπαϊκών λαών.
- Ιδρύθηκε επίσης η Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής Ενέργειας (ΕΚΑΕ ή Ευρατόμ).
- Η ΕΟΚ σημείωσε μεγάλη οικονομική επιτυχία από τα πρώτα χρόνια της ζωής της.
- Η περίοδος 1950 έως αρχές δεκαετίας 1970 εποχή αδιάκοπης οικονομικής ανάπτυξης για Ευρώπη.
- Στην ΕΟΚ προσχωρούν: 1973 Βρετανία, Ιρλανδία και Δανία (“βόρεια διεύρυνση”), 1981 Ελλάδα, 1986 Ισπανία και Πορτογαλία (“νότια διεύρυνση”).
- 1985. Έγκριση Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης: Σημαντικό βήμα για προώθηση ενοποίησης. Προέβλεπε στενότερη οικονομική και πολιτική ενότητα.

γ. Η Ευρωπαϊκή Ένωση

- Μετά λήξη Ψυχρού Πολέμου. Νέες προσπάθειες για εμβάθυνση και διεύρυνση ευρωπαϊκής ενοποίησης.
- 1992. Συνθήκη του Μάαστριχτ: Από Ευρωπαϊκές Κοινότητες ⇔ Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.) -Σύσταση Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης της Ευρώπης (ΟΝΕ), με υιοθέτηση κοινού νομίσματος.
- 1994. Νέα μέλη Ευρωπαϊκής Ένωσης: Σουηδία, Φινλανδία, Αυστρία.
- Επιμέρους αλλαγές στην εσωτερική λειτουργία ΕΕ (Συνθήκες Άμστερνταμ, 1997, και Νίκαιας, 1999).
- 2001. Ισχύς κοινού ευρωπαϊκού νομίσματος, του Ευρώ.
- 2004. 10 νέα μέλη ΕΕ: κυρίως από χώρο παλαιάς Αν. Ευρώπης, και η Κύπρος.
- ΕΕ και αρχή υπερεθνικότητας σηματοδοτούν μία επανάσταση στις διεθνείς σχέσεις, καθώς και μία ελπιδοφόρα αλλαγή του ρου της ευρωπαϊκής ιστορίας, μακριά από τις εθνικιστικές αντιπαλότητες του παρελθόντος και προς την κατεύθυνση της ενότητας.
- Η ενοποιητική διαδικασία Ευρώπης κατοχυρώνει τη δημοκρατία, επεκτείνει το πεδίο εφαρμογής των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, επιτρέπει την άμβλυνση των περιφερειακών ανισοτήτων και δίνει στην Ευρώπη μία αυξημένη επιρροή στις διεθνείς σχέσεις.
- Η ένωση της Ευρώπης δεν έχει ακόμη επιτευχθεί και αποτελεί ένα ζητούμενο για το μέλλον.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ:

Τα παραθέματα στο ΒΜ, όπως και ο χάρτης της σταδιακής επέκτασης της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι απολύτως επαρκή για να κατανοηθούν από τους μαθητές οι στόχοι και η οργάνωση της μεγάλης αυτής ευρωπαϊκής οικογένειας, της οποίας η χώρα μας αποτελεί πλήρες μέλος ήδη από το 1981.

Η Ελλάδα ως το 1974

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- 1) Να κατανοήσουν τις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν στη μεταπολεμική Ελλάδα
- 2) Να γνωρίσουν και να αξιολογήσουν τις προσπάθειες για την ανασυγκρότηση της χώρας.
- 3) Να αξιολογήσουν τους παράγοντες που οδήγησαν στη δικτατορία της 21ης Απριλίου και το κόστος του καθεστώτος για τον Ελληνισμό.
- 4) Να εκτιμήσουν την επιτυχή έκβαση του αντιδικτατορικού αγώνα.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ: Διαρθρώνεται σε δύο υποενότητες (α. Το ανορθωτικό έργο των Κυβερνήσεων 1950-1967, β. Η δικτατορία των συνταγματαρχών, 1967-1974).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:

α. Το ανορθωτικό έργο των Κυβερνήσεων 1950-1967.

- 1940-1949. Στην Ελλάδα: πόλεμος, τριπλή ξένη Κατοχή, πείνα, υπερπληθωρισμός και εμφύλιος σπαραγμός.
- Μετά 1949. Απαραίτητα: πρώτα ανοικοδόμηση και κατόπιν οικονομική ανάπτυξη.
- 1950-52. Περίοδος ανοικοδόμησης.
- Εκλογές 5 Μαρ. 1950. Νίκη και κυβέρνηση συνασπισμού Εθνικής Προοδευτικής Ένωσης Κέντρου (ΕΠΕΚ) [Ν. Πλαστήρας] και κόμματος Φιλελευθέρων.
- Εκλογές 9 Σεπ. 1951. Πρώτο κόμμα ο Ελληνικός Συναγερμός, αλλά κυβέρνηση συνεργασίας ΕΠΕΚ (Ν. Πλαστήρας) και Κόμματος Φιλελευθέρων (Σοφ. Βενιζέλος).
- Σημαντικό έργο στον οικονομικό τομέα (1952, υπουργός Συντονισμού Γ. Καρτάλης).
- 1952. Ισχύς νέου Συντάγματος. Διατήρηση Εκτάκτων Μέτρων περιόδου Εμφυλίου.
- 1952. Εκτέλεση ηγετικού στελέχους ΚΚΕ Νίκου Μπελογιάννη και συνεργατών του.
- Εξωτερική πολιτική. Κυβερνήσεις Πλαστήρα-Βενιζέλου εντάσσουν Ελλάδα στο ΝΑΤΟ (18 Φεβρ. 1952).
- 1953-1967. Περίοδος οικονομικής ανάπτυξης.
- Εκλογές 16 Νοεμ. 1952. Νίκη κόμματος Ελληνικού Συναγερμού (Αλέξ. Παπάγος).
- 1953. Υποτίμηση δραχμής έναντι του δολλαρίου (100%) Από 15.000 σε 30.000 δραχ. Παράλληλη περικοπή τριών μηδενικών, ήτοι το 1.000 έγινε 1 δραχμή. Πρωτοβουλία υπουργού Συντονισμού Σπ. Μαρκεζίνη.
- Σειρά οικονομικών μέτρων, τα οποία εγκαινιάζουν το πέρασμα στην ανάπτυξη.
- 6-7 Σεπ. 1955. Συστηματικές διώξεις Ελλήνων Κωνσταντινουπόλεως.
- Σοβαρή κρίση Κυπριακού Ζητήματος και ελληνοτουρκικών σχέσεων.
- 4 Οκτ. 1955. Θάνατος Αλ. Παπάγου. Ελλ. Συναγερμός αντιμετωπίζει πρόβλημα συνοχής.
- Βασιλιάς Παύλος αναθέτει εντολή σχηματισμού κυβέρνησεως στον υπουργό Δημοσίων Έργων Κωνσταντίνο Καραμανλή.
- 19 Φεβ. 1956. Ο Καραμανλής ιδρύει την Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση (ΕΡΕ) και κυβερνά ως 1963.

- Ραγδαία οικονομική ανάπτυξη και εκτέλεση μεγάλων έργων (τομείς: γεωργία, βελτίωση οδικού δικτύου, τουρισμός, βιομηχανία).
 - 1955-63. Ελλάδα έχει τους ταχύτερους ρυθμούς ανάπτυξης στην Ευρώπη (μετά Δ.Γερμανία).
 - Εξωτερική πολιτική. Επίλυση Κυπριακού - Δημιουργία Κυπριακής Δημοκρατίας (1959)
 - Αναζητείται μακροπρόθεσμος προσανατολισμός ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας, μέσω Συνδέσεως Ελλάδας με ΕΟΚ (Συμφωνία Σύνδεσης, Αθήνα 9 Ιουλ. 1961).
 - Προέβλεπε: μελλοντική πλήρη ένταξη χώρας στην Κοινότητα.
 - Προσδοκίες από σύνδεση με ΕΟΚ:
 - α) οργανική ενσωμάτωση Ελλάδος στο δυτικοευρωπαϊκό οικονομικό και πολιτικό σύστημα,
 - β) σταθεροποίηση δημοκρατίας,
 - γ) ενίσχυση της οικονομικής ανάπτυξης της χώρας και
 - δ) ισχυροποίησή της στο διεθνές πεδίο.
 - Ελλάδα πρώτο ευρωπαϊκό κράτος, πλην αρχικών Έξι, που αναγνώρισε δυναμική ευρωπαϊκής ενοποίησης και επιζήτησε συμμετοχή του σ' αυτήν.
 - Εκλογές 3 Νοεμ. 1963 και 16 Φεβ. 1964. Νίκη κόμματος Ενώσεως Κέντρου. Κυβέρνηση Γεωργίου Παπανδρέου.
 - Προσπάθειες περαιτέρω εκδημοκρατισμού Ελλάδος.
 - Αναδιοργάνωση Στρατού και Δικαιοσύνης.
 - Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση (εμπνευστής ο Ευάγγελος Παπανούτσος).
 - Εισαγωγή δημοτικής γλώσσας και στη Μέση Εκπαίδευση.
 - Διδασκαλία αρχαίων κειμένων από μετάφραση στο Γυμνάσιο.
 - Καθιέρωση ακαδημαϊκού απολυτηρίου.
 - 1963-64. Κρίση Κυπριακού.
 - Επόμενα χρόνια εκδηλώνεται έντονη πολιτική κρίση. Πολιτικά πάθη αναζωπυρώνονται.
 - Έντονη εξάρτηση χώρας από αμερικανικό παράγοντα.
 - Μετανάστευση νέων πολιτών σε δυτικοευρωπαϊκές χώρες, κυρίως.
 - Πληγές εμφυλίου πολέμου παραμένουν.
 - Συχνές καταγγελίες κόμματος ΕΔΑ (Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά) για διακρίσεις.
 - Δολοφονία βουλευτή ΕΔΑ Γρηγόρη Λαμπράκη (Θεσσαλονίκη, Μάιος 1963) από παρακρατική οργάνωση.
 - Πολιτικό σύστημα ανίκανο να μεταρρυθμιστεί: πρόταση Καραμανλή για αναθεώρηση Συντάγματος (1963) άκαρπη.
 - 11 Ιουν. 1963. Εξαναγκασμός Κ. Καραμανλή από βασιλιά Παύλο σε παραίτηση.
 - Νοέμβριος 1963 έως Ιούλιος 1965. Κυβερνήσεις Ενώσεως Κέντρου υπό Γεώργιο Παπανδρέου.
 - 15 Ιουλ. 1965. Κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου ανατρέπεται από παρέμβαση νέου βασιλιά Κωνσταντίνου Β΄.
 - Σχηματισμός κυβερνήσεων από βουλευτές Ενώσεως Κέντρου (γνωστών ως "αποστατών"). Διαδοχικά: Γεωργίου Νόβα, Ηλία Τσιριμώκου και Στεφάνου Στεφανόπουλου. Ψήφο εμπιστοσύνης έλαβε μόνο η κυβέρνηση του τελευταίου (στηρίχθηκε και από ΕΡΕ).
 - Πολιτική κρίση συνεχίζεται ως τις 21 Απριλίου 1967, όταν συνωμότες αξιωματικοί καταλύουν τη δημοκρατία και επιβάλλουν δικτατορία.
- β. Η δικτατορία των συνταγματαρχών, 1967-1974.**
- Ηγέτες δικτατορίας: οι συνταγματάρχες Γεώργιος Παπαδόπουλος, Νικόλαος Μακαρέζος και ο ταξίαρχος Στυλιανός Πατακός.
 - Σύντομα οι δικτάτορες θέτουν υπό έλεγχο τον κρατικό μηχανισμό και τον Στρατό.
 - 13 Δεκ. 1967. Αποτυχημένο κίνημα για ανατροπή δικτατορίας από βασιλιά Κωνσταντίνο, ο οποίος καταφεύγει στο εξωτερικό. Ορίζεται αντιβασιλιάς ο Γ. Ζωιτάκης.

- Η δικτατορία αποτέλεσε μία οδυνηρή περίοδο της ελληνικής ιστορίας:
 - ⇒ Καταπάτηση ατομικών ελευθεριών και διεθνής απομόνωση της χώρας, ιδίως σε Ευρώπη.
 - ⇒ Η Σύνδεση με ΕΟΚ παγώνει και η Ελλάδα εκδιώκεται από Συμβούλιο Ευρώπης.
 - ⇒ Μόνον οι ΗΠΑ εξακολουθούν να τηρούν στάση ανοχής προς τους δικτάτορες.
 - ⇒ Έντονη συζήτηση για ρόλο ΗΠΑ στην επιβολή και επιβίωση δικτατορίας.
- Ελληνικός πολιτικός κόσμος αντιτάσσεται έντονα και αντιστέκεται στη δικτατορία:
 - Προποστάτες: Γ. Παπανδρέου (η κηδεία του, 1968, συλλαλητήριο κατά καθεστώτος), Π. Κανελλόπουλος, Γ. Μαύρος, Γ. Ράλλης.
- Κων. Καραμανλής, αυτοεξόριστος στο Παρίσι, καταγγέλλει τη δικτατορία.
- Στο εξωτερικό αναπτύσσουν αντιστασιακή δράση: Ανδρέας Παπανδρέου (αρχηγός ΠΑΚ), συνθέτης Μίκης Θεοδωράκης, ηθοποιός Μελίνα Μερκούρη κ.ά.
- Απόπειρα Αλέκου Παναγούλη κατά δικτάτορα Γ. Παπαδόπουλου αποτυγχάνει. Ο Παναγούλης συλλαμβάνεται και βασανίζεται αγριώς.
- 23 Μαΐου 1973. Προσπάθεια αξιωματικών Ναυτικού να ανατρέψει δικτάτορες αποτυγχάνει.
- 1 Ιουν. 1973. Δικτάτορας Γ. Παπαδόπουλος αναγγέλλει:
 - 1) Κατάργηση βασιλείας,
 - 2) Εγκαθίδρυση "προεδρικής" δημοκρατίας και ανάληψη προεδρίας από τον ίδιο,
 - 3) Προκήρυξη δημοψηφίσματος για έγκριση "νέου συντάγματος"
- 29 Ιουλ. 1973. Νόθο δημοψήφισμα για εγκαθίδρυση "Προεδρικής Δημοκρατίας" με πρόεδρο τον Γεώργιο Παπαδόπουλο.
- Αύγ. 1973. Ο Γ. Παπαδόπουλος αναλαμβάνει "Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας" και χορηγεί γενική αμνηστία. Μεταξύ των αποφυλακισθέντων και ο Αλ. Παναγούλης.
- 8 Οκτ. 1973. Ορίζεται πρωθυπουργός ο παλαιός πολιτικός Σπ. Μαρκεζίνης με την ελπίδα ότι θα επιτύγχανε την ομαλοποίηση της καταστάσεως.
- Κορύφωση αντιδικτατορικών εκδηλώσεων αποτελούν οι φοιτητικές εξεγέρσεις (Νομική Σχολή Αθηνών, Φεβ. 1973, και Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Νοέμ. 1973).
- 17 Νοεμ. 1973. Εξέγερση φοιτητών στο Πολυτεχνείο καταστέλλεται από στρατιωτικές δυνάμεις.
- 25 Νοεμ. 1973. Νέο πραξικόπημα ανατρέπει τον Γ. Παπαδόπουλο και την κυβέρνηση Μαρκεζίνη και εγκαθιδρύει πιο σκληρό καθεστώς. "Πρόεδρος Δημοκρατίας" ο στρατηγός Φαίδων Γκιζίκης και "πρωθυπουργός" ο Αδ. Ανδρουτσόπουλος. Πραγματικός κύριος της καταστάσεως ο "αόρατος δικτάτορας" ταξίαρχος Δημήτριος Ιωαννίδης, διοικητής της ΕΣΑ.
- 15 Ιουλ. 1974. Πραξικόπημα της Εθνοφρουράς στην Κύπρο για ανατροπή του προέδρου Μακαρίου (οργανωτής ο Δ. Ιωαννίδης).
- 20 Ιουλ. 1974. Οι Τούρκοι εισβάλλουν στην Κύπρο από θάλασσα και αέρα.
- 23 Ιουλ. 1974. Η δικτατορία καταρρέει και οι αρχηγοί των Ενόπλων Δυνάμεων, με υπόδειξη του Ευάγγελου Αβέρωφ, καλούν τον Κ. Καραμανλή να αναλάβει την εξουσία.

Πρόσθετα παραθέματα / πηγές

1. Η ρήξη βασιλιά Κωνσταντίνου και πρωθυπουργού Γεωργίου Παπανδρέου (1965) Η πρώτη επιστολή του βασιλιά προς τον πρωθυπουργό

«Εν Κερκύρα τη 8η Ιουλίου 1965

Κύριε Πρωθυπουργέ,

Η τελευταία συνεργασία σας μετ' εμού εγένετο την 5ην Μαρτίου· την 29ην Απριλίου, μετά την ορκωμοσίαν των υπουργών συνωμύλησαμεν επ' ολίγον ιδιαίτερος, την δε 7ην Μαΐου είχομεν την σύσκεψιν κατά την οποίαν συνεζητήθη αποκλειστικώς το Κυπριακόν. Έκτοτε δεν εξηγήσατε να σας δεχθώ εις συνεργασίαν διά να με ενημερώσατε επί των γεννηθέντων τόσον σοβαρών και κρι-

σίμων θεμάτων. Νομίζω ότι, όταν ο πρωθυπουργός απέχει εκ των συνεργασιών μετά του Βασιλέως, δεν λειτουργεί ομαλώς το Κράτος.

Ευρισκόμενος διά τους λόγους, ους καλώς γνωρίζετε, εις Κέρκυραν, αισθάνομαι ότι αποτελεί καθήκον μου να σας εκφράσω διά της παρουσίας τας σκέψεις μου επί της καταστάσεως της Χώρας. Είναι αυτή ανώμαλος και ανησυχητική, καθιστώσα επείγουσαν, κατά την γνώμην μου, την λήψιν ριζικών και αδιαβλήτων από πάσης πλευράς μέτρων αποκαταστάσεως του σοβαρώς κλονισθέντος Κράτους δικαίου, εδραιώσεως της νομιμότητος και επαναφοράς του αισθήματος της ασφαλείας και της τάξεως.

Ανώμαλος κατέστη η κατάσταση αφ' ης στιγμής εκ της Κεντρικής Υπηρεσίας Πληροφοριών, η οποία υπάγεται προσωπικώς εις υμάς και διοικείται υπό προσώπων της απολύτου εμπιστοσύνης σας, ξεπερορέθη η επαναστατική, συνωμοτική οργάνωσις εις τας Ενόπλους Δυνάμεις, μοναδικόν σκοπόν έχουσα την ανατροπήν του Συντάγματος της χώρας και την επιβολήν δικτατορίας ελεεινής μορφής, αποκρουστικής εις πάντα ελεύθερον άνθρωπον.

Αφ' ης μου διεμνηύσατε το γεγονός της ανακαλύψεως της συνωμοσίας, σας συνεβούλευσα να ενεργήσητε αποτελεσματικώς προς πάσαν κατεύθυνσιν διά την πλήρη εξιγνάσιν της υποθέσεως και την ανακάλυψιν των ενόχων. Μετά λύτης μου διεπίστωσα ότι η ανταποκρισίς σας εις το αυτονόητον αίτημά μου της απολύτου διαλευκάνσεως δεν υπήρξεν ικανοποιητική, καίτοι το αίτημα τούτο εναρμονίζεται προς το στοιχειώδες συμφέρον της Δημοκρατίας».

Η απάντηση του πρωθυπουργού Γ. Παπανδρέου

«Μεγαλειότατε,

Με κατάπληξιν και βαθυτάτην οδύνην αγέγνωσα την χθεσινήν επιστολήν της Υμετέρας Μεγαλειότητος· είναι προφανές ότι αυτή αποτελεί έργον ολεθρίων συμβούλων. Και εύχομαι όπως μη αποβή μοιραία διά το Έθνος.

1. Επισημαίνετε ότι από της 7ης Μαΐου δεν υπήρξε εκ μέρους μου αίτησις συνεργασίας. Τούτο οφείλεται εις το γεγονός ότι υφίστατο συνεχής συνεργασία της Υμετέρας Μεγαλειότητος μετά των Υπουργών Εξωτερικών και Εθνικής Αμύνης, ώστε να λαμβάνετε πλήρη γνώσιν των σχετικών ζητημάτων. Καθ' όσον με αφορά, ανέμενον την λήξιν της Συνόδου της Βουλής, η οποία συνεχώς και απροόπτως παρεκκλίνεται, ίνα συνεργασθώ μετά της Υμετέρας Μεγαλειότητος επί της γενικής πολιτικής καταστάσεως. Εάν όμως κατ' αυτό το διάστημα είχατε κρίνει ότι επεβάλλετο η συνεργασία μας, θα ήτο δυνατόν, όπως συνέβη και άλλοτε, να με είχατε καλέσει. Εν τούτοις, και τώρα, οπότε εθεώρησα επείγουσαν την συνεργασίαν μας, αντί συναντήσεως μου απαντήσατε διά της επιστολής.

2. Ανέγνωσα με απορίαν την γνώμην Υμών, ότι υφίσταται εις την Χώραν “κατάστασις ανώμαλος και ανησυχητική, κλονισμός του αισθήματος ασφαλείας και του κράτους δικαίου”. Ο Τύπος της Δεξιός κατασκευάζει αυτήν την εικόνα. Συμβαίνει όμως εις την πραγματικότητα το αντίθετον. Υπάρχει πλήρης ηρεμία εις την Χώραν και λειτουργεί το Κράτος Δικαίον. Προσεφέραμεν εις τον Λαόν μας και Ελευθερίαν και Νομιμότητα και Τάξιν. Όσαι εκτροπαί εκ της νομιμότητος σημειωθούν, και είναι ελάχιστα, κολάζονται από την Δικαιοσύνην. Και έχω απαγορεύσει αυστηρώς πάσαν οχλοκρατικήν εκδήλωσιν [...]

10. Συμφώνως προς το Πολίτευμα της Βασιλευομένης Δημοκρατίας ο Βασιλεύς βασιλεύει και ο Λαός κυβερνά διά της νομίμου κυβερνήσεως. Εν τούτοις, από την τελευταίαν διπλήν άρνησιν Υμών συνάγεται ότι δεν συμφωνείτε με αυτήν την έννοιαν του Πολιτεύματος. [...]

Μετά βαθείας τιμής

Γ. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ».

Σπύρος Λιναρδάτος, Από τον Εμφύλιο στη Χούντα,
τ. Ε', Αθήνα, Παπαζήσης 1986, σσ. 206-213.

2. Η σημασία της εξέγερσης του Πολυτεχνείου

«Οι επιπτώσεις όμως από την εξέγερση του Πολυτεχνείου δεν περιορίζονται στην πλευρά του

στρατιωτικού καθεστώτος. Τόσο στο λαϊκό κίνημα όσο και στις δυνάμεις της αριστεράς αρχίζουν καταλυτικές διεργασίες... Πλήθος προκαταλήψεων και δογματών μπαίνουν σε αμφισβήτηση και οι προϋποθέσεις για ουσιαστικό διάλογο αρχίζουν να διαμορφώνονται ακόμη και μεταξύ δυνάμεων με σοβαρές ιδεολογικές διαφορές. Οι διεργασίες που συντελούνται στο χώρο της αριστεράς αμέσως μετά την καταστολή της εξέγερσης και ως την πτώση της χούντας λειτουργούν ανατροπικά ως προς τα παγιωμένα πολιτικά σχήματά της. Οι συνθήκες παρανομίας, η διάλυση του φοιτητικού κινήματος και κυρίως η σχετικά γρήγορη κατάρρευση του καθεστώτος δεν επιτρέπουν την ολοκλήρωση αυτών των διεργασιών. Τα κόμματα στη μεταπολίτευση επανακάμπτουν στην πολιτική σκηνή, κυρίαρχα και ανεπηρέαστα από όλα όσα συνέβησαν έξω και παρά τη θέλησή τους. Η εξέγερση έφερε, με τον πιο δραματικό τρόπο, στην επικαιρότητα και το ζήτημα της ανατροπής της δικτατορίας από τις λαϊκές κινητοποιήσεις... Το φοιτητικό κίνημα και ειδικότερα το "Πολυτεχνείο", σπάζοντας τις παραδοσιακές πρακτικές και ξεπερνώντας τις παραδοσιακές ηγεσίες, διευρύνει τον κύκλο των κατακτήσεων του προοδευτικού κινήματος σε σφαίρες που, ως εκείνη τη στιγμή, ήταν αδιανόητες τόσο για τις δυνάμεις της αριστεράς όσο και για τις αντίπαλες δυνάμεις. Οι πολυσήμαντες αυτές θετικές επιπτώσεις από την εξέγερση δε θα επιτρέψουν η καταστολή του Πολυτεχνείου να βιωθεί ως ήττα από τη λαϊκή συνείδηση. Αντίθετα θα βιωθεί ως ηθική νίκη, ως στάση αξιοπρέπειας και δημοκρατικότητας όλου του πληθυσμού απέναντι στην αυθαιρεσία, τον αυταρχισμό και τη βαρβαρότητα του στρατιωτικού καθεστώτος. Το "Πολυτεχνείο" συγκινεί και ενθουσιάζει τη λαϊκή συνείδηση, που το θεωρεί ως ένα αποκλειστικά δικό της γεγονός».

Ολύμπιος Δαφέρμος, Φοιτητές και Δικτατορία,
Αθήνα, Γαβριηλίδης, 1999, σσ. 179-180.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ:

Στο ΒΜ τα παραθέματα αναφέρονται στην προοπτική και στις ενέργειες για την προετοιμασία της ένταξης της Ελλάδας στην ΕΟΚ, καθώς και στην εμπειρία ενός αριστερού Έλληνα πολιτικού, του Ηλία Ηλιού από τη δικτατορία της 21ης Απριλίου 1967. Τέλος, οι φωτογραφίες από τις εξεγέρσεις της Νομικής και του Πολυτεχνείου κατά της Δικτατορίας, σε συνδυασμό με το πρόσθετο παράθεμα από το βιβλίο του Ολ. Δαφέρμου στο ΒΚ, είναι πολύ χρήσιμες για να κατανοηθεί η κορυφαία αυτή στιγμή του ελληνικού φοιτητικού κινήματος και της αντιδικτατορικής αντίστασης του ελληνικού λαού. Στο ΒΚ υπάρχουν επίσης αποσπάσματα από τις επιστολές που ανταλλάχθηκαν το 1965 ανάμεσα στον τότε βασιλιά Κωνσταντίνο και τον πρωθυπουργό της χώρας Γ. Παπανδρέου, κατάληξη των οποίων υπήρξε η κρίση του Ιουλίου του ίδιου έτους.

7. Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης και η ένταξη στην Ενωμένη Ευρώπη

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- 1) Να κατανοήσουν τον ευρωπαϊκό προσανατολισμό της Ελλάδας και τη νέα διεθνή θέση της.
- 2) Να γνωρίσουν και να εκτιμήσουν τη διαδικασία και τη σημασία της ένταξης της Ελλάδας στην ΕΟΚ

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ: Διαρθρώνεται σε δύο υποενότητες (α. Η Μεταπολίτευση, β. Η Ελλάδα στην Ευρώπη).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:

α. Η Μεταπολίτευση.

- 24 Ιουλ. 1974, ώρα 4 π.μ.. Ανάλυση διακυβερνήσεως Ελλάδος από Κων. Καραμανλή (κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας: υπουργός Εξωτερικών ο κεντρικός ηγέτης Γεώργιος Μαύρος).

- Μεταπολίτευση: Η περίοδος μεταβάσεως από τη δικτατορία σε μια σύγχρονη δημοκρατία. Εγχείρημα πολύ δύσκολο:
 - 1) Στο εσωτερικό. Στρατός ελεγχόταν από νοσταλγούς δικτατορίας.
 - 2) Στο εξωτερικό. Αντιμετώπιση κρίσης από τουρκική εισβολή στην Κύπρο και τουρκικές διεκδικήσεις στο Αιγαίο (ζήτημα υφαλοκρηπίδας).
 - 3) Μετά δεύτερη φάση τουρκικής εισβολής στην Κύπρο (Αύγ. 1974) αποχώρηση Ελλάδας από στρατιωτικό σκέλος ΝΑΤΟ.
- Ταχύτατη αποκατάσταση δημοκρατικής ομαλότητας:
 - ⇒ Πολιτικός έλεγχος Στρατού και Σωμάτων Ασφαλείας (καθοριστική συμβολή υπουργών Εθνικής Αμύνης Ευαγγέλου Αβέρωφ και Δημοσίας Τάξεως Σόλωνος Γκίκα).
 - ⇒ Εκδημοκρατισμός Διοίκησης.
 - ⇒ Νομιμοποίηση ΚΚΕ.
 - ⇒ Προετοιμασία ελεύθερων εκλογών [Ίδρυση νέων κομμάτων: Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα (ΠΑΣΟΚ) υπό τον Ανδρέα Παπανδρέου, Νέα Δημοκρατία υπό τον Κων. Καραμανλή, Ένωση Κέντρου-Νέες Δυνάμεις υπό τον Γεώργιο Μαύρο].
 - ⇒ 17 Νοεμ. 1974. Βουλευτικές εκλογές. Νικήτρια η Νέα Δημοκρατία (με 54 %).
 - ⇒ 8 Δεκ. 1974. Δημοψήφισμα για μορφή πολιτεύματος. Υπέρ αβασιλευτής δημοκρατίας 71 %. Οριστική και μη αμφισβητήσιμη λύση Πολιτειακού ζητήματος. Προσωρινός Πρόεδρος Δημοκρατίας ο Μιχαήλ Στασινόπουλος.
 - ⇒ Ιούνιος 1975. Νέο Σύνταγμα (πολίτευμα: Προεδρευόμενη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία).
 - ⇒ Πρόεδρος Δημοκρατίας ο Κωνσταντίνος Τσάτσος.
 - ⇒ Επιτυχής, ταχεία και αναίμακτη αποκατάσταση δημοκρατίας εντυπωσιάζει διεθνή κοινή γνώμη. Διεθνής Τύπος αποκαλεί τη διαδικασία αυτή “ελληνικό θαύμα”.

β. Η Ελλάδα στην Ευρώπη.

- Εκλογές 20 Νοεμ. 1977. Νίκη Νέας Δημοκρατίας.
- 5 Μαΐου 1980. Κων. Καραμανλής πρόεδρος Δημοκρατίας. Αρχηγός Νέας Δημοκρατίας και πρωθυπουργός ο Γεώργιος Ράλλης (8 Μαΐου).
- Πολυδιάστατη εξωτερική πολιτική: ανάπτυξη σχέσεων με Άραβες και σοβιετικό συνασπισμό (Καραμανλής επισκέπτεται Μόσχα και Πεκίνο, 1979).
- Πρωτοβουλία για θεσμοθέτηση πολυμερούς βαλκανικής συνεργασίας.
- Αντιμετώπιση τουρκικών διεκδικήσεων στο Αιγαίο (πρόθυρα πολέμου, καλοκαίρι 1976).
- Διαμόρφωση πιο ισόρροπης σχέσης με ΗΠΑ.
- 20 Οκτ. 1980. Επάνοδος στο στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ.
- Ένταξη Ελλάδος στην ΕΟΚ ως πλήρους μέλους (Διαπραγματεύσεις από 1976 ως Δεκ. 1978). Στόχοι. Πολιτικό πεδίο: οργανική ένταξη σε μία μεγάλη διεθνή συσσωμάτωση, εξισορρόπηση διεθνών σχέσεων χώρας, αλλά και εδραίωση δημοκρατικού πολιτεύματος μέσω συμμετοχής σε Κοινότητα δημοκρατικών κρατών. Οικονομικό πεδίο: αποτελεσματικότερος εκσυγχρονισμός ελληνικής οικονομίας μέσα στο ευρωπαϊκό πλαίσιο.
- Υπογραφή Συνθήκης Προσχωρήσεως Ελλάδας στην ΕΟΚ (Αθήνα, 28 Μαΐου 1979).
- 1 Ιαν. 1981. Ελλάδα πλήρες μέλος ΕΟΚ.
- Εκλογές 18 Οκτ. 1981 και 2 Ιουν. 1985. Νίκη ΠΑΣΟΚ υπό ηγεσία Ανδρέα Παπανδρέου.
- 29 Μαρ. 1985. Εκλογή Χρήστου Σαρτζετάκη ως Προέδρου Ελληνικής Δημοκρατίας.
- Επικέντρωση προσπαθειών σε ζητήματα κοινωνικά: μεταρρύθμιση Οικογενειακού Δικαίου (εξίσωση δύο φύλων), δημιουργία Εθνικού Συστήματος Υγείας, αναγνώριση και Εαμικής Εθνικής Αντίστασης, αναδιανομή εθνικού εισοδήματος.
- Από 1985. Πρόγραμμα σταθεροποίησης οικονομίας (υπουργός Εθνικής Οικονομίας Κων. Σημίτης).
- Εξωτερική πολιτική: Διατήρηση χώρας στον δυτικό κόσμο, υποστήριξη μείωσης ψυχροπο-

λειμικού ανταγωνισμού, πυρηνικού αφοπλισμού και αναδιανομής πόρων προς όφελος Τρίτου Κόσμου.

- Κυβερνήσεις ΠΑΣΟΚ (1981-89) κατέδειξαν σταθερότητα ελληνικής δημοκρατίας και σταδιακή διαμόρφωση συναίνεσης για θέση Ελλάδας στον κόσμο.
- 1989-1990. Περίοδος κυβερνητικής αστάθειας.
- 8 Απρ. 1990. Νίκη Νέας Δημοκρατίας και κυβέρνηση με πρωθυπουργό Κων. Μητσοτάκη.
- 4 Μαΐου 1990. Ο Κων. Καραμανλής επανεκλέγεται πρόεδρος της Δημοκρατίας.
- Υπογραφή Συνθήκης Μάαστριχτ και προσπάθεια ενισχύσεως οικονομίας.
- 10 Οκτ. 1993. Νίκη και επάνοδος ΠΑΣΟΚ στην εξουσία με Ανδρέα Παπανδρέου.
- 8 Μαρτίου 1995. Εκλογή Κων. Στεφανόπουλου ως Προέδρου της Δημοκρατίας.
- 18 Ιαν. 1996. Κων. Σημίτης πρωθυπουργός λόγω ασθένειας Α. Παπανδρέου.
- Σεπ. 1996. Εθνικές Εκλογές. Νίκη ΠΑΣΟΚ (υπό Κ. Σημίτη).
- 9 Απρ. 2000. Νέα νίκη ΠΑΣΟΚ. Κυβέρνηση Κ. Σημίτη έως εκλογές του 2004.
- Κυριότερο επίτευγμα: Συμμετοχή χώρας στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ) και υιοθέτηση του Ευρώ (2001).
- 7 Μαρ. 2004. Νίκη και κυβέρνηση Νέας Δημοκρατίας (πρωθυπουργός Κ.Α. Καραμανλής).
- Πορεία Ελλάδας στη μεταπολεμική εποχή δύσκολη αλλά επιτυχημένη.
- Ξεπεράστηκαν πολιτικά πάθη και επώδυνοι διχασμοί παρελθόντος.
- Αξιόλογη οικονομική ανάπτυξη, εδραιωμένη σύγχρονη δημοκρατία, δημιουργική συμμετοχή, ως πλήρες μέλος, στην Ευρωπαϊκή Ένωση.
- Σημαντικός ρόλος στην προσπάθεια σταθεροποίησης των Βαλκανίων (πρώτη χώρα περιοχής μέλος ΕΕ και ΝΑΤΟ).
- Επιτεύγματα με μεγάλες προσπάθειες, αγώνες και θυσίες του ελληνικού λαού.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ:

Στα παραθέματα του ΒΜ συμπεριλαμβάνονται κείμενα που αναφέρονται στο πολιτικό κλίμα που επικράτησε μετά την πτώση της δικτατορίας, όπως αποτυπώνονται στον Τύπο της εποχής, το διάγγελμα του Κ. Καραμανλή προς τον Ελληνικό Λαό με την ευκαιρία της ορκωμοσίας της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας το 1974, απόσπασμα από την αγόρευση του Ανδρέα Παπανδρέου στη Βουλή σχετικά με την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης, καθώς και απόσπασμα από το Σύνταγμα του 1975/1986/2001.

8. Το Κυπριακό Πρόβλημα

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΣ ΣΤΟΧΟΣ

Να γνωρίσουν οι μαθητές την ιστορική πορεία της Κύπρου ως βρετανικής αποικίας και ως ανεξάρτητης δημοκρατίας.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ: Διαρθρώνεται σε τέσσερις υποενότητες (α. Η “Αγγλοκρατία”, β. Ο κυπριακός αγώνας, γ. Από την ανεξαρτησία στην τουρκική εισβολή, δ. Το Κυπριακό μετά την τουρκική εισβολή).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:

α. Η “Αγγλοκρατία”.

- 1960. Πλειοψηφία πληθυσμού Κύπρου Έλληνες (80%). Τουρκοκύπριοι (18%).
- Στρατηγική σημασία Κύπρου για Αν. Μεσόγειο και Μέση Ανατολή .
- 1878 μετά ρωσοτουρκικό πόλεμο: Οθωμανοί παραχωρούν Κύπρο στη Βρετανία. Αντάλλαγμα βρετανική προστασία Τουρκίας έναντι Ρωσίας.

- Ανεπτυγμένο εθνικό κίνημα Ελλήνων Κυπρίων.
- Θετική υποδοχή βρετανικής κατοχής - θεωρείται βήμα για τελική ένωση νήσου με Ελλάδα.
- Διάφευση ελπίδων Ελλήνων Κυπρίων.
- 1914. Βρετανία προσαρτά Κύπρο και 1915 την προσφέρει στην Ελλάδα ως αντάλλαγμα για έξοδο της στον πόλεμο. Ουδετερόφιλη ελληνική κυβέρνηση δεν δέχεται προσφορά.
- 1925. Κύπρος επισήμως αποικία της Βρετανίας.
- Οκτώβριος 1931. Αυθόρμητη εξέγερση Ελλήνων Κυπρίων καταστέλλεται από Βρετανούς.
- Βρετανία επιβάλλει σκληρό ανταρτικό καθεστώς, που διατηρείται ως Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.
- Διάρκεια Β΄ Π.Π. αναζωπυρώνονται ελπίδες για Ένωση.
- Μετά 1945. Βρετανία αποφασίζει να κρατήσει Κύπρο, λόγω στρατηγικής σημασίας της.
- Αγανάκτηση ευρύτερου Ελληνισμού μετά από κοινό αγώνα Ελλήνων και Βρετανών.
- Κυπριακό ενωτικό κίνημα προσανατολίζεται σε δυναμική διεκδίκηση Ένωσης.

β. Ο κυπριακός αγώνας.

- 1950. Εκκλησία Κύπρου οργανώνει δημοψήφισμα. 95,7% Ελλήνων Κυπρίων υπέρ Ένωσης.
- 1950. Εκλογή Μακαρίου Γ΄ ως Αρχιεπισκόπου Κύπρου.
- Μακάριος Γ΄ πιέζει ελληνική κυβέρνηση να προσφύγει στον ΟΗΕ για άσκηση δικαιώματος αυτοδιάθεσης από Κυπρίους.
- Βρετανία αδιάλλακτη. Καλοκαίρι 1954: υφυπουργός Αποικιών Χ. Χόπκινσον δηλώνει ότι η Κύπρος “ουδέποτε” θα γίνει ανεξάρτητη.
- 1954. Ελληνική κυβέρνηση Α. Παπάγου προσφεύγει στον ΟΗΕ χωρίς θετικό αποτέλεσμα.
- 1 Απρ. 1955. Αρχίζει ένοπλος κυπριακός αγώνας από ΕΟΚΑ (Εθνική Οργάνωση Κυπρίων Αγωνιστών).
 - ⇒ Ανώτατος πολιτικός ηγέτης αγώνα ο Μακάριος.
 - ⇒ Στρατιωτικός ηγέτης ο κυπριακής καταγωγής αρχηγός ΕΟΚΑ, συνταγματάρχης Γεώργιος Γρίβας (ψευδώνυμο “Διγενής”).
 - ⇒ Καθολική συμμετοχή Ελλήνων (και μαθητών) στον αγώνα.
 - ⇒ Πολλοί νεκροί: Μιχάλης Καραολής και Ανδρέας Δημητρίου (πρώτοι που απαγχονίζονται, 1956). Γρηγόρης Αυξεντίου (1957) - Κυριάκος Μάτσης (1958).
 - ⇒ Ο Μακάριος εξορίζεται στις Σεύχελλες (Μάρτιος 1956).
- Τουρκία διεκδικεί διχοτόμηση νήσου.
- Φεβρ. 1959. Διαπραγμάτευση Συμφωνιών Ζυρίχης και Λονδίνου (από κυβέρνηση Κ. Καραμανλή. Υπουργός Εξωτερικών: Ενάγγελος Αβέρωφ). Ανεξάρτητο κυπριακό κράτος - αποκλείεται Ένωση και διχοτόμηση. Βρετανία διατηρεί δύο στρατιωτικές βάσεις.
- Αύγ. 1960. Ανακήρυξη κυπριακής ανεξαρτησίας.
- Πρώτος πρόεδρος Κυπριακής Δημοκρατίας εκλέγεται ο Μακάριος.

γ. Από την ανεξαρτησία στην τουρκική εισβολή.

- Νοέμβριος 1963. Δυσλειτουργίες στο κυπριακό πολίτευμα.
- Μακάριος προτείνει Δεκατρία Σημεία για αναθεώρηση Συντάγματος.
- Τουρκία απορρίπτει πρόταση και ακολουθούν τουρκοκυπριακή εξέγερση και συγκρούσεις.
- 1964. Αφιξη δυνάμεως ΟΗΕ για διασφάλιση ειρήνης.
- Κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου αποστέλλει μία μεραρχία για αποτροπή τουρκικής εισβολής.
- Αρχιστράτηγος ελληνικών δυνάμεων Κύπρου ορίζεται ο Γ. Γρίβας, πρώην αρχηγός ΕΟΚΑ.
- Έως 1967. Το Κυπριακό μένει άλυτο.
- Δικτατορία συνταγματάρχων βλέπει Μακάριο με μεγάλη καχυποψία.
- Τέλη 1967. Νέα ελληνοτουρκική κρίση. Απόσυρση ελληνικής μεραρχίας από Κύπρο.

- Δικτάτορες ενθαρρύνουν Γ. Γρίβα να επιστρέψει στην Κύπρο και οργανώσει ένοπλη ανατροπή Μακαρίου μέσω οργάνωσης ΕΟΚΑ Β' (1972-74).
- 1974. Θάνατος Γ. Γρίβα.
- 15 Ιουλ. 1974. Δικτατορία Αθηνών (Δ. Ιωαννίδης) οργανώνει πραξικόπημα κατά Μακαρίου, ο οποίος διαφεύγει. "Πρόεδρος" ο Νικ. Σαμψών.
- 20 Ιουλ. 1974. Τουρκία βρίσκει πρόσχημα και εισβάλλει παράνομα στην Κύπρο.
- 15 Αυγ. 1974. Τουρκικά στρατεύματα εξαπολύουν δεύτερη εισβολή (επιχείρηση "Αττίλας 2") και καταλαμβάνουν το 38% του νησιού.
- 200.000 περίπου Έλληνες Κύπριοι πρόσφυγες. Πρώτη επιχείρηση "εθνικής εκκαθάρισης" στη σύγχρονη εποχή.

δ. Το Κυπριακό μετά την τουρκική εισβολή

- Προκλήσεις για ελεύθερες περιοχές Κυπριακής Δημοκρατίας τεράστιες:
 - ⇒ Αποκατάσταση χιλιάδων προσφύγων.
 - ⇒ Κίνδυνος για επιβίωση Κυπριακού ελληνισμού.
 - ⇒ Κυπριακή Δημοκρατία αντιμετωπίζει κατάσταση με επιτυχία.
 - ⇒ Από τέλη δεκαετίας 1970: Ραγδαία οικονομική ανάπτυξη (κυπριακό "οικονομικό θαύμα").
- 1977. Θάνατος Μακαρίου.
- Επόμενες κυβερνήσεις υπό προέδρους Σπύρο Κυπριανού (1977-88), Γιώργο Βασιλείου (1988-93), Γλαύκο Κληρίδη (1993-2003) και Τάσσο Παπαδόπουλο (2003-) κάνουν σημαντικά βήματα για εμβάθυνση δημοκρατίας.
- Πρόβλημα κατοχής παραμένει.
- Παρά καταδίκη κατοχής από ΟΗΕ και άλλους διεθνείς οργανισμούς, τουρκική πλευρά ανυποχώρητη.
- Διαδοχικοί γύροι διακοινοτικών συνομιλιών άκαρποι.
- Τουρκία εποικίζει βόρειο τμήμα Κύπρου, κατά παράβαση κάθε αρχής Διεθνούς Δικαίου.
- 1983. Κατοχικός ηγέτης Ρ. Ντενκτάς (με αρωγή Άγκυρας) ανακηρύσσει ανεξαρτησία κατεχόμενης Κύπρου.
- Ψευδοκράτος δεν αναγνωρίστηκε από διεθνή κοινότητα πλην της Τουρκίας.
- Μάιος 2004. Πλήρης ένταξη Κυπριακής Δημοκρατίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση.
- Ευρωπαϊκή πορεία Κύπρου μπορεί να κατοχυρώσει ασφάλεια, ευημερία και δικαιώματα πολιτών της (Ελλήνων και Τούρκων).
- Προσπάθεια επίλυσης Κυπριακού μέσω σχεδίου Κ. Ανάν αποτυγχάνει (απορρίπτεται από Έλληνες Κυπρίους με ποσοστό 76%).
- Κυπριακό εξακολουθεί να αποτελεί οδυνηρή ανοικτή πληγή για ολόκληρο ελληνικό έθνος.

Πρόσθετα παραθέματα / πηγές

1. Ψήφισμα της Παγκυπρίου Εθνοσυνελεύσεως (23 Ιουλίου 1954) υπέρ της ενώσεως της Κύπρου με την Ελλάδα

«*Ημεῖς οἱ αἰρετοὶ ἀντιπρόσωποι τῶν πόλεων καὶ χωριῶν τῆς Νήσου Κύπρου, σὴν ἡμερῶν εἰκοστῆν τρίτην Ἰουλίου τοῦ ἔτους χίλια ἐννεακόσια πενήντα τέσσαρα, ἡμέραν Παρασκευὴν καὶ ὥραν δεκάτην προμεσημβρινήν ἐν τῷ Καθεδρικῷ Ναῷ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου Λευκωσίας, εἰς Παγκύπριον Εἰθνοσυνέλευσιν, ὑπὸ τὴν Προεδρίαν τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου καὶ Ἐθνάρχου κ. Μακαρίου, ἀφοῦ ἠκούσαμε τὰς εἰσηγήσεις τὰς γενομένας ἐπὶ τὸν Κυπριακὸν ζητήματός, ὡς τοῦτο διεμορφώθη μετὰ τὴν ἐπίμονον ἀρνήσιν τῆς Μ. Βρετανίας νὰ ἰκανοποιήσῃ τὸ πρὸς ἀντιοδιάθεσιν αἴτημα τοῦ Κυπριακοῦ Λαοῦ,*

Ψηφίζομεν:

1. Διακηρύττομεν άπαξ έτι ενώπιον Θεού και ανθρώπων την αναλλοίωτον και σταθεράν ημών θέλησιν υπέρ ενώσεως μετά της Μητρούς Ελλάδος, μεθ' ης συνδεόμεθα δι' αορήκτων δεσμών αίματος, γλώσσης, θρησκείας, πολιτισμού, ηθών, εθίμων και παραδόσεων.

2. Καταγγέλλομεν την Βρετανικήν κατοχήν της Νήσου ως παντελώς ανεπιθύμητον και αντικειμένην προς τας περί ελευθερίας και αυτοδιαθέσεως θεμελιώδεις αρχάς του Χάρτου του Ατλαντικού, του Καταστατικού Χάρτου του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών και τας ιδίας Βρετανικάς διακηρύξεις περί αυτοδιαθέσεως και ελευθερίας των λαών.

3. Διαδηλούμεν την σταθεράν ημών απόφασιν όπως συνεχίσωμεν εντόνως τον αγώνα μέχρι της αποκτήσεως της ελευθερίας, διά της μετά της μητρούς Ελλάδος ενώσεως.

4. Διαιμαρτυρούμεθα διά την πρόθεσιν μεταφοράς του Βρετανικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής εις Κύπρον και δηλούμεν ότι το Στρατηγείον τούτο θα ευρίσκειται εντός εχθρικού περιβάλλοντος εφ' όσον η Νήσος μας παραμένει υπό ξένην κυριαρχίαν.

5. Απευθύνομεν έκκλησιν προς τα ελεύθερα κράτη και τους φιλελευθέρους λαούς του κόσμου, όπως υποστηρίξωσι το περί αυτοδιαθέσεως αίτημα του Κυπριακού λαού.

6. Εκφράζομεν την πίστιν ημών, ότι τα Ηνωμένα Έθνη, σεβόμενα τας αρχάς και διακηρύξεις των, θα δικαιώσωσιν την περί ενώσεως της Κύπρου αξίωσιν, την οποίαν η Ελλάς θα προβάλη κατά την προσεχή Γενικήν Συνέλευσιν.

7. Αναθέτομεν εις την Α. Μακαριότητα όπως υπογράψη το παρόν ψήφισμα, διαβιβάση δε αντίγραφα τούτου προς την Ελληνικήν Κυβέρνησιν, την Βουλήν των Ελλήνων, τας Κυβερνήσεις της Μ. Βρετανίας και των Ηνωμένων Πολιτειών και τον Οργανισμόν Ηνωμένων Εθνών.

Εν Λευκωσία τη 23η Ιουλίου 1954».

Κυριάκος Μ. Καραμάνος, Κύπρος, Αθήνα, 1954, σ. 104.

2. Η εξέγερση των μαθητών του Παγκύπριου Γυμνασίου

« Ο επικός αγώνας του '55-'59 ανέδειξε μεταξύ άλλων τον σημαντικό ρόλο των μαθητών στην τιτάνια προσπάθεια του κυπριακού ελληνισμού. Η μαρτυρία που ακολουθεί αναφέρεται στη συγκλονιστική αναμέτρηση των μαθητών του Παγκύπριου Γυμνασίου και άλλων σχολείων της Λευκωσίας με τους Άγγλους και τους Τούρκους επικουρικούς στη Σεβέριο Βιβλιοθήκη στις 27 Ιανουαρίου 1956. Οι μαθητές έχοντας προμηθευτεί οικοδομικό υλικό από την αυλή του σχολείου στήνουν οδοφράγματα και οχυρώνονται στη στέγη της Βιβλιοθήκης.

“Η σιδερένια πόρτα υπεχώρησε. Οι Άγγλοι ρίχνουν δακρυγόνες βόμβες σ' όλο το μήκος του διαδρόμου. Από τα αέρια δεν μπορούσες να δεις τίποτε. Υπήρχαν όμως μαθητές που άρπαζαν τη βόμβα πριν καλά-καλά σκάσει ή και μόλις έσκαζε και την πετούσαν πίσω στους Άγγλους. Θυμούμαι μίαν παγίδα που οι μαθητές έστησαν στους Άγγλους σ' αυτό το διάδρομο. Όταν ένας-δυο μαθητές κνηγούνταν από ένα-δυο Άγγλους, ξαφνικά οι κνηγημένοι μαθητές έμπαιναν στις αίθουσες που έκλειναν αμέσως. Κάποιοι άλλοι μαθητές караδοκούσαν πίσω από τις εισόδους των αιθουσών διδασκαλίας. Στην τάξη βρίσκονταν και οκτώ και δέκα μαθητές. Το ξύλο που έπεφτε χωρίς οι άλλοι να το αντιληφθούν δεν περιγράφεται... Στην εξέλιξη της μάχης ένας Άγγλος αξιωματικός όρμησε στο τηλέφωνο με σκοπό να ζητήσει ενισχύσεις. Φαίνεται πως τον ρώτησαν: “Πού βρίσκεστε; Πού να στείλωμε ενισχύσεις;” Άκουσα τον Άγγλο να λέει: “This bloody school” και εκείνοι αμέσως κατάλαβαν».

(Φρ. Πετρίδης)

Ο απελευθερωτικός μας Αγώνας '55-'59, Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού, Διεύθυνση Μέσης Εκπαίδευσης, Λευκωσία 2003, σ. 126.

3. Η βρετανική αντίληψη για το μέλλον της Κύπρου

«Ήταν πάντοτε κατανοητό ότι υπάρχουν ορισμένες περιοχές στην Κοινοπολιτεία που, λόγω των ιδιαίτερων συνθηκών τους, ουδέποτε μπορούν να προσδοκούν ότι θα γίνουν εντελώς ανεξάρτητες... Ζήτημα κατάργησης της βρετανικής κυριαρχίας δεν είναι δυνατόν να τεθεί».

(Από ομιλία του Henry Hopkinson, υφυπουργού Αποικιών της Βρετανίας, στις 28 Ιουλίου 1954. Η περιοχή στην οποία αναφέρεται είναι η Κύπρος).

HQ 868: 8

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ:

Αποσπάσματα από το Παγκύπριο Υπόμνημα του 1895, από ομιλίες του Μακαρίου (1954 και 1974) και το ποίημα του Γ. Ρίτσου για τον θάνατο στη μάχη του Γρηγόρη Αυξεντίου υποστηρίζουν διδακτικά στο ΒΜ την ενότητα αυτή. Στο ΒΚ πρόσθετα παραθέματα αναφέρονται διεξοδικότερα στον Αγώνα του 1955-1959 με τη συμπερίληψη του Ψηφίσματος της Παγκυπρίου Εθνοσυνελεύσεως για την ένωση με την Ελλάδα (1954), της περιγραφής της εξέγερσης των μαθητών του Παγκυπρίου Γυμνασίου (1956) και της παράθεσης της βρετανικής άποψης για την ανεξαρτησία της Κύπρου, όπως διατυπώθηκε από Βρετανό υψηλόβαθμο αξιωματούχο το 1954.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ΄

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΑ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ ΡΟΜΑΝΤΙΣΜΟΥ ΕΩΣ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 21ου ΑΙΩΝΑ

1. Η κίνηση των ιδεών. Επιστήμη, στοχασμός και τέχνη του 19ου αιώνα
2. Ο πολιτισμός του 20ού αιώνα

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ ΤΟΥ Ζ΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Το διδακτικό κείμενο στο Βιβλίο του Μαθητή (ΒΜ) δίνει τα βασικά στοιχεία που είναι απαραίτητα για την κατανόησή του. Εκτός από το κυρίως κείμενο, στο διδακτικό βιβλίο υπάρχουν:

- Πίνακες με ονόματα και χρονολογίες, που καλύπτουν τους βασικότερους εκπροσώπους των επιμέρους τομέων πολιτισμού, στους οποίους διακριθήκαν. Οι πίνακες είναι δυνατό να αξιοποιηθούν τόσο από τον διδάσκοντα, όσο και από τους μαθητές ως βασικό υλικό πρόχειρης έρευνας ή ως έναυσμα για ευρύτερη αναζήτηση και διαθεματική εργασία, ανάλογα με τα ενδιαφέροντά τους.
- Σύντομα κείμενα/παραθέματα που προσφέρονται για πολλαπλή αξιοποίηση, όπως π.χ. ως συμπληρωματικό πληροφοριακό ή ερμηνευτικό υλικό, αφορμή για την εισαγωγή ή την επεξεργασία της διδακτικής ενότητας, έναυσμα για διάλογο ή επεξεργασία στο σπίτι κ.ά..
- Εικονογραφικό υλικό κατά κανόνα εμπλουτισμένο από αναλυτικές λεζάντες για περαιτέρω κατανόηση, προβληματισμό, αναζήτηση και διάλογο. Το υλικό αυτό είναι αναπόσπαστο μέρος του μαθήματος και θα πρέπει να δίνεται ιδιαίτερη προσοχή στην αξιοποίησή του.
- Γλωσσάριο στο οποίο υπάρχουν σύντομες ερμηνείες των απαραίτητων όρων που αναφέρονται στο Βιβλίο του Μαθητή.

Στο Βιβλίο του Καθηγητή (Β.Κ.) υπάρχει ανά ενότητα το εξής υποστηρικτικό υλικό:

- Γενικές και ειδικές διδακτικές παρατηρήσεις, σχόλια και πληροφορίες, τις οποίες οι εκπαιδευτικοί μπορούν να αξιοποιήσουν κατά περίπτωση και ανάλογα με τις δυνατότητες που έχουν, τον χρόνο και τα ενδιαφέροντα της τάξης.
- Διαγράμματα των διδακτικών εννοιών για τη διευκόλυνση της διδακτικής διάρθρωσης των εννοιών.
- Επιπλέον παραθέματα που μπορούν να χρησιμοποιηθούν κατά περίπτωση.
- Ενδεικτικές ερωτήσεις και θέματα για ατομικές και ομαδικές εργασίες.
- Προτεινόμενη βιβλιογραφία για περαιτέρω μελέτη.
- Προτεινόμενες ιστοσελίδες για ηλεκτρονική αναζήτηση.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΟΔΗΓΙΕΣ

Προκειμένου να εμπλουτίσουμε ακόμη περισσότερο τη διδασκαλία μας με εποπτικά μέσα, μπορούμε να αξιοποιήσουμε κάθε δυνατότητα που μας παρέχεται από τη σχολική βιβλιοθήκη, εφόσον υπάρχει, και τον εξοπλισμό της αίθουσας της πληροφορικής, αν δεν υπάρχει άλλος καταλληλότερος εξοπλισμένος χώρος. Τα εποπτικά μέσα που αναφέρονται παρακάτω αποτελούν ενδεικτικές προτάσεις από τις οποίες θα επιλέξουμε ό,τι θεωρούμε προσφορότερο και επωφελέστερο για τη δική μας τάξη. Μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε:

- Εικόνες έργων τέχνης από βιβλία της σχολικής ή οποιασδήποτε άλλης βιβλιοθήκης.
- Απλές φωτοτυπίες, κατά προτίμηση έγχρωμες, έργων τέχνης, τις οποίες τα παιδιά θα φροντίσουν να συγκεντρώσουν και να αναρτήσουν στην τάξη.
- Διαφάνειες έργων τέχνης. Συνήθως, υπάρχουν σειρές διαφανειών με διάφορα θέματα στα

σχολεία μας, τις οποίες μπορούμε να εμπλουτίσουμε είτε με τη βοήθεια των συναδέλφων είτε των μαθητών, εφόσον έχουν κάποιο ενδιαφέρον για τη φωτογραφία και διαθέτουν απλές φωτογραφικές γνώσεις.

- Βιντεοταινίες, dvd και λογισμικό υλικό.

- Αναζήτηση στο διαδίκτυο, σε συνεργασία με τους μαθητές και τον/την συνάδελφο της πληροφορικής, δικτυακών τόπων μουσείων στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Υπάρχουν πολλοί και ενδιαφέροντες τόποι (sites) όπου μπορεί κανείς να δει αριστουργήματα της τέχνης ακόμη και να περιηγηθεί εικονικά τους χώρους των μεγάλων μουσείων.

- Επαφή με τα ίδια τα έργα τέχνης σε μουσεία ή πινακοθήκες, ακόμη και μικρά εργαστήρια. Η επίσκεψη θα πρέπει να γίνεται μετά από κατάλληλη προετοιμασία του καθηγητή και των μαθητών. Ένα σύντομο ενημερωτικό κείμενο θα βοηθήσει τους μαθητές να συμμετέχουν ενεργά και θα προετοιμάσει το έδαφος για άμεση και βιωματική επικοινωνία με τα έργα τέχνης. Εάν το μουσείο ή η πινακοθήκη διαθέτει εκπαιδευτικό υλικό, θα φροντίσουμε να το προμηθευτούμε νωρίτερα για την κατάλληλη προετοιμασία και αξιοποίηση. Καλό θα είναι να επανερχόμαστε σε όσα είδαμε στους χώρους αυτούς για την ανατροφοδότηση της μαθησιακής διαδικασίας, την ενεργοποίηση των ενδιαφερόντων των μαθητών και την ενθάρρυνση σχετικών συζητήσεων και εργασιών.

- Επισημαίνεται ότι πολύ καλό θα είναι να ζητήσουμε βοήθεια από τους συναδέλφους μας άλλων ειδικοτήτων δίνοντας στο μάθημά μας διαθεματική διάσταση και να καλλιιεργήσουμε κλίμα προβληματισμού και έρευνας, που θα οδηγήσει ενδεχομένως και σε ομαδικές εργασίες με τη μέθοδο των συνθετικών εργασιών (project). Εκείνο που θα πρέπει πάνω από όλα να προσέξουμε είναι να είμαστε πολύ καλά προετοιμασμένοι στο αντικείμενο που πρόκειται να διδάξουμε. Ιδιαίτερα στα θέματα τέχνης, θα προσέξουμε να μην εξαντλήσουμε τον λίγο χρόνο που έχουμε πράγματι στη διάθεσή μας με περιγραφές των προσωπικών μας εμπειριών από επισκέψεις σε μουσεία, πινακοθήκες κ.ά.. Ούτε να καταφεύγουμε σε εύκολες και επιφανειακές εκδηλώσεις θαυμασμού ή απαξίωσης για τα έργα. Αντίθετα, θα προσπαθήσουμε σταδιακά να εξοικειώνουμε τους μαθητές μας με τη βιωματική, επικοινωνιακή προσέγγιση κυρίως των θεμάτων τέχνης, να τους καθοδηγούμε και να τους ενθαρρύνουμε να παρατηρούν, να περιγράφουν αυτό που βλέπουν, να κρίνουν και να ανταλλάσσουν απόψεις μεταξύ τους.

- Για τη σημασία της εικόνας στη διδακτική πράξη γενικότερα και ειδικότερα στη διδασκαλία της ιστορίας μπορούμε να βρούμε ενδιαφέροντα στοιχεία στην ακόλουθη ενδεικτική βιβλιογραφία:

Βρυζας Κ., *Μέσα Επικοινωνίας και Εκπαίδευση*. Σύγχρονη Εκπαίδευση, τχ. 51,1990, σσ. 77-89

Γρυντάκης Γ., *Τρόποι αισθητοποίησης του μαθήματος της Ιστορίας*. Σεμινάριο τχ.21, 1999, σσ.229-243

Charman, Laura H., *Διδακτική της τέχνης Προσεγγίσεις στην Καλλιτεχνική Αγωγή*, Νεφέλη, Αθήνα 1993

Ιωάννου Θ., *Διδάσκοντας Ιστορία: Από τις Θεωρίες Μάθησης στη στοχοθετική Στρατηγική*, Ατραπός, Αθήνα

Κατσαρού, Ε., Τσάφος, Β., *Από την Έρευνα στη Διδασκαλία*, Σαββάλας, Αθήνα 2003

Κοζάκου-Τσιάρα, Ο., *Εισαγωγή στην Εικαστική Γλώσσα*, Gutenberg, Αθήνα 2000

Κοσσυβάκη, Φ., *Κριτική Επικοινωνιακή Διδασκαλία. Κριτική προσέγγιση της Διδακτικής Πράξης*, Gutenberg, Αθήνα 2002

Κουλούρη, Σ., *Οπτικός Αλφαριθμητισμός και Μάθηση*. Στο Σύγχρονη Εκπαίδευση, τχ.51, 1990, σσ.90-5

Τζόκας, Σ., *Διδακτικές Στρατηγικές στο Μάθημα της Ιστορίας*, Σαββάλας, Αθήνα 2002

1. Η κίνηση των ιδεών. Επιστήμη, στοχασμός και τέχνη του 19ου αιώνα

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ

Διαρθρώνεται σε τέσσερις υποενότητες:

α. Εισαγωγικά..

β. Επιστήμη και τεχνολογικά επιτεύγματα.

γ. Στοχασμός. Το κίνημα των εθνοτήτων, φιλελευθερισμός, θετικισμός, σοσιαλισμός.

δ. Η τέχνη του 19ου αι.. Τα μεγάλα καλλιτεχνικά ρεύματα.

Κατευθύνσεις και χαρακτηριστικά: νεοκλασικισμός, ρομαντισμός, ρεαλισμός, οι απαρχές του μοντερνισμού.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- 1) Να συνδέσουν οι μαθητές τις συνθήκες που επικράτησαν στο ιστορικό γίνεσθαι κατά τη δεύτερη φάση της Βιομηχανικής Επανάστασης, με την κίνηση των ιδεών τον 19ο αι.
- 2) Να γνωρίσουν και να αποτιμήσουν τα σημαντικότερα επιστημονικά και τεχνολογικά επιτεύγματα της εποχής και να κατανοήσουν γιατί ο 19ος αι. έχει ονομαστεί "Αιώνας της επιστήμης".
- 3) Να έλθουν σε επαφή με τον φιλοσοφικό στοχασμό του 19ου αι..
- 4) Να γνωρίσουν τα καλλιτεχνικά ρεύματα και τα λογοτεχνικά κινήματα του 19ου αι. και να τα εντάξουν στο ιστορικό τους πλαίσιο. Να κατανοήσουν τα βασικά γνωρίσματα των μεγάλων αυτών ρευμάτων: νεοκλασικισμού, ρομαντισμού, ρεαλισμού, μοντερνισμού, ώστε να είναι σε θέση να τα συνδέσουν τόσο με την ιστορική πραγματικότητα, την επιστημονική ανάπτυξη και τη φιλοσοφική σκέψη της εποχής, όσο και με την πορεία της τέχνης γενικότερα.
- 5) Να συνειδητοποιήσουν ότι ο πολιτισμός σε όλες τις εκδηλώσεις του (επιστημονικά και τεχνολογικά επιτεύγματα, φιλοσοφική σκέψη, τέχνες, συλλογικές τάσεις, αντιλήψεις και συμπεριφορές) είναι αποτέλεσμα μακράς σειράς διεργασιών σε άμεση συνάρτηση, αλλά και σε σχέση αλληλεπίδρασης με το ιστορικό και κοινωνικό γίνεσθαι. Κάθε φάση στην πορεία του πολιτισμού έχει τις αφετηρίες της σε προηγούμενες, εγγύτερες ή απότερες, φάσεις εξέλιξής του.
- 6) Να κατανοήσουν ότι ο 19ος αι., κατά τον οποίο η Βιομηχανική Επανάσταση έχει πλέον περάσει στη δεύτερη φάση της, είναι ο αιώνας κυριαρχίας του ευρωπαϊκού/δυτικού πολιτισμού. Με δεδομένο ότι το νεοελληνικό κράτος κατά την περίοδο αυτή συγκροτείται και μπαίνει στη πορεία ανάπτυξής του με σαφή προσανατολισμό στην Ευρώπη, η μελέτη του πολιτισμού του 19ου αι. δεν μας βοηθά μόνο να κατανοήσουμε τη φύση, τη δυναμική και την πορεία του ευρωπαϊκού, αλλά και του σύγχρονου νεοελληνικού πολιτισμού.

Ειδικότερες παρατηρήσεις για τις επιμέρους υποενότητες

α. Εισαγωγικά

β. Επιστήμη και τεχνολογικά επιτεύγματα

- Θα συνδέσουμε όσα διδάχθηκαν οι μαθητές σχετικά με τη Βιομηχανική Επανάσταση Επανάσταση (Κεφ. Α', 6) με την επιστημονική και τεχνολογική ανάπτυξη του 19ου αι.. Το διδακτικό κείμενο αναφέρεται εντελώς επιγραμματικά στην επιστήμη και στα τεχνολογικά επιτεύγματα του 19ου αι., τα οποία συνιστούσαν το επιστημονικό και τεχνολογικό θαύμα της εποχής, που απέκτησε κυριολεκτικά μυθικές διαστάσεις. Στο θέμα αυτό θα ριζώσουμε το βάρος της διδασκαλίας μας αξιοποιώντας το σχετικό παράθεμα του ΒΜ και ενθαρρύνοντας τους μαθητές να αναζητήσουν στοιχεία στους πίνακες του βιβλίου και στις λεζάντες των εικόνων.
- Για την ενίσχυση της εμπιστοσύνης στην επιστήμη, σημαντική ήταν η συμβολή του Άγγλου φυσιοδίφη Δαρβίνου (Charles Robert Darwin, 1809-1882) ο οποίος στο έργο του "Περί της

προέλευσης των ειδών μέσω της φυσικής επιλογής" (1859) υποστήριζε ότι όλοι οι σύνθετοι οργανισμοί προήλθαν από απλές μορφές ζωής που εξελίχθηκαν μέσω της επενέργειας των φυσικών νόμων. Με το πέρασμα του χρόνου, επιβίωσαν μόνον οι ευπροσάρμοστοι και οι πλέον ανθεκτικοί. Καλό θα είναι να έχουμε υπόψη μας ότι η θεωρία του Δαρβίνου καθώς και άλλες πολιτικές και κοινωνικές ιδεολογίες της εποχής, που βασιζόνταν αποκλειστικά στα πορίσματα των επιστημών, την υλιστική θεώρηση των πραγμάτων και αμφισβητούσαν τον ρόλο της θρησκείας, αποτέλεσαν πρόκληση για την Εκκλησία, κυρίως την Καθολική, η οποία προσπάθησε να καταπολεμήσει τις νέες αντιλήψεις συστηματικότερα και εντονότερα. Άλλοτε η προσπάθεια αυτή είχε τη μορφή αυστηρότερης πολιτικής με την έκδοση του Καταλόγου Σφαλμάτων (Syllabus) ή την προβολή του αλάθητου του Πάπα (Πίος Θ') και άλλοτε γινόταν περισσότερο συμβιβαστική και φιλολαϊκή στο πλευρό της εργατικής τάξης (Πάπας Λέων XIII).

- Οι φωτογραφίες του Λουί Παστέρ, της Μαρί Κιουρί και του Ζίγκμουντ Φρόυντ μπορεί να αποτελέσουν αφορμή για προβληματισμό σχετικά με τα αποτελέσματα μεγάλων επιστημονικών επιτευγμάτων από τον 19ο αιώνα μέχρι και σήμερα.
- Το διαφημιστικό έντυπο με τα έργα του Βερν (Jules Verne, 1828-1905), τους ήρωες και τα ταξίδια τους καθώς και η φωτογραφία του Χένρυ Φορντ με ένα από τα πρώτα αυτοκίνητα που κατασκεύασε (1896) προσφέρονται για ευρύτερο σχολιασμό σε σχέση με τις εντυπωσιακές εξελίξεις στα μέσα μεταφοράς, συγκοινωνιών και επικοινωνιών, αλλά και στη "μόδα" των ταξιδιών από τότε μέχρι σήμερα.
- Με αφορμή τη δαγκεροτυπία *Άποψη της λεωφόρου Τεμπλ* θα είναι χρήσιμο και ενδιαφέρον να αναφερθούμε στη φωτογραφία καθώς η επίδρασή της νέας αυτής εφεύρεσης στην καθημερινή ζωή, την επιστήμη και την τέχνη ήταν καταλυτική. Η πρώτη αποτύπωση μιας εικόνας επάνω σε χημικά επεξεργασμένη, ευαίσθητη επιφάνεια έγινε από τον Γάλλο εφευρέτη Νιεπς (Joseph Nicéphore Niepce, 1765-1833) το 1827, ενώ η πρώτη δαγκεροτυπία (BM) πραγματοποιήθηκε από τον Νταγκέρ το 1838.

γ. Στοχασμός.

Ανακαλώντας στη μνήμη των μαθητών στοιχεία από το Κεφ. Α', 2, θα προσπαθήσουμε με συντομία να τους οδηγήσουμε στην κατανόηση των τεσσάρων βασικών κατευθύνσεων του πολιτικού και κοινωνικού προβληματισμού του 19ου αιώνα, προκειμένου να αντιληφθούν το γενικότερο ιδεολογικό κλίμα του αιώνα.

- Αναφορικά με το κίνημα των εθνοτήτων θα πρέπει να διευκρινίσουμε στους μαθητές το περιεχόμενο του όρου κατά την εποχή που εξετάζουμε.
- Το κίνημα των εθνοτήτων στην Ευρώπη, ως αντίδραση στα αυταρχικά καθεστώτα της εποχής, βρήκε έδαφος σε χώρες και λαούς, όπως οι Έλληνες, οι Ιταλοί, οι Γερμανοί, οι λαοί των Βαλκανίων κ.ά., που αναζητούσαν την εθνική τους ανεξαρτησία, την κρατική τους υπόσταση και δομή. Απέκτησε διαφορετικό περιεχόμενο ανάλογα με τις συνθήκες που επικρατούσαν στους λαούς, τις παραδόσεις και τις ανάγκες τους. Συνδέθηκε με το κίνημα του ρομαντισμού και ενέπνευσε κινήματα όπως ο φιλελληνισμός, επηρεάζοντας καθοριστικά όλες τις μορφές της καλλιτεχνικής δημιουργίας.
- Καλό θα είναι, αν υπάρχει δυνατότητα, να εντοπισθεί το κοινό σημείο, αλλά και οι τεράστιες διαφορές που υπάρχουν μεταξύ του ιδεαλισμού του Χέγκελ και του διαλεκτικού υλισμού του Μαρξ.
- Σχετικά με τον Νίτσε, καλό είναι να έχουμε υπόψη μας την επιρροή που άσκησε η δαρβινική θεωρία της φυσικής επιλογής και της επικράτησης του ισχυρότερου στη σκέψη του Γερμανού στοχαστή. Κι αυτό σε συνδυασμό με τα αδιέξοδα που είχε αρχίσει να διαμορφώνει στα τέλη του 19ου αιώνα η εκβιομηχάνιση και η αρχόμενη μαζοποίηση. Για τον Νίτσε βλ. παραθέματα 2 και 3, Β.Κ..

δ. Η τέχνη του 19ου αι.. Τα μεγάλα καλλιτεχνικά ρεύματα. Κατευθύνσεις και χαρακτηριστικά: νεοκλασικισμός, ρομαντισμός, ρεαλισμός, οι απαρχές του μοντερνισμού.

- Η διδασκαλία αυτής της ενότητας θα βοηθήσει να κατανοήσουν οι μαθητές πόσο επηρέασε

η επιστημονική και τεχνολογική ανάπτυξη, αλλά και ο φιλοσοφικός στοχασμός τα καλλιτεχνικά ρεύματα του 19ου αι..

- Οι μαθητές θα οδηγηθούν να κατανοήσουν τα βασικά χαρακτηριστικά των μεγάλων καλλιτεχνικών ρευμάτων, να αντιληφθούν το περιεχόμενο του μοντερνισμού και να εξοικειωθούν με τη σχετική ορολογία.

- Θα πρέπει να τονισθεί ότι σε αντίθεση με προηγούμενους αιώνες, η καλλιτεχνική δημιουργία του 19ου αι. χαρακτηρίζεται από αντιφατικότητα, πολυπλοκότητα και απουσία ενιαίου στίλ.

- Για να γίνει αισθητή η διαφορά κλασικισμού και ρομαντισμού, θα αξιοποιήσουμε τη συμβολική εικόνα της πάλης μεταξύ των δύο ρευμάτων καθώς και τα κείμενα του Μποντλέρ και του Χρυσάνθου Χρήστου σχετικά με τον ρομαντισμό (BM).

- Προς την κατεύθυνση αυτή, θα βοηθήσουν επίσης τα έργα του Νταβίντ (νεοκλασικισμός), του Γκόγια που προετοίμασε το έδαφος για νέες αναζητήσεις, του Τέρνερ και του Ντελακρουά (κεφ. Α', 2).

- Για τον Ντελακρουά, εκτός από το έργο του *Η σφαγή της Χίου* (σημειώνεται ότι αντίγραφο του έργου από τον Λυκούργο Κογεβίνα υπάρχει στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο), μπορούμε να δούμε στην Εθνική Πινακοθήκη, το έργο του *Εφιππος Έλληνας αγωνιστής* (1856). Το σχετικό κείμενο του Γιάννη Τσαρούχη μας μεταφέρει το κλίμα αυτό (BM). Άλλα επίσης πολύ σημαντικά έργα του Ντελακρουά είναι: *Η Ελλάδα στα ερείπια του Μεσολογγίου*, *Η Ελευθερία οδηγεί τον Λαό*, *Ο Δάντης και ο Βιργίλιος στην Κόλαση*. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον, ως χαρακτηριστικό δείγμα ρομαντικής διάθεσης, είναι επίσης το έργο του Ζερικό *Η σχεδιά της Μέδουσας κ.ά.*

- Προκειμένου να προχωρήσουμε στον ρεαλισμό, θα επιστρέψουμε για πολύ λίγο στη θεωρία του θετικισμού και στη βασική θέση του ότι υπάρχει μόνο ό,τι μπορεί να αντιληφθεί κανείς με τις αισθήσεις του και να αποδείξει με τη λογική του, καθώς και στις κοινωνικές θεωρίες της εποχής (π.χ. μαρξισμός) σχετικά με τους αγώνες της εργατικής τάξης. Το έργο του Κουρμπέ *Εργάτες που σπάζουν πέτρες* θα μας βοηθήσει να αισθητοποιήσουμε τα παραπάνω.

- Έχοντας ήδη συνδέσει τον ρεαλισμό με τον κοινωνικό προβληματισμό της εποχής αλλά και με το φιλοσοφικό κίνημα του θετικισμού, εστιάζουμε στους μεγάλους ρεαλιστές ζωγράφους (Ντομέ, Κουρμπέ, Μιλέ), οι οποίοι ενδιαφέρονται να αποδώσουν ακριβώς αυτό που βλέπουν και αγγίζουν (είναι ενδιαφέρον το σχετικό κείμενο του Κουρμπέ στο BK) και αυτό που βιώνουν στο παρόν, όσο καθημερινό και ταπεινό μπορεί να είναι, αρκεί να είναι ειλικρινές και αυθεντικό. *Οι Σταχομαζώχτρες* του Μιλέ είναι επίσης ένα χαρακτηριστικό έργο που θα μπορούσαμε να δείξουμε στους μαθητές.

- Για να προετοιμάσουμε το έδαφος προκειμένου να αναφερθούμε στην επανάσταση του μοντερνισμού και των ρευμάτων της τέχνης που περιλάμβανε, καλό θα είναι να διαβάσουμε το σχετικό κείμενο της Μαρίνας Λαμπράκη-Πλάκα ή του Hermann Bahr (παραθέματα 6 και 9, B.K.).

- Οι όροι μοντερνισμός και ειδικότερα Μοντέρνα Τέχνη δηλώνουν τις τάσεις και τα κινήματα στην τέχνη που αναπτύχθηκαν από τα μέσα του 19ου έως και ένα μεγάλο μέρος του 20ού αι., κοινό χαρακτηριστικό των οποίων ήταν η κατάργηση όλων των παραδοσιακών κανόνων και αρχών.

- Ειδικότερα, θα είναι χρήσιμο και ενδιαφέρον να αναφερθούμε και πάλι στη φωτογραφία και την εξαιρετική επίδραση την οποία άσκησε στην τέχνη και ειδικότερα στη διαμόρφωση του ιμπρεσιονισμού. Η φωτογραφία προσφέροντας τη δυνατότητα της πιστής απόδοσης της πραγματικότητας, απελευθέρωσε τη ζωγραφική από την ανάγκη να την αποτυπώσει. Έτσι, η ζωγραφική σπάζοντας κάθε δεσμό με πολλούς από τους προβληματισμούς του παρελθόντος, αναζήτησε να αποτυπώσει μη ορατές όψεις της πραγματικότητας.

Ζωγραφική

- Πρέπει να γίνει αντιληπτό ότι ο ρεαλισμός προετοίμασε το έδαφος για ό,τι καινούργιο και

επαναστατικό έφερε ο μοντερνισμός σε όλες τις μορφές του (μπρεσιονισμός, μεταίμπρεσιονισμός, αρ νουβό κ.ά.) από τα τέλη του 19ου αι. και μετά. Αναφορικά με τον μοντερνισμό, θα πρέπει επίσης να έχουμε υπόψη μας δύο ακόμη στοιχεία: α) την ανάγκη πολλών καλλιτεχνών να αποτυπώσουν στο έργο τους μιαν άλλη πραγματικότητα, πέραν από εκείνη που μας δίνει η άμεση οπτική εντύπωση και την οποία καμιά μηχανική διαδικασία, όπως η φωτογραφία, δεν μπορεί να αποδώσει και β) την αναζήτηση από αρκετούς καλλιτέχνες αυθεντικών μορφών τέχνης, όπως π.χ. η γαπωνέζικη χαρακτική και η "πρωτόγονη" τέχνη λαών της Αφρικής και της Πολυνησίας, που δεν είχαν καθόλου επηρεασθεί από τον νέο τρόπο της βιομηχανοποιημένης ζωής που είχε αρχίσει ήδη να διαμορφώνεται.

- Ο ιμπρεσιονισμός επιδιώκει να συλλάβει και να αποδώσει τη στιγμιαία εντύπωση των απλών καθημερινών μορφών και πραγμάτων όπως αυτά πλάθονται από το φως και το χρώμα. Το έργο του Μανέ *Μουσική στους κήπους του Κεραμεικού* και κυρίως του *Μονέ Εντύπωση - Ανατολή του ηλίου (Impression)* (BM), θα βοηθήσουν στην κατανόηση του κινήματος, ενώ τα κείμενα των Ε.Η. Gombrich (BM) και Th. Dure (παράθεμα 8, ΒΚ) είναι πολύ κατατοπιστικά. Επιπλέον έργα ιμπρεσιονιστών που μπορούν ενδεικτικά να μελετηθούν είναι το *Πρόγραμμα στη γλότη του Μανέ*, *Τα νούφαρα του Μονέ*, *Χορός στο Μουλέν ντε λα Γκαλέτ* του Ρενουάρ.

- Στην προέκταση της μελέτης του φωτός των ιμπρεσιονιστών, ο νεοϊμπρεσιονισμός ενδιαφέρεται για την ανάλυση του φωτός στα βασικά του χρώματα και τη χρησιμοποίηση κουκίδων καθαρού χρώματος, η σύνθεση των οποίων γίνεται στο μάτι του θεατή (πουαντισμός). Χαρακτηριστικό το έργο του Σερά *Κυριακάτικο απόγευμα στο νησί Γκραντ Ζατ* (BM).

- Οι μεταίμπρεσιονιστές επιστρέφουν στη μελέτη της εκφραστικής ποιότητας της γραμμής, της μορφής και του χρώματος. Έτσι ο Βαν Γκογκ (*Νύχτα με αστέρια*, BM, και άλλα έργα όπως *Οι πατατοφάγοι*, *Ηλιοτρόπια*, *Αυτοπροσωπογραφίες*, *Προσωπογραφία του μπαρμπα-Τανγκύ* κ.ά.), όπως και ο Γκογκέν, ρίχνει το βάρος στις εκφραστικές δυνατότητες του χρώματος, για να αποδώσει την ένταση της φύσης και το εσωτερικό πάθος των μορφών, προετοιμάζοντας τον δρόμο για τον εξπρεσιονισμό. Από την άλλη πλευρά, ο Σεζάν (*Οι μεγάλες λουόμενες*, BM) προσπαθεί επίμονα να βάλει στην τέχνη την τάξη που υπάρχει στη φύση και η οποία είναι ανεξάρτητη από το υποκειμενικό του συναίσθημα. Θεωρείται ο πατέρας της μοντέρνας τέχνης και πρόδρομος του κυβισμού. Πολύ ενδιαφέρουσα η σειρά έργων του Σεζάν με θέμα το βουνό Σεν-Βικτουάρ, το οποίο έβλεπε από το παράθυρό του και το είχε ζωγραφίσει πολλές φορές.

- Το κίνημα της αρ νουβό (art nouveau, jugendstil, modern style) έχει ως κύρια χαρακτηριστικά τις καμπύλες γραμμές, τα ελικοειδή σχήματα που παραπέμπουν σε μίσχους και άνθη, τα ανιόμετρα μοτίβα, την έντονη διακοσμητική και συμβολιστική διάθεση καθώς και τη στυλιζαρισμένη κομψότητα. Το έργο *Μουσική I* του Κλιμτ, σημαντικότερου εκπροσώπου της αρ νουβό, θα βοηθήσει στην κατανόηση του κινήματος αυτού (BM).

- Το παράθεμα του Μάνου Στεφανίδη (BM), σχετικά με το αληθινό έργο τέχνης, θα βοηθήσει να κατανοήσουν οι μαθητές τη δύναμη ζωής που περικλείει ένα έργο τέχνης, το οποίο εκφράζει τον δημιουργό και την εποχή του, ενώ παράλληλα υπάρχει διαχρονικά ως αυτόνομο και ανεξάρτητο δημιούργημα.

- Είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον να αναφερθούμε στον νέο ρόλο που αναλαμβάνει ο καλλιτέχνης, ως ανεξάρτητος δημιουργός, αξιοποιώντας το κείμενο του Ζορζ Πεγιέ (παράθεμα 4, ΒΚ).

- Το σύντομο κείμενο για τους εκθεσιακούς χώρους (Σαλόν) του Παρισιού τον 19ο αι. (BM) μας δίνει πληροφορίες σχετικά με την εκθεσιακή δραστηριότητα που αναπτύχθηκε στο Παρίσι που εξελίχθηκε σύντομα σε διεθνές καλλιτεχνικό κέντρο.

Γλυπτική - Αρχιτεκτονική- Εφαρμοσμένες τέχνες

- Ιδιαίτερα πρέπει να προσεχθεί ο περίφημος γλύπτης Ροντέν (*Οι πολίτες του Καλέ*), που έδωσε νέα ώθηση ανανέωσης στη γλυπτική επηρεάζοντας την τέχνη του 20ού αι..

- Στην αρχιτεκτονική έχουμε τη δυνατότητα μέσω των εικόνων να παρατηρήσουμε αφενός ένα

χαρακτηριστικό δείγμα νεοκλασικισμού (Βρετανικό Μουσείο) και αφετέρου κατασκευές από μέταλλο και γυαλί (Κρύσταλ Πάλας, Πύργος Άιφελ) που αποτέλεσαν τεχνολογικά θαύματα της εποχής τους.

- Από την τελευταία δεκαετία του 19ου αι. το κίνημα της αρ νουβό εξελίχθηκε σε ένα παγκόσμιο στίλ που βρήκε εφαρμογή σε όλες τις εφαρμοσμένες τέχνες (στις γραφικές τέχνες και τη διαφήμιση, στην εσωτερική διακόσμηση και την κατασκευή επίπλων, χρηστικών και διακοσμητικών αντικειμένων για το σπίτι , π.χ. τα περίφημα γυάλινα βάζα και λάμπες του Εμίλ Γκαλέ στη Γαλλία και του Λούις Τίφανι στις ΗΠΑ) στα κοσμήματα, στα υφάσματα, στη μόδα κ.τ.λ. Η αρ νουβό επηρέασε και την αρχιτεκτονική με χαρακτηριστικό παράδειγμα το έργο του Ισπανού Αντόνιο Γκαουντί (Antonio Gaudí, 1852-1926).

Λογοτεχνία - Θέατρο - Μουσική

- Με αφορμή την προσωπογραφία του Μπετόβεν μπορούμε να αναφερθούμε τόσο στο κορυφαίο συνθετικό του έργο όσο και στις ευρύτερες εξελίξεις στον χώρο της μουσικής .
- Το κείμενο για τον Ίψεν (παράθεμα 10, ΒΚ) και τα δικαιώματα της γυναίκας μπορεί να αποτελέσει αφορμή για συζήτηση σχετικά με τις δραματουργικές καινοτομίες του ιδίου και των μεγάλων θεατρικών συγγραφέων της εποχής του.
- Αναφορικά με τη λογοτεχνία, οι μαθητές έχουν τις ευκαιρίες στο οικείο μάθημα να αναζητήσουν πληροφορίες και ενδιαφέροντα στοιχεία που εντάσσονται στις ευρύτερες καλλιτεχνικές αναζητήσεις του 19ου αι..

Προτάσεις για επιπλέον επεξεργασία του προσφερόμενου εκπαιδευτικού υλικού

- Παίρνοντας αφορμή την ανάπτυξη των εφαρμοσμένων τεχνών και εφόσον μας το επιτρέπουν οι συνθήκες της τάξης, είναι πολύ ενδιαφέρον να σταθούμε στο θέμα της μαζικής κουλτούρας για να δούμε τις συνθήκες κάτω από τις οποίες αρχίζει αυτή να διαμορφώνεται στα τέλη του 19ου αι..

- Αναφορικά με την εξέλιξη του ευρωπαϊκού/δυτικού πολιτισμού κατά τους δύο τελευταίους αιώνες, μπορούμε επίσης να επεκταθούμε ακόμη περισσότερο θίγοντας, όσο αυτό είναι δυνατό, την έννοια της νεωτερικότητας. Η έννοια της νεωτερικότητας χαρακτηρίζει τις δυτικές κοινωνίες από τον Διαφωτισμό και μετά, με βάση τα χαρακτηριστικά της πολιτικής, κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης, το συλλογικό ήθος και την πολιτιστική ταυτότητα που διαμόρφωσαν. Η νεωτερικότητα όμως πήρε τεράστιες διαστάσεις στα τέλη του 19ου αι., όταν συνδέθηκε με τον μοντερνισμό και την πρωτοπορία των πνευματικών και καλλιτεχνικών κινημάτων σε όλες τις τέχνες, αλλά και στην επιστήμη και τη φιλοσοφία. Βασικό στοιχείο της νεωτερικότητας είναι ότι "τα πάντα προορίζονται να επιταχυνθούν, να διαλυθούν, να μεταποισθούν, να μεταμορφωθούν, να αναπλαστούν. Η καινοτομία, που πολλές φορές γινόταν αυτοσκοπός, επιδίωκε την ανατροπή και όπως ήταν φυσικό, προκαλούσε οτιδήποτε είχε συνδεθεί με την παράδοση (ιδεολογίες, αντιλήψεις, θεσμούς κλπ.). Με τη σειρά του ο μεταμοντερνισμός ή μετανεωτερικότητα που διανύουμε σήμερα προκαλεί τις παλαιότερες φάσεις της νεωτερικότητας".

(Stuart Hall, Bram Gieben, *Η Διαμόρφωση της Νεωτερικότητας*, Σαββάλας, Αθήνα 2003, σ. 36-7).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ

α. Εισαγωγικά.

- Με είσοδο 19ου αι. νέα πραγματικότητα στην Ευρώπη
 - ⇒ Διαφορετική αντίληψη για την πραγματικότητα.
 - ⇒ Νέες δυνάμεις στην κοινωνική, πολιτική και οικονομική ζωή.
 - ⇒ Καινούργια ιστορική πραγματικότητα αρχίζει.
- Νέες συνθήκες στην οικονομική, κοινωνική και πολιτική ζωή των λαών:
 - ⇒ Άνοδος αστικής τάξης.
 - ⇒ Αστικοποίηση και δημιουργία νέων προτύπων ζωής.

- ⇒ Αύξηση πληθυσμού των μεγαλουπόλεων.
- ⇒ Ενίσχυση της εργατικής τάξης.
- ⇒ Θεαματικές εξελίξεις στον χώρο της επιστήμης και της τεχνολογίας.
- ⇒ Βελτίωση της παιδείας.
- ⇒ Ανάπτυξη πολιτικής συνείδησης και διαμόρφωση μαζικής κουλτούρας.
- Νέα επιτεύγματα και ανακατατάξεις στη ζωή των κοινωνιών και αναπροσδιορισμός πολιτιστικής τους ταυτότητας ⇒ αντικείμενο επίμονης μελέτης, φιλοσοφικού στοχασμού και κοινωνικών αναταραχών, έντονων καλλιτεχνικών αναζητήσεων και ρήξεων με παρελθόν.

β. Επιστήμη και τεχνολογικά επιτεύγματα

- Επαναστατικές εξελίξεις επιστήμης τον 19ο αιώνα ενισχύουν πίστη ανθρώπου για κατανόηση και έλεγχο φύσης και καλλιεργούν αυτοπεποίθηση και αισιοδοξία του για το μέλλον.
- Θεωρία "φυσικής επιλογής" και εξέλιξης ειδών του Δαρβίνου ενίσχυσε εμπιστοσύνη στην επιστήμη επηρεάζοντας σε πολλά επίπεδα την ανθρώπινη σκέψη.
- Επαναστατικά βήματα στη φυσική (ηλεκτρομαγνητισμός, θερμοδυναμική).
- Βάσεις σύγχρονης χημείας.
- Αλυσιδωτές εξελίξεις στον χώρο της ιατρικής:
 - ⇒ βελτίωση δημόσιας υγείας και έρευνας για αντιμετώπιση ασθενειών,
 - ⇒ μείωση της θνησιμότητας και αύξηση του πληθυσμού.
- Επιστημονικά επιτεύγματα: έδαφος για πρωτοφανή ανάπτυξη τεχνολογίας (τομείς νέων υλών, μεθόδων και διαδικασιών παραγωγής, μεταφορών και επικοινωνιών).

γ. Στοχασμός

Κίνημα των εθνοτήτων, ο φιλελευθερισμός, ο θετικισμός και ο σοσιαλισμός οι κυριότερες νέες ιδεολογίες.

• Κίνημα εθνοτήτων

- Υποστηρικτές (με αρχές και οράματα ρομαντισμού), βρήκαν ανταπόκριση σε πολλούς λαούς που αγωνίζονταν για την εθνική τους ελευθερία.

- Σημαντικότεροι εκφραστές ο **Χέρντερ** και ο **Φίχτε**: πίστευαν ότι από ιδέα εθνότητας (βασικά στοιχεία της κοινή γλώσσα, θρησκεία, κοινή ιστορική εμπειρία και παράδοση) οι λαοί αντλούν την ταυτότητά τους και αυτήν πρωτίστως οφείλουν να διαφυλάττουν.

• Φιλελευθερισμός

Βασικός εκφραστής ο **Μιλ**. Συνέδεσε έννοια ελευθερίας με αξιοπρέπεια του ανθρώπου και εξασφάλιση ατομικών του δικαιωμάτων.

• Θετικισμός

Ο **Κοντ** θεμελιωτής: η ανθρωπότητα στο θετικό στάδιο εξέλιξής της (επικράτηση επιστήμης, κορυφαία η Κοινωνιολογία με βοήθεια της οποίας είναι δυνατό να μελετηθεί η κοινωνία και οι νόμοι που την διέπουν).

• Σοσιαλισμός

- Αφετηρία το βασικό αίτημα της Γαλλικής Επανάστασης για ισότητα και τα προβλήματα εργατών πρώτης φάσης Βιομηχανικής Επανάστασης,

- Οι *ουτοπικοί σοσιαλιστές*, όπως ο **Σεν-Σιμόν**, κατηγορήσαν ως άδικο το καπιταλιστικό σύστημα και τη συσσώρευση πλούτου.

- Ο *επιστημονικός σοσιαλισμός* του Μαρξ η ισχυρότερη φωνή εναντίον του καπιταλισμού. Αποτέλεσε νέα βάση ανάλυσης και ερμηνείας των δυνάμεων που διαμορφώνονταν στην κοινωνία και ένα νέο πλαίσιο δράσης για βελτίωση της θέσης των εργαζομένων.

- Ο Μαρξ υποστήριξε ότι δυνάμεις της παραγωγής και συνεχής σύγκρουση ανάμεσα σε εκείνους που ελέγχουν μέσα παραγωγής και σε εκείνους που παράγουν είναι αυτές που

διαλεκτικά διαμορφώνουν την ιστορία και προκαλούν τις ιστορικές αλλαγές (αφετηρία η υλιστική αντίληψη: αυτό που υπάρχει και διαμορφώνει την πραγματικότητα είναι μόνο η ύλη).

- Ο **Σπένσερ** και άλλοι κοινωνικοί δαρβινιστές προεξέτειναν τη θεωρία της φυσικής επιλογής και της επιβίωσης του ισχυροτέρου του Δαρβίνου στην κοινωνική και πολιτική ζωή.
- Ο **Νίτσε** υποστήριζε την ανάγκη επικράτησης μιας φυλής "υπερανθρώπων" που θα υπερέχει σωματικά, ηθικά και πνευματικά.

δ. Η τέχνη του 19ου αι.. Τα μεγάλα καλλιτεχνικά ρεύματα. Κατευθύνσεις και χαρακτηριστικά: νεοκλασικισμός, ρομαντισμός, ρεαλισμός, οι απαρχές του μοντερνισμού

- Οι ραγδαίες κοινωνικές, πολιτικές, οικονομικές, επιστημονικές και τεχνολογικές εξελίξεις επηρέασαν αποφασιστικά τους καλλιτέχνες και το έργο τους.
- Βασικά χαρακτηριστικά καλλιτεχνικής πορείας 19ου αι.:
 - Η ταχύτητα των μεταβολών.
 - Η πολλαπλότητα των αναζητήσεων.
 - Η έλλειψη ενότητας στην καλλιτεχνική δημιουργία και η απουσία ενός ενιαίου στυλ.
 - Η ταυτόχρονη εμφάνιση πολλών τάσεων που αλληλοσυμπληρώνονται ή αντιμάχονται μεταξύ τους.
 - Ως τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα, ο **νεοκλασικισμός** επέβαλλε στην τέχνη: μέτρο, τάξη, ισορροπία, λιτότητα, εξιδανικευμένες μορφές και ηθικό ύψος.
 - Αντίθετα, ο **ρομαντισμός** βασίστηκε στην ατομικότητα και την υποκειμενικότητα του ανθρώπου, το συναίσθημα, τη φαντασία και το όνειρο και αναζήτησε την πηγή της έμπνευσής του στο ιστορικό παρελθόν των λαών, στις ρίζες του πολιτισμού τους, στο θρησκευτικό συναίσθημα, στη λατρεία της φύσης.
 - Ο **ρεαλισμός**, στον αντίποδα του ρομαντισμού, στο β' μισό του 19ου αι., ενδιαφέρεται να αποτυπώσει την πραγματικότητα με ακρίβεια και σε κάθε της λεπτομέρεια, χωρίς συναισθηματικές υπερβολές και υποκειμενικές παρεμβάσεις.
 - Λίγο πριν από την είσοδο του νέου αιώνα, οι πειραματισμοί σε όλους τους τομείς της καλλιτεχνικής δημιουργίας οδήγησαν στο κίνημα του **μοντερνισμού** που στρεφόταν εναντίον όλων των παραδοσιακών αξιών και καταργούσε όλους τους καθιερωμένους κανόνες έκφρασης και επικοινωνίας με τον καθημερινό άνθρωπο.

Ζωγραφική

- Το έργο του **Νταβίντ** έχει όλα τα χαρακτηριστικά του **νεοκλασικισμού**.
- Το έργο του **Ένγκντ** (μαθητή Νταβίντ) και του **Γκόγια** προετοιμάζει τον **ρομαντισμό**.
- Στο έργο των **Ντελακρουά** και **Ζερικό** κυριαρχούν: δραματική ένταση, προβολή φανταστικού και εξωτικού, εθνική έξαρση (σε κάποιες περιπτώσεις) και αποθέωση χρώματος.
- Στο έργο των μεγάλων ρομαντικών τοπιογράφων **Τέρνερ**, **Κόνσταμπλ** και **Φρίντριχ** κυριαρχεί το ανθρώπινο συναίσθημα μέσα από την ένταση της φύσης.
- Γύρω στο 1850 στροφή στον ρεαλισμό: **Ντομιέ**, **Κουρμπέ** και **Μιλέ** (προάγγελος **μοντερνισμού**).
- Πολλές τάσεις (**ιμπρεσιονισμός**, **μεταϊμπρεσιονισμός**, **αρ νουβό**), αναπτύχθηκαν στα πλαίσια του κινήματος αυτού, διέσρηξαν κάθε σχέση με παρελθόν, ταυτίστηκαν με την πρωτοπορία (**avant-garde**) και προετοίμασαν τέχνη 20ού αι..
- Οι εκπρόσωποι του ιμπρεσιονισμού (όπως ο **Μονέ**, ο **Μανέ**, ο **Ντεγκά**, η **Κάσατ**, ο **Ρενουά**) επιδιώκουν υποκειμενική σύλληψη του κόσμου.
- Ο **μεταϊμπρεσιονισμός** (**Σεζάν**, **Βαν Γκογκ**, **Γκογκέν**), δημιουργεί προϋποθέσεις για νέες κατευθύνσεις όπως ο **κυβισμός** και ο **εξπρεσιονισμός** (20ός αι.).
- Στη νέα πραγματικότητα ο καλλιτέχνης διαδραματίζει ένα νέο ρόλο:

- Είναι περισσότερο ελεύθερος να αναζητήσει και να αποδώσει την αλήθεια ως ανεξάρτητος δημιουργός κυρίως στις εικαστικές τέχνες
- Αισθάνεται την ανάγκη να προχωρήσει σε ρήξεις και ανατροπές των καθιερωμένων κανόνων και αξιών της τέχνης.

Γλυπτική

- Ο **Ροντέν** (μορφές γεμάτες δύναμη και ειλικρίνεια) εκφράζει πνεύμα ριζικής αλλαγής στη γλυπτική.

Αρχιτεκτονική

- α) περισσότερα μεγάλα δημόσια και ιδιωτικά κτήρια ακολουθούν τον *εκλεκτικισμό*, με ιδιαίτερη προτίμηση τα ρομαντικά και νεοκλασικά στοιχεία.
- β) από μέσα 19ου αι., η τεχνολογική επανάσταση ανοίγει νέους δρόμους στον σχεδιασμό και την κατασκευή μεγάλων εκθεσιακών χώρων, ουρανοξυστών και άλλων δημοσίων κτηρίων με την αξιοποίηση νέων υλικών όπως ο χάλυβας και το γυαλί.

Εφαρμοσμένες Τέχνες (διακόσμηση, γραφικές τέχνες, διαφήμιση)

Η μαζική κουλτούρα εκφράζεται μέσω των εφαρμοσμένων τεχνών που αναπτύσσονται κυρίως στο πλαίσιο των διεθνών καλλιτεχνικών κινημάτων αρ νουβό και "Τέχνες και Χειροτεχνίες".

Λογοτεχνία - Θέατρο - Μουσική

Ο *ρομαντισμός* εκπροσωπείται από μεγάλους πεζογράφους (κορυφαίος ο **Ουγκό**) και ποιητές (**Γκαίτε, Μπάιρον, Λαμαρτίνος, Σέλεϋ** κ.ά.).

Ο *ρεαλισμός* βρίσκει την έκφρασή του σε πεζογράφους με μεγάλη απήχηση και παγκόσμια αναγνώριση (**Μπαλζάκ, Φλομπέρ, Ντοστογιέφσκι, Τολστόι, Χάμσον** κ.ά.) και θεατρικούς συγγραφείς (**Ίψεν, Τουργκένιεφ, Τσέχοφ, Γκόρκυ** κ.ά.).

Ο *συμβολισμός* (με πρόδρομο τον **Μποντλέρ**) οδηγεί στη μοντέρνα ποίηση. Κύριοι εκφραστές ο **Βεργλέν**, ο **Μαλαρμέ**, ο **Μωρεάς (Ι. Παπαδιαμαντόπουλος)** κ.ά..

- Καινοτόμο έργο **Μπετόβεν** με τον οποίο κλείνει ο *νεοκλασικισμός*, προετοιμάζει έλευση *ρομαντισμού* με μουσουργούς όπως ο **Σοπέν**, ο **Τσαϊκόφσκι** κ.ά. και οι δύο κορυφαίοι συνθέτες όπερας ο **Βέρντι** και ο **Βάγκνερ**.

Πρόσθετα παραθέματα / πηγές

1. Ο Χέγκελ για τον ρόλο της διαλεκτικής

«Το πνεύμα μέσα στη διαλεκτική πορεία του είναι αυτό που πραγματικά υπάρχει. Για τον λόγο αυτό έχει ύψιστη σημασία το να συλλάβουμε και να αντιληφθούμε σωστά τη φύση της διαλεκτικής. Το διαλεκτικό είναι γενικά η αρχή κάθε κίνησης, κάθε ζωής και κάθε πραγμάτωσης μέσα στην πραγματικότητα. Η διαλεκτική αποτελεί επίσης την ψυχή κάθε αληθινής επιστημονικής γνώσης».

Georg W.F. Hegel, *Enzyklopädie*, VI, 35

2. Η διαδρομή της σκέψης (Φρ. Νίτσε, Πέραν του καλού και του κακού. Αφορισμός 296)

«Αχ, τι είστε εσείς, γραμμένες και ζωγραφισμένες σκέψεις μου! Δεν έχει περάσει καιρός που ήσασταν ακόμα τόσο πολύχρωμες, νέες και κακόβουλες, όλο αγκάθια και μυστικά καρυνκείμενα, ώστε με κάνετε να φταρνίζομαι και να γελάω – και τώρα; Ήδη γδυνθήκατε από το καινούριο και μερικές σας είστε, φοβάμαι, πρόθυμες να γίνετε αλήθειες: Τόσο αθάνατες δείχνετε πια, τόσο αφόρητα έντιμες, τόσο βαρετές! Κι ήταν ποτέ αλλιώς; Μα ποια πράγματα αντιγράφουμε σε λόγο και εικόνα, εμείς οι μανδαρίνοι με κινέζικο πινέλο, εμείς που διαιωνίζουμε τα πράγματα που μπορούν να γραφτούν, τι εικόνες κατορθώνουμε μόνοι μας να αντιγράψουμε; Αχ, πάντοτε μόνο αυτό που μέλλει να μαραθεί κι αρχίζει να μυρίζει αποσύνθεση! Αχ, πάντοτε μόνο εξαντλημένες καταγίδες που αποχωρούν και κίτρινα καθυστερημένα

αισθήματα! Αχ, πάντοτε μόνο πουλιά, πουλιά που πέταξαν και περιπλανήθηκαν μέχρι να κουραστούν και τώρα μπορεί να τα αδράξει το χέρι – το δικό μας χέρι! Διαιωνίζουμε ό,τι δεν θα μπορεί για πολύ ακόμα να ζει και να πετάει, κουρασμένα και σαρακασμένα πράγματα μονάχα! Και μόνο για το απόγευμά σας, γραμμένες και ζωγραφισμένες σκέψεις μου, μόνο γι' αυτό έχω χρώματα, ίσως πολλά χρώματα, πολλές πολύχρωμες τρυφερότητες και πενήτα κίτρινα και καφέ και πράσινα και κόκκινα: - όμως κανένας δεν μπορεί να μαντέψει από αυτά, πώς δείχνετε στο πρωινό σας, εσείς ξαφνικές φλόγες και θαύματα της μοναξιάς μου, εσείς παλιές αγαπημένες - κακές σκέψεις».

G. Wunberg - J. Braakenburg (επιμ.), *Die Wiener Moderne. Literatur, Kunst und Musik zwischen 1890 und 1910* [=Ο μοντερνισμός της Βιέννης. Λογοτεχνία, τέχνη και μουσική από το 1890 έως το 1910]. Στουτγάρδη 1981, σ. 149. Μτφρ. από τα γερμανικά Α. Αζέλς.

3. Τα αδιέξοδα του σύγχρονου ανθρώπου

«Αλλά ο σύγχρονος άνθρωπος, ο οποίος απετόλμησε τα έσχατα, βρέθηκε μέσα σε μια δίνη σφαλερότητας, μέσα σε μια δυσοίωνα διαστρέβλωση που πάει ως τις ρίζες, έτσι ώστε η αλήθεια και η ίδια η πραγματικότητα να εξαφανισθούν από εμπρός του. Ο Νίτσε το είχε νοιώσει: "Ανάμεσα σε εκατό καθρέφτες και είσαι ψεύτικος στον εαυτό σου... πνιγμένος μες στα ίδια σου τα δάχτυλα, γνώστη του εαυτού σου, δήμιο του εαυτού σου"».

Καρλ Γιάσπερς, *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία*. Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Χρ. Μαλεβίτση, Αθήνα, Δωδώνη, σ.277.

4. Ο καλλιτέχνης κύριος του εαυτού του και υπεύθυνος για το μέλλον

«Για την τέχνη πρόβαλαν ξαφνικά άγνωστοι μέχρι τότε δρόμοι, που δεν μπορούσε κανείς αμέσως να εκτιμήσει ως πού πραγματικά έφταναν. Ο καλλιτέχνης δεν είχε πια ανάγκη να είναι υπηρέτης οποιουδήποτε ισχυρού, ούτε σκλάβος ακαδημαϊκών κανόνων που προκαλούσαν παράλυση, που άλλωστε είχαν χάσει το λόγο ύπαρξής τους. Η εποχή των περιορισμών, των πιεστικών συμβατικοτήτων είχε περάσει! Ο καλλιτέχνης, αντίθετα, προκαλούνταν να αναλάβει την ευθύνη να παρουσιάσει το αποτέλεσμα των προσωπικών του εμπειριών, να εκφράσει τις εσώτατες σκέψεις του έτσι όπως καθορίζονταν από τις σχέσεις του με τη φύση και τη ζωή [...]. Μαζί με τους φιλοσόφους, τους κοινωνιολόγους, τους οικονομολόγους και τους επιστήμονες θα έπρεπε να συμμετάσχει στο χτίσιμο της καινούριας εποχής».

Ζωρζ Πεγιέ, *Η Ζωγραφική στο 19ο αιώνα*, Μτφρ. Άλκης Χαρολαμπιδής, Νεφέλη 1994, σσ. 9-10

5. Μια σκέψη του ζωγράφου Ένγκο για την τέχνη και το ωραίο

«Την ομορφιά, η οποία αποτελεί το κεντρικό θέμα της ζωγραφικής, τη βρίσκουμε στη φύση, εκεί πρέπει να την αναζητούμε και πουθενά αλλού. Είναι εξίσου αδύνατο να εφεύρουμε και να διατυπώσουμε την εικόνα μιας ομορφιάς διαφορετικής, ανώτερης από αυτήν που προσφέρει η φύση, όσο και το να αποκτήσουμε μια έκτη αίσθηση. Είμαστε υποχρεωμένοι, να χτίζουμε όλες τις παραστάσεις μας, ακόμη και εκείνες για τον Όλυμπο και τους θεϊκούς του κατοίκους, πάνω σε καθαρά γήινα αντικείμενα. Ολόκληρη λοιπόν η μεγάλη μελέτη της τέχνης συνίσταται στο να μάθει να αναπαριστά πιστά αυτά τα πράγματα».

Raymond Cogniat, *Die Malerei der Romantik* [=Η ζωγραφική του Ρομαντισμού]. Λωζάνη 1967, σ. 104. Μτφρ. από τα γερμανικά Α. Αζέλς.

6. Οι απαρχές της μοντέρνας τέχνης

«Η μοντέρνα τέχνη είναι ένα φαινόμενο που δεν γεννήθηκε αιφνιδίως. Προετοιμάστηκε βαθμιαία μέσα από τις κοινωνικές και πνευματικές αλλαγές, ανακατατάξεις, επαναστάσεις που οδήγησαν από τον παραδοσιακό στο σύγχρονο κόσμο. Ο Διαφωτισμός, η Γαλλική Επανάσταση,

η νέα κοινωνική πραγματικότητα, ο ρομαντισμός, η πρώτη βιομηχανική έκρηξη, ο ρεαλισμός, η νέα τεχνολογία της εικόνας, η φωτογραφία, ο νέος ρόλος του καλλιτέχνη έγραψαν το προοίμιο της μοντέρνας τέχνης».

Μαρίνα Λαμπράκη-Πλάκα, *Εισαγωγή στη Μοντέρνα Τέχνη*, Σημειώσεις Ιστορίας της Τέχνης, Αθήνα, Αδάμ/Πέργαμος, 2003, σ. 6

7. Μια δήλωση του ρεαλιστή Κουρμπέ (1861)

«Να μπορέσω να μετουσιώσω τα ήθη, τις ιδέες και τις μορφές της εποχής μου όπως τις βλέπω - με μια λέξη να δημιουργήσω μια ζωντανή τέχνη – αυτός είναι ο σκοπός μου. Η τέχνη της ζωγραφικής μπορεί να αναπαραστήσει μόνο ό,τι βλέπει και αγριίζει ο ζωγράφος [...], (ο οποίος πρέπει να εφαρμόσει) τις προσωπικές του δυνατότητες στις ιδέες και στα πράγματα της εποχής του [...]. Πιστεύω επίσης ότι η ζωγραφική είναι μια ουσιαστικά συγκεκριμένη τέχνη και μπορεί να αναπαραστήσει μόνο πράγματα που είναι και πραγματικά και υπαρκτά [...]. Ένα αφηρημένο αντικείμενο, αθέατο ή ανύπαρκτο, δεν ανήκει στο χώρο της ζωγραφικής [...]. Δείξτε μου έναν άγγελο και θα τον ζωγραφίσω».

Robert Goldwater - Marco Treves (επιμ.), *Artists on Art*, Νέα Υόρκη, Pantheon, 31958, σσ. 295-297. Στο Gardner's, *Art through the Ages*, Harcourt, Inc., 112001, σ. 891

8. Η απώθηση της γραμμής

«Έτσι οι ιμπρεσιονιστές διέκοψαν τις σχέσεις τους με όλες τις παλιές φόρμες. Δεν έδειχναν πλέον στο κοινό συμβατικές εικόνες, προσεκτικά επιλεγμένα τοπία, εξωραϊσμένα θέματα, και εκτός αυτού, με τις διάχρτες πινελιές τους, το γενναιόδωρο τρόπο ζωγραφικής τους, πρόσθεταν στις αφύσικες μορφές τους κι άλλα τρομακτικά χαρακτηριστικά. Στον νέο τρόπο ζωγραφικής τα περιγράμματα δεν μπορούσαν να είναι τόσο σαφή, οι γραμμές τόσο σταθερές, οι μορφές τόσο καθαρές όσο στον παλιό. Όταν ο ιμπρεσιονιστής ζωγράφιζε την ομίχλη ή τον ατμό που περιβάλλει τα αντικείμενα, όταν ζωγράφιζε τις τρεμουλιαστές κηλίδες φωτός που περνώντας μέσα από φυλλώματα των δέντρων, κινημένων από τον άνεμο, καλύπτουν ένα μέρος του εδάφους, όταν ζωγράφιζε το ανεμοπαρμένο νερό, καθώς αναπηδά αφρίζοντας από τα βράχια, ή τη γοργή ροή ενός ξεχειλιμένου ποταμού, είχε μόνο την ελπίδα να πετύχει το επιθυμητό αποτέλεσμα αποφεύγοντας τα αυστηρά και σταθερά περιγράμματα. Ήθελε πραγματικά να συλλάβει την εντύπωση, να αποδώσει αισθήσεις του φωτός και της κίνησης, κι αυτό μπορούσε να το κατορθώσει μόνο τοποθετώντας στο μουσαμά ασαφείς γραμμές, διάχρτες μορφές.

Το κοινό στεκόταν λοιπόν εμβρόντητο μπροστά στους πίνακες των ιμπρεσιονιστών. Υπήρχε ένα εντελώς νέο σύστημα χρωμάτων, μια ποικιλία τόνων, μια λάμψη του φωτός που ερχόταν σε αντίθεση με τους έως τότε γνωστούς τρόπους ζωγραφικής. Καθώς απουσίαζαν από τους πίνακές τους οι ιδιότητες που θεωρούνταν έως τότε ως θεμελιώδεις έννοιες της τέχνης, φάνηκαν στο κοινό χονδροειδείς και αποκρουστικοί, απλά σκίτσα και άμορφα σχέδια».

Theodore Dure, *Die Impressionisten [=Οι ιμπρεσιονιστές]*, Βερολίνο 1914.

Στο: Jacques Lassaigue, *Der Impressionismus [=Ο ιμπρεσιονισμός]*, Λωζάνη 1967, σ. 100. Μτφρ. από τα γερμανικά Α. Αζέλης.

9. Hermann Bahr, Κόκκινα δέντρα ή Γιατί η τέχνη δεν χρειάζεται να είναι αναπαραστατική

«Ο κόσμος μου λέει: "Κοιτάξτε, δεν μπορείτε να κάνετε τέτοιο πράγμα. Δεν μπορείτε να παινεύετε τον Λούντβιχ φον Χόφμαν. Ζωγραφίζει κόκκινα δέντρα και κανείς δεν βγάζει άκρη. Όλα τα πράγματα έχουν τα όριά τους. Δεν θα καταφέρετε να μας πείσετε γι' αυτόν".

Γιατί όμως τα κόκκινα δέντρα είναι ενάντια στην ουσία της τέχνης; Ποιος νόμος θα τα απαγορεύσει; Γιατί να μην είναι τέχνη; Διότι δεν είναι πραγματικά, λέει ο κόσμος. Δεν μπορείς να ζωγραφίζεις πράγματα που δεν υπάρχουν. Εννοούν: πράγματα που δεν μας δείχνουν οι

αισθήσεις. Τα πραγματικά δέντρα είναι καφέ - επομένως δεν μπορεί κανείς να ζωγραφίζει παρά μόνο καφέ δέντρα. Το καλλιτεχνικό πρέπει να συνδέεται με το πραγματικό. Αυτό σημαίνει ότι δεν πρέπει να ζωγραφίζουμε ό,τι δεν υπάρχει εμπειρικά. Αυτοί οι θαυμάσιοι άνθρωποι θέλουν να διατάξουν ξαφνικά την τέχνη να περιοριστεί στον κόσμο των αισθήσεων, να μη δημιουργήσει τίποτε από μόνη της αλλά να μιμηθεί τη μορφή (το φαίνεσθαι) των πραγμάτων και να υπακούει μονομερώς στο πραγματικό – θέλουν να της υποδείξουν ξαφνικά έναν νατουραλισμό. Αυτό είναι παράξενο για ανθρώπους που δεν χορταίνουν να βρίζουν τους νατουραλιστές, να τους συκοφαντούν και να τους επιπλήττουν. Εκείνοι που με την εργατικότητα τους υποβαθμίζουν τον εαυτό τους σε αντιγραφείς της φύσης, δικαιούνται να μιλούν έτσι. Αλλά οι καλλιτέχνες ποτέ δεν φοβήθηκαν να μετατρέψουν την ύλη που παρέχουν οι αισθήσεις, μέχρι να γίνει φορέας και υπηρέτης του πνεύματός τους. Ουσία και καθήκον τους είναι να πολλαπλασιάζουν τον κόσμο δημιουργώντας από την ψυχή τους.

Όταν ζωγραφίζει κανείς κόκκινα δέντρα, μεταφέρονται πράγματα της ψυχής σε μια μορφή των αισθήσεων, τα οποία κραυγάζοντας παρουσιάζονται την ίδια στιγμή σαν να μην ανήκουν στον κόσμο των αισθήσεων και σαν να μην έχουν αντικείμενο [...] Τα κόκκινα δέντρα είναι σήματα μοναχικών αδυσώπητων ψυχών, οι οποίες έχουν χωριστεί από τις αισθήσεις και νιώθουν αντόν τον εξωτερικό κόσμο φτωχό δίπλα σε αυτόν τον αιώνιο πλούτο της εσωτερικής τους αθλιότητας και θα ήθελαν να το παραδεχτούν ντροπιασμένες. Αυτό είναι το αίσθημα που δημιουργούν και επειδή είναι ένα αίσθημα που καθορίζει την πιο καινούργια τέχνη, σήμερα όχι μόνο επιτρέπονται αλλά και επιβάλλονται».

G. Wunberg - J. Braakenburg (επιμ.), ό.π., σσ. 507-508.

Μτφρ. από τα γερμανικά Α. Αζέλης.

10. Emil Reich, Ο Ίψεν και τα δικαιώματα της γυναίκας

«Ο Ίψεν καταπολεμά ακούραστα την αντίληψη του γάμου σαν ένα ίδρυμα, στο οποίο ο άνδρας ως ψυμοδότης δικαιούται να απαιτεί να έχει τον πρώτο λόγο. Επικρίνει τη γυναίκα που, όπως το λέει διαρκώς, πουλάει τον εαυτό της χωρίς αγάπη, παραιτείται από το ιερό της ανθρώπινο δικαίωμα, ικανοποιείται με το να είναι αντικείμενο, ενώ θα μπορούσε να είναι πρόσωπο. Αυτόν τον λανθασμένο γάμο, τον αγοραστό γάμο, στηλιτεύει στα δράματά του. [...] Σαν αρρωστημένα και δυσάρεστα, αποκρουστικά και αηδιαστικά βρίζουν τα έργα του Ίψεν. Όλοι οι χαρακτηρισμοί είναι επιτυχημένοι, αλλά όχι όσον αφορά τον συγγραφέα που τα έγραψε αλλά για τις συνθήκες της εποχής που τα επέβαλαν. Ένας ήπιος γιατρός κακοφορμίζει τις πληγές. Ο Ίψεν δεν είναι τέτοιος, με καντό σίδερο καντηριάζει το απόστημα. Δεν θέλει να βάλει καινούργιο κρασί σε παλιά βαρέλια, απαιτεί μια συνολική ανατροπή σε όλους τους τομείς, προ πάντων όμως στο γυναικείο ζήτημα. Είναι ένας επαναστάτης τον οποίο δεν σταματάει τίποτε, δεν είναι μεροληπτικός ποιητής (κι αυτό θα αποτελούσε κατηγορία), αλλά ποιητής μια τάσης. Και η τάση των ιστορικών του δραμάτων είναι η υπεράσπιση των δικαιωμάτων της γυναίκας, υπερασπίζεται την πνευματική της ανεξαρτησία, απαιτεί να της δοθεί η δυνατότητα να διασχίσει τη ζωή με τα δικά της πόδια, διότι ως μοντέρνος ποιητής γνωρίζει ότι η ηθική ανεξαρτησία μπορεί να υποστηριχθεί και από την οικονομική. Μας δείχνει όλα τα φρικιαστικά αποτελέσματα της κυριαρχίας του άνδρα [...]. Ο Ίψεν υπερασπίζεται τα δικαιώματα της γυναίκας, επειδή είναι πεπεισμένος ότι μόνο όταν θα αναγνωριστεί γενικά, [...] θα θεμελιωθεί η νέα κοινωνία πάνω στη βασική αρχή που αποτελεί το γνώρισμα όλων των έργων του Ίψεν: Το πνεύμα της αλήθειας και της ελευθερίας - αυτό είναι το στήριγμα της κοινωνίας.»

G. Wunberg - J. Braakenburg, ό.π., σσ. 345-347.

Μτφρ. από τα γερμανικά Α. Αζέλης.

Η καλλιτεχνική και πνευματική ζωή στην Ελλάδα του 19ου αιώνα

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ

Διαρθρώνεται σε δύο υποενότητες:

- α. Οι τέχνες.
- β. Τα γράμματα.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- 1) Να γνωρίσουν την ελληνική πνευματική και καλλιτεχνική δημιουργία του 19ου αι. και να τη συνδέσουν με τις πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις της χώρας.
- 2) Να εντάξουν την ελληνική καλλιτεχνική και πνευματική ζωή μέσα στο γενικότερο πλαίσιο της ευρωπαϊκής πολιτιστικής παραγωγής και να διακρίνουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της.

Ειδικότερες παρατηρήσεις για τις επιμέρους διδακτικές ενότητες:

- Θα πρέπει να τονισθεί ιδιαίτερα ο ευρωπαϊκός προσανατολισμός της καλλιτεχνικής δημιουργίας του νεοσύστατου ελληνικού κράτους. Αυτό σημαίνει ότι η νεοελληνική τέχνη κινείται μεταξύ **νεοκλασικισμού** (με τον οποίο αισθάνεται ότι την συνδέουν αδιαμφισβήτητοι δεσμοί) και **ρομαντισμού** (η συναισθηματική νοσταλγική και ονειροπόλα βάση του οποίου τη βοηθούν να κρατήσει ζωντανούς τους δεσμούς με το πρόσφατο παρελθόν και την πλούσια παράδοση, αλλά και να οραματισθεί ένα καλύτερο μέλλον).
- Θα πρέπει να κατανοήσουν οι μαθητές ότι τόσο τα ιστορικά γεγονότα, όσο και οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες της εποχής (π.χ. η διαμόρφωση της αστικής τάξης και η σταδιακή οικονομική ανάπτυξη) επηρεάζουν καθοριστικά τις εξελίξεις και τις προτιμήσεις στον χώρο της τέχνης.
- Η **Ακαδημία του Μονάχου**, με την οποία οι Έλληνες καλλιτέχνες συνδέθηκαν κυρίως λόγω του Όθωνα, αποτελεί το βασικό κέντρο σπουδών για αυτούς. Πολλοί λίγοι ήταν αρχικά οι καλλιτέχνες που στράφηκαν για σπουδές στο Παρίσι, την πόλη που θα γίνει ο πόλος έλξης για όλους τους καλλιτέχνες από τις αρχές του 20ού αι..
- Η τοπιογραφία, η προσωπογραφία και η ηθογραφία, δηλαδή η αποτύπωση ηθών, σκηνών καθημερινής ζωής των ανθρώπων της υπαίθρου, αλλά και των αστών, με συχνά επιφανειακή περιγραφική και εξιδανικευτική διάθεση, είναι τα είδη της ζωγραφικής που προτιμούν οι Έλληνες του 19ου αι.
- Αυτό που πρέπει να δώσουμε στους μαθητές να καταλάβουν είναι ότι οι μεγάλοι Έλληνες ζωγράφοι (Νικηφόρος Λύτρας, Κωνσταντίνος Βολανάκης, Νικόλαος Γύζης κ.ά.), που αποτελούσαν τον πυρήνα της Σχολής του Μονάχου, υπήρξαν στην πραγματικότητα και οι δάσκαλοι της νεοελληνικής τέχνης του 19ου αι.. Με τη δύναμη του ταλέντου τους, αλλά και τις σοβαρές και συστηματικές σπουδές τους στη βαναρική πρωτεύουσα κατορθώνουν πολύ συχνά να ξεπερνούν τις ευκολίες και τις συμβάσεις της ακαδημαϊκής ζωγραφικής και της ηθογραφίας, δημιουργώντας έργα πολύ μεγάλης ειλικρίνειας και εσωτερικής δύναμης, με τη σφραγίδα της αυθεντικής καλλιτεχνικής δημιουργίας. Το κείμενο του Χρυσάνθου Χρήστου (ΒΜ) καθώς και τα έργα *Τα αρραβωνιάσματα* του Νικολάου Γύζη και το *Το ψαριανό μοιρολόι* του Νικηφόρου Λύτρα, με τις επεξηγηματικές λεζάντες, είναι πολύ κατατοπιστικά.
- Στο έργο του Ιωάννη Αλταμούρα (όπως και σε έργα των Βολανάκη και Πανταζή) έχουμε την ευκαιρία να εντοπίσουμε τα πρώτα δείγματα πρώιμης ιμπρεσιονιστικής διάθεσης.
- Το έργο του Γύζη Μετά την *καταστροφή των Ψαρών*, εκτός από το καθαρά εικαστικό του ενδιαφέρον, προσφέρεται και ως καλό παράδειγμα διπλής ερμηνείας και διδακτικής αξιοποίησης για δύο διαφορετικά ιστορικά γεγονότα: αν και αναφέρεται στην

καταστροφή των Ψαρών (1824), φιλοτεχνήθηκε υπό την επίδραση ενός μεταγενέστερου ιστορικού γεγονότος, του ατυχούς ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897.

- Με αφορμή το έργο του Δημητρίου Ζωγράφου (του φερόμενου λανθασμένα ως Παναγιώτη) μπορούμε να αναφερόμαστε στη ζωντανή λαϊκή παράδοση η οποία θα αρχίσει να γίνεται αντικείμενο μελέτης από τον 19ο αι. Βεβαίως, η βυζαντινή/λαϊκή παράδοση θα συνδεθεί με την πρωτοπορία και θα δώσει ιδιαίτερο περιεχόμενο στις αναζητήσεις της Γενιάς του '30 στον επόμενο αιώνα.
- Το έργο του Γιαννούλη Χαλεπά (τα προβλήματα της ψυχικής υγείας του έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη της δημιουργίας του) παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον για την πλαστική δύναμη και την πρωτοποριακή τόλμη του.
- Με τη βοήθεια των εικόνων του βιβλίου, αλλά και άλλων κτηρίων της ίδιας εποχής, τα οποία οι μαθητές μπορούν ενδεχομένως να δουν και να παρατηρήσουν στην πόλη όπου κατοικούν, θα μελετήσουμε τα χαρακτηριστικά του νεοκλασικισμού στην νεοελληνική αρχιτεκτονική, αλλά και της ρομαντικής νοσταλγίας για τα βυζαντινά πρότυπα.
- Θα ήταν πολύ καλό να επισκεφθούμε, αφού προετοιμάσουμε κατάλληλα τους μαθητές είτε την Εθνική Πινακοθήκη και την Εθνική Γλυπτοθήκη στην Αθήνα είτε οποιαδήποτε άλλη πινακοθήκη με έργα του 19ου αιώνα, και να προσπαθήσουμε με τους μαθητές να μελετήσουμε πολλά από τα στοιχεία που προαναφέρθηκαν.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ

α. Οι Τέχνες

Το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο.

- Ίδρυση ελληνικού κράτους (1830) και μεταφορά πρωτεύουσας στην Αθήνα (1834) αρχή ευρωπαϊκού προσανατολισμού Ελλήνων: αποδοχή αρχών και αξιών δυτικού πολιτισμού (βασικό σημείο αναφοράς αρχές 19ου αιώνα ο νεοκλασικισμός).
- Επανάσυνδεση με κλασική αρχαιότητα βασικό συστατικό ύπαρξης και ιδεολογική βάση του νέου ελληνικού κράτους.
- Παράλληλα λαμπρό βυζαντινό παρελθόν και ζωντανή λαϊκή παράδοση καθημερινό βίωμα λαού.
- Αναζήτηση εθνικής ταυτότητας Νεοελλήνων: επανεκτίμηση λαϊκού πολιτισμού και γλώσσας
⇒ αντικείμενο πολιτικών, ιδεολογικών και φιλολογικών συζητήσεων και διαμαχών επί μακρόν.

Η νεοελληνική τέχνη.

- Κινήθηκε μέσα στα πλαίσια των ευρωπαϊκών ρευμάτων και υπό επίδραση Ακαδημίας Μονάχου.
- Ακαδημία Μονάχου: κέντρο καλλιτεχνικών σπουδών για πολλούς Έλληνες καλλιτέχνες.
- Επιρροές και από άλλα καλλιτεχνικά κέντρα Ευρώπης (Γαλλία, Ιταλία κ.ά.).

Ζωγραφική.

- Στα έργα πρώτης γενιάς ζωγράφων μετά Επανάσταση: ιστορικές σκηνές, πρόσωπα και τοπία αποδίδονται με διάθεση ρομαντικής εξιδανίκευσης.
- Μετά 1862 μεγάλοι ζωγράφοι (Νικηφόρος Λύτρας, Κωνσταντίνος Βολανάκης και Νικόλαος Γύζης - Ακαδημία Μονάχου) σημαντικότεροι δάσκαλοι νεοελληνικής τέχνης.
- Έργο τους όχι δουλική απομίμηση ακαδημαϊκών προτύπων, αλλά προσπάθεια προσωπικών αναζητήσεων ⇒ αποτύπωση αναγκών και προβληματισμών της ελληνικής κοινωνίας, με εσωτερική ειλικρίνεια, απλότητα και εκφραστική λιτότητα.
- Παράλληλη επιρροή από Παρίσι: νέες τάσεις με πρώτες μπρεσιονιστικές δοκιμές.

Γλυπτική.

- Για πολλούς αιώνες είχε παραμείνει στα πλαίσια της λαϊκής παράδοσης.

- Με αφετηρία τα Επτάνησα και πυρήνα τα περίφημα εργαστήρια Τηνίων καλλιτεχνών, αρχίζει να παίζει σημαντικό ρόλο στη νέα Ελλάδα που ανοικοδομείται και εξωραϊζεται.
- Έργο **Γιαννούλη Χαλεπά** με αφετηρία τον νεοκλασικισμό εξελίσσεται σε κορυφαία πρωτοποριακή έκφραση.
- Κάποιες ρεαλιστικές τάσεις στο τέλος του αιώνα.

Αρχιτεκτονική.

- Πρότυπα **νεοκλασικισμού**. Προσπάθεια διαμόρφωσης ευρωπαϊκού προσώπου Αθήνας και άλλων μεγάλων αστικών κέντρων (περισσότερα δημόσια και ιδιωτικά κτίρια).
- Λαμπρά δείγματα ρομαντικής διάθεσης με αναγεννησιακά ή και βυζαντινά στοιχεία.

β. Γράμματα/Λογοτεχνία

- Μετά την απελευθέρωση, στη λογοτεχνία, και ιδιαίτερα στην ποίηση, κυριαρχούν: Η Επτανησιακή Σχολή (18ος -19ος αι.) και οι Φαναριώτες με τη Ρομαντική Σχολή Αθηνών (1830-1880). Μετά το 1880 εμφανίζεται η Νέα Αθηναϊκή Σχολή (1880-1922).
- Στην *Επτανησιακή Σχολή* (κορυφαίος εκπρόσωπος ο **Διονύσιος Σολωμός**): συνδυάζονται δυτικές επιρροές κλασικισμού και ρομαντισμού με ελληνική γλωσσική παράδοση. Στο έργο του **Ανδρέα Κάλβου** αποκτούν μιν εντελώς προσοπική έκφραση.
- Επιρροές του *κλασικισμού* υπάρχουν στο έργο και των: Αλ. Ρίζου-Ραγκαβή, Αλ. Βυζάντιου, Δ. Βερναρδάκη κ.ά.
- Στη *Ρομαντική Σχολή Αθηνών* κυριαρχούν οι Φαναριώτες και οι Ιάκ. Ρίζος-Ραγκαβής, Αλ. Σούτσος, Παν. Σούτσος, Αχ. Παράσχος, Αρ. Βαλαωρίτης κ.ά.
- Μετά το 1850, εμφανίζονται νέες τάσεις, σπουδαιότερη ο **ρεαλισμός**. Κυριότεροι εκφραστές ο **Εμμανουήλ Ροΐδης**, ο **Γεώργιος Βιζυηνός** και ο **Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης**.
- Με τη *Νέα Αθηναϊκή Σχολή* ανανεώνεται τόσο η ποίηση όσο και η πεζογραφία και παρουσιάζονται αξιόλογοι ποιητές (σπουδαιότερος ο **Κ. Παλαμής**) και πεζογράφοι (**Γ. Βιζυηνός**, **Αλ. Παπαδιαμάντης**, **Αν. Καραβίτσας** κ.ά.).

2. Ο Πολιτισμός του 20ού αιώνα

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ

Διαρθρώνεται σε τέσσερις υποενότητες

α. Η επιστημονική ανάπτυξη και τα τεχνολογικά επιτεύγματα.

β. Στοχασμός. Η πορεία της φιλοσοφικής σκέψης.

γ. Η μαζική κουλτούρα και η δυναμική των μαζών.

δ. Τα μεγάλα καλλιτεχνικά ρεύματα του 20ού αιώνα. Κατευθύνσεις και Χαρακτηριστικά: Η ζωγραφική και η γλυπτική, η αρχιτεκτονική, η λογοτεχνία, το θέατρο, ο κινηματογράφος, η μουσική.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- 1) Να αποκτήσουν οι μαθητές μια συνοπτική εικόνα για το επιστημονικό και τεχνολογικό θαύμα που συντελέστηκε τον 20ό αι., για τους ποικίλους δρόμους που ακολούθησε η φιλοσοφική σκέψη και τις επαναστατικές μορφές που προσέλαβαν οι αναζητήσεις σε όλους τους χώρους της καλλιτεχνικής έκφρασης και δημιουργίας.
- 2) Να συνειδητοποιήσουν την πολυπλοκότητα και την αντιφατικότητα που χαρακτηρίζουν όλες τις εκφάνσεις του πολιτιστικού γίγνεσθαι σε παγκόσμιο επίπεδο σε άμεση συνάρτηση με τα μεγάλα ιστορικά γεγονότα που σφράγισαν ολόκληρη την ανθρωπότητα και τα προβλήματα που τη μαστιζουν.

Ειδικότεροι Διδακτικοί Στόχοι

- Να γνωρίσουν οι μαθητές το γενικότερο κλίμα που χαρακτηρίζει τον 20ό αι.: οικονομική

ανάπτυξη και βελτίωση του βιοτικού και μορφωτικού επιπέδου των ευρύτερων λαϊκών στρωμάτων και παράλληλα κρίση των αξιών του Δυτικού Πολιτισμού και μεγάλα παγκόσμια προβλήματα.

- Να αντιληφθούν ότι η πολιτιστική δραστηριότητα, οι συλλογικές αντιλήψεις και συμπεριφορές αναπτύχθηκαν, κατά το μεγαλύτερο μέρος του 20ού αι., σε παγκόσμια διάσταση.
- Να προσεγγίσουν συνοπτικά τους σημαντικότερους τομείς που καλύπτει το επιστημονικό και τεχνολογικό θαύμα του 20ού αι., τις ευεργετικές επιπτώσεις του στη ζωή των ατόμων και των κοινωνιών, αλλά και τα προβλήματα που δημιούργησε.
- Να γνωρίσουν τις βασικές κατευθύνσεις του φιλοσοφικού στοχασμού και να εξοικειωθούν με τη σχετική ορολογία.
- Να κατανοήσουν τη δυναμική των μαζών και της μαζικής κουλτούρας.
- Να παρακολουθήσουν τη δυναμική πορεία του μοντερνισμού μέσα στον 20ό αι., να γνωρίσουν εν συντομία τα μεγάλα καλλιτεχνικά ρεύματα που αναπτύχθηκαν και να έλθουν σε μια πρώτη επαφή με το έργο κορυφαίων δημιουργών οι οποίοι άλλοτε κινήθηκαν στο πλαίσιο αυτών των ρευμάτων κι άλλοτε τα ξεπέρασαν ανοίγοντας νέους δρόμους στην τέχνη.
- Να γνωρίσουν σε γενικές γραμμές τι είναι ο μεταμοντερνισμός.
- Να αναχνεύσουν τη σχέση αλληλεπίδρασης μεταξύ της τέχνης, της επιστήμης, της τεχνολογίας, της φιλοσοφίας, της μαζικής κουλτούρας, της βιομηχανοποίησης και των άλλων φαινομένων της κοινωνικοοικονομικής ζωής.
- Να αντιληφθούν τη σταδιακή κατάρριψη των ορίων μεταξύ τέχνης και ζωής και μεταξύ των διαφόρων μορφών τέχνης (ταύτιση ζωγραφικής, γλυπτικής ακόμη και αρχιτεκτονικής).

Ειδικότερες παρατηρήσεις στις επιμέρους ενότητες

Η Επιστημονική ανάπτυξη και τα τεχνολογικά επιτεύγματα

- Αν και το πεδίο των επιστημονικών και τεχνολογικών επιτευγμάτων του 20ού αι. περιγράφεται αμφοτερόπλευρα, δίνει ωστόσο το πλαίσιο της πολύπλευρης και πολυδύναμης δραστηριότητας η οποία συνδέεται με την εντυπωσιακή ανάπτυξη της επιστήμης και της τεχνολογίας, που συνεχίζεται από τον 19ο αι. μέχρι και σήμερα.
- Θα πρέπει να επισημάνουμε εκ των προτέρων στους μαθητές μας ότι κορυφαία ιστορικά γεγονότα που σφράγισαν την ανθρωπότητα, όπως οι δύο Παγκόσμιοι Πόλεμοι, αποτελούν σταθερά σημεία αναφοράς και οριοθέτησης όλων των πολιτιστικών εξελίξεων του 20ού αι..
- Τα κείμενα των *Asimov* και *Γραμματικάκη* (B.M./B.K.) και οι λεζάντες των φωτογραφιών θα μας βοηθήσουν με τρόπο εύληπτο να δώσουμε μερικές από τις βασικότερες πτυχές του επιστημονικού θαύματος του 20ού αι..
- Τα κείμενα των *Γραμματικάκη* και *Μαρκέτου* για τον *Στίβεν Χόκινγκ* και τον *Γεώργιο Παπανικολάου*, αλλά και φωτογραφία του *Φλέμινγκ* μπορούν να αξιοποιηθούν ως αφορμή να συζητήσουμε για την ιδιαίτερη συνεισφορά μεγάλων προσωπικοτήτων στον χώρο της επιστήμης.
- Με αφορμή τα παραθέματα 1, 6 και 7 (B.K.) και το κείμενο του *Z. Φρόντ* (B.M.) μπορούμε να θέσουμε έναν ευρύτερο προβληματισμό σχετικά με μια σειρά από σύγχρονα προβλήματα, όπως η πολιτιστική ταυτότητα της Ευρώπης στην εποχή μας, η σχέση του θρησκευτικού συναισθήματος, της ηθικής, της ποιότητας ζωής, του σεβασμού στο φυσικό περιβάλλον και, τελικά, της ανθρώπινης ευτυχίας, με την επιστήμη και την ανάπτυξη της τεχνολογίας. Τα θέματα αυτά, αναμφίβολα, προσφέρονται για διαθεματική προσέγγιση και ομαδική ερευνητική προσπάθεια των μαθητών μας με τη βοήθεια και συναδέλφων άλλων ειδικοτήτων (θεολόγων, φυσικών, μαθηματικών, κοινωνιολόγων, καθηγητών πληροφορικής κ.ά.).

Στοχασμός. Η πορεία της φιλοσοφικής σκέψης.

- Η ενότητα αυτή δίνει τις γενικές κατευθύνσεις των σημαντικότερων φιλοσοφικών ρευμάτων που αναπτύχθηκαν στη διάρκεια του 20ού αι.. Εκείνο που θα προσπαθήσουμε, κατά το δυνατό, είναι με τη βοήθεια των παραθεμάτων, να κατανοήσουν οι μαθητές με απλό τρόπο τι υποστήριζε η καθεμιά από τις φιλοσοφικές θεωρίες και τη μεταξύ τους σχέση. Το παράθεμα 8 (BK) μπορεί να μας βοηθήσει ως εισαγωγή στον φιλοσοφικό στοχασμό, ενώ οι πίνακες μας δίνουν τους σημαντικότερους εκπροσώπους των επιμέρους ρευμάτων.
- Τα παραθέματα 9 και 10 (BK) σχετικά με τη φιλοσοφία του Μπερξόν και τη φαινομενολογική μέθοδο του Χούσερλ μας βοηθούν να καταλάβουμε πώς ο καθένας αντιλαμβάνεται τη γνώση της ουσίας των όντων και πώς μπορεί να την προσεγγίσει (ο Μπερξόν με το έντοικο και την ενόραση, ο Χούσερλ να εννοήσει αυτό που "φαίνεται" απευθείας στη συνειδήσή του).
- Ο υπαρξισμός υιοθέτησε τη φαινομενολογική μέθοδο (βλ. παράθεμα 12, BK), κινήθηκε όμως σε μια κατεύθυνση που είχε την αφετηρία της στον 19ο αι. και τον Σέρεν Κίρκεγκορ, ανανεώνοντας τον προβληματισμό της φιλοσοφίας προς την κατεύθυνση της ανθρώπινης ύπαρξης (βλ. παράθεμα 11, BK) και θέτοντας προβλήματα, όπως της αυθεντικότητας, της ελεύθερης βούλησης και επιλογής, της αποξένωσης, του μηδενός, της αγωνίας, του παραδόξου, του θανάτου κ.ά., τα οποία αντιμετωπίζονται είτε υπό το πρίσμα της πίστης στον Θεό ακολουθώντας την πορεία του Κίρκεγκορ (όπως π.χ. ο Γκαμπριέλ Μαρσέλ, ο Καρλ Γιάσπερς κ.ά.) είτε υπό το πρίσμα της αθεΐας (π.χ. ο Σαρτρ). Το κείμενο του Γιάσπερς (BM και τα παραθέματα 13, 14, 15 και 16 (BK) είναι χαρακτηριστικά. Στο σύνολό της η υπαρξιακή φιλοσοφία άσκησε πολύ μεγάλη επίδραση στην τέχνη και ιδίως στη λογοτεχνία και το θέατρο.
- Την ανάγκη ανάλυσης της γλώσσας και αποκατάστασης της σωστής λειτουργίας της, ώστε να πάψει και η φιλοσοφία να είναι δυσνόητη, αλλά και να υποπίπτει σε λάθη, υποστήριξε η Αναλυτική Φιλοσοφία και κυρίως ο Βιτγκενστάιν (βλ. σχετικά παραθέματα 17, 18 και 19, BK) ασκώντας τεράστια επίδραση στον Κύκλο της Βιέννης (λογικός θετικισμός, παράθεμα 20, BK), στην αισθητική και σε πάρα πολλούς άλλους κλάδους της φιλοσοφίας, της γλωσσολογίας κλπ..
- Με το θέμα της γλώσσας και των δομών που αποτελούν τα θεμέλια της ανθρώπινης συμπεριφοράς, ασχολήθηκε ιδιαίτερα ο δομισμός (ή δομοκρατία ή στρουκτουραλισμός) έχοντας ως αφετηρία τις γλωσσολογικές έρευνες του Φερντινάν ντε Σοσύρ στις αρχές του 20ού αι. (βλ. κείμενο στο BM). Ο δομισμός άσκησε μεγάλη επίδραση στη μελέτη της ανθρωπολογίας (Λεβί-Στρως), της ψυχανάλυσης (Λακάν), των κοινωνικών επιστημών (Αλτουσέρ, Φουκό κ.ά.). Τα πρόσθετα παραθέματα/πηγές θα μας βοηθήσουν να κατανοήσουμε τη σύνδεση γλώσσας και πολιτισμού, πολιτισμού και γραφής και την κατανόηση της έννοιας της γλώσσας ως ομιλίας και γλώσσας ως λόγου (μέσου επικοινωνίας), σύμφωνα με τη διάκριση του Σοσύρ (παραθέματα 26, 27 και 28, BK). Στο παράθεμα 27 γίνεται λόγος για τον Νόαμ Τσόμσκι (γεν. 1928), περίφημο γλωσσολόγο, φιλόσοφο και ιδιαίτερα ευαίσθητοποιημένο σε θέματα πολιτικής και ανθρωπισμού. Σύμφωνα με αυτόν, υπάρχουν καθολικές γλωσσικές δομές στις οποίες υπακούουν όλες οι γλώσσες, τις οποίες ο ανθρώπινος νους διαθέτει την έμφυτη ικανότητα να αντιλαμβάνεται.
- Από την πλευρά τους, οι εκπρόσωποι της Σχολής της Φρανκφούρτης (Κριτική θεωρία) σύμφωνα με το εξαιρετικά καταποτιστικό κείμενο του Θ. Πιλεργκίνη (παράθεμα 22, BK), στρέφονται στα προβλήματα αποξένωσης, αλλοτρίωσης κτλ. της σύγχρονης κοινωνίας, επιμένοντας στην κοινωνική διάσταση της φιλοσοφίας, όπως αναφέρουν και τα κείμενα των Χορκχάιμερ (παράθεμα 23, BK) και Μαρκούζε (παράθεμα 25, BK) . Το κείμενο του Χάμπτερμας (παράθεμα 24, BK) μπορεί να αξιοποιηθεί σε συνάρτηση και με τη θεωρία του δομισμού.

- Σχετικά με τον μεταμοντερνισμό (ή μετανεωτερικότητα), εκτός από το κείμενο του Λιοτάρ (παράθεμα 28, ΒΚ) ο οποίος και καθιέρωσε τον όρο, έχει ήδη γίνει αναφορά.
- Πριν κλείσουμε την ενότητα της φιλοσοφικής σκέψης, μπορούμε να αναφερθούμε με συντομία και στον νεοελληνικό φιλοσοφικό στοχασμό, παρά το γεγονός ότι η αναφορά σε αυτόν γίνεται στην επόμενη διδακτική ενότητα.

Η μαζική κουλτούρα και η δυναμική των μαζών

- Σχετικά με τη μαζική κουλτούρα, θα μας βοηθήσει η προεργασία που θα έχουμε κάνει για τη Σχολή της Φρανκφούρτης. Το θέμα προσφέρεται για περισσότερη ανάδειξη και από την πλευρά των μαθητών οι οποίοι μπορούν άνετα να συνεισφέρουν με τις προσωπικές εμπειρίες και τις απόψεις τους. Μπορεί μάλιστα να αποκτήσει ακόμη μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τους μαθητές, ώστε να το επεξεργασθούν σε διαθεματικό πλαίσιο, θίγοντας θέματα μόδας, διαφήμισης, μουσικής, τέχνης γενικότερα, ψυχαγωγίας, κωδικών συμπεριφοράς και πολλά άλλα. Οι φωτογραφίες του βιβλίου και τα κείμενα των Σβάιτσερ και Αντόρνο (ΒΜ), Αντόρνο, Λόβενταλ, Μαρκούζε, Χάμπερμας, Ορτέγκα υ Γκασέτ και Φρομ (παραθέματα 29, 30, 31 και 32, ΒΚ) μπορούν να βοηθήσουν προς αυτήν την κατεύθυνση.

Τα μεγάλα καλλιτεχνικά ρεύματα του 20ού αιώνα

Μοντερνισμός - Μεταμοντερνισμός

- Το κείμενο του Χρ.Χρήστου "Η τέχνη του 20ού αι.. Μια τέχνη σε συνεχές "γίγνεσθαι" (παράθεμα 33, Β.Κ.) είναι μια πρόταση για να προετοιμάσουμε το έδαφος για τον χώρο της τέχνης και την έννοια του μοντερνισμού, αλλά και του μεταμοντερνισμού, με τις οποίες και θα κλείσουμε τη διδακτική ενότητα. Το θέμα του μοντερνισμού (ή νεωτερικότητας) μάς έχει ήδη απασχολήσει κατά την εξέταση του 19ου αι., γιατί στα τέλη του αιώνα αυτού παρουσιάστηκαν τα πρώτα δείγματά του. Έχουμε δηλαδή τη δυναμική εξέλιξη ενός φαινομένου (της νεωτερικότητας) που άρχισε σταδιακά με τον Διαφωτισμό, με εγγενή την τάση της συνεχούς μεταμόρφωσης. Στα τέλη του 19ου αιώνα ταυτίστηκε με την πρωτοπορία στις τέχνες, συνέχισε και ολοκλήρωσε την πορεία του στον 20ό αιώνα σφραγίζοντας όλες τις μορφές καλλιτεχνικής έκφρασης.
- Έχοντας προετοιμάσει το έδαφος, σχετικά με τον μοντερνισμό, από την προηγούμενη διδακτική ενότητα, και ξαναβρίσκοντας το νήμα της πορείας που είχαμε αφήσει με το τέλος του 19ου αι., όταν ασχοληθήκαμε με τα πρώτα μοντέρνα κινήματα και κυρίως τον μεταίμπρεσιονισμό (Βαν Γκογκ, Γκογκέν, Σεζάν), οι μαθητές μας θα είναι έτοιμοι να παρακολουθήσουν την κυριολεκτικά περιπετειώδη ιστορία της μοντέρνας τέχνης στον 20ό αι.
- Ο φοβισμός και ο γερμανικός εξπρεσιονισμός είναι συγγενή κινήματα, από την άποψη ότι θεωρούν δομικό στοιχείο της έκφρασης το χρώμα και ενδιαφέρονται μέσω αυτού να εκφράσουν συναισθήματα, έχοντας ως πρότυπο τους Βαν Γκογκ και Γκογκέν (μεταίμπρεσιονισμός) και με σημαντικές επιδράσεις από την τέχνη των πρωτογόνων. Οι Γάλλοι φοβιστές, που ονομάστηκαν έτσι, δηλ.φοβ (fauves=άγρια θηρία), όταν το 1905 πρωτοπαρουσίασαν τη δουλειά τους, έδιναν το προβάδισμα στο χρώμα, στα έντονα περιγράμματα, στις έντονες χρωματικές αντιθέσεις, στον πρωτόγονο δυναμισμό και την έντονη συγκινησιακή φόρτιση. Το έργο του Ματίς και το κείμενο του Άλκη Χαραλαμπίδη (παράθεμα 34, ΒΚ) μας διαφωτίζει περισσότερο. Οι Γερμανοί εξπρεσιονιστές της ομάδας η Γέφυρα (Die Brücke), αν και κινούνταν μέσα στο ίδιο κλίμα, προχωρούσαν σε εντονότερες παραμορφώσεις, δίνοντας στις μορφές τους συχνά τραγικές προεκτάσεις, αλλά και κοινωνικούς συμβολισμούς. Ο γερμανικός εξπρεσιονισμός όμως είχε και άλλο παρακλάδι, την ομάδα Ο Γαλάζιος Καβαλάρης (Der Blaue Reiter) με κύριο εκφραστή τον Καντίνσκι ο οποίος οδήγησε τη ζωγραφική στην πλήρη αφαίρεση, όπως θα δούμε παρακάτω.

- Ο κυβισμός, με τη διάσπαση των μορφών σε γεωμετρικά επίπεδα και στερεομετρικά σχήματα, έχει την προέλευσή του πάλι από τον μεταϊμπρεσιονισμό και τον Σεζάν (19ος αι.), διακρίνεται σε δύο φάσεις, εμφανίστηκε το 1912 και έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην πορεία προς την αφαίρεση και γενικότερα υπήρξε από τα σημαντικότερα κινήματα. Έχει πολύ ενδιαφέρον το απόσπασμα από τον Φίληβο που Πλάτωνα (παράθεμα 36, ΒΚ), που θεωρείται ότι αποτελεί την πρώτη αναφορά στην αφαίρεση και τον κυβισμό. Επίσης το κείμενο του Απολινέρ (παράθεμα 36, ΒΚ), του κατ'εξοχήν θεωρητικού του κυβισμού, και του Χρ. Χρήστου (ΒΜ) έχουν ενδιαφέρον για την καλύτερη κατανόηση του θέματος, παράλληλα βεβαίως με το εικαστικό υλικό του βιβλίου.
- Πρέπει να γίνει ιδιαίτερη αναφορά στον Πικάσο, στον πρωτεϊκό δημιουργό, όπως αναφέρει στο κείμενό του ο Χρ. Χρήστου (παράθεμα 39, ΒΚ). Στην πραγματικότητα ο μέγιστος αυτός δημιουργός δεν ανήκει σε κανένα κίνημα. Άνοιξε δρόμους και στον κυβισμό με τον οποίο καταπιάστηκε για μεγάλο χρονικό διάστημα, όμως αποτελεί μια ξεχωριστή περίπτωση καλλιτέχνη που ερευνά και δοκιμάζει την τέχνη του εξαντλώντας τις εσωτερικές του ανησυχίες, τις αισθητικές του ανάγκες και τις καλλιτεχνικές του δυνατότητες μέσα από συνεχή αναζήτηση (βλ. επίσης κείμενα του Πικάσο στο ΒΜ και ΒΚ - παράθεμα 38).
- Ενδιαφέρον παρουσιάζει το κείμενο του Κωτίδη για την παραμόρφωση στη μοντέρνα τέχνη (ΒΜ) το οποίο θα μας βοηθήσει και στην προσέγγιση του έργου του Πικάσο Γυναίκα που κλαίει.
- Ο φουτουρισμός, επηρεασμένος από τον κυβισμό, στρέφει το ενδιαφέρον του στην προβολή των τεχνολογικών επιτευγμάτων της εποχής και στην απόδοση του κλίματος θαυμασμού προς αυτά. Το δυναμικό αυτό κίνημα που ήθελε να εκφράζει την εποχή του, αλλά με μια μελλοντική πάντα προοπτική συνεχούς, δυναμικής εξέλιξης, προσφέρεται για μια συζήτηση ή για μια εργασία για την επιρροή της επιστήμης και της τεχνολογίας στην καλλιτεχνική δημιουργία (βλ. έργο του Μποτσιόνι και παράθεμα 40, ΒΚ).
- Όπως αναφέραμε πιο πάνω, το παρακλάδι του γερμανικού εξπρεσιονισμού *Ο Γαλιζιός Καβαλάρης*, με τον Βασίλι Καντίνσκι μας οδηγούν στην αφαίρεση. Ο Καντίνσκι επιχείρησε ένα πολύ μεγάλο άλμα, να αποσπάσει δηλ. εντελώς την τέχνη από οποιαδήποτε αναφορά στην οπτική πραγματικότητα και να δημιουργήσει μιαν εντελώς νέα εικαστική πραγματικότητα, ένα νέο κώδικα επικοινωνίας της τέχνης με τον άνθρωπο. Τα παραθέματα/πηγές (παραθέματα 42, 43, 44 και 45, Β.Κ. και κείμενο Καντίνσκι, ΒΜ) και το εικονογραφικό υλικό είναι εξαιρετικά διαφωτιστικά.
- Πολύ ενδιαφέρουσα περίπτωση ζωγράφου με εντελώς προσωπική έκφραση, επηρεασμένη από την αφαίρεση, αλλά και τη μουσική του παιδεία, ο Πάουλ Κλέε, αναζητεί κι αυτός μια πρωτογενή εικαστική γλώσσα, σαν αυτήν των παιδιών (βλ. το έργο Σενέμιος και παράθεμα 45 - ΒΚ).
- Άλλα κινήματα όπως ο σουπρεματισμός, ο κοντρονκτιβισμός, η γεωμετρική αφαίρεση αποτελούν ενδιαφέρουσες εκδοχές της αφαίρεσης με επιρροές από τον κυβισμό. Ένα πολύ καλό παράδειγμα για να κατανοήσουμε αυτή την επίμονη προσπάθεια των καλλιτεχνών όλων αυτών των ομάδων να φτάσουν στην απόλυτη καθαρότητα και λιτότητα της μορφής και του χρώματος, είναι ο νεοπλαστικισμός του Μόντριαν.
- Τα κείμενα του Αργκάν (παράθεμα 46, ΒΚ) και του Χρ. Χρήστου (ΒΚ) μας δίνουν μια καλή εικόνα της ρωσικής πρωτοπορίας που ξεκίνησε ως μια πολύ δυναμική κίνηση στην προεπαναστατική Ρωσία, συνεχίστηκε για λίγο ακόμη μετά την Επανάσταση του 1917 και σταμάτησε μετά από επέμβαση του σοβιετικού καθεστώτος (1922-23). Είναι ενδιαφέρον γενικότερα το θέμα της επίδρασης της πολιτικής ζωής και ιδίως των ολοκληρωτικών καθεστώτων στην καλλιτεχνική δημιουργία λαών με τεράστια παράδοση, όπως π.χ. συνέβη και στη ναζιστική Γερμανία, όπου η μοντέρνα τέχνη χαρακτηρίστηκε "εκφυλισμένη τέχνη"

και απαγορεύτηκε (βλ. κείμενο Χρήστου, ΒΜ). Μπορούμε με τη βοήθεια και των συναδέλφων κοινωνιολόγων και των καλλιτεχνικών μαθημάτων να προσεγγίσουμε το θέμα αυτό με τους μαθητές μας.

- Η ενόθητα ντανταϊσμός, σουρεαλισμός και μεταφυσική ζωγραφική έχει επίσης ιδιαίτερο ενδιαφέρον, οδηγώντας μας στους άγνωστους χώρους του ασυνειδήτου. Με τη βοήθεια των κειμένων και των εικόνων θα εξηγήσουμε γιατί ο ντανταϊσμός ήταν ένα μηδενιστικό κίνημα αντι-τέχνης (δηλ. άρνηση της τέχνης) και αυτό δεν είναι τυχαίο, όταν σκεφτούμε ότι εμφανίστηκε αμέσως μετά το μεγάλο σοκ που υπέστη η Ευρώπη με την έκρηξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Το Νταντά, παρά το αρνητικό και μηδενιστικό του χαρακτήρα οδήγησε, ωστόσο, σε γόνιμες και δημιουργικές κατακτήσεις με τον σουρεαλισμό, τη μεταφυσική ζωγραφική, αλλά και πολλές νεότερες εκφράσεις. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο ντανταϊσμός καθιέρωσε τα "έτοιμα αντικείμενα" (ready-made), τα καθημερινά δηλαδή, ευτελή και αδιάφορα πράγματα, τα οποία μπορούν να αναχθούν σε αντικείμενα τέχνης (βλ. π.χ. Ποπ Αρτ). Βλ. σχετικά κείμενα Ελύτη (παράθεμα 47, ΒΚ) και Στεφανίδη (ΒΜ).
- Η μεταπολεμική ζωγραφική φέρνει αρχικά στο προσκήνιο τις Η.Π.Α. και τη Νέα Υόρκη ως κέντρο καλλιτεχνικής δραστηριότητας μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Επικρατούσα κίνηση ο αφηρημένος εξπρεσιονισμός και η Ζωγραφική της Δράσης, με τις οποίες σπάζουν πλέον οριστικά τα όρια μεταξύ ζωής και τέχνης, αλλά και μεταξύ όλων των μορφών της τέχνης. Ο καλλιτέχνης βιώνει μέσα στον χώρο δυναμικά τη δημιουργία του έργου του, πέρα από τα συμβατικά όρια της ζωγραφικής επιφάνειας και του καβάλτου και δίνει τη δυνατότητα και στον θεατή να συμμετέχει στη διαδικασία αυτή. Ανοίγονται και πάλι νέοι δρόμοι για ακόμη νεότερα καλλιτεχνικά ρεύματα, όπως οι Εγκαταστάσεις, τα Περιβάλλοντα, τα Δρώμενα (Χάπενινγκ), η Άρτε Πόβερα κ.ά. Τα σχετικά κείμενα του Χρ. Χρήστου (παράθεμα 48 και 49, ΒΚ), η εικονογράφηση και το γλωσσάριο μας βοηθούν να κατανοήσουμε παρεξηγημένες ίσως από το ευρύ κοινό μορφές τέχνης, που εκφράζουν την εποχή μας, με την προϋπόθεση βεβαίως ότι πρόκειται για αυθεντικές προσπάθειες καλλιτεχνικής αναζήτησης και ανανέωσης.
- Η Ποπ Αρτ (βλ. σχετικά κείμενο του Στεφανίδη, ΒΜ) και τα περιήματα πολλαπλά αντίγραφα μεταξοτυπιών του Ουόρχολ, αξιοποίησαν την ιδέα του ready-made, προσπαθώντας να κάνουν την τέχνη οικεία και προσιτή στα ευρύτερα λαϊκά στρώματα χρησιμοποιώντας καθημερινά αναλώσιμα αντικείμενα της μαζικής κατανάλωσης και κουλτούρας.
- Ενδιαφέρουσα είναι η περίπτωση της Εννοιικής (αγγλ. conceptual, αναφέρεται και ως Εννοιολογική), όπως μας εξηγεί το κείμενο και η εικονογράφηση. Στην Εννοιική τέχνη (στην οποία έχουν ήδη καταρριφθεί τα όρια μεταξύ ζωγραφικής, γλυπτικής και ζωγραφικής), αυτό που ενδιαφέρει τον καλλιτέχνη είναι πρωτίστως η ιδέα και όχι ο τρόπος απόδοσής της. Το έργο του Κόσουτ και το παράθεμα 50, ΒΚ, είναι κατατοπιστικά.
- Αν θελήσουμε να συνδέσουμε και πάλι την τεχνολογία με τις τέχνες, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η Κινητική Τέχνη και η Βίντεο Αρτ.
- Αναφορικά με τη μοντέρνα γλυπτική, πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι είναι κατά βάση κατασκευαστική, χρησιμοποιεί δηλ. συνδυασμό υλικών τα οποία προσαρμόζει σε ένα ενιαίο σύνολο και επίσης ότι την απασχολεί ιδιαίτερα η μορφή σε σχέση με τον χώρο (βλ. το έργο των Μουρ και Τζιακομέτι καθώς και τα σχετικά κείμενα του Μουρ (ΒΜ) και Χαράλαμπίδη (παράθεμα 51, ΒΚ)).
- Στη μοντέρνα αρχιτεκτονική του 20ού αι. για πολλές δεκαετίες επικράτησε το Διεθνές στυλ που προήλθε από τους μεγάλους αρχιτέκτονες του αιώνα, οι περισσότεροι από τους οποίους εμπνέονταν από τις αρχές της απλότητας, της λειτουργικότητας, της φυσικότητας και των καθαρών γεωμετρικών μορφών του Μπάουχαους. Το εικονογραφικό υλικό και τα κείμενα (Λαμπράκη-Πλάκα, Β.Μ. και παράθεμα 52 και 53, ΒΚ) θα βοηθήσουν στην

πληρέστερη κατανόηση της περιήφησης αυτής αρχιτεκτονικής σχολής και θα δώσουν έναυσμα για συζήτηση ή ερευνητική εργασία για την ανάδειξη θεμάτων όπως η σχέση τεχνολογίας και αρχιτεκτονικής, οι τρόποι επίλυσης του στεγαστικού προβλήματος των κοινωνικών ομάδων με σεβασμό στις ανάγκες τους και στο περιβάλλον, η σχέση αρχιτεκτονικής και περιβάλλοντος ως χώρου και ως ιστορικής μνήμης κ.ά.

- Λίγα λόγια για το μεταμοντέρνο κίνημα (σχετικό κείμενο, ΒΜ), αλλά και άλλες τάσεις, όπως π.χ. η αρχιτεκτονική της αποδόμησης θα βοηθήσουν τους μαθητές να κατανοήσουν ότι ο προβληματισμός συνεχίζεται ακόμη ανάλογα με τις πρακτικές και αισθητικές ανάγκες των ανθρώπων. Επίσης θα τους βοηθήσει να προσεγγίσουν νέας μορφής κτήρια που βλέπουμε εδώ και καιρό να χτίζονται στις μεγαλουπόλεις, προκαλώντας μας συχνά αμηχανία και ανάμικτα αισθήματα. Με την ευκαιρία αυτή, μπορούμε με τη βοήθεια του γλωσσариού, να θίξουμε και το πολύ ενδιαφέρον, τόσο από άποψη αισθητικής, όσο και κοινωνιολογικής, θέμα του **κίτς**, δίνοντας ερεθίσματα στους μαθητές να παρατηρούν, να προβληματίζονται και να διαμορφώνουν αισθητικά κριτήρια.

Λογοτεχνία, Θέατρο, Κινηματογράφος, Μουσική

- Η λογοτεχνία καλύπτεται βεβαίως από το σχετικό μάθημα. Εκείνο που πρέπει να προβάλλουμε είναι η επικράτηση του μοντερνισμού τόσο στην ποίηση, όσο και στην πεζογραφία και η ανατροπή όλων των καθιερωμένων λογοτεχνικών κανόνων. Με τον/την συνάδελφο που διδάσκει το μάθημα της λογοτεχνίας μπορούμε να αξιοποιήσουμε διαθεματικά πολλές πτυχές του θέματος.
- Στον χώρο του θεάτρου, πρέπει να προβληθούν κάποια βασικά σημεία τα οποία είναι ουσιαστικά για την εξέλιξη του σήμερα και θα αποτελέσουν έναυσμα για τους μαθητές να ενδιαφερθούν για αυτό. Θα ήταν μάλιστα εξαιρετικό ερέθισμα για συζήτηση αυτών των σημείων, αν παρακολουθούσαμε με τους μαθητές μας μια σωστά επιλεγμένη θεατρική παράσταση (κείμενα στο Β.Μ. και παραθέματα 55, 56, ΒΚ).
- Ο Πιραντέλο και ο Λόρκα θα πρέπει να αναφερθούν για τη συνεισφορά τους χροιομοιώνοντας στοιχεία και από τα σχετικά κείμενα. Το μεταπολεμικό αμερικανικό θέατρο, το επικό θέατρο του Μπρεχτ και το θέατρο του παραλόγου με επιρροές από τη φιλοσοφία του υπαρξισμού αξίζουν ιδιαίτερης αναφοράς (κείμενα Καμύ, Γεωργουσόπουλου και Πλωρίτη, ΒΜ και παραθέματα 59, 60, ΒΚ).
- Δεν θα παραλείψουμε, αναφερόμενοι στο θέατρο, να κάνουμε λόγο για τον σημαντικό ρόλο του σκηνοθέτη στο σύγχρονο θέατρο (παραθέματα 58, ΒΚ).
- Από τον χώρο του κινηματογράφου που αποτελεί μια τέχνη που ανήκει αποκλειστικά στον 20ό αι. κατ' ανάγκη θα δώσουμε μόνο βασικά σημεία εναύσματα. Με την κατάλληλη παρουσίαση αυτών των στοιχείων θα προκαλέσουμε την προσοχή των μαθητών οι οποίοι έχουν αποδείξει ότι ενδιαφέρονται για θέματα κινηματογράφου και θεάτρου, με αποτέλεσμα πολλές φορές να ασχολούνται και με το ανέβασμα θεατρικών παραστάσεων ή τη δημιουργία ταινιών μικρού μήκους.
- Καλό θα είναι να τονίσουμε τα ονόματα των πρωτοπόρων κινηματογραφιστών που συντέλεσαν, ώστε ο κινηματογράφος να γίνει πολύ δημοφιλής μέσα σε λίγα χρόνια από την εμφάνισή του. Με τη βοήθεια των παραθεμάτων και των εικόνων θα αναφερθούμε στον Τσάρλι Τσάπλιν και στον Μπάστερ Κίτον, στον Αϊζενστάιν (παραθέματα 61, ΒΚ) και τις καινοτομίες του στο μοντάζ, στον Όρσον Ουέλς, το Άκτορς Στούντιο (παραθέματα 62, ΒΚ), τον Ηλία Καζάν και τη μέθοδο Στανισλάβσκι (παραθέματα 57, ΒΚ). Επίσης, δεν πρέπει να αγνοηθούν τα σημαντικά ευρωπαϊκά ρεύματα του ιταλικού ρεαλισμού και της γαλλικής νουβέλ-βαγκ, αλλά και μεμονωμένες περιπτώσεις σκηνοθετών, όπως π.χ. ο Μπέρνχαρντ.
- Επιμένοντας στα σημαντικότερα σημεία, θα αναφερθούμε και στη μουσική, με ιδιαίτερη μνεία στους μοντέρνους, όπως ο Στραβίνσκι, στους πρωτοπόρους όπως ο Σένπεργκ. Δεν θα αγνοήσουμε βεβαίως τη μουσική τζαζ, αλλά και τη μουσική ροκ για την οποία μπορούμε

β. Στοχασμός. Η πορεία της φιλοσοφικής σκέψης.

Η φιλοσοφία της ζωής. Κυριότερος εκπρόσωπος ο **Ανρί Μπερξόν**: εκτός από υλικό κόσμο αντιληπτό από διάνοια ανθρώπου και προσιτό από επιστήμη, υπάρχει η ζωική ορμή, δημιουργός ζωής, αντιληπτή από ενόραση.

Φαινομενολογία - Υπαρξισμός. Ο Έντμουντ Χούσερλ: νέα θεμελίωση φιλοσοφίας με φιλοσοφική μέθοδο χωρίς προϋποθέσεις ⇒ εστίαση στο φαινόμενο και στην περιγραφή του.

Ανθρώπινη ύπαρξη έχει προβάδισμα έναντι ουσίας (Μάρτιν Χάιντεγκερ και Ζαν-Πολ Σαρτρ): μελέτη σε σχέση με χρόνο και έννοιες ευθύνης του ανθρώπου.

Γλώσσα και Σκέψη. Σημαντική θέση γλώσσας, ιδίως στην Αναλυτική Φιλοσοφία (εισηγητής **Λούντβιχ Βιτγκενστάιν**): φιλοσοφικά προβλήματα ⇔ κακή χρήση - παρανόηση λογικής γλώσσας.

Ο Κύκλος της Βιέννης και ο Λογικός Θετικισμός. (Σύνδεση **Καρλ Πόπερ**). Βασικό αντικείμενο έρευνας: η φιλοσοφία της επιστήμης, αλλά και η κοινωνική φιλοσοφία.

Η Σχολή της Φρανκφούρτης και η Κριτική Θεωρία. Εκπρόσωποι: **Τέοντορ Αντόρνο, Γιούργκεν Χάμπερμας, Χέρμπερτ Μαρκούζε** κ.ά., επηρεασμένοι από Μαρξ, Φρόντ και Βέμπερ. Μελέτη καταναλωτικής κοινωνίας και μηχανισμών αλλοτρίωσης ανθρώπου.

Δομισμός ή Στρονκτουραλισμός. Δεκαετία '60: ανθρώπινη συμπεριφορά καθορίζεται από δομές, δηλ. σταθερά συστήματα σχέσεων μεταξύ μελών της κοινωνίας. Απήχηση σε ανθρωπολογία, γλωσσολογία, λογοτεχνική θεωρία και κριτική, κοινωνικές επιστήμες.

Μεταμοντερνισμός (Μετανεωτερικότητα). Εισηγητές **Ζαν Φρανσουά Λιοτάρ, Ζακ Ντεριντά** κ.ά. σε μια διαρκώς μεταβαλλόμενη κοινωνία, όπως η σύγχρονη, δεν υπάρχει πρόοδος, αλλά συνεχής αλλαγή. Δεν είναι δυνατή η εύρεση της μιας αλήθειας, γιατί υπάρχουν πολλές και πολλοί τρόποι προσέγγισης και ανάλυσής τους.

γ. Μαζική κουλτούρα. Η δυναμική των μαζών.

Επικράτηση αστικοποίησης και καταναλωτισμού ⇒ σταδιακή ομοιομορφία και τυποποίηση στην κοινωνική ζωή και συμπεριφορά ανθρώπων ⇒ "μαζική κουλτούρα".

Διάλυση ευρύτατης και άμεσης επιβολής στην κοινωνία: λαϊκά έντυπα, ραδιόφωνο, κινηματογράφος, τηλεόραση, μεγάλες αθλητικές και ομαδικές καλλιτεχνικές εκδηλώσεις, πολυχώροι αναψυχής, μόδα και διαφήμιση.

«Νεανική κουλτούρα». Από έντονο κίνημα αμφισβήτησης νέων ⇒ βίαιη εξέγερση κατά πολιτικού, κοινωνικού και εκπαιδευτικού κατεστημένου (δεκαετίες '60 και '70). Αντισυμβατική και συχνά επιθετική συμπεριφορά και εμφάνιση.

δ. Τα μεγάλα καλλιτεχνικά ρεύματα του 20ού αι. Κατευθύνσεις και Χαρακτηριστικά.

Κίνημα μοντερνισμού εκρηκτική δύναμη απελευθέρωσης καλλιτεχνών.

Χαρακτηριστικά διαφόρων τάσεων μοντερνισμού:

- ⇒ Διάλυση παραδοσιακής μορφής και διαρκής πειραματισμός επάνω σε αυτήν.
- ⇒ Επίμονη διερεύνηση ασυνειδήτου.
- ⇒ Εγκατάλειψη ωραίου και αντικατάστασή του από αληθινό.
- ⇒ Αυτονόμηση εκφραστικών μέσων.
- ⇒ Επίμονη αναζήτηση νέων τρόπων επικοινωνίας στον κόσμο που αλλάζει συνεχώς.

Συνθήκες μετά Β΄ Παγκ. Πόλεμο ⇒ νέα ώθηση στην τέχνη:

- νέα ρεύματα / Μοντερνισμού:

- ⇒ ρήξη με πραγματικότητα ή επανασύνδεση τέχνης με ζωή.
- ⇒ επαναπροσδιορισμός ρόλου καλλιτέχνη, θεατή, λειτουργίας καλλιτεχνικής διαδικασίας.

Μετά 1980. Μεταμοντερνισμός: ευρύτερο πολιτιστικό ρεύμα.

- ⇒ αμφισβητεί δυνατότητα μοντερνισμού να προτείνει κάτι νέο και πρωτοποριακό.
- ⇒ υιοθετεί στοιχεία από διαφορετικές εποχές και ρεύματα, τεχνοτροπίες και τεχνικές.
- ⇒ συνδυάζει δυνατότητες νέας τεχνολογίας.
- ⇒ επιδιώκει πώς ετερόκλητα στοιχεία θα αποκτήσουν νόημα για σύγχρονο άνθρωπο.

δ1. Ζωγραφική και Γλυπτική.

Α. Φοβισμός και γερομανικός εξπρεσιονισμός.

Το χρώμα ως φορέας έκφρασης συναισθημάτων.

Στα έργα Ανρί Ματίς και Γάλλων φοβιστών (1905), πρωταρχικό στοιχείο το χρώμα και οι έντονες χρωματικές αντιθέσεις που προσδίδουν στα έργα τους πρωτόγονο δυναμισμό και έντονη συγκινησιακή φόρτιση.

Στη Γερμανία. Ομάδα "Η Γέφυρα" (1905), (Ερνστ Λούντβιχ Κίρχνερ):

⇒ χρησιμοποιούν το χρώμα ως βασικό εκφραστικό και δομικό στοιχείο.

⇒ επιμένουν στη βίαιη παραμόρφωση της φόρμας και στα έντονα περιγράμματα.

⇒ απεικονίζουν με ωμότητα την κοινωνική πραγματικότητα εποχής τους ("εικονιστικός εξπρεσιονισμός"), με στόχο να την καταγγείλουν.

Άλλοι δημιουργοί ομάδας "Γαλάζιος Καβαλάρης" (1910), (Φραντς Μαρκ, Βασίλι Καντίσκι, Πάουλ Κλέε): πλήρης αφαίρεση ("αφηρημένος εξπρεσιονισμός").

Όσκαρ Κοκόσκα (γερομανικός εξπρεσιονισμός): διατυπώνει έναν προσωπικό εικαστικό λόγο.

Β. Κυβισμός.

Ανάλυση μορφών σε γεωμετρικά και στερεομετρικά επίπεδα.

Οι κυβιστές με βοήθεια γεωμετρίας και στερεομετρίας και λογική οργάνωση μορφών ⇒ νέα παγκόσμια και διαχρονική γλώσσα που εκφράζει ⇒ δομικά στοιχεία κόσμου.

∞ ίδια ουσία πραγμάτων.

Στην πρώτη φάση (Αναλυτικός Κυβισμός, 1910-1912) [Πάμπλο Πικάσο, Ζορζ Μπρακ]:

ανάλυση φόρμας σε γεωμετρικά και στερεομετρικά επίπεδα ⇒ δυνατότητα θεατή να βλέπει μορφές από όλες τις πλευρές τους συγχρόνως.

Στη δεύτερη φάση (Συνθετικός Κυβισμός, 1912-1914): στη ζωγραφική επιφάνεια καινούργια άγνωστα αντικείμενα με ενσωμάτωση χαρτιού, υφάσματος και άλλων υλικών.

Ο κυβισμός επηρέασε γλυπτική Πικάσο, Αλεξάντρ Αρσιπένκο κ.ά..

Γ. Φουτουρισμός.

Αποθέωση μηχανής και ταχύτητας.

Στόχος δημιουργία τέχνης μέλλοντος με αποθέωση μηχανής και ιλιγγιώδους ταχύτητας: ζωγράφοι και γλύπτες (Ουμπέρτο Μποτσιόνι, Κάρολ Καρά) χρησιμοποιούν κατακερματισμό μορφών σε πολλά παράλληλα ή αλληλοσυγκρουόμενα επίπεδα ⇒ αίσθηση θεατή ότι βιώνει σε χώρο και χρόνο την πυρετώδη κίνηση της βιομηχανικής εποχής του.

Δ. Η Αφαίρεση και τα παράλληλα ρεύματα της αφηρημένης ζωγραφικής.

Πλήρης αποδέσμευση έργου από θέμα και οπτική πραγματικότητα.

Τομή Βασίλι Καντίσκι, Πάουλ Κλέε κ.ά. ομάδας "Ο Γαλάζιος Καβαλάρης" (1910-1913) ⇒ πλήρης αφαίρεση ζωγραφικής ⇒ δημιουργία νέας πνευματικής πραγματικότητας με καθαρά ζωγραφικά μέσα (γραμμή, χρώμα, σχήμα).

Ομάδα «Ντε Στιλ» (Πιτ Μοντριάν) ξεπερνά Κυβισμό ⇒ (γύρω 1920) νεοπλαστικισμός: λιτή γεωμετρική γλώσσα.

Κινήματα σουπρεματισμού (1913) και κονστρουκτιβισμού (1913) ⇒ γεωμετρική αφαίρεση (σημαντική γενιά ζωγράφων και γλυπτών "ρωσική πρωτοπορία ως 1921).

Ε. Ο Ντανταϊσμός (1916) και ο Σουρεαλισμός (1924). Η μορφοποίηση του ασυνειδήτου.

Αντίδραση στην παραφροσύνη Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Ντανταϊσμός. Λογοτεχνική-καλλιτεχνική κίνηση (Μαρσέλ Ντυσάν, Φρανσίς Πικαμπιά κ.ά. Στόχος να προκαλέσει και σκανδαλίσει με μηδενιστικές αντιλήψεις της: α) αστική κοινωνία εποχής, β) παραδοσιακές αξίες τέχνης.

Αξιοποίηση τυχαίου και νομιμοποίηση παράλογου στην τέχνη ⇒ καλλιτεχνική υπόσταση σε ευτελή αντικείμενα καθημερινής χρήσης.

Σουρεαλισμός (Σαλβαντόρ Νταλί, Ρενέ Μαγκρίτ κ.ά.) και μεταφυσική ζωγραφική του

Τζόρτζιο ντε Κίρικο διερευνούν κόσμο ονείρων και ασυνειδήτου ⇒ φέρνουν στην επιφάνεια άγνωστες περιοχές ανθρώπινης συνείδησης και κρυφές πτυχές ψυχής ανθρώπων ⇒ πλουτίζουν τέχνη και γενικότερα πνευματική ζωή.

Στ. Η Μεταπολεμική Ζωγραφική - Νέες αναζητήσεις του Μοντερνισμού.

Δεκαετίες '50 και '60: Κίνημα αφηρημένου εξπρεσιονισμού.

Δύο κυρίως τάσεις:

- α) *Ζωγραφική Δράσης ή Χειρονομιακή Ζωγραφική* (Τζάκσον Πόλοκ, Βίλεμ Ντε Κούνινγκ κ.ά.): κυρίαρχη σημασία στην δυναμική διαδικασία της ζωγραφικής πράξης.
- β) *Ζωγραφική Χρωματικού Πεδίου ή Χρωματική Αφαίρεση* (Μαρκ Ρόθκο, Μπάρνερτ Νιούμαν κ.ά.): με χρώμα και φως ⇒ νέα χρωματική πραγματικότητα: ασφάλεια και αρμονία.

Δεκαετία '50: Ποπ Αρτ (Άντυ Ουόρχολ), ως αντίδραση στον αφηρημένο εξπρεσιονισμό, επαναφέρει παραστατικότητα. Χρησιμοποιεί ως εκφραστικά μέσα διαφημίσεις, κόμικς, συσκευασίες κ.ά. Σκοπός: δημιουργία νέας αισθητικής. Χαρακτηριστικό: μαζικότητα και αναλωσιμότητα.

Δεκαετία '60: Ευρύτερα πλαίσια Ποπ Αρτ και προσπάθειας άμεσης σύνδεσης τέχνης με ζωή ⇒ Χάπενινγκ και Καλλιτεχνικά Περιβάλλοντα.

Μετά 1960. Άλλα ρεύματα τέχνης: Οπ Αρτ, Κινητική, Μινιμαλισμός, Εννοιακή Τέχνη, Βίντεο Αρτ, Φωτογραφικός Ρεαλισμός κ.ά.

Μεταπολεμική Ευρώπη.

Ζωγράφοι (Ζαν Ντυμπυφέ, Φράνσις Μπέικον κ.ά.) επανεξετάζουν κατακτήσεις παλαιότερων ρευμάτων (εξπρεσιονισμού, αφαίρεσης, σουρεαλισμού) ⇒ πορεία ανεξάρτητα από καλλιτεχνικές ομάδες εποχής.

Μεγάλοι γλύπτες (Κωνσταντίν Μπραγκούζι, Χένρι Μουρ, Αλμπέρτο Τζιακομέτι κ.ά.) εκφράζουν δυναμικά μερικές από τάσεις μεταπολεμικής αφαίρεσης.

δ2. Αρχιτεκτονική.

Πρωτοπόροι: Βάλτερ Γκρόπιους, Λούντβιχ Μις βαν ντερ Ρόε (*Σχολή του Μπάλνχαους*), Φρανκ Λόιντ Ράιτ, Λε Κορμπυζιέ.

Αρχιτεκτονική 20ού αι. αξιοποιεί νέες μορφές και υλικά ⇒ καλύτερες συνθήκες ζωής στον σύγχρονο άνθρωπο. Στην εξέλιξη της υιοθετεί δυνατότητες σύγχρονης τεχνολογίας, γοητεύεται από το μεταμοντέρνο και πειραματίζεται με ποικίλες αισθητικές και κατασκευαστικές επιλογές.

δ3. Λογοτεχνία:

Ποίηση και πεζογραφία.

Μεγάλοι ποιητές πρώτων δεκαετιών 20ού αι. (Τ.Σ. Έλιοτ, Έζρα Πάουντ κ.ά.) δέχονται επιρροή συμβολισμού.

Μετά Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο επηρεάζονται από ντανταϊσμό, υπερρεαλισμός και φουτουρισμός (Πολ Ελυάρ, Λουί Αραγκόν, Αντρέ Μπρετόν, Βλαντιμίρ Μαγιακόφσκι).

Μοντέρνο μυθιστόρημα μεσοπολέμου υπηρετείται από μεγάλους πεζογράφους (Αντρέ Ζιντ, Μαρσέλ Προυστ, Φραντς Κάφκα κ.ά.).

Πριν και μετά Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, σημαντική συνεισφορά κορυφαίων Αμερικανών πεζογράφων (Έρνεστ Χεμινγκουέι, Τζον Στάινμπεκ) ⇒ μεταφέρουν εικόνα αμερικανικής κοινωνίας εποχής.

Μετά 1945, ο Υπαρξισμός επηρεάζει καθοριστικά έργο συγγραφέων (Αλμπέρ Καμύ).

Μεταφορά κλίματος ανασυγκροτούμενης μεταπολεμικής Γερμανίας (Γκύντερ Γκρας, Χάινριχ Μπελ).

Αποτύπωση συνθηκών ζωής τότε Σοβιετικής Ένωσης (Μπόρις Πάστερνακ, Αλεξάντρο Σολζενίτσιν).

δ4. Θέατρο.

Με είσοδο 20ού αι. θέατρο στη σύγχρονη φάση του.

Μεγάλοι θεατρικοί συγγραφείς (Ζαν Ζιροντού, Ζακ Κοκτό, Ευγένιος Ο'Νιλ κ.ά.) ⇒ προϋποθέσεις για νέες αναζητήσεις και πειραματισμούς.

Ιδιαίτερα σημαντική συνεισφορά:

α) Λουίτζι Πιραντέλο (διερεύνηση αλήθειας και παράδοξοι στις ανθρώπινες σχέσεις).

β) Φεντερίκο Γκαρθία Λόρκα (συνδυάζει ποιητικό ρεαλισμό με στοιχεία υπερρεαλιστικά).

Τενεσί Ουίλιαμς, Άρθουρ Μίλερ, Χάρολντ Πίντερ: πραγματεύονται με διαφορετικό τρόπο προβλήματα μοναξιάς, αποτυχίας και περιθωριοποίησης.

Μπέρτολντ Μπρεχτ με επικό, πολιτικό θέατρο ⇒ αποστασιοποίηση θεατή ⇒ ενεργοποίηση συνειδητής του. Αντλεί από υπαρξισμό, θέατρο παραλόγου (Σάμιουελ Μπέκετ, Ευγένιου Ιονέσκο κ.ά.) και εκφράζει υπαρξιακά αδιέξοδα και παραλογισμό μεταπολεμικής εποχής.

δ5. Κινηματογράφος.

Ως το 1915, με πρωτοποριακές προσπάθειες αδελφών Λυμιέρ, Ζορζ Μελιές, Ντέιβιντ Γουόρκ Γκρίφιθ και Σεσίλ Μπλάουντ Ντε Μιλ:

⇒ εξαιρετικά δημοφιλής στις μεγάλες λαϊκές μάζες (Ευρώπη και ΗΠΑ).

⇒ οργανώθηκε ως τέχνη και ως βιομηχανία θεάματος.

Γερμανικός κινηματογράφος: δείγματα έντονης εξπρεσιονιστικής διάθεσης.

Σοβιετικός κινηματογράφος: αριστουργηματικά πλάνα (Σεργκί Αϊζενστάιν, ένας από μεγαλύτερους σκηνοθέτες του 20ού αι.).

1927. «Ομιλών κινηματογράφος».

- Στροφή σε νέα θέματα, με πολύ μεγαλύτερες τεχνικές απαιτήσεις (π.χ. το *μούζικαλ*).

- Ακόμη μεγαλύτερες δυνατότητες εμπορικής εκμετάλλευσης.

Μεταπολεμικός ευρωπαϊκός κινηματογράφος:

- Ιταλικός νεορεαλισμός (1945-1955): Μεγάλοι σκηνοθέτες (Βιτόριο ντε Σίκα, Ρομπέρτο Ροσελίνι, Λουκίνο Βισκόντι).

Γαλλικός κινηματογράφος: Σκηνοθέτες (Ζαν Ρενουάρ, Ρενέ Κλερ, Λουί Μπουνιουέλ), και «*Νέο Κύμα*» (1955-1965) με Φρανσουά Τρυφό, Ζαν-Λυκ Γκοντάρ.

Άλλοι Ευρωπαίοι σκηνοθέτες (Φεντερίκο Φελίνι, Ίνγκμαρ Μπέργκμαν, Μικελάντζελο Αντονιόνι, Πιερ Πάολο Παζολίνι, Αντρέι Ταρκόφσκι κ.ά.) ⇒ προβληματισμός προς παγκόσμιο κοινό.

Το ίδιο και μεγάλους Αμερικανούς δημιουργούς (Όρσον Ουέλς, Ελία Καζάν κ.ά.).

δ6. Μουσική.

Συνέχεια ανανεωτικής πορείας μουσικής 19ου αι.

Φινλανδός Γιάν Σιμπέλιους και Ούγγρος Μπέλα Μπάρτοκ αξιοποιούν στοιχεία εθνικής μουσικής τους.

Ιγκόρ Στραβίνσκι, με πρωτοποριακές μουσικές δημιουργίες, εκφράζει νέο πνεύμα μοντερνισμού.

Περισσότερο ριζοσπαστικοί οι Άρνολντ Σένπεργκ (αναπτύσσει τεχνική ατονικής δωδεκάφθογγης ή σειριακής μουσικής) και Ολιβιέ Μεισιάν (δέχεται επιρροές από εξωτική μουσική).

Συνέχιση ρωσικής μουσικής παράδοσης (Σεργκί Προκόφιεφ, Ντμίτρι Σοστακόβιτς).

Μουσική τζάζ, λαϊκή μουσική Νέγων Αμερικής: ρυθμός, τραχύ αντισυμβατικό ύφος, αυτοσχεδιαστικός χαρακτήρας, κυρίως έντονα συγκινησιακός χαρακτήρας της ⇒ τεράστια λαϊκή απήχηση στις ΗΠΑ και την Ευρώπη ⇒ επηρέασε έργο μουσικών, όπως Κουρτ Βάιλ, Τζορτζ Γκέρσουιν, Λέοναρντ Μπερνστάιν.

Τέλη δεκαετίας 1950. Μουσική ροκ (με καταβολές στη τζάζ) ⇒ αναπόσπαστο μέρος "νεανικής κουλτούρας".

Πρόσθετα παραθέματα/πηγές

1. Η πολιτιστική ταυτότητα της Ευρώπης στις αρχές του 21ου αιώνα

«Στην αναζήτηση της ταυτότητάς της, στις αρχές του εικοστού πρώτου αιώνα, η Ευρώπη αναζητά όχι μόνο ένα νέο πρόσωπο αλλά και μια νέα θέση στον κόσμο. Για την επίτευξη αυτού του σκοπού, τα κράτη μέλη πρέπει να κάνουν ένα βήμα μπροστά στον πανευρωπαϊκό διάλογο και να εντείνουν τη συνεργασία τους, αναγνωρίζοντας παράλληλα σε κάθε λαό την ελευθερία επιλογής της δικής του ιστορικής πορείας – κάτι που, εξάλλου, συμβαδίζει με το πνεύμα των καλύτερων παραδόσεων του ευρωπαϊκού πολιτισμού [...]. Εάν οι Ευρωπαίοι σήμερα αισθάνονται ότι βρίσκονται σε μια καμπή της ιστορίας τους όπου διακυβεύονται τόσο το κύρος της ηπείρου τους όσο και το μέλλον του πολιτισμού τους, αυτό συμβαίνει διότι η ιστορία τους αποτελεί δύναμη και αδυναμία. Η δύναμη έγκειται στον ομνισμό της, που της επιτρέπει να θέτει και να προσπαθεί να επιλύσει τα προβλήματα που αντιμετωπίζει σήμερα η Ευρώπη και ο υπόλοιπος κόσμος: την προστασία του περιβάλλοντος, την καταπολέμηση όλων των μορφών αποξένωσης και αποκλεισμού, την ποιότητα ζωής και την πολιτιστική άνθηση. Η αδυναμία της έγκειται στο γεγονός ότι η επιθυμία ενοποίησης και οι προσπάθειες που καταβάλλει προς αυτή την κατεύθυνση διεγείρουν τη συνειδητοποίηση των διαφορών της. Της απομένει να μετατρέψει αυτή την αδυναμία σε δύναμη ώθησης, ικανή να πείσει και να παραδειγματίσει [...]. Από τη στιγμή που θα επιτύχει να υπερβεί τις διαφωνίες της και να δεσμευτεί στην οικοδόμηση μιας ενότητας που θα σέβεται την ποικιλομορφία της, θα είναι σε θέση να επωφεληθεί από αυτές τις ανταλλαγές σε έναν κόσμο όπου οι πολιτισμοί, πολύ περισσότερο από ό,τι τα κράτη, θα πρέπει να μάθουν να συνυπάρχουν στη βάση της ισότητας και να εμπλουτίζονται αμοιβαία.»

M. Narinski - A. Tshoubarian, "Η Ευρώπη αντιμετώπιζε με τα προβλήματα του εικοστού πρώτου αιώνα". Στο Ελένη Αρβελέρ - Maurice Aymard, *Οι Ευρωπαίοι*, τ. Β', Αθήνα, Σαββάλας 2003, σσ. 564-65.

2. Εκπαίδευση - ένα από τα σπουδαιότερα επιτεύγματα του 20ού αιώνα

«Στα σπουδαιότερα επιτεύγματα του 20ού αιώνα περιλαμβάνεται η διεύρυνση των ευκαιριών στην εκπαίδευση. Παρότι παραμένουν σχεδόν ένα δισ. αναλφάβητοι σε όλο τον κόσμο, κατά το δεύτερο ήμισυ του αιώνα υπήρξε σημαντική αύξηση του αριθμού των ατόμων που έτυχαν πλήρους εκπαίδευσης. Στις αρχές του αιώνα το μεγαλύτερο μέρος του παγκόσμιου πληθυσμού ήταν εντελώς ή σχεδόν αναλφάβητο και η επίσημη εκπαίδευση περιοριζόταν στην Ευρώπη και σε περιοχές εγκατάστασης Ευρωπαίων. Ακόμη και εκεί όμως πολλά παιδιά εγκατέλειπαν το σχολείο μετά τη στοιχειώδη εκπαίδευση [...]. Μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, έγινε κοινά αποδεκτή η ιδέα της εκπαίδευσης ως αυτοτελούς δικαιώματος [...]. Το 1942, ο Βρετανός υπουργός Παιδείας Ρίτσαρντ Μπάτλερ συγκάλεσε διάσκεψη των υπουργών Παιδείας των Συμμάχων, στην οποία η εκπαίδευση κηρύχθηκε βασικό ανθρώπινο δικαίωμα. Η ομάδα Μπάτλερ έθεσε τα θεμέλια της Εκπαιδευτικής Πολιτιστικής Οργάνωσης του Ο.Η.Ε. (UNESCO), που ιδρύθηκε το 1945. Το 1947 η UNESCO δημοσίευσε την έκθεση "Θεμελιώδης Εκπαίδευση" η οποία έθεσε τις βάσεις για τη μεταπολεμική καμπάνια κατά τον αναλφαβητισμό και των διακρίσεων στην εκπαίδευση. Εννέα χρόνια αργότερα, ο Ο.Η.Ε. ενέκρινε "Πρόγραμμα για τη δωρεάν και υποχρεωτική παιδεία", το οποίο έθεσε την αρχή ότι όλοι έχουν δικαίωμα σε εξάχρονη τουλάχιστον εκπαίδευση, ανεξάρτητα από φυλή, φύλο ή θρησκεία [...]. Το 1970, το ένα τρίτο των ενηλίκων ήταν ακόμη αναλφάβητο και ο απόλυτος αριθμός αναλφαβητών αυξανόταν. Εντυπωσιακή πρόοδος σημειώθηκε μετά το 1980, όταν η διεθνής χρηματοδότηση αυξήθηκε σημαντικά. Στόχος του "Παγκόσμιου Έτους για την καταπολέμηση του αναλφαβητισμού" του Ο.Η.Ε. (1990) ήταν η εξαφάνιση του αναλφαβητισμού ως το 2000, ιδίως στις ονομαζόμενες "λιγότερο αναπτυγμένες οικονομίες". Από μια άποψη το χάσμα μεταξύ αναπτυγμένων και αναπτυσσόμενων κόσμων μειώθηκε την τελευταία δεκαετία [...]. Στο μέλλον η προσοχή δεν θα

εστιάζεται στον αναλφαβητισμό, αλλά σε άλλες δεξιότητες και ευκαιρίες, τις οποίες δημιουργεί η μόρφωση».

Richard Overy (επιμ.), *Ιστορικός Άτλας του 20ού αιώνα*, εκδ. Η Καθημερινή, Αθήνα 1999, σσ. 196-197.

3. Ο δρόμος προς την κβαντική θεωρία

«Είναι χρήσιμο να υπογραμμισθεί από την αρχή ότι το βασίλειο των κβάντων είναι ουσιαστικά το βασίλειο του μικρόκοσμου. Μέσα στα ασαφή του όρια, τα ηλεκτρόνια, οι πυρήνες των ατόμων και τα λογής μικροσωματίδια της ύλης συντίθενται και αλληλεπιδρούν για να φτιάξουν τη θαυμαστή δομή του κόσμου. Τον κόσμο, όπως τον ζούμε καθημερινά. Σε αυτόν τον μικρόκοσμο της ύλης έχει τις ρίζες του το χαρτί του παρόντος βιβλίου, στον ίδιο μικρόκοσμο οφείλεται η λάμψη των αστεριών και εκεί βασίζουν τη λειτουργία τους οι εκπληκτικές τεχνολογικές επινοήσεις της εποχής. Οι κανόνες που διέπουν το θαυμαστό αυτό βασίλειο των κβάντων – οι παράδοξοι κβαντομηχανικοί κανόνες – ερμηνεύουν γιατί ένα τραπέζι δεν διαλύεται στα ατομικά του συστατικά, αλλά και τον τρόπο που γίνεται μια πολύπλοκη χημική αντίδραση. Αν η κίνηση ενός πλανήτη οφείλεται στη βαρυντική έλξη και η διάδοση των ηλεκτρομαγνητικών κυμάτων υπακούει σε κομψές εξισώσεις, αν τις ιδιότητες του χωροχρόνου τις αποκαλύπτει η σχετικότητα, στο βασίλειο των κβάντων κύριος ήρωας είναι η δομή της ύλης. Οι νόμοι που την κυβερνούν συνθέτουν ένα καινούργιο οικοδόμημα, που θα ονομαστεί "κβαντική μηχανική". Είναι η μηχανική του μικρόκοσμου [...]. Η κβαντική μηχανική λοιπόν αποτελεί το συντακτικό και την γραμματική στη θεατρική μυθιστορία του Σύμπαντος. Τα σκηνικά του έργου, που έχει δραματικό περιεχόμενο, φιλοτέχνησε ο Αϊνστάιν, την κίνηση των προσώπων ο Νεύτων και τον φωτισμό ο Μάξγουελ».

Γιώργος Γραμματικάκης, *Η Αυτοβιογραφία του Φωτός*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο ²⁵2006, σσ. 194-95, 225

4. Η βεβαιότητα της άγνοιας

«Ο πιθανοκρατικός κόσμος της κβαντομηχανικής είναι λοιπόν μια αδιαμφισβήτητη πραγματικότητα. Έχει όμως ως χαρακτηριστικό του και έναν απροσδόκητο, πικρό περιορισμό: Η κίνηση ενός σωματιδίου - η ταχύτητα δηλαδή και η θέση του - είναι αδύνατον να καθορισθούν με απόλυτη ακρίβεια. Όσο προσπαθούμε να μάθουμε για τη θέση του, τόσο χάνουμε από τη γνώση της ταχύτητας. Το ίδιο ισχύει και για ένα άλλο, εξίσου σημαντικό, ζεύγος μεγεθών: την ενέργεια και τον χρόνο. Όσο προσπαθούμε να καθορίσουμε με ακρίβεια τη μεταβολή της ενέργειας του σωματιδίου, τότε ο προσδιορισμός του χρόνου που η μεταβολή του διήρκεσε, γίνεται λιγότερο ακριβής [...]. Υπάρχει λοιπόν ένας θεμελιώδης περιορισμός στη γνώση του φυσικού κόσμου. Ο περιορισμός αυτός είναι γνωστός ως αρχή της αβεβαιότητας ή αρχή της απροσδιοριστίας. Τη σπουδαία αυτή αρχή διατύπωσε ο λαμπρός Γερμανός φυσικός Βέρνερ Χάιζενμπεργκ, όταν μάλιστα είχε ηλικία μόλις είκοσι έξι χρόνων! [...] Η αρχή της αβεβαιότητας –ή σωστότερα, της απροσδιοριστίας–, που φέρει το όνομά του, έχει πολύ πιο ενδιαφέρουσες συνέπειες από όσες η πρώτη εντύπωση υπνοεί. Η αρχή αυτή απαγορεύει, όπως είδαμε, την πλήρη και ταυτόχρονη γνώση της θέσεως και της ταχύτητας ενός κβαντικού σωματιδίου. Και τούτο, πρέπει να τονισθεί αμέσως, δεν οφείλεται σε κάποια αδυναμία των επιστημονικών οργάνων η οποία πρόκειται να εξαλειφθεί όσο εκείνα τελειοποιούνται. Είναι εγγενής, ο βαθύτερος περιορισμός στην ίδια τη λειτουργία της φύσεως».

Γιώργος Γραμματικάκης, *ό.π.*, σσ. 219-20.

5. Ο χώρος και ο χρόνος

«Ο Αϊνστάιν αναφέρεται (στην ειδική θεωρία της σχετικότητας) στη διασύνδεση του ηλεκτρισμού και του μαγνητισμού, που είχε αποκαλύψει με τα πειράματα της επαγωγής ο Φαραντέι, και αποδεικνύει ότι η διασύνδεση αυτή έχει τη ρίζα της στη βαθύτερη σχέση του

χρόνου με τον χώρο. Η κίνηση λοιπόν δεν επηρεάζει μόνον τις δυνάμεις μεταξύ των ηλεκτρικών φορτίων, αλλά και αυτές καθ'εαυτές τις μετρήσεις του χώρου και του χρόνου. Και ενώ αυτό φαίνεται περίπου αυτονόητο για τη θέση ενός σώματος στον χώρο, το τολμηρό βήμα του Αϊνστάιν ήταν να περιλάβει και τον χρόνο –για το "απόλυτο" του οποίου ουδείς αμφέβαλλε!– στα μεγέθη που μεταβάλλονται με την κίνηση [...]. Πώς όμως είναι δυνατή μια "συγχώνευση" του χώρου και του χρόνου, αφού πρόκειται για οντότητες τόσο διαφορετικές; Τον χώρο τον βλέπουμε, περιφερόμαστε μέσα του. Όσον αφορά όμως τον χρόνο, απλώς έχουμε συνείδηση της παρουσίας του. Δεν μπορούμε να το αλλάξουμε ούτε να τον σταματήσουμε. Ο χώρος είναι κάτι εξωτερικό, ο χρόνος δείχνει σαν να υπάρχει μέσα μας. Μπορούμε να αδράξουμε ένα αντικείμενο του χώρου. Ο χρόνος όμως –και αυτό αποτελεί την τραγωδία μας– είναι εκείνος που μας αρπάζει. Είναι λοιπόν ανάγκη να τονισθεί ότι ο χωροχρόνος, όπως εισάγεται από τη σχετικότητα, δεν είναι απλώς ο χώρος όπου προσκολλάται μια ακόμη διάσταση. Ο χωροχρόνος των τεσσάρων πια διαστάσεων αποτελεί, στην πραγματικότητα, τον βασικό ιστό του Σύμπαντος [...]. Όταν λοιπόν ο χρόνος ιδωθεί ως τέταρτη διάσταση του χώρου, με ποιοτικά διαφορετικό περιεχόμενο, η γεωμετρία αλλά και η δομή του Σύμπαντος ξεδιπλώνονται με μεγάλη καθαρότητα.

Γιώργος Γραμματικάκης, ό.π., σσ. 145, 155.

6. Το θρησκευτικό συναίσθημα - δύναμη που υποκινεί την επιστημονική έρευνα

«Πιστεύω ότι το κοσμικό θρησκευτικό συναίσθημα είναι η ισχυρότερη υποκίνηση της επιστημονικής έρευνας. Μόνο αυτοί που αντιλαμβάνονται τις τεράστιες προσπάθειες και, πάνω από όλα, την αφοσίωση την οποία απαιτεί η πρωτοποριακή εργασία στις απαιτήσεις της θεωρητικής επιστήμης μπορούν να συλλάβουν τη δύναμη των παρορμήσεων από τις οποίες μπορεί να προέλθει μια τέτοια εργασία [...]. Τι βαθιά πίστη για τη λογική διάταξη του σύμπαντος και τι λαχτάρα να συλλάβουν έστω και μια απλή σκέψη του νου που αποκαλύφθηκε στον κόσμο έπρεπε να έχουν ο Κέπλερ και Νεύτων, ώστε να μπορέσουν να ζήσουν τόσα χρόνια μοναχικής εργασίας, για να αναλύσουν τις αρχές της μηχανικής των ουρανίων σωμάτων [...]. Μόνο κάποιος που έχει αφιερώσει τη ζωή του σε παρόμοιους σκοπούς μπορεί να έχει μια ζωντανή εικόνα αυτού που έχει εμπνεύσει τους ανθρώπους αυτούς και τους έχει δώσει τη δύναμη να μείνουν αληθινοί στον σκοπό τους, σε πείσμα των αναριθμητών αποτυχιών. Είναι το κοσμικό θρησκευτικό συναίσθημα που δίνει σε έναν άνθρωπο αυτού του είδους τη δύναμη. Ένας σύγχρονος έχει πει, όχι άδικα, ότι σε αυτή την υλιστική εποχή, οι σοβαροί εργάτες της επιστήμης είναι οι μόνοι βαθύτατα θρησκευόμενοι άνθρωποι».

Άλμπερτ Αϊνστάιν, *Πώς βλέπω τον κόσμο* (Μτφρ. Α. Μπογιατζής),
Αθήνα, Νέα Σύνορα - Λιβάνη, 1995, σσ.50-51.

7. Επιστήμη άνθρωπος και αξίες

«Γνώση και αίσθημα είναι απαραίτητα στοιχεία τόσο στη ζωή του ατόμου, όσο και στη ζωή της κοινότητας. Η γνώση, αν είναι πλατειά και βαθειά, μας επιτρέπει να σχηματίζουμε μια καθαρή ιδέα για μακρινούς χρόνους και τόπους και να συνειδητοποιήσουμε ότι το άτομο δεν είναι παντοδύναμο ούτε τόσο σπουδαίο και να αποκτήσουμε μια πιο καθαρή ιδέα για την ιεραρχία των αξιών. Ακόμη σπουδαιότερη από τη γνώση είναι η ζωή των συναισθημάτων και των συγκινήσεων. Ένας κόσμος δίχως χαρά και δίχως αγάπη είναι ένας κόσμος στερημένος από κάθε αξία. Αυτά τα πράγματα πρέπει να τα έχουν πάντα στο νου τους εκείνοι που κατευθύνουν την επιστημονική τεχνική [...]. Ο άνθρωπος πειθαρχήθηκε έως τώρα με την υποταγή του στη φύση. Τώρα που χειροαφείχθηκε από αυτή την υποταγή, παρουσιάζει μερικά από τα ελαττώματα του σκλάβου που έγινε αφέντης. Μια νέα αντίληψη περί ηθικής χρειάζεται στην οποία η υποταγή στις φυσικές δυνάμεις να αντικατασταθεί από το σεβασμό για ό,τι υπάρχει καλύτερο μέσα στον άνθρωπο. Εκεί που ο σεβασμός αυτός απουσιάζει, η επιστημονική τεχνική είναι επικίνδυνη».

Μπέτρραντ Ράσελ, *Η Επιστήμη και ο Άνθρωπος* (Μτφρ. Γ. Δυριώτη),
Αθήνα, Αρσενίδης, 1963, σσ. 226-227.

8. Η φιλοσοφία στο κατώφλι του 20ού αιώνα.

«Το τέλος του 19ου αιώνα και η αρχή του 20ού αιώνα στέκονται κάτω από το σημείο μιας βαθιάς κρίσης στη φιλοσοφία [...]. Αυτή η αλλαγή της καταστάσεως ξεπερνά κατά πολύ την περιοχή της φιλοσοφίας και μπορούμε να τη συγκρίνουμε με τη γενική κρίση της εποχής της Αναγέννησης, η οποία οδήγησε στον νεότερο πολιτισμό μας. Είναι εξαιρετικά δυσχερές να δώσουμε πλήρη εικόνα όλης της περιπλοκής και της ποικιλίας των αιτιών, ωστόσο τα γεγονότα είναι σαφή: Αυτή την εποχή η Ευρώπη υφίσταται βαθιά αλλαγή στην κοινωνική σκέψη, σοβαρούς οικονομικούς κλυδωνισμούς, δραστικές ανανεώσεις στην περιοχή της τέχνης καθώς και αξιολογες μεταβολές στην περιοχή της θρησκείας. Όλοι συμφωνούν ότι δεν πρέπει να δούμε την αρχή του 20ού αιώνα ως το τέλος μιας σύντομης χρονικής περιόδου, αλλά ως τελεία και παύλα στο τέλος μιας μεγάλης και κλεισμένης πλέον ιστορικής εποχής, έτσι ώστε το παρόν μας να μην ανήκει πλέον στη νεώτερη εποχή [ενν. στη μετά το 1900 εποχή, τη σύγχρονη ή τη μετανεωτερική, όπως θα ονομασθεί] [...]. Σε όλους τους τομείς της ζωής εκδηλώνεται μια διαφορετική θεμελιώδης στάση και οι σύγχρονοι πόλεμοι επιταχύνουν τη διαδικασία διαλύσεως που έθεσε σε κίνηση η κρίση».

I.M. Μποχένσκι, *Ιστορία της Σύγχρονης Ευρωπαϊκής Φιλοσοφίας (20ός αιώνας)*
(Εισαγωγή, μετάφραση Χρ. Μαλεβίτση), Αθήνα, Δωδώνη, 1975, σσ. 44-45.

9. Φιλοσοφία και Επιστήμη

«Ο φιλόσοφος πρέπει να προχωρήσει μακρύτερα από τον ειδήμονα. Απορρίπτοντας οτιδήποτε είναι απλώς φανταστικό σύμβολο, θα δει τον υλικό κόσμο να διαλύεται σε έναν απλό ρου, σε μια συνέχεια ροής, σε ένα γίνεσθαι. Έτσι, θα προετοιμαστεί για να ανακαλύψει την πραγματική διάρκεια εκεί όπου είναι ακόμη πιο ωφέλιμο να την ανακαλύψει, ήτοι στο πεδίο της ζωής και της συνείδησης [...]. Αυτή μας φαίνεται ότι είναι η ιδιαίτερη λειτουργία της φιλοσοφίας. Αν την κατανοήσουμε με αυτό τον τρόπο, η φιλοσοφία δεν είναι μόνο η επιστροφή του πνεύματος στον εαυτό του, η σύμπτωση της ανθρώπινης συνείδησης με την έμβια αρχή από την οποία απορρέει, μια επαφή με τη δημιουργική προσπάθεια. Είναι η εμβάθυνση στο γίνεσθαι εν γένει, ο αληθινός εξελικτισμός και, κατά συνέπεια, η αληθινή προέκταση της επιστήμης, αρχεί να εννοούμε με την τελευταία αυτή λέξη ένα σύνολο διαπιστωμένων ή αποδεδειγμένων αληθειών και όχι κάποια νέα σχολαστική η οποία ευδοκίμησε κατά το δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα γύρω από τη φυσική του Γαλιλαίου, όπως η αρχαία, γύρω από τον Αριστοτέλη».

Ερρίκος Μπερξόν, *Η δημιουργική εξέλιξη* (Μτφρ. Κ. Παπαγιώργης - Γ. Πρελορέντζος), Αθήνα, Πόλις, 2005, σσ. 345-346.

10. Πρέπει να πάμε προς τα ίδια τα πράγματα

«Πρέπει να πάμε προς τα ίδια τα πράγματα. Τούτο είναι ο πρώτος και θεμελιώδης κανόνας της φαινομενολογικής μεθόδου (του Χούσερλ). Με τον όρο "πράγμα", νοείται απλώς αυτό που δίδεται για ενόηση, αυτό που "βλέπουμε" μπροστά στη συνείδησή μας, αρχέ που δίδεται λέγεται "φαινόμενο" με τη σημασία ότι "φαίνεται", ότι εμφανίζεται μπροστά στη συνείδηση [...]. Η φαινομενολογική μέθοδος δεν είναι ούτε παραγωγική ούτε εμπειρική. Συνίσταται στο να δείξει αυτό που δίδεται και να το αποσαφηνίσει. Δεν ερμηνεύει μέσω νόμων και δεν ανάγει σε καμιά αρχή, παρά βλέπει άμεσα αυτό που στέκεται μπροστά στη συνείδηση, το αντικείμενό της. Συνεπώς, έχει την τάση να κατευθύνεται εντελώς προς το αντικειμενικό. Αυτό που την ενδιαφέρει άμεσα [...] είναι αυτό που γνωρίζεται, αμφισβητείται, αγαπιέται, μισείται κ.ο.κ.»

I.M. Μποχένσκι, *ό.π.*, σσ. 171-172.

11. Επιστροφή στο πρόβλημα της ύπαρξης

«Η σημασία των φιλοσοφιών της υποστάσεως (υπαρξισμού) έγκειται στο ότι μας έκαμαν να συνειδητοποιήσουμε τις λησμονημένες αρχέγονες πηγές του πνεύματος. Γι' αυτό και επέφεραν

μια ανανέωση στη φιλοσοφική προβληματική, η οποία είχε εκπέσει σε δευτερεύουσες ενασχολήσεις. Αν η φιλοσοφία δεν ασχολείται με τα κείρια και κρύσιμα ερωτήματα της υπάρξεως και του υπάρχοντος, τότε προδίδει την αποστολή της. Και κάτω από την παταγώδη εντύπωση των θριάμβων της επιστήμης είχε προς στιγμήν απολέσει την εμπιστοσύνη στον εαυτό της, στη θέωση του όλου, και σύρθηκε θεραπεινίδα της επιστήμης. Με την προσπάθεια της υπαρξιακής φιλοσοφίας ανέκτησε την αρχαία της αξιοπρέπεια».

Ζαν Βαλ, *Εισαγωγή στις Φιλοσοφίες του Υπαρξισμού* (Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Χρ.Μαλεβίτη), Αθήνα, Δωδώνη, 1970, σ. 7.

12. Χάιντεγκερ. Ουσία και Ύπαρξη

«Δύο θεμελιώδεις όροι της φιλοσοφίας είναι η "ουσία" (essentia) και η "ύπαρξη" (existentia). Ουσία είναι τα αναλλοίωτα χαρακτηριστικά του όντος, ανεξάρτητα αν τούτο υπάρχει ή όχι. Ύπαρξη είναι ακριβώς το ότι είναι ένα υπάρχον. Κατά την κλασική μεταφυσική, η ουσία προηγείται της υπάρξεως. Για την υπαρξιακή φιλοσοφία -και εν πολλοίς γι' αυτό ονομάστηκε υπαρξιακή- η ύπαρξη προηγείται της ουσίας. Από αυτές τις διαπιστώσεις συμπεραίνεται πως ο άνθρωπος δεν είναι κάτι δεδομένο, από πριν προσδιορισμένο, με αμετάβλητη ουσία ή "φύση". Ο άνθρωπος πρώτα-πρώτα είναι μια ύπαρξη που συνεχώς εξίσταται, που προηγείται κάθε ουσιαστικού του προσδιορισμού [...]. Κατ' αυτή την έκτασή της, η ύπαρξη είναι προβολή και εννόηση. Τούτα τα δύο χαρακτηριστικά αποτελούν τη ρίζα κάθε κατανόησης και κάθε γνώσης. Ή έκταση προβαλλόμενη προς το χρονικώς ερχόμενο, αποτελεί την οντολογική πηγή του μέλλοντος».

Χρήστος Μαλεβίτης - Μάρτιν Χάιντεγκερ, *Ο φιλόσοφος του νοήματος του Όντος. Επιλεγόμενα στο Μάρτιν Χάιντεγκερ*. Εισαγωγή στη Μεταφυσική, (Μτφρ. Χ. Μαλεβίτη), Αθήνα, Δωδώνη, 31990, σ. 265.

13. Σαρτρ. Ο άνθρωπος είναι αυτό που κάνει

«Ο άνθρωπος στρατεύει τον εαυτό του στη ζωή, σχεδιάζει ο ίδιος τη φυσιολογία του, την προσωπικότητά του και πέρα απ' αυτή την προσωπικότητα δεν υπάρχει τίποτα. Φυσικά, η σκέψη αυτή μπορεί να φανεί σκληρή σε κάποιον που δεν πέτυχε στη ζωή του. Από την άλλη μεριά, όμως, προδιαθέτει τους ανθρώπους να καταλάβουν πως μόνο η πραγματικότητα μετράει, πως τα όνειρα, οι προσδοκίες, οι ευσεβείς πόθοι, οι ελπίδες, άλλο δεν κάνουν απ' το να καθιστούν τελικά τον άνθρωπο ένα χαμένο απογοητευμένο όνειρο γεμάτο ελπίδες ανεκπλήρωτες, προσμονές ανώφελες».

Ζαν-Πολ Σαρτρ, *Ο Υπαρξισμός είναι ένας Ανθρωπισμός* (Μτφρ. Κ. Σταματίου), Αθήνα, Αρσενίδης, 2006, σσ.54-55.

14. Ο Υπαρξισμός αντιτίθεται στον εφησυχασμό

«Ο εφησυχασμός είναι η στάση των ανθρώπων που λένε: οι άλλοι μπορούν να κάνουν αυτά που εγώ δεν μπορώ να κάνω. Η θεωρία που σας παρουσιάζω είναι ακριβώς το αντίθετο του εφησυχασμού, αφού διακηρύσσει: δεν υπάρχει πραγματικότητα παρά μόνο στη δράση. Πηγαίνει άλλοστε ακόμη μακρύτερα, αφού προσθέτει: ο άνθρωπος δεν είναι τίποτ' άλλο παρεκτός το σχέδιό του, δεν υπάρχει παρά κατά το μέτρο που το σχέδιο αυτό πραγματώνεται, άρα δεν είναι τίποτ' άλλο παρά το σύνολο των πράξεών του, τίποτ' άλλο παρά η ζωή του».

Ζαν-Πολ Σαρτρ, *ό.π.* σ. 53.

15. Ο άνθρωπος είναι απόλυτα ελεύθερος

«Αν όμως πραγματικά η ύπαρξη προηγείται της ουσίας, ο άνθρωπος είναι υπεύθυνος για ό,τι είναι. Έτσι, το πρώτο διάβημα του υπαρξισμού είναι να καταστήσει τον κάθε άνθρωπο κάτοχο

αντού που είναι και να ακουμπήσει πάνω του την πλήρη ευθύνη της ύπαρξής του. Κι όταν λέμε ότι ο άνθρωπος είναι υπεύθυνος για τον εαυτό του, δεν εννοούμε πως ο άνθρωπος είναι υπεύθυνος για τη συγκεκριμένη, την περιορισμένη ατομικότητά του, αλλά πως είναι υπεύθυνος για όλους τους ανθρώπους».

Ζαν-Πολ Σαρτρ, ό.π., σσ.24-25.

16. Θα αποφασίσω να είμαι ο εαυτός μου

«Την κάθε στιγμή, μας λέει ο Γιάσπερς, πρέπει να αποφασίσω αν είναι να απολεσθώ μέσα στο μηδέν ή αν είναι να ταυτισθώ με τον ίδιο τον εαυτό μου, βεβαιώνοντας τον εαυτό μου. Αδιακόπως πρέπει να εκλέγω ανάμεσα στο Είναι και μηδέν. Εγώ πρέπει να αποφασίσω αυτό που είμαι και αν είμαι. Ώστε ποτέ δεν είμαι κάτι το ήδη αποφασισμένο, αλλά κάτι που πρέπει το ίδιο να αποφασίσει για τον εαυτό μου. Θα αποφασίσω να είμαι ο εαυτός μου, να είμαι πιστός στον εαυτό μου, να είμαι βαθύτατα ιστορικός ή θα εγκαταλειφθώ και θα ξεριζωθώ από την ίδια μου την ιστορία.»

Καρλ Γιάσπερς, *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία* (Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Χρ. Μαλεβίτση), Αθήνα, Δωδώνη, 1968, σσ.121-122.

17. Οι παγίδες της γλώσσας

«Η γλώσσα έχει στημένες σε όλους μας τις ίδιες παγίδες, ένα απέραντο δίκτυο από ευπρόσιτες πλάνες. Βλέπουμε τον ένα μετά τον άλλο να παίρνει τα ίδια μονοπάτια και ξέρουμε από πριν πού θα ξεστρατίσει, πού θα πάει ίσια, πού θα τον ξεφύγει το παρακλάδι κλπ. κλπ. Πρέπει λοιπόν κι εγώ να στήνω πινακίδες σε όλα τα σταυροδρόμια, όπου μπορεί κανείς να πάρει λάθος δρόμο, για να αποφεύγονται τα επικίνδυνα σημεία.»

Λούντβιχ Βιτγκενστάιν, *Αφορισμοί και Εξομολογήσεις* (Επιλογή, μετάφραση, επιμέλεια Κ. Κωβαίου), Αθήνα 1993. Καρδαμίτσα, σ. 82.

18. Η γλώσσα μάς παραπλανά

«Ακούς κάθε τόσο την παρατήρηση πως η φιλοσοφία δεν κάνει στην πραγματικότητα καμιά πρόοδο και πως μας απασχολούν ακόμη τα ίδια φιλοσοφικά προβλήματα που είχαν ήδη απασχολήσει τους Έλληνες. Μα όσοι τα λένε αυτά δεν καταλαβαίνουν γιατί πρέπει να είναι έτσι τα πράγματα. Ο λόγος είναι πως η γλώσσα μας παρέμεινε η ίδια και ολοένα μας οδηγεί στα ίδια παραπλανητικά ερωτήματα. Όσο θα υπάρχει ένα ρήμα σαν το "είμαι", που θα μοιάζει να λειτουργεί όπως το "τρώγω" και το "πίνω", όσο θα υπάρχουν τα επίθετα "ταυτός", "αληθής", "ψευδής", "δυνατός", όσο θα γίνεται λόγος για το ποτάμι του χρόνου και για την έκταση του χώρου κλπ. κλπ., τόσο οι άνθρωποι θα σκοντάφτουν πάνω στις ίδιες αινιγματικές δυσχέρειες και τα κοιτούν κατάματα κάτι που κανενός είδους εξήγηση δεν φαίνεται ικανή να ξεδιαλύνει.»

Λούντβιχ Βιτγκενστάιν, *Πολιτισμός και Αξίες* (Μετάφραση Μ. Δραγώνα-Μονάχου & Κ. Κωβαίου, επιμέλεια Κ. Κωβαίου), Αθήνα, Καρδαμίτσα, 2000, σ. 35.

19. Γλωσσικά παιχνίδια

«Μπορούμε και να φανταστούμε την όλη διαδικασία της χρήσης των λέξεων σαν ένα από εκείνα τα παιχνίδια με τα οποία τα παιδιά μαθαίνουν τη μητρική τους γλώσσα. Αντά τα παιχνίδια θα τα ονομάσω "γλωσσικά παιχνίδια" [...]. Και θα μπορούσε κανείς ακόμη να ονομάσει γλωσσικά παιχνίδια και τις διαδικασίες του να δίνουμε ονόματα στα οικοδομικά υλικά και τις διαδικασίες της επανάληψης της λέξης από κάποιον άλλο. Αναλογίσου μερικές χρήσεις των λέξεων που απαντούν σε παιχνίδια σαν το γύρω-γύρω όλοι. Θα ονομάσω επίσης "γλωσσικό παιχνίδι" το σύνολο που αποτελείται από τη γλώσσα και τις δραστηριότητες με τις οποίες είναι συνφασμένη».

Λούντβιχ Βιτγκενστάιν, *Φιλοσοφικές Έρευνες* (Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Π. Χριστοδουλίδης), Αθήνα, Παπαζήσης, 1977, σ. 28.

20. Ο Κύκλος της Βιέννης και ο Λογικός Θετικισμός

«Γύρω από τον (Μόριτς) Σλικ, καθηγητή της φιλοσοφίας των επαγωγικών επιστημών στο πανεπιστήμιο της Βιέννης, δημιουργήθηκε ένας κύκλος φιλοσόφων, μαθηματικών και επιστημόνων, οι οποίοι συναντιόνταν περιοδικά στην πόλη αυτή από το 1922 έως το 1938 [...]. Ιδιαίτερη επίδραση [...] στον στοχασμό τους άσκησαν οι απόψεις που διατυπώθηκαν στο έργο *Tractatus Logico-Philosophicus* του Βιγκενστάιν, ο οποίος, πέρα από τις τακτικές συζητήσεις που διεξήγαγε μαζί τους, διατηρούσε στενή επαφή με τον Σλικ και τον Βάιςμαν, χωρίς τούτο να σημαίνει ότι αποτέλεσε και μέλος του Κύκλου της Βιέννης. Βασικός στόχος των μελών του Κύκλου της Βιέννης ή των λογικών θετικιστών [...] ήταν να εξασφαλίσουν την ενότητα της επιστήμης, να διατυπώσουν δηλαδή ένα ενιαίο πρόγραμμα για όλες τις επιστήμες - τόσο για τη λογική και τα μαθηματικά, όσο και για τις φυσικές επιστήμες - στο πλαίσιο του οποίου θα μπορούσε να διαφυλαχθεί το κύρος τους [...]. Στο πλαίσιο της αρχής της επαλήθευσης, οι εισηγητές του λογικού θετικισμού υποστήριξαν ότι οι επιστημονικές προτάσεις, για να εξασφαλίσουν ως τέτοιες το κύρος τους, πρέπει -αν πρόκειται για λογικές ή μαθηματικές αποφάνσεις- να είναι αναλυτικές ή -αν πρόκειται για προτάσεις των φυσικών επιστημών- να είναι εμπειρικές επαληθεύσιμες».

Θεοδόσης Πελεγρίνης, *Λεξικό της Φιλοσοφίας*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2004, σσ. 343-344.

21. Η αισιοδοξία είναι καθήκον μας

«Η ειρήνη είναι αναγκαία. Ίσως πρέπει να αγωνιζόμαστε γι' αυτήν και να την υπερασπιζόμαστε ακόμη για καιρό. Πρέπει να προετοιμαστούμε γι' αυτό. Επίσης για το ότι εμείς και τα Ηνωμένα Έθνη θα κάνουμε λάθη. Η αισιοδοξία είναι όμως καθήκον μας. Πριν τελειώσω, θα ήθελα να εξηγήσω αυτή την πρόταση "η αισιοδοξία είναι καθήκον". Το μέλλον είναι ανοικτό. Δεν είναι προκαθορισμένο. Συνεπώς, κανείς δεν μπορεί να το προβλέψει - εκτός αν αυτό συμβεί κατά τύχη. Οι δυνατότητες που αφορούν το μέλλον, τόσο οι καλές όσο και οι κακές, δεν μπορούν να προβλεφθούν. Όταν λέω "η αισιοδοξία είναι καθήκον", αυτό δεν σημαίνει μόνο ότι το μέλλον είναι ανοικτό, παρά επίσης ότι εμείς όλοι το καθορίζουμε από κοινού μέσω εκείνων που πράττουμε: Είμαστε όλοι συνυπεύθυνοι για ό,τι συμβαίνει. Έτσι, είναι καθήκον όλων μας, αντί να προβλέπουμε κάτι κακό, να αγωνιζόμαστε για τα πράγματα εκείνα που θα κάνουν το μέλλον καλύτερο».

Καρλ Πόπερ, *Όλοι οι Άνθρωποι είναι Φιλόσοφοι* (Μτφρ. Μ. Παπανικολάου), Αθήνα, Μελάι, 2002, σ. 300.

22. Η Σχολή της Φρανκφούρτης και η Κριτική Θεωρία

«Φιλοσοφικό και κοινωνιολογικό ρεύμα που εμφανίστηκε στη Γερμανία στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Η δράση της [...] συνδέθηκε με τη λειτουργία του Ινστιτούτου Κοινωνικής Έρευνας το οποίο ιδρύθηκε το 1923 στη Φρανκφούρτη. Το Ινστιτούτο Κοινωνικής Έρευνας από το 1932 [...] εγκαταστάθηκε στη Νέα Υόρκη [...]. Η πνευματική δράση της Σχολής της Φρανκφούρτης αποτυπώθηκε, κυρίως, στην καλούμενη κριτική θεωρία [...]. Η ερευνητική δράση των εισηγητών της κριτικής θεωρίας εντοπίζεται στην ανάλυση της σύγχρονης κοινωνίας και, ειδικότερα, στην επισήμανση των ύπουλων μηχανισμών της καταπίεσης και της εκμετάλλευσης, τους οποίους μεταχειρίζεται η κοινωνία, για να καταστήσει τον άνθρωπο υποχείριό της [...]. Ο σκοπός των μελών της Σχολής της Φρανκφούρτης με τη διατύπωση της κριτικής θεωρίας ήταν όχι απλώς να αναλύσουν και να επισημάνουν τις παρακμιακές παραμέτρους της σύγχρονης κοινωνίας, αλλά επιπλέον, να διεγείρουν τη δύναμη των πολιτών να σκέπτονται, έτσι ώστε - συνειδητοποιώντας οι τελευταίοι αυτοί την αλλοτρίωσή τους και τη [...] μετατροπή τους σε άβουλα αντικείμενα - να επιχειρήσουν να μετατρέψουν τη σύγχρονη εκφυλισμένη κοινωνία σε μια κοινωνία όπου τα μέλη της δεν θα λειτουργούν ως υποχείρια όντα, αλλά θα καταστούν αυτόνομες υπάρξεις, οι οποίες θα μπορούν να συνεργάζονται ελεύθερα».

Θεοδόσης Πελεγρίνης, *ό.π.*, σσ. 559-560.

23. Η κοινωνική λειτουργία της φιλοσοφίας

«Είναι αλήθεια ότι ούτε τα επιτεύγματα της επιστήμης από μόνα τους ούτε η προαγωγή της βιομηχανικής μεθόδου ταυτίζονται άμεσα με την πραγματική πρόοδο της ανθρωπότητας. Είναι φανερό ότι ο άνθρωπος μπορεί να απογυμνωθεί υλικά, συναισθηματικά και πνευματικά ακόμη κι όταν υπάρχει πρόοδος της επιστήμης και της βιομηχανίας. Η επιστήμη και η τεχνολογία δεν είναι παρά μόνο στοιχεία σε μια υπάρχουσα κοινωνική ολότητα, και είναι πολύ πιθανό ότι, παρ' όλα τα επιτεύγματά τους, άλλα στοιχεία, ακόμη και η ίδια ολότητα, μπορούν να κινηθούν προς τα πίσω, ότι ο άνθρωπος μπορεί να μείνει καθυστερημένος και δυστυχισμένος, ότι το άτομο μπορεί να καταστραφεί και τα έθνη να οδηγηθούν στη συμφορά [...]. Η πραγματική κοινωνική λειτουργία της φιλοσοφίας έγκειται στην κριτική που ασκεί σε ό,τι είναι κυρίαρχο. Αυτό δεν σημαίνει ότι η φιλοσοφία είναι ένας επιπόλαιος κατηγορός των μεμονωμένων ιδεών ή συνθηκών και ο φιλόσοφος ένας εκκεντρικός τύπος. Ούτε σημαίνει ότι ο φιλόσοφος παραπονιέται για αυτήν ή και κείνη την απομονωμένη κατάσταση και υποδεικνύει κάποιο γιατρικό. Ο κυριότερος στόχος της κριτικής της φιλοσοφίας είναι να προλάβει την ανθρωπότητα πριν χαθεί αυτή μέσα σε εκείνες τις ιδέες και δραστηριότητες τις οποίες ενσταλάζει η υπάρχουσα οργάνωση της κοινωνίας στα μέλη της».

Μαξ Χορκχάιμερ, *Η κοινωνική λειτουργία της φιλοσοφίας*. Στο *Φιλοσοφία και κοινωνική κριτική* (Μτφρ. Α. Οικονόμου, Ζ. Σαρίκας), Αθήνα, Ύψιλον, 1984, σσ. 155, 160.

24. Η στροφή στη φιλοσοφία της γλώσσας

«Ως ιστορικά και κοινωνικά όντα βρίσκουμε πάντοτε τον εαυτό μας μέσα σε έναν ήδη γλωσσικά δομημένο βίκοσμο. Ήδη στις μορφές επικοινωνίας, στο πλαίσιο των οποίων συνεννοούμαστε μεταξύ μας για κάτι μέσα στον κόσμο και για τον ίδιο μας τον εαυτό, συναντάμε μια υπερβατική δύναμη. Η γλώσσα δεν είναι ατομική ιδιοκτησία. Κανείς δεν έχει τον αποκλειστικό έλεγχο του κοινού μέσου της συνεννόησης, το οποίο πρέπει να μοιραζόμαστε διυποκειμενικά. Κανείς από όσους συμμετέχουν δεν μπορεί να ελέγξει τη δομή, πολλά μάλλον την εξέλιξη των διαδικασιών συνεννόησης και αυτοσυνεννόησης. Το πώς οι ομιλητές και οι ακροατές θα χρησιμοποιήσουν την επικοινωνιακά η ελευθερία τους για να τοποθετηθούν με ένα "Ναι" ή με ένα "Όχι" δεν είναι θέμα απλώς υποκειμενικής επιλογής [...]. Ο Λόγος της γλώσσας ξεφεύγει από τον έλεγχό μας κι όμως είμαστε εμείς, τα υποκείμενα με ικανότητα λόγου και πράξης, που συνεννοούμαστε μεταξύ μας με αυτό το μέσο. Παραμένει η "γλώσσα" μας».

Πιούργκεν Χάμπερμας, *Το μέλλον της ανθρώπινης φύσης*. Πίστη και γνώση (Μτφρ. Μ. Τοπάλη), Αθήνα, Scripta, 2004, 39-40.

25. Αληθινές και πλαστές ανάγκες

«Μπορούμε να διακρίνουμε της ανάγκες σε αληθινές και σε πλαστές. Είναι "πλαστές" αυτές που ιδιαίτερα κοινωνικά συμφέροντα επιβάλλουν στο άτομο: οι ανάγκες που δικαιολογούν την ξεθεωτική δουλειά, την επιθετικότητα, την εξαθλίωση, την αδικία. Η ικανοποίησή τους ίσως να δημιουργεί την ευημερία για το άτομο, αλλά μια τέτοια ευημερία που εμποδίζει το άτομο να καταλάβει τη γενική καχεξία και να αντιληφθεί τις ευκαιρίες για την εξαφάνισή της, δεν θα πρέπει σε καμιά περίπτωση να περιφρουρείται. Το αποτέλεσμα είναι τότε η ευφορία μέσα στη δυστυχία. Να αναπαύεσαι, να διασκεδάξεις, να δρας, να καταναλώνεις όπως όλοι οι άλλοι, να αγαπάς και να μισείς, ότι αγαπούν και μισούν οι άλλοι, αυτά στο μεγαλύτερό τους μέρος είναι ανάγκες πλαστές. Το κοινωνικό περιεχόμενο και η λειτουργία αυτών των αναγκών καθορίζονται από δυνάμεις εξωτερικές και το άτομο δεν μπορεί να ελέγξει. Έχουν ετερόνομη ανάπτυξη και ικανοποίηση. Το γεγονός ότι οι συνθήκες κάτω απ' τις οποίες ζει το άτομο ανανεώνουν και δυναμώνουν συνεχώς αυτές τις ανάγκες, με αποτέλεσμα το άτομο να τις κάνει δικές του πια, να συνταυτιστεί με αυτές και να αναζητά τον εαυτό του στην ικανοποίησή τους, δεν αλλάζει σε τίποτα το πρόβλημα. Οι ανάγκες παραμένουν αυτό που πάντα ήταν, προϊόντα μιας κοινωνίας

που τα κυρίαρχα συμφέροντά της απαιτούν ικανοποίηση».

Χέρμπερτ Μαρκούζε, *Ο μονοδιάστατος άνθρωπος*
(Μτφρ. Μ. Λυκούδη), Αθήνα, Παπαζήσης, 1971, σσ. 36-37.

26. Γλώσσα και πολιτισμός

«Ο πολιτισμός εμφανίζεται όλο και περισσότερο ως ένα γενικό σύστημα συμβόλων, το οποίο διέπεται από τις ίδιες λειτουργίες: υπάρχει μια ενότητα του συμβολικού πεδίου και ο πολιτισμός, σε όλες τις πλευρές του, συνιστά μια γλώσσα. Συνεπώς, σήμερα είναι δυνατόν να προβλέψουμε τη δημιουργία μιας μοναδικής επιστήμης του πολιτισμού, η οποία θα στηρίζεται σε διαφορετικούς γνωστικούς κλάδους, που όλοι όμως θα έχουν ως κοινό σκοπό την ανάλυση του πολιτισμού ως γλώσσας».

Ρολάν Μπαρτ, *Απόλαυση-Γραφή-Ανάγνωση* (Μια προβληματική της σημασίας)
(Μτφρ. Α. Κόρκα), Αθήνα, Πλέθρον, 1988, σσ. 140-141.

27. Η μελέτη των "γλωσσών" της κοινωνικής ζωής

«Εδώ και μια δεκαετία περίπου, τα ζητήματα της σημασίας βρίσκονται στην επικαιρότητα. Αυτό οφείλεται σε πολλούς παράγοντες, και κυρίως στην αξιοσημείωτη εξέλιξη της γλωσσολογίας τα τελευταία τριάντα χρόνια. Κατά τον 19ο αιώνα η γλωσσολογική έρευνα αναπτύχθηκε κυρίως στην κατεύθυνση της ιστορικής και συγκριτικής γλωσσολογίας. Στις αρχές του αιώνα μας, γύρω στο 1915, ο Φερντινάν ντε Σοσύρ (Ferdinand de Saussure) έθεσε, από ιστορική άποψη, τα θεμέλια μιας γλωσσολογίας της "γλώσσας" (langage) και όχι πλέον των γλωσσών (langues), δηλαδή μιας γλωσσολογίας της λειτουργίας της ομιλίας και όχι της μιας ή της άλλης ομάδας γλωσσών[...]. Ακόμη πιο πρόσφατα, τα πράγματα στο χώρο της γλωσσολογίας πήραν νέα τροπή με τις εργασίες του Αμερικανού Νόαμ Τσόμσκι (Noam Chomsky). Σημειώθηκε μια ανάπτυξη ή, για την ακρίβεια, μια επέκταση των μεθόδων της γλωσσολογικής ανάλυσης της ομιλούμενης έναρθρης "γλώσσας" σε όλα τα άλλα είδη "γλωσσών" της κοινωνικής ζωής που δεν βασίζονται στην έναρθρη γλώσσα. Αρχίσαμε έτσι να μελετούμε, χρησιμοποιώντας γλωσσολογικές αναλυτικές έννοιες, μηνύματα ή ομάδες μηνυμάτων που αποτελούνται από εικόνες: παραδείγματος χάριν, τη σταθερή εικόνα στην περίπτωση της φωτογραφίας ή του σχεδίου, την κινούμενη εικόνα και τον κινηματογράφο ([...]ορισμένες εργασίες γίνονται αυτόν τον καιρό σχετικά με το θέατρο). Αφήνω προς το παρόν στην άκρη τόσο το ζήτημα της ζωγραφικής και του καλλιτεχνικού σχεδίου όσο και το ζήτημα των χειρονομιών, που δεν έχει ακόμη μελετηθεί επαρκώς».

Ρολάν Μπαρτ, *ό.π.*, σσ. 155-156.

Πολιτισμός της γραφής

«Σήμερα, στο επίπεδο της μαζικής επικοινωνίας, φαίνεται σαφώς ότι το γλωσσικό μήνυμα είναι παρόν σε όλες τις εικόνες: ως τίτλος, ως λεξάντα, ως άρθρο εφημερίδας, ως διάλογος ταινίας, ως fumetto (διάλογος μέσα σε "μπαλονάκι" στις εικονογραφημένες συνέχειες). Βλέπουμε έτσι ότι δεν είναι εντελώς σωστό να μιλούμε για έναν πολιτισμό της εικόνας: είμαστε ακόμα, και περισσότερο παρά ποτέ, ένας πολιτισμός της γραφής, γιατί η γραφή και ο λόγος είναι πάντοτε πλήρεις όροι της πληροφοριακής δομής. Στην πραγματικότητα, αυτό που μετράει μόνο είναι η παρουσία του γλωσσικού μηνύματος [...]».

Ρολάν Μπαρτ, *Εικόνα-Μουσική -Κείμενο* (Ρητορική της εικόνας) (Μτφρ. Γ. Σπανός, πρόλογος Γ. Βέλτσος), Αθήνα, Πλέθρον, 2005, σσ. 46-47.

28. Η συζήτηση για το μεταμοντέρνο αφορά και στα προβλήματα της μεταβιομηχανικής κοινωνίας

«Η μοντέρνα εποχή τελείωσε και αρχίζει η μεταμοντέρνα κατάσταση. Με τη διατύπωση αυτή

ο συγγραφέας (Ζαν-Φρανσουά Λιοτάρ) συνοψίζει μια σειρά θεμελιακών αλλαγών, που τις αναλύσει με αφετηρία το πρόβλημα της γνώσης μέσα στις αναπτυσσόμενες κοινωνίες. Αν η μοντέρνα εποχή, δηλ. η εποχή του Διαφωτισμού και των ιδεολογιών της χειραφέτησης, πίστευε σε μια γνώση δεμένη με την καθαρή έρευνα της αλήθειας και με την ανάπτυξη της προσωπικότητας, η μεταμοντέρνα εποχή, όπως διαμορφώνεται μέσα στις συνθήκες της πληροφορικής, υποτάσσει τη γνώση και την έρευνα στην αρχή της αποδοτικότητας, διαλύοντας έτσι τα προηγούμενα ιδεώδη, αλλά και συνάμα ανοίγοντας άλλες προοπτικές και δυνατότητες. Έτσι, η συζήτηση για το μοντέρνο και το μεταμοντέρνο δεν αφορά μόνο αισθητικά προβλήματα, αλλά αγκαλιάζει την [...] προβληματική της οργάνωσης και της νομιμοποίησης της μεταβιομηχανικής κοινωνίας. Ακριβώς γι' αυτό υπήρξε τόσο έντονη στα τελευταία χρόνια».

Ζαν-Φρανσουά Λιοτάρ, *Η Μεταμοντέρνα Κατάσταση* (Μτφρ. Κ. Παπαγιώργης), Αθήνα, Γνώση, 21993 (κείμενο Θ. Γεωργίου στο οπισθόφυλλο).

29. Η μαζική κουλτούρα

«Κατά τους στοχαστές της Σχολής της Φραγκφούρτης [...] η μαζική κουλτούρα περιλαμβάνει το σύνολο των προϊόντων που προσφέρονται, όχι σε έναν περιορισμένο κύκλο, αλλά στην ολότητα των ανθρώπων (από τους αγρότες ως τους διανοούμενους). Τέτοια προϊόντα είναι τα μυθιστορήματα μπεστ σέλερ, οι δίσκοι ελαφράς ή νεανικής μουσικής, οι τυποποιημένες κινηματογραφικές ταινίες (π.χ. τα γουέστερν, τα φιλμ νουάρ, τα περιπετειώδη), τα κόμικς, τα τηλεοπτικά και ραδιοφωνικά σίριαλ, τα φιλμ κινουμένων σχεδίων, όπως και κάθε είδους αναγνώσματα ή προγράμματα, διαφημίσεις, ειδήσεις και ρεπορτάζ, που παρουσιάζονται από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης [...]. Τα προϊόντα της κουλτούρας αυτής είναι εμπορεύματα που επιβάλλονται με τη διαφήμιση και με τη μορφοποίηση νέων αισθητικών προτύπων που δεν έχουν σχέση με την αισθητική και την ομορφιά, αλλά με τα οικονομικά και άλλα συμφέροντα του βιομηχανικού και χρηματιστικού κεφαλαίου. Η επιβολή της αισθητικής της μαζικής κουλτούρας συνοδεύεται από τη μουμιοποίηση της κλασικής αυθεντικής τέχνης [...] από τον παραγωνισμό της αυθεντικής σύγχρονης τέχνης και από την ολική σχεδόν εξαφάνιση της λαϊκής κουλτούρας της υπαίθρου και των πόλεων [...]. Ένα από τα σπουδαιότερα γνωρίσματα της μαζικής κουλτούρας είναι η τυποποίηση [...]. Είναι η ατέρμονη επανάληψη των ίδιων θεμάτων, μοτίβων και τεχνικών, η αναπαλαίωση παλιότερων θεμάτων και έργων, η "διασκευή" κλασικών, αυθεντικών έργων τέχνης, η τεχνητή αναβίωση παλιών τεχνοτροπιών και μοδών, η αναιόχρητη εκμετάλλευση στοιχείων της λαϊκής κουλτούρας που αποχωρίζονται βάνανσα από τα αρχικά τους συμφραζόμενα, η καθιέρωση νέων θεμάτων και συρμών (που βασίζονται, στην πραγματικότητα, σε παλιούς). Η ψεύτικη αυτή ποικιλομορφία και ποικιλοχρωμία δείχνει ότι η μαζική κουλτούρα δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς μια επίφαση πρωτοτυπίας και νεωτερισμού».

Αντόρνο - Λόβενταλ - Μαρκούζε - Χορκχάιμερ, *Τέχνη και Μαζική Κουλτούρα* (Μτφρ. Ζ. Σαρίκας), Αθήνα, Ύψιλον, 1984, σσ. 17-18 (Εισαγωγικό σημείωμα του μεταφραστή).

30. Η βιομηχανία της κουλτούρας

Η βιομηχανία της κουλτούρας κοροϊδεύει τους καταναλωτές της με αυτό που συνεχώς τους υπόσχεται. Αυτό το γραμμάτιο της ευχαρίστησης, που είναι η δράση και η παρουσίαση ενός θεάματος, παρατείνεται απεριόριστα: η υπόσχεση στην οποία ανάγεται τελικά το θέαμα δεν είναι παρά κοροϊδία και ανταπάτη: όλα αυτά σημαίνουν ότι κανείς δεν φθάνει ποτέ στο ζουμί, ότι ο προσκαλεσμένος πρέπει να αρκестεί στην ανάγνωση του καταλόγου των φαγητών. Μπροστά στην επιθυμία που προκαλείται από όλα αυτά τα λαμπερά ονόματα και εικόνες δεν υπάρχει τελικά παρά το εγκώμιο της σκοτεινής καθημερινότητας (από την οποία ακριβώς ήθελε να ξεφύγει η επιθυμία αυτή)[...]. Η λατρεία των φτηνών προϊόντων συνεπάγεται την ανύψωση των μέτριων ατόμων στη θέση του ήρωα. Οι πιο ακριβοπληρωμένες σταρ μοιάζουν με τις διαφημιστικές εικόνες των μη κατονομαζόμενων εμπορευμάτων. Δεν είναι τυχαίο το ότι διαλέ-

γονται ανάμεσα στη μάζα των εμπορικών μοντέλων. Το κυρίαρχο γούστο δανείζεται το ιδανικό του από τη διαφήμιση, από την ομορφιά ως αντικείμενο κατανάλωσης».

Μαξ Χορκχάιμερ - Τέοντορ Αντόρνο, *Η βιομηχανία της κουλτούρας*: Ο Διαφωτισμός ως εξαπάτηση των μαζών, Αθήνα, Ύψιλον, 1984, σσ. 91, 109.

31. Ο μαζάνθρωπος - αυτό το κακομαθημένο παιδί

«Τούτο μας οδηγεί να σημειώσουμε επάνω στο ψυχολογικό διάγραμμα του μαζάνθρωπου της εποχής μας δύο βασικά χαρακτηριστικά: την ελεύθερη επέκταση των ζωτικών του επιθυμιών και συνεπώς της προσωπικότητάς του και τη ριζική αγνωμοσύνη του έναντι όλων αυτών που κατέστησαν δυνατή την άνεση της ζωής του. Αυτά τα δύο χαρακτηριστικά μαζί συνθέτουν τη γνωστή ψυχολογία του κακομαθημένου παιδιού. Και πράγματι δεν θα πέφταμε σε λάθος, αν χρησιμοποιούσαμε τούτη την ψυχολογία ως μια οπτική γωνία υπό την οποία θα παρατηρούσαμε την ψυχή του σημερινού μαζάνθρωπου. Κληρονόμος ενός μακρού και γενναιόδωρου παρελθόντος - γενναιόδωρου τόσο σε ιδέες όσο και σε δράση - ο νέος μέσος άνθρωπος "χάλασε" από τον κόσμο που τον περιβάλλει. Κακομαθαίνω ένα παιδί σημαίνει να μη θέτω όρια στα καπρίτσια του, να δίνω σε κάποιον την εντύπωση πως το παν επιτρέπεται σε αυτόν και πως δεν έχει υποχρεώσεις. Το νεαρό παιδί που αναπτύσσεται σε αυτό το καθεστώς δεν έχει καμιά εμπειρία των ορίων του [...]. Οι κακομαθημένες μάζες [...] ενδιαφέρονται μόνο για την καλοπέρασή τους, ενώ ταυτοχρόνως παραμένουν ξένες προς τις αιτίες που προκάλεσαν την καλοπέρασή τους. Καθώς δεν βλέπουν πέρα από τα οφέλη του πολιτισμού, τα θαύματα των επινοήσεων και των κατασκευών, τα οποία μπορούν να διατηρηθούν μόνο με μεγάλη προσπάθεια και προβλεπτικότητα, φαντάζονται πως ο ρόλος τους περιορίζεται στο να ζητούν αυτά τα οφέλη απαιτητικά, ωσάν να ήσαν φυσικά τους δικαιώματα».

Χοσέ Ορτέγκα ν Γκασέτ, *Η Εξέγερση των Μαζών* (Μτφρ. Χρ. Μαλεβίτση), Αθήνα, Δωδώνη, 1972. Στο: Ηλίας Μαστρογιαννόπουλος, *Η Αγωνία του Σύγχρονου Ανθρώπου*, υπεύθυνες μαρτυρίες πάνω στην κρίση του πολιτισμού, Αθήνα, Αθ. Μαρτίνο, 1976, σσ. 86, 87, 88.

32. Ο αλλοτριωμένος άνθρωπος

«Λέγοντας αλλοτρίωση εννοούμε έναν τρόπο εμπειρίας, με τον οποίο το πρόσωπο αισθάνεται τον εαυτό τους σαν ξένο. Έχει, μπορεί να πει κανείς, αποξενωθεί από τον εαυτό του. Δεν αισθάνεται τον εαυτό του ως το κέντρο του κόσμου, ως δημιουργό των πράξεών του - αλλά οι πράξεις και οι συνέπειές τους γίνονται εξουσιαστές του, στις οποίες υπακούει ή τις οποίες μπορεί ακόμη και να λατρεύει. Το αλλοτριωμένο πρόσωπο βρίσκεται εκτός επαφής με τον εαυτό του όπως βρίσκεται και εκτός επαφής με οποιοδήποτε άλλο πρόσωπο. Αυτός, όπως και οι άλλοι, γίνονται αισθητοί όπως νιώθουμε τα πράγματα. Με τις αισθήσεις και την κοινή λογική, αλλά ταυτόχρονα χωρίς να συνδέονται με κανένα και με τον εξωτερικό κόσμο παραγωγικά».

Έρικ Φρομ, *Η Υγιής Κοινωνία* (Μτφρ. Δημ. Θεοδορακάτου), Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1973, σ. 155.

33. Η τέχνη του 20ού αιώνα. Μια τέχνη σε συνεχές "γίγνεσθαι"

«Οι δημιουργοί (του 20ού αιώνα) τώρα ζουν σ' έναν κόσμο που μεταβάλλεται με φανταστική ταχύτητα, στον οποίο έχουν θεθεί σε αμφισβήτηση όλες οι αρχές και οι αξίες του παρελθόντος και δεν έχουν βρεθεί ακόμη οι βάσεις για μια νέα σύνθεση. Έχουν, επομένως, να παρουσιάσουν μια πραγματικότητα που το κύριο χαρακτηριστικό της είναι η μεταβολή και ακόμη να δημιουργήσουν τις δυνατότητες για ένα νέο ορισμό του ανθρώπου και του κόσμου. Αυτό ίσως εξηγηθεί σαφέστερα από οτιδήποτε άλλο γιατί η τέχνη βρίσκεται συνεχεία σε πειραματισμούς και γιατί ακόμη, μετά το "είναι" και το "φαίνεσθαι", ενδιαφέρεται να δώσει το "γίγνεσθαι". Για τους περισσότερους δημιουργούς της εποχής μας το πρωταρχικό είναι το "γίγνεσθαι", η συνεχής μετα-

βολή, η μόνιμη αλλαγή και η μορφοποίησή της αποτελεί τον βασικό στόχο της καλλιτεχνικής θέλησης. "Γίνεσθαι" μέσα μας και έξω μας, "γίνεσθαι" στη συνείδηση και την ιστορία, προβληματικότητα της ζωής και προβληματικότητα του πολιτισμού απαιτούν μορφοποίηση και ζητούν πρόσωπα».

Χρυσάνθος Χρήστου, *Η Ζωγραφική του εικοστού αιώνα*, τ. Α', Θεσσαλονίκη, Νέα Πορεία, 1972, σσ. 22-23.

34. Ο φοβισμός ενδιαφέρεται για την αίσθηση που προκαλούν τα πράγματα στην ψυχή

«Τι σήμαινε όμως το να ζωγραφίζει κανείς φοβιστικά; Καταρχήν δεν είχε καμιά σχέση με την αναζήτηση νέων θεμάτων [...]. Το πρόβλημα βρισκόταν στη διερεύνηση νέων τρόπων ερμηνείας και "σχολιασμού" του ορατού κόσμου με κύριο οδηγό το συναίσθημα και συχνά το ένστικτο. Βασική πεποίθηση των φοβιστών ήταν ότι ο πίνακας είναι ένας αυτόνομος, αυτόνομος "πνευματικός" χώρος [...]. Είναι ένας ξεχωριστός κόσμος, που έχει βέβαια σχέση με τον φυσικό, αλλά δεν είναι απλή αντανάκλασή του. Δεν ενδιαφέρουν τόσο τα αντικείμενα, αλλά η αίσθηση που αυτά προκαλούν, όχι τόσο στο μάτι - αυτό συνέβαινε με τον Ιμπρεσιονισμό - αλλά στην ψυχή. Η αίσθηση αυτή μεταφέρεται με υποκειμενικό τρόπο στον πίνακα που γίνεται μαρτυρία, ντοκουμέντο ανθρώπινο [...]. Για να φτάσουν στον στόχο τους αυτό, οι φοβιστές πρώτα πρώτα παραμορφώνουν τα αντικείμενα, τα απλοποιούν με τη γραμμή, αλλάζουν λιγότερο ή περισσότερο τα σχήματα μέσα από τα οποία αυτά έχουν καταγραφεί στη μνήμη μας και δημιουργούν "αυθαίρετα" νέες μορφές [...]. Τώρα αλλάζει ή μειώνεται η σημασία των αντικειμένων, γιατί νοούνται ως απλά στοιχεία της ζωγραφικής. Οι φόρμες αποκτούν υπόσταση μέσα από το περιγράμμα που ορίζει μια επιφάνεια επενδυμένη με καθαρό χρώμα. Αποφεύγεται το πλάσιμο με τη βοήθεια του σκιοφωτισμού, με συνέπεια να μη λειτουργούν σ' ένα προοπτικά οργανωμένο "τριδιάστατο" χώρο, αλλά στη διδιάστατη ζωγραφική επιφάνεια. Η επίπεδη φόρμα καταργεί την αίσθηση του βάθους, το χρώμα, τον σκιοφωτισμό και την πλαστικότητα».

Άλκης Χαράλαμπίδης, *Η Τέχνη του 20ού αιώνα*, τομ. Ι (1800-1920), Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1990, σσ. 49-50.

35. Τι είναι ο ντανταϊσμός;

«Απλοποιώντας αρκετά τα πράγματα, θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε τον Ντανταϊσμό ως το απόλυτα μηδενιστικό κίνημα στον κατάλογο των -ισμών που πήραν μέρος στο δράμα του Μοντερνισμού το πρώτο μισό του 20ού αιώνα. Η γέννησή του, το 1916, ανταποκρινόταν στη βαθειά απογοήτευση των πιο ευαίσθητων συνειδήσεων μπροστά στη μανία αφανισμού του ανθρώπου και των έργων του, μπροστά στον "τυφλό πατριωτισμό που άφηνε πίσω του σ' όλες τις χώρες αίμα, πόνο και δάκρυα", μπροστά στην υποκρισία, που, όπως έγραφε ο Καρλ Γιουνγκ το 1916, είχε ακόμη οδηγήσει στην "απίστευτη αποκτήνωση της κοινής κρίσης". Για τους ντανταϊστές, αφού η λογική του Δυτικού ανθρώπου είχε καταλήξει στο ολοκαύτωμα, δεν είχε πια νόημα να συμπράττει κανείς στη συνέχιση του συγκεκριμένου πολιτισμού, τη διατήρηση των αξιών του και φυσικά στην καλλιέργεια της τέχνης του. Το Νταντά θα ήταν το *requiem* (= νεκρώσιμη ακολουθία) γι' αυτή την άπληστη και υλιστική κοινωνία».

Άλκης Χαράλαμπίδης, *ό.π.*, σ. 195.

36. Ο Πλάτωνας, η αφηρημένη τέχνη και ο κυβισμός

Πολλοί θεωρητικοί και ιστορικοί της Τέχνης υποστηρίζουν ότι η θεωρία της αφηρημένης τέχνης, μια από τις μορφές της ήταν και ο κυβισμός, εκτίθεται για πρώτη φορά στον πλατωνικό διάλογο "Φίληβος", στον οποίο συνομιλούν ο Σωκράτης και ο Πρώταρχος:

Ο Σωκράτης και ο Πρώταρχος συνομιλούν στον διάλογο "Φίληβος" (51 Β) του Πλάτωνα: "Σωκρ.: Αληθινή ευφροσύνη μας προκαλούν αυτά που ονομάζουμε όμορφα χρώματα και σχήματα, και πολλές μυρωδιές και ηδονές των ήχων. Οι αληθινές απολαύσεις πηγάζουν από τα

πράγματα που ποθούμε ανώδυνα και η ηδονή που μας χαρίζουν είναι συνειδητά ευχάριστη και ανόθευτη από πόνο.

Πρωτ.: Τι εννοούμε όμως Σωκράτη με αυτά;

Σωκρ.: Βέβαια αυτό που εννοώ δεν είναι ξεκάθαρο, θα προσπαθήσω όμως να το διευκρινίσω. Όταν λέω όμορφα σχήματα δεν έχω στο νου μου αυτό που βλέπει ο πολύ κόσμος, δηλαδή την ομορφιά των ζωντανών υπάρξεων ή των ζωγραφικών εικόνων αλλά [...] εννοώ τις ευθείες γραμμές και τις καμπύλες και τα επίπεδα και τα στερεομετρικά σχήματα που προκύπτουν από τον τόρνο, τους κανόνες και το γωνιόμετρο. Γιατί αυτά τα πράγματα δεν είναι σχετικά μονάχα όμορφα όπως άλλα αντικείμενα, αλλά από τη φύση τους και στην ουσία τους έχουν παντοτινή ομορφιά. Και η ηδονή που μας δίνουν είναι εγγενής σε αυτά και εξαρτάται από τη δική μας διάθεση. Υπάρχουν επίσης και χρώματα που έχουν την ίδια ομορφιά και δίνουν ανάλογη ευχαρίστηση. Έγινε κατανοητό;

Πρωτ.: Προσπαθώ Σωκράτη να καταλάβω, αλλά προσπάθησε κι εσύ να με βοηθήσεις.

Σωκρ.: Να λοιπόν, εννοώ ότι οι ήχοι που είναι καθαίοι και λαμπεροί και παράγουν μοναδικά ευκρινή τόνο δεν είναι σχετικά με κάτι άλλο ωραίο, αλλά το οφείλουν στην ίδια τους τη φύση να προκαλούν μια ολότελα δική τους ηδονή».

37. Η καθαρή ζωγραφική και ο κυβισμός

«Πορευόμαστε προς μια τέχνη ολοκληρωτικά καινούργια, η οποία θα είναι, σε σχέση με τη ζωγραφική όπως την αντιμετωπίσαμε μέχρι σήμερα, ότι είναι η μουσική σε σχέση με τη λογοτεχνία. Θα είναι η καθαρή ζωγραφική, όπως και η μουσική είναι καθαρή λογοτεχνία [...]. Κατηγορούν έντονα τους νέους καλλιτέχνες για τις γεωμετρικές ενασχολήσεις τους. Κι όμως, τα γεωμετρικά σχήματα είναι η ουσία τους σχεδίου. Η γεωμετρία, επιστήμη που αντικείμενό της είναι ο χώρος, τα μέτρα και οι σχέσεις του, ήταν ανέκαθεν ο ίδιος ο κανόνας της ζωγραφικής. Στις ανησυχίες που το αίσθημα του απείρου βάζει μέσα στην ψυχή των μεγάλων καλλιτεχνών, ακούσαν μέχρι σήμερα οι τρεις διαστάσεις της Ευκλείδειας γεωμετρίας. Οι καινούργιοι ζωγράφοι, όπως και οι παλαιοί, δεν έχουν καμιά πρόθεση να γίνουν γεωμέτρους. Όμως μπορούμε να πούμε πως η γεωμετρία είναι για τις πλαστικές τέχνες ό,τι είναι η γραμματική για την τέχνη του συγγραφέα. Και σήμερα, οι επιστήμονες δεν περιορίζονται πια στις τρεις διαστάσεις της Ευκλείδειας γεωμετρίας. Οι ζωγράφοι οδηγήθηκαν, εντελώς φυσικά και κατά κάποιο τρόπο διαισθητικά, να ασχοληθούν με τα νέα πιθανά μέτρα του χώρου που, στη γλώσσα των σύγχρονων ατελιέ, ορίζονται όλα μαζί με το περιληπτικό όνομα της τέταρτης διάστασης. Έτσι, όπως τη συλλαμβάνει το πνεύμα, η τέταρτη διάσταση είναι, από πλαστική άποψη, το αποτέλεσμα των τριών γνωστών μέτρων: εικονίζει την απεραντοσύνη του χώρου που διαιωνίζεται προς όλες τις κατευθύνσεις μια συγκεκριμένη στιγμή. Είναι ο ίδιος ο χώρος, η διάσταση του απείρου· αυτή χαρίζει πλαστικότητα στα αντικείμενα».

Guillaume Apollinaire, *Οι Κυβιστές Ζωγράφοι*,
(Μτφρ.Τ. Μαρκετάκη) Αθήνα, Νεφέλη, 1983, σσ. 52, 54.

38. Σκέψεις του Πικάσο για τη ζωγραφική

«Τα πάντα παρουσιάζονται υπό μορφή εικόνων. Και στη μεταφυσική οι ιδέες εκφράζονται με εικόνες. Καταλαβαίνεις λοιπόν πόσο ανόητο θα ήταν να φαντασθείς ζωγραφική χωρίς μορφές και εικόνες. Ένας άνθρωπος, ένα αντικείμενο, ένας κύκλος είναι μορφές. Μας επηρεάζουν περισσότερο ή λιγότερο. Άλλες είναι εγγύτερα προς την ευαισθησία μας και προξενούν συγκινήσεις που αφορούν το θυμικό. Άλλες απευθύνονται περισσότερο στη διάνοιά μας. Πρέπει όλες να τις δεχθώ, γιατί τόσο το πνεύμα μου όσο και οι αισθήσεις μου έχουν ανάγκη από συγκινήσεις. Νομίζεις ότι μ' ενδιαφέρει αν αυτό εδώ το έργο παριστάνει δύο ανθρώπους; Κάποτε υπήρξαν, όχι τώρα όμως. Η θέα τους μου έδωσε μιαν αρχική συγκίνηση, λίγο-λίγο η πραγματική παρουσία συσκοτίστηκε, έγινα για μένα μια ιδέα, κατόπιν εξαφανίστηκαν ή

μάλλον μεταμορφώθηκαν σε ποικίλα προβλήματα. Για μένα δεν είναι πια δύο άνθρωποι, αλλά χρώματα και σχήματα, καταλαβαίνεις, φόρμες και χρώματα που συνοψίζουν, παρ' όλα αυτά, τους δύο αυτούς ανθρώπους και διατηρούν τον παλμό της ζωής τους».

Κριστιάν Ζερβός: Συνομιλία με τον Πικάσο. Στο: Γιάννης Παππάς (επιμ.), *Κείμενα για την Τέχνη*, Αθήνα, Νεφέλη, 1993, σ. 28.

39. Πικάσο, ένας πρωτεϊκός δημιουργός

«Δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι με τον Πικάσο έχουμε τον δημιουργό που συνοψίζει πάντα το ουσιαστικό περιεχόμενο των προβλημάτων του καιρού του και τον καλλιτέχνη που παραμένει πάντα ένας ανικανοποίητος ανατόμος, τόσο της ατομικής όσο και της συλλογικής ζωής. Και το καθοριστικό στην καλλιτεχνική του δημιουργία, που διακρίνεται για τις αδιάκοπες αλλαγές του στίλ και τους συνεχείς αναπροσανατολισμούς, τις παλινδρομήσεις και τις προσπάθειές του, είναι ότι τίποτε δεν είναι εξωτερικό ή συμπτωματικό. Είναι πάντα αποτέλεσμα εσωτερικών αμφιβολιών και ανησυχιών, συναντήσεων με τον κόσμο και συγκρούσεων με τα γεγονότα της εποχής του, πάλης με τα υλικά του και μόνιμης αυτοανάλυσης».

Χρυσάνθος Χρήστου, *Η Ζωγραφική του εικοστού αιώνα*, τ. Β', Θεσσαλονίκη, Κωνσταντινίδης, 1980, σ. 214.

40. Τι ζητούσαν οι φουτουριστές

«Θέλουμε να υμνήσουμε τον άνθρωπο που κρατάει το τιμόνι, η ιδεατή προέκταση του οποίου, σαν δόρυ διαπερνάει τη Γη, τρέχει κι αυτή πεταμένη στην πίστα της τροχιάς της [...]. Θα τραγουδήσουμε τον παλλόμενο νυχτερινό πυρετό των ναυστάθμων και ναυπηγείων, που πυροπολούνται από άγρια ηλεκτρικά φεγγάρια, τους αχόρταγους σιδηροδρομικούς σταθμούς που καταβροχθίζουν φίδια που καπνίζουν, τα εργοστάσια που κρέμονται από τα σύννεφα με τα στριφνά μηνύματα των καπνών τους, τις γέφυρες όμοιες με γιγάντιους αθλητές που δρασκελίζουν τα ποτάμια, αστράφτοντας κάτω από τον ήλιο [...], τις ατμομηχανές με τον πλατύ θώρακα που ποδοκροτούν πάνω στις σιδηροτροχιές, σαν τεράστια ατσάλινα άλογα με χαλινάρια από σολήνες, και το ολισθηρό πέταγμα των αεροπλάνων, των οποίων ο έλικας σφυρίζει στον αέρα σαν σημαία που μοιάζει να χειροκροτεί σαν πλήθος ενθουσιασμένο».

Φ.Τ. Μαρινέτι, *Μανιφέστα του Φουτουρισμού* (Μτφρ. Β. Μωυσίδης), Αθήνα, Αιγόκερως, 1987, σσ. 32-34.

41. Τα ρεύματα της αφηρημένης τέχνης

«Με την αρχή της δεύτερης δεκαετίας του 20ού αιώνα κοντά στα ρεύματα του Φοβισμού, του Εξπρεσιονισμού, του Κυβισμού και του Φουτουρισμού, που βασικά αποβλέπουν στη σύλληψη, κατανόηση και ερμηνεία του φυσικού κόσμου, έστω και υποκειμενική και συχνά πολύ ελεύθερη, έρχονται να προστεθούν και μια σειρά από άλλα, που προγραμματικά και προκαταβολικά αρνούνται κάθε σχέση με αυτό. Πρόκειται για τα λεγόμενα ρεύματα της αφηρημένης τέχνης, τα οποία δεν ενδιαφέρονται για την απόδοση και την ερμηνεία της πραγματικότητας, αλλά για την επινόηση και επιβολή μιας νέας οπτικής πραγματικότητας, τα οποία δεν μένουν στη συνάντηση του καλλιτέχνη με τον κόσμο, αλλά ζητούν να επιτύχουν τη δημιουργία μιας νέας μορφικής γλώσσας».

Χρυσάνθος Χρήστου, *Η Ζωγραφική του εικοστού αιώνα*, τ. Α', Θεσσαλονίκη, Νέα Πορεία, 1972, σσ. 305-306.

42. Ωραίο είναι εκείνο που πηγάζει από μια εσωτερική αναγκαιότητα

«Ο καλλιτέχνης δεν είναι το χαϊδεμένο παιδί της ζωής: δεν έχει το δικαίωμα να ξει ανεύθυνα· έχει αναλάβει την εκτέλεση ενός δύσκολου έργου που γίνεται συχνά ο Σταυρός του. Πρέπει να ξέρει πώς σχηματίζουν όλες του οι πράξεις, τα συναισθήματα, οι συλλογισμοί το λεπτό, μη

προσεγγίσιμο, αλλά στέρεο υλικό, από όπου δημιουργούνται τα έργα του και πως δεν είναι γι' αυτό τον λόγο ελεύθερος στη ζωή, αλλά μόνο στην τέχνη [...]. Ωραίο είναι εκείνο που πηγάζει από μια εσωτερική ψυχική αναγκαιότητα [...]. Ωραίο είναι εκείνο που είναι εσωτερικά ωραίο».

Wassily Kandinsky, *Για το πνευματικό στην τέχνη*, (Μτφρ. Μ. Παράσχης), Αθήνα, Νεφέλη, 1981, σσ. 148-149.

43. Η τέχνη μια καθολική γλώσσα

«Ο Καντίνσκι "δεν είναι μόνο ένας πρωτοπόρος, αλλά και ο πατέρας ενός πλήθους από συνεχιστές· από όλες τις μορφές της αφηρημένης ζωγραφικής, δεν υπάρχει καμιά της οποίας να μην είναι εμπνευστής και πειραματιστής. Αν η επίδρασή του ήταν τόσο βαθιά και αποφασιστική, αυτό οφείλεται στο ότι στη σαφήνεια της πορείας του ανταποκρινόταν μια ευθύτητα ηθική και ένα προσωπικό κύρος". Στον Καντίνσκι συνδυάζεται, σε ένα πραγματικά εκπληκτικό βαθμό, ο θεωρητικός και ο άνθρωπος της δράσης, ο επίμονος τεχνίτης και ο άνθρωπος του πνεύματος, ο ψυχρός παρατηρητής και ο εκρηκτικός άνθρωπος της καρδιάς, με αποτέλεσμα μια σύνθεση που διακρίνεται για την πληρότητά της. Σε όλη του τη ζωή αποφεύγει κάθε μονομέρεια, αρνείται κάθε δογματισμό και αγωνίζεται να κάνει την τέχνη μια νέα γλώσσα με καθολικό χαρακτήρα [...]

Χρυσάνθος Χρήστου, *Η Ζωγραφική του εικοστού αιώνα*, τ. Α', σ. 314

44. Ένας διαφορετικός κώδικας επικοινωνίας

«Ο Καντίνσκι [...] ανατρέχει στη γλωσσολογία για να δικαιώσει την κατάλυση των παλαιών κωδικών και να αποδείξει ότι δεν απαραίτητη η αναφορά των πλαστικών σημάτων στην αντικειμενική πραγματικότητα. Για τον Καντίνσκι τα σημαίνοντα, τα πλαστικά σήματα και ο άπειρος συνδυασμοί τους, είναι πολύ ευρύτερη κατηγορία από τα σημαινόμενα (το συγκεκριμένο περιεχόμενο των γνωστών νοητών ή αισθητών). Τα σημαίνοντα συνδέονται με την πραγματικότητα της ύπαρξης, ενώ τα σημαινόμενα σχετίζονται με τον κόσμο της εμπειρίας. Αλλά η ύπαρξη είναι πολύ πλουσιότερη, έχει περισσότερα πράγματα να εκφράσει απ' όσα μπορούν να διαχευθούν τα διάφορα παραστατικά ιδιώματα. Η επικοινωνία δεν πρέπει λοιπόν να στηρίζεται σε κώδικα κοινά αποδεκτό, αλλά σε μια άμεση επαφή ενδοϋποκειμενική».

Μαρίνα Λαμπράκη-Πλάκα, *Εισαγωγή στη Μοντέρνα Τέχνη*, Αθήνα, Αδάμ /Πέργαμος, 2003², σ. 40.

45. Η τέχνη εργάζεται όπως η φύση

«Αναμφίβολα, δίπλα στον Μόντριαν, τον Καντίνσκι και τον Μάλεβιτς, ο Κλέε υπήρξε επίσης ένας από τους κύριους θεωρητικούς της μοντέρνας τέχνης. Στον πυρήνα της πλαστικής του σκέψης υπήρχε η πεποίθηση ότι η τέχνη είναι λειτουργία γενετική, παράλληλη με τη φυσική, και ο καλλιτέχνης, ακολουθώντας μια μορφογενετική διαδικασία, αποβλέπει στη δημιουργία νέων αρχετύπων· δεν μιμείται τη φύση αλλά εργάζεται όπως αυτή [...]. Ο Κλέε είναι αναμφίβολα, ο πρώτος καλλιτέχνης που διείδυσε στην περιοχή του υποσυνείδητου, που είχαν αρχίσει να ερευνούν ο Φρόντ και ο Γιουνγκ· μια περιοχή όπου τίποτε δεν παρουσιάζεται με σαφήνεια, αλλά με εικόνες και σημεία. Τα έργα του είναι ένα είδος ημερολογίου της εσωτερικής ζωής. Προσπαθεί όχι να απεικονίσει κάτι, αλλά να καταστήσει ορατό κάτι που δεν είναι [...]. Ο Κλέε, όπως ο ερευνητής, κάνει αισθητούς τους μικροοργανισμούς που υπάρχουν βέβαια, αλλά δεν τους βλέπουμε με άλλο τρόπο. Τους συναντά κανείς στις βαθιές περιοχές της ασύνειδης μνήμης και τους αποκαλύπτει».

Άλκης Χαράλαμπιδης, *Η Τέχνη του 20ού αιώνα*, τομ. II (Μεσοπόλεμος), Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1993, σ. 205.

46. Η ρωσική πρωτοπορία

«Από όλα τα πρωτοποριακά ρεύματα που εμφυζώνονται από επανασταστικές προθέσεις, εκείνο που αναπτύσσεται στη Ρωσία τα πρώτα τριάντα χρόνια τον αιώνα, με [...] τον Σουπρεματισμό και τον Κοστρουκτιβισμό, είναι το μόνο που διακατέχεται από την ένταση και στη συνέχεια παίρνει μέρος σε μιαν απτή επανασταστική πραγματικότητα και θεωρεί ως ξεκάθαρα πολιτική την κοινωνική λειτουργία της τέχνης. Στην πρώτη δεκαετία, μια ζωηρή μοντερνιστική τάση συνοδεύει την εξέγερση των διανοουμένων ενάντια στο αναχρονιστικό καθεστώς των τσάρων. [...] Όλοι οι μεγάλοι Ρώσοι καλλιτέχνες (ο Καντίνσκι, ο Μάλεβιτς, ο Πέβονερ, ο Γκαμπό, ο Τάτλιν, ο Σαγκάλ, και μπορούμε να προσθέσουμε και τον Ρουμάνο Μπρανκούζι) πρωτοεμφανίζονται με λαϊκιστικές τάσεις επανασυνδεδεμένοι έτσι με την εννοιολογική και ρυθμολογική κληρονομιά της αρχαίας σλαβικής τέχνης. Τα ίδια τα ρεύματα του δυτικού μοντερνισμού έδιναν έναν ακαθόριστο και ασαφή ιδεολογικό χρωματισμό: μόνο για το γεγονός ότι είχαν ευρωπαϊκά και μοντέρνα, προσλαμβάνουν κάποια χροιά διαμαρτυρίας[...]».

Τζούλιο Κάρολο Αργκάν, *Η Μοντέρνα Τέχνη* (Μτφρ. Α. Παπαδημήτρη, πρόλογος Ν. Κεσσανλής), Πανεπ. Εκδ. Κρήτης - Αν. Σχολή Καλών Τεχνών Αθηνών, Ηράκλειο 2004 σσ. 362-363.

47. Ντανταϊσμός-Υπερρεαλισμός

«Ένα χρόνο νωρίτερα (1916) είχε γεννηθεί στη Ζυρίχη, από μια ομάδα νέων επαναστατημένων, ο Ντανταϊσμός, μια σχολή που δε σήμαινε τίποτε, δεν είχε κανένα θετικό περιεχόμενο, ζητούσε μόνο να ανατρέψει και να ποδοπατήσει τα πάντα. Με σπασμοδικές εκδηλώσεις η κίνηση αυτή κάνει κέντρο της το Παρίσι, αναπτύσσεται αρκετά, γνωρίζει μερικές μέρες δόξας και σβήνει από την άρνηση του ίδιου της εαυτού, στα 1921. Σήμερα, που η προοπτική του χρόνου μας επιτρέπει να κρίνουμε ψυχραιμότερα τις εκρηκτικές αυτές εκδηλώσεις των πρώτων μεταπολεμικών χρόνων, ο Ντανταϊσμός, όσο κι αν στάθηκε στείρος και θορυβοποιός, δε μένει χωρίς κάποια ιστορική δικαίωση. Έπρεπε να φανερωθεί στα χρόνια ακριβώς που φανερώθηκε για να ανασκάψει τα κορεσμένα εδάφη της λογοτεχνίας, να διαλύσει τις αράχες των κάθε είδους ακαδημαϊσμών και να διανοίξει το δρόμο σε κάτι εντελώς καινούργιο και δημιουργικό. Έτσι μπόρεσε να γεννηθεί ο Υπερρεαλισμός».

Οδυσσεάς Ελύτης, *Ανοιχτά Χαρτιά*, Αθήνα, Ίκαρος, 21982, σσ. 450-451.

48. Ο αφηρημένος εξπρεσιονισμός και η Ζωγραφική της Δράσης

«Η ζωγραφική μου δεν κατάγεται από τον οκρίβαντα (=καβαλέτο). Σπάνια τεντώνω τον μουσάμια μου πριν απ' το ζωγράφιμα. Προτιμώ να τον στερεώνω στον σκληρό τοίχο ή στο πάτωμα. Χρειάζομαι την αντίσταση μιας σκληρής επιφάνειας [...]. Αισθάνομαι ότι βρίσκομαι πιο κοντά στην εικόνα, περισσότερο από ένα μέρος της, γιατί έτσι μπορώ να κινούμαι γύρω από αυτή, να δουλεύω από τις τέσσερις πλευρές της και κυριολεκτικά να είμαι μέσα σ' αυτήν. Αυτό ανταποκρίνεται στη μέθοδο της άμμου των Ινδιάνων δυτικών επαρχιών. Απομακρύνομαι όλο και περισσότερο από τα συγκεκριμένα αντικείμενα του ζωγράφου, τον οκρίβαντα, την παλέτα, το πινέλο κλπ.. Προτιμώ να χρησιμοποιώ σπάτουλες, μπασιτούνια, μαχαίρια και ρενστά χρώματα ή πολύ παχειά με άμμο, σπασμένα γυαλιά και άλλα ασυνήθιστα υλικά [...]». Ο Πόλοκ έτσι όχι μόνο κινείται γύρω από τον μουσάμια, αλλά βρίσκεται μέσα σ' αυτόν, αφού περιφέρεται πάνω σ' αυτόν, σκορπίζει ελεύθερα το χρώμα και αφήνει την ίδια τη δραστηριότητά του να αποκτήσει πρόσωπο. Με τον τρόπο αυτό, το έργο του εμφανίζεται σαν μια αδιάκοπη πορεία, που προσαρτά και τον θεατή στην καλλιτεχνική διεργασία [...]. Τη σημασία αυτών ακριβώς των χαρακτηριστικών της ζωγραφικής του Πόλοκ την κατάλαβαν πολλοί δημιουργοί, που θα συνεχίσουν μετά το 1960 με τις τάσεις Δρώμενα (Happenings), την ομάδα Fluxus, τα Περιβάλλοντα (Environments) [...].».

Χρυσάνθος Χρήστου, *Εισαγωγή στην Τέχνη, Ζωγραφική-Χαρακτική-Σχέδιο*, τ. Β', Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα 1988, σσ. 234-235.

49. Η σύνδεση της τέχνης με τη ζωή και η κατάλυση των ορίων μεταξύ των μορφών της τέχνης

«Διαπιστώνεται ακόμη τα χρόνια μετά το 1960, ότι προοδευτικά μειώνεται και τελικά εξαφανίζεται κάθε διάκριση των ορίων των διαφόρων εικαστικών κατηγοριών και παράλληλα των γνωστών σχέσεων έργου τέχνης και χώρου του. Τώρα όχι μόνο η ζωγραφική χρησιμοποιεί αξίες της γλυπτικής και η γλυπτική βασίζεται σε χαρακτηριστικά και ιδιότητες της ζωγραφικής και η αρχιτεκτονική ακόμη μέσα και των δύο, αλλά και περιορίζεται για να εξαφανισθεί η απόσταση από τον χώρο του έργου τέχνης στον χώρο του θεατή. Το έργο τέχνης κατεβαίνει από το γνωστό βάθος του, βγαίνει από τον μουσειακό του χώρο, από τον τεχνητό του χώρο, ως ζωγραφική, χάνει τη βάση και την ακινησία του ως γλυπτική, τείνει σε διαφορετικές περιοχές ως αρχιτεκτονική. Με το να αποκτούν νέα χαρακτηριστικά ειδικά οι εικαστικές τέχνες, όγκους η ζωγραφική κίνηση και πολλαπλό χώρο η γλυπτική, αισθητική αξία το κοινό αντικείμενο της καθημερινής χρήσης, αποκαθιστούν νέες σχέσεις, προβάλλουν νέες λειτουργίες, άλλο περιεχόμενο[...]. Για πολλούς καλλιτέχνες της εποχής μας άλλωστε δεν υπάρχει ουσιαστικά καμιά διάσταση ανάμεσα στην τέχνη και τη ζωή».

Χρυσάνθος Χρήστου, *Η Ζωγραφική του εικοστού αιώνα*, τ. Γ', Αθήνα 1981, σ. 493.

50. Η έμφαση στις ιδέες και η Εννοιακή Τέχνη

«Το ρεύμα της Εννοιακής Τέχνης εμφανίστηκε στα μέσα της δεκαετίας του 1960 [...]. Μαζί με άλλα συγγενή ρεύματα, όπως η Τέχνη του Σώματος, η Τέχνη της Περιοφόμενης [...], εντάσσεται σε μια γενικότερη τάση αμφισβήτησης και απόρριψης του έργου τέχνης με την παραδοσιακή έννοια του όρου. Παράλληλα με την αμφισβήτηση αυτή, άρχισε να δίνεται ολοένα και μεγαλύτερη έμφαση στις ιδέες: ιδέες για την τέχνη αλλά και για οτιδήποτε άλλο, σε ένα μεγάλο φάσμα πληροφοριών, θεμάτων και προβληματισμών, που δεν είναι εύκολο να περιληφθούν σε ένα μόνο αντικείμενο, αλλά μεταδίδονται καλύτερα με γραπτές φράσεις, φωτογραφίες, ντοκουμέντα, χάρτες, διαγράμματα, ταινίες, βιντεοταινίες, με το σώμα του καλλιτέχνη και, πάνω από όλα, με την ίδια τη γλώσσα. Απόρροια αυτών των εξελίξεων ήταν μια τέχνη η οποία, ανεξάρτητα από τη μορφή που έπαιρνε κάθε φορά, υπήρχε με τον πιο πλήρη και σύνθετο τρόπο στο μυαλό των καλλιτεχνών και του κοινού· μια τέχνη που απαιτούσε νέου είδους προσοχή και πνευματική συμμετοχή από τον θεατή, αναζητώντας εναλλακτικές λύσεις όσον αφορά στον περιβάλλοντα χώρο μιας αίθουσας τέχνης και την παγκόσμια αγορά έργων τέχνης».

Roberta Smith, «Εννοιακή Τέχνη. Στο Έννοιες της Μοντέρνας Τέχνης. Από τον Φωβισμό στον Μεταμοντερνισμό (Επιμ. Ν. Στάγκος, Μιφρ. Α. Παπιάς), Αθήνα, ΜΙΕΤ, 2003, σ. 355.

51. Οι νέες διαστάσεις της γλυπτικής

«Η πλαστική (γλυπτική) στην ευρύτερη έννοια είναι μια πυρηνική έκφραση της τέχνης της εποχής μας. Αν οι αποφασιστικές αλλαγές στην τέχνη και ιδιαίτερα στο πεδίο της ζωγραφικής είχαν ήδη συντελεσθεί ως το 1920, από το 1950 αισθητά και από το 1960 ολοφάνερα η έμφαση μετατοπίστηκε στην περιοχή της τέχνης που χρησιμοποιεί τους όρους της πλαστικής και του χώρου [...]. Δεν είναι μάλιστα λίγοι και οι ζωγράφοι σήμερα που καταφεύγουν στη δράση των πλαστικών στοιχείων, που επιχειρούν δηλαδή με τα μέσα τους να επέμβουν στον χώρο του θεατή... Σημαντική είναι επίσης η σχέση της πλαστικής με τη μουσική, τον χορό, το θέατρο και το χάπενινγκ. Πολλοί γλύπτες έχουν μεταπηδήσει απευθείας στον χορό και στο χάπενινγκ (Happening), έχουν κάνει σκηνογραφίες, έχουν εισαγάγει μουσικά στοιχεία στα έργα τους και έχουν γυρίσει ταινίες. Ακόμη και με την προσάρτηση του παράγοντα χρόνου επιχειρείται μια αμεσότερη προσέγγιση της πραγματικότητας. Ο καλλιτέχνης επιδιώκει να συμπεριλάβει στο έργο το ζωντανό, διαδικασίες (Prozesse)· δεν περιορίζεται πλέον στα μέσα της ψευδαίσθησης».

Άλκης Χαρολαμπιδής, *Η Τέχνη του 20ού αιώνα*, τ. ΙΙΙ (Μεταπολεμική Περίοδος), Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1995, σ. 285.

52. Ο μοντερνισμός στην αρχιτεκτονική

«Στην αρχιτεκτονική ο όρος Μοντερνισμός προσδιορίζει ένα συγκεκριμένο διεθνές στιλ μεγάλης αρχιτεκτονικής με ενιαία χαρακτηριστικά. Η μοντέρνα αρχιτεκτονική ήρθε σε ρήξη με βασικές αξίες της δυτικής αρχιτεκτονικής παράδοσης, μερικές από τις οποίες ήταν η μορφοκρατία του νεοκλασικισμού, η πολυσυλλεκτικότητα του εκλεκτικισμού και ο τονισμένος διακοσμητισμός, ακόμα και ενός στιλ μεταβατικού προς αυτήν, όπως το Art Nouveau. Στα πρώτα χρόνια του 20ού αιώνα, προτείνονται και εφαρμόζονται νέες λύσεις για την οράνωση των κτηρίων. Από μορφολογική άποψη επιβάλλονται οι απλές, γεωμετρικές μορφές, χωρίς διακοσμητικά αρχιτεκτονικά μέλη ή άλλα ανάγλυφα κοσμήματα. Η αισθητική πληρότητα του κτηρίου είναι πλέον μια επιδίωξη που στηρίζεται στη διάταξη των όγκων και των ανοιγμάτων, την επίδραση του φωτός και της σκιάς πάνω τους, την υφή και τις ιδιότητες των ίδιων των υλικών. Η μορφή που προέκυπτε από μια τέτοια αντίληψη, ήταν απαλλαγμένη από ψιμύθια που φόρτωναν μέχρι ασφυξίας την όψη των εκλεκτικιστικών κτισμάτων. Από λειτουργικά άποψη, ο σχεδιασμός απαλλάσσεται από τη δουλεία της συμμετρίας και η κάτοψη του κτηρίου αναπτύσσεται ελεύθερα, σύμφωνα με τις ανάγκες χρήσης του, έτσι ώστε να διευκολύνεται η κατανομή των λειτουργιών κατά τομείς και να γίνεται πιο ορθολογική η χρήση του χώρου. Αυτό βέβαια σημαίνει ότι για τη μοντέρνα αρχιτεκτονική η όψη του κτηρίου καθορίζεται από την κάτοψη του, με άλλα λόγια ο οργανισμός δίνει σχήμα στο κέλυφός του. Τέλος, στα δομικά υλικά του παρελθόντος, γυαλί και μέταλλο, δίνεται πολύ μεγαλύτερος ρόλος, ενώ το καινούριο υλικό που προστίθεται σ' αυτά, το μπετόν, δημιουργεί τεράστιες δυνατότητες, αφού δίνει σε λιγότερο χρόνο και με μικρότερες δαπάνες μια αρχιτεκτονική κάθε κλίμακας, ακόμα και αδιανόητα μεγάλης για το παρελθόν».

Αντώνης Κωτίδης, Μοντερνισμός και "Παράδοση" στην ελληνική τέχνη του μεσοπολέμου, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1993, σσ. 31- 32.

53. Η αρχιτεκτονική μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο

«Από τα ερείπια που άφησε πίσω του τελειώνοντας ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος τα συγκλονιστικότερα, μετά τα ανθρώπινα, ήταν τα αρχιτεκτονικά. Πόλεις όπως το Βερολίνο, η Κολωνία και η Βαρσοβία καταστράφηκαν σχεδόν ολοσχερώς. Τα εκατομμύρια των νεκρών δεν θα ξαναγύριζαν φυσικά ποτέ. Οι επιζήσαντες όμως έπρεπε να ξαναβρούν τον εαυτό τους και οι πόλεις να ανοικοδομηθούν. Η συγκυρία ήταν ευνοϊκή. Η οικονομικά εύρωστη Αμερική θα στήριζε την προσπάθεια με το σχέδιο Μάρσαλ (1947), ενώ ο Γκρόπιους, ο Λε Κορμπυζιέ, ο Μις βαν ντερ Ρόε και άλλοι εκπρόσωποι του Διεθνούς Στιλ (International Style - που, αν και δεν έγινε ποτέ τόσο διεθνές όσο ο Νεοκλασικισμός [...], είχε πραγματικά επικό χαρακτήρα - ήταν έτοιμοι να μεταγίσουν την προπολεμική τους εμπειρία σε νέες ιδέες αξιοποιώντας ταυτόχρονα κατακτήσεις δημιουργών της προηγούμενης γενιάς [...]. Ο ορίζοντας υποδοχής τους στον καπιταλιστικό μεταπολεμικό κόσμο ήταν απόλυτα θετικός».

Άλκης Χαραλαμπίδης, ό.π., σ. 363.

54. Μοντερνισμός και Πρωτοπορία

«Η απόρριψη της λογοτεχνικής παράδοσης έφτασε σε διάφορες χώρες, ως την προκλητική και προβλητική ρήξη. Η σθεναρή προτίμηση για τον νεωτερισμό, τον μοντερνισμό, συνδέεται με μια συνολική άρνηση του υλισμού και της αστικής κοινωνίας. Φουτουρισμός, Εξπρεσιονισμός, Ντανταϊσμός θα προχωρήσουν ακόμη πιο μακριά. Η τέχνη δεν είναι πια αναπαραγωγή, αλλά διαδικασία αποδόμησης και αναδόμησης της πραγματικότητας, διαδικασία διεπόμενη από αναλογικές και συνειρμικές σχέσεις. Επιτρέπει μια βαθύτερη διεύδυση στη ζωή, της οποίας αποκαλύπτει ακυρωμένες έως τώρα όψεις. Ποιητές και μυθιστοριογράφοι προσπαθούν να συλλάβουν τον ξέφρενο ρυθμό, το χαοτικό κύμα ετερογενών και ταυτόχρονων εντυπώσεων, την αίσθηση ασυνέχειας και μόνιμου σοκ που χαρακτηρίζουν τις μεγάλες σύγχρονες μητροπόλεις.

Για να το καταφέρουν, προσφεύγουν σε μια τεχνική μοντάζ εισάγοντας μέσα στο λογοτεχνικό κείμενο διαφημιστικά συνθήματα, ονόματα δρόμων, αποσπάσματα άρθρων εφημερίδων ή τραγουδάκια της μόδας... Έχοντας ως χαρακτηριστικό της μια έντονη δυναμικότητα και ζωή, η πόλη είναι επίσης ο χώρος της αθλιότητας και της μοναξιάς [...]

A. Benoit - Dusausoy, G. Fontaine, *Ιστορία της Ευρωπαϊκής Λογοτεχνίας*, τ. Γ', Αθήνα, Σοκόλης, 1999, σσ. 38-39.

55. Φεντερίκο Γκαρθία Λόρκα

«Να μπορέσει κάποτε (κάνεις), από τη θέση που βρίσκεται καθισμένος, να βρεθεί άξαφνα τέλεια ελεύθερος, τέλεια λησμονημένος, στους δρόμους μιας πολιτείας καθώς η παλιά Γρανάδα, με τα χέρια στις τσέπες, το πουκάμισο ανοιχτό, σφουρίζοντας, κι εκεί να συλλογιστεί –Θεέ μου– την περίπτωση ενός ανθρώπου που έπεσε κάτω απ' τις σφαίρες των εχθρών της ιδεολογίας του, ενός άντρα τριάντα εφτά χρονών, τογγάνου, μουσικού, ηθοποιού, αντάρτη, που μια μέρα έσκυψε με σεβασμό ν' ακούσει –και άκουσε– την ομιλία της γης. Ας μην ακουστεί τίποτε παραπάνω. Η ομιλία της γης είναι πικρή και τρυπάει κόκαλα. Θα' πρεπε ίσως να χαράξει κανένας για μια στιγμή μπροστά του τα χαρακτηριστικά που συγκροτούν την πνευματική φουσιγονομία της σημερινής Ισπανίας, να τεντώσει μερικές από τις αόρατες εκείνες κλωστές που βαθιά μέσα στην ιστορία της δένουνε μορφές, τοπία και χαρακτήρες, για να μπορέσει να κατανοήσει την βαθύτητα ιδιότυπη, την βαθύτητα Ισπανική αλλά συνάμα –και γι' αυτό– την βαθύτητα πανανθρώπινη ποίηση του Φεντερίκο Γκαρθία Λόρκα».

Οδυσσεάς Ελύτης, *Ανοιχτά Χαριτιά*, σ. 458.

56. Η πιραντελική άποψη για τη ζωή και το θέατρο

«Στην Ιταλία, κάτω από τη διπλή επίδραση του Ίμπσεν και του Σαίξπηρ [...] εμφανίζεται ο Λουίτζι Πιραντέλο (Luigi Pirandello, 1867-1936), που κατέχει μια εξέχουσα θέση στο θέατρο του 20ού αιώνα [...]. Το 1925 ο ίδιος ο Πιραντέλο οργανώνει ένα θέατρο στο "Τεάτρο Οντεσκάλλι" στη Ρώμη [...] και παρουσιάζει εκεί τα έργα του στα οποία πραγματεύεται την ανταπάτη της ζωής και την απελπισμένη προσπάθεια του ανθρώπου να γνωρίσει την πραγματικότητα. Δεν μπορεί να υπάρξει αλήθεια, λέει ο Πιραντέλο, αφού η αλήθεια είναι διαφορετική για τον κάθε άνθρωπο, αλλά και στην κάθε περίπτωση δεν μπορεί να υπάρξει επικοινωνία, αφού οι λέξεις σημαίνουν αυτό που φαίνεται και όχι αυτό που στην πραγματικότητα είναι κάθε πράγμα· δεν μπορεί να υπάρξει λογικότητα, γιατί η λογική απαιτεί σταθερότητα, κάτι που δεν μπορεί να βρεθεί στην ανθρώπινη κατάσταση. Η επίδραση της πιραντελικής φιλοσοφίας πάνω στη γεμάτη απογοήτευση γενιά του '20 και του '30 ήταν βαθειά. Άλλωστε και σήμερα ακόμη ο Πιραντέλο εξακολουθεί να ασκεί σημαντική επιρροή στους ανά τον κόσμο θεατρικούς συγγραφείς».

Φύλλης Χάρτνολ, *Ιστορία του Θεάτρου* (Μτφρ. Ρ. Πατεράκη), Αθήνα, Υποδομή, 1985, σ. 261.

57. Το σύστημα Στανισλάβσκι

«Ο Στανισλάβσκι (Konstantin Stanislavski, 1863-1938) καταδικάζει το "μηχανικό παίξιμο", όπου οι γκριμάτσες, τα τεχνάσματα της φωνής και των χειρονομιών, τα συμβατικά εφέ δεν είναι παρά εξωτερικά μέσα, αδύναμα να αποδώσουν την αλήθεια της ζωής [...]. Ο Στανισλάβσκι δίνει στον ηθοποιό τη συνειδητή τεχνική που θα του επιτρέψει να φτάσει στην υποσυνείδητη δημιουργία και το κέντρο του συστήματος βρίσκεται στη δημιουργική πορεία βίωσης. Ο ηθοποιός ζει τον χαρακτήρα, αλλά δεν δανείζεται μια ξένη προσωπικότητα. Μένει ο εαυτός του ενώ μπαίνει στο δέρμα του χαρακτήρα, στην υπηρεσία του οποίου επιστρατεύει όλους τους παράγοντες της εσωτερικής του ζωής [...]. Επιπλέον, ο στόχος του ηθοποιού δεν είναι μόνο να δημιουργήσει "τη ζωή ενός ανθρώπινου χαρακτήρα". Χρειάζεται, συμπληρώνει ο Στανισλάβσκι, να την εκφράσει "με μια αισθητική και καλλιτεχνική φόρμα". Στη δημιουργική πορεία της

βίωσης, αντιστοιχεί σε αυτή της ενσάρκωσης. Για να μπορέσει να ερμηνεύσει τον ρόλο του, ο ηθοποιός πρέπει να διαθέτει μια τέλεια κυριαρχία των εξωτερικών του μέσων: μόνον όταν αποκτήσει ένα σωματικό και φωνητικό μηχανισμό απόλυτης εναισθησίας και φροντισμένα εκπαιδευμένο, θα μπορέσει να εκφράσει "όλες τις αποχρώσεις μιας ζωής στο μεγαλύτερο μέρος υποσυνείδητης" και να μεταφέρει στο κοινό τον χαρακτήρα του».

Denis Bablet, *La mise en scene contemporaine* [=Η σύγχρονη σκηνοθεσία], τ. 1, Βρυξέλες, La Renaissance du livre, 1968, 1887-1914.

58. Μαξ Ράινχαρντ

«Η αναφορά στον Ράινχαρντ (Max Reinhardt, 1873-1943), οδηγεί στην εξέταση ενός από τα σημαντικότερα θεατρικά φαινόμενα του 20ού αιώνα, την άνοδο δηλαδή του σκηνοθέτη, γνωστού στις Ηνωμένες Πολιτείες με τον όρο *director* και στην Ευρώπη με τον γαλλικό όρο *regisseur* [...]. Ο πρώτος μοντέρνος σκηνοθέτης που κέρδισε τη διεθνή εκτίμηση ήταν ο Μαξ Ράινχαρντ. Η εκτίμηση για τον Ράινχαρντ ήταν εκείνη που οδήγησε έμμεσα στη συνήθεια να αποδίδεται η παράσταση περισσότερο στον σκηνοθέτη παρά στον πρωταγωνιστή ή στον συγγραφέα. Ο Κρέιγκ (Edward Gordon Graig, 1872-1966), στα πλαίσια της επιθυμίας του για καλλιτεχνική ενότητα στη σκηνοτική παρουσίαση ενός έργου, είχε οραματισθεί ένα θέατρο που να ελέγχεται τελείως από έναν και μόνο άνθρωπο. Ο Ράινχαρντ, που κυριάρχησε περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο στην υλοποίηση αυτού του ιδανικού, κυριάρχησε στο θέατρο της Κεντρικής Ευρώπης πάνω από 25 χρόνια, αρνούμενος να περιορισθεί στο αφιδωτό προσκήνιο και ανεβάζοντας τα έργα του σε γήπεδα, τσίρκα, στο προαύλιο ενός καθεδρικού ναού ή σε μian αιθουσα εκθέσεων - στην ουσία δηλαδή, οπουδήποτε θα μπορούσε να βρει χώρο για τα μεγαλεπίβολα σχέδιά του [...]. Στη χρήση της σκηνογραφίας, ο Ράινχαρντ υπήρξε επίσης πολύπλευρος, επιλέγοντας άλλες φορές το μόνιμο σκηνοικό, άλλες το ημιμόνιμο και άλλες το πολλαπλό [...], προσθέτοντας διαδρόμους, επίπεδα, κλίμακες και περιστροφικές σκηνές. Τα εκτεταμένα ταξίδια του έκαναν τον Ράινχαρντ πασίγνωστο. Τελικά, κατέληξε στις Ηνωμένες Πολιτείες (1933), όπου και παρέμεινε μέχρι τον θάνατό του».

Φύλλης Χάρτνολ, ό.π., σσ. 280-282.

59. Ο Μπέρτολτ Μπρεχτ και το επικό θέατρο

«Ο Μπρεχτ καταδικάζει τη "δραματική φόρμα του θεάτρου" (την οποία ονομάζει αλλού "αριστοτελική"...), γιατί ακυρώνει την κριτική ικανότητα του κοινού και το ενθαρρύνει, μέσω της συναισθηματικής συμμετοχής, της αγωνίας και άλλων τεχνασμάτων, να ταυτιστεί και να αποδεχθεί άκριτα τα επί σκηνής δρώμενα [...]. Αντίθετα, το επικό θέατρο επιδιώκει να υπονομεύσει την αντιδραστική και αμιγώς συγκινησιακή φύση του παραδοσιακού δράματος αποστασιοποιώντας το κοινό από τη δράση μέσω ορισμένων "εργαλείων αποξένωσης". Έτσι, ωθεί τους θεατές να παρακολουθήσουν τα δρώμενα ως μυθοπλαστικές αλληγορίες, ανοικτές σε ανάλυση και συζήτηση, στο πλαίσιο μιας διαδικασίας κριτικής αντιπαράθεσης, στόχος της οποίας είναι η διαμόρφωση μιας "σε μεγάλο βαθμό καθορισμένης πρακτικής στάσης, προς την κατεύθυνση της αλλαγής του κόσμου».

Martin Travers, *Εισαγωγή στη Νεότερη Ευρωπαϊκή Λογοτεχνία, από τον ρομαντισμό ως το μεταμοντέρνο* (Μτφρ. Ι. Ναούμ, Μ. Παπαηλιάδη), Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2005, σσ. 291-292.

60. Σάμιουελ Μπέκετ "Περιμένοντας τον Γκοντό"

«Ένα έργο που [...] αναγνωρίζει καλύτερα τη μεταφυσική διάσταση της λογοτεχνίας του παραλόγου, είναι το "Περιμένοντας τον Γκοντό" του Σάμιουελ Μπέκετ. Από την άποψη της μορφής, το έργο αυτό είναι παραδειγματικό για τη μη αναπαραστατική και τη μη ψυχογραφική κατεύθυνση που επιλέγει η δραματολογία του παραλόγου: εισάγει μια δράση κυκλική και όχι

γραμμική, χαρακτήρες όχι ψυχολογικούς αλλά συμβολικούς, και τη σκηνή όχι ως προσομοίωση της εξωτερικής πραγματικότητας, αλλά ως πεδίο για τη φαντασία. Το θεατρικό αυτό έργο απέχει από τη θεατρική σοβαρότητα της κυρίαρχης τάσης στο ευρωπαϊκό δράμα, προσεγγίζοντας περισσότερο τα κόλπα των κλόουν και τις φάτσες, τη μιμική, τα λογοπαίγνια και άλλα τεχνάσματα που προέρχονται από το θέατρο του μουλνάρ [...]. Κυριαρχείται από μια αίσθηση αβεβαιότητας και επανάληψης: "Δεν συμβαίνει τίποτε, κανείς δεν φεύγει, κανείς δεν έρχεται, είναι τρομερό". Οι χαρακτήρες, τόσο οι καταπιεσμένοι όσο και οι καταπιεστές, βρίσκονται εγκλωβισμένοι ανάμεσα σε ένα απροσδιόριστο παρελθόν και σε ένα διαρκώς αναβαλλόμενο μέλλον [...].»

Martin Travers, ό.π., σ. 372.

61. Μια ταινία σταθμός στην ιστορία του κινηματογράφου

«Η επόμενη ταινία του Σεργκέι Αϊζενστάιν ήταν Το θωρηκτό Ποτέμκιν (1925)[...]. Η συγκίνηση που προκαλεί ακόμη και σήμερα δεν μπορεί να εξηγηθεί με βάση το πολιτικό της περιεχόμενο και μόνο. Η οπτική της περιεκτικότητα είναι αριστουργηματική [...]. Το σημείο όπου κορυφώνεται η δράση είναι η σφαγή στα σκαλοπάτια της Οδησού. Η κάμερα διασχίζει το πλήθος που επευφημεί ο τίτλος "Ξαφνικά..." αναγγέλλει την κάθοδο των στρατιωτών με το αμείλιτο βήμα, που έρχεται σε αντίθεση με την κίνηση μιας μητέρας που κρατάει στα χέρια το νεκρό της γιο. Η αντιπαράθεση της κίνησης προς τα πάνω με την κίνηση προς τα κάτω κυριαρχεί σε όλη τη σεκάνς (=σκηνή) που είναι από τις πιο αξιόλογες, πειστική στη δομή και στις λεπτομέρειες. Η οπτική λεπτομέρεια οφείλεται τόσο στον Αϊζενστάιν όσο και στον οπερατέρ: ένα καρτοσάκι μωρού αιωρείται επικίνδυνα στην άκρη ενός σκαλοπατιού, υπογραμμίζοντας την έξαψη της κίνησης κι αμέσως μετά ορμάει προς τα μπρος, ξαναρχίζοντας την κίνηση με ταχύτητα που φαίνεται διπλάσια της προηγούμενης. Μια γυναίκα με γυαλιά που φαίνεται στην αρχή της σεκάνς, ξαναεμφανίζεται με σπασμένα τα γυαλιά και το πρόσωπο αμόφυτο, όπως ο θεατής δεν βλέπει τη στιγμή του τραυματισμού. Για ένα σημεινικό θεατή η αφηγηματική οικονομία φαίνεται οικεία και δεδομένη, καθώς η αντίληψη ότι αυτό που δεν δείχνεται στην οθόνη μπορεί να είναι το ίδιο σημαντικό με αυτό που δείχνεται. Στο Θωρηκτό Ποτέμκιν το μοντάζ και η αφήγηση έχουν συγχωνευτεί».

Κιθ Ρίντερ, *Ιστορία του Παγκόσμιου Κινηματογράφου*, (επιμ. Ε. Βενιανάκη), Αθήνα, Αιγόκερως, 2000, σσ. 27, 28, 29.

62. Το Άκτορς Στούντιο

«Η αλλαγή στο στυλ παιξίματος είχε να κάνει με τη δουλειά του Λι Στράσπεργκ στο Άκτορς Στούντιο της Νέας Υόρκης. Η προσέγγιση του Στράσπεργκ, επηρεασμένη από την τεχνική του Στανισλάβσκι, βασιζόταν σε μια έντονη σχέση ανάμεσα στον σκηνοθέτη και τον ηθοποιό κι ακόμα περισσότερο ανάμεσα στον ηθοποιό και τον χαρακτήρα που υποδύονταν. Η "εμπάθεια" ήταν το κλειδί: η προσεκτική άψογη, "στρογγυλή" άρθρωση τύπου Κάρι Γκραντ έδωσε τη θέση της σε ένα νατουραλισμό που έφτανε ως την υπερβολή κι όπου το να μουρμουρίζει κανείς, να σιωπά και να ψελλίζει είχε όση σημασία είχε και το ίδιο το σενάριο. Ο Μάρλον Μπράντο ως ηθοποιός και ο Ελία Καζάν ως σκηνοθέτης έχουν συνδεθεί περισσότερο από οποιοσδήποτε άλλους με αυτό το στυλ που εκφράστηκε στο Λεωφορείο ο Πόθος (1951), μια διασηνή του ομώνυμου θεατρικού έργου του Τενεσί Ουίλιαμς».

Κιθ Ρίντερ, ό.π., σ. 124.

Η καλλιτεχνική και πνευματική ζωή στην Ελλάδα του 20ού αιώνα

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ

Διαρθρώνεται σε επτά υποενότητες

α. Εισαγωγικά.

β. Η ζωγραφική και η γλυπτική.

γ. Η αρχιτεκτονική.

δ. Η μουσική.

ε. Το θέατρο και ο κινηματογράφος.

στ. Η λογοτεχνία.

ζ. Ο φιλοσοφικός στοχασμός.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- Να διαμορφώσουν μια συνοπτική εικόνα της ελληνικής πολιτιστικής πραγματικότητας κατά τον 20ό αιώνα, σε αναφορά με τις κοινωνικές και ιστορικές εξελίξεις και σε συνάρτηση τόσο με τη διαχρονία της ελληνικής παράδοσης, όσο και με το ευρωπαϊκό και το παγκόσμιο πολιτιστικό γίγνεσθαι.
- Να παρακολουθήσουν την εξέλιξη των καλλιτεχνικών πραγμάτων στην Ελλάδα υπό το πρίσμα των νέων εξελίξεων στον χώρο των τεχνών, σε τοπικό, ευρύτερα ευρωπαϊκό και παγκόσμιο επίπεδο.

Ειδικότερες παρατηρήσεις στις επιμέρους ενότητες

- Η ελληνική τέχνη, στον 20ό αι. αποσπάται πλέον από την ακαδημία του Μονάχου και αναζητεί την ταυτότητά της μέσα στο πλαίσιο του μοντερνισμού και της ελληνικότητας στη διάρκεια του μεσοπολέμου. Η Γενιά του '30 (παράθεμα 3, ΒΚ) με πρωτοπόρους τους Λύτρα, Μαλέα και Παπαλουκά και κυρίαρχες φυσιογνωμίες τον Παρθένη (παράθεμα 1, ΒΚ) και τον Μπουζιάνη (που θεωρείται κορυφαίος εκπρόσωπος του εξπρεσιονισμού σε διεθνές επίπεδο) (Χρήστου κείμενο στο ΒΜ και παράθεμα 2, ΒΚ) συντέλεσε καθοριστικά στη χειραφέτηση της ελληνικής τέχνης. Τα πρώτα δείλα δείγματα εμφάνισης του μοντερνισμού στην Ελλάδα παρουσιάστηκαν με τις πρώτες απόπειρες μπρεσιονιστικής απόδοσης του φωτός και του χρώματος στα τέλη του 19ου αι. Ο μοντερνισμός όμως θα αποτελέσει την κινητήρια δύναμη που θα οδηγήσει τους Έλληνες καλλιτέχνες του 20ού αι. αφενός στην επανεξέταση των αξιών της λαϊκής/βυζαντινής παράδοσης σε αναζήτηση της "ελληνικότητας" και αφετέρου στην αυτοσυνειδησία και τη χειραφέτηση. Αυτό θα τους βοηθήσει να απελευθερώσουν την έκφρασή τους και θα τους ανοίξει τον δρόμο σε νέες πρωτοποριακές αναζητήσεις σε σχέση με όσα συνέβαιναν είτε στο Παρίσι είτε στον παγκόσμιο χώρο γενικότερα. Με τη βοήθεια των κειμένων και των εικόνων θα προβάλλουμε ιδιαίτερα το ρόλο της Γενιάς του '30 η οποία θα αποτελέσει την αφετηρία για τις μεταπολεμικές αναζητήσεις των Ελλήνων δημιουργών σε όλα τα ρεύματα της σύγχρονης τέχνης.
- Το απόσπασμα από το Ελευθερο Πνεύμα του Γ. Θεοδοκά (παράθεμα 4, ΒΚ) είναι μια πρόταση για να ξεκινήσουμε την αναφορά μας στην ελληνική τέχνη του 20ού αι. με σημείο αναφοράς τη Γενιά του '30.
- Τα κείμενα του Παπανικολάου, Λαζογιώργου-Ελληνικού (για την Αγγελική Χατζημιχάλη), Ζία, Κόντογλου και Σεφέρη (ΒΜ) θα βοηθήσουν τους μαθητές να αντιληφθούν τις αξίες της λαϊκής και βυζαντινής παράδοσης στη διαμόρφωση της Γενιάς του '30.
- Το εικονογραφικό υλικό και τα κείμενα του Ελύτη και του Χρήστου για τον Τσαρούχη και τον Μόραλη αντίστοιχα, καθώς και τα παραθέματα 5 και 6 (ΒΚ) για την αφαίρεση και τη μεταπολεμική πορεία της νεοελληνικής τέχνης είναι πολύ κατατοπιστικά.
- Τα έργα των γλυπτών Τόμπρου, Λαμέρα, Σκλάβου, Ζογγολόπουλου και Τάκη θα μας βοηθήσουν να αντιληφθούμε την πορεία της ελληνικής γλυπτικής προς την αφαίρεση.
- Ανάλογη είναι η πορεία και της νεοελληνικής αρχιτεκτονικής. Θα πρέπει οι μαθητές να μάθουν να βλέπουν και να παρατηρούν γύρω τους τη μορφή των κτηρίων, ιδιωτικών και δημοσίων, να αναζητούν την αναγκαιότητά τους, να ερμηνεύουν τα χαρακτηριστικά τους, να τα συνδέουν με το φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον. Θα πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι και στην αρχιτεκτονική, πέρα από την παράδοση του νεοκλασικισμού που επικράτησε

κυρίως κατά τον 19ο αι., χωρίς να σταματήσει να επηρεάζει τους Έλληνες αρχιτέκτονες και του 20ού αι., ο προβληματισμός στράφηκε σε νέες λύσεις που αναπτύσσονταν στον χώρο του μοντερνισμού και του διεθνούς στίλ. Παράλληλα όμως οι αρχές της λαϊκής αρχιτεκτονικής, αλλά και η μελέτη του φυσικού χώρου, σε συνδυασμό με τις σύγχρονες ανάγκες στέγασης, αποτέλεσαν αντιζημιωμένο μελέτης και προβληματισμού για πολλούς πολύ σημαντικούς αρχιτέκτονες (όπως ο Πικιώνης και ο Κωνσταντινίδης, κείμενα των οποίων υπάρχουν στο ΒΜ, επίσης βλ. παραθέματα 7 και 8, ΒΚ).

- Ένα θέμα που ενδεχομένως θα ενδιέφερε τους μαθητές είναι ότι από τα πρώτα σημαντικότερα δείγματα πρωτοποριακής αρχιτεκτονικής στην Ελλάδα στη διάρκεια του μεσοπολέμου ήταν τα σχολικά κτήρια (σχετική φωτογραφία από σχολικό κτήριο του Ζενέτου). Μπορούν να ασχοληθούν συγκεκριμένα με ένα από αυτά, εάν υπάρχει στην περιοχή τους ή να αναζητήσουν φωτογραφίες, να ερευνήσουν τα στοιχεία εκείνα που συνιστούσαν την καινοτομία τους, να τα αποτυπώσουν ζωγραφικά και να παρουσιάσουν τη δουλειά τους στο πλαίσιο ενός ολοκληρωμένου project. Φυσικά το ίδιο μπορεί να γίνει και με οποιοδήποτε άλλο κτήριο ιδιαίτερου αρχιτεκτονικού ενδιαφέροντος της περιοχής.
- Ο Καλομοίρης που εκπροσωπεί την εθνική μουσική, ο αδικημένος Σκαλκώτας, μαθητής του Σένμπεργκ, με το πλούσιο πρωτοποριακό έργο, οι διάσημοι παγκοσμίως Δημήτρης Μητρόπουλος και Μαρία Κάλλας, οι νεότεροι Ιάnnης Ξενάκης και Γιάννης Χρήστου, που χρησιμοποιούσαν σε πολύ πρώιμο στάδιο τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές στη μουσική σύνθεση, πρέπει να ακουστούν μαζί με τα ονόματα των μεγάλων σύγχρονων συνθετών μας, του Μάνου Χατζιδάκι και του Μίκη Θεοδωράκη, όπως και το ρεμπέτικο και οι καταβολές του στη βυζαντινή και λαϊκή μας παράδοση. Το πεδίο είναι ανεξάντλητο σε ιδέες για διαθεματική διερεύνηση από τους μαθητές μας με τη βοήθεια και των ειδικών συναδέλφων και όλων των διαθέσιμων από το σχολείο ή την τοπική κοινότητα στοιχείων και μέσων. Τα κείμενα του Μίκη Θεοδωράκη για τον Μάνο Χατζιδάκι και το λαϊκό τραγούδι (ΒΜ), αλλά και τα παραθέματα 9, 10, 11 και 12 (ΒΚ) μπορούν να αποτελέσουν έναυσμα για αναζήτηση.
- Στο θέατρο επίσης, τα πράγματα μπορούν να έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τους μαθητές μας. Θα πρέπει να αναφερόμαστε στους μεγάλους μας σκηνοθέτες, όπως π.χ. ο Ροντήρης και ο Κουν, στον ρόλο του Εθνικού Θεάτρου και του Θεάτρου Τέχνης, στην παρουσία σημαντικότερων ηθοποιών του παρελθόντος, αλλά και τους παρόντος, που συνεχίζουν μια λαμπρή παράδοση (φωτογραφικό υλικό και κείμενα των Γεωργουσόπουλου, Ροντήρη, Μινωτή και Κουν στα ΒΜ και ΒΚ). Τα τελευταία χρόνια επεκτείνεται όλο και περισσότερο ο θεσμός των επιμορφωτικών προγραμμάτων για καθηγητές από σημαντικούς Έλληνες ηθοποιούς, όπως εξάλλου ενισχύεται και η παρουσία των ΔΗΠΕΘΕ και άλλων περιφερειακών θιάσων. Μπορούμε να βοηθήσουμε τους μαθητές μας που ενδιαφέρονται για το θέατρο να εργασθούν ποικιλοτρόπως επάνω σε αυτό.
- Σημαντικότερος βεβαίως είναι και ο ρόλος του νεοελληνικού κινηματογράφου, για τον οποίο πρέπει να ενθαρρύνουμε όσους μαθητές μας ενδιαφέρονται, να πληροφορηθούν περισσότερα οργανώνοντας μια ομάδα εργασίας για το θέμα αυτό, μια μικρή έκθεση, μια προβολή που θα αναδείξει και θα επεκτείνει το θέμα. Το φωτογραφικό υλικό, αν και περιορισμένο, μπορεί να αποτελέσει την αφορμή για μια τέτοια δραστηριότητα.
- Το κείμενο του Οδυσσέα Ελύτη (απόσπασμα από τον λόγο του στη Ακαδημία της Στοκχόλμης, 1979) μας δίνει απλώς μια επιγραμματική αναφορά στη λογοτεχνία που καλύπτεται από το σχετικό μάθημα και οι μαθητές έχουν τον χρόνο να μελετήσουν και να χαρούν μεγάλα έργα των λογοτεχνών του 20ού αι..

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ

α. Εισαγωγικά.

Καλλιτεχνική και πνευματική ζωή 20ού αι. διαμορφώνεται μέσα από δραματικά εσωτερικά γεγονότα, ευρωπαϊκής και παγκόσμιας συγκυρίας.

Έλληνες δημιουργοί και στοχαστές:

- ⇒ Βιώνουν δράμα ταραγμένης εποχής τους.
- ⇒ Έχουν δυνατότητα επαφής και συμμετοχής σε ραγδαίες εξελίξεις παγκοσμίως.
- ⇒ Αρκετοί πρωτοπόροι ανταποκρίνονται δυναμικά στην πρόκληση μοντερνισμού.
- ⇒ Δημιουργούν έργο με προσωπική τους σφραγίδα.
- ⇒ Καταλαμβάνουν σημαντική θέση στο ευρωπαϊκό και παγκόσμιο καλλιτεχνικό γίγνεσθαι.

β. Η ζωγραφική, η γλυπτική, (χαρακτική)

Η ζωγραφική

Πρώτα μηνύματα μοντερνισμού στην Ελλάδα με μορφή κινήματος ιμπρεσιονισμού.

Σταδιακή μετατόπιση ενδιαφέροντος καλλιτεχνών από Μόναχο στο Παρίσι - αδιαμφισβήτητο κέντρο καλλιτεχνικής πρωτοπορίας.

Οδηγός έργου μεγάλων προδρομών ελληνικού μοντερνισμού: Νικόλαος Λύτρας, Κωνσταντίνος Μαλέας, Σπυρίδων Παπαλουκάς, Φώτης Κόντογλου (ξεχωριστή περίπτωση, προσηλωμένος στη λαϊκή/βυζαντινή παράδοση) Κωνσταντίνος Παρθένης (κυρίαρχη μορφή)

⇒ Γενιά του '30:

- ⇒ Αφομοιώνει πολλές από αρχές και τάσεις μοντέρνας τέχνης.
- ⇒ Επανεξετάζει αξίες βυζαντινής ζωγραφικής και πρότυπα λαϊκής παράδοσης (μέσα από μελέτη λαϊκού πολιτισμού, έργου Μακρυγιάννη και Θεόφιλου.

Ευαίσθητοι δέκτες μιας ελληνοκεντρικής ιδεολογίας (αρχαιοελληνικά και βυζαντινά πρότυπα, μορφές Ελληνικής Επανάστασης και σύγχρονης καθημερινής πραγματικότητας) οι ζωγράφοι της Γενιάς του '30 (Νίκος Χατζηκυριάκος-Γκίκας, Γιώργος Γουναρόπουλος, Σπύρος Βασιλείου, Νίκος Εγγονόπουλος, Γιάννης Τσαρούχης, Νίκος Γαβριήλ Πεντζίκης κ.ά.):

- ⇒ Έρχονται σε ρήξη με ακαδημαϊκή τέχνη 19ου αι.
- ⇒ Ανανεώνουν ελληνική ζωγραφική με αφομοίωση στοιχείων φοβισμού, κυβισμού, σουρεαλισμού.

Στο πλαίσιο ελληνοκεντρικού μοντερνισμού, οι δημιουργοί της Γενιάς του '30 και άλλοι που θα ακολουθήσουν (π.χ. Γιάννης Μόραλης) συνεχίζουν και μετά τον Β' Π. Π. γόνιμη αναζήτηση προσωπικών λύσεων.

Την ίδια περίοδο, ο Γιώργος Μπουζιάνης καταθέτει δική του εκδοχή για εξπρεσιονισμό. Μεταπολεμικά, άλλοι δημιουργοί (Αλέκος Κοντόπουλος, Γιάννης Σπυρόπουλος κ.ά.) προχωρούν δυναμικά στην αφαίρεση.

Άλλοι κινούνται στο ευρύτερο πλαίσιο του εξπρεσιονισμού.

Άλλοι πειραματίζονται με ιδιώματα σουρεαλισμού, μεταφυσικής ζωγραφικής καθώς και νέου ρεαλισμού (ευρωπαϊκή Ποπ Αρτ).

Παράλληλα, άλλοι καλλιτέχνες δίνουν εξαιρετικά δείγματα αφηρημένου εξπρεσιονισμού, Χειρονομακής ζωγραφικής, Μινιμαλισμού, Εννοιικής Τέχνης κ.τ.λ..

Η γλυπτική.

Σημαντικοί δημιουργοί, όπως ο Θανάσης Απάρτης, συνδυάζουν επιρροές από αρχαϊκή τέχνη με σύγχρονα ρεύματα.

Ο Μιχάλης Τόμπρος, κυρίαρχη μορφή Γενιάς '30, διαμορφώνει προσωπική του έκφραση μέσα από ποικίλες επιρροές.

Οι μεταγενέστεροι (Γιώργος Ζογγολόπουλος, Λάζαρος Λαμέρας, Γιάννης Παπάς, Χρήστος Καπράλος, Γεράσιμος Σκλάβος, Αχιλλέας Απέργης, Κώστας Κουλεντιανός κ.ά.) δημιουργούν προσωπική τους γλυπτική γλώσσα μέσω της αφαίρεσης.

Μετά τον Πόλεμο: ανανεωτική πορεία ⇒ νέες αναζητήσεις ⇒ αξιοποίηση φωτός, κίνησης και ήχου.

Η χαρακτηριστική.

Σημαντικές παρουσίες: Δημήτρης Γαλάνης, Γιάννης Κεφαλληνός, Τάσος (Αλεβίζος), Βάσω Κατράκη κ.ά.

γ. Η αρχιτεκτονική.

Αρχές μοντερνισμού βρίσκουν εφαρμογή, από εποχή μεσοπολέμου, κυρίως σε δημόσια κτήρια (σχολεία κ.τ.λ.), αλλά και ιδιωτικές κατασκευές αρχιτεκτόνων (Αριστ. Ζάχος, Κ. Παναγιωτάκος, Π.Ν. Τζελέπης, Δημ. Πικιώνης κ.ά.): συνδυάζουν νεωτεριστικές τάσεις με στοιχεία από ιδιοτυπία ελληνικής φύσης και λαϊκής παράδοσης.

Μεταπολεμικοί αρχιτέκτονες (Κωνσταντινίδης, Ζενέτος, Μυλωνάς, Φατούρος κ.ά.):

⇒ Αξιοποιούν πολλά από παραπάνω στοιχεία.

⇒ Ακολουθούν κατευθύνσεις παγκόσμιας αρχιτεκτονικής.

⇒ Υπακούουν στις ανάγκες ελληνικής πραγματικότητας.

δ. Η μουσική.

20ός αι. Ευρύτατο φάσμα συνθετών και ειδών μουσικής:

Μανώλης Καλομοίρης, εκπροσωπεί την εθνική μας μουσική.

Κορυφαίες προσωπικότητες (Δημήτρης Μητρόπουλος, Νίκος Σκαλκώτας, Γιάννης Ξενάκης) ακολουθούν προσωπική πορεία (νεότερα μουσικά ρεύματα).

Μεγάλοι συνθέτες παγκοσμίου επιπέδου (Μάνος Χατζιδάκις, Μίκης Θεοδωράκης).

Πολλοί άλλοι σημαντικότεροι νεότεροι δημιουργοί: δική τους πορεία συνδυάζοντας στοιχεία από ελληνική λαϊκή μουσική παράδοση και παγκόσμια σύγχρονη μουσική.

Σημαντικές παρουσίες, με παγκόσμια απήχηση και ακτινοβολία στο λυρικό τραγούδι (Μαρία Κάλλας, Αγνή Μπάλτσα κ.ά.) και στο σύγχρονο ελληνικό τραγούδι (Νάνα Μούσχουρη, Μαρία Φαραντούρη κ.ά.).

ε. Το θέατρο και ο κινηματογράφος.

Το θέατρο.

Σκηνοθέτες (Φώτος Πολίτης, Δημήτρης Ροντήρης, Αλέξης Μινωτής, Αλέξης Σολωμός, Κάρολος Κουν κ.ά.): προσωπική τους σφραγίδα σε σημαντικές θεατρικές παραστάσεις από το ελληνικό και ξένο δραματολόγιο.

Κορυφαίοι Έλληνες ηθοποιοί (Αιμίλιος Βεάκης, Ελένη Παπαδάκη, Κυβέλη, Μαρίκα Κοτοπούλη, Κατίνα Παξινού κ.ά.).

Ο κινηματογράφος.

Αξιόλογοι σκηνοθέτες (Γιώργος Τζαβέλας, Αλέκος Σακελλάριος κ.ά.) ⇒ κινηματογράφος εξαιρετικά αγαπητό θέαμα ⇒ καθιέρωση πολλών και σημαντικών ηθοποιών.

Με ταινίες Μιχάλη Κακογιάννη, Νίκου Κούνδουρου, Αλέξη Δαμιανού, Τάνη Κανελλόπουλου, Θόδωρου Αγγελόπουλου, Παντελή Βούλγαρη, Κώστα Φέρρη κ.ά. ⇒ κινηματογραφική γλώσσα εξελίσσεται ⇒ υψηλά καλλιτεχνικά και τεχνικά επίπεδα ⇒ διεθνής αναγνώριση.

στ. Η λογοτεχνία.

Ποίηση.

Προδρομικές μεγάλες μορφές της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας: Κωστής Παλαμάς, Άγγελος Σικελιανός, Κ. Π. Καβάφης, Νίκος Καζαντζάκης, Κώστας Βάρναλης, Κώστας Καρυωτάκης.

Γενιά του '30:

Καθιερώνει τη μοντέρνα γραφή.

Κύριοι εκπρόσωποι: Γιώργος Σεφέρης (βραβείο Νόμπελ), Οδυσσεάς Ελύτης (βραβείο Νόμπελ), Γιάννης Ρίτσος (βραβείο Λένιν), Νικηφόρος Βρεττάκος, Ρίτα Μπούμη - Παπά, Νίκος Παππάς, Γιώργος Βαφόπουλος, Τάκης Παπατσώνης και οι υπερρεαλιστές Νίκος Εγγονόπουλος και Ανδρέας Εμπειρίκος.

Μεταπολεμική γενιά.

Κύριοι εκπρόσωποι: Άρης Αλεξάνδρου, Μανόλης Αναγνωστάκης, Νάνος Βαλαωρίτης, Τάκης Βαροβιτσιώτης, Μηνάς Δημάκης, Κική Δημουλά, Άρης Δικταίος, Έκτωρ Κακναβάτος, Νίκος Καρούζος, Μιχάλης Κατσαρός, Τάσος Λειβαδίτης, Δημήτρης Παπαδίδης, Τίτος Πατριώτης, Μίλος Σαχτούρης, κ.ά. ⇒ πορεία τους κάτω από βάρος δραματικών γεγονότων στη χώρα.

Πεζογραφία.

Ανάλογη με ποίηση και πορεία νεότερης πεζογραφίας.

Προδρομικές μορφές: Κώστας Χατζόπουλος, Κων/νος Θεοτόκης, Γρηγ. Ξενοπούλος.

Γενιά του '30.

- Κύριοι εκπρόσωποι: (Μικρασιάτες) Στρατής Μυριβήλης, Ηλίας Βενέζης, Φώτης Κόντογλου, Στρατής Δούκας, Κοσμάς Πολίτης, Γιώργος Θεοδοκάς. (Ελλαδικοί) Παντελής Πρεβελάκης, Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, Άγγελος Τερζάκης, Μ. Καραγάτσης, Θανάσης Πετσάλης-Διομήδης, Γουλιέλμος Άμποτ, Αλκιβιάδης Γιαννόπουλος, Στέλιος Ξεφλούδας, Νίκος Γαβριήλ Πεντζίκης. Ο Νίκος Καζαντζάκης εμφανίστηκε αργότερα ως πεζογράφος.

Μεταπολεμική γενιά.

- Κύριοι εκπρόσωποι: Γιάννης Μπεράτης, Εύα Βλάμη, Στρατής Τσίρκας, Δημήτρης Χατζής, Σπύρος Πλασκοβίτης, Ζήσης Σκάρος, Αντώνης Σαμαράκης, Θεόφιλος Φραγκόπουλος, Γιώργος Ιωάννου και άλλοι νεότεροι.

ξ. Ο φιλοσοφικός στοχασμός.

Παλαιότεροι Έλληνες στοχαστές 20ού αι.: Παναγιώτης Κανελλόπουλος, Κων/νος Τσάτσος, Ιωάννης Θεοδορακόπουλος, Ευάγγελος Παπανούτσος κ.ά. (θέματα φιλοσοφίας, πολιτικής, παιδείας και αισθητικής).

Νεότεροι: Κορηλίου Καστοριάδης, Κώστας Αξελός, Νίκος Πουλατζάς (έζησαν ή ζουν κυρίως στο εξωτερικό), Κώστας Τσιρόπουλος κ.ά. (δίνουν προσωπική τους σφραγίδα στην προσέγγιση φιλοσοφικών και πολιτικών προβλημάτων εποχής μας).

Πρόσθετα παραθέματα

1. Ο Παρθένης, συγκεφαλαιώνοντας παρελθόν και παρόν,

οδηγεί μπροστά τη νεοελληνική τέχνη

«Στην καλλιτεχνική δημιουργία του Παρθένη διακρίνεται εύκολα τόσο μια γόνιμη προσάρτηση σημαντικών κατακτήσεων της τέχνης του παρελθόντος, όσο και μια ενεργητική αφομοίωση των σπουδαιότερων αναζητήσεων του παρόντος και ιδιαίτερα αυτών του 19ου αιώνα. Ταυτόχρονα διαπιστώνεται η προσπάθειά του να επιτύχει μια μετάφραση όλων αυτών των στοιχείων σε μια προσωπική ζωγραφική γλώσσα για να φθάσει σε μια νέα σύνθεσή τους. Και αυτό το βλέπουμε στο σχέδιο και στο χρώμα του, τη σύνθεση και το χώρο, τα ειδικά και τα γενικά χαρακτηριστικά των μορφοπλαστικών του διατυπώσεων. Έτσι, το σχέδιο και γενικά τα γραμμικά στοιχεία του, μπορούν να θεωρηθούν σαν μια νέα ερμηνεία των τύπων της αρχαίας ελληνικής αγγειογραφίας, ενώ ταυτόχρονα δέχονται και την επίδραση των [...] ιδεαλιστικών τάσεων του 19ου αιώνα. Το χρώμα του πάντα πολύ λεπτό και σε μερικές περιπτώσεις πολύ ασκητικό, δοσμένο συνήθως σε μεγάλες ενιαίες επιφάνειες, πλησιάζει την αισθητική της Άπω Ανατολής [...], τον νεοϊμπρεσιονισμό του Σερά και τον Διαιρετισμό του Γκωγκέν [...]. Ανάλογα στοιχεία έχουμε και στη σύνθεσή του και στην τάση του για σχηματοποίηση και μνημειακή απόδοση των μορφών, στο αντιρεαλιστικό φως και τον κάπως αφηρημένο χώρο [...]. Στα μορφοπλαστικά αυτά χαρακτηριστικά αναγνωρίζεται η προσπάθεια συνδυασμού καθαρά αρχαϊκών τύπων με σύγχρονες αναζητήσεις, βυζαντινής αυστηρότητας και σύγχρονες απλοποιήσεις».

Χρυσάνθος Χρήστου, *Η Ελληνική Ζωγραφική 1832-1922*,

Αθήνα, ΕΤΕ, 1981, σσ. 108-109.

2. Γιώργος Μπουζιάνης - Ένας αυθεντικός εξπρεσιονιστής

«Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι με τον Γιώργο Μπουζιάνη έχουμε τον τρίτο δημιουργό, που μαζί με τον Παρθένη και τον Μαλέα μπορούν να θεωρηθούν οι "πατέρες" της ελληνικής ζωγραφικής του εικοστού αιώνα. Όμως με τον Μπουζιάνη έχουμε έναν από τους πιο πηγαίους και προσωπικούς δημιουργούς του Εξπρεσιονισμού έξω από τον γερμανόφωνο χώρο [...]. Πρόκειται για έναν περισσότερο μεσογειακό ή καλύτερα ελληνικό εξπρεσιονισμό που διακρίνεται για τα περισσότερο λυρικά και εσωτερικά χρώματα και τις ποιητικές διαστάσεις του [...]. Αποτελεί μια από τις πιο χαρακτηριστικές και ολοκληρωμένες φωνές της νεοελληνικής ζωγραφικής, που έπαιξαν καθοριστικό ρόλο για πολλούς δημιουργούς της γενιάς που ακολουθεί. Προσωπογράφος με ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ανθρώπινη μορφή, τη γυμνογραφία και λιγότερο την τοπιογραφία και άλλα θέματα, ο γνήσιος αυτός δημιουργός δίνει μια πραγματικά προσωπική διάσταση του Εξπρεσιονισμού. Εκτός από την ελαιογραφία, ενδιαφέρεται και για την υδατογραφία και με την τεχνική αυτή θα δώσει μερικές από τις πιο χαρακτηριστικές του προσπάθειες. Μάλιστα, χωρίς ίχνος υπερβολής, μπορεί να ισχυρισθεί κανείς ότι με τον Μπουζιάνη έχουμε τον πιο σημαντικό δημιουργό της υδατογραφίας, όχι μόνο στον ελληνικό, αλλά και σε όλο τον ευρωπαϊκό Εξπρεσιονισμό».

Χρυσάνθος Χρήστου, *Η ελληνική ζωγραφική στον εικοστό αιώνα*, τ. Α', Σύλλογος προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων, Αθήνα 2000, σσ.37-38.

3. Η Γενιά του '30 και οι νέοι προσανατολισμοί

«Σε στενή επαφή με τις κατακτήσεις της ευρωπαϊκής τέχνης, αλλά και με περισσότερο γόνιμη αξιοποίηση των τύπων της μεγάλης ελληνικής παράδοσης, οι δημιουργοί των χρόνων αυτών φθάνουν σε νέες διατυπώσεις που επιβάλλονται με τη δύναμή τους και διακρίνονται για την αλήθεια τους. Με τις προσπάθειες της γενιάς αυτής προσαρτώνται οι σημαντικές κατακτήσεις της παγκόσμιας τέχνης στην ελληνική χωρίς δουλκή εξάρτηση. Ρεύματα, όπως ο Φοβισμός και ο Εξπρεσιονισμός, ο Κυβισμός και η Μεταφυσική Ζωγραφική, η Αφαίρεση και ο Σουρεαλισμός, ο Κοντρουκτιβισμός και ο Πραγματισμός, καθιερώνονται με τους καλλιτέχνες της γενιάς αυτής. Τώρα μάλιστα είναι πιο φανερή η αποδέσμευση της ελληνικής ζωγραφικής από τα μεγάλα ξένα κέντρα, από τους περιορισμούς τους [...].

Χρυσάνθος Χρήστου, *Ζωγραφική 20ού αιώνα*, Αθήνα, Εκδ. Αθηνών, 1996, σσ. 17-18.

4. Το Ελεύθερο Πνεύμα

«Μην ξεχνάτε πως πρόκειται για αγόρια και κορίτσια του εικοστού αιώνα, αρκετά πρωτότυπα πλάσματα. Η νιότη τους, αν εκφραστεί ποτέ σε στίχους, μπορεί να σας παραξενέψει. Δεν ξέρω τίποτα. Κανείς δεν ξέρει τίποτα από πριν. Μα φαντάζομαι κάποτε τους αυριανούς ποιητές της Ελλάδας πολύ διαφορετικούς από τους ποιητές που γνωρίσατε ως σήμερα. Τους φαντάζομε ρωμαλέα παιδιά, γυμνασμένα, με ελεύθερες κινήσεις και ζωηρά χρώματα. Δίνουν μας, οδηγούν φυσικά αυτοκίνητο και βρίσκουν πως 100 χιλιόμετρα την ώρα είναι μια πολύ φρόνιμη ταχύτητα, μερικοί οδηγούν κι αεροπλάνο. Ζουν τολμηρά γιατί είναι αποφασισμένοι να μην χάσουν τον καιρό τους σ' αυτόν τον κόσμο, να γεμίσουν την ύπαρξή τους όσο μπορούν περισσότερο, να αισθανθούν όσο το δυνατό βαθύτερα. Βρίσκουν πολλή ομορφιά στη μεγάλη ορμή του αιώνα τους κι αφού βρίσκουν ομορφιά, να είστε βέβαιοι πως κάποτε θα βρουν και τέχνη. Ποιος μπορεί να προβλέψει σήμερα τι είδος τέχνη θα είναι; Θα είναι πάντως κάτι εντατικό και βαθύ, μια έξαρση για ζωντανούς. Ένα αεροπλάνο, στον ουρανό της Ελλάδας, απάνω από τον Παρθενώνα μας αναδίνει μια αριμονία καινούργια που δεν τη συνέλαβε ακόμα κανείς. Η λεωφόρος Συγγρού κυλά μέρα και νύχτα προς την αχτή του Φαλήρου τους νεογέννητους και ανέκφραστους ακόμα ρυθμούς ενός δυνατού λυρισμού που γυρεύει δυνατούς ποιητές. Μια αισθητική μορφώνεται αυθόρμητα μες τον αέρα που αναπνέουμε. Αυτός ο "πεζός και υλιστικός" αιώνας κρύνει μες την ανεξερευνήτη ψυχή του πολύ περισσότερη ποίηση από ό,τι

νομίζουν οι δάσκαλοί μας. Αλλά πρέπει κάποιος να λάβει τον κόπο να την ανακαλύψει. Είναι η ώρα κατάλληλη για τολμηρούς σκαπανείς».

Γιώργος Θεοδοκάς, *Ελεύθερο Πνεύμα* (Επιμ. Κ.Θ. Δημαράς), Αθήνα, Εστία, 2002, σσ. 69-70.

5. Αναζήτηση του μυστικού νοήματος του κόσμου

«Το εικαστικό σύστημα (του Γιάννη Σπυρόπουλου) βασίζεται στην πολυπλοκότητα των σχέσεων εκείνων των στοιχείων μέσα από τα οποία ερμηνεύεται η ίδια η φύση και εκφράζεται η αίσθηση της δράσης. Συνεπώς, το χρώμα ενεργεί ως φορέας ψυχικών διαθέσεων, ως κύριος συντελεστής μιας μαγικής πράξης. Η εξωτερική εικόνα του κόσμου υπαγορεύεται από ένα είδος "εσωτερικής αναγκαιότητας", που, όπως και στον Καντίνσκι, έτσι και στον Σπυρόπουλο, καθορίζει το εικαστικό λεξιλόγιό του. Όραμά του είναι η αποκάλυψη ενός μυστικού νοήματος, μιας υπερπραγματικότητας και σ' αυτό συνεπικουρείται τώρα και με την ξέχωρη λειτουργία του φωτός, που γίνεται "μέρος" του έργου του. Με τη διαδικασία αυτή ο ζωγράφος αποκαλύπτει ένα νέο κόσμο οπτικών εμπειριών και μια υποβλητική εικόνα του φυσικού περιβάλλοντος».

Μιλτιάδης Παπανικολάου, *Η Ελληνική Τέχνη του 20ού αιώνα*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 2006, σ. 180.

6. Η μεταπολεμική γενιά και η διεθνοποίηση της νεοελληνικής ζωγραφικής

«Με τη γενιά αυτή έχουμε και στην Ελλάδα όλες τις τάσεις της παγκόσμιας τέχνης, από τις παραστατικές - τα νέα πρόσωπα του Ρεαλισμού, τις νεοπαραστατικές τάσεις και την Οπ Αρτ, τον Νεοεξπρεσιονισμό, τον Εκλεκτισμό της μεταμοντέρνας τέχνης - και τις αφηρημένες - Αφηρημένο Εξπρεσιονισμό, Γεωμετρική Αφαίρεση, Λυρική Αφαίρεση, Κονστρουκτιβισμό -, στις σύνθετες - Φωτοκινητική Τέχνη, "Τέχνη των ηλεκτρονικών υπολογιστών, Τέχνη του Ελαχίστου (μίνιμαλ), Φτωχή Τέχνη (άρτε πόβερα, arte povera), Τέχνη της Γης, Τέχνη της Διαδικασίας (πρόσες αρτ, process art), τα Δρώμενα (happening), τα Περιβάλλοντα (environments) - και άλλες. Πολύ περισσότερο με τη γενιά αυτή, η ελληνική τέχνη παίρνει και μια ουσιαστική θέση στην παγκόσμια καλλιτεχνική δημιουργία, δεν περιορίζεται να δέχεται μόνο στοιχεία, αλλά μπορεί και να δίνει [...]. Όπως και στις άλλες χώρες, οι Έλληνες καλλιτέχνες σήμερα είναι πραγματικοί δημιουργοί μορφών, που αμφισβητούν κάθε κανονιστική αρχή και επιβάλλουν την εσωτερική ελευθερία ως κανόνα ζωής».

Χρυσάνθος Χρήστου, *Ζωγραφική 20ού αιώνα*, Αθήνα, Εκδ. Αθηνών, 1996, σ. 25.

7. Μια άποψη για την έννοια της ελληνικότητας στην αρχιτεκτονική

«Η ελληνικότης λοιπόν του έργου τίθεται εκ των έσω και όχι εκ των έξω. Δηλαδή ρυθμός ελληνικός, δεν γεννάται με μορφολογικές αναμνήσεις από το παρελθόν, ούτε με άκριτους συγχρονισμούς, αλλά μόνον με την αυτόχθονη αναμόρφωση των αισθητικών αξιών. Έτσι το πρόβλημα της ελληνικότητας της σύγχρονης αρχιτεκτονικής ανάγεται τελικά στο ερώτημα της αξίας του νεότερου ελληνικού πολιτισμού».

Παναγιώτης Μιχαηλίδης, *Η Αρχιτεκτονική ως Τέχνη*, Αθήνα, ΤΕΕ, 1951, σ. 356.

8. Η μοντέρνα αρχιτεκτονική στην Ελλάδα

«Ως τα μέσα της δεκαετίας του 1950 η μοντέρνα αρχιτεκτονική είχε πλέον επιβληθεί ως κυρίαρχο στιλ δόμησης. Καθώς είναι ένα πουριστικό (=καθαρό, γεωμετρικό) στιλ, με πολύ αυστηρά καθορισμένες παραμέτρους μορφολογίας και λειτουργίας, όχι μόνο είναι αναγνωρίσιμο παντού, αλλά και απέδωσε τόσο στερεότυπα έργα, ώστε συχνά είναι δύσκολο να διακρίνει κανείς το έργο δύο δημιουργών, ακόμα κι αν αυτοί έχουν διαφορές πολιτιστικού υπόβαθρου και ιδιοσυγκρασίας. Η υπεροχή των κατασκευαστικών αρχών της στην εξοικονομηση χρόνου, χώ-

ρου και, συνεπώς, χρήματος, φαίνεται να έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην επιβολή του μοντέρνου κινήματος στην αρχιτεκτονική διεθνώς. Ακόμα και σε μια μικρή περιφερειακή χώρα σαν την Ελλάδα, όπου από τη δεκαετία του 1930 αρχίζουν να κτίζονται οικοδομήματα της "Νέας Αρχιτεκτονικής", όπως την ονόμαζαν, ο μοντερνισμός έγινε πιο γρήγορα δεκτός στην αρχιτεκτονική από ό,τι σε άλλους τομείς της καλλιτεχνικής δημιουργίας».

Αντώνης Κωτίδης, *Μοντερνισμός και "Παράδοση" στην ελληνική τέχνη του μεσοπολέμου*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1993, σ. 32.

9. Ο Μανώλης Καλομοίρης

«Είναι γενικώς αποδεκτό ότι ο σπουδαιότερος εκπρόσωπος της Εθνικής Μουσικής Σχολής θεωρείται ο Μανώλης Καλομοίρης (1883-1962). Από τους σημαντικότερους Έλληνες συνθέτες, ο Καλομοίρης αντιλήφθηκε τον ρόλο του ως "οδηγητή" μέσα στους κόλπους της ελίτ της διανοήσης στην Ελλάδα και έγινε αποδεκτός ως τέτοιος όχι μόνο από σημαίνοντες ανθρώπους των γραμμάτων και των τεχνών, αλλά και από το ευρύτερο ελληνικό κοινό της εποχής. Στην Εθνική Μουσική Σχολή συμπεριλαμβάνονται επίσης συνθέτες που οι αντιλήψεις τους είναι κοινές με του Καλομοίρη ή, έστω, οι αναζητήσεις τους για τον προσδιορισμό της "ελληνικότητας" μέσω των ιδεών και της μουσικής τους. Κατά την εποχή του μεσοπολέμου, η Εθνική Μουσική Σχολή έπαιξε κυρίαρχο ρόλο στη μουσική ζωή στην Ελλάδα. Ακολούθησε μια διαρκής αναζήτηση και υποστήριξη αυτού που ήταν κατανοητό ως "Ιδέα της Ελληνικής Μουσικής" και που εκφράστηκε με πληθωρική ένταση συναισθημάτων, κυρίως από τον Μανώλη Καλομοίρη».

Αναστασία Σιώπη, *Τρία Δοκίμια για τον Μανώλη Καλομοίρη*, Μουσικός Εκδ. Οίκος Παπαρηγορίου-Νάκας, Αθήνα 2003, σσ. 18-19.

10. Δημήτρης Μητρόπουλος. Η μουσική στην υπηρεσία της ηθικής

«Πράγματι, δεν πρόρεσα να θεωρήσω εγώ τη μουσική σαν μια ηθική περιορισμένη μόνον σ' αυτήν. Αυτό ήταν κάτι αδύνατο για μένα. Δεν μπορούσα επίσης να ξεχωρίσω την Τέχνη από την ανθρώπινη ηθική. Διότι γνωρίζω, και είμαι βέβαιος ότι θα συμφωνήσω με τους φιλοσόφους, ότι η υψηλότερη ηθική για τον καλλιτέχνη είναι η τέχνη του και όχι η προσωπική του ζωή. Βέβαια εγώ ως προσωπικότητα δεν μπορώ να ζήσω χωρίς να σκέπτομαι την ανθρώπινη ηθική. Η τέχνη είναι το ηθικό μέσο για ν' ανυψωθεί η ανθρωπότητα. Και ο κάθε καλλιτέχνης έχει, κατά τη γνώμη μου, τη δυνατότητα να γίνει παράδειγμα για την ανθρωπότητα και όχι ένα ιδιόμορφο ον στο οποίο επιτρέπονται όλα. Για μένα η υπέρτατη ηθική είναι να μην είσαι μόνον ένας μουσικός, αλλά επίσης άνθρωπος».

William Trotter, Ο Ιεροφάντης της Μουσικής. *Η ζωή του Δημήτρη Μητρόπουλου* (Μτφρ. Α. Καλοφωλιάς), Αθήνα, Ποταμός, 2000, σ. 729.

11. Ένας νέος μουσικός μαγεύει το ακροατήριό του

«Ήταν ένας νέος λεπτός, με κοντό σγουρό μαλλί και μεγάλα μαύρα μάτια, που, φυσικά, έγραφε κι εκείνος σίχους ελεύθερους, όταν όμως είδε ότι τα χειρόγρατά του δεν προξενήσανε την εντύπωση που προσδοκούσε, το γύρισε αμέσως αλλού. Ήτανε, λέει και μουσικός [...]. Ήταν συνθέτης [...]. Κοιτάξαμε το νεαρό συνομιλητή μας με δυσπιστία. Επιτέλους, αν έλεγε αλήθεια, δεν είχε παρά να μας το αποδείξει. Τον οδηγήσαμε αμέσως στο σπίτι του Βαλαωρίτη, κι εκεί ο Μάνος Χατζιδάκις –αυτός ήταν ο νέος συνθέτης– κάθισε στο πιάνο. Δεν έχει καμιά σημασία τι μάς έπαιξε εκείνο το απομνημόνεο [...]. Τόσο πολύ θα 'λεγες ότι ο αυτοδημιούργητος αυτός νέος ήταν ξεχειλιμένος από μελωδικότητα, τόσο πολύ γειτόνευε με μια περιοχή παρθένα, γεμάτη από ανεκμετάλλετους ήχους και ρυθμούς, που έφτανε να τη σκονιτίζει λιγάκι με τον αγώνα του επάνω στο πιάνο για να γεμίσει το δωμάτιο, να γεμίσει αργότερα η Ελλάδα κι ο κόσμος όλος από μιαν, άλλου είδους γοητεία».

Οδυσσέας Ελύτης, *Ανοιχτά Χαρτιά*, σ. 290.

12. Ένας πολύ σημαντικός Έλληνας συνθέτης

«Η μουσική γραφή του Σκαλκώτα, μολονότι φαινομενικά περίπλοκη, είναι σαφής και καθαρή, ενώ, από μορφολογική άποψη, διακρίνεται για τη διαύγεια της δομικής άρθρωσης, προσεγγίζοντας πολλές φορές τα όρια του κλασικισμού, με έναν τρόπο μάλιστα που χαρακτηρίζεται πάντοτε από την τέλεια συμβατότητα μεταξύ μορφής και περιεχομένου. Είτε χειρίζεται τη μορφή της σονατίνας είτε της σουίτας ή του κονσέρτου (σώζονται συνολικά εννιά κονσέρτα), ο Σκαλκώτας αποδεικνύεται ένας τέλειος μάστορας της μορφής, χωρίς όμως να ακολουθεί κανένα ακαδημαϊκό πρότυπο. Η μαθητεία δίπλα σε μια τόσο ισχυρή προσωπικότητα, όπως αυτή του Σένμπεργκ, όχι μόνο δεν τον εμποδίζει, αλλά τον βοηθά να βρει τις δικές του λύσεις στα προβλήματα που έθεσε η μουσική του 20ού αιώνα. Αν και αρκετοί γνώριζαν την αξία του Σκαλκώτα όσο ζούσε, εντούτοις η πλατύτερη αναγνώριση έρχεται μετά το θάνατό του και ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια, μετά την ηχογράφιση και έκδοση ορισμένων εκ των αριστουργημάτων του [...]. Υπάρχει μια ιστορική αδικία ως προς την τοποθέτηση του Νίκου Σκαλκώτα όχι μόνο στην ιστορία της ελληνικής, αλλά και της σύγχρονης δυτικοευρωπαϊκής μουσικής».

Γιώργος Σκαλκώτας, *Ο Νίκος Σκαλκώτας και η ευρωπαϊκή παράδοση των αρχών του 20ού αιώνα*, Μουσικός Εκδ. Οίκος Παπαρηγορίου-Νάκος, Αθήνα 2001, σσ. 13-14.

13. Κάνουμε θέατρο για να πλουτίσουμε τους εαυτούς μας

«Δεν κάνουμε θέατρο για το θέατρο! Δεν κάνουμε θέατρο για να ζήσουμε. Κάνουμε θέατρο για να πλουτίσουμε τους εαυτούς μας, το κοινό που μας παρακολουθεί κι όλοι μαζί να βοηθήσουμε να δημιουργηθεί ένας πλατύς, ψυχικά πλούσιος και ανέξαιος πολιτισμός στον τόπο μας. Μόνος ο καθένας μας είναι ανήμπορος. Μαζί ίσως μπορέσουμε κάτι να κάνουμε. Το θέατρο ως μορφή τέχνης, δίνει τη δυνατότητα να συνδεθούμε, να συγκινηθούμε, ν' αγγίξουμε ο ένας τον άλλον, να νιώσουμε μαζί μια αλήθεια. Να γιατί διαλέξαμε το θέατρο σαν μορφή εκδήλωσης του ψυχικού μας κόσμου».

Κάρολος Κουν, *Κάνουμε θέατρο για την ψυχή μας*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1987⁶, σ. 136.

14. Ο « Δράκος» του Νίκου Κούνδουρου

«Στην πρώτη πεντηκονταετία του 20ού αιώνα, ο παγκόσμιος κινηματογράφος έχει συμπληρώσει τόμους με λίστες αριστουργημάτων, μα και εμπορικών επιτυχιών [...]. Αντίστοιχα για την Ελλάδα θα χρειασθεί να φτάσει στο 1955 για να φτιαχτεί ένα αριστούργημα, που όμως αναγνωρίστηκε πολύ αργότερα: ο Δράκος του Κούνδουρου. Τότε εμφανίζονται και οι πρώτοι σκηνοθέτες που σκέπτονται κινηματογραφικά [...]: ο Κούνδουρος, ο Κακογιάννης, ο Γρηγορίου, Ο Τζαβέλλας [...]. Στη δεκαετία λοιπόν του '50, μπορούμε να πούμε πως οι Έλληνες ανακάλυψαν την Έβδομη Τέχνη. Ως τότε γνώριζαν την κινηματογραφική βιομηχανία, που την αντιμετώπιζαν με τα σπάνια της δικής τους χειροποίητης βιοτεχνίας».

Γιάννης Σολδάτος, *Ιστορία του Ελληνικού Κινηματογράφου*, τ. Α' (1900-1967), Αθήνα Αιγόκερως, 1999, σ. 5.

15. Οι συνεχιστές μιας μεγάλης λογοτεχνικής παράδοσης

«Η σφαίρα που σχηματίζει η νέα ελληνική ποίηση έχει, θα μπορούσε να πει κανείς, όπως κάθε σφαίρα, δύο πόλους: τον βόρειο και τον νότιο. Στον ένα τοποθετείται ο Διονύσιος Σολωμός, που από την άποψη της εκφραστικής επέτυχε [...] να χαράξει με άκρα συνέπεια και αυστηρότητα την αντίληψη της καθαρής ποίησης με όλα τα παρεπόμενα: να υποτάξει το αίσθημα στη διάνοια, να εξευγενίσει την έκφραση και να δραστηριοποιήσει όλες τις δυνατότητες του γλωσσικού οργάνου προς την κατεύθυνση του θαύματος. Στον άλλο πόλο τοποθετείται ο Κ. Π. Καβάφης, αυτός που [...] έφτασε στην άκρα λιτότητα, στη μεγαλύτερη εκφραστική ακρίβεια,

εξουδετερώνοντας τον πληθωρισμό στη διατύπωση των προσωπικών του βιωμάτων. Ανάμεσα στους δύο αυτούς πόλους κινήθηκαν οι μεγάλοι μας ποιητές, ο Ανδρέας Κάλβος, ο Κωστής Παλαμάς, ο Άγγελος Σικελιανός, ο Νίκος Καζαντζάκης, ο Γιώργος Σεφέρης [...]. Αυτή είναι μια πρόχειρη και όσο γίνεται πιο σχηματική χαρτογράφηση του νεοελληνικού ποιητικού λόγου [...]. Το πρόβλημα για μας που ακολουθήσαμε ήταν να επωμισθούμε τα υψηλά διδάγματα που μας κληροδότησαν και, ο καθένας με τον τρόπο του, να τα αμύσουμε πάνω στη σύγχρονη ευαισθησία. Πέρα από τα όρια της τεχνικής, οφείλαμε να φτάσουμε σε μια σύνθεση που από το ένα μέρος να αναχωνεύει τα στοιχεία της ελληνικής παράδοσης και από το άλλο να εκφράζει τα κοινωνικά και ψυχολογικά αιτήματα της εποχής μας. Με άλλα λόγια, να φτάσουμε να προβάλλουμε τον τύπο του Ευρωπαίου Έλληνα».

Οδυσσεάς Ελύτης, "Λόγος στην Ακαδημία της Στοκχόλμης" (1979),
στο *Εν λευκώ*, Αθήνα, Ίκαρος, 1999, σσ. 353-354

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

Βιβλία για την Ιστορία της Τέχνης

- Gombrich E.H., *Ιστορία της Τέχνης*, μτφρ. Λ. Κάσδαγλη, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1994.
- Αργκάν Τζ. Κ., *Η Μοντέρνα Τέχνη*, μτφρ. Λ. Παπαδημήτρη, Πανεπ. Εκδ. Κρήτης - Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών Αθηνών, Αθήνα ⁴2004.
- Arnason H., *Ιστορία της Σύγχρονης Τέχνης, Ζωγραφική, Γλυπτική, Αρχιτεκτονική, Φωτογραφία*, μτφρ. Μ. Παπανικολάου, Παρατηρητής, 1995
- Γιακουμακάτος Α., *Ιστορία της Ελληνικής Αρχιτεκτονικής του 20ού αι.*, Αθήνα, Νεφέλη, 2004.
- Γκαϊήλ Μ., *Νταντά και Υπερρεαλισμός*, μτφρ.Γ.-Ι. Μπαμπασάκης, Αθήνα, Καστανιώτης, 1999
- Δασκαλοθανάσης Ν., *Ο Καλλιτέχνης ως ιστορικό υποκείμενο από τον 19ο στον 21ο αιώνα*, Αθήνα, Άγρα, 2001.
- Έσκριτ Σ., *Αρ Νουβό*, μτφρ. Ι. Βετσοπούλου, Αθήνα, Καστανιώτης, 2000.
- Ζιρώ, Ο. - Μερτζάνη, Ε. - Πετρούδου Β., *Ιστορία της Τέχνης, Γ' τάξη Ενιαίου Λυκείου*, Αθήνα, Ο.Ε.Δ.Β., γ.γ.
- Κοξ Ν., *Κυβισμός*. μτφρ.Ι. Βετσοπούλου, Αθήνα, Καστανιώτης, 2003
- Κωτίδης Α., *Ελληνική Τέχνη. Ζωγραφική 19ου αιώνα*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1995.
- Κωτίδης Α., *Μοντερνισμός και Παράδοση στην ελληνική τέχνη του μεσοπολέμου*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1993.
- Λαμπράκη Πλάκα Μ., *Εισαγωγή στη Μοντέρνα Τέχνη*, Αθήνα, Αδάμ/Πέργαμος, ²2003.
- Λεξικό Ελλήνων Καλλιτεχνών*, Αθήνα, Μέλισσα, 1997-2000.
- Μιζέλι ντε Μάριο, *Οι Προποιορίες της Τέχνης του Εικοστού Αιώνα*, μτφρ. Λ. Παπαματθεάκη, Αθήνα, Οδυσσεύς, 1983
- Μισιρλή Ν., *Ελληνική Τέχνη 18ος -19ος αιώνας*, Αθήνα, Αδάμ 1993.
- Μπέκετ Γ., *Ο Κόσμος της Ζωγραφικής*, μτφρ. Α. Περιστερράκη, Αθήνα, Πατάκης, 1996.
- Μπλέινυ Μπράουν Ντ., *Ρομαντισμός*, μτφρ. Ι. Βετσοπούλου, Αθήνα, Καστανιώτης, 2001.
- Μυκονιάτης Η., *Ελληνική Τέχνη, Νεοελληνική Γλυπτική*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1996
- Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, *Λεξικό Τέχνης και Καλλιτεχνών*. μτφρ. Ε. Οράτη, Κ. Φρουζάκη, Αθήνα, Νεφέλη, 1997-1998 (2 τόμοι)
- Παπανικολάου Μ., *Η Ελληνική Τέχνη του 20ού αι.. Ζωγραφική - Γλυπτική*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 2005-2006 (2 τόμοι)
- Πούλος Π. (επιμ.), *Έννοιες της Τέχνης τον 20ό αιώνα*, Αθήνα, Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών, 2006.
- Ρηντ Χ., *Ιστορία της Μοντέρνας Ζωγραφικής*, μτφρ. Α. Παππάς - Γ. Μανιάτης, Αθήνα, Υποδομή, 1977.
- Ρηντ Χ., *Ιστορία της Μοντέρνας Γλυπτικής*, μτφρ. Μ. Λαμπράκη-Πλάκα, Αθήνα, Υποδομή, 1979
- Ρηντ Χ., *Λεξικό Εικαστικών Τεχνών*, μτφρ. Α. Παππάς, Αθήνα, Υποδομή, 1986.
- Ρούμπιν Τζ., *Ιμπρεσιονισμός*, μτφρ. Γ. Ποταμιάνου, Αθήνα, Καστανιώτης, 1999.
- Στεφανίδης Μ., *Μια ιστορία της ζωγραφικής (Από το Βυζάντιο στην Αναγέννηση και από τους Ιμπρεσιονιστές στον Πικάσο)*, Αθήνα, Καστανιώτης, ³1994.
- Φωρ Ε., *Ιστορία της Τέχνης, Η Τέχνη των Νεότερων χρόνων Ι*, μτφρ. Λ. Μανσόλα, τ. 4, Αθήνα, Εξάντας, 1993.
- Φιλιππίδης Δ., *Νεοελληνική Αρχιτεκτονική*, Αθήνα, Μέλισσα, 1984.
- Χαραλαμπίδης Α., *Η Τέχνη του 20ού αιώνα*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1990-1995. (3 τόμοι)

- Χρήστου Χρυσ., "Η Νεοελληνική Τέχνη: Ζωγραφική, Γλυπτική, Χαρακτική του δέκατου ένατου και των αρχών του εικοστού αιώνα", *Larousse Ιστορία της Τέχνης*, τ. 5, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 1990.
- Χρήστου Χρυσ., *Η Εθνική Πανακοθήκη, Ελληνική Ζωγραφική 19ος - 20ός αιώνας*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1992.
- Χρήστου Χρυσ., *Η Ελληνική Ζωγραφική 1832-1922*, Αθήνα, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, 1981
- Χρήστου Χρυσ., *Η Ευρωπαϊκή Ζωγραφική του δέκατου ένατου αιώνα*, Αθήνα 1983.
- Χρήστου Χρυσ., *Ελληνική Τέχνη, Ζωγραφική 20ού αιώνα*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1996
- Χρήστου Χρυσ., *Η ελληνική ζωγραφική στον 20ό αιώνα*, Αθήνα, Σύλλογος προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων, 2000 - 2001 (2 τόμοι).
- Watkin D., *Ιστορία της Δυτικής Αρχιτεκτονικής*, μτφρ. Κ. Κουρεμένος, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2005.
- Βιβλία για τον Πολιτισμό (ή με κεφάλαια για τον Πολιτισμό)**
- Βερέμης Θ., Κολιόπουλος Γ., Ελλάς. *Η σύγχρονη συνέχεια. Από το 1821 μέχρι σήμερα*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2006.
- Berstein S. - Milza, P., *Ιστορία της Ευρώπης*, τ. 2, μτφρ. Α. Δημητρακόπουλος, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1997.
- Burns E., *Ευρωπαϊκή Ιστορία, Εισαγωγή στην Ιστορία και τον Πολιτισμό της νεότερης Ευρώπης*, μτφρ. Τ. Δαρβέρης τ. 2, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1983
- Hall S. - Gieben B., *Η Διαμόρφωση της Νεωτερικότητας, Οικονομία, Κοινωνία, Πολιτική, Πολιτισμός*, μτφρ. Θ. και Β. Τσακίρης, Αθήνα, Σαββάλας, 2003.
- Αρβελέρ Ε. - Aymard M. (επιμ.), *Οι Ευρωπαίοι, Νεότερη και Σύγχρονη Εποχή*, μτφρ. Π. Μπουρλάκης - Σ. Κακουργιώτης - Κ. Γεωργοπούλου, Αθήνα, Σαββάλας, 2003.
- Κλαρκ Κ., *Ιστορία του δυτικού πολιτισμού*, μτφρ. Α. Βερυκοκάκη-Αρτέμη, Αθήνα, Νέα Σύνορα, 1978.
- Κολιόπουλος Ι.Σ., *Νεώτερη Ευρωπαϊκή Ιστορία 1789-1945*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 2001.
- Βιβλία για τη Φιλοσοφία**
- Kenny A., (επιμ.) *Ιστορία της Δυτικής Φιλοσοφίας*, Πανεπιστήμιο Οξφόρδης, μτφρ. Δ. Ρισσάκη, Αθήνα, Νεφέλη, 2005.
- Μπενιέ Ζ.Μ., *Ιστορία της Νεωτερικής και Σύγχρονης Φιλοσοφίας, Φυσιολογίες και Έργα*, μτφρ. Κ. Παπαγιώργης, Αθήνα, Καστανιώτης, 1999.
- Πελεγρίνης Θ., *Λεξικό της Φιλοσοφίας*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2004.
- Windelband W. - Heimsoeth H., *Εγχειρίδιο Ιστορίας της Φιλοσοφίας*, τ. Γ', μτφρ. Ν. Σκουτερόπουλος, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 2005.
- Βιβλία για τις Επιστήμες**
- Asimov I., *Το Χρονικό των Επιστημονικών Ανακαλύψεων*, μτφρ. Γ. Μπαρουξής - Ν. Σταματάκης, Ηράκλειο, Πανεπ. Εκδ. Κρήτης, 2004.
- Γραμματικάκης Γ., *Η Αυτοβιογραφία της Φωτός*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2006.
- Moore P., *Οι Επιστήμονες που διαμόρφωσαν τον κόσμο μας*, μτφρ. Μ. Βενετσάνος, Αθήνα, Σαββάλας, 2003.
- Tallack P. (επιμ.), *Το Βιβλίο των Επιστημών*, μτφρ. Τ. Μιχαηλίδης, Α. Μιχαηλίδης, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2005
- Βιβλία για τη Λογοτεχνία, το Θέατρο, τον Κινηματογράφο και τη Μουσική**
- Αθανασόπουλος Ε., Κοκκινάκη Ε., Μπίστα Π., *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Α', Β', Γ' Γυμνασίου*, Αθήνα, Ο.Ε.Δ.Β., χ.χ.
- Βυλερμόζ Ε., *Ιστορία της Μουσικής*, μτφρ. Γ. Λεωτσάκος, Αθήνα, Υποδομή, 1980 (2 τόμοι)
- Benoit-Dusausy A., Fontaine G. (επιμ.), *Ευρωπαϊκά Γράμματα. Ιστορία της Ευρωπαϊκής Λογοτεχνίας*, Μετφρ. Α. Ζήρας, Αθήνα, Σοκόλης (3 τόμοι).

- Hartnoll P., *Λεξικό Θεάτρου πανεπιστημίου Οξφόρδης*, μτφρ. Ν. Χατζόπουλος, Αθήνα, Νεφέλη, 2000.
- Μαυρομούστακος Π., *Το Θέατρο στην Ελλάδα 1940-2000*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2005.
- Pavice P., *Λεξικό του Θεάτρου*, επιμ. Κ. Γεωργουσόπουλος, Αθήνα, Gutenberg, 2006.
- Ρίντερ Κ., *Ιστορία του Παγκόσμιου Κινηματογράφου*, επιμ. Ε. Βενιανάκη, Αθήνα, Αιγόκερως, 2000.
- Σολδάτος Γ., *Ιστορία του Ελληνικού Κινηματογράφου*, Αθήνα, Αιγόκερως, 1999 (3 τόμοι)
- Travers M., *Εισαγωγή στη Νεότερη Ευρωπαϊκή Λογοτεχνία*, μτφρ. Ι. Ναούμ, Μ. Παπαηλιάδη, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2005.
- Vitti M., *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, μτφρ. Μ. Ζορμπά, Αθήνα, Οδυσσέας, 1978.
- Χάρντολ Φ., *Ιστορία του Θεάτρου*, μτφρ. Ρ. Πατεράκη, Αθήνα, Υποδομή, 1980.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ:
ΟΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΤΟΥ 21ΟΥ ΑΙΩΝΑ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΣ ΣΤΟΧΟΣ

Να γνωρίσουν την ανάπτυξη της καλλιτεχνικής και πνευματικής ζωής στην Ελλάδα κατά τον 20ό αιώνα.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ:

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ: *Διαρθρώνεται σε πέντε υποενότητες (α. Οι πολλαπλές εστίες πολέμου, β. Ο κόσμος των δύο ταχτητών, γ. Η διαταραχή του παγκόσμιου οικοσυστήματος, δ. Τα φαινόμενα της βίας και της τρομοκρατίας, ε. Ο ενεργός ρόλος των πολιτών).*

α. Οι πολλαπλές εστίες πολέμου.

- Μετά Ψυχρό Πόλεμο ⇒ προβλήματα και προκλήσεις πιο έντονα.
- Ιδεολογική πόλωση Ψυχρού Πολέμου δεν υπάρχει.
- Πολλές συγκρούσεις εθνοτικές με χιλιάδες νεκρούς.
- Δεκαετία 1990. Πολλές συγκρούσεις ⇒ ανθρωπιστικές καταστροφές: Σομαλία, Ρουάντα, Γιουγκοσλαβία, Ιράκ, Λίβανος.
- Θεσμοί αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας υιοθετούνται αλλά δεν εφαρμόζονται παντού.
- Προκλητικές παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

β. Ο Κόσμος των δύο ταχτητών.

- Αρχικές αισιόδοξες προβλέψεις για ενιαία διεθνή κοινωνία και οικονομία (“παγκοσμιοποίηση”) δεν έχουν επαληθευτεί.
- Πρόσδος συγκοινωνιακών και επικοινωνιακών μέσων ⇒ παγκοσμιοποίηση ⇒ πολιτισμικός συγκρητισμός.
- Ανισομέρεια στην κατανομή πόρων πλανήτη συνεχίζεται ⇒ πολλές χώρες περιφέρειας αντιμετωπίζουν φάσμα πείνας και ανθρωπιστικής καταστροφής, ιδίως στην Αφρική.
- Μεγάλος ρυθμός γεννήσεων σε χώρες Τρίτου Κόσμου προκαλεί υπερπληθυσμό ⇒ δεν επαρκούν μικρές οικονομικές τους δυνατότητες για διατροφή λαών τους.
- Απειλή νέων συγκρούσεων.

γ. Η διαταραχή του παγκόσμιου οικοσυστήματος.

- Πρόβλημα προστασίας περιβάλλοντος.
- Οικολογικά προβλήματα υπερβαίνουν εθνικά σύνορα.
- Μόλυνση και καταστροφή περιβάλλοντος απειλεί ζωή όλων κατοίκων πλανήτη.
- Δεκαετία 1980. Πρόβλημα στο προσκήνιο από πιθανή μόλυνση εξ αιτίας της αλόγιστης χρήσης πυρηνικής ενέργειας ή και πυρηνικών όπλων.
- Μεγάλο πυρηνικό ατύχημα στον σταθμό του Τσερνόμπιλ (Ουκρανία, 1986).
- Καταστροφή παρθένων δασών Αμαζονίου.
- Φαινόμενο “θερμοκηπίου” και εμφανής βίαιη μεταβολή κλίματος σε όλον τον πλανήτη ⇒ περαιτέρω ενδείξεις μεγάλου προβλήματος.
- Πλουτοπαραγωγικές πηγές Γης δεν είναι ανεξάντλητες.
- Π.χ. πρόβλημα λειψυδρίας (ιδίως Μέση Ανατολή) ⇒ μεγαλύτερη διεθνής ένταση στο μέλλον.

δ. Τα φαινόμενα της βίας και της τρομοκρατίας.

- Μορφές βίας αλλάζουν ⇒ περισσότερο ακραίες.

- “Τυφλές” τρομοκρατικές επιθέσεις (καταστροφή Δίδυμων Πύργων, Νέα Υόρκη, 11 Σεπτ. 2001) ⇒ πρόβλημα με διαστάσεις πέραν κάθε ελέγχου.
- Χρέος δημοκρατικών κοινωνιών να αντιμετωπίσουν πρόβλημα:
 - με σεβασμό στις αρχές δημοκρατίας και δικαιώματα πολιτών.
 - με αποτελεσματική καταπολέμηση αιτίων ακραίων μορφών τρομοκρατικών ενεργειών.
- Κρίσιμης σημασίας προσπάθεια για αποτελεσματική αντιμετώπιση εντεινόμενης φτώχειας σε πολλές περιοχές του πλανήτη.

ε. Ο ενεργός ρόλος των πολιτών

- Πρωταγωνιστές όχι μόνον κράτη αλλά και κινήσεις πολιτών με ενεργότερο ρόλο σε ενημέρωση και δράση.
- Οικολογικά κινήματα, μη κυβερνητικοί οργανισμοί και πρωτοβουλίες κοινωνίας πολιτών στο διεθνές πεδίο, προσπαθούν:
 - να προστατεύσουν το περιβάλλον,
 - να βοηθήσουν τους πάσχοντες,
 - να μειώσουν διεθνή ένταση σε επικίνδυνες διεθνείς διαμάχες.
- ενεργοποίηση πολίτη ⇒ νέο στοιχείο στις διεθνείς υποθέσεις (παλαιότερα μόνο το κράτος) ⇒ μπορεί να αναδειχθεί σε βασικό παράγοντα, ικανό να επηρεάσει την πορεία του πλανήτη.
- Στη σύγχρονη εποχή (προκλήσεις και προβλήματα με παγκόσμιες διαστάσεις):
 - ασφάλεια και ευημερία ενός λαού δεν τον απαλλάσσουν από ανάγκη να ενδιαφέρεται για ευημερία ολόκληρης της ανθρωπότητας.
- Ανάγκη διαμόρφωσης σωστά μορφωμένων, ενεργών πολιτών.

Πρόσθετο παράθεμα:

Περιβάλλον και κλιματολογικές μεταβολές

«Η ίδια τεχνολογία που επέτρεψε στις χώρες της Δύσης να αποκτήσουν έλεγχο επί του κλίματος, άρχισε να έχει ευρύτερες και επικίνδυνες επιπτώσεις. Η βιομηχανική δραστηριότητα εκπέμπει διάφορα αέρια (οξείδιο του αζώτου, μεθάνιο, διοξείδιο του άνθρακα), τα οποία περιβάλλοντας τη Γη και παγιδεύοντας θερμότητα, προκαλούν το λεγόμενο “φαινόμενο του θερμοκηπίου”. Η παραγωγή αερίων θα μπορούσε να μετριάξεται από την ιδιότητα των δέντρων να καταναλώνουν διοξείδιο του άνθρακα και να εκλύουν οξυγόνο. Όμως η καταστροφή των τροπικών δασών σημαίνει ότι σήμερα υπάρχουν λιγότερα δέντρα. Στη δεκαετία του 1990, πάντως, ο ρυθμός της αποψίλωσης μειώθηκε σημαντικά. Εντούτοις, η θερμοκρασία της Γης αυξάνεται σταδιακά. Εκτιμάται ότι ως το 2010 η παγκόσμια θερμοκρασία θα έχει αυξηθεί κατά ένα βαθμό Κελσίου και ότι ως το τέλος του 21ου αιώνα μπορεί να αυξηθεί κατά δύο ακόμη βαθμούς. Πιθανόν η αύξηση αυτή να έχει διάφορα αποτελέσματα. Θα μεταβληθεί η αγροτική παραγωγή πολλών περιοχών και θα λιώσουν οι πάγοι στους πόλους, προκαλώντας πλημμύρες. Πολλές χώρες έχουν ζητήσει μέτρα για τον μετριασμό του προβλήματος. Η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει συμφωνήσει να παρεμποδίσει περαιτέρω αύξηση των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα μετά το 2000, είναι όμως αμφίβολο αν οι σωστές αυτές αποφάσεις θα υλοποιηθούν. Το 1997-99, η επιστροφή της κυκλικής αλλαγής του κλίματος στον Ειρηνικό (το φαινόμενο “Έλ Νίνιο”) προκάλεσε καταστροφικές πλημμύρες στην Αμερική και την Αφρική και δομύτατες ξηρασίες στη Λατινική Αμερική, την Αυστραλία και τη Νοτιοανατολική Ασία. Οι ξηρασίες συνέβαλαν στις πυρκαϊές της Ινδονησίας το 1997-98, που κατέστρεψαν 30.000 τετρ.χλμ. δασών [...]. Οι αποδείξεις της δύναμης της ίδιας της φύσης έχουν πείσει κάποιους επιστήμονες ότι η αύξηση της θερμότητας της Γης είναι τελικά μέρος μιας ευρύτερης κλιματολογικής μεταβολής, την οποία έχει περιθωριακά μόνο επηρεάσει η ανθρώπινη δραστηριότητα».

Richard Overy (Επιμ.), *Ιστορικός Άτλας του 20ού αιώνα, Η Καθημερινή*, Αθήνα 1999, σσ. 202-203.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΠΡΟΤΑΣΗ ΓΙΑ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΗ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ ΤΩΝ ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΩΝ

- Αλιβιζάτος Ν., *Εισαγωγή στην ελληνική συνταγματική ιστορία*, Αθήνα 1981.
- Βακαλόπουλος Απόστολος Ε. *Ο Μακεδονικός Αγώνας (1904-1908) ως κορυφαία φάση των Ελλήνων για τη Μακεδονία*, Ι.Μ.Χ.Α., Θεσσαλονίκη 1985.
- Βακαλόπουλος Απόστολος Ε. *Νέα Ελληνική Ιστορία, 1204-1985*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας 1987.
- Βερέμης Θ. - Γουλιμής Γ. (επιμ.), *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος (Κοινωνία - Οικονομία)*, Αθήνα, Γνώση 1989.
- Βερέμης Θάνος - Κολιόπουλος Γιάννης, *Ελλάς. Η σύγχρονη συνέχεια. Από το 1821 μέχρι σήμερα*, Καστανιώτης, Αθήνα 2006.
- Βερέμης Θάνος - Κρεμμυδάς Βασίλης, *Ο σύγχρονος κόσμος*, Γνώση, Αθήνα 1982.
- Δερτιλής Β.Γ., *Ιστορία του ελληνικού κράτους 1830-1920*, τόμοι 2, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2006.
- Δερτιλής Β.Γ., *Κοινωνικός μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση 1880-1909*, Αθήνα 1977.
- Δημάκης Ιωάννης Δ. *Ιστορία του Ανατολικού Ζητήματος 1683-1923*, παραδόσεις του Πανεπιστημίου Αθηνών, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Τομέας Ιστορίας, Αθήνα.
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* (συλλογικό), τόμοι ΙΑ΄ - ΙΣΤ΄, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα.
- Κολιόπουλος Ιωάννης Σ. *Νεώτερη Ευρωπαϊκή Ιστορία, 1789-1945. Από τη Γαλλική Επανάσταση μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1993.
- Κυριακίδης Επαμ., *Ιστορία του Σύγχρονου Ελληνισμού*, Αθήνα 1993.
- Ντέικιν Ντάγκλας, *Η ενοποίηση της Ελλάδας, 1770-1923*, μτφρ. Α. Ξανθόπουλος, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1989.
- Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1900-1945*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1992.
- Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1945-1981*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2001.
- Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, *Η οργάνωση της διεθνούς κοινωνίας. Ιστορική επισκόπηση*, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 1996.
- Σβορώνος Ν., *Επισκόπηση Νεοελληνικής Ιστορίας*, Θεμέλιο, Αθήνα 1985.
- Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, Πατάκης, Αθήνα 2001.
- Asimov Isaac, «Το χρονικό των επιστημονικών ανακαλύψεων», μτφρ. Γ. Μπαρουξής - Ν. Σταματάκης, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο Κρήτης 2004.
- Berstein Serge - Milza Pierre, *Ιστορία της Ευρώπης*, μτφρ. Μιχ. Κοκολάκη, τόμ.3, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997.
- Clogg Richard, *Συνοπτική Ιστορία της Ελλάδας, 1770-1990*, Ιστορητής, Αθήνα 1995.
- Gombrich E.H., *Το χρονικό της τέχνης*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1994.
- Bauer Yehuda, *A History of the Holocaust*, Franklin Watts, New York 1982.
- Berstein S. - Milza P., *Ιστορία της Ευρώπης. Η Ευρωπαϊκή Συμφωνία και η Ευρώπη των εθνών, 1815-1919*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997.
- Crouzet Maur., *Παγκόσμιος Ιστορία του Πολιτισμού*, Αφρί Σπυρόπουλοι, Αθήνα 1971.
- Dakin D., *Η ενοποίηση της Ελλάδας*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1984.

Διαδικτυακοί τόποι

http://www.culture.gr	Κόμβος του Υπουργείου Πολιτισμού της Ελλάδος, Μουσεία, Μνημεία και Αρχαιολογικοί Χώροι της Ελλάδας
http://www.cyprus.gov.cy	Ιστοσελίδα της Κυπριακής Δημοκρατίας, Κυπριακή Ιστορία και πολιτισμός
http://www.eie.gr	Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών
http://www.ekke.gr	Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών
http://www.emne-mnimon.gr	Διαδικτυακός τόπος της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού
http://europa.eu	Η δικτυακή Πύλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης
http://eurydice.org	Ευρυδίκη -Ευρωπαϊκό Δίκτυο Ενημέρωσης για την Εκπαίδευση
http://www.gak.gr	Γενικά Αρχεία του Κράτους
http://ime.gr	Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, Ελληνική Ιστορία
http://www.jmg.gr	Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος
http://www.jmth.gr	Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης
http://www.parliament.gr/paligenesia	Βουλή των Ελλήνων, Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας
http://www.pi-schools.gr	Παιδαγωγικό Ινστιτούτο
http://portal.unesco.org	ΟΥΝΕΣΚΟ
http://www.snhell.gr	Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού, Νέα Ελληνική Λογοτεχνία και Πολιτισμός
http://www.ushmm.org	United States Holocaust Memorial Museum
http://www.venizelos-foundation.gr	Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών Ελευθέριος Βενιζέλος
http://www.yadvashem.org	Yad Vashem
http://www.ypepth.gr	ΥΠΕΠΘ

